

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№16 серпень 2023

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management (USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, професор факультету журналістики й політичних наук Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань, Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук, доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук, професор
Козловський С. В., доктор економічних наук, професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук, професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук, професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук, професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук, професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук, професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління, професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук, професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук, професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 16 серпень 2023 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"*

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 17.08.23 р.
Підписано до друку 17.08.23 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 39.1.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1708/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2023

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
 - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
 - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
 - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5–8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
- список літератури;
- список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezбережені у формат .doc для Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
 - 4.2. Анкета (скачати на сайті).
 - 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
 - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
 - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).
- Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 16 серпень 2023 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Шкуратов О. І., Хохуляк О. О.

Формування бюджетного потенціалу територіальних громад 7

Грабар М. В., Машіка Г. В., Кашка М. Ю.

Дитячий туризм: базові вимоги організації та перспективи впровадження інновацій 13

Халатур С. М., Олексюк В. О., Карамушка Д. К.

Управління економічними системами в умовах модернізаційних трансформацій
суспільного господарства 18

Жук М. В., Пацарнюк О. В.

Використання інструментів бухгалтерського обліку і внутрішньогосподарського контролю
в управлінні аграрними підприємствами в умовах ризиків та невизначеності 25

Тульчинська С. О., Зінченко Д. С.

Аналітичні передумови дослідження інформаційної економіки та особливостей її впливу
на складники економічної безпеки підприємств 30

Рибчук А. В., Бешлей Т. І.

Активізація державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності за умов прискореної
глобалізації 36

Проданова Л. В., Томчук О. В., Недошовенко Ю. С.

Ідентифікація ризиків агровиробництва в умовах посилення загроз продовольчій безпеці:
теоретичні та прикладні аспекти 41

Грод М. І., Резнікова Н. В.

Регуляторні пастки циркулярної економіки в політиці переходів ЄС до сталості: проблеми ідентифікації
джерел фінансування нового європейського консенсусу з розвитку та європейського зеленого курсу 49

Москвіченко І. М., Крисюк А. М., Кулініч Т. В.

Трансформація вітчизняного менеджменту до нових умов розвитку: сталі рішення та варіативність
перетворень 58

Вавдійчик І. М., Стояненко І. В.

Проблеми функціонування торговельного бізнесу в Україні 65

Горобченко О. А.

Особливості функціонування та створення Інтернет-магазину 71

Козут-Ференс О. І.

Розвиток енергетичного сектору в Україні: специфіка функціонування та стратегічні орієнтири
вдосконалення й відновлювання 77

Печко В. С.

Школа кількісного економіко-математичного підходу в системі забезпечення ефективності
управлінської діяльності підприємства 85

Юрочник В. Г., Марусей Т. В., Коцюк В. Д.

Сучасна роль "craft" виробництв в розвитку туризму та ресторанної справи 90

Ратинський В. В., Кундеус О. М., Королюк Т. М., Малярський О. Д.

Система управлінського обліку підприємств торгово-побутової інфраструктури 97

Рудик О. Р., Борисов А. І., Новосад В. О., Яворовський С. М.

Фінансове забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектору України 103

Криховець-Хом'як Л. Я.

Інновативність програм і форм організації навчання як інструменти взаємодії суб'єктів
на ринках освітніх послуг 113

Байлова О. О.

Важливість стратегічного планування на підприємстві 121

Гуржий П. О.

Управлінські рішення в системі управління закладами охорони здоров'я 129

Прокопенко М. О.

Ключові чинники у бізнес-процесах на промислових підприємствах 135

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 16 серпень 2023 р.

У НОМЕРІ:

Державне управління

Бондарчук Н. В.

Державне управління інвестиційною привабливістю регіону: виклики та перспективи 141

Ходаківський Є. І., Мосієнко О. В., Присяжнюк О. Ф., Булуй О. Г., Плотнікова М. Ф.

Біоекономіка громад як елемент державного управління, основа сталого багатофункціонального інноваційно-технологічного розвитку та брендингу 147

Подольчак Н. Ю., Сокіл О. Г., Гачкевич А. О., Весоловська М. К.

Удосконалення тесту MSCEIT для оцінки рівня емоційного інтелекту 156

Мамонова В. В., Сердюкова О. Є.

Залучення інвестицій в об'єкти комунальної власності громад: проблеми сьогодення 165

Васюк Н. О., Гаєвська Л. А.

Реалізація державної політики протидії дезінформації в Україні: організаційно-правові засади 172

Решетова Г. І., Верительник С. М.

Сучасні тенденції та види надання соціальних послуг в Україні 178

Костишина Т. А., Шановалов В. О., Стеценко В. В., Костишина А. І.

Стратегічне планування інтегрованого розвитку міста: від концепції до практичного втілення 185

Карковська В. Я., Головач М. І.

Трансформація системи медсестринської освіти в Україні: виклики, тенденції та інновації 193

Штирфьов О. М.

Соціальна відповідальність у системі формування управлінського впливу як запорука сталого розвитку 199

Баб'як О. В.

Медико-профілактична стратегія держави у подоланні пандемії COVID-19 та її наслідків 205

Марущенко А. В.

Міграційні загрози національній безпеці та економічному розвитку України в післявоєнний період 210

Лелеченко Н. В.

Зарубіжний досвід використання дієвих механізмів запровадження європейських стандартів екологічної безпеки 216

Гусятинська А. М.

Теоретичні засади механізмів інформаційно-комунікативної взаємодії органів публічного управління з громадськістю 223

Олійник С. Я.

Історичні аспекти розвитку цифрових трансформацій у світовому публічному просторі 228

Попов О. П.

Історичні засади розвитку інформаційних систем, цифрової сумісності у взаємодії органів публічної влади 233

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 16 / 2023

CONTENTS:

Economy

Shkuratov O., Khokhuliak O.

FORMATION OF THE BUDGETARY POTENTIAL OF TERRITORIAL COMMUNITIES 7

Hrabar M., Mashika H., Kashka M.

CHILDREN'S TOURISM: BASIC ORGANIZATION REQUIREMENTS AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION OF INNOVATIONS 13

Khalatur S., Oleksiuk V., Karamushka D.

MANAGEMENT OF ECONOMIC SYSTEMS IN THE CONDITIONS OF MODERNIZATION TRANSFORMATIONS
OF THE PUBLIC ECONOMY 18

Zhuk M., Patsarniuk O.

THE USE OF ACCOUNTING AND INTERNAL CONTROL TOOLS IN THE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES
UNDER CONDITIONS OF RISKS AND UNCERTAINTY 25

Tulchynska S., Zinchenko D.

ANALYTICAL PREREQUISITES FOR RESEARCHING THE INFORMATION ECONOMY AND ITS IMPACT ON COMPONENTS
OF ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISES 30

Rybuchuk A., Beshley T.

ACTIVATION OF STATE REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES UNDER THE CONDITIONS
OF ACCELERATED GLOBALIZATION 36

Prodanova L., Tomchuk O., Nedoshovenko Yu.

IDENTIFICATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION RISKS IN THE CONDITIONS OF INCREASING FOOD SECURITY
THREATS: THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS 41

Grod M., Reznikova N.

REGULATORY TRAPS OF THE CIRCULAR ECONOMY IN THE POLICY OF EU TRANSITIONS TO SUSTAINABILITY:
PROBLEMS OF IDENTIFYING FUNDING SOURCES OF THE NEW EUROPEAN CONSENSUS
ON DEVELOPMENT AND THE EUROPEAN GREEN DEAL 49

Moskvichenko I., Krysyuk L., Kulinich T.

TRANSFORMATION OF DOMESTIC MANAGEMENT UNDER NEW DEVELOPMENT CONDITIONS:
STABLE DECISIONS AND VARIABILITY CONVERSION 58

Vavdiichyk I., Stoianenko I.

PROBLEMS OF THE TRADE BUSINESS IN UKRAINE 65

Horobchenko O.

FEATURES OF FUNCTIONING AND CREATING ONLINE STORE 71

Kohut-Ferens O.

DEVELOPMENT OF THE ENERGY SECTOR IN UKRAINE: SPECIFICS OF FUNCTIONING AND STRATEGIC
GUIDELINES FOR IMPROVEMENT AND RECOVERY 77

Pechko V.

THE SCHOOL OF QUANTITATIVE ECONOMIC AND MATHEMATICAL APPROACH IN THE SYSTEM
OF ENSURING THE EFFICIENCY OF MANAGEMENT ACTIVITIES OF THE ENTERPRISE 85

Yurovchyk V., Marusei T., Kotsiuk V.

THE CONTEMPORARY ROLE OF "CRAFT" PRODUCTION IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM
AND RESTAURANT INDUSTRY 90

Ratynskiy V., Kundeus O., Korolyuk T., Maliarskyi O.

MANAGEMENT ACCOUNTING SYSTEM IN THE MANAGEMENT OF RETAIL AND DOMESTIC
INFRASTRUCTURE ENTERPRISES 97

Rudyk O., Borysov A., Novosad V., Yavorovskyi S.

FINANCIAL SUPPORT FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR
OF UKRAINE 103

Krykhovets-Khomiak L.

AS TOOLS OF INTERACTION BETWEEN SUBJECTS ON THE MARKETS OF EDUCATIONAL SERVICES 113

Baylova O.

THE IMPORTANCE OF STRATEGIC PLANNING IN THE ENTERPRISE 121

Hurzhyi P.

MANAGEMENT DECISIONS IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF HEALTH CARE INSTITUTIONS 129

Prokopenko M.

KEY FACTORS IN BUSINESS PROCESSES AT INDUSTRIAL ENTERPRISES 135

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 16 / 2023

CONTENTS:

Public administration

Bondarchuk N.

PUBLIC ADMINISTRATION OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE REGION: CHALLENGES AND PROSPECTS 141

Khodakovskiy Ye., Mosienko O., Prysiazhniuk O., Buluy O., Plotnikova M.

COMMUNITIES BIOECONOMICS AS AN ELEMENT OF PUBLIC ADMINISTRATION, BASIS OF SUSTAINABLE
MULTIFUNCTIONAL INNOVATION AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT AND BRANDING 147

Podolchak N., Sokil O., Hachkevych A., Vesolovska M.

SUGGESTIONS FOR IMPROVING THE MSCEIT TEST TO MEASURE LEVELS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE 156

Mamonova V., Serdiukova O.

ATTRACTING INVESTMENTS TO THE COMMUNAL PROPERTY OBJECTS: PROBLEMS OF TODAY 165

Vasiuk N., Gaievska L.

IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY OF COUNTERING DISINFORMATION IN UKRAINE: ORGANIZATIONAL
AND LEGAL BASIS 172

Reshetova H., Verytelnyk S.

CURRENT TRENDS AND TYPES OF SOCIAL SERVICES PROVISION IN UKRAINE 178

Kostyshyna T., Shapovalov V., Stetsenko V., Kostyshyna A.

STRATEGIC PLANNING OF INTEGRATED CITY DEVELOPMENT: FROM CONCEPT TO PRACTICAL IMPLEMENTATION 185

Karkovska V., Holovchak M.

TRANSFORMATION OF THE NURSING EDUCATION SYSTEM IN UKRAINE: CHALLENGES, TRENDS AND INNOVATIONS 193

Shtyrov O.

SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE SYSTEM OF FORMING MANAGEMENT INFLUENCE
AS A KEY TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT 199

Babiak O.

MEDICAL AND PREVENTIVE STRATEGY OF THE STATE TO OVERCOME THE PANDEMIC OF COVID-19
AND ITS CONSEQUENCES 205

Marushchenko A.

MIGRATION THREATS TO THE NATIONAL SECURITY AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE
IN THE POST-WAR PERIOD 210

Lelechenko N.

FOREIGN EXPERIENCE OF USING EFFECTIVE MECHANISMS FOR THE IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS
ENVIRONMENTAL SAFETY 216

Husiatynska A.

THEORETICAL PRINCIPLES OF MECHANISMS OF INFORMATIONAL AND COMMUNICATIVE INTERACTION
OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES WITH THE PUBLIC 223

Oliinyk S.

HISTORICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF DIGITAL TRANSFORMATIONS IN THE GLOBAL PUBLIC SPACE 228

Popov O.

HISTORICAL FOUNDATIONS OF THE DEVELOPMENT OF INFORMATION SYSTEMS, DIGITAL COMPATIBILITY
AND INTERACTION OF PUBLIC AUTHORITIES 233

УДК 336.14: 332.14

*О. І. Шкуратов,**д. е. н., професор, профектор з наукової роботи та інноваційного розвитку,**Національний авіаційний університет, м. Київ**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8656-723X>**О. О. Хохуляк,**к. е. н., доцент, завідувач сектору законодавчого забезпечення модернізації економіки,**Дослідницька служба Верховної Ради України, м. Київ**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0778-5501>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.7

ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

O. Shkuratov,

Doctor of Economics Sciences, Professor, vice-rector for scientific work and innovative development,
National Aviation University, Kyiv

O. Khokhuliak,

PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Sector of Legislative Support for the Modernization
of the Economy, Research Service of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv

FORMATION OF THE BUDGETARY POTENTIAL OF TERRITORIAL COMMUNITIES

В умовах трансформації фінансових відносин територіальних систем, а також нестабільності фінансової системи у зв'язку з війною в Україні дослідження бюджетного потенціалу територіальних громад набуває особливої актуальності. В статті обгрунтовано теоретико-методичні засади формування бюджетного потенціалу територіальних громад в сучасних умовах трансформації економіки та адміністративно-територіальної реформи.

На підставі статистичного та аналітичного методів дослідження проведено структурний аналіз сучасного стану місцевих бюджетів та потенціалу бюджетної системи територіальних громад. Аналіз впливу бюджетної децентралізації на місцеві бюджети України засвідчив підвищення фінансової спроможності територіальних громад, що, дало їм можливість посилити стійкість до загроз та ризиків фінансовій безпеці на місцевому рівні.

Систематизовано основні ознаки бюджетного потенціалу територіальних громад, як інтегрованої сукупності взаємозалежних та взаємодоповнюючих компонентів: реалізованого, резервного та прихованого. Така систематизація дозволила виявити характеристики, які враховують потенційні можливості бюджетного потенціалу. Визначені основні умови реалізації бюджетного потенціалу територіальних громад, зокрема наявність ресурсної бази, здатність до стійкості та гнучкості під час впливу ринкової кон'юнктури, інституціональне забезпечення бюджетного процесу. Обгрунтовано шляхи та рекомендації щодо підвищення бюджетного потенціалу територіальних громад з урахування світового досвіду, зокрема застосування інструментарію концесії та інфраструктури фінансового ринку. Це дасть змогу органам місцевого самоврядування збільшити обсяг власних фінансових ресурсів та створити необхідні умови для сталого розвитку територіальних громад.

In the conditions of the transformation of financial relations of territorial systems, as well as the instability of the financial system in connection with the war in Ukraine, the study of the budgetary potential of territorial communities becomes especially relevant. The article substantiates the theoretical and methodological foundations of the formation of the budgetary potential of territorial communities in modern conditions of economic transformation and administrative-territorial reform.

On the basis of statistical and analytical research methods, a structural analysis of the current state of local budgets and the potential of the budgetary system of territorial communities was carried out. The analysis of the impact of budget decentralization on local budgets of Ukraine testified to an increase in the financial capacity of territorial communities, which gave them the opportunity to increase resistance to threats and risks to financial security at the local level.

The main features of the budgetary potential of territorial communities are systematized as an integrated set of interdependent and complementary components: implemented, reserve and hidden.

This systematization made it possible to identify characteristics that take into account the potential opportunities of the budget potential. The main conditions for realizing the budgetary potential of territorial communities are defined, in particular, the availability of a resource base, the ability to be stable and flexible under the influence of market conditions, and institutional support for the budget process. Ways and recommendations for increasing the budgetary potential of territorial communities based on world experience are substantiated, in particular, the use of concession tools and financial market infrastructure. This will enable local self-government bodies to increase their own financial resources and create the necessary conditions for the sustainable development of territorial communities.

Ключові слова: територіальна громада, бюджет, потенціал, фінанси, інтеграція.
Key words: territorial community, budget, potential, finances, integration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Повномасштабна війна країни-агресора проти України актуалізувала проблематику забезпечення фінансової безпеки нашої держави. При цьому важливою складовою фінансової безпеки є забезпечення ефективного функціонування бюджетної системи, яка визначає рівень стійкості публічних фінансів, зокрема на місцевому рівні. Трансформація фінансових відносин територіальних систем, що відбуваються останніми роками на території України, спричиняє формування нового регіонального простору. Це, своєю чергою, обумовлює підвищення ролі муніципального управління в забезпеченні ефективного розвитку територій. У той же час, в існуючих умовах війни та нерівномірності розвитку економічного простору система фінансування територіальних громад обумовлює появу диспропорції між ланками бюджетної системи. У зв'язку з цим виникає потреба у запровадженні ефективного інструментарію формування бюджетного потенціалу з метою підвищення здатності органів місцевого самоврядування до соціально-економічного розвитку територій. При цьому слід врахувати, що в сучасних реаліях з'явилась необхідність не стільки у кількісному збільшенні існуючих бюджетних ресурсів місцевого самоврядування, як це властиво класичній парадигмі соціально-економічного розвитку, а у найбільш повній реалізації бюджетного потенціалу територіальної громади.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Впродовж останніх років проблематика бюджетної децентралізації стала предметом дослідження багатьох вітчизняних учених. При цьому, розглядаючи трактування сутності бюджетного потенціалу, нами виявлено низку закономірностей, зокрема широке розуміння даної дефініції: від можливостей надходження до бюджету фінансових ресурсів до сукупності податкових й неподаткових надходжень [1—5]. При цьому, погоджуємося з Лисяк Л.В. та Грабчук О.М., що бюджетний потенціал як економічна категорія відображає особливу сферу фінансових (бюджетних) відносин щодо формування та використання фонду грошових коштів для надання суспільно необхідних послуг органами влади та місцевого самоврядування на загальнодержавному та місцевому рівнях [2, с. 295—296]. Ставнич М.М., Тара-

сенко О.Я. розглядають бюджетний потенціал регіону як реально можливий обсяг доходу в якості джерела ресурсів бюджету регіону, який може бути отриманий за рахунок податкових надходжень, неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом, офіційних трансфертів та надходжень до державних цільових фондів [3, с. 17].

Лисяк Л.В. та Хмельницька В.Б. зазначають, що бюджетний потенціал місцевих бюджетів відображає здатність органів місцевого самоврядування акумулювати необхідну кількість фінансових ресурсів для забезпечення соціально-економічного розвитку [4]. У той же час дослідження формування та використання бюджетного потенціалу має здійснюватися з такої позиції, яка інтегрує його фіскальну, інституційну та ресурсну характеристики.

На основі узагальнення думок вчених, вважаємо за доцільне визначити бюджетний потенціал територіальної громади як властивість до реалізації сприятливих можливостей та існуючої здатності територіальної громади в акумулюванні наявних та невикористаних фінансових ресурсів для забезпечення розвитку громади.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад формування бюджетного потенціалу територіальних громад в сучасних умовах трансформації економіки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Не зважаючи на реформування бюджетної системи в напрямі децентралізації, проблема забезпечення реальної фінансової спроможності територіальних громад не втрачає своєї актуальності, а можливі шляхи вирішення даної проблеми потребують наукового обґрунтування шляхів підвищення рівня фінансової спроможності. Найважливіші принципи фінансового забезпечення чи фінансової самостійності органів місцевого самоврядування було закладено у Європейській хартії місцевого самоврядування, яку Україна ратифікувала 15 липня 1997 р. Ця хартія передбачає відокремлення місцевого самоврядування від державної влади, повну незалежність та самостійність покладених на нього функцій у межах своєї компетенції [6]. У найзагальнішому вигляді фінансову самостійність чи спроможність місцевого самоврядування можна визначити як його здатність

у повному обсязі фінансувати власні видаткові зобов'язання за рахунок власних доходів незалежно від фінансової допомоги (дотацій, субсидій).

Протягом останніх років реформування бюджетної системи спостерігається збільшення обсягів загального фонду місцевих бюджетів України. Таким чином, спостерігається тенденція до підвищення різноманіття джерел надходжень та підвищення фінансової спроможності місцевих бюджетів, у тому числі бюджетного потенціалу територіальних громад. Бюджетний потенціал, як і будь-який інший потенціал, має системні ознаки, що складається з інтегрованої сукупності взаємозалежних та взаємодоповнюючих компонентів: податковий, неподатковий, запозичений, грантовий тощо. У зв'язку з цим, розкриття сутності бюджетного потенціалу можливе при детальному розумінні його структури.

Узагальнюючи дослідження багатьох відомих вчених можливо виділити низку ключових ознак бюджетного потенціалу, зокрема [7-9]: за джерелами формування бюджетний потенціал можливо сформувати з власних джерел та фінансових ресурсів, що перерозподіляються; за стадіями розвитку виділяють бюджетний потенціал, що формується, потенціал, що використовується та відтворювальний потенціал; за рівнем втілення — можливий чи реальний.

У процесі систематизації цих ознак виявлено, що існуючі характеристики не враховують повною мірою можливостей бюджетного потенціалу. Цей потенціал може бути досягнутий лише за умови комплексного врахування всіх бюджетних ресурсів та резервів з метою сприяння соціально-економічному зростанню територіальних громад. При цьому, під максимально досяжним бюджетним потенціалом розуміється сукупність трьох основних компонентів: реалізованого (формується в результаті економічної діяльності та залучення бюджетних ресурсів на безоплатній і платній основі), резервного (пов'язаного з можливими нереалізованими резервами) та прихованого (відображає неочевидні резерви бюджетного потенціалу) бюджетних потенціалів. Отже, згідно з інтегративним підходом, бюджетний потенціал характеризується сукупністю не тільки створених, а й залучених бюджетних ресурсів, а також резервів, які можуть бути реалізовані під впливом обмежень та стимулів. Зважаючи на те, що бюджетний потенціал є однією з ключових складових ресурсів соціально-економічного потенціалу, його формування та ефективне використання обумовлені різноманітними процесами, що відбуваються у соціально-економічній сфері територіальної громади.

Варто відмітити, що важливіми умовами реалізації бюджетного потенціалу є [10—13]: наявність ресурсної бази (що охоплює природно-кліматичні умови, ресурсно-сировинну базу, структуру економіки, демографічні

Таблиця 1. Місцеві бюджети України, 2023 р.

Типи місцевих бюджетів	Всього місцевих бюджетів
бюджети міст республіканського \ обласного значення	13
районні бюджети	136
бюджети територіальних громад	1469
бюджети районів у містах обласного значення	35
бюджети міст районного значення	5
бюджети селищ міського типу	38
бюджети сільрад (сіл)	229
Разом	1950

Джерело: Держстат України.

особливості тощо); здатність до стійкості та гнучкості під час впливу ринкової кон'юнктури (зокрема, рівень інфляції, курс валют тощо); інституціональне забезпечення бюджетного процесу (нормативно-правова база, інструментарій, інститути, механізми тощо).

Реформа децентралізації бюджетної системи довела реальний результат міцності фінансової основи територіальних громад та їхню стійкість до загроз різного характеру, в т.ч. й військового конфлікту. Відповідно до реформи, бюджетам територіальних громад надано додаткові повноваження та відповідні фінансові ресурси за рахунок змін до Бюджетного та Податкового кодексів України щодо передачі органам місцевого самоврядування додаткових бюджетних повноважень і закріплення стабільних джерел доходів для їх реалізації.

У переважній більшості країн світу місцеві бюджети є найбільш чисельною ланкою бюджетної системи. В Україні станом на 01.04.2023 р. налічується майже 2 тисячі місцевих бюджетів (табл. 1).

Варто відмітити, що нині серед місцевих бюджетів України найбільшу кількість займають саме бюджети територіальних громад. З року в рік бюджети територіальних громад показують найвищі показники приросту надходжень, що лише вкотре підтверджує ефективність проведених реформ та результативність на місцевому рівні (рис. 1).

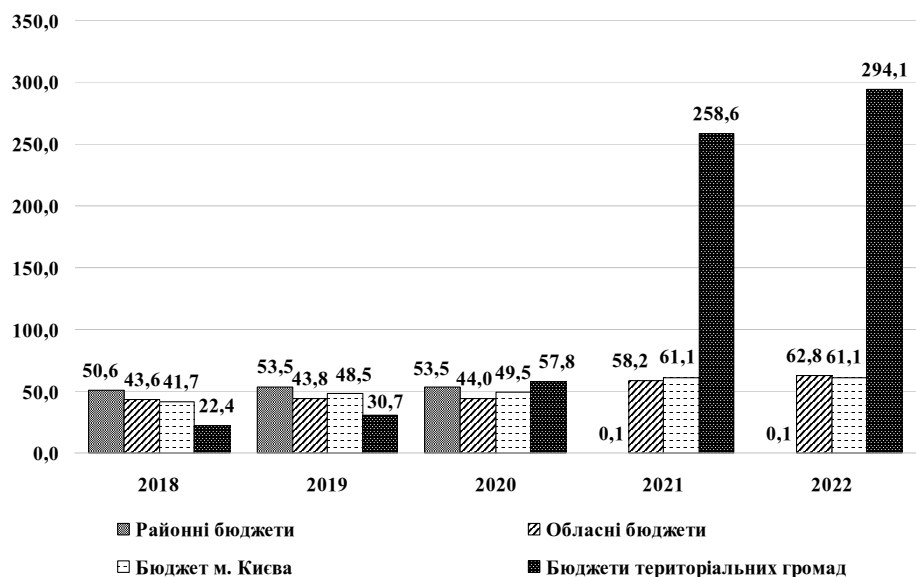

Рис. 1. Динаміка доходів за видами бюджетів, млрд грн

Джерело: Державний веб-портал бюджету для громадян.

Таблиця 2. Структура місцевих бюджетів України за доходами, 2018–2022 рр., млн грн (фактичне виконання)

Найменування доходів	Рік					2022 у % до 2018
	2018	2019	2020	2021	2022	
Податкові надходження	232532,9	270545,8	285571,5	346713,2	393460,6	169,2
Неподаткові надходження	28027,4	26105,0	21462,5	27183,0	22041,1	78,6
Доходи від операцій з капіталом	2143,5	2928,8	3473,1	3462,2	2276,0	106,2
Субсидії та дотації від органів державного управління	298939,7	260302,0	160177,1	202733,3	136753,8	45,7
Від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ	94,2	44,4	146,4	36,0	223,3	237,0
Цільові фонди	678,1	601,9	649,4	571,4	342,3	50,5
РАЗОМ	562415,7	560527,9	471480,0	580699,2	555097,1	98,7

Джерело: Державний веб-портал бюджету для громадян.

Таблиця 3. Структура місцевих бюджетів України за доходами, 2018–2022 рр., %

Найменування доходів	Рік					2022 +,- до 2018
	2018	2019	2020	2021	2022	
Податкові надходження	41,3	48,3	60,6	59,7	70,9	29,5
Неподаткові надходження	5,0	4,7	4,6	4,7	4,0	-1,0
Доходи від операцій з капіталом	0,4	0,5	0,7	0,6	0,4	0,0
Субсидії та дотації від органів державного управління	53,2	46,4	34,0	34,9	24,6	-28,5
Від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Цільові фонди	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	-0,1
РАЗОМ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x

Джерело: Державний веб-портал бюджету для громадян.

Таблиця 4. Структура податкових та неподаткових надходжень до місцевих бюджетів України, 2018–2022 рр., млн грн (фактичне виконання)

Найменування доходів	Рік					2022 у % до 2018
	2018	2019	2020	2021	2022	
Податкові надходження	232532,9	270545,8	285571,5	346713,2	393460,6	169,2
Податок та збір на доходи фізичних осіб	138158,8	165504,4	177826,0	212230,3	272245,3	197,1
Податок на прибуток підприємств	9300,0	10230,5	9776,7	16092,7	13511,9	145,3
Податки на власність	1,2	0,0	0,6	0,3	0,2	16,7
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	4821,2	5278,0	4636,9	8569,1	8741,0	181,3
Внутрішні податки на товари та послуги	13797,4	13718,5	15554,2	17849,1	13081,5	94,8
Окремі податки і збори, що зараховуються до місцевих бюджетів	-0,7	0,3	0,1	0,1	0,0	0,0
Місцеві податки	61026,4	73575,3	75686,2	89896,6	84305,1	138,1
Інші податки та збори	5428,6	2238,9	2090,9	2075,0	1575,6	29,0
Неподаткові надходження	28027,4	26105,0	21462,5	27183,0	22041,1	78,6
Доходи від власності та підприємницької діяльності	1860,2	1630,8	1578,9	1678,4	1312,1	70,5
Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності	4588,8	4642,1	4117,2	4803,4	4271,3	93,1
Інші неподаткові надходження	2398,9	2354,0	2557,9	1811,6	1194,3	49,8
Власні надходження бюджетних установ	19179,5	17478,2	13208,6	18889,5	15263,5	79,6

Джерело: Державний веб-портал бюджету для громадян.

До початку реформи місцевого самоврядування близько 80% ресурсів зосереджувалося в державному бюджеті, решта 20% — у місцевих бюджетах. Починаючи із 2014 року спостерігалась позитивна тенденція до збільшення частки місцевих бюджетів у зведеному бюджеті, однак останні декілька років спостерігається пропорція 80—20, як і впродовж років до початку реформи. Попри це, аналіз фактичних надходжень до місцевих бюджетів України показав курс на збереження сталих показників загального обсягу їх доходів протягом 2018—2022 років не зважаючи на пандемію COVID-19 та повномасштабну війну (табл. 2).

В умовах різного роду викликів та загроз, завдання стимулювання соціально-економічного розвитку територіальних громад посилює вектор на реалізацію бюджетного потенціалу за рахунок власних бюджетних доходів, які з 2018 по 2022 р. збільшились з 46,3% до 74,9% в загальній структурі доходів (табл. 3). Так, якщо основну частину надходжень загального фонду місцевих бюджетів протягом 2018 року займали трансферти (53,2%), то з 2019 р. частка трансфертів почала зменшуватись і в 2022 році склала лише 24,6%.

При цьому, більшу частку в структурі місцевих бюджетів, а саме 70,9% складають саме податкові надходження. Безумовно, це підвищує актуальність та важливість ефективного формування податкового потенціалу територіальних

громад, як основи їх власного бюджетного потенціалу. Цілком логічно, що рівень бюджетного потенціалу тим більший, чим вищі доходи населення та ресурсний потенціал громади (особливо природно-ресурсний). Адже ці показники є базою формування двох бюджетоутворюючих податків: податку на доходи фізичних осіб та податку на майно (табл. 4).

У 2022 р. податковий потенціал органів місцевого самоврядування ідентифікувавсь податковою спроможністю за рахунок податку на доходи фізичних осіб, які сукупно становлять близько 70% загальних податкових надходжень до місцевих бюджетів (табл. 5). Це зумовлено, в першу чергу, зростанням відрахувань із заробітних плат військовослужбовців, по-друге, свою роль відіграло збільшення нормативу зарахування ПДФО до місцевих бюджетів — з 60%

Таблиця 5. Структура податкових та неподаткових надходжень до місцевих бюджетів України, 2018–2022 рр., %

Найменування доходів	Рік					2022 +,- до 2018
	2018	2019	2020	2021	2022	
Податкові надходження	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x
Податок та збір на доходи фізичних осіб	59,4	61,2	62,3	61,2	69,2	9,8
Податок на прибуток підприємств	4,0	3,8	3,4	4,6	3,4	-0,6
Податки на власність	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	2,1	2,0	1,6	2,5	2,2	0,2
Внутрішні податки на товари та послуги	5,9	5,1	5,5	5,2	3,3	-2,6
Окремі податки і збори, що зараховуються до місцевих бюджетів	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Місцеві податки	26,2	27,2	26,5	25,9	21,4	-4,8
Інші податки та збори	2,3	0,8	0,7	0,6	0,4	-1,9
Неподаткові надходження	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x
Доходи від власності та підприємницької діяльності	6,6	6,3	7,4	6,2	6,0	-0,7
Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності	16,4	17,8	19,2	17,7	19,4	3,0
Інші неподаткові надходження	8,6	9,0	11,9	6,7	5,4	-3,1
Власні надходження бюджетних установ	68,4	67,0	61,5	69,5	69,3	0,8

Джерело: Державний веб-портал бюджету для громадян.

до 64% з початку 2022 року. Одним із найбільш ефективних податкових інструментів забезпечення стабільності місцевої бюджетною системою є саме місцеві податки, які покликані виконувати регулюючу та стимулюючу функції муніципального управління. Однак, на практиці вони не забезпечували вагомої підтримки територіальним громадам, що підтверджують статистичні дані. Так, закріплені за органами місцевого самоврядування податки серед податкових надходжень становлять 20–25%. При цьому останніми роками цей показник мав тенденцію до зниження.

Варто зазначити, що у зв'язку з війною, ситуація із платою за землю в 2022 році була складнішою порівняно з іншими податками. У березні потенційні втрати були на рівні -38% (-1,1 млрд гривень недоотриманих надходжень лише за один місяць). Так, змінами до податкового законодавства (Закон України від 15.03.2022 №2120-IX) на період з березня 2022 року по 31 грудня року, наступного за роком, в якому припинено або скасовано воєнний стан, не нараховується та не сплачується плата за землю (земельний податок та орендна плата) на територіях, де ведуться (велися) бойові дії. При цьому, перелік таких територій досі не визначений Кабінетом Міністрів України, що унеможливує чітке визначення та підстави для стягнення плати за землю.

Сучасний стан та тенденції формування бюджетного потенціалу територіальних громад та інших адміністративно-територіальних одиниць місцевого рівня підтверджують факт, що частка неподаткових надходжень, як результату реалізації неподаткового потенціалу, вкрай низька — 4–5% за 2018–2022 роки. Порівняно з країнами Європи, де цей показник сягає 30% (Франція — 15–18%, Німеччина — 25–30%, Великобританія — 30–35%) неподаткові доходи місцевих бюджетів України виглядають малозначними [9, с. 1160]. У той же час, зарубіжна практика неподаткових надходжень свідчить саме про високу частку доходів від використання муніципального (комунального) майна. Натомість для України характерна інша практика, а саме — надходження від бюджетних установ (близько 2/3 усіх неподаткових надходжень). Вагомим, однак не зовсім реалізованим, резервом бюджетного потенціалу територіальних громад є можливості підприємств комунальної власності. Так, незначний економічний ефект від використання результатів діяльності комунальних підприємств у процесі формування доходів місцевих бюджетів потребує реформування підходів до фінансування комунального сектора на місцевому рівні.

З метою ефективного управління комунальною власністю необхідним є створення системи її обліку як за складом, так і за вартісними характеристиками. Найважливішою передумовою формування неподаткової складової бюджетного потенціалу є інвентаризація обсягів нерухомого майна та формування актуального переліку майнових об'єктів та їх вартості, як економічної бази для виконання відповідних функцій органами місцевого самоврядування. Актуалізація інформації про комунальне майно

важлива для здійснення його ідентифікації, встановлення відомчої приналежності та функціонального призначення. Ця інформація служить основою для прийняття рішень щодо подальшого використання майна: збереження у незмінному стані для виконання функцій громади, передачі у відання органів управління різних рівнів, перетворення на інші форми некомерційних організацій або приватизації. Міжнародний досвід показує, що для ефективного управління комунальним майном використовується механізм концесії. Цей механізм сприяє залученню приватних інвестицій та власності до публічного сектора.

Одним із потенційних джерел додаткових фінансових ресурсів місцевих бюджетів є ресурси, залучені на фінансовому ринку. Досвід зарубіжних країн свідчить, що органи місцевого самоврядування не можуть нормально функціонувати, не здійснюючи місцевих запозичень шляхом випуску цінних паперів (муніципальні облігації) [14]. Так, співвідношення обсягу запозичень і доходів місцевих бюджетів у країнах ЄС сягає 100–150%. При цьому, для українських громад муніципальні облігації є новим інструментом розвитку інфраструктури, який характеризується невеликим середнім обсягом випуску облігацій. Загалом муніципальні облігації є достойною альтернативою банківським кредитам, особливо в умовах потреби залучення значного обсягу фінансових ресурсів для інфраструктурних проєктів.

Для удосконалення інституціонального середовища формування бюджетного потенціалу варто розглянути можливість відновлення практики розробки стратегічних документів у сфері бюджетування на довгостроковий період на якісно іншому рівні [10]. При цьому, має бути змінений підхід щодо самоізоляції бюджетних завдань територіальних громад від загального курсу економічного реформування у країні, передбачивши чітку ув'язку місцевих програм розвитку з документами стратегічного та бюджетного планування.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Таким чином, аналіз впливу бюджетної децентралізації на місцеві бюджети України свідчить, що бюджети територіальних громад стали більш незалежними та самостійними, що, дало їм можливість підвищити стійкість до загроз та ризиків фінансовій безпеці на місцевому рівні. Загалом, у сучасних умовах зовнішньої та внутрішньої нестабільності, процес формування власного та залученого бюджетного потенціалу територіальних громад зазнає перетворень під впливом різноманітних чинників, зокрема економічних, геополітичних та інституціональних.

Відтак, результативність формування компонентів бюджетного потенціалу великою мірою визначає можливість та шлях розвитку територіальних громад в соціально-економічному аспекті. Тому, після ретельного аналізу теоретико-методичних засад, організаційно-економічних умов, сучасних тенденцій і ризиків, пов'язаних з формуванням окремих компонентів бюджетного потенціалу територіальних громад, варто акцентувати увагу дослідження на взаємозв'язку між цими компонентами та соціально-економічним розвитком територіальної громади.

Література:

1. Пасічник Ю. В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні. Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2005. 642 с.

2. Лисяк Л.В., Грабчук О.М. Зміцнення бюджетного потенціалу місцевих бюджетів України в умовах фінансової децентралізації. Проблеми економіки. 2018. № 1. С. 294—299.

3. Ставнич М.М., Тарасенко О.Я. Взаємозв'язок понять фінансового та бюджетного потенціалу регіону в процесі реалізації державної регіональної фінансової політики. Економіка і регіон: наук. вісник ПНТУ ім. Ю. Кондратюка. 2010. № 1 (24). С. 15—23.

4. Лисяк Л.В., Хмельницька В. Б. Бюджетний потенціал регіону: сучасний стан та проблеми зміцнення. Вісник Львівської державної фінансової академії. 2014. № 26. С. 62—70.

5. Нездойминога О.Є. Особливості формування бюджету територіальної громади. Економіка і суспільство. 2017. № 11. С. 443—449.

6. Європейська хартія місцевого самоврядування. Офіційний вісник України від 03.04.2015 р., № 24, ст. 1418.

7. Shkuratov O., Khokhuliak O., Kushniruk T. The role of land resources in the financial provision of rural areas of Ukraine. Scientific Papers: Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development. 2022. Vol. 22. Issue 3. P. 643—648.

8. Педченко Н.С., Стрілець В.Ю. Бюджетний потенціал регіону: оцінка та перспективи розвитку. Полтава: ПУЕТ, 2014. 220 с.

9. Jaimes, R. (2020). Fiscal adjustments at the local level: evidence from Colombia. *Int Tax Public Finance*, 27, 1148—1173.

10. Shkuratov O., Dorosh O., Gorodyska O., Patiyuk O. Assessment of influence of spatial organization of territory on economic efficiency of agricultural enterprises. Scientific Papers: Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development. 2020. Vol. 20. Issue 2. P. 431—436.

11. Проць Н., Руденко А. Формування та використання коштів бюджетів територіальних громад. Еконо-

мічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2, 30. 2022. С. 46—55.

12. Kiziltan, M., & Yereli, A. B. (2023). Evaluating local fiscal capacity and fiscal effort of Turkish local governments: Evidence from spatial panel data analysis. *Econ Change Restruct*, 56, 441—472.

13. Мельник Л.М., Дума В.Л. Формування бюджетного потенціалу місцевих фінансів. К.: Видавничий дім "Кондор", 2019. 216 с.

References:

1. Pasichnyk, Yu. V. (2005). *Biudzhetnyj potentsial ekonomichnoho zrostantia v Ukraini* [Budget potential of economic growth in Ukraine], TOV "Yuho-Vostok, Ltd", Donetsk, Ukraine.

2. Lysiak, L.V. and Hrabchuk, O.M. (2018), "Strengthening the budgetary potential of local budgets of Ukraine in the conditions of financial decentralization", *Problemy ekonomiky*, vol. 1. pp. 294—299.

3. Stavnych, M.M. and Tarasenko, O.Ya. (2010), "Interrelation of the concepts of financial and budgetary potential of the region in the process of implementation of the state regional financial policy", *Ekonomika i rehion: nauk. visnyk PNTU im. Yu. Kondratiuka*, vol. 1 (24), pp. 15—23.

4. Lysiak, L.V. and Khmel'nyts'ka, V. B. (2014), "Budgetary potential of the region: current state and problems of strengthening", *Visnyk L'vivs'koi derzhavnoi finansovoi akademii*, vol. 26, pp. 62—70.

5. Nezdojmynoha, O.Ye. (2017), "Peculiarities of territorial community budget formation", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 11, pp. 443—449.

6. Council of Europe (2009), "European charter of local self-government" *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 24, p. 1418.

7. Shkuratov, O. Khokhuliak, O. and Kushniruk, T. (2022), "The role of land resources in the financial provision of rural areas of Ukraine", *Scientific Papers: Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, vol. 22, no. 3, pp. 643—648.

8. Pedchenko, N.S. and Strilets', V.Yu. (2014), *Biudzhetnyj potentsial rehionu: otsinka ta perspektyvy rozvytku* [Budget potential of the region: assessment and development prospects], PUET, Poltava, Ukraine.

9. Jaimes, R. (2020), "Fiscal adjustments at the local level: evidence from Colombia", *Int Tax Public Finance*, vol. 27, pp. 1148—1173.

10. Shkuratov, O. Dorosh, O. Gorodyska, O. and Patiyuk, O. (2020), "Assessment of influence of spatial organization of territory on economic efficiency of agricultural enterprises", *Scientific Papers: Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. vol. 20, no. 2, pp. 431—436.

11. Prots', N. and Rudenko, A. (2022), "Formation and use of funds from the budgets of territorial communities", *Ekonomichnyj chasopys Volyns'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, vol. 2, no. 30, pp. 46—55.

12. Kiziltan, M. and Yereli, A.B. (2023), "Evaluating local fiscal capacity and fiscal effort of Turkish local governments: Evidence from spatial panel data analysis", *Econ Change Restruct*, vol. 56, pp. 441—472.

13. Mel'nyk, L.M. and Duma, V.L. (2019), *Formuvannia biudzhethnoho potentsialu mistsevykh finansiv* [Formation of the budget potential of local finances], *Vydavnychyj dim "Kondor"*, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2023 р.

УДК 338.48-2-053.5

*М. В. Грабар,**к. е. н., доцент, доцент кафедри туризму, ДВНЗ "Ужгородський національний університет"**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2753-4462>**Г. В. Машика,**д. геогр. н., професор, професор кафедри туризму, ДВНЗ "Ужгородський національний університет"**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6063-5823>**М. Ю. Кашка,**к. і. н., доцент, доцент кафедри туризму, ДВНЗ "Ужгородський національний університет"**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7437-6156>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.13

ДИТЯЧИЙ ТУРИЗМ: БАЗОВІ ВИМОГИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ

M. Hrabar,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Tourism, Uzhhorod National University

H. Mashika,

Doctor of Science in Geography, Professor of the Department of Tourism, Uzhhorod National University

M. Kashka,

PhD in History, Associate Professor of the Department of Tourism, Uzhhorod National University

CHILDREN'S TOURISM: BASIC ORGANIZATION REQUIREMENTS AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION OF INNOVATIONS

У статті досліджено базові вимоги до організації дитячого туризму та перспективи впровадження інновацій. Зазначено, що дитячий туризм відіграє важливу роль у структурі туристичного ринку, оскільки він спеціалізується на задоволенні потреб дітей та підлітків у відпочинку, і враховує потреби та інтереси дітей різного віку. Виділено та охарактеризовано наступні особливості дитячого туризму: безпека та здоров'я дітей, відповідальність та нагляд, педагогічний підхід, взаємодія з батьками та опікунами, розваги та освітні програми. Акцентовано, що дитячий туризм сьогодні неминуче має імплементувати інновації у цикл обслуговування. Сучасні технологічні рішення сприяють поліпшенню якості послуг та покращення досвіду дітей. Серед інновацій, які допомагають дитячим закладам відпочинку покращити комунікацію з батьками, забезпечити безпеку та надати цікавий, інтерактивний досвід обгрунтовано наступні: мобільні додатки та онлайн-платформи, електронні системи контролю доступу, віртуальна реальність (VR) та розширена реальність (AR), інтерактивні ігри, розумні системи керування, електронні системи навчання.

The article examines the basic requirements for the organization of children's tourism and the prospects for introducing innovations. It is noted that children's tourism plays an important role in the structure of the tourist market, as it specializes in meeting the needs of children and teenagers in recreation, and takes into account the needs and interests of children of different ages. The following features of children's tourism are highlighted and characterized: children's safety and health (regarding children's safety and risk prevention); responsibility and supervision (selection of qualified

personnel to provide supervision); pedagogical approach (for a special approach to different children); interaction with parents and guardians (ensuring communication and cooperation with parents and guardians during tours); entertainment and educational programs (for children's development and recreation). Effective organization of children's tourism requires the availability of various entertainment and educational programs. It is important that programs are interesting and provide entertainment and development of children in accordance with their interests and age characteristics, and the need for rest and relaxation for children should be taken into account. After an active day, programs can include time for rest, quiet games, and creativity. It was emphasized that children's tourism today must inevitably implement innovations and a service cycle. Modern technological solutions contribute to improving the quality of services and improving the experience of children. The COVID-19 pandemic has rapidly accelerated the shift of moving additional aspects of children's daily lives online. Among the innovations that help children's recreation facilities improve communication with parents, ensure safety and provide an interesting, interactive experience for children, the following are justified: mobile applications and online platforms, electronic access control system, virtual reality (VR) and augmented reality (AR), interactive games, intelligent control systems, electronic learning systems.

Ключові слова: дитячий туризм, безпека, інновації, вимоги, організація, віртуальна реальність, електронні системи контролю доступу.

Key words: children's tourism, security, innovation, requirements, organization, virtual reality, electronic access control systems.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Дитячий туризм відіграє важливу роль у структурі туристичного ринку, оскільки він спеціалізується на задоволенні потреб дітей та підлітків у відпочинку, розвитку та навчанні через подорожі. Цей сегмент ринку має свої особливості і враховує потреби та інтереси дітей різного віку. Одна з ключових ролей дитячого туризму — це сприяння фізичному, емоційному та соціальному розвитку дітей. Він дає можливість дітям познайомитися з новими культурами, традиціями та природними дивами, розширює їхні горизонти та сприяє розвитку самостійності та соціальних навичок. Дитячі туристичні програми часто включають екскурсії, спортивні заходи, табори, навчальні візити та інші активності, які сприяють розвитку інтелектуального та фізичного потенціалу дітей. Тому зважаючи на важливість дитячого туризму, як у соціальному, так і економічному аспектах, дослідження у цій площині актуалізуються.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Л. П. Кондрацька досліджувала сутнісну характеристику дефініції "дитячий туризм", розглянула еволюційне формування внутрішнього ринку дитячого туризму, висвітлювала стан, тенденції, проблеми та перспективи розвитку ринку дитячих туристичних послуг в Україні [3, с. 126].

Л. О. Івченко, С. В. Кужиль, М. В. Петренко аналізували динаміку і міграцію дитячих туристичних потоків, а також кількісних показників, що стосуються дитячих оздоровчих закладів [2, с. 83].

І. В. Герман здійснив аналіз чинних законодавчо-правових документів щодо організації дитячого туризму

в Україні. Автором обґрунтовано напрями удосконалення нормативно-правової бази для якісної організації послуг дитячого туризму [1, с. 329].

М. М. Мельничук, В. О. Зейко у науковій праці "Молодіжний та дитячий туризм: сутність та класифікація за віком" визначали найважливіші функції дитячого та молодіжного туризму, як одного з методів виховної та краєзнавчої роботи з підростаючим поколінням [4, с. 118].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою роботи є дослідження концептуальних вимог до організації дитячого туризму та перспектив впровадження інновацій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дитячий туризм є одним з перспективних секторів стабільного доходу для будь-якої країни, який має свою специфіку організації та потребує висококваліфікованих спеціалістів з досвідом роботи з дітьми [3, с. 127].

Організація дитячого туризму має свої особливості, які вимагають спеціальної уваги та підходу. На основі опрацювання наукових джерел [1—5] та врахування практичних аспектів функціонування дитячих закладів до особливостей дитячого туризму віднесено наступні аспекти (табл. 1):

- безпека та здоров'я дітей (щодо безпеки дітей та запобігання ризиків);
- відповідальність та нагляд (підбір кваліфікованого персоналу для забезпечення нагляду);
- педагогічний підхід (для особливого підходу до різних дітей);

Таблиця 1. Специфіка дитячого туризму

Особливості	Характеристика
Безпека та здоров'я дітей	Найважливішим аспектом в організації дитячого туризму є забезпечення безпеки та здоров'я дітей. Організатори туру повинні мати чіткі протоколи безпеки, знати надавати першу допомогу та мати достатні знання про потенційні ризики та небезпеки. Також важливо враховувати індивідуальні потреби та обмеження дітей, такі як алергії, хронічні захворювання або особливі дієтичні обмеження.
Відповідальність та нагляд	Потрібно мати кваліфікований персонал, здатний забезпечити надійний нагляд та підтримку для дітей протягом усього туру. Нагляд повинен бути належним, як під час активностей, так і під час вільного часу. Крім того, важливо мати систему зв'язку та контролю, щоб бути готовим до можливих непередбачуваних ситуацій.
Педагогічний підхід	Дитячий туризм є важливим чинником розвитку та навчання дітей. Треба враховувати особливості вікової групи, психологічні особливості та інтереси дітей, щоб забезпечити належний розвиток та виховання. Можна використовувати інтерактивні методи, творчі завдання, екскурсії та ігрові активності, щоб зробити досвід туру пізнавальним та захоплюючим.
Взаємодія з батьками та опікунами	Важливо забезпечити зв'язок та співпрацю з батьками та опікунами дітей, особливо на протязі туру. Інформування про програму, маршрут, безпеку, розклад та спілкування з батьками є важливими аспектами організації дитячого туризму. Це сприятиме створенню довіри та комфорту для всіх учасників туру.
Розваги та освітні програми	Дитячий туризм має сприяти розвитку та відпочинку дітей, мають бути присутні різноманітні розважальні та освітні програми, які враховують інтереси та потреби дітей. Це можуть бути екскурсії до цікавих місць, спортивні та творчі заняття, вечірки, конкурси та інші заходи, які допоможуть дітям насолодитися туром та збагатити свій досвід.

Джерело: сформовано авторами.

— взаємодія з батьками та опікунами (забезпечення зв'язку та співпраці з батьками та опікунами під час турів);

— розваги та освітні програми (для розвитку та відпочинку дітей).

Організація дитячого туризму вимагає дбайливого підходу та врахування особливостей різних дітей. Безпека, педагогічний підхід, відповідальність, розваги та співпраця з батьками — це ключові аспекти, які допомагають забезпечити якісний та цікавий досвід дитячого туризму. Специфіка організації дитячого туризму полягає у врахуванні унікальних потреб дитячої аудиторії.

Нижче наведено кілька ключових аспектів, які варто враховувати при плануванні та організації дитячих туристичних програм. Загальною метою організації дитячого туризму є забезпечення незабутнього та позитивного досвіду для дітей, підтримка їх розвитку та формування цінних навичок і знань. Успішна організація дитячих туристичних програм вимагає врахування цих особливостей та постійного покращення програм з метою задоволення потреб дітей та їх батьків. Однією з важливих умов організації дитячого туризму є створення сприятливого та безпечного середовища для дітей. Організатори повинні дбати про безпеку під час всього туристичного маршруту, включаючи транспортні засоби, готелі та екскурсії. Забезпечення належної безпеки включає дотримання вимог з пожежної безпеки, медичного забезпечення, обладнання місць проживання та відпочинку. Другим важливим аспектом є розробка програми, яка враховує особливості та потреби дітей різного віку. Вона повинна бути насиченою цікавими та розвиваючими активностями, які сприяють їхньому фізичному, розумовому, емоційному та соціальному розвитку. При виборі програми слід враховувати можливості для активного взаємодії з природним оточенням, мистецтвом, культурою та спортом.

Дитячий туризм також передбачає підтримку та налагодження позитивних міжособистісних відносин між дітьми та дорослими. Дорослі супроводжуючі особи повинні бути досвідченими, доброзичливими та готовими надати допомогу та підтримку у всіх ситуаціях. Важливо створити атмосферу взаємоповаги, взаємодії та співпраці, де діти можуть вільно спілкуватися, вчитися одне від одного та розвивати свої соціальні навички. Особливу увагу слід приділяти інклюзивності та доступності дитячого туризму. Це означає, що програми мають бути доступними для дітей з різними особливостями та потребами. Додаткова підтримка та адаптації можуть бути потрібні для дітей з інвалідністю, дітей з особливими потребами чи дітей, які потребують медичного супроводу.

Організація дитячого туризму повинна містити важливі аспекти забезпечення комфорту та добробуту дітей під час подорожі. Готелі, кемпінги, табори або інші місця проживання повинні бути безпечними, комфортними та забезпечувати необхідні зручності для дітей. Також важливо враховувати харчові потреби відповідно до вікових особливостей дітей. Особливу увагу слід приділяти

також педагогічному аспекту дитячого туризму. Включення освітніх компонентів, культурних та природних відкриттів, екскурсій та взаємодія з місцевими жителями допомагає збагачувати знання та розширювати світогляд дітей. Для більш насиченого досвіду можна співпрацювати з педагогами, культурними експертами та гідами, для забезпечення освітньої цінності дитячих подорожей. Програми повинні бути насиченими цікавими та розвиваючими активностями, які сприяють розвитку фізичних, когнітивних та соціальних навичок дітей.

Управління групою дітей є також важливим аспектом організації дитячого туризму, у групі дітей повинні бути чіткі правила та дисципліна, що враховують інтереси, потреби та безпеку кожної дитини в групі. Важливо мати досвідчений персонал, який забезпечує нагляд та контроль над групою.

Загалом, організація дитячого туризму вимагає комплексного підходу, який враховує потреби, безпеку, комфорт та розвиток дітей. Також не менш важливим аспектом організації дитячого туризму є залучення батьків та опікунів до процесу планування та підготовки. Організатори повинні забезпечити ефективну комунікацію з батьками, пояснити їм мету та переваги дитячого туризму, відповісти на їх питання та враховувати їх побажання та обмеження. Батьки можуть бути включені у процес вибору місця подорожі, планування програми та надання необхідних документів.

Доцільно мати чітку систему моніторингу та оцінки якості дитячого туризму. Це допомагає виявити слабкі місця та вдосконалити програми та послуги. Зворотний

Таблиця 2. Переваги електронної системи контролю доступу в дитячому туризмі

Перевага	Характеристика
Забезпечення безпеки	ЕСКД дозволяє знизити ризик несанкціонованого доступу та забезпечити безпеку дітей на території закладу.
Скорочення часу	Ідентифікація через електронну систему відбувається швидше, що допомагає уникнути черг та затримок.
Легкість управління	За допомогою ПЗ адміністратори можуть легко налаштувати права доступу для різних користувачів, включаючи дітей, батьків та працівників.
Журнали подій	Система зберігає журнали подій, що дозволяє переглядати історію входів/виходів, що може бути корисним для вирішення потенційних проблем або випадків.
Зручність	Для дітей та працівників використання ресстраторів доступу може бути зручним, особливо якщо вони мають форму браслета або картки, що може завжди бути при собі.

Джерело: сформовано авторами.

зв'язок від дітей, батьків та опікунів є важливим джерелом інформації для поліпшення та розвитку дитячого туризму, взагалі, успішна організація дитячого туризму вимагає великої уваги до деталей, планування, співпраці з батьками та опікунами, забезпечення безпеки та комфорту дітей, а також розвитку та розваг.

Сучасні підходи крім врахування базових умов та специфіки організації дитячого туризму повинні й диверсифікуватися із метою впровадження інновацій. Боротьба за споживача послуг неминуче пов'язана із впровадженням нових технологічних рішень.

Невідворотність імплементації інновацій у дитячий туризм підтверджується на рівні ЮНІСЕФ. Дана орган-

Таблиця 3. Напрями використання віртуальної реальності у дитячому туризмі

Вид	Характеристика
Віртуальні туристичні подорожі	Завдяки VR діти можуть зробити віртуальні подорожі до різних країн, міст та культурних пам'яток; відвідати всесвітньо відомі історичні пам'ятки, природні об'єкти та інші цікаві місця, отримуючи унікальний досвід без реального пересування.
Інтерактивні музеї та експозиції	Віртуальна реальність дозволяє створювати інтерактивні музейні експозиції, де діти можуть «взаємодіяти» з експонатами, досліджуючи їх з різних кутів та отримуючи додаткову інформацію через VR-симуляцію.
Екологічний туризм	Віртуальна реальність дозволяє дітям пізнати унікальні екосистеми та екологічні резервати без втручання в природу. Вони можуть досліджувати підводний світ океану, спостерігати за дикими тваринами в їх природному середовищі та вивчати екологічні проблеми.
Пригодницький туризм	Віртуальна реальність допоможе створити захопливі та безпечні пригодницькі враження, такі як скелелазіння, спуски по річці, парашутні стрибки тощо.
Пізнавальні ігри та навчальні програми	VR дозволяє створювати ігрові навчальні програми, де діти можуть розвивати свої знання та навички, а також вирішувати цікаві завдання, спрямовані на підвищення їх культурної, історичної та географічної освіти.
Віртуальні екскурсії та події	Віртуальна реальність дозволяє дітям брати участь у віртуальних екскурсіях, де вони зможуть дізнатися про історію та культуру різних місць. Також вона надає можливість відвідувати віртуальні культурні заходи та фестивалі.

Джерело: сформовано авторами.

ізація згідно проведених досліджень констатує, що діти витрачають більше часу в цифровому просторі, ніж будь-коли раніше, використовуючи діапазон мобільних програм, платформ соціальних мереж, підключених пристроїв і онлайн ігри. До того ж пандемія COVID-19 швидко посилила цей зсув переміщення додаткових аспектів повсякденного життя дітей в Інтернеті [6, с. 5].

До сучасних технологічних рішень, які використовуються в дитячих закладах відпочинку для поліпшення якості послуг та покращення досвіду дітей доцільно віднести наступні:

1. Мобільні додатки та онлайн-платформи. Дитячі заклади відпочинку використовують мобільні додатки та веб-платформи для бронювання, організації активностей та комунікації з батьками. Це дозволяє батькам отримувати актуальну інформацію про програму, розклад дітей та звіти про їхню активність.

2. Електронна система контролю доступу. Для забезпечення безпеки дітей у дитячих закладах відпочинку використовуються електронні системи контролю доступу. Це можуть бути браслети, картки або інші електронні пристрої, які дозволяють впізнавати дітей та контролювати їх переміщення.

3. Віртуальна реальність (VR) та розширена реальність (AR). Деякі дитячі заклади відпочинку використовують VR-та AR-технології, щоб створити іммерсивні туристичні досвіди. Діти можуть, наприклад, досліджувати віртуальні місця або взаємодіяти з розширеними реальністю експонатами.

4. Інтерактивні ігри. Дитячі заклади відпочинку використовують інтерактивні ігри та технології, такі як рухові сенсори, проєкційні екрани та голографію, для створення захоплюючих, навчальних ігрових середовищ.

5. Розумні системи керування дозволяють автоматизувати рутинні процеси, такі як контроль освітлення, температури та безпеки, забезпечуючи комфорт та безпеку для дітей.

6. Електронні системи навчання: такі як планшети або комп'ютери, що використовуються для надання освітніх матеріалів, виконання завдань та взаємодії з навчальними ресурсами.

Електронна система контролю доступу (ЕСКД) — це сучасний технологічний інструмент, який використовується в дитячих закладах відпочинку, школах, таборах та інших установах, щоб забезпечити безпеку та контроль за переміщенням дітей і співробітників на території об'єкта. Основна мета ЕСКД — це унеможливити несанкціонований доступ та забезпечити легкий, швидкий та безпечний вхід/вихід з будь-якого контрольованого приміщення (табл. 2).

Електронна система контролю доступу створює безпечне, зручне та ефективне середовище для дітей у дитячих закладах відпочинку, що є основним аспектом їхнього досвіду та захисту.

Віртуальна реальність працює в дитячому туризмі з наданням дітям нових можливостей для пізнавального, культурного та пригодницького досвіду, не залишаючи фізичної локації. Зокрема можна сформулювати наступні напрями використання

віртуальної реальності в дитячому туризмі: віртуальні туристичні подорожі, інтерактивні музеї та експозиції, екологічний туризм, пригодницький туризм, пізнавальні ігри та навчальні програми, віртуальні екскурсії та події (табл. 3).

Використання віртуальної реальності в дитячому туризмі допоможе розширити можливості дітей для пізнання світу та отримання нових знань, розвинути їхню уяву та інтерес до туризму та культури різних країн. Вона стає додатковим інструментом у підтримці навчання, виховання та розвитку дітей в інтерактивному та захоплюючому форматах.

Використання віртуальної реальності в дитячому туризмі також відкриває нові можливості для індивідуального та групового дослідження, стимулює креативність та інновації в галузі.

О.В. Шаповал виділяє такі переваги застосування віртуального середовища в освітньому процесі: наочність, зосередженість, інформативність, максимальне залучення, безпека, індивідуальний підхід, результативність [5, с. 222-223]. На основі цього можемо сформулювати наступні переваги використання VR у дитячому туризмі:

1) безпека та зручність: віртуальна реальність дозволяє дітям досліджувати нові місця та взаємодіяти з ними без реальних ризиків, що особливо корисно для дітей, які можуть мати обмежені можливості для подорожей.

2) навчальний потенціал: використання VR у дитячому туризмі дає унікальний навчальний досвід, де діти можуть буквально зануритися в навчальне середовище та навчатися на практиці. Сприяє розумінню та осмисленню географічних, культурних, історичних та природних особливостей різних місць.

3) посилення туристичного інтересу: віртуальна реальність сприяє створенню цікавих та захоплюючих досвідів, що може розвинути у дітей більшу цікавість до подорожей та вивчення нових місць.

4) розвиток соціалізації: у віртуальних туристичних іграх діти можуть спілкуватися та співпрацювати з іншими учасниками, що сприяє розвитку соціальних навичок.

ВИСНОВКИ

Безпека є одним з найважливіших аспектів організації дитячого туризму. Потрібно приділяти особливу увагу безпеці дітей під час подорожі. Це включає в себе вибір надійного транспорту, контроль за проживанням та харчуванням, надання необхідних медичних послуг та страхування. Також важливо мати чіткі інструкції та правила поведінки для дітей, які допоможуть уникнути небезпек та нещасних випадків. Під час організації потрібно враховувати потреби дітей з різними фізичними та психологічними особливостями.

На сучасному етапі дитячий туризм нерозривно має ґрунтуватися на двох стовпах: по-перше базові вимоги безпека та здоров'я дітей, відповідальність та нагляд, педагогічний підхід, взаємодія з батьками та опікунами, розваги та освітні програми; по-друге сучасні технологічні рішення: мобільні додатки та онлайн-платформи, електронні системи контролю доступу, віртуальна реальність (VR) та розширена реальність (AR), інтерактивні ігри, розумні системи керування, електронні сис-

теми навчання. Саме поєднання цих складових забезпечить формування якісного туристичного продукту на ринку дитячого туризму.

Література:

- Герман І.В. Правове регулювання організації дитячого туризму в Україні. Молодий вчений, 2019. № 7 (71), С. 329—336. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-66>
- Івченко Л. О., Кужиль С. В., Петренко М. В. Особливості організації дитячого туризму в Україні. Економіка та держава. 2019. № 1. С. 83—88.
- Кондрацька Л.П. Дитячий туризм в Україні: стан та перспективи розвитку Регіональна економіка, 2021. № 101 (3), С. 126—130. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2021-3-13>.
- Мельничук М.М., Зейко В.О. Молодіжний та дитячий туризм: сутність та класифікація за віком. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Геологія. Географія. Екологія. 2016. №. 44. С. 118—122.
- Шаповал О.В. Особливості впровадження інноваційних технологій в діяльність вищих навчальних закладів. Вчені записки Університету "КРОК", 2020. № 4 (60), С. 219—225. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2020-60-219-225>
- Responsible innovation in technology for children. Digital technology, play and child well-being URL: https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/RITEC_Responsible-Innovation-in-Technology-for-Children-Digital-technology-play-and-child-well-being.pdf (дата звернення 20.07.2023).

References:

- Herman, I.V. (2019), "Legal regulation of organization of children tourism in Ukraine", *Molodyi vchenyi*, vol. 7 (71), pp. 329—336. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-66>
- Ivchenko, L. O., Kuzhyl, S. V. and Petrenko, M. V. (2019), "Features of children's tourism organization in Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1. pp. 83—88.
- Kondratska, L.P. (2021), "Children's tourism in Ukraine: state and prospects of development", *Rehionalna ekonomika*, vol. 101 (3), pp. 126—130. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2021-3-13>.
- Melniichuk, M.M. and Zeiko, V.O. (2016), "Youth and children's tourism: essence and classification by age", *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia: Heolohiia. Heohrafiia. Ekolohiia*, vol. 44. pp. 118—122.
- Shapoval, O.V. (2020), "Features of introduction of innovative technologies in activity of higher educational institutions", *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, vol. 4 (60), pp. 219—225. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2020-60-219-225>
- UNICEF (2022), "Responsible innovation in technology for children. Digital technology, play and child well-being", available at: https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/RITEC_Responsible-Innovation-in-Technology-for-Children-Digital-technology-play-and-child-well-being.pdf (accessed 20.07.2023).

Стаття надійшла до редакції 25.07.2023 р.

УДК 338.24

S. Khalatur,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Department of Finance, Banking and Insurance,
Dnipro State Agrarian and Economic University
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8331-3341>
V. Oleksiuk,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economics,
Dnipro State Agrarian and Economic University
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4841-458X>
D. Karamushka,
Postgraduate student of the Department of Management and Law,
Dnipro State Agrarian and Economic University
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6637-8231>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.18

MANAGEMENT OF ECONOMIC SYSTEMS IN THE CONDITIONS OF MODERNIZATION TRANSFORMATIONS OF THE PUBLIC ECONOMY

С. М. Халатур,
д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
В. О. Олексюк,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
Д. К. Карамушка,
аспірант кафедри менеджменту і права, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМИ СИСТЕМАМИ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУСПІЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

The modernization of economic systems in the context of the transformation of the social economy is a dynamic and complex challenge for both politicians and businesses and interesting pages. This article delves into the multifaceted field of managing economic systems amid ongoing waves of social and technological transformation, highlighting the need for adaptive and innovative management strategies to navigate the complexities created by the evolution of societal structures, technological progress, and global interconnectedness.

As society moved toward more interconnected and knowledge-oriented paradigms, the traditional boundaries of economic systems were redefined. The integration of new technologies such as artificial intelligence, blockchain and renewable energy solutions requires a strategic re-evaluation of production, consumption and distribution models. Moreover, changing expectations for a digitally enabled workforce and greater emphasis on sustainable practices are forcing economic systems to adopt flexible management approaches that balance profit motives with social and environmental responsibility.

The advancement of data analytics and predictive modeling opens up opportunities to improve resource allocation, optimize supply chains, and proactively respond to market dynamics. Using this data-driven approach, stakeholders can identify their strategies, identify new trends and develop economic activity with the changing landscape of consumer preferences and demands.

Summing up, the management of economic systems in the conditions of modernization transformations in the social economy requires a holistic perspective aimed at the future. By applying innovative technologies, promoting sustainable practices, and fostering shared governance, economic parties can navigate the complexities of modernization while promoting sustainability, inclusiveness, and prosperity. This abstract serves as the basis for a comprehensive study and discourse aimed at the formation of effective management strategies that contribute to the dynamics of economic development in the modern social economy.

Дана стаття присвячена вивченню та аналізу сучасних тенденцій у сфері управління економічними системами в контексті процесів модернізації суспільного господарства. Модернізація суспільного господарства є актуальною проблемою для багатьох країн у зв'язку зі змінами в технологічному, соціокультурному та економічному середовищі. Вона передбачає впровадження нових підходів та інструментів управління економічними системами з метою досягнення ефективності, стійкості та конкурентоспроможності.

Дослідження спрямоване на визначення основних аспектів модернізації суспільного господарства та її впливу на управління економічними системами. В роботі буде здійснено аналіз ролі держави, бізнесу та громадськості в цьому процесі, а також досліджено виклики та можливості, які виникають перед управлінськими структурами. Застосування сучасних методів управління, таких як стратегічне планування, інноваційний розвиток, цифрові технології та інші, буде проаналізовано з точки зору їхнього впливу на ефективність економічних систем під час модернізації. Поширення аналітики даних і прогнозного моделювання відкриває можливості для покращення розподілу ресурсів, оптимізації ланцюжків поставок і проактивного реагування на динаміку ринку. Використовуючи цей підхід, що керується даними, зацікавлені сторони можуть налаштовувати свої стратегії, визначати нові тенденції та узгоджувати економічну діяльність із мінливим ландшафтом уподобань і запитів споживачів. Управління економічними системами в умовах модернізаційних перетворень у соціальній економіці потребує цілісної перспективи, спрямованої на майбутнє. Застосовуючи інноваційні технології, сприяючи стійким практикам і сприяючи спільному управлінню, суб'єкти економіки можуть орієнтуватися в складнощах модернізації, одночасно сприяючи стійкості, інклюзивності та процвітанню.

Отримані результати можуть бути корисними для управлінських кадрів, дослідників, політиків та всіх зацікавлених осіб, які цікавляться питаннями ефективного управління економічними системами в умовах сучасних модернізаційних трансформацій суспільного господарства.

Key words: competitive economy, economic systems, management strategies, competitiveness, efficiency, innovations.

Ключові слова: конкурентна економіка, економічні системи, управлінські стратегії, конкурентоспроможність, ефективність, інновації.

FORMULATION OF THE PROBLEM

Management of economic systems in the conditions of modernization transformations of the public economy is a topical subject that today attracts considerable attention of both scientists and practitioners. The development of the modern world is accompanied by a constant change in the operating conditions of economic systems, which poses new challenges and risks.

A competitive economy, which is one of the main principles of modern business, stimulates enterprises and organizations to actively engage in market competition.

This contributes to the improvement of the quality of goods and services, stimulates innovative development and contributes to the growth of the efficiency of the economy as a whole. However, a competitive economy also creates certain risks, in particular, it increases the probability of failure of enterprises and organizations in competition, increases the degree of instability and uncertainty. In addition, economic systems are subject to various risks that arise in connection with complex interactions of economic, social and political factors. These risks can be financial, economic, social, technological, etc. Effective management of economic systems in the conditions of

modernization transformations of the public economy requires analysis, assessment and minimization of risks, which allows to ensure stability of their functioning.

ANALYSIS OF LATEST RESEARCH PUBLICATIONS

The management of economic systems in the conditions of modernization transformations of the public economy was studied by Ukrainian and foreign authors. This topic is of great interest among researchers and practitioners, and there are many outstanding authors working in this field, including Demyanenko V.V.; Kravchenko O.M.; Lytvynenko I.S.; Melnyk I.O.; Petrenko O.V.; Peter Drucker — the author of numerous works on management, including the management of socio-economic systems and risks; Michael Porter — a famous scientist who researched competitive economy and strategic management; Gary Hamel — author of works on innovation management and competitiveness; Philip Kotler — specialist in the field of marketing, author of works on the management of socio-economic systems and risks; Nassim Nicholas Taleb is the author of works on risks and randomness in economy and society.

SETTING OBJECTIVES

Ukrainian scientists continue to actively study the problems of managing economic systems in the conditions of modernization transformations of the public economy, offering their views, methods and approaches of solving these problems. At the same time, foreign authors expand this discourse with their unique approaches and research. This topic is relevant and dynamic, and researchers are constantly expanding knowledge in this area. The main goal of managing economic systems is to achieve the efficiency and stability of their functioning in conditions of increased competition and the presence of risks. To achieve these goals, it is necessary to develop strategic and tactical approaches to management, taking into account the specifics of managing economic systems in the conditions of modernization transformations of the public economy.

PRESENTATION OF THE MAIN MATERIAL

Theoretical approaches to the management of economic systems are an important component of research in the field of management. They allow us to reveal the main concepts, principles and tools underlying effective management in this area. One of the key theoretical approaches to the management of economic systems is the systemic approach. According to this approach, the economic system is considered as a complex system consisting of interconnected components that interact with each other and affect the overall functioning of the system. Management within the framework of the system approach involves the analysis of interactions and dependencies between system components in order to achieve harmonious and balanced development [2, 10].

Another important theoretical approach is strategic management. This approach involves defining strategic goals and developing long-term action plans to achieve these goals. Management within the framework of a strategic approach is focused on the formation of competitive

advantages, identification of opportunities and risk management to achieve the success of the economic system. In addition, there is also an institutional approach to the management of economic systems. According to this approach, management is based on the formation and observance of established norms, rules and procedures. Taking into account the institutional context contributes to ensuring the stability, legality and legitimacy of the management of economic systems. The institutional approach includes the creation of an effective legal framework regulating the interaction of system participants, as well as the development of effective institutional mechanisms that ensure the implementation of established rules and procedures [3, 14].

In addition to these main approaches, theoretical approaches to the management of economic systems also include system analysis, cybernetic approach, decision-making theory, and others. Each of these approaches offers its own methods, models and tools for effective management of economic systems in the conditions of modernization transformations of the public economy. All these theoretical approaches interact and are interconnected, forming a comprehensive approach to the management of economic systems. The application of these approaches allows managers to approach analysis, planning, organization, motivation and control in a more systematic and purposeful way. In addition, the use of theoretical approaches contributes to the growth of management efficiency, ensures consideration of complex interrelationships and the dynamic nature of economic systems in the conditions of modernization transformations of the public economy. Therefore, theoretical approaches to the management of economic systems are a necessary basis for understanding and solving complex management problems. The use of these approaches contributes to the development of effective management strategies and methods that contribute to the improvement of the functioning of economic systems in the conditions of modernization transformations of the public economy.

The continuation of the development of theoretical approaches to the management of economic systems in the conditions of modernization transformations of the public economy requires constant improvement of research and analysis methods. In addition, it is necessary to actively implement the achievements of scientific research into the practice of management, contributing to the implementation of development strategies and the achievement of sustainable economic and social progress. It is important to note that the effective management of economic systems needs to take into account the specifics of a specific context, such as socio-cultural, political and economic conditions. Understanding these factors and their impact on management is key to successfully implementing strategies and achieving positive results [7, 15].

The development and improvement of theoretical approaches to the management of economic systems is a constant process, as the modern world is rapidly changing and requires new approaches to management. Due to the growing complexity and heterogeneity of economic systems, it is necessary to actively research and develop new management concepts, models and methods. One of the current directions of development of theoretical

approaches is the use of innovative technologies and digital solutions in the management of economic systems. The introduction of artificial intelligence, data analytics, the Internet of Things and other digital tools allows for quick access to information, forecasting and analysis, and effective decision-making.

In addition, taking into account the growth of social responsibility and the expansion of the role of stakeholders, there is a need to develop approaches to the management of economic systems in the conditions of modernization transformations of the public economy, which take into account the interests of various groups of society. This means ensuring sustainable development, environmental sustainability, social justice and ethical norms in management [4, 13].

In fig. 1 proposed model of asset management in the financial management system of the enterprise.

The research and development of theoretical approaches to the management of economic systems in the conditions of modernization transformations of the public economy is an important task that contributes to the creation of conditions for sustainable development, improving the quality of life and ensuring economic prosperity. The development of these approaches requires active cooperation between research institutions, government bodies, business structures and the public sector. It is important to involve experts and practitioners from different fields in order to provide a multifaceted view of management problems and the joint formation of development strategies. The combination of theoretical approaches to the management of economic systems and the model of asset management in the financial management system of the enterprise is important for achieving success and sustainable development of the organization. Both aspects have their important role and complement each other, creating a holistic approach to management [9, 11].

Theoretical approaches to the management of economic systems provide a general framework and principles that can be applied to understand and analyze the functioning of the system as a whole. These approaches include theories such as systems analysis, management theory, risk theory, and others. They provide an idea of the interrelationships and interaction of various elements of the economic system in the conditions of modernization transformations of the public economy, as well as methods of optimization and achievement of its goals. On the other hand, the asset management model in the company's financial management system focuses on the optimal use of resources, particularly financial, to achieve financial goals. This model takes into account the financial aspects of the enterprise, such as investments, financing, risk management and profitability. It is based

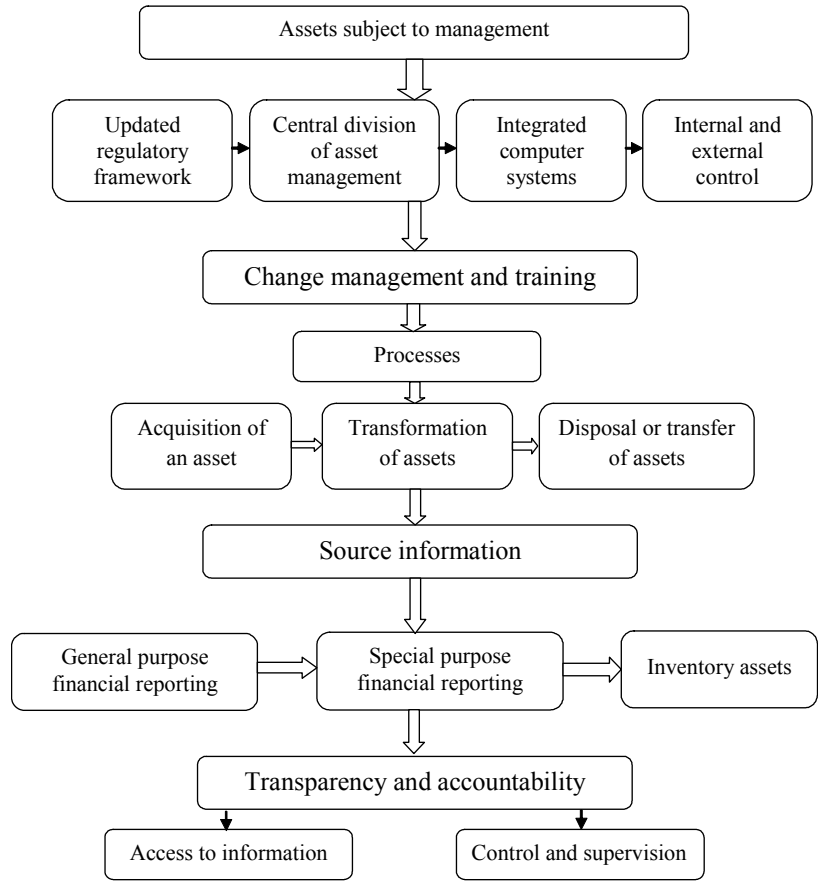

Fig. 1. Model of asset management in the financial management system of the enterprise

on calculations, data analysis and making informed financial decisions. Combining these two approaches can be an effective strategy for an enterprise.

Management of economic systems in the conditions of modernization transformations of the public economy requires a comprehensive approach that takes into account various factors. Certain strategies can be applied to effectively manage such systems. Promoting competition and fair market practices: Competition is a key driver of innovation, efficiency and economic growth. Improving the legal framework, creating clear and transparent rules that will promote a favorable business environment, ensuring a balance between protecting consumers, encouraging fair competition and promoting economic growth. Regular review and updating of regulatory acts in order to adapt to changing market dynamics.

Investing in education and skills development: A competitive economy requires a skilled workforce. Focusing on improving education systems, vocational training programs and lifelong learning opportunities to equip people with the skills needed for an evolving labor market. This will increase productivity, increase employment opportunities and promote innovation.

Fostering innovation and entrepreneurship: encouraging a culture of innovation by supporting research and development, promoting technology transfer and creating incentives for entrepreneurship. Fostering collaboration between academia, industry and government to create an ecosystem that fosters innovation and enables the

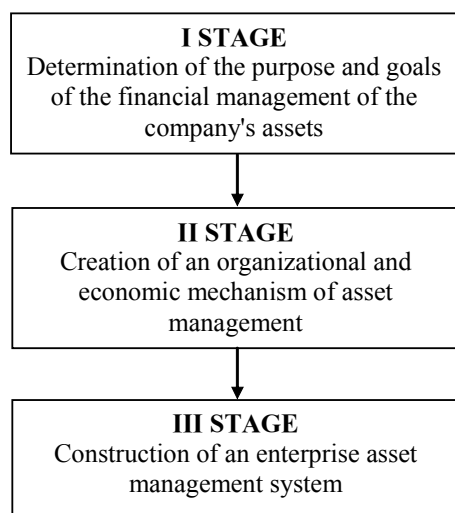

Fig. 2. Stages of implementation of financial management of assets

successful commercialization of ideas. Supporting small and medium-sized enterprises, which are vital for economic growth and job creation. Investment in infrastructure, which includes transport networks, digital infrastructure, energy systems and social infrastructure such as health and education facilities. A well-functioning infrastructure allows business to work efficiently and attracts investments [5, 13].

Implement social protection systems such as unemployment benefits, health insurance, and income support programs to protect the vulnerable. Promote inclusive growth by reducing income inequality and addressing social inequality. Take into account the long-term impact of economic activity on the environment and society. Promote sustainable development by stimulating resource efficiency, supporting the use of renewable energy sources and integrating environmental considerations into business decision-making. A sustainable approach ensures the stability and longevity of society, as well as its viability.

Promote international trade and cooperation: conclude fair and mutually beneficial trade agreements to increase access to markets and promote economic integration. Collaborate with international partners on issues such as intellectual property rights, investment protection and standardization to create an enabling global business environment. Continuous monitoring and evaluation: regularly evaluate the efficiency of economic systems, collect relevant data and conduct comprehensive evaluations. Using the received information to improve strategies, identify areas that need improvement, and effectively solve new challenges [1, 22].

Management of economic systems in the conditions of modernization transformations of the public economy is a complex task that requires a multifaceted approach. The strategies mentioned above are a starting point, but their implementation must be adapted to the specific context and needs of a specific economy. Prioritize sustainable and responsible business, encourage businesses to implement sustainable and responsible practices that take into account environmental, social and management factors. Provide incentives for companies to

implement sustainable initiatives, reduce their carbon footprint, promote social responsibility and adhere to ethical business practices. Adopting the principles of sustainable development can lead to long-term competitiveness, sustainability and a positive impact on society.

Using these strategies, politicians can effectively manage economic systems in the context of modernization transformations of the public economy, promoting growth, inclusiveness, stability and sustainability. It is important to adapt these strategies to the specific needs and context of the economy and constantly monitor their implementation to ensure their effectiveness.

Implementation of financial asset management at the enterprise involves several stages to ensure effective control and use of financial resources. These stages help to optimize the financial decision-making process, increase profitability and optimize operational activities. In fig. 2 shows the stages of implementation of financial management of assets at an agricultural enterprise.

Therefore, the results of the enterprises can be influenced by various factors that have a significant impact on their success and profitability. These factors can be conditionally divided into internal and external, each of which plays a decisive role in determining the overall results of the enterprises.

It is important to note that the impact of these factors may vary depending on the specific enterprise, location and nature of the activity. Successful businesses are those that understand these factors and manage them effectively to maximize productivity, profitability and sustainability.

However, a comprehensive study of the entire spectrum of factors is a difficult task. Instead, it is more practical and productive to focus on those factors that have the greatest impact on the performance of enterprises. Among them, the efficiency of the management system in the use and renewal of assets stands out as a crucial aspect. Effective management of assets such as land, machinery, resources, and infrastructure is vital to maximizing productivity, reducing waste, and ensuring sustainable operations [6, 8].

A reliable management system can increase the efficiency of the use of assets by implementing effective methods of conducting activities, optimizing the allocation of resources and implementing innovative technologies. It can also facilitate timely asset renewal through proactive maintenance, equipment upgrades and investment in modernization initiatives. By prioritizing these aspects, businesses can effectively capitalize on existing assets and leverage them for long-term success.

While other factors undoubtedly affect agricultural productivity, such as market demand, climatic conditions, and economic factors, it is important to identify and prioritize those that have the most significant impact on asset utilization and renewal. In this way, businesses can optimize their efforts and allocate resources more effectively, ultimately increasing their overall productivity and resilience in the face of challenges.

The system for managing the use and renewal of assets is an important tool for optimizing the organization's

resources and ensuring their durability. This system helps track, control and maintain assets throughout their lifecycle, from acquisition to disposal. With effective asset management, businesses can minimize costs, maximize productivity and make informed decisions about asset renewal or replacement.

By implementing a robust asset utilization and renewal management system, organizations can improve operational efficiency, reduce costs and extend the life of their assets. This proactive approach allows companies to make informed decisions about the use, maintenance and renewal of assets, ultimately contributing to their long-term success.

CONCLUSIONS

Therefore, the study of strategies for managing economic systems in the conditions of modernization transformations of the public economy is extremely important in today's globalized world. Thanks to an in-depth analysis of various approaches and methods, the complexities and challenges associated with the effective management of economic systems have been identified. One of the key conclusions is the importance of understanding the interdependence and interrelationship of various socio-economic factors in a competitive economy. A comprehensive understanding of these dynamics allows politicians and managers to make informed decisions that can contribute to sustainable growth, reduce inequality and increase social welfare.

Література:

- Білоконь І. Г. Управління ризиками в умовах конкурентної економіки // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку". 2021. Вип. 959. С. 139—144.
- Гордієнко В. В., Коваленко О. В. Ризик-орієнтоване управління соціально-економічними системами в умовах конкурентної економіки // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2021. Вип. 328 (2). С. 57—64.
- Григоренко В. В. Ризик-орієнтоване управління соціально-економічними системами в умовах конкурентної економіки // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. 2020. Вип. 1 (54). С. 104—109.
- Карась О. О. Управління ризиками в соціально-економічних системах // Вісник Харківського національного університету. Серія "Економічні науки". 2020. Вип. 202. С. 85—90.
- Климова І. М. Інноваційні підходи до управління соціально-економічними системами в умовах конкурентної економіки та ризиків // Економіка та держава. 2021. № 2. С. 129—133.
- Корнієнко Ю. О., Корнієнко О. В. Управління ризиками в соціально-економічних системах: теорія і практика // Економіка та управління. 2020. № 2 (80). С. 74—80.
- Литвинчук О. Є. Управління ризиками в соціально-економічних системах в умовах конкурентної економіки // Економічний простір. 2021. № 151. С. 15—19.
- Мельник О. В., Шевчук О. В. Сучасні підходи до управління ризиками в соціально-економічних системах // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія "Економіка і менеджмент". 2021. № 7 (94). С. 105—113.
- Мельничук А. С., Мороз О. М. Управління ризиками в соціально-економічних системах в умовах конкурентної економіки // Економічний часопис-XXI. 2020. № 1—2 (1—2). С. 26—29.
- Петрова І. М., Ляшенко О. О. Управління соціально-економічними системами в умовах конкурентної економіки та ризиків // Вісник Сумського державного університету. Серія "Економіка і менеджмент". 2021. № 4 (54). С. 56—62.
- Попова Н. О., Мельник О. Ю. Інноваційні підходи до управління соціально-економічними системами в умовах конкурентної економіки та ризиків // Економіка та держава. 2021. № 6. С. 106—111.
- Рибалко І. М., Трофименко А. І. Управління соціально-економічними системами в умовах конкурентної економіки та ризиків: проблеми та перспективи // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Економіка і менеджмент". 2021. Вип. 959. С. 186—191.
- Соловйова А. В., Старченко І. М. Управління соціально-економічними системами в умовах конкурентної економіки: ризики та інновації // Економічний вісник Донбасу. 2021. Вип. 1 (61). С. 148—155.
- Чернишова О. О. Вплив конкурентної економіки та ризиків на управління соціально-економічними системами // Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". 2021. № 3 (122). С. 120—124.
- Чорна Ю. В., Гулій О. А. Управління соціально-економічними системами в умовах ризику на прикладі підприємства // Економічний часопис-XXI. 2020. № 1—2 (1—2). С. 43—46.
- Berest M. and Merenkova L. (2019). Evaluation and analysis of factors influencing the financial sustainability of engineering enterprises. *Economics of Development*, 18 (3), 1—11. doi:10.21511/ed.18(3).2019.01
- Khalatur S.M. Innovative doctrine development of agriculture growth of Ukraine / S.M. Khalatur // Технологический аудит и резервы производства. 2017. Vol. 4, № 5 (36). С. 19—26. URL: <http://journals.urau.ru/tarp/article/view/108918/104383>
- Khalatur, S.; Masiuk, Y.; Kachula, S.; Brovko, L.; Karamushka, O.; Shramko, I. (2021). Entrepreneurship development management in the context of economic security, *Entrepreneurship and Sustainability Issues* 9 (1): 558—573. [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1\(35\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1(35))
- Khalatur, S., & Dubovych, O. (2022). Financial Engineering of Green Finance as an Element of Environmental Innovation Management. *Marketing and Management of Innovations*, 1, 232—246. <http://doi.org/10.21272/mmi.2022.1-17>
- Khalatur, S., Pavlova, H., Vasilieva, L., Karamushka, D., & Danilevica, A. (2022). Innovation management as basis of digitalization trends and security of financial sector. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 9 (4), 56—76.
- Khalatur, S., Honcharenko, O., Karamushka, O., Solodovnykova, I. and Shramko, I. (2022), Paradigm trans-

formation of the economic crises modeling", *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, no. 4(45), pp. 285—297. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.-2022.3833>

22. Septarini, D. F. Manuhutu F. Y. (2018), "Implementation of fixed assets management model development in local government", *IJER*, vol. 9, pp. 37—44.

23. Oneshko S., Ivanova V., Taran Y., Shypilova L., & Sulima N. (2022). Strategies and innovations in the management of economic systems: ukrainian experience, responses to contemporary challenges. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 4 (45), 425—436. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.-2022.3835>

References:

1. Bilokon, I. G. (2021), "Risk management in a competitive economy", *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika"*. Seriya "Menedzhment ta pidpryemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennya i problemy rozvytku", vol. 959, pp. 139—144.

2. Gordienko, V. V. and Kovalenko, O. V. (2021), "Risk-oriented management of socio-economic systems in the conditions of a competitive economy", *Naukovyy visnyk Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrainy*. Seriya: *Ekonomika, ahraryny menedzhment, biznes*, vol. 328 (2), pp. 57—64.

3. Hryhorenko, V. V. (2020), "Risk-oriented management of socio-economic systems in the conditions of a competitive economy", *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu*. Seriya: *Ekonomika*, vol. 1 (54), pp. 104—109.

4. Karas O. O. (2020), "Risk management in socio-economic systems". *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu*. Seriya "Ekonomichni nauky", vol. 202, pp. 85—90.

5. Klymova, I. M. (2021), "Innovative approaches to the management of socio-economic systems in the conditions of a competitive economy and risks", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 129—133.

6. Korniyenko, Yu. O. and Korniyenko, O. V. (2020), "Risk management in socio-economic systems: theory and practice", *Ekonomika ta upravlinnya*, vol. 2 (80), pp. 74—80.

7. Lytvynchuk, O. E. (2021), "Risk management in socio-economic systems in the conditions of a competitive economy", *Ekonomichnyy prostir*, vol. 151, pp. 15—19.

8. Melnyk, O.V. and Shevchuk, O.V. (2021), "Modern approaches to risk management in socio-economic systems", *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarynoho universytetu*. Seriya "Ekonomika i menedzhment", vol. 7 (94), pp. 105—113.

9. Melnichuk, A.S. and Moroz, O.M. (2020), "Risk management in socio-economic systems in the conditions of a competitive economy", *Economic Annals-XXI*, vol. 1—2 (1—2), pp. 26—29.

10. Petrova, I.M. and Lyashenko, O.O. (2021), "Management of socio-economic systems in conditions of competitive economy and risks", *Visnyk Sums'koho derzhavnoho universytetu*. Seriya "Ekonomika i menedzhment", vol. 4 (54), pp. 56—62.

11. Popova, N.O. and Melnyk, O.Yu. (2021), "Innovative approaches to the management of socio-economic systems in the conditions of a competitive economy and risks", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 6, pp. 106—111.

12. Rybalko, I.M. and Trofymenko, A.I. (2021), "Management of socio-economic systems in conditions of competitive economy and risks: problems and prospects", *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika"*. Seriya "Ekonomika i menedzhment", vol. 959, pp. 186—191.

13. Solovyova, A.V. and Starchenko, I.M. (2021), "Management of socio-economic systems in a competitive economy: risks and innovations", *Ekonomichnyy visnyk Donbasu*, Vol. 1 (61), pp. 148—155.

14. Chernyshova, O.O. (2021), "The influence of competitive economy and risks on the management of socio-economic systems", *Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal "Internauka"*, vol. 3 (122), pp. 120—124.

15. Chorna, Y.V. and Gulii, O.A. (2020), "Management of socio-economic systems under conditions of risk on the example of an enterprise", *Economic Annals-XXI*, vol. 1—2 (1—2), pp. 43—46.

16. Berest, M. and Merenkova, L. (2019), "Evaluation and analysis of factors influencing the financial sustainability of engineering enterprises", *Economics of Development*, vol. 18 (3), pp. 1—11. doi:10.21511/ed.18(3).2019.01

17. Khalatur, S.M. (2017), "Innovative doctrine development of agriculture growth of Ukraine", *Tekhnolohycheskyj audyt y rezervy proyzvodstva*, Vol. 4, no. 5 (36), pp. 19—26, available at: <http://journals.uran.ua/tarp/article/view/108918/104383> (Accessed 25 July 2023).

18. Khalatur, S. Masiuk, Y. Kachula, S. Brovko, L. Karamushka, O. and Shramko, I. (2021), "Entrepreneurship development management in the context of economic security", *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, vol. 9 (1), pp. 558—573. [https://doi.org/10.9770/jesi.-2021.9.1\(35\)](https://doi.org/10.9770/jesi.-2021.9.1(35))

19. Khalatur, S., & Dubovych, O. (2022), "Financial Engineering of Green Finance as an Element of Environmental Innovation Management", *Marketing and Management of Innovations*, vol. 1, pp. 232—246. <http://doi.org/10.21272/mmi.2022.1-17>

20. Khalatur, S., Pavlova, H., Vasilieva, L., Karamushka, D., & Danilevica, A. (2022), "Innovation management as basis of digitalization trends and security of financial sector". *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, vol. 9 (4), pp. 56—76.

21. Khalatur, S., Honcharenko, O., Karamushka, O., Solodovnykova, I. and Shramko, I. (2022), "Paradigm transformation of the economic crises modeling", *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 4 (45), pp. 285—297. available at: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3833>

22. Septarini, D. F. Manuhutu F. Y. (2018), "Implementation of fixed assets management model development in local government", *IJER*, vol. 9, pp. 37—44

23. Oneshko S., Ivanova V., Taran Y., Shypilova L., & Sulima N. (2022), "Strategies and innovations in the management of economic systems: ukrainian experience, responses to contemporary challenges", *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 4 (45), pp. 425—436. available at: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3835>

Стаття надійшла до редакції 09.08.2023 р.

УДК 338.439.636

М. В. Жук,

*д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування, Подільський державний університет*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7742-6523>

О. В. Пацарнюк,

*асистент кафедри обліку, оподаткування та технологій електронного бізнесу, Подільський державний університет*ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-9287-2643>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.25

ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ І ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКОГО КОНТРОЛЮ В УПРАВЛІННІ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ В УМОВАХ РИЗИКІВ ТА НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

M. Zhuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of Management, Public Administration and Management, Podilskyi State University

O. Patsarniuk,

Assistant of the Department of Accounting, Taxation and E-Business Technologies, Podilskyi State University

THE USE OF ACCOUNTING AND INTERNAL CONTROL TOOLS IN THE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES UNDER CONDITIONS OF RISKS AND UNCERTAINTY

Управління розвитком аграрних підприємств в умовах ризиків та загроз війни, чинників невизначеності під її впливом значно ускладнюється. Воно вимагає достовірної неупередженої інформації як про оточуюче зовнішнє середовище господарювання, так і про внутрішні господарські явища і процеси. Тому є практична необхідність доповнення існуючої системи обліку постійним внутрішньогосподарським контролем, який би використовував і облікові дані, і фактичні спостереження. Тим більше це актуально для забезпечення інновацій, довіри інвесторів, впевненості працівників і власників у добросовісності, набуття високого ділового іміджу й репутації, дотримання і виробничих, і соціальних і етичних норм. У статті з цією метою визначено зміст обліку і контролю для забезпечення синергії їх використання в управлінні; уточнення мети, завдань і принципів та функцій. Встановлено, що бухгалтерський облік тільки спільно з внутрішньогосподарським контролем дозволяє власникам та менеджменту аграрних підприємств реалізувати тактичні й стратегічні цілі ефективного господарювання, конкурентоспроможного стійкого розвитку шляхом інформаційного забезпечення.

Martial law in Ukraine due to the unprovoked war of the neighboring aggressor country, mobilization of the entire population to defend their homeland, all available resources for the Victory on the one hand, and increased risks and uncertainty of management on the other, require a significant increase

in the role of information, innovation, technology, methodological and organizational support for the management of agricultural enterprises. After all, they determine both national and global food security. In this regard, there is a growing need to improve accounting and control functions in management systems. Accounting and control provide business entities with the necessary information to make optimal decisions and achieve their goals. After all, accounting and control tools operate within enterprises, between them, between management bodies, i.e. in all subsystems of economic activity, at all links of reproduction processes. Managing the development of agricultural enterprises in the face of risks and threats of war and uncertainty factors under its influence is becoming increasingly difficult. It requires reliable, unbiased information about both the external business environment and internal business phenomena and processes. Therefore, there is a practical need to supplement the existing accounting system with ongoing internal control that would use both accounting data and actual observations. This is all the more important for ensuring innovation, investor confidence, employee and owner confidence in integrity, acquiring a high business image and reputation, and compliance with production, social and ethical standards. For this purpose, the article defines the content of accounting and control to ensure synergy of their use in management; clarifies the purpose, tasks, principles and functions. The activities of modern agricultural enterprises are characterized by innovation and the presence of a relatively large number of specialists who are not managers, but who, through delegation of authority, have to make important decisions. However, even if accounting fulfills its main task of reflecting actual activities within the scope of its competence, it does not solve the problems of comprehensive control and, therefore, does not meet the needs of system or process management. It is established that accounting only in conjunction with internal economic control allows owners and management of agricultural enterprises to realize the tactical and strategic goals of effective economic management.

Ключові слова: аграрні підприємства, бухгалтерський облік, внутрішньогосподарський контроль, ризики, невизначеність, господарювання, управління, розвиток.

Key words: agrarian enterprises, accounting, internal control, risks, uncertainty, management, development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Воєнний стан в Україні через неспровоковану війну сусідської країни-агресора, мобілізація всього населення на захист своєї Батьківщини, всіх наявних ресурсів для Перемоги з однієї сторони та посилення ризиків і невизначеності господарювання з іншої потребують суттєвого підвищення ролі інформаційного, інноваційно-технологічного, методологічно-організаційного забезпечення управління аграрними підприємствами. Адже саме вони визначають і національну, і глобальну продовольчу безпеку.

У зв'язку з цим зростає потреба в удосконаленні функцій бухгалтерського обліку та контролю в системах управління. Облік і контроль забезпечують господарюючі суб'єкти необхідною інформацією для прийняття оптимальних рішень і досягнення поставлених завдань. Адже інструменти обліку та контролю діють всередині підприємств, між ними, між органами управління, тобто в усіх підсистемах економічної діяльності, на всіх ланках відтворювальних процесів. Тому їх по-

дальше вивчення та узагальнення й обґрунтування напрямів розвитку та удосконалення є актуальним, теоретично та практично значимим.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у розвиток теоретичних і практичних аспектів функціонування й удосконалення бухгалтерського обліку і внутрішньогосподарського контролю зробили українські вчені: Н.М. Бондаренко, Ф.Ф. Бутинець, Б.І. Валуєв, С.Ф. Голов, З.В. Гуцайлюк, В.М. Жук, М.В. Жук, С.Я. Зубілевич, М.М. Ігнатенко, Є.В. Калюга, Г.Г. Кірейцев, М.В. Кужельний, Л.О. Мармуть, Т.І. Маренич, Л.К. Сук, Ю.К. Шачаніна та ін. Серед зарубіжних авторів відзначаються Дж.К. Лоббек, Дж.К. Робертсон, В.П. Суїц, Дж. Фостер, Ч.Т. Хорнгрес та ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є виявлення особливостей організації обліку і контролю в аграрних підприємствах та обґрун-

тування напрямів їх розвитку як джерел своєчасної та об'єктивної інформації для прийняття ефективних управлінських рішень в умовах ризиків та невизначеності господарювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Всебічне використання внутрішньогосподарського контролю в управлінні діяльністю та розвитком аграрних підприємств має ґрунтуватися на встановленні його змісту, завдань та функцій, а також ролі в організації господарювання. Насамперед, необхідно зазначити, що основою для його здійснення є дані бухгалтерського обліку про господарські операції і процеси аграрних підприємств. Загалом, вони відіграють інтегруючу роль у процесі системного управління аграрними підприємствами.

З однієї сторони, облік є передумовою здійснення контрольних дій, оскільки облікові дані формують релевантну для них нормативну та фактичну інформацію. В свою чергу, контрольні дії є передумовою функцій аналізу й управління, здійснення яких дозволяє досліджувати причини знайдених відхилень. Тобто, контрольні дії слід розглядати як наслідок прогнозування та планування, обліку та статистики, а наслідком контрольних дій, у свою чергу, вважати аналіз і управління" [1—2]. Таким чином, економічний зміст та особливості контролю не можуть бути ґрунтовно розкриті у відриві від сфери управлінської діяльності, яку він обслуговує.

Методологічні засади контролю формувалися тривалий час та безпосередньо пов'язані з виникненням, становленням і розвитком бухгалтерського обліку. Проте їх функції не є тотожними. Подібною точки зору дотримуються І.В. Замула, М.М. Танасієва. Вони вважають, "що контроль як функція управління здійснюється не тільки за допомогою прийомів облікової праці і реалізується не тільки в системі діяльності облікових працівників. В той же час, компетенція обліку в системі управління виробництвом не вичерпується реалізацією функції контролю. Тому не слід допускати методологічну помилку в оцінці функцій, що виконує облік, і підміняти в судженні ціле його частиною" [3, с. 135].

Подолянчук О.А. характеризує економічний контроль як "ефективний засіб попередження, виявлення та запобігання порушенням; складову частину господарського управління, його функцію, метод реалізації управлінських рішень; джерело інформації про позитивні та негативні явища на всіх ділянках виробничої діяльності; систематичну конструктивну діяльність керівників органів управління, спрямовану на наближення фактичного виконання до поставленої мети [4, с. 121].

Залежно від контролерів або бенефіціарів, виділяються такі види економічного контролю: державний позавідомчий, державний відомчий, незалежний фінансовий контроль (аудит), внутрішньогосподарський, громадський. Внутрішньогосподарський контроль називається також контролем власника. Його визначальною рисою є те, що суб'єкти здійснення контролю та об'єкти, на які він направлений, знаходяться в межах одного аграрного підприємства. На відміну від інших видів контролю, внутрішньогосподарський має мати постійний, перманентний та послідовний характер, як і облік. Без

них в сучасному динамічному економічному середовищі ефективно управління підприємницькою, та й будь-якою діяльністю, є практично неможливим. Отже, до збереження значимості й розвитку внутрішньогосподарського контролю аграрних підприємств призводять наступні чинники:

1. Нестабільність зовнішніх впливів (наявність конкуренції, нестабільна цінова політика, пошук ринків збуту, війна, політична ситуація та ін.) та внутрішніх складників діяльності (спеціалізація й обсяги виробництва; інвестиції, капітал і прибутки або збитки; ресурсна забезпеченість; впровадження інновацій та ін.) спричиняють додаткові вимоги до системи управління виробництвом. У зв'язку з цим виникає необхідність удосконалення контролю як елемента організації та управління, які забезпечували б гнучкість і конкурентоспроможність аграрних підприємств.

2. Внутрішньогосподарський контроль дозволяє оперативно дізнатися, які напрямки діяльності підприємства є ефективнішими та перспективними, й у відповідності до цього скоригувати дії керівництва, спрямувавши їх на використання сприятливих можливостей.

3. Сучасні підприємства вирізняються складністю структури, а керівники середніх ланок управління — достатньо високим рівнем кваліфікації. Тому власнику та/або керівнику підприємства не завжди доцільно вникати у деталі та проблеми, делегуючи їх вирішення своїм підлеглим. Ефективність таких рішень і забезпечує система внутрішньогосподарського контролю.

4. Цифрова економіка, суттєві зміни в організації та методології системи інформаційного забезпечення в зв'язку з процесами тотальної комп'ютеризації, автоматизації й цифровізації також зумовлюють необхідність існування оперативного й ефективного внутрішньогосподарського контролю.

Тому мета внутрішньогосподарського контролю може бути розкрита з позицій управління аграрним підприємством. Так, Меліхова Т.О., Федоров І.О. зазначають, що "внутрішній контроль повинен бути спрямований на виявлення об'єктивних та суб'єктивних причин і відхилень, передбачати розроблення заходів для їх усунення та мотивації щодо їх недопущення" [5].

Відповідно до мети внутрішньогосподарський контроль вирішує цілий ряд завдань. Це надання, поряд з бухгалтерським обліком, достовірної інформації про господарські операції і процеси, що відбуваються; виявлення зловживань і ризиків, помилок, надання допомоги в прийнятті найбільш доцільних управлінських рішень; оцінка правильності прийнятих рішень, своєчасність та результативність їх виконання; коригування напрямів діяльності суб'єктів господарювання і його структурних підрозділів".

Це і "завдання попередження виникнення небажаних відхилень; виявлення та діагностика проблем в організаційній структурі підприємства при зміні зовнішнього і внутрішнього середовища господарювання; розробка та реалізація тактичних цілей; оцінка якості здійснення планування, організації, аналізу, стимулювання, мотивації тощо" [6—8]. Також це експертна оцінка стратегічних напрямків розвитку підприємств; контроль за виконанням функціональних обов'язків посадових осіб та ін.

Бухгалтерський облік в аграрних підприємствах також має мету і підпорядковані їй досягненню завдання. Вони чітко прописані у Законі України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" (1999 р.); Національних положеннях (стандартах) з бухгалтерського обліку. Вони, як і мета та завдання внутрішньогосподарського контролю, направлені на досягнення загальної мети й завдань аграрного підприємства, здійснення його місії. Проте ототожнювати їх було б методологічно не вірно й не доцільно.

Так, Л.В. Гуцаленко, намагаючись відокремити завдання контролю від завдань обліку, виділяє наступні: раціональне використання всіх видів ресурсів; правильна постановка бухгалтерського обліку; погоджена робота економічних і технічних служб по здійсненню внутрішньогосподарського контролю; попередження фактів приписок, безгосподарності, марнотратства й інших недоліків; виявлення внутрішніх резервів і своєчасне приведення їх у дію" [9, с. 257]. Погоджуючись з авторитетною думкою автора, дозволимо зауважити, що правильна постановка бухгалтерського обліку відноситься все ж до завдань загального управління аграрним підприємством. Очевидно, що рамки можливостей контролю значно звужують її.

Для досягнення мети та вирішення завдань внутрішньогосподарський контроль потрібно здійснювати за певними принципами або правилами. Їх доцільно поділити на загальнонаукові та спеціальні. До першої групи слід віднести принципи: доцільності, системності, послідовності, неупередженості, своєчасності, ефективності, синергії. Спеціальними є документальне облікове забезпечення; фаховості, інноваційності, нормативності, відповідності.

Принципи внутрішньогосподарського контролю, аналогічно його меті та завданням, мають здатність змінюватися і розвиватися у відповідності з розвитком наукових, економічних, політичних (як об'єктивних, так і суб'єктивних) чинників [10—13]. Існування тих чи інших принципів зумовлене різними етапами розвитку суспільства та економіки, різними господарськими структурами, різними суб'єктами управління, різними стадіями циклів розвитку аграрних підприємств.

Використання вказаних та інших зазначених принципів внутрішньогосподарського контролю проявляється через виконання ним певних функцій. Насамперед, це інформаційна й дорадча функція для управління; мобілізуюча; інструктивна; інвестиційна; морально-психологічна, коригуюча в тактиці й стратегії розвитку підприємства.

Наразі, аграрні підприємства з ефективно діючою системою бухгалтерського обліку та внутрішньогосподарського контролю є більш привабливими для потенційних інвесторів, акціонерів, пайовиків й інших зацікавлених осіб [14]. Це пояснюється більшим ступенем довіри до звітності та фінансових показників їх діяльності й сприяє залученню необхідних коштів або формуванню і розширенню власного капіталу. Крім того, внутрішньогосподарський контроль виступає гарантією збереження та ефективного використання інвестованих коштів.

З цього приводу треба зазначити також, що тільки в узгодженій роботі менеджменту аграрних підприємств, фахівців його бухгалтерії, керівників структурних підрозділів та спеціалістів функціональних служб

криється успіх реалізації функцій внутрішньогосподарського контролю.

Адже сама по собі служба бухгалтерського обліку часто не має інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень, оскільки бухгалтерська інформація вимагає оцінки, аналізу й опрацювання та узагальнення. Керівники структурних підрозділів, по-перше, зайняті основною або допоміжною чи супутньою виробничою діяльністю, а по-друге, не володіють відповідними знаннями і досвідом у сфері управлінських рішень.

ВИСНОВКИ

Діяльність сучасних аграрних підприємств відрізняється інноваційністю та наявністю порівняно великої кількості спеціалістів, які не є керівниками, однак, через делегування їм повноважень, мають приймати важливі рішення. Та навіть виконання бухгалтерією свого основного завдання — відображення фактичної діяльності в межах наданої компетенції не вирішує проблем всебічного контролю, отже, й не забезпечує запитів системного або процесного управління. Це спонукає до висновку, що бухгалтерський облік тільки спільно з внутрішньогосподарським контролем дозволяє власникам та менеджменту аграрних підприємств реалізувати тактичні й стратегічні цілі ефективного господарювання, конкурентоспроможного стійкого розвитку шляхом інформаційного забезпечення.

Література:

1. Бондаренко Н.М., Шачаніна Ю.К. Організація внутрішньогосподарського контролю використання основних засобів на вітчизняних підприємствах та шляхи його вдосконалення. Науковий вісник Херсонського державного університету (Серія Економічні науки). Вип. 23. Ч. 3. 2017. С. 119—122.
2. Мармуль Л.О., Величко Т.Г., Рогатіна Л.П. Стратегічне управління фінансово-економічною безпекою аграрних та харчових підприємств. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2016. № 2 (34). С. 49.
3. Замула І.В., Танасієва М.М. Внутрішній контроль: навч. посіб. Чернівці: Технодрук, 2021. 336 с.
4. Подолянчук О.А. Управлінський контроль як вид внутрішньогосподарського контролю підприємства. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2015. № 1. С. 117—126.
5. Меліхова Т. О., Федоров І. О. Внутрішній контроль виробничих запасів для своєчасного виявлення загроз у системі управління фінансовою безпекою підприємства. Агросвіт. №2. 2018 С. 63—70.
6. Ігнатенко М.М., Леваєва Л.Ю., Романюк І.А. Інформаційне забезпечення організаційно-економічних пріоритетів розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств. Ефективна економіка. 2020. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7854> (дата звернення: 05.08.2023).
7. Коблянська І.О., Сіренко А.А., Коблянська Г.Ю. Методика і організація обліку та внутрішнього контролю запасів підприємства в системі управління активами. Modern Economics. 2018. № 7. С. 85—97.
8. Мандич О.В., Науменко І.В., Романюк І.А. Формування політики товаророзподілу в інтегрованих структурах. Актуальні проблеми інноваційної економіки, 2019. Вип. 4. С. 83—87.

9. Гуцаленко Л.В., Коцупатрий М.М., Марчук У.О. Внутрішньогосподарський контроль: навч. посіб. Київ: "Центр учбової літератури". 2014. 496 с.

10. Ігнатенко М. Здійснення автоматизації бухгалтерського обліку аграрних підприємств на засадах впровадження нових програмних продуктів і моделей. Аграрна економіка. 2019. № 42. URL: <https://economicbulletin.com/index.php/journal/article/view/555/580> (дата звернення: 05.08.2023).

11. Пальчук О.В., Савченко В.М., Рuzмайка І.В. Розвиток бухгалтерського обліку в умовах глобалізації та інформатизації суспільства: монографія. Кропивницький: ПП "Ексклюзив-Систем", 2017. 248 с.

12. Мармуль Л.О., Федорчук О.М. Ефективність використання основних засобів аграрних підприємств: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2007. 208 с.

13. Бутинець Ф.Ф., Драбаніч А.В. Інтегрований облік як засіб управління підприємством. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації. 2016. № 2. С. 12—24.

14. Marmul L., Marchenko O., Pylypenko K., Velychko T., Hranovska V. Financial And Taxation Aspects Of Tourism Activities Development. International Journal of Management (IJM), 11 (3), 2020, pp. 287—293.

References:

1. Bondarenko, N.M. and Shachanina, Yu.K. (2017), "Organization of internal control over the use of fixed assets at domestic enterprises and ways to improve it", *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu (Seriya Ekonomichni nauky)*, vol. 23, no. 3, pp. 119—122.

2. Marmul', L.O. Velychko, T.H. and Rohatina, L.P. (2016), "Strategic management of financial and economic security of agrarian and food enterprises", *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu*, vol. 2 (34), pp. 49.

3. Zamula, I.V. and Tanasiyeva, M.M. (2021), *Vnutrishniy kontrol' [Internal control]*. Tekhnodruk, Chernivtsi, Ukraine.

4. Podolyanchuk, O.A. (2015), "Management control as a type of internal control of the enterprise", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannya nauky i praktyky*, vol. 1, pp. 117—126.

5. Melikhova, T.O. and Fedorov, I.O. (2018), "Internal control of production stocks for timely detection of threats in the system of financial security management of the enterprise", *Ahrosvit*, vol. 2, pp. 63—70.

6. Ihnatenko, M.M. Levayeva, L.Yu. and Romaniuk, I.A. (2020), "Information support of organizational and economic priorities for the development of farms and agricultural enterprises", *Efektivna ekonomika*, vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7854> (Accessed 05 August 2023).

7. Koblyans'ka, I.O. Sirenko, A.A. and Koblyans'ka, H.Yu. (2018), "Methodology and organization of accounting and internal control of enterprise inventories in the asset management system", *Modern Economics*, vol. 7, pp. 85—97.

8. Mandych, O.V. Naumenko, I.V. and Romaniuk, I.A. (2019), "Formation of the policy of commodity distribution in integrated structures", *Aktual'ni problemy innovatsiynoyi ekonomiky*, vol. 4, pp. 83—87.

9. Hutsalenko, L.V. Kotsupatryy, M.M. and Marchuk, U.O. (2014), *Vnutrishn'ohospodars'kyu kontrol' [Internal economic control]*, Tsentru uchbovoyi literatury, Kyiv, Ukraine.

10. Ihnatenko, M. (2019), "Implementation of automation of accounting of agricultural enterprises on the basis of introduction of new software products and models", *Ahrarna ekonomika*, vol. 42, available at: <https://economicbulletin.com/index.php/journal/article/view/555/580> (Accessed 05 August 2023).

11. Pal'chuk, O.V. Savchenko, V.M. and Ruzmaykina, I.V. (2017), *Rozvytok bukhhalters'koho obliku v umovakh hlobalizatsiyi ta informatyzatsiyi suspil'stva [Development of accounting in the context of globalization and informatization of society]*, PP "Eksklyuzyv-System", Kropyvnyts'kyu, Ukraine.

12. Marmul', L.O. and Fedorchuk, O.M. (2007), *Efektivnist' vykorystannya osnovnykh zasobiv ahrarnykh pidpryyemstv [Efficiency of use of fixed assets of agricultural enterprises]*, NNTS IAE, Kyiv, Ukraine.

13. Butynets', F.F. and Drabanich, A.V. (2016), "Integrated accounting as a means of enterprise management", *Bukhhalters'kyu oblik, analiz ta audyt: problemy teorii, metodolohiyi, orhanizatsiyi*, vol. 2, pp. 12—24.

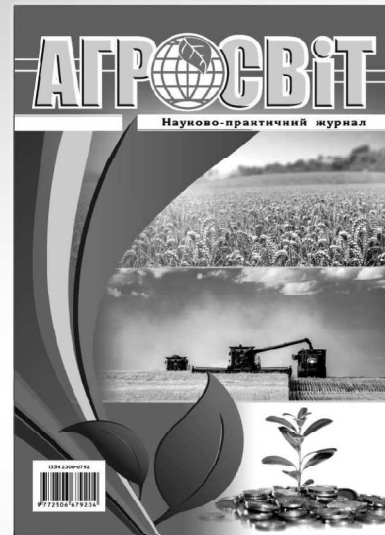
14. Marmul, L. Marchenko, O. Pylypenko, K. Velychko, T. and Hranovska, V. (2020), "Financial And Taxation Aspects Of Tourism Activities Development", *International Journal of Management (IJM)*, vol. 11 (3), pp. 287—293.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2023 р.

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

С. О. Тульчинська,

д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1409-3848>

Д. С. Зінченко,

аспірант кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний

університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8674-5449>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.30

АНАЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ЇЇ ВПЛИВУ НА СКЛАДНИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

S. Tulchynska,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics and Entrepreneurship, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

D. Zinchenko,

Postgraduated student of the Department of Economics and Entrepreneurship,

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

ANALYTICAL PREREQUISITES FOR RESEARCHING THE INFORMATION
ECONOMY AND ITS IMPACT ON COMPONENTS OF ECONOMIC
SECURITY OF ENTERPRISES

У статті актуалізовано необхідність переорієнтації усіх економічних процесів на умови становлення інформаційного суспільства. Доведено необхідність розробки удосконаленого методичного інструментарію для забезпечення економічної безпеки підприємств, адаптованого до підґрунтя інформаційного суспільства. Викладено авторське бачення трактування сутності економічної безпеки підприємства як економічної категорії, що є характеристикою економічного стану підприємства з огляду на захищеність його діяльності в конкурентному ринковому середовищі. Визначено, що економічна безпека підприємства визначає такий стан економіки підприємства, за якого під дією комплексу різновекторних екзогенних та ендогенних факторів досягається функціонування і конкурентоспроможний розвиток підприємства у відповідності до вибраної його стратегії.

Детерміновано базові орієнтири при забезпеченні економічної безпеки підприємства з урахуванням переліку адаптивних складників інформаційного характеру.

The article updates the need to reorient all economic processes to the conditions of the formation of the information society. It is noted that the guidelines for maximizing financial results formed over a long period of time are gradually losing their relevance, and safety and information are emerging as the primary goals of modern society.

The rapid pace of increasing the role in the information society has led to a decline in the role of productive capital (and, therefore, the benchmarks for the average rate of profit), giving way to a certain extent to the spread of using the profit rates of high-tech structures of the economy as a benchmark. The industrial type of economy is gradually being replaced by the information-type economy.

The need to develop an improved methodical toolkit for ensuring the economic security of enterprises, adapted to the background of the information society, has been proved. The author's vision of the interpretation of the essence of the economic security of the enterprise as an economic category, which is a characteristic of the economic state of the enterprise in view of the security of its activities in a competitive market environment, is outlined. It was determined that the economic security of the enterprise determines such a state of the economy of the enterprise, under which, under the action of a complex of various vector exogenous and endogenous factors, the functioning and competitive development of the enterprise is achieved in accordance with its chosen strategy.

The basic guidelines for ensuring the economic security of the enterprise have been determined, taking into account the list of adaptive components of an informational nature. For example, such as: informational and innovative adaptive component; information-time adaptive component; information-cognitive adaptive component.

It is proposed to include in the practical activity in order to concentrate the content of the elements that should be taken into account during the implementation of the activities of enterprises under the conditions of the information economy: speed and efficiency of operation of information resources; the importance of innovation; the primacy of the time factor.

*Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційна економіка, економічна безпека підприємств.
Key words: information society, information economy, economic security of enterprises.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У теперішній час у сучасному суспільстві існує необхідність переорієнтації наукових економічних підходів на нові формати, які обумовлені підвищенням домінуючої ролі інформації у суспільній, політичній та економічній сферах. Економічні процеси у сучасних реаліях є абсолютно залежними від інформації, інновацій, прогресу та творчості. В сьогоденній ситуації, пов'язаній з масштабною інформатизацією та турбулентністю економіки, є вкрай необхідним перегляд ключових концепцій, що віддзеркалюють суспільні канони цінностей. Сформовані протягом тривалого часу орієнтири на максимізацію фінансових результатів поступово втрачають свою актуальність. У якості першочергових цілей сучасного суспільства постають безпека та інформаційність.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР

Щодо розгляду питань, пов'язаних з забезпеченням економічної безпеки за умов становлення інформаційної економіки, можна зазначити, що різнобічні їх бачення викладено у тому чи іншому контексті у фабулах багатьох науковців та практиків, які є прибічниками доволі великої кількості наукових течій та галузей сучасної науки.

Такі доробки науковців мають бути розмежовані за декількома напрямками. З одного боку, вони представлені дослідженнями інформаційної економіки як такої, з іншого боку, вони представляють собою наукові фабули дослідників, присвячені забезпеченню економічної безпеки підприємств.

Доробки, у основі яких викладено лейтмотиви актуалізації економічних явищ, які притаманні інформа-

ційному суспільству, становленню інформаційної економіки мають у якості базових та формуючих орієнтирів процеси системності, перманентності та переважного домінування інформаційної, інноваційної та когнітивної сфер діяльності усіх суб'єктів суспільства [1—11 та ін.]. З кожним роком актуальність цього питання зростає, а широта спектру пов'язаних з ним лейтмотивів усе збільшується.

Науковці розрізаних течій вбачають основи нового інформаційного суспільства та інформаційної економіки у значному переліку економічних та соціальних явищах.

Так, автор монографії [1] при формулюванні теорії енвіроніки пов'язує такі основи з концепцією розумного розвитку людства, декларує наявність у сучасному суспільстві нового квантового витку його розвитку, у основі якого полягає гармонізація та безпечний рівномірний розвиток економічного характеру. Найважливішою думкою цитований автор вважає нерозривність взаємного зв'язку та гармонізацію усіх суспільних та економічних процесів (здебільшого таких як інформаційні, екологічні та подібне).

Аналогічні лейтмотиви оприлюднені і у твердженні ООН, які процитовані у джерелі [2], присвяченому зеленій економіці, у якій одним із ключових постулатів визначається інформаційність суспільства та економіки за умов використання ресурсозберігаючих, інноваційних та інформаційних технологій.

Детермінування поняття інформаційного суспільства є у багатьох роботах.

У дослідженні [3] визначено сучасний етап розвитку людства (третя хвиля), як інформаційно орієнтований (з домінантами нових методів, інституцій, першочерговості ресурсозберігаючих технологій та першочерговості інформації). Такий етап, на погляд науковців, є кардинально відмінним від усіх попередніх щаблів розвитку світового суспільства, оскільки базується на інформації та має глобалізаційні характеристики.

Більшість авторів наводять характеристику інформаційного суспільства як такого, де всі засоби праці є пов'язаними з інформатизаційними процесами та орієнтуються на поширення, розповсюдження, обробку, обмін, використання та загальну доступність інформаційних потоків. Важливим вважаємо позицію авторів [4] щодо урахування у кшталті наведених засобів не лише оргтехніки та програмного забезпечення, але і безлічі різних видів інтегрованих мереж комп'ютерного типу, більшості видів зв'язку (у тому складі кабельного та супутникового), наукових досліджень інформаційного орієнтування.

Дослідження [5] окреслює специфіку та складності при формуванні іміджевих моделей при сприйнятті перетворень вітчизняного суспільства на інформаційне. Такі труднощі є результатом суспільної та політичної турбулентності в Україні, доволі низькою психологічною, інформаційною та моральною готовністю суспільного сприйняття будь-якого нововведення. Позитивне сприйняття інформаційної економіки більшістю членів суспільства здебільшого обмежується лише технічною, матеріальною, організаційною та технологічною стороною, і ніяким чином не позиціюється респондентами на кшталт нового суспільного укладу.

У сучасних наукових дослідженнях визначення сутності інформаційної економіки кожним автором подається з іншого погляду. Більшість науковців при цьому визначають домінування інтелектуальної, когнітивної, креативної, інноваційної складової загальносуспільних процесів перетворення економік різних країн на інформаційні.

Значна кількість авторів при визначенні даного поняття дотримується позиції, за якої презентується детермінування інформатизації (інформаційних масивів, потоків або галузей) не у якості основи інформаційної економіки, а лише у якості окремого складника такої економіки.

У роботі [9] вважається, що інформаційна економіка представляє собою певну характеристику сучасного економічного становища, що така економіка включає у себе поширення інформаційних масивів та новітніх технологічних доробок за різними сферами матеріального та нематеріального виробництва. Автори цитованої роботи актуалізують інформацію у першу чергу як наймогутнішу рушійну силу всіх прогресивних процесів у будь-якому суспільстві та за будь-якого економічного стану країни, підкреслюючи тим самим її ключову роль у майбутніх глобалізаційних зрушеннях.

Важливим індикатором інформаційності економіки здебільшого пропонується вважати наявність знань, як ключового ресурсу та джерела цінностей.

У Кембриджському бізнес-словнику [10] визначено інформаційну економіку як таку економіку, у якій цінність знань, інформації та послуг виступає більшою, аніж цінність виробництва.

Переходячи до розгляду наукових доробок, присвячених вивченню економічної безпеки підприємства, проведемо лише стислий огляд, оскільки більш глибоке аналітичне їх дослідження є метою і предметом даної статті. Таке дослідження слугуватиме нам базою для подальшого висвітлення питання забезпечення економічної безпеки підприємства за умов інформаційної економіки.

Наукові погляди, присвячені вивченню економічного розвитку та економічної безпеки підприємства наведено у багатьох роботах [11—19 та ін.]. Незважаючи на різноспрямованість авторських поглядів на трактування сутності економічної безпеки, всі сходяться на думці, що роль даної категорії є надзвичайно важливою в економічних процесах. У роботах [11—19 та ін.] науковці пропонують авторські погляди на інтерпретацію термінів "економічна безпека", "економічна безпека підприємства", а також пропонують методичний інструментарій їх оцінювання, планування, аналізування тощо. Прихильники ресурсної інтерпретації економічної безпеки в своїх дослідженнях актуалізують досягнення максимальної ефективності при використанні корпоративних ресурсів [11—15]. На захищеності бізнесу від небезпек та негативного впливу деструктивних факторів, на пропозиціях щодо їх усунення або нівелювання акцентовано наголос у дослідженнях [16—18]. Крім того існує безліч наукових теорій, підходів та тверджень, у яких автори відображають специфіку економічної безпеки у тому чи іншому специфічному контексті.

Виходячи із наведеного нами стислого огляду наукових економічних літературних джерел щодо визна-

чення сутності інформаційної економіки та специфічних умов діяльності підприємств під час її становлення (з одного боку), а також присвячених детермінуванню економічної безпеки підприємства (з другого боку) можна відзначити таке.

У сучасних доробках практично відсутня погодженість (у методичному та прикладному контекстах) урахування впливів становлення інформаційної економіки на рівень економічної безпеки підприємства. Така відсутність, на жаль, стримує повноцінність використання можливостей інформаційної економіки для створення умов безпечного конкурентного розвитку вітчизняного бізнесу.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є актуалізація та обґрунтування нагальності удосконалення теоретико — методичного фундаменту забезпечення економічної безпеки підприємства за умов становлення інформаційної економіки, розробленого шляхом симбіозу теоретичних детермінант щодо економічної безпеки підприємства та досліджень специфіки інформаційної економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виходячи із тезисного стислого огляду окремих поглядів науковців на дві пов'язані складові досліджуваного нами економічного явища вкотре підкреслимо важливість детермінування таких дефініцій, як інформаційне суспільство, інформаційна економіка, а також актуальність розробки концептуальних положень щодо становлення інформаційності вітчизняної економіки, які базуються на зміні орієнтирів економічного розвитку на його інформаційність, інтелектуалізацію, інноваційність, а також досягнення на цій основі зростання безпеки та якості життя людей.

Базуючись на загальноприйнятій об'єктивній тенденції інформатизації економіки нашої країни, слід відзначити, що швидкі темпи підвищення ролі в суспільстві інформації, інформаційно-когнітивної сфери економіки призвели до зниження ролі виробничого капіталу (а отже — і орієнтирів на середню норму прибутку), поступившись в певній мірі місцем поширенню використання у якості еталона (економічного орієнтира) норм прибутку високотехнологічних (інформаційних) структур економіки. Індустріальний тип економіки поступово витісняється економікою інформаційного типу. На підтвердження цього можна навести наступні факти:

1. В економіці спостерігаються нові якісні зміни у вигляді симбіозу інформаційно-технологічних, інноваційно-когнітивних процесів з виробничо-економічними процесами. В результаті такого синергетичного симбіозу отримуються результати, що мають якісно нові характеристики як з точки зору ефективності, так і з інформаційно-креативної точки зору.

2. Спостерігається дуже близька, практично синхронна періодичність макроекономічних процесів в інформаційній, економічній, соціальній, енергетичній і, навіть, в екологічній сферах.

3. Інформація поступово перетворюється в ресурс, в певну цінність.

4. Інформація часто виступає у якості продукту та товару.

5. Інформація об'єктивно перетворюється в важливий рушійний важіль розвитку суспільства та економіки.

6. Якість інформації, її передачі та використання впливає значним чином на соціально-економічні процеси в суспільстві тощо.

Для того, щоб перейти до розгляду фабули інформаційності сучасної економіки доцільно передусім базуватись на розглянутому нами вище трактуванні такої категорії як інформаційне суспільство. Ця категорія є пов'язаною та взаємозалежною з таким поняттям, як інформаційна економіка. Виникнення та розвинення інформаційної економіки вимагає того, щоб, насамперед, суспільство було інформаційним.

В Україні активізувались необхідні державні дії щодо підтримання становлення інформаційної економіки. Посилаючись на базові положення Закону нашої країни, який регламентує базові засади Національної програми, яка спрямована на активізацію інформаційного розвитку, включає наступні складники:

- концепція інформатизації економіки;
- розроблені керівництвом країни комплексні заходи з інформатизації;
- пропозиції щодо інформаційного розвитку на рівні галузей та областей;
- пропозиції та розробки з даного напрямку, розроблені на мікрорівні.

Базуючись на об'єктивності виникнення на тенетах України новітніх інформаційно-економічних відносин, пропонуємо наступне твердження: умови інформаційності економіки є базовими передумовами формування певних рівнів економічної безпеки підприємств (у процесі цього інформація є важливим забезпечуючим фактором).

В Україні функціонування підприємств у теперішній час представляє собою постійну боротьбу з безліччю проблем, ризиків та економічної нестабільності. Виходячи з цього базові засади забезпечення такої безпеки мають підлягати удосконаленню в контексті зміни парадигм, концепцій та фундаментальних умов розвитку економіки. Такі умови базуються на стрімких темпах формування інформаційної економіки як у глобальному вимірі, так і у межах нашої країни. Нагальною наразі є необхідність коригування вектору базових економічних процесів на підвищення їх інформаційності, інноваційності, та інтелектуалізацію.

Можна констатувати, що економічна безпека підприємства не є однозначним поняттям. Вона є складною категорією, яка: корелює з можливістю підприємства здійснювати довготермінову діяльність (і є одною із його базових цілей створення); формується під впливом значної кількості складників; має взаємні відносини з рівнем економічного потенціалу та розвитку економіки підприємства; є симбіозом значної кількості підходів, функцій та бізнес-алгоритмів; включає в себе безліч своїх видів, у тому числі соціальну, виробничу, правову, зовнішньо-економічну, екологічну безпеку тощо. На нашу думку, своєчасними та нагальними при забезпеченні економічних процесів підприємств, є такі її підвиди досліджуваного явища, як інформаційна та адаптаційна безпека.

Слід також зосередити увагу на питанні детермінування таких підвидів економічної безпеки підприємства.

Наразі під час активізації у економіці інформаційних процесів безспірним є те твердження, що на підприємстві важлива позиція системи забезпечення його економіки неодмінно має належати його інформаційному складникові. Нагальність його актуалізації полягає у першочерговості наявності термінового та якісного інформаційного потоку, а також його проєкціювання на ефективність економічного розвитку підприємства.

Запропонуємо авторські власні підходи до визначення поняття "економічна безпека підприємства".

Економічна безпека підприємства, з наших позицій представляє собою економічну категорію, що є характеристикою економічного стану підприємства з огляду на захищеність його діяльності в конкурентному ринковому середовищі. Якщо трактувати це іншим чином, економічна безпека підприємства представляє собою таку економічну категорію, яка визначає такий стан економіки підприємства, за якого під дією комплексу різновекторних екзогенних та ендогенних факторів досягається діяльність і розвиток підприємства у відповідності до вибраної стратегії його конкурентного розвитку.

Можна визнати доцільність зміни орієнтирів при забезпеченні економічної безпеки підприємства на такі складники як:

- інформаційно-інноваційний адаптивний складник;
- інформаційно-часовий адаптивний складник;
- інформаційно-когнітивний адаптивний складник.

Пропонуємо сформулювати і включити до практичної діяльності перераховані складники задля концентрування змісту таких елементів, які слід враховувати під час здійснення діяльності підприємств за умов інформаційної економіки:

- швидкість і ефективність оперування інформаційними ресурсами;
- важливість інновацій;
- первинність часового фактору, абсолютне недопущення економічного цейтноту;
- когнітивність у прийнятті бізнес-рішень пов'язана з необхідністю формування інтелектуального капіталу підприємства.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У даній статті наведено попередні актуалізуючі підходи до проблеми врахування підприємствами впливу умов інформаційної економіки у процесі забезпечення їх економічної безпеки. Доведено актуальність вивчення понять інформаційного суспільства та інформаційної економіки. Наведено аналіз підходів щодо трактування їх сутності. Визначено специфіку інформаційного суспільства з цілеполяганням на забезпечення та підвищення рівня життя людини. Сформульовано авторські концептуальні підходи стосовно сприяння становленню інформаційності вітчизняної економіки, яка детермінує актуалізацію вивчення проєкції її явищ на забезпечення економіки підприємств. Досліджено специфіку економічної безпеки підприємства як базового системозабезпечуючого конструкта його економічного розвитку. Уточнено трактування сутнісного змісту еко-

номічної безпеки. Визначено особливості врахування впливу на економічну безпеку на підприємстві чинників інформаційної економіки.

Література:

1. Белопольський М.Г. Енвіроніка — наука майбутнього розвитку людства. Донецьк: НАН України. Ін-т економіки пром-сті, 2011. 436 с.
2. Evolution and the Green Economy in the Age of the Anthropocene. URL: <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/news/evolution-and-green-economy-age-anthropocene>
3. Тоффлер Е. Третя хвиля. пер. з англ. А. Євса; ред. пер. ШоВ. Шовкун. — К.: Видавничий дім "Всесвіт", 2000. 475 с.
4. Трансформаційні процеси у суспільній та соціокультурній сферах України: монографія / [О. М. Анісімова та ін.]; Донецький національний ун-т імені Василя Стуса. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2021. 188 с. URL: <https://r.donnu.edu.ua/handle/123456789/1745>
5. Рубанець О. М. Інформаційне суспільство: когнітивний креатин постнекласичних досліджень: монографія. К.: ПАРАПАН, 2006. 419 с.
6. Heron David W., Fritz Machlup. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. AAUP Bulletin 63, №. 4 (1977): P. 289—293. URL: <https://doi.org/10.2307/40225044>.
7. Bell Daniel. The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting. New York: Basic books, Cop. 1976. 616 p.
8. Porat M., Rubin M. The Information Economy: Development and Measurement. Wash., 1978. 317 p.
9. Економічна енциклопедія. Т1. / Редкол.: С.В.Мочерний та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2000. 864 с.
10. Cambridge Business English Dictionary URL: <https://dictionary.cambridge.org>
11. Lavrentieva L, Anisimova O. Strategic Approaches to the Risk Management and their Influence on Economic Security of the Enterprise. Journal of Modern Science. 2018; 37(2): 127—144. URL: <https://doi.org/10.13166/jms/92515>
12. Ткаченко Т. Генезис розвитку теорії економічної безпеки та системний підхід до її трактування. Економічний вісник НТУУ "КПІ". №19. 2021. С. 20—25.
13. James P., Magee L., Scerri A., Steger M. Urban Sustainability in Theory and Practice: Circles of Sustainability. London and New York: Routledge, 2015. 250 p. P. 53.
14. Варналій З.С. Економічна безпека: навч. посіб. К.: Знання, 2009. 647 с.
15. Салоїд С.В. Механізм управління економічною безпекою підприємства: теоретичний аспект електропостачання. Економічний вісник НТУУ "КПІ". 2017. Вип. 14. С. 250—255.
16. Франчук В.І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки: [монографія]. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 440 с.
17. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / Геєць В.М., Кизим М.О., Клеба-

нова Т.С., Черняк О.І. та ін.; За ред. Гейця В.М.: Монографія. Харків: ВД "ІНЖЕК", 2006. 240 с.

18. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посібник. Львів, 2011. 380 с.

19. Ковальчук А. М Чинники стратегічного управління економічною безпекою підприємства в умовах змін. Економічний вісник НТУУ "Київський політехнічний інститут". 2021. Вип 18. С. 88—93.

References:

1. Belopolsky, M.G. (2011), Environika — nauka majbutn'oho rozvytku liudstva [Environics is the science of the future development of mankind], NAS of Ukraine (Institute of Industrial Economics), Donetsk, Ukraine.

2. UNEP (2016), "Evolution and the Green Economy in the Age of the Anthropocene", available at: <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/news/evolution-and-green-economy-age-anthropocene> (Accessed 10 January 2023)

3. Toffler, E (2000), The third wave. [The third wave] Vydavnychyj dim "Vsesvit", Kyiv, Ukraine.

4. Anisimova, O.; Yavors'ka, T.; Lukash, H. and Prihunov O. (2021), Transformatsijni protsesy u suspil'nij ta sotsiokul'turnij sferakh Ukrainy [Transformational processes in the social and sociocultural spheres of Ukraine], Donets'kyj natsional'nyj un-t imeni Vasylija Stusa, Nilan-LTD, Vinnytsia, Ukraine.

5. Rubanets, O.M. (2006), Informatsijne suspil'stvo: kohnityvnyj kreatyn postneklasychnykh doslidzhen' [Information society: cognitive creatine of post-non-classical studies], PARAPAN, Kyiv, Ukraine.

6. Machlup, F. and Heron, D. W. (1977), "The Production and Distribution of Knowledge in the United States", AAUP Bulletin, vol. 63, no. 4, pp. 289—293.

7. Bell, Daniel (1976), The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting, Basic Books, New York, USA.

8. Porat, M. and Rubin, M. (1978), The Information Economy: Development and Measurement, Wash, USA.

9 Mochernyi, S.V. (2000), Ekonomichna entsyklopediia [Economic encyclopedia], Publishing center Akademiya, V. 1, Kyiv, Ukraine.

10. Cambridge Business English Dictionary (2018), Cambridge University Press" available at: <https://dictionary.cambridge.org> (Accessed 20 January 2023)

11. Lavrentieva, L., and Anisimova, O. (2018). "Strategic Approaches to the Risk Management and their Influence on Economic Security of the Enterprise." Journal of Modern Science, vol. 37 (2), pp. 127—144.

12. Tkachenko, T. (2021), "The genesis of the development of the economic theory of security and a systematic approach to its interpretatio", Economic Bulletin of NTUU KPI, vol. 19, pp. 20—25.

13. James, P. Magee, L Scerri, A. and Steger, M. (2015), Urban Sustainability in Theory and Practice: Circles of Sustainability, London and New York: Routledge, London, UK.

14. Varnalii, Z.S. (2009), Ekonomichna bezpeka [Economic security], Znannia, Kyiv, Ukraine.

15. Saloid, S.V. (2017), "The mechanism of managing the economic security of the enterprise: the theoretical

aspect of electricity supply", Economic bulletin of NTUU KPI, vol. 14, pp. 250—255.

16. Franchuk, V.I. (2010), Osoblyvosti orhanizatsii systemy ekonomichnoi bezpeky vitchyznianskykh aktsionernykh tovarystv v umovakh transformatsijnoi ekonomiky [Peculiarities of the organization of the system of economic security of domestic joint-stock companies in the conditions of the transformational economy, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine.

17. Geets, V.M.; Kyzym, M.O.; Klebanova, T.S. and Chernyak, O.I (2006), Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo [Modeling of economic security: state, region, enterprise], INZHEK, Kharkiv, Ukraine.

18. Moiseyenko, I.P. and Marchenko, O.M. (2011), Upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva [Management of financial and economic security of the enterprise], LvDUVS, Lviv, Ukraine.

19. Kovalchuk, A. M. (2021) "Factors of strategic management of economic security of the enterprise in conditions of change", Economic bulletin of NTUU Kyiv Polytechnic Institute, vol. 1, pp. 88—93.

Стаття надійшла до редакції 07.08.2023 р.

АГРОСВІТ

<https://nauka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

А. В. Рибчук,
д. е. н., професор, професор кафедри математики та економіки,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0377-7881>
Т. І. Бешлей,
аспірант кафедри математики та економіки,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-6879-0203>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.36

АКТИВІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА УМОВ ПРИСКОРЕНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

A. Rybchuk,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Mathematics and Economics, Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobyt'sk
T. Beshley,
Postgraduate student of the Department of Mathematics and Economics,
Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobyt'sk

ACTIVATION OF STATE REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES UNDER THE CONDITIONS OF ACCELERATED GLOBALIZATION

У статті аналізується необхідність та доцільність активізації державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності за умов активізації глобалізаційних процесів. Підкреслено, що реалізація ефективної зовнішньоекономічної стратегії країни неможливе без активної координуючої та регулюючої ролі держави, котра дозволить перетворити експортний потенціал країни із сировинного профілю на створення конкурентоспроможної високотехнологічної продукції. Показано, що використання потенціалу зовнішньоекономічних зв'язків передбачає формування національно-орієнтованого механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності, наділеного реальними повноваженнями та необхідними ресурсами для вирішення завдання сталого розвитку вітчизняної економіки. Виявлено подвійний характер впливу глобалізації на національно-державні системи, при якому модифікується і роль держави, котра шляхом регулювання зовнішньоекономічної діяльності адаптує національну економічну систему до вимог глобальної конкуренції. Акцентовано увагу на тому, що учасниками світогосподарських зв'язків застосовуються також деякі правила наднаціонального порядку, котрі встановлені Світовою організацією торгівлі. Охарактеризовано процес якісної зміни інституційних механізмів вироблення зовнішньоекономічної політики держави, в основу якої покладені не тільки національні, але й міжнародні норми та стандарти. Підтверджено необхідність вдосконалення якості та посилення ролі держави у сфері зовнішньоекономічної діяльності за умов розширення глобалізаційних процесів.

The article analyzes the necessity and expediency of intensifying state regulation of foreign economic activity under the conditions of intensifying globalization processes. It is emphasized that the implementation of an effective foreign economic strategy of the country is impossible without an

active coordinating and regulatory role of the state, which will allow to transform the country's export potential from a raw material profile to the creation of competitive high-tech products. It is noted that integration into global processes allows in the future to enter the trajectory of sustainable development of the state, expansion of the system of foreign economic relations, which can significantly influence the dynamics of the development of the national economy. It is shown that the use of the potential of foreign economic relations involves the formation of a nationally oriented mechanism for regulating foreign economic activity, endowed with real powers and the necessary resources to solve the task of sustainable development of the domestic economy. A dual nature was revealed. the influence of globalization on national-state systems, in which the role of the state, which by regulating foreign economic activity, adapts the national economic system to the requirements of global competition, is also modified. Attention is focused on the fact that participants in world economic relations also apply some supranational rules established by the World Trade Organization. The process of a qualitative change in the institutional mechanisms for the development of the state's foreign and economic policy is characterized, which is based not only on national but also international standards, in particular the norms of contract law, which will lead to the activation of long-term global economic ties, the emergence of new forms of international cooperation and the deepening of the integration of production processes. The need to improve the quality and strengthen the role of the state in the field of foreign economic activity under the conditions of the expansion of globalization processes has been confirmed.

Ключові слова: державне регулювання, зовнішньоекономічна діяльність, глобалізаційні процеси, інструменти та методи регулювання, СОТ.

Key words: state regulation, foreign economic activity, globalization processes, tools and methods of regulation, WTO.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні у світовому господарстві спостерігається тенденція до посилення ролі держави у всіх сферах економіки, у тому числі, значною мірою, у галузі зовнішньоекономічних зв'язків. Однак дана тенденція не є прямолінійною, оскільки державне втручання використовують тільки тоді, коли власне ринкові механізми дають збій. Співвідношення між рівнем ринкових свобод і масштабами державного регулювання господарської діяльності країни значною мірою залежить від характеру економічної політики влади. Орієнтація на створення стійкої саморегулюючої економіки неспроможна залишатися єдиним визначальним компонентом зовнішньоекономічної політики держави. У її арсеналі мають бути заходи, спрямовані на захист національного виробництва та внутрішнього ринку від несприятливих впливів зовнішнього середовища.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням методів регулювання зовнішньоекономічної діяльності країн за умов урізноманітнення світогосподарських зв'язків займаються відомі зарубіжні фахівці, підтвердженням чого слугують їхні наукові праці — К. Біллінга, Роберто Х. Гарсія. [14], М. Еліантоніо [8], К. Кауфмана [8], Дж. Лейка Д. [9], П. МакКанна, Е. Месрдінг [12], М. Менгера [11], С. Менье, Л. Міллімет [9], К. Ніколаїдіса, М. Пікапа [11], Р. Сігман [12], Р. Ортеги-Аргілес, Чень Сянвеня [14], К. Хоупвелла [10].

Вагомий внесок у розробку системи методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності зробили такі українські науковці як, О. Акименко [1], Б. Вавінський [2], О. В'юник [2], С. Домбровська, О. Лєгостаєва [3], Н. Кондратенко [3], І. Манаєнко [4], Д. Міщенко [5], Л. Міщенко [5], І. Платонова [6], І. Просяник [4], Г. Тибінка, Л. Хромушина, В. Чайковська та інші. Водночас, велике практичне значення набуває дослідження порівняльних переваг і недоліків економічних та адміністративних методів регулювання зовнішньоекономічної діяльності, класифікація регулюючих заходів та вивчення умов їх доцільного застосування, аналіз досвіду регулювання зовнішньоекономічної діяльності провідними розвиненими державами та країнами, що розвиваються.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

У більшості публікацій зарубіжних та українських дослідників зовнішньоекономічна діяльність розглядається через призму виробничо-господарських, організаційно-економічних та оперативного-комерційних функцій експортоорієнтованих підприємств з урахуванням обраної зовнішньоекономічної стратегії, форм та методів роботи на ринку іноземного партнера, котрі мають загальну адміністративно-правову форму. Зовнішньоекономічна діяльність у сучасному світі є важливим компонентом формування структури, динаміки та стабільності соціально-економічного розвитку будь-якої держави. Однак, прискорена глобалізація економічної діяль-

ності та розширення двосторонніх зв'язків між країнами, порушує питання про необхідність та доцільність активізації державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, що потребує всебічного дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження еволюції системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності країни за умов розширення глобалізаційних процесів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Досвід становлення та розвитку держав із ринковою економікою доводить, що реалізація ефективної зовнішньоекономічної стратегії неможливе без активної координуючої та регулюючої ролі держави [7]. Створення адекватної системи підтримки національного ринку та вітчизняного підприємництва є необхідною умовою лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків та відкритості економіки. Вирішення цих завдань українською державою дозволить перетворити експортний потенціал країни із сировинного профілю на створення конкурентоспроможної високотехнологічної продукції, зорієнтувати вітчизняних виробників [3, с. 29] на користь готових, особливо наукомістких товарів і послуг та раціоналізувати структуру імпорту з урахуванням потреб технічної модернізації національної економіки

Існуючий у більшості держав світу великий арсенал інструментів зовнішньоторговельної політики, дозволяє їм активно впливати як формування структури та напрямів розвитку власних зовнішньоекономічних зв'язків [5], так і на зовнішньоторговельну політику інших країн. В умовах ринкової економіки держава несе велику відповідальність у сфері економічної безпеки та відповідає за захист загальнонаціональних інтересів. Однак, слід зазначити, що методи, котрі використовуються, відрізняються в залежності від цілей і завдань, які ставить перед собою країна. Загалом, зовнішньоекономічна діяльність реалізується на основі міжнародних юридичних норм, проте, зовнішній розвиток у вигляді різних міжнародних актів, міжнародно-правових норм у сфері економічного життя неможливо здійснити лише на рівні міждержавних відносин.

Інтеграція у глобальні процеси дозволяє у перспективі вийти на траєкторію сталого розвитку держави, розширення системи зовнішньоекономічних зв'язків, котрі можуть значно впливати на динаміку розвитку національної економіки, формування її структури, ефективність функціонування або навпаки сприяти нестійкості. У межах зовнішньоекономічних відносин формуються, апробуються та закріплюються спільні інституційні обмеження і переваги національних господарюючих суб'єктів [4, с. 13], котрі відповідають вимогам глобального ринку, що, своєю чергою, дозволить: по-перше, мінімізувати негативні ефекти впливу глобальних процесів на національні; по-друге, впливати на глобальні процеси, забезпечуючи реалізацію національних інтересів [1, с. 7].

В умовах поглиблення процесів міжнародного поділу праці та посилення взаємної залежності держав, розробки та впровадження єдиних правових, адміністративних та організаційних засад міжнародної взаємодії, формування глобальної економіки зі світовою системою фінансових ринків та інститутів наднаціонального

регулювання, націлених на усунення перешкод для руху ресурсів, товарів та послуг, посилюється вплив зовнішньоекономічної політики на основні макроекономічні показники країни: темпи зростання ВВП, динаміку промислового виробництва, рівень інфляції та безробіття, якість та конкурентоспроможність продукції, стан торговельного та платіжного балансів, валютний курс, структурні пропорції національного господарства тощо. Використання потенціалу зовнішньоекономічних зв'язків передбачає формування національно-орієнтованого механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності [6, с. 126], наділеного реальними повноваженнями та необхідними ресурсами для вирішення завдання сталого розвитку вітчизняної економіки.

У процесі зовнішньоекономічного регулювання кожна держава використовує в різних поєднаннях безліч різноманітних методів та інструментів, що надає певної схожості і, водночас, національної специфіки механізмів регулювання зовнішньоекономічної діяльності в різних країнах [13, с. 38]. Так, знижуючи митні тарифи, практично усі держави багато в чому компенсували послаблення захисту внутрішнього ринку шляхом застосування різноманітних нетарифних обмежень: сотні видів нетарифних обмежень (наприклад, технічні стандарти, санітарні норми, правила оформлення та оцінки імпортованих товарів) використовуються для вибіркової, цілеспрямованої, фактично дискримінаційної підтримки вітчизняних виробників на шкоду їхнім іноземним суперникам [8, с. 27]. Вивчення досвіду державного управління зовнішньоекономічною діяльністю в зарубіжних країнах показує, що процес пристосування національної економіки до вимог світового господарства неминуче супроводжується застосуванням також і нетарифних заходів: деякі з цих заходів непереборні, оскільки є проекцією заходів внутрішньої економічної політики на торговельно-економічні відносини з іншими країнами.

При проведенні зовнішньоекономічної політики корисно врахувати досвід регулювання зовнішньоекономічної діяльності провідними розвиненими державами та країнами, що розвиваються, вивчити їхні зовнішньоторговельні рішення, реакцію на посилення конкуренції іноземних фірм на їхньому національному ринку, особливо в періоди криз і депресій. У зв'язку з цим велике практичне значення набуває дослідження порівняльних переваг та недоліків економічних та адміністративних методів регулювання зовнішньоекономічної діяльності, класифікація регулюючих заходів та вивчення умов їх доцільного застосування [10, с. 68].

Вплив глобалізації на національно-державні системи носить подвійний характер. З одного боку, зростання економічної та політичної взаємозалежності країн світу, просторова та інституційна інтеграція ринків та виробництва посилює цілісність та системність світової економіки. З іншого — наслідком глобалізації стає закріплення диференціації економічного розвитку, блокування скорочення розриву за ключовими макроекономічними показниками між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються [12, с. 9]. Політекономічне пояснення цієї двоїстості випливає з гіпотези, що глобалізація не представляє поділ світу на стадіально розвинені і слабкорозвинені країни. Водночас одним із джерел глобалізації є транснаціоналізація, за якої економіка країни залежить

від дій та рішень міжнародних центрів за межами цієї держави. Транснаціоналізація загострює суперечності глобалізації, що проявляється у невідповідності глобальної природи економічних процесів національним межах їхнього законодавчого регулювання.

Будучи суперечливим процесом, що супроводжується позитивними та негативними наслідками, глобалізація посилює взаємозумовленість розвитку національних господарств. Інтенсифікуючи світогосподарські зв'язки, вона формує гігантську геоекономіку, що саморозвивається — структуру, котра функціонує як єдиний економічний організм зі специфічними інституційними та правовими системами. В результаті характер та напрями взаємозв'язків національної економіки із зовнішнім середовищем, що здійснюються за допомогою зовнішньоекономічних відносин істотно змінюється. В таких умовах модифікується і роль держави, яка шляхом регулювання зовнішньоекономічної діяльності здатна адаптувати національну економічну систему до вимог глобальної конкуренції [12, с. 15].

Для успішної інтеграції у світову економіку необхідна наявність сприятливого інституційного середовища зовнішньоекономічних відносин, яке формується у вигляді розвитку національних інститутів та інститутів міжнародного обміну. Світова організація торгівлі (СОТ), будучи нормативною, інституційною організацією, створеною шляхом раціонального вибору учасників міжнародного обміну, націлена на формування загальних правил всесвітньої торгівлі, котрі зменшують невизначеність і ризики та дозволяють скоротити транзакційні витрати ринкової взаємодії. Тому поряд із формальними правилами нижчого порядку, які встановлює держава, та формальними правилами вищого порядку, що формуються, у взаємодії самих суб'єктів господарювання, учасниками світогосподарських зв'язків застосовуються також деякі правила наднаціонального порядку. Важливою вимогою є приведення у відповідність правил нижчого рівня правилам вищого рівня [14, с. 27].

Участь країни СОТ не тільки накладає на країну ряд стандартних і специфічних зобов'язань, але й надає їй переваги інституційно-інноваційного характеру [2, с. 34]. Формування нового інституційного середовища, при цілеспрямованому регулюванні цього процесу дозволить вирішити ряд особливих національних проблем. По-перше, проходить якісна зміна інституційних механізмів вироблення зовнішньоекономічної політики, в основу якої покладені не тільки національні, але й міжнародні норми та стандарти. Суттєво обмежується можливість впливу груп інтересів на ухвалення політичних рішень. Відбувається ослаблення впливу ідеологічних установок на формування зовнішньоекономічної політики держави та розробляються нові політичні механізми узгодження інтересів усередині суспільства. По-друге, у зовнішньоекономічних відносинах здійснюється чітка специфікація прав власності з адекватними міжнародними механізмами їхнього захисту. По-третє, збільшення транспарентності і передбачуваності правил зовнішньої взаємодії суб'єктів національної економіки сприятиме розвитку інститутів підприємництва, зокрема норм контрактного права, що приведе до розвитку довготривалих зв'язків, появи нових форм міжнародної кооперації, інтеграції виробничих процесів [9, с. 164].

Зовнішньоекономічна діяльність як цілісна система, що самоорганізується, здійснює свій власний, особливий рух і дозволяє оптимізувати інтеграцію національної економіки у світову. Будучи формою і наслідком відносно категорії зовнішньоекономічні зв'язки, вона реалізується суб'єктами у вигляді угод [11, с. 172], які включають певні зовнішньоекономічні операції, що базуються на конкретних законодавчо — нормативних актах розроблених державою. Комплексне здійснення даних процесів зумовлює реалізацію зовнішньоекономічної діяльності, що представляє, заснований на міжнародному поділі праці та кооперації, процес обміну факторами та результатами виробництва між відносно відокремленими в межах національних економік суб'єктами господарювання. Джерелом руху зовнішньоекономічної діяльності є інтерес суб'єкта, мотивований внутрішніми потребами, виражений у конкретній меті, для успішної реалізації якої необхідні зовнішні умови, котрі існують у вигляді сукупності певних стимулів. Останні можуть формуватися у межах проведення відповідної зовнішньоекономічної політики держави, що забезпечує стійкість зовнішньоекономічної діяльності та має різні напрямки реалізації, залежно від вирішення конкретних соціально-економічних завдань країни у певному часовому інтервалі. Необхідність вдосконалення якості та посилення ролі держави у сфері зовнішньоекономічної діяльності визначається також тим, що в процесі інтеграції у світове господарство національна економіка набуває нових властивостей, що генеруються процесами трансформації екзогенних факторів її розвитку в ендогенні та їхньою наростаючою міграцією.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, регулювання зовнішньоекономічних відносин передбачає, зокрема, використання уніфікованих наднаціональних механізмів міжнародного обміну, що зарекомендували себе на практиці більшості держав. На сьогодні країна, яка не бере активної участі у створенні та використанні єдиних правових, адміністративних та організаційних засад міжнародної взаємодії та здійснює регулювання зовнішньоекономічних відносин без урахування сучасних тенденцій глобалізації, не може повною мірою реалізовувати переваги міжнародного поділу праці. Кожна держава прагне зайняти в міжнародному поділі праці становище, адекватне її людському, промисловому та науковому потенціалам, стати повноправним учасником світогосподарських процесів, використовувати переваги міжнародного обміну з метою економічного зростання та ефективного реформування структури національної економіки. Це недосяжно без вмілого державного регулювання зовнішньоекономічних відносин, що передбачає розробку добре продуманої Стратегії держави. у зовнішньоекономічній сфері, створення розвиненої системи інститутів міжнародного взаємодії та формування комплексу ефективних інструментів управління процесом інтеграції національної економіки у світову економічну систему.

Література:

1. Акименко О.Ю. Формування механізму сучасного регулювання зовнішньоекономічної діяльності

як важливої передумови розвитку експортно орієнтованого виробництва. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 24 (1). С. 5—9.

2. В'юник О.В., Вавінський Б.О. Напрями вдосконалення механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах інноваційних змін. Центральнотраїнський науковий вісник. Економічні науки. 2020. Вип. 5 (38). С. 30—38.

3. Легостаєва О.О., Кондратенко Н.Д. Тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств України. Науковий погляд: економіка та управління. 2020. №2. С. 28—32.

4. Манаєнко І.М., Просяник І.В. Особливості зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах євроінтеграції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 18 (3). С. 11—15.

5. Міщенко Д. А., Міщенко Л. О. Теоретичні основи механізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 2. — URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1965> (дата звернення: 03.08.2023).

6. Платонова І. О. Теоретичні засади механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 13—14. С. 125—129.

7. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. №959-ХІІ, зі змінами та доповненнями. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (дата звернення: 25.07.2023).

8. Eliantonio M. and Cauffman C. (2020), The Legitimacy of Standardisation as a Regulatory Technique: A Cross-Disciplinary and MultiLevel Analysis. (Cheltenham, Edward Elgar), p. 27—28.

9. Lake, J., and Millimet D. L. (2016). "An empirical analysis of trade-related redistribution and the political viability of free trade." *Journal of International Economics*, № 99, pp. 156—178.

10. Hopewell K. (2021). 'Strategic Narratives in Global Trade Politics: American Hegemony, Free Trade, and the Hidden Hand of the State', *Chinese Journal of International Politics*, № 14 (1), pp. 51—86;

11. Manger M., and Pickup M. (2016). "The Coevolution of Trade Agreement Networks and Democracy." *Journal of Conflict Resolution*, № 60 (1), pp. 164—191.

12. Meierding E., Sigman R. (2021). Understanding the Mechanisms of International Influence in an Era of Great Power Competition. *Journal of Global Security Studies*, Volume 6, Issue 4, December. 18 P.

13. Xianwen C., and Garcia R. (2016). "Economic Sanctions and Trade Diplomacy: Sanction-busting Strategies, Market Distortion and Efficacy of China's Restrictions." *China Information*, № 30 (1), pp. 29—57.

14. WTO. (2022). Regional Trade Agreements Database. URL: <http://rtais.wto.org/UI/publicPreDefRepByCountry.aspx>.

References:

1. Akymenko, O.Yu. (2019), "Formation of the mechanism of modern regulation of foreign economic activity as an important prerequisite for the development of export-oriented production", *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy*, vol. 24 (1), pp. 5—9.

2. Vyunyk, O.V. and Vavinskyi, B.O. (2020), "Directions for improving the mechanism of regulation of foreign economic activity in the conditions of innovative changes", *Central Ukrainian scientific bulletin. Economic sciences*, vol. 5 (38), pp. 30—38.

3. Legostayeva, O.O. and Kondratenko, N.D. (2020), "Trends in the development of foreign economic activity of Ukrainian enterprises", *Scientific view: economics and management*, vol. 2, pp. 28—32.

4. Manaenko, I.M. and Prosyanyk, I.V. (2018), "Peculiarities of foreign economic activity of domestic enterprises in the conditions of European integration", *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy*, vol. 18 (3), pp. 11—15.

5. Mishchenko, D. A. and Mishchenko, L. O. (2021), "Theoretical foundations of the mechanism of state regulation of foreign economic activity in Ukraine", *Public administration: improvement and development*, vol. 2, available at: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1965> (Accessed 08/03/2023).

6. Platonova, I. O. (2020), "Theoretical foundations of mechanisms of state regulation of foreign economic activity", *Investments: practice and experience*, №. 13—14, pp. 125—129.

7. Verkhovna Rada of Ukraine (1991), Law of Ukraine "On foreign economic activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (Accessed 07/25/2023).

8. Eliantonio, M. and Cauffman, S. (2020), "The Legitimacy of Standardization as a Regulatory Technique: A Cross-Disciplinary and MultiLevel Analysis", (Cheltenham, Edward Elgar), pp. 27—28.

9. Lake, J. and Millimet, D. L. (2016), "An empirical analysis of trade-related redistribution and the political viability of free trade", *Journal of International Economics*, vol. 99, pp. 156—178.

10. Hopewell, K. (2021), "Strategic Narratives in Global Trade Politics: American Hegemony, Free Trade, and the Hidden Hand of the State", *Chinese Journal of International Politics*, vol. 14 (1), pp. 51—86.

11. Manger, M., and Pickup, M. (2016), "The Coevolution of Trade Agreement Networks and Democracy", *Journal of Conflict Resolution*, № 60 (1), pp. 164—191.

12. Meierding, E. and Sigman, R. (2021), "Understanding the Mechanisms of International Influence in an Era of Great Power Competition", *Journal of Global Security Studies*, vol. 6, issue 4, pp. 18—20.

13. Xianwen, C., and Garcia, R. (2016), "Economic Sanctions and Trade Diplomacy: Sanction-busting Strategies, Market Distortion and Efficacy of China's Restrictions", *China Information*, vol. 30 (1), pp. 29—57.

14. WTO (2022), "Regional Trade Agreements Database", available at: <http://rtais.wto.org/UI/publicPreDefRepByCountry.aspx> (Accessed 07/25/2023).

Стаття надійшла до редакції 06.08.2023 р.

УДК 330.131.7:338.432

*Л. В. Проданова,**д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування,**Черкаський державний технологічний університет*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4280-6013>*О. В. Томчук,**д. е. н., доцент, професор кафедри менеджменту та поведінкової економіки,**Донецький національний університет імені Василя Стуса*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1817-7483>*Ю. С. Недошовенко,**бакалавр, Черкаський державний технологічний університет*ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-3063-865X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.41

ІДЕНТИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ АГРОВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ЗАГРОЗ ПРОДОВОЛЬЧІЙ БЕЗПЕЦІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

L. Prodanova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Cherkasy State Technological University

O. Tomchuk,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University

Yu. Nedoshovenko,

Bachelor, Cherkasy State Technological University

IDENTIFICATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION RISKS IN THE CONDITIONS OF INCREASING FOOD SECURITY THREATS: THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS

У статті представлено теоретичні та прикладні аспекти ідентифікації ризиків агровиробництва в умовах посилення загроз продовольчій безпеці в сучасній українській економіці. Акцентовано увагу на важливому місці та визначній ролі України в світовому агровиробництві, на світових ринках продовольства, які забезпечені: наявними унікальними кліматичними умовами та природними ресурсами; надпотужним виробничим потенціалом агросектору; світовим лідерством та високим рівнем конкурентоспроможності в експорті важливих видів агропродукції та ін. Зазначено, що науково обгрунтована ідентифікація ризиків в умовах посилення загроз продовольчій безпеці потребує експлікації понять "небезпека", "загроза", "ризик", що можливо лише в рамках системного підходу. Доведено, що ідентифікація ризиків є однією з важливих складових системи управління ризиками: вона полягає у визначенні сутності та контексту джерел, подій, причин та наслідків, пов'язаних з ризиками. Ідентифікація ризиків може включати аналіз минулого досвіду для кращого розуміння потенційних ризиків у майбутньому. З метою ідентифікації ризиків агровиробництва в умовах посилення загроз продовольчій безпеці України, проаналізовано проблеми та втрати агровиробничого сектору української економіки в період з лютого 2022 року, з початку відкритої воєнної агресії росії проти України. Підкреслено, що підприємницьку діяльність в сфері агровиробництва характеризує високий ступінь ризиковості, а в умовах мілітарного впливу ця галузь економіки стає особливо вразливою. Військові конфлікти на території держави призводять до ризиків (виробничих, фінансових, ринкових, інституційних та пов'язаних з людським фактором), які можуть серйозно позначитися на агровиробничому секторі та вплинути на продовольчу безпеку країни.

The article delves into the theoretical and applied facets of risk identification within the context of intensifying threats to food security in the contemporary Ukrainian economy's agricultural sector. Significantly highlighted is Ukraine's pivotal position and remarkable role within the global agricultural landscape and world food markets, buttressed by distinctive climatic conditions, natural resources, a robust agricultural production potential, international leadership, and a heightened level of competitiveness in exporting essential agricultural commodities. The necessity of a scientifically grounded risk identification process amid escalating threats to food security underscores the indispensability of explicating the concepts of "hazard," "threat," and "risk." This elucidation is feasible solely through the lens of a systemic approach. It is substantiated that risk identification constitutes a critical component of risk management systems, entailing the determination of the essence and context of sources, events, causes, and consequences entwined with risks. This process may encompass an examination of historical experiences to enhance the comprehension of potential future risks. For the purpose of risk identification in the context of heightened threats to Ukraine's food security, an analysis of the challenges and losses within the Ukrainian agricultural sector has been conducted, specifically focusing on the period starting from February 2022, coinciding with the onset of Russia's open military aggression against Ukraine. The article accentuates that entrepreneurial undertakings in the realm of agricultural production exhibit a pronounced degree of risk exposure, and within the ambit of military influence, this economic domain becomes especially susceptible. Armed conflicts within the nation's territory yield risks (pertaining to production, finance, markets, institutions, and human factors) that could significantly impact the agricultural sector and exert influence over the country's food security.

Ключові слова: агровиробництво, економіка держави, ідентифікація ризиків, управління ризиками, загрози продовольчій безпеці, мілітарний вплив.

Key words: agricultural production, state economy, risk identification, risk management, threats to food security, military influence.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Базові принципи сучасної концепції продовольчої безпеки закладені в 40—50-х роках минулого сторіччя. В той період агровиробництво та система забезпечення населення продуктами харчування зазнали масштабного руйнівного впливу Другої світової війни. Найбільш негативні наслідки переживало агровиробництво тих держав, де безпосередньо відбувались військові дії, а також держав, що приймали активну участь в збройному конфлікті (агровиробничі підприємства яких були перепрофільовані під військові потреби), зокрема на значній території європейських країн та республік колишнього Радянського Союзу агровиробництво на той час практично припинило своє існування. Розв'язаний росією в лютому 2022 року збройний конфлікт на території незалежної України також загрожує продовольчій безпеці світового та національних масштабів у XXI-му сторіччі! Масштаби таких загроз наразі важко передбачити та оцінити. Проте, зважаючи на доволі значну частку України в світовому агровиробництві та її визначну

роль на світових ринках продовольства, які сформувались впродовж двох останніх десятиліть, можна припустити, що руйнування агровиробничої сфери української економіки в результаті мілітарного впливу може спричинити катастрофічні загрози продовольчій безпеці як в Україні, так і в усьому світі.

Особливі місце та роль України в світовому агровиробництві та на світових ринках продовольства роль зумовлена декількома моментами. По-перше, Україна має практично унікальні кліматичні умови та природні ресурси, які є ідеальними для ефективного агровиробництва. Відповідно до різних оцінок, до 25% найродючіших (чорноземних) ґрунтів світу зосереджено на її території; чорноземи становлять до 60% загального обсягу земель, а рілля займає 79% від усіх земель країни. По-друге, аграрний сектор економіки вирізняється надпотужним потенціалом: за видом діяльності "Сільське, лісове та рибне господарство" забезпечується виробництво десятої частини валового внутрішнього продукту, п'ята частина зайнятих та майже половина експорт-

ної виручки національної економіки. По-третє, Україна є світовим лідером в експорті рослинної олії, входить до списку найбільших експортерів ячменю, кукурудзи, жита, меду, пшениці, сояшнику, поголів'я свиней та великої рогатої худоби, м'яса птиці, сої, вершкового масла, сиру. Напередодні збройного конфлікту найбільшими імпортерами аграрної продукції українського походження були країни Азії, Європи та Америки. Поп'яте, Україна була та залишається активною учасницею продовольчих програм ООН (до їх виконання залучені великі агрохолдинги держави), в рамках яких вона виступає основним постачальником агропродукції до найбільш бідніших країн Близького Сходу та Африки [1, с. 98—99].

Дослідження шляхів усунення загроз продовольчій безпеці на світовому рівні може бути завданням окремого наукового дослідження. Зосередимось на загрозах продовольчій безпеці на рівні української економіки та її агровиробничого сектору, зокрема на ідентифікації ризиків агровиробництва в умовах мілітарного впливу. Результати такого дослідження можуть стати додатковим джерелом інформації для тих, хто приймає рішення щодо ризиків в сфері агровиробництва (обирає інструменти та технології, формує стратегії управління ризиками), зокрема: для власників фермерських господарств; для керівників агровиробничих підприємств незалежно від їх розмірів, організаційно-правової форми, ланки управління; для представників влади України всіх рівнів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

З числа публікацій, присвячених досліджуваній проблематиці та опублікованих впродовж 2020—2022 років, зазначимо наступні.

Група авторів у складі Парк С. (Park, S.), Чун Я. (Ahn, J.), Кім Д. (Kim, D.), Сіттиконе М. (Sitthikone, M.) у статті "Управління кліматичними ризиками для врожайності богарного рису в Лаоській НДР за допомогою сезонних прогнозів АРСС ММЕ" ("Climate risk management for the rainfed rice yield in Lao PDR using APCC MME seasonal forecasts") обґрунтували спеціалізовану технологічну модель управління сільськогосподарськими ризиками (зумовленими впливами мінливості клімату на врожайність агрокультур), підкріплену сезонними кліматичними прогнозами, і запропонували її як інструмент управління ризиками для рисових полів в посушливих районах Лаоської Народно-Демократичної Республіки для досягнення цільового рівня врожайності рису [2].

Мехмуд М.У. (Mehmood, M.U.), Афзал М.К. (Afzal M.K.), Лукман М. (Luqman, M.), Ясін М. (Yaseen M.), Ашраф І. (Ashraf I.), Ашраф С. (Ashraf S.), Азра (Azra) у колективній публікації під назвою "ІКТ та управління сільськогосподарськими ризиками в південному регіоні Пенджабу, Пакистан: наслідки для сталого розвитку сільськогосподарства" ("ICTs and Agricultural Risk Management in Southern Region of Punjab Pakistan: Implications for Agricultural Sustainability") акцентували увагу на важливій ролі ІКТ в управлінні сільськогосподарськими ризиками та представили спробу оцінити вплив на прийняття агровиробниками ефективних стратегій управління ризиками таких факторів як доступність інформації

(найбільш типовими джерелами інформації визначено телебачення та мобільні телефони, мережу Інтернет), рівень освіти, доступ до ІКТ, ступінь використання ІКТ та доступ до дорадчих послуг. Дані для дослідження сформовано за результатами особистих інтерв'ю з 400 виробниками бавовни в трьох районах Пенджабу в Пакистані [3].

Шкода, М. (Skoda, M.), Брозова, Г. (Brozova, H.), Флегль, М. (Flegl, M.) в публікації "Нечітке ранжування ризиків у сільському господарстві" ("Fuzzy ranking of risks in agriculture") наголошують, що прийняття рішень щодо ризиків в сільському господарстві надзвичайно важливе. Щоб допомогти фермерам оцінити важливість ризиків, з якими стикаються їхні ферми, автори зазначеної публікації запропонували багатокритеріальну модель оцінювання ризиків, яка базується на теорії нечітких множин [4].

Осіемо Я. (Osiero J.), Рубен Р. (Ruben R.), Гарвец Е. (Girvetz E.) в статті "Сприйняття фермерами сільськогосподарських ризиків; Які атрибути ризику найбільш важливі для чоловіків і жінок" ("Farmer Perceptions of Agricultural Risks; Which Risk Attributes Matter Most for Men and Women") надали характеристику сільськогосподарських ризиків, визначили їх основні джерела та наслідки, проаналізували сприйняття ризиків, визначили найважливіші ризики та атрибути ризику в уявленнях фермерів, а також перевірили відмінності в уявленнях про ризики чоловіків та жінок [5].

Герреро-Баена М. Д. (Guerrero Baena M.D.), Гомес-Лімон Х. А. (Gomez Limon J.A.) і Санчес-Каньїсарес С. (Sanchez Canizares S. в публікації "Детермінанти впровадження інструментів управління ризиками в зрошувальному землеробстві" ("Determinantes de la adopcion de instrumentos de gestion del riesgo en la agricultura de regadio") визнають, що сільське господарство є економічною діяльністю, схильною до різних джерел ризику, пов'язаних, головним чином з погодою та ринковими умовами. Метою роботи автори визначили комплексний аналіз основних детермінантів застосування набору інструментів управління ризиками "у вибірці зрошувальних ферм у басейні Середземного моря з використанням моделей логістичної регресії" [6].

Таким чином, проблематика ризиків агровиробництва актуальна для науковців практично в усіх країнах світу. Вчені досліджують специфіку, джерела та наслідники ризиків агровиробництва, інструменти та технології, ефективні стратегії управління ризиками. Переважна більшість досліджень, представлених в сучасній науковій літературі, присвячена ризикам агровиробництва в умовах кліматичних змін.

З початком війни в Україні, економіка та аграрний сектор якої відігравали провідну роль у виробництві та забезпеченні агропродукцією доволі значної частки населення світу, чимало науковців з України почали формулювати свої висновки, припущення та передбачення стосовно наслідків війни та її впливу на розвиток економіки України, зокрема в сфері агровиробництва. Серед українських авторів актуальних публікацій: Бородіна О. [7], Курман Т. [8], Матвеев М. [9], Негрей М. [10], Харитоновна Т. [11], Шубравська О. [12] та інші.

Незважаючи на посилену увагу вчених, наукові дослідження ризиків агровиробництва в умовах мілітарно-

го впливу на економіку України як чинника посилення загроз продовольчій безпеці національного та світового рівнів лише набирає обертів. В науковій літературі означена проблематика наразі представлена фрагментарно, а тому потребує подальшого ґрунтового дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є ідентифікація ризиків агровиробництва в сучасних умовах української економіки, в умовах посилення загроз продовольчій безпеці, а також діагностика стану і втрат національного сектору агровиробництва у результаті військового збройного конфлікту, розв'язаного росією на території нашої держави.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Перед тим як безпосередньо перейти до ідентифікації ризиків агровиробництва в умовах загроз продовольчій безпеці, необхідно зазначити декілька важливих моментів.

Відповідно до сучасних безпекових парадигм людини, продовольча безпека означає, що люди можуть забезпечити свої життєві потреби через постійний та безпечний фізичний та економічний доступ до достатньої кількості харчових продуктів. Це включає забезпечення населення продуктами відповідної якості та різноманітності, а також можливість отримувати достатню кількість калорій та поживних речовин для здорового та активного життя. Продовольча безпека також передбачає стабільний та постійний доступ до харчових продуктів, що гарантує уникнення голоду та недоїдання в будь-який час.

З позицій наведеного вище підходу щодо трактування сутності продовольчої безпеки, загрози продовольчій безпеці — це фактори або події, які можуть спричинити погіршення доступу до достатньої кількості харчових продуктів, які є безпечними та мають поживну цінність, загрожуючи задоволенню життєвих потреб населення. Ці загрози можуть виникати з різних джерел та бути короткотерміновими або довготерміновими. Загрозу можуть становити кліматичні зміни: зміна клімату може призвести до посух, повеней, ураганів та інших несприятливих погодних умов, що негативно впливають на врожайність та стабільність агровиробництва. Екстремальні погодні умови, захворювання рослин, шкідники та інші фактори можуть призвести до значних втрат врожаю, знижуючи обсяги доступних продуктів. З числа економічних факторів загрозу продовольчій безпеці можуть спричинити зростання цін на харчові продукти, знецінення національної валюти. Економічна нестабільність та високе безробіття можуть погіршити фінансову доступність харчування для населення. Військові дії та внутрішні політичні конфлікти можуть загрожувати та заважати процесам належного зберігання, транспортування та розподілу харчових продуктів, наслідком чого може бути обмеження доступу до їжі. Неefективна або недостатньо розвинена інфраструктура (транспортних засобів та шляхів сполучення, зберігання та обробки харчових продуктів) може призвести до втрат врожаю та погіршення його якості. На якість та доступність харчових ресурсів

можуть негативно вплинути екологічні проблеми: забруднення навколишнього середовища та виснаження родючості ґрунтів. З числа демографічних факторів загрозою для продовольчої безпеки може бути зростання чисельності населення на визначеній території, що продукує зростання попиту на продукти харчування в умовах, коли збільшення обсягів їх виробництва або поставок обмежені. Пандемії та епідемії також становлять загрозу продовольчій безпеці, тому що можуть негативно впливати на доступність продукції агровиробництва та обмежувати її постачання. Загрози продовольчій безпеці потребують уваги та вчасних заходів для їх врегулювання. Досягнення стійкої продовольчої безпеки вимагає розробки стратегій адаптації та забезпечення стійкості агровиробничого сектору економіки.

Підтримуємо точку зору тих науковців, які визнають тісний зв'язок загроз (зокрема загроз продовольчій безпеці) та ризиків (в нашому дослідженні — ризиків агровиробництва) в діяльності суб'єктів економіки, проте розрізняють їх на тій підставі, що "загроза" являє собою певну подію, яка впливає на діяльність суб'єктів господарювання, тоді як "ризик" виступає результатом впливу загроз на господарську діяльність цих суб'єктів [13, с. 20] (в нашому дослідженні — суб'єктів агровиробничої сфери національної економіки).

Ризик в умовах ринкової економіки практично завжди пов'язаний з результатами господарської діяльності, які можуть бути позитивними (ризик як можливість) і негативними (ризик як загроза). Таким чином, і вплив ризику може мати різні наслідки: негативні, несприятливі, позитивні, відхилення від запланованих результатів тощо. Одним з поширених наслідків ризику є помилковість прийнятих рішень, що призводить до втрат [14]. Слід підтримати також позицію науковців, які вважають, що експлікація понять "небезпека", "загроза", "ризик" можлива лише в рамках системного підходу. У широкому розумінні: загроза являє собою сукупність умов і чинників, які створюють небезпеку для життєво важливих інтересів особистості, організації та її колективу, суспільства, держави; ризик — вірогідність настання негативного наслідку або міра очікуваного неблагополуччя (небезпеки) [15, с. 210—220].

Ідентифікація ризиків є однією з важливих складових системи управління ризиками. Така ідентифікація полягає у визначенні сутності та контексту джерел, подій, причин та наслідків, пов'язаних з ризиками. Цей процес може бути здійснений двома способами. Перший спосіб — аналіз причин ризикових подій та визначення їхніх наслідків: досліджуються потенційні причини, які можуть спричинити виникнення ризикових ситуацій, та визначаються можливі наслідки, які можуть виникнути у результаті цих подій. Другий підхід — використання досвіду минулих подій для визначення причин майбутніх ризиків: вивчаються наслідки, що вже спостерігались в минулому або можуть статися у майбутньому, і на основі цього ідентифікуються потенційні причини, які можуть призвести до таких подій [14]. Таким чином, ідентифікація ризиків вимагає комплексного аналізу причин та наслідків ризикових подій, а також

може включати аналіз минулого досвіду для кращого розуміння потенційних ризиків у майбутньому. Ідентифікація ризиків є важливим етапом у впровадженні стратегій та заходів, спрямованих на зниження небезпек агровиробництва. Цей процес допомагає виявити потенційні проблеми та розробити ефективні заходи з управління ризиками для забезпечення стійкості агровиробництва, зокрема в умовах зростання загроз продовольчій безпеці.

З метою ідентифікації ризиків агровиробництва в умовах посилення загроз продовольчій безпеці України, проаналізуємо проблеми та втрати агровиробничого сектору української економіки в період з лютого 2022 року, тобто з початку відкритої воєнної агресії росії проти України, що дозволить виявити ті потенційні чинники, які можуть спричинити виникнення ризикових ситуацій. Для аналізу скористаємось даними, які оприлюднені в інфографічному довіднику "Агробізнес України під час війни", підготовленому до публікації ТОВ "ТОП ЛІД". ТОВ "Латифундист Медіа" [16].

Проблеми (загрози) агровиробництва через війну в Україні умовно можна поділити на декілька груп. Перша група проблем — ті, що виникли і сформувались у сфері виробництва. В складі цієї групи є проблеми, які стосуються сектору агровиробництва практично всіх регіонів на території України: збільшення вартості матеріально-технічних ресурсів (зокрема через підвищення цін на мінеральні добрива та паливо), що негативно вплинуло на показники собівартості та рентабельності агровиробництва загалом та окремих видів продукції зокрема; зниження рівня рентабельності окремих видів та проблеми реалізації продукції, значні об'єми якої до війни експортувались за кордон, змусили агровиробників змінювати сівозміни, порушувати періоди ротації культур, що негативно вплинуло на продуктивність сільськогосподарських угідь; перебої з електроенергією порушили технологію виробничих процесів (переважна більшість агровиробництв пов'язана з безперервною роботою та постійним енергозабезпеченням); дефіцит робочої сили, спричинений вимушеною внутрішньою та зовнішньою (за кордон) міграцією, мобілізацією. Проблеми виробництва на території тих регіонів, де відбувалися або продовжуються воєнні дії, полягають у такому: нестача ресурсів, спричинена втратою майна та коштів у результаті бойових дій (прямого влучання снарядів, руйнувань від осколкових уражень чи пожеж, спричинених обстрілами), мародерства окупантів, знищення або неможливості дотримання технології агровиробництва (термінів посівів чи збору врожаю), неможливості вивезти агропродукцію (із зони бойових дій); пошкодження та руйнування об'єктів інфраструктури агросфери (складів, зернохосовищ); окупація і пограбування окупантами підприємств, привласнення і вивезення врожаю, техніки, обладнання та інших засобів виробництва; неможливості реалізації технологічних операцій, проведення заходів життєзабезпечення живих організмів, передбачених сучасними агротехнологіями (внесення засобів захисту рослин, підживлення, збирання, зрошення) через замінування полів та близькість до зони бойових дій; негативні наслідки для земельного фонду внаслідок замінування, артобстрілів, руху важкої техніки.

Друга група труднощів (загроз) пов'язана з сферою фінансування: недостатність ліквідних коштів через підвищення собівартості виробництва, інфляцію, зростання вартості банківського кредиту через підвищення облікової ставки Національного банку України (НБУ). До зазначеного переліку слід також додати призупинення дії системи відшкодування ПДВ та застосування системи фіксованого валютного курсу: на початку активної фази вторгнення систему відшкодування ПДВ призупинено на чотири місяці, згодом її функціонування відновлено, але з затримками; фіксований валютний курс спричинив додаткові обмеження через те, що засоби агровиробництва закуповуються зазвичай з врахуванням ринкового валютного курсу, у той час як валютний дохід від експорту реалізується за міжбанківським курсом, який майже збігається з офіційним курсом НБУ.

Ще одна група проблем (загроз) стосується сфери трейдингу та логістики. Насамперед втрачено/зруйновано сталі логістичні ланцюжки, які могли забезпечувати перевезення та необхідні об'єми експорту. До повномасштабного вторгнення експорт агропродукції України налагоджувався головним чином через морські маршрути, що становило 95% від загального обсягу. Проте, з кінця лютого до липня 2022 року російська військова агресія заблокувала роботу практично всіх морських портів України, залишивши доступними лише невеликі Дунайські порти. Важливо зазначити, що їхньої потужності виявилось недостатньо для забезпечення експорту агропродукції в обсягах, які були характерні до початку конфлікту. Частково проблему вирішила зернова угода (підписана в липні 2022 року), результатом якої стало розблокування портів "Одеса", "Чорноморськ" та "Південний". Натомість з'явилась проблема заторів у Чорному морі через саботаж росії під час інспекції суден. Окрім проблеми блокування портів, слід додати ще одну групу загроз, пов'язаних з торгівлею та логістикою, а саме обмеженість можливостей сухопутних шляхів сполучення між Україною та європейськими країнами. Ця ситуація створює додаткові виклики. На кордоні з європейськими країнами залізничні станції мають обмежену пропускну здатність. Відсутність необхідної кількості європейських вагонів для перевезення зерна та різниці у ширині колій між Україною та країнами Європейського Союзу також носять ускладнення в процесі транспортування. Обмеження пропускну спроможності європейських логістичних центрів, ускладнений доступ до ринків Європи з погляду імпорту та необхідності сертифікації зерна, а також недостатня кількість фахівців для здійснення міжнародних автоперевезень додатково впливають на процес торгівлі та логістики.

В таблиці 1 наведено дані, які демонструють динаміку частки регіонів української економіки у загальному обсязі виробництва продукції сільського господарства.

В усіх регіонах України, на території яких велись або продовжуються бойові дії, спостерігається скорочення агровиробництва. Слід додати, що посівні площі у 2022 році після початку повномасштабного вторгнення у порівнянні з 2021 роком зменшились майже на 30%. В той же час вартість логістики у гривневому еквіваленті

Таблиця 1. Динаміка частки регіонів української економіки у загальному виробництві продукції сільського господарства, 2020 і 2022 роки

	2020 рік		2022 рік		2022 рік відносно 2020 року	
	відсотків	місце	відсотків	місце	відсоткових пунктів (+, -)	зміна положення у рейтингу (↓ або ↑)
Україна	100	x	100	x	-	-
області						
Вінницька	8	1	7,5	1	-0,5	0
Волинська	2,7	20	2,5	20	-0,2	0
Дніпропетровська	5,9	4	5,8	3	-0,1	1 ↑
Донецька	3,2	17	2,8	19	-0,4	2 ↓
Житомирська	4,3	11	4,5	11	+0,2	0
Закарпатська	1,4	24	1	24	-0,4	0
Запорізька	3,9	15	3,8	16	-0,1	1 ↓
Івано-Франківська	2,3	21	2	21	-0,3	0
Київська	5,6	6	5,4	7	-0,2	1 ↓
Кіровоградська	4,1	12	5,1	9	+1,0	3 ↑
Луганська	2,1	22	1,7	22	-0,4	0
Львівська	3,9	14	3,6	17	-0,3	3 ↓
Миколаївська	3,2	16	4,1	14	+0,9	2 ↑
Одеська	2,8	19	4,7	10	+1,9	9 ↑
Полтавська	6,3	2	6,7	2	+0,4	0
Рівненська	2,8	18	2,7	18	-0,1	0
Сумська	5,1	9	4,2	13	-0,9	4 ↓
Тернопільська	4	13	3,9	15	-0,1	2 ↓
Харківська	6,2	3	5,2	8	-1,0	5 ↓
Херсонська	4,4	10	4,4	12	0	2 ↓
Хмельницька	5,7	5	5,5	6	-0,2	1 ↓
Черкаська	5,2	8	5,6	5	+0,4	3 ↑
Чернівецька	1,7	23	1,6	23	-0,1	0
Чернігівська	5,2	7	5,7	4	+0,5	3 ↑

Джерело: складено на основі [16—18].

зросла в 2—3 рази за рахунок підняття залізничних тарифів, збільшення відстані доставки та інфляції.

На рисунку 1 проілюстровано розмір (у грошовому еквіваленті) збитків (грошової вартості матеріальних активів, які були знищені, вкрадені або частково пошкоджені але все ще придатні для ремонту або відновлення через військові дії та окупацію) та непрямих втрат (різниці між фактичними доходами та доходами, які сільгоспвиробники отримали б, якби не вторгнення росії) українського агровиробництва під час війни: розмір збитків — 6,6 млрд дол., а розмір непрямих втрат — 34,2 млрд дол. (або 5% від загальної оцінки збитків інфраструктури) [16, с. 7].

Спробуємо ідентифікувати основні ризики діяльності економічних суб'єктів, що здійснюють господарчу діяльність в агровиробничій сфері в умовах мілітарного впливу на національну економіку:

руйнування і пошкодження майна: агровиробничі підприємства ризикують зазнати серйозних збитків через знищення майна, такого як техніка, обладнання, будівлі та зерносховища, що може призвести до зниження виробничих потужностей та здатності підприємств виробляти продукцію;

втрата робочої сили: ризик великих людських втрат. Смертельна небезпека змушує працівників підприємств залишати роботу або евакуюватися з районів бойових дій, що може спричинити згорання виробництва, обмеження доступності кваліфікованої робочої сили, зменшення продуктивності праці;

обмежений доступ до ресурсів: ризик втрати логістичних шляхів (поставок), що ускладнить або забло-

кує доступ до важливих ресурсів, таких як паливо, добрива та насіння, що негативно позначитися на виробництві та здатності підприємств досягати планових результатів;

зміна ринкових умов: ризик того, що війна може вплинути на ринкові умови, знижуючи попит на деякі продукти або змінюючи попит на інші, що може створити нестабільність у роботі агровиробничих підприємств та ускладнити планування виробництва і продажу продукції;

втрати урожаю: війна може призвести до недоступності оброблюваних земель, перекриття доступу до поливних систем або відсутності належного догляду за посівами, що може негативно позначитися на обсягах врожаю та інших виробничих показників;

фінансова нестабільність: фінансові ризики пов'язані з тим, що вона може створити фінансову нестабільність в економіці, зменшуючи доступність кредитних ресурсів та підвищуючи вартість капіталу, що може ускладнити розвиток та функціонування агровиробничих підприємств.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Підприємницьку діяльність в сфері агровиробництва характеризує високий ступінь ризиковості. У військових умовах ця галузь економіки стає особливо вразливою. Війна призводить до ряду ризиків, які можуть серйозно позначитися на сільськогосподарському секторі та вплинути на продовольчу безпеку країни: виробничих, фінансових, ринкових, інституційних та пов'язаних з людським фактором. Для зменшення впливу ризиків аг-

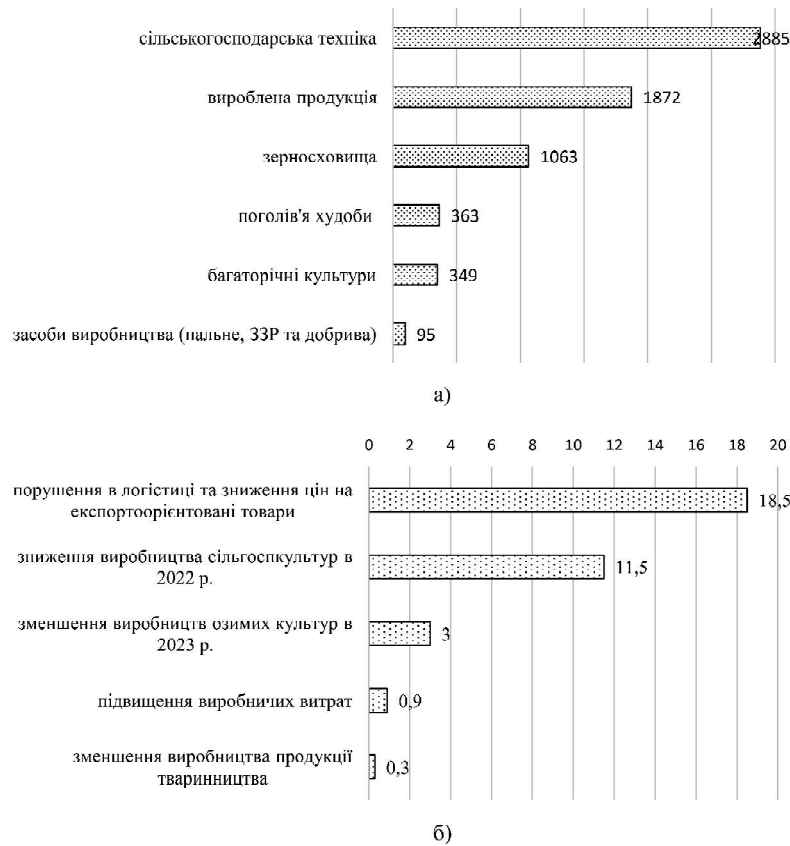

Рис. 1. Розмір збитків (а) та непрямих втрат (б) українського агровиробництва під час війни, млрд грн

Джерело: складено на основі [16].

ровиробничі підприємства можуть шукати способи диверсифікації своєї діяльності, страхувати своє майно, розробляти бізнес-плани з урахуванням можливих негативних сценаріїв та співпрацювати з урядом і міжнародними організаціями для отримання допомоги та підтримки в умовах війни.

Література:

1. Проданова Л., Клімов А., Кичко Д. Світові тенденції та український вимір агроекономічної безпеки. Актуальні проблеми економіки. 2021. № 11—12. С. 245—246.
2. Park, S.; Ahn, J.; Kim, D.; Sitthikone, M., 2022. Climate risk management for the rainfed rice yield in Lao PDR using APCC MME seasonal forecasts. *Agricultural Water Management, Elsevier*. vol. 274, 107976. DOI 10.1016/j.agwat.2022.107976.
3. Mehmood, M.U., Afzal, M.K., Luqman, M., Yaseen, M., Ashraf, I., Ashraf, S., Azra, 2022. ICTs and Agricultural Risk Management in Southern Region of Punjab Pakistan: Implications for Agricultural Sustainability. *Philippine Agricultural Scientist*, 105 (3), pp. 274—283.
4. Skoda, M., Brozova, H., Flegl, M., 2022. Fuzzy ranking of risks in agriculture. *International Journal of Sustainable Agricultural Management and Informatics*, 8 (2), pp. 179—199. DOI: 10.1504/IJSAMI.2022.124582.
5. Osiemo J., Ruben R., Girvetz E. Farmer Perceptions of Agricultural Risks; Which Risk Attributes Matter Most for Men and Women. *Sustainability*. 2021; 13 (23):12978. URL: <https://doi.org/10.3390/su132312978>.
6. Guerrero Baena M.D., Gomez Limon J.A, Sanchez Canizares S. (2021). Determinantes de la adopción de instrumentos de gestión del riesgo en la agricultura de regadío. *ITEA Información Técnica Económica Agraria* 117(4): 449—473. URL: <https://doi.org/10.12706/itea.2021.001>.
7. Бородіна О.М. Воєнні загрози глобальній продовольчій безпеці та перші міжнародні реакції щодо подолання їх наслідків: політекономічний зріз. *Економіка України*. 2022. № 6. С. 41—53. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.041>.
8. Курман Т.В. Агробізнес та продовольча безпека: загрози та проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 122—126.
9. Матвєєв М. Сільське господарство та ринок сільськогосподарських земель України: вплив війни. URL: <https://voxukraine.org/silске-gospodarstvo-ta-rynok-silskogospodarskyh-zemel-ukrayiny-vplyv-vijny>.
10. Негрей М., Тараненко А., Костенко І. Аграрний сектор України в умовах війни: проблеми та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-38>.
11. Харитонова Т.Є., Григор'єва Х. А. Продовольча безпека в умовах воєнних конфліктів сучасності: правовий досвід іноземних держав. *Юридичний науковий електронний журнал. Запоріжжя*, 2023, № 2. С. 287—291.
12. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Забезпечення продовольчої безпеки України: повоєнний контекст.

Економіка України. 2022. № 7. С. 21—42. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.07.021>.

13. Сонюк О. В. Визначення дефініцій: загроза, ризик, небезпека в сфері підприємницької діяльності. ScienceRise. Juridical Science. 2021. № 3. С. 18—21.

14. Цопа В. Ідентифікація і класифікація ризиків. URL: <https://qualityexpert.com.ua/interviews/657215-identyfikatsiya-i-klasifikatsiya-ryzykiv>

15. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. 2-ге вид., переробл. К.: НІСД, 2015. 348 с.

16. Агробізнес України під час війни. Інфографічний довідник 2021—2022. ТОВ "ТОП ЛІД". ТОВ "Латифундист Медіа". URL: <https://agribusinessinukraine.com/>.

17. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2020 рік. Державна служба статистики України. За ред. Кузнецової М. Відп. за вип. Прокопенко О. Київ. 2021. 230 с.

18. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]: офіц. веб-сайт Держ. ком. статистики України / Держстат України. Електрон., текст., табл. дан. і прогр. К.: Держстат, 1998-2023. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References:

1. Prodanova, L. Klimov, A. and Kychko, D. (2021), "World trends and the Ukrainian dimension of agro-economic security", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 11-12, pp. 245—246.

2. Park, S. Ahn, J. Kim, D. and Sitthikone, M. (2022), "Climate risk management for the rainfed rice yield in Lao PDR using APCC MME seasonal forecasts", Agricultural Water Management, Elsevier, vol. 274, 107976. DOI 10.1016/j.agwat.2022.107976.

3. Mehmood, M.U. Afzal, M.K. Luqman, M. Yaseen, M. Ashraf, I. and Ashraf, S. (2022), "ICTs and Agricultural Risk Management in Southern Region of Punjab Pakistan: Implications for Agricultural Sustainability", Philippine Agricultural Scientist, vol. 105 (3), pp. 274—283.

4. Skoda, M. Brozova, H. and Flegl, M. (2022), "Fuzzy ranking of risks in agriculture", International Journal of Sustainable Agricultural Management and Informatics, vol. 8 (2), pp. 179—199. DOI: 10.1504/IJSAMI.2022.124582.

5. Osiemo, J. Ruben, R. and Girvetz, E. (2021), "Farmer Perceptions of Agricultural Risks; Which Risk Attributes Matter Most for Men and Women", Sustainability, vol. 13 (23):12978. <https://doi.org/10.3390/su132312978>.

6. Guerrero Baena, M.D. Gomez Limon, J.A. and Sanchez Canizares, S. (2021), "Determinantes de la adopcion de instrumentos de gestion del riesgo en la agricultura de regadio", ITEA Informacion Tecnica Economica Agraria, vol. 117 (4), pp. 449—473. <https://doi.org/10.12706/itea.2021.001>.

7. Borodina, O.M. (2022), "Military threats to global food security and first international reactions to overcome their consequences: political economy section", Ekonomika Ukrainy, vol. 6, pp. 41—53. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.041>.

8. Kurman, T.V. (2022), "Agribusiness and Food Security: Threats and Issues of Legal Regulation in Martial Law", Analitichno-porivnial'ne pravoznavstvo, vol. 3, pp. 122—126.

9. Matvieiev, M. (2023), "Ukraine's agriculture and farmland market: the impact of war", available at: <https://voxukraine.org/silske-gospodarstvo-ta-rynok-silskogospodarskyh-zemel-ukrayiny-vplyv-vijny> (Accessed 25 July 2023).

10. Nehrej, M. Taranenko, A. and Kostenko, I. (2022), "Ukrainian agricultural sector in war time: problems and prospects", Ekonomika ta suspil'stvo, vol. 40. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-38>.

11. Kharytonova, T.Ye. and Hryhor'ieva, Kh.A. (2023), "Food security in the conditions of modern military conflicts: legal experience of foreign countries", Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal, vol. 2, pp. 287-291.

12. Shubravs'ka, O.V. and Prokopenko, K.O. (2022), "Problems of implementing the sustainable development concept in the agricultural sector of Ukraine's economy", Ekonomika Ukrainy, vol. 7, pp. 21—42. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.07.021>.

13. Soniuk, O.V. (2021), "Definition of categories: threat, risk, danger in the field of entrepreneurial activities", ScienceRise. Juridical Science, vol. 3, pp. 18—21.

14. Tsopa, V. (2022), "Identification and classification of risks", available at: <https://qualityexpert.com.ua/interviews/657215-identyfikatsiya-i-klasifikatsiya-ryzykiv> (Accessed 25 July 2023)

15. Liashenko, O.M. (2015), Kontseptualizatsiia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva [Conceptualization of management of economic security of the enterprise], NISD, Kyiv, Ukraine.

16. Latyfundyst Media (2022), "Agribusiness of Ukraine during the war", available at: <https://agribusinessinukraine.com/> (Accessed 25 July 2023).

17. Kuznietsova, M. (2021), Sil's'ke gospodarstvo Ukrainy. Statystychnyj zbirnyk za 2020 rik [Agriculture of Ukraine. Statistical collection for 2020], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

18. State Statistics Service of Ukraine (2023), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 25 July 2023).
Стаття надійшла до редакції 09.08.2023 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 339.926:339.972:339.982

М. І. Грод,
аспірант, НН інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7539-5778>

Н. В. Резнікова,
д. е. н., професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних
економічних відносин, НН інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2570-869X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.49

РЕГУЛЯТОРНІ ПАСТКИ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ В ПОЛІТИЦІ ПЕРЕХОДІВ ЄС ДО СТАЛОСТІ: ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСУВАННЯ НОВОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОНСЕНСУСУ З РОЗВИТКУ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ

M. Grod,
Postgraduate student, Educational and Scientific Institute
of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv
N. Reznikova,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of International Relations and Foreign Policy,
Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

REGULATORY TRAPS OF THE CIRCULAR ECONOMY IN THE POLICY OF EU TRANSITIONS
TO SUSTAINABILITY: PROBLEMS OF IDENTIFYING FUNDING SOURCES OF THE NEW
EUROPEAN CONSENSUS ON DEVELOPMENT AND THE EUROPEAN GREEN DEAL

Мета статті полягає у ґрунтовному аналізі нормативно-правового забезпечення реалізації циркулярної економіки в Європейському Союзі, що дозволить ідентифікувати потенційні джерела фінансування циркулярних бізнес-моделей і циркулярної економічної діяльності як такої. В статті встановлено, що згідно з моделлю застереження, за наявності загроз для навколишнього середовища політичні рішення для зниження тиску на клімат повинні впроваджуватися навіть за відсутності повної наукової достовірності причин погіршення стану навколишнього середовища. Отже, принцип застереження витісняє принцип економічної раціональності і змушує уряди країн впроваджувати політику, яка, по суті, обмежує використання існуючих факторів виробництва та змінює позиції країни у міжнародному поділі праці. Принцип застереження, який був введений як доповнення до простої моделі раціонального вибору, по суті визначає примат майбутнього над сьогоденням.

Поєднуючи цілі екологічної та економічної політики, економіка замкнутого циклу кореспондує різні способи взаємодії між наукою та політикою. Відзначено, що більшість документів, продукованих інститутами Європейської Комісії, Європейської Ради і Європейського Парламенту, в першу чергу, несуть політичну й інформаційну цінність, і хоча з точки зору технічного оформлення вони можуть виглядати досконало, з точки зору наукової методології вони не є виваженими. Інтерпретація наукових понять і категорій не завжди є точною, а запропоновані трактування можуть різюче відрізнятися від тих, які найчастіше використовуються в наукових джерелах, а в деяких випадках можуть із істотними відмінностями визначатись навіть на рівні Європейської Комісії. Встановлено, що на сьогоднішній день не існує багатосторонньої або регіональної угоди, яка б координувала у глобальних масштабах фінансові ресурси для забезпечення переходу до економіки замкнутого циклу. По суті, анонсована глобальна мета стримувати зміни клімату мала б передбачати глобальний перехід, який забезпечується глобальним механізмом реалізації узгоджених між собою цілей в межах новоствореного інституту на кшталт Глобального Фонду переходу до кліматично нейтральної економіки, а в його складі — Фонду енергетичного і Фонду циркулярного переходів. Натомість перехід до сталої, зеленої, циркулярної економіки стає дедалі фрагментарнішим, і навіть на рівні ЄС кожна країна-член формує свої унікальні варіанти планів, стратегій, програм із низьким ступенем взаємоузгодженості, що не дозволяє вести мову про їхню повну гармонізацію.

The purpose of the article is to analyze the regulatory framework for the implementation of the circular economy in the European Union, which will identify potential sources of funding for circular business models and circular economic activity as such. The article found that, according to the the precautionary model, in the presence of threats to the environment, political solutions to reduce pressure on the climate should be implemented even in the absence of full scientific certainty of the causes of environmental degradation. Consequently, the precautionary principle supersedes the principle of economic rationality and forces the governments of countries to implement policies that, in fact, limit the use of existing factors of production and change the position of the country in the international division of labor. The precautionary principle, which was introduced as an addition to the simple rational choice model, essentially determines the primacy of the future over the present.

It is noted that most of the documents produced by the institutions of the European Commission, the European Council and the European Parliament, in the first place, are of political and informational value, and although they may look perfect in terms of technical design, they are not balanced in terms of scientific methodology. The interpretation of scientific concepts and categories is not always accurate, and the proposed interpretations can be strikingly different from those that are most often used in scientific sources, and in some cases can be determined with significant differences even at the EC level.

Combining the goals of environmental and economic policy, the circular economy corresponds to different ways of interaction between science and politics. The very rationale for policy decisions is often defined ex post as a way of thinking about the multiple interests, actions, negotiations, and other commitments that allow policies to be framed and proposed for implementation. Combining the scientific approach with the analysis of the EU regulatory framework, we come to the conclusion that the circular economy is a new system of relations that meets the requirements of the trinity of social, economic and environmental systems, is formed under the influence of multiple factors (climate crisis, resource crisis, energy crisis; value creation; supply and demand shocks) and development trends (green, energy and digital transition; Industry 4.0; dependence on strategic resources), is based on a set of rules and norms that determine, at all phases of the economic cycle, strategies for the implementation of economic relations on the principles of maximizing the cost of resources, optimizing reserves, eco-efficiency and innovation, which contributes to the gradual abandonment of the extensive consumption of natural resources and to the formation of new ways of creating value and obtaining income, new opportunities to reduce costs, promotes the innovation of production processes, promotes sustainable resource use, the development of productive forces and the achievement of a qualitatively new green economic growth, which is provided by innovative aspects of balanced and sustainable development.

It is argued that the circular economy does not eliminate the problem of resource availability and productivity, which lie at the center of economic development strategy. It is argued that the circular economy does not eliminate the problem of resource availability and productivity, which lie at the center of economic development strategy.

It has been established that the multitude of strategies, action plans, initiatives, laws, and regulatory acts that accompany the development of the circular economy of the EU complicate the coordination of actions between various departments responsible for the implementation of the goals declared in them and do not contribute to transparency financial instruments offered in them for all participants interested in implementing the principles of circularity in their activities

The analysis of the regulatory support for the development of the EU circular economy showed a stratification by many factors (potential recipients, potential consequences, expected effects) of its financial support, which manifests itself in the decoordination of the activities of funds that accumulate resources for the implementation of policies in the focus of sustainable, green, industrial, circular and just transitions.

Ключові слова: циркулярна економіка, сталість, сталий розвиток, зелене економічне зростання, циркулярний перехід, зелений перехід, енергетичний перехід, трансформація, бізнес-моделі, кліматична політика ЄС, екологічна політика ЄС, ресурсозабезпеченість, регулювання, Європейський зелений курс, економічний розвиток.

Key words: circular economy, sustainability, sustainable development, green economic growth, circular transition, green transition, energy transition, transformation, business models, EU climate policy, EU environmental policy, resource endowment, regulation, European Green Deal, economic growth.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

25 вересня 2015 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Порядок денний сталого розвитку до 2030 року, в основі якого — Цілі сталого розвитку (ЦСР), і який охоплює три виміри сталого розвитку: економічний, соціальний та екологічний [1]. Повідомлення ЄК від 22 листопада 2016 року про рішучі кроки в напрямку сталого європейського майбутнього [2] пов'язує ЦСР із політичною структурою ЄС, щоб гарантувати, що всі дії та політичні ініціативи Союзу, як у межах Союзу, так і в усьому світі, приймають ЦСР як базові для стратегування розвитку в межах Нового європейського консенсусу з розвитку (new European Consensus on Development, NECD), який остаточно був ухвалений 7 червня 2017 року [3].

У політиці ЄС особлива увага приділяється різним типам переходів, які передбачають адаптивне управління змінами, і циркулярна економіка постає тут як один із інструментів їхньої реалізації. До таких переходів належать, окрім сталого переходу (2015), енергетичний перехід (2015) [4], цифровий перехід (2019) [5], справедливий перехід (2019) [6], зелений перехід (2019) [7] та індустріальний перехід (2020) [8], які тісно взаємо-

залежать один від одного, а відтак на рівні інституційного супроводу їхньої реалізації вимагають тісної координації відповідних ініціатив, що приймаються на рівні Європейської Комісії (ЄК), Європейської Ради, Європейського Парламенту і на рівні національних урядів країн-членів ЄС.

У 2015 році ЄК було ухвалено перший План дій із циркулярної економіки (Circular Economy Action Plan I, далі — CEAP-2015) [9], який був спрямований на стимулювання переходу Європи до циркулярної економіки для підвищення глобальної конкурентоспроможності ЄС, сталого економічного зростання та створення нових робочих місць.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Інституціоналізація ідеї циркулярної економіки в контексті сталого розвитку на прикладі політики ЄС досліджувалась в роботах З. Ковачича, Р. Стренда і Т. Фелькера [10]. Суперечності нормативно-регуляторного супроводу циркулярного переходу автори пояснюють феноменом "політичного вікна", який глибоко був досліджений Н. Захаріадісом [11], який стверджував,

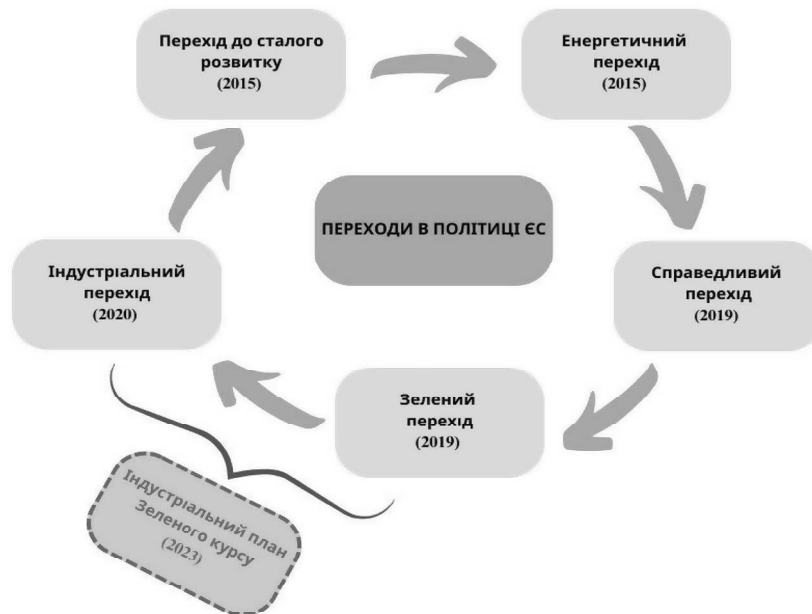

Рис. 1. Типи переходів у політиці ЄС

Джерело: укладено М. Гродом.

що велика кількість та висока плинність учасників політичного процесу, а також бюрократична система Європейського Союзу викликають фрагментацію політичних процесів, що супроводжують регламентацію й імперативізацію принципів сталості. У цьому контексті саме невизначеність відіграє важливу роль у розробці політики у сфері сталого розвитку. За твердженням Н. Захаріадіса, неоднозначність політики ЄС, в тому числі, у сфері екології й клімату, обумовлена трьома чинниками: (1) у розробників політики через обмеженість термінів перебування на відповідних посадах немає доступу до перевіреної доказової бази; (2) через високу плинність кадрів політики, які започатковували ті чи інші ініціативи, не супроводжують їхню реалізацію на різних етапах; (3) політики не координують рішення, прийняті в інших міністерствах й відомствах через високий рівень бюрократизації політичних процесів в Європейському Союзі. У цьому контексті нові ідеї можуть бути сприйняті широким загалом політиків не через їхню життєздатність чи високий потенціал для розв'язання важливої проблеми, а тому, що такі рішення з'являються під час "політичних вікон", коли необхідно якщо не вирішити, то запропонувати варіант вирішення нагальної проблеми., а також через спроможність окремих політиків, по суті, лобювати актуалізацію проблеми або обирати її як пріоритетну в числі багатьох інших нагальних для вирішення проблем. Це, зокрема, пояснює різний ступінь інтенсивності інституційного супроводу тих чи інших ініціатив й наявність часових лагів бездіяльності, на чому наголошують А. Мюррей, К. Скене, К. Хейнс, А. Мюррей [12], Дж. Майлан, Х. Холмс, Дж. Педдок [13].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у ґрунтовному аналізі нормативно-правового забезпечення реалізації циркулярної економіки в Європейському Союзі, що дозволить ідентифікувати потенційні джерела фінансування циркуляр-

них бізнес-моделей і циркулярної економічної діяльності як такої.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Таксономія ЄС для сталої діяльності (2020) (The EU Taxonomy for sustainable activities-2020, далі — Таксономія ЄС) [14] в частині цілепокладання, пов'язаного із пом'якшенням наслідків зміни клімату, кореспондується із завданнями, зафіксованими у Паризькій угоді, яка є міжнародною угодою зі стандартизованими підходами до вимірювання прогресу у сфері скорочення викидів парникових газів та звітності про отримані результати.

СЕАР-2015 можна вважати першою офіційною заявою Європейської комісії про її рішення вийти за рамки ефективності використання ресурсів та рухатися до більш амбітної мети досягнення ЦЄ, що на пряму кореспондується із Новим європейським консенсусом із розвитку. ЦЄ згадується в ній як "[сукупність] систем, які включають повну трансформацію на всіх етапах виробництва, від проєктування до споживання та утилізації, а також у фінансах, суспільстві та державній політиці". Однак поняття "повних системних змін" в наступних комюніке ЄК більше не вживалось, натомість мова йшла про "створення сталих робочих місць та просування конкурентних переваг та інноваційних продуктів". Водночас досить утопічна, але конкретна мета ліквідації відходів мутувала у поняття "мінімізація відходів": "Перехід до більш циркулярної економіки, за якої цінність продуктів, матеріалів та ресурсів зберігається в економіці якомога довше, а утворення відходів зводиться до мінімуму, є важливим внеском у зусилля ЄС щодо розвитку сталої низьковуглецевої, ресурсоефективної та конкурентоспроможної економіки [ЄС]; економіка замкнутого циклу підвищить конкурентоспроможність ЄС, захистивши підприємства від нестачі ресурсів та нестійких цін, допомагаючи створювати нові можливості для бізнесу та більш інноваційні й ефективні способи

Таблиця 1. Регуляторний супровід розвитку циркулярної економіки в ЄС: потенційні джерела фінансування

Назва ініціативи/документу	Рік впровадження
Стратегія «Європа 2020» (<i>The Europe 2020 strategy</i>)	2010
Європейська платформа з ефективного використання ресурсів: Маніфест та політичні рекомендації» (<i>The European resource efficiency platform (EREP): Manifesto and policy recommendations</i>)	2012
План дій із розвитку циркулярної економіки (<i>Circular Economy Action Plan</i>)	2015
Пакет циркулярної економіки (<i>the 2015 Circular Economy package</i>)	2015
Новий європейський консенсус з розвитку (<i>new European Consensus on Development, NECD</i>)	2017
План дій щодо фінансування сталого зростання (<i>Action Plan: Financing Sustainable Growth</i>)	2018
План дій із розвитку циркулярної економіки (<i>Circular Economy Action Plan</i>) [оновлений] -Рамкова програма моніторингу прогресу на шляху до циркулярної економіки; -Звіт про критичну сировину та циркулярну економіку	2018
Генеральний план конкурентоспроможної трансформації енергоємних галузей ЄС, що сприятиме створенню кліматично нейтральної циркулярної економіки до 2050 року (<i>Masterplan for a Competitive Transformation of EU Energy-intensive Industries Enabling a Climate-neutral, Circular Economy by 2050</i>)	2019
«Нова стратегія Європейського Союзу на 2019–20»	2019
План дій Комісії щодо фінансування сталого зростання (<i>Action Plan on Financing Sustainable Growth</i>)	2019
Міжнародна платформа з питань сталого фінансування (<i>International Platform on Sustainable Finance, IPSF</i>)	2019
Звіт «Роздуми про створення сталої Європи до 2030 року»	2019
Європейський зелений курс (<i>European Green Deal, ЄЗК</i>): -План «Інвестування у кліматично-нейтральну і циркулярну економіку» (<i>«Investing in a Climate-Neutral and Circular Economy»</i>) як складова ЄЗК	2019
-Інвестиційний план сталого розвитку Європи (<i>Sustainable Europe Investment Plan</i>), який виступає фінансовим інструментом реалізації ЄЗК, і є похідним від Плану «Інвестування у кліматично-нейтральну і циркулярну економіку», і базується на:	2020
-Європейський стандарт зелених облігацій (<i>an EU green bond standard (EUGBS)</i>)	2020
-Новий план дій з циркулярної економіки (<i>new Circular Economy Action Plan For a cleaner and more competitive Europe</i>)	2020
-Стратегія фінансування переходу до сталої економіки (<i>Strategy for Financing the Transition to a Sustainable Economy</i>)	2021
Таксономія ЄС для сталої діяльності (<i>The EU Taxonomy for sustainable activities</i>)	2020
План дій щодо фінансування сталого зростання (<i>Action Plan: Financing Sustainable Growth</i>) [оновлений]	2020
Новий План дій із циркулярної економіки (<i>new Circular Economy Action Plan</i>)	2020
План дій з біоекономіки (<i>the Bioeconomy Action Plan</i>)	2020
Посібник з циркулярної економіки ЕІВ (<i>The EIB Circular Economy Guide</i>)	2020
Таксономія ЄС зі сталих фінансів (<i>The EU Sustainable Finance Taxonomy or Regulation (EU) 2020/852</i>)	2021
Регламент ЄС щодо кліматичної таксономії (<i>EU Taxonomy Climate Delegated Act</i>)	2021
Промисловий план Європейського зеленого курсу (<i>Green Deal Industrial Plan</i>)	2023
Пакет сталих фінансів (<i>Sustainable finance package</i>)	2023
Делегований закон про таксономію довкілля (<i>the Taxonomy Environmental Delegated Act</i>)	2023

Джерело: систематизовано М. Гродом.

виробництва та споживання, що сприятиме створенню нових робочих місць [що потребуватимуть фахівців різної кваліфікації], соціальній інтеграції та згуртованості. Циркулярна економіка сприятиме заощадженню енергетичних ресурсів та допоможе уникнути незворотних збитків, викликаних використанням ресурсів зі швидкістю, що перевищує можливості Землі щодо їх оновлення з погляду клімату та біорізноманіття, забруднення повітря, ґрунту та води".

"Ризики" у документах, що стосуються політики економіки замкнутого циклу, визначаються переважно з позицій нестійкості цін внаслідок нестачі ресурсів. З огляду на те, що зростання попиту на сировину на глобальному рівні впливає на безпеку поставок до ЄС, циркулярність як принцип господарювання постає тут як рішення, що сприяє підвищенню рівня ресурсозабезпеченості ЄС. Таким чином, циркулярна економіка дотична до безпекового дискурсу, в якому вона здатна спри-

яти більш тривалому зберіганню дефіцитних ресурсів за рахунок їхньої цілеспрямованої переробки. Відтак циркулярна економіка модифікує принципи екологічної політики, змінюючи підходи до вирішення проблеми нестачі ресурсів: моделюються безпрограшні сценарії, за яких одночасно можливі збереження світових ресурсів, створення місцевих робочих місць та створення конкурентних переваг для Європи. І саме ці безпрограшні сценарії створюють бачення переходу до багатого майбутнього.

"Сталість" в контексті циркулярної економіки описується в термінах економічної життєздатності, технологічних інновацій та європейської ресурсної безпеки, і в основі цього лежить класичний наратив про інновації, який зображує інновації необхідними для того, щоб ЄС залишався конкурентоспроможним на міжнародному ринку. У цьому сенсі, як відзначають Дж. Халтман і Г. Корвеллек, відходи також змінили своє значення із

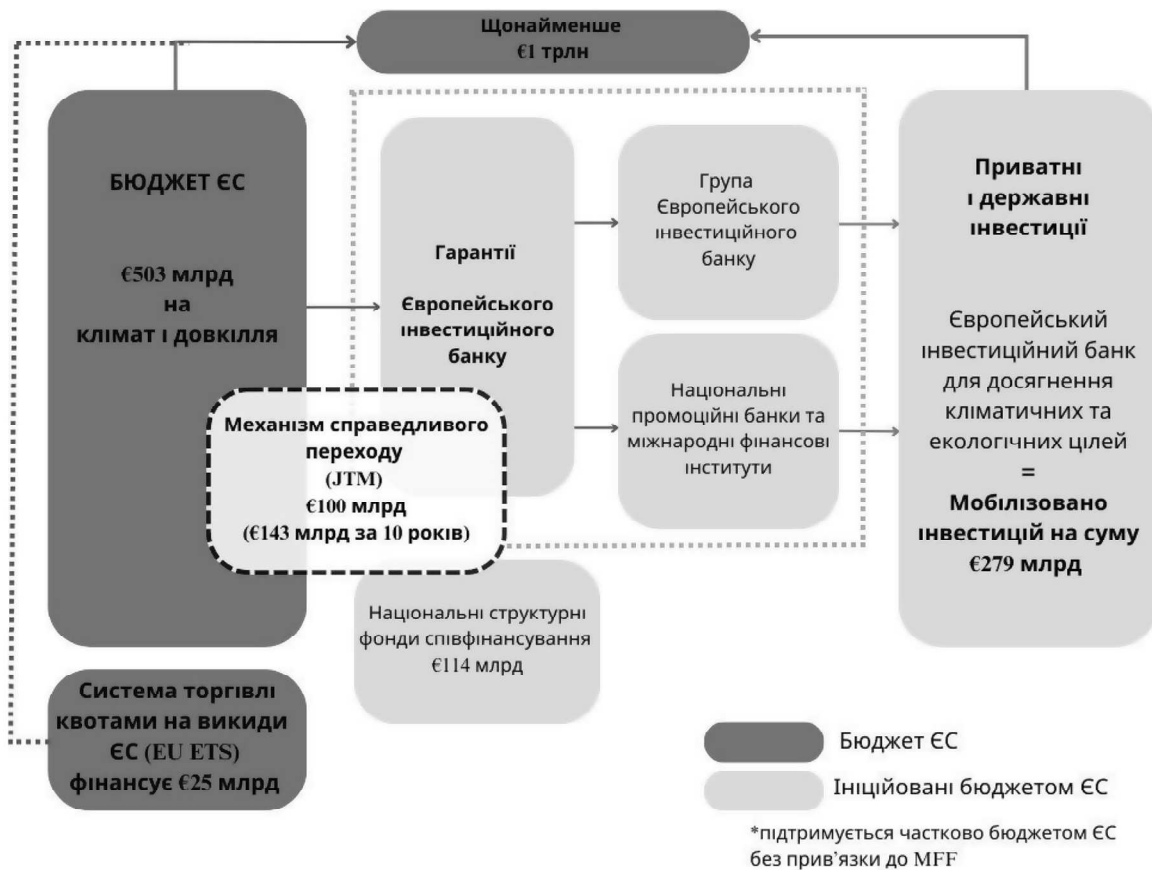

Рис. 2. Структура Інвестиційного плану сталого розвитку Європи на період 2021—2030 рр.

Джерело: [19; 20].

позначення нестійких практик на цінний ресурс [15]. Проблема в тому, що така уніфікація колективного уявлення про циркулярне майбутнє, на переконання Дж. Марін й Б. Де Мьольдера [16], може виявитися контрпродуктивною для досягнення важливих цілей, які детермінує екологічна й кліматична політика ЄС.

Розвитку циркулярної економіки в ЄС не сприяють також й існуючі підходи до вибору політики, які, серед іншого, базуються на ряді переконань, як то: (1) неоднозначність, вразливість й ненауковість окремих постулатів, які розмивають поняття "знання" (наприклад, про можливість і неможливість циркулярності); (2) наукова невизначеність (наприклад, вплив на здоров'я матеріалів, що містять токсичні хімічні речовини); (3) системна складність і непередбачуваність (наприклад, про зворотний ефект інновацій, ефективність використання ресурсів та створення нових послуг); (4) конфлікти інтересів (наприклад, про затребуваність моделей спільної економіки); (5) сукупність статичних та динамічних непередбачених обставин, що викликають інституційні та політичні обмеження для управління. Відповідно, розробка політики та управління в цілому не можуть бути описані з позицій моделей раціонального вибору, а скоріше як мистецтво виявлення, створення та використання обмежених вікон можливостей.

Безліч стратегій, планів дій, ініціатив, законів, регуляторних актів, які супроводжують розвиток циркулярної економіки ЄС, ускладнюють координацію дій між різними відомствами, які відповідають за реалізацію

проголошених в них цілей (див. Табл. 1), і не сприяють прозорості запропонованих в них фінансових інструментів для всіх зацікавлених в імplementації принципів циркулярності в своїй діяльності учасників [17; 18] (див. Рис. 2, Рис. 3).

Проведений аналіз регуляторного супроводу розвитку циркулярної економіки ЄС засвідчив стратифікацію за багатьма факторами (потенційні реципієнти, потенційні наслідки, очікувані ефекти) його фінансового забезпечення, яке проявляє себе у декоординації діяльності фондів, що акумулюють ресурси для політики переходів — сталого, зеленого, індустріального, справедливого, циркулярного (див. Рис. 3).

Крім того, недостатньо прозорим є не лише механізм розподілу фінансових ресурсів, а також і механізм функціонування Системи торгівлі квотами на викиди ЄС (ETS), який не забезпечує від ризику того, що державна підтримка секторів, охоплених схемою обмеження та торгівлі квотами, може призвести до перенесення викидів на інших виробників у рамках схеми, а не до їхнього загального скорочення [21, с. 237].

ВИСНОВКИ

Згідно з моделлю застереження, за наявності загроз для навколишнього середовища політичні рішення для зниження тиску на клімат повинні впроваджуватися навіть за відсутності повної наукової достовірності причин погіршення стану навколишнього середовища. Отже, принцип застереження витісняє принцип економічної раціональності і змушує уряди країн впроваджу-

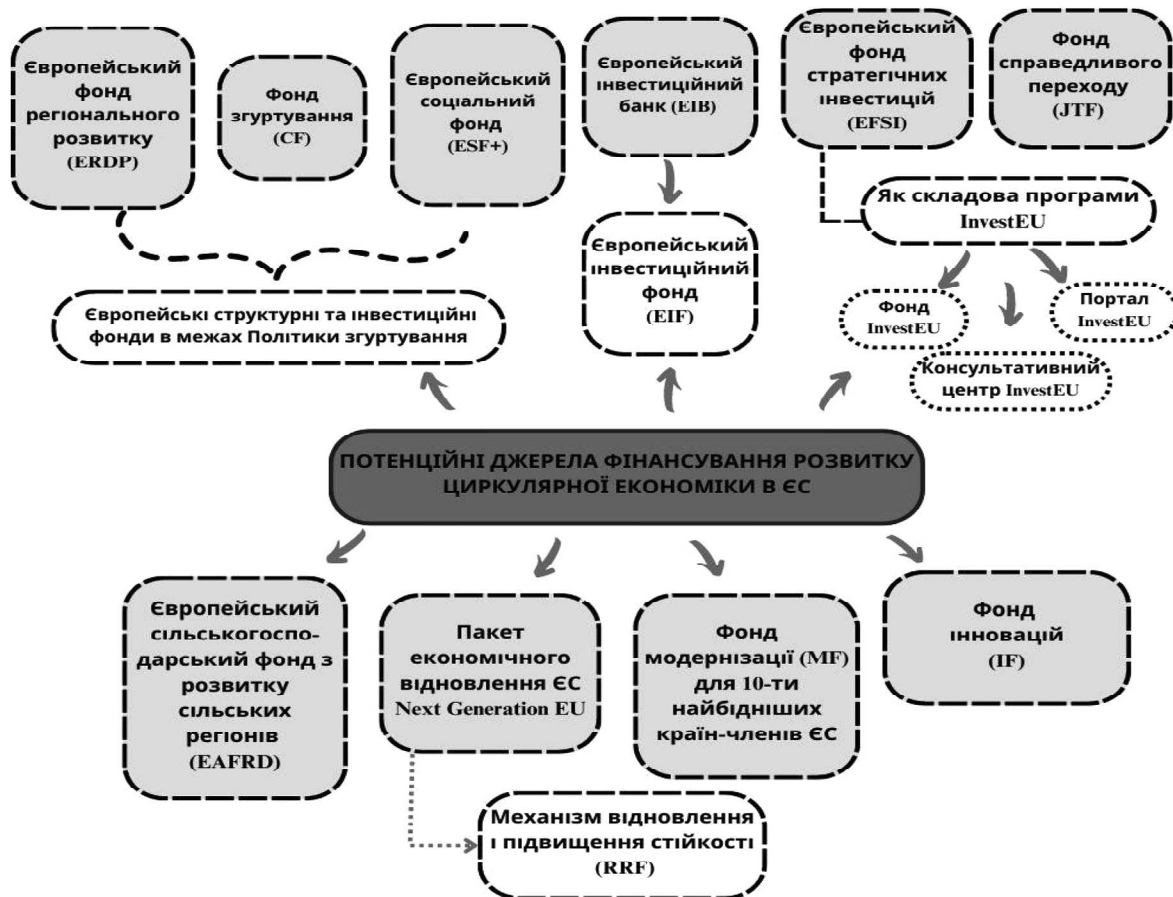

Рис. 3. Візуалізація потенційних джерел фінансування розвитку циркулярної економіки в ЄС

Джерело: систематизовано М. Гродом.

вати політику, яка, по суті, обмежує використання існуючих факторів виробництва та змінює позиції країни у міжнародному поділі праці. Принцип застереження, який був введений як доповнення до простої моделі раціонального вибору, по суті визначає пріоритет майбутнього над сьогоденням.

Солідаризуючи науковий підхід із аналізом регуляторної бази ЄС, ми приходимо до висновку, що циркулярна економіка — це нова система відносин, що відповідає запитам триєдності соціальної, економічної та екологічної систем; вона формується під впливом множинних факторів (кліматична криза, ресурсна криза, енергетична криза; розрив ланцюгів створення вартості; шоки попиту і пропозиції) і тенденцій розвитку (зелений, енергетичний і цифровий перехід; Індустрія 4.0; зростання залежності від стратегічних ресурсів); базується на сукупності правил, норм, інститутів, що визначають на всіх фазах економічного циклу (виробництво, розподіл, обмін, споживання) стратегії реалізації економічних відносин на принципах максимізації вартості ресурсів, оптимізації запасів, еко-ефективності та інноваційності, що уможливує поступову відмову від екстенсивного споживання природних ресурсів, формування нових способів створення вартості і отримання доходів, нових можливостей зниження витрат, сприяє інновації процесів виробництва, сталому ресурсокористуванню, розвитку продуктивних сил і досягненню якісно нового зеленого економічного зростання,

забезпеченого інноваційними аспектами збалансованого та сталого розвитку.

На сьогоднішній день не існує багатосторонньої або регіональної угоди, яка б координувала у глобальних масштабах фінансові ресурси для забезпечення переходу до економіки замкнутого циклу. По суті, анонсована глобальна мета стримувати зміни клімату мала б передбачати глобальний перехід, який забезпечується глобальним механізмом реалізації узгоджених між собою цілей в межах новоствореного інституту на кшталт Глобального Фонду переходу до кліматично нейтральної економіки, а в його складі — Фонду енергетичного і Фонду циркулярного переходів. Натомість перехід до сталої, зеленої, циркулярної економіки стає дедалі фрагментарнішим, і навіть на рівні ЄС кожна країна-член формує свої унікальні варіанти планів, стратегій, програм із низьким ступенем взаємоузгодженості, що не дозволяє вести мову про їхню повну гармонізацію.

Література:

1. Council of Europe. UN Agenda 2030. 2015. URL: <https://www.coe.int/en/web/programmes/un-2030-agenda>
2. European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=>

CELEX:52016DC0739&from=en

3. The new European consensus on development // EUR-Lex. 2017. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/the-new-european-consensus-on-development.html>

4. European Commission. Energy Union Package — A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy. 2015. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0080&from=EN>

5. DIGITALEUROPE. A STRONGER DIGITAL EUROPE — our call to action towards 2025. 2019. URL: <https://cdn.digitaleurope.org/uploads/2019/02/DIGITALEUROPE-%E2%80%93-Our-Call-to-Action-for-A-STRONGER-DIGITAL-EUROPE.pdf>

6. European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Green Deal. COM (2019) 640 Final. 2019. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-green-dealcommunication_en.pdf

7. European Commission. Delivering the European Green Deal: Transforming our economy and societies. 2019. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en#transforming-our-economy-and-societies

8. European Commission. Making Europe's businesses future-ready: A new Industrial Strategy for a globally competitive, green and digital Europe. 2020. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_416

9. Circular Economy Action Plan I // SWITCH to Green. 2015. URL: <https://www.switchtogreen.eu/circular-economy-strategy/>

10. Kovacic Z., Strand R., V?lker T. The circular economy in europe. Critical perspectives on policies and imaginaries. 2020. URL: <https://bora.uib.no/bora-xmlui/bitstream/handle/1956/21969/97804-29061028%2B%25281%2529.pdf?sequence=2&isAllowed=y>

11. Zahariadis N. Ambiguity and choice in European public policy. Journal of European Public Policy. 2008. Vol. 15 (4). P. 514—530.

12. Murray A., Skene K., Haynes K. The circular economy: An interdisciplinary exploration of the concept and application in a global context. Journal of Business Ethics. 2017. Vol. 140 (3). P. 369—380.

13. Mylan J., Holmes H., Paddock J. Re-introducing consumption to the "circular economy": A sociotechnical analysis of domestic food provisioning. Sustainability. 2016. Vol. 8 (8). URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/8/8/794>

14. European Commission. EU taxonomy for sustainable activities. 2023. URL: https://finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/tools-and-standards/eu-taxonomy-sustainable-activities_en

15. Hultman J., Corvellec H. The European waste hierarchy: From the sociomateriality of waste to a politics of consumption. Environment and Planning A: Economy and Space. 2012. Vol. 44 (10). P. 2413—2427.

16. Marin J., De Meulder, B. Interpreting circularity. Circular city representations concealing transition drivers. Sustainability (Switzerland). 2018. Vol. 10 (5). URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/5/1310>

17. Грод М., Резнікова Н. Фінансові та інвестиційні інструменти сприяння циркулярній економіці: сталий розвиток і кліматична нейтральність як тригери озеленення міжнародних ринків капіталу. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: економічні науки. 2023. № 3 (318). С. 249—259.

18. Грод М., Резнікова Н. Особливості фінансування розвитку циркулярної економіки і міжнародної торгівлі на принципах циркулярності: нові інвестиційні інструменти й потенціал (над)національної регуляторної політики. MODELING THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC SYSTEMS. 2023. № 2. С. 55—64.

19. European Council. EUCO 29/19. CO EUR 31. CONCL 9. NOTE. From: General Secretariat of the Council. To: Delegations. 2019. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/41768/12-euco-final-conclusions-en.pdf>

20. European Commission. Investing in a climate-neutral and circular economy. 2020. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_20_40

21. Резнікова Н., Панченко В. Мінні поля міжнародної економічної політики: як країнам не втратити здатність до розвитку. Київ: Аграр Медіа Груп, 2022. 674 с.

References:

1. Council of Europe (2015), "UN Agenda 2030", available at: <https://www.coe.int/en/web/programmes/un-2030-agenda> (Accessed 12 Aug 2023).

2. European Commission (2016), "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0739&from=en> (Accessed 12 Aug 2023).

3. Official website of the EUR-Lex (2017), "The new European consensus on development", available at: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/the-new-european-consensus-on-development.html> (Accessed 12 Aug 2023).

4. European Commission (2015), "Energy Union Package — A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0080&from=EN> (Accessed 12 Aug 2023).

5. DIGITALEUROPE (2019), "A STRONGER DIGITAL EUROPE — our call to action towards 2025", available at: <https://cdn.digitaleurope.org/uploads/2019/02/DIGITALEUROPE-%E2%80%93-Our-Call-to-Action-for-A-STRONGER-DIGITAL-EUROPE.pdf> (Accessed 12 Aug 2023).

6. European Commission (2019), "Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The

European Green Deal. COM (2019) 640 Final", available at: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-green-dealcommunication_en.pdf (Accessed 12 Aug 2023).

7. European Commission (2019), "Delivering the European Green Deal: Transforming our economy and societies", available at: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en#transforming-our-economy-and-societies (Accessed 12 Aug 2023).

8. European Commission (2020), "Making Europe's businesses future-ready: A new Industrial Strategy for a globally competitive, green and digital Europe", available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_416 (Accessed 12 Aug 2023).

9. Official website of the SWITCH to Green (2015), "Circular Economy Action Plan I", available at: <https://www.switchtogreen.eu/circular-economy-strategy/> (Accessed 12 Aug 2023).

10. Kovacic, Z., Strand, R. and Völker, T. (2020), "The circular economy in Europe. Critical perspectives on policies and imaginaries", available at: <https://bora.uib.no/bora-xmlui/bitstream/handle/1956/21969/9780429061028%2B%25281%2529.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (Accessed 12 Aug 2023).

11. Zahariadis, N. (2008), "Ambiguity and choice in European public policy", *Journal of European Public Policy*, vol. 15 (4), pp. 514—530.

12. Murray, A., Skene, K. and Haynes, K. (2017), "The circular economy: An interdisciplinary exploration of the concept and application in a global context", *Journal of Business Ethics*, vol. 140 (3), pp. 369—380.

13. Mylan, J., Holmes, H. and Paddock, J. (2016), "Re-introducing consumption to the "circular economy": A sociotechnical analysis of domestic food provisioning", *Sustainability*, vol. 8(8), available at: <https://www.mdpi.com/2071-1050/8/8/794> (Accessed 12 Aug 2023).

14. European Commission (2023), "EU taxonomy for sustainable activities", available at: https://finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/tools-and-standards/eu-taxonomy-sustainable-activities_en (Accessed 12 Aug 2023).

15. Hultman, J. and Corvellec, H. (2012), "The European waste hierarchy: From the sociomateriality of waste to a politics of consumption", *Environment and Planning A: Economy and Space*, vol. 44 (10), pp. 2413—2427.

16. Marin, J. and De Meulder, B. (2018), "Interpreting circularity. Circular city representations concealing transition drivers", *Sustainability (Switzerland)*, vol. 10 (5), available at: <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/5/1310> (Accessed 12 Aug 2023).

17. Grod, M. and Reznikova, N. (2023), "Financial and investment tools for promoting the circular economy: sustainable development and climate neutrality as triggers for the greening of international capital markets", *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*, vol. 318, no. 3, pp. 249—259.

18. Grod, M. and Reznikova, N. (2023), "Features of financing the development of the circular economy and international trade on the principles of circularity: new

investment tools and the potential of (super)national regulatory policy", *MODELING THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC SYSTEMS*, vol. 2. pp. 55—64.

19. European Council (2019), "EUCO 29/19. CO EUR 31. CONCL 9. NOTE. From: General Secretariat of the Council. To: Delegations", available at: <https://www.consilium.europa.eu/media/41768/12-euco-final-conclusions-en.pdf> (Accessed 12 Aug 2023).

20. European Commission (2020), "Investing in a climate-neutral and circular economy", available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_20_40 (Accessed 12 Aug 2023).

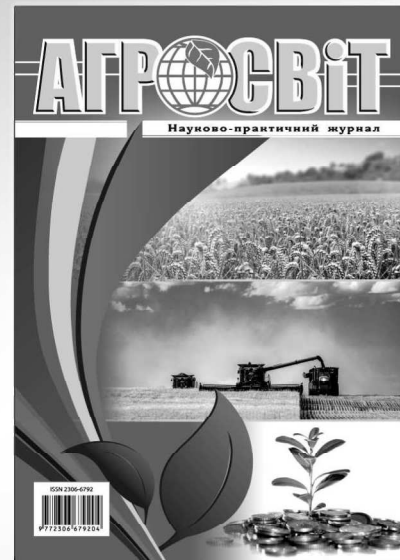
21. Reznikova, N. and Panchenko, V. (2022), *Minni polya mizhnarodnoyi ekonomichnoyi polityky: yak krayinam ne vtratyty zdattist' do rozvytku [Minifields of international economic policy: how countries do not lose their ability to develop]*, Agrarian Media Group, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2023 р.

АГРОСВІТ

<https://nauka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

I. Moskvichenko,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Marketing, Odessa National Maritime University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5142-1185>

L. Krysyuk,

PhD in Economics, Associate Professor, Lecturer of the Department of Entrepreneurship and Tourism, Odessa National Maritime University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3979-0842>

T. Kulinich,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Organizations Management, Lviv Polytechnic National University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0110-7080>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.58

TRANSFORMATION OF DOMESTIC MANAGEMENT UNDER NEW DEVELOPMENT CONDITIONS: STABLE DECISIONS AND VARIABILITY CONVERSION

I. M. Москвіченко,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту і маркетингу, Одеський національний морський університет

Л. М. Крисюк,

к. е. н., доцент, викладач кафедри підприємництва та туризму, Одеський національний морський університет

Т. В. Кулініч,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту організацій, Національний університет "Львівська політехніка"

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ДО НОВИХ УМОВ РОЗВИТКУ: СТАЛІ РІШЕННЯ ТА ВАРІАНТИВНІСТЬ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Активна трансформація вітчизняного менеджменту до змін світового ринку, технологічного прогресу, соціокультурних та економічних трансформацій в сучасному світі є критично важливою. Швидкі зміни вимагають від компаній та організацій адаптуватися до нових реалій та виходити на новий рівень конкурентоспроможності. Для досягнення успіху, менеджмент повинен реагувати на критичні виклики, впроваджувати сталі рішення та забезпечувати варіативність перетворень виробничих та інших систем. Синтезуючи сталі рішення із варіативністю перетворень, менеджмент може створити гармонійну стратегію, що сприяє розвитку та стійкості підприємства у динамічному середовищі. Відтак дослідження спрямоване на вивчення особливостей трансформації вітчизняного менеджменту до нових умов розвитку та визначення ролі сталих рішень та варіативності перетворень. У межах дослідження доведено, що процес трансформації вітчизняного менеджменту до нових умов розвитку є ключовим у забезпеченні стійкого розвитку, конкурентоспроможності та успіху в умовах невизначеності та складних викликів, які потребують постійного "лавірування" між ними (яке вимагає гнучкості, стратегічного мислення та здатності адаптуватися до змін). Зроблено висновок, що основні аспекти, що утворюють загальний контекст трансформації, відповідно до практики вітчизняного менеджменту, включають: впровадження інновацій та цифровізацію, підвищення гнучкості організаційної структу-

ри, зміни в культурі інновацій та досліджень, реагування на нові тенденції та вимоги ринку, стратегічне управління ризиками, фокус на загальну глобалізацію та міжнародний розвиток. Констатовано, що трансформація вітчизняного менеджменту до нових умов розвитку є ефективною, якщо формує більшість ключових факторів успіху у сучасному бізнесі, серед яких: інноваційність, перетворення аналогової інформації, процесів, послуг та бізнес-моделей у цифровий формат; гнучкість та здатність ефективно змінюватися та пристосовуватися до змін; змінність в культурі інновацій та досліджень; швидкість реакції на нові тенденції та вимоги ринку; прогнозованість змін; експансія на міжнародні ринки, управління глобальними ланцюгами постачання.

Transformation of domestic management in response to changes in the global market, technological progress, socio-cultural, and economic transformations in the modern world is critically important. Rapid technological, economic, and socio-cultural changes demand that companies and organizations adapt to new realities and reach a new level of competitiveness. To achieve success, management must respond to critical challenges, implement enduring decisions, and ensure variability conversion. By synthesizing enduring decisions with variability conversion, management can create a harmonious strategy that promotes the development and resilience of the enterprise in a dynamic environment. Therefore, the research is aimed at studying the peculiarities of transforming domestic management under new development conditions and determining the role of enduring decisions and variability conversion. The research has demonstrated that the process of transforming domestic management under new development conditions is crucial for ensuring sustainable development, competitiveness, and success amidst uncertainty and complex challenges, which require continuous maneuvering between them (demanding flexibility, strategic thinking, and the ability to adapt to changes). The conclusion drawn is that the key aspects forming the overall context of transformation in line with domestic management practices include: implementation of innovations and digitalization, enhancing organizational structure flexibility, changes in the culture of innovation and research, responsiveness to new market trends and demands, strategic risk management, and a focus on overall globalization and international development. It is stated that the transformation of domestic management under new development conditions is effective when it encompasses the majority of key success factors in modern business, including: innovativeness, transforming analog information, processes, services, and business models into a digital format; flexibility and the ability to adapt effectively to changes; variability in the culture of innovation and research; quick responsiveness to new market trends and demands; changes predictability; expansion into international markets, and managing global supply chains.

*Ключові слова: вимоги ринку; бізнес-моделі; цифровий формат; контекст трансформації, модернізація.
Key words: market demands; business models; digital format; transformation context; modernization.*

PROBLEM SETTING (DESCRIPTION OF THE PROBLEM BEING ANALYZED IN GENERAL AND ITS CONNECTION WITH IMPORTANT ACADEMIC OR PRACTICAL TASKS)

Active transformation of domestic management in response to changes in the global market, technological progress, socio-cultural, and economic transformations in the modern world is critically important, as rapid technological, economic, and socio-cultural changes require companies and organizations to adapt to new realities and reach a new level of competitiveness. To achieve success, management must respond to critical challenges, and implement sustainable decisions, and variability conversion. By combining steadfast decisions with variability conversion, management can create a harmonious strategy that promotes development and stability for the enterprise in a dynamic environment. Key aspects of such transformation in domestic management

can be considered as: intelligent balance between enduring values and readiness for change (which defines the development direction), encouragement of creativity and staff innovation, management's ability to effectively respond to changes, constant self-improvement, and maintaining global orientation (or readiness to adapt to changes in global processes).

ANALYSIS OF RECENT RESEARCHES AND PUBLICATIONS

A wide range of problems related to optimizing the fundamental processes of domestic management in enterprises has been reflected in the works of several domestic theorists and economists, including Babets Y. K., Maksymchuk A. H., Stasiuk V. P., Martynenko M., and Ilnatieva I. Many methodological problems related to the transformation of domestic management have been addressed in the works of O. M. Lozovsky, K. Yu. Husak,

Table 1. Key aspects of transformation in domestic management under new development conditions

Economic entities	Main aspects of transformation in domestic management (+ - presence; - absence).					
	Implementation of innovations and digitalization	Enhancing organizational structure flexibility	Changes in the culture of innovation and research	Responding to new trends and market demands	Strategic risk management	Focus on overall globalization and international development
garment factory WEST STYLE	+	-	-	-	-	-
Private enterprise ZORELIT	-	+	+	+	+	+
Western Drilling Company	+	-	+	-	+	+
Western Elevator Corporation	+	-	+	+	+	-
NEMIROFF	+	+	+	+	+	-
LLC First Distillery Company	-	-	+	+	-	-
LLC A. S. Ukrainian Distillery Company	-	-	+	+	-	+
PJSC ALEF-VINAL	+	+	+	-	-	-
LLC AQUA-WOLF	+	+	+	+	+	-
LLC AVALON STATUS	-	+	-	-	+	-
LLC BK CITADEL	+	+	-	-	+	-
Transformation prevalence, %	63%	54%	72%	54%	63%	27%

Source: formed based on data provided by economic entities.

Shcherbak V. H., and Shcherbak O. V. However, despite this, several aspects highlighting the peculiarities of transforming domestic management under new development conditions have not received proper attention in the scientific literature. Insufficiently studied issues of identifying the role of enduring decisions and the variability conversion in this process create the timeliness and relevance of research that integrates the outlined dimensions.

THE PURPOSE OF THE STUDY

The purpose of the article is to study the peculiarities of transforming domestic management under new development conditions and to determine the role of enduring decisions and variability conversion in this process.

THE PAPER MAIN BODY WITH FULL REASONING OF ACADEMIC RESULTS

Within the research, it has been established that the transformation of domestic management is a process of converting or changing approaches, structures, strategies, and organizational principles of managing national enterprises. Based on the analysis of the experience of transforming domestic management under new development conditions (Table 1), it is evident that this process is crucial for ensuring sustainable development, competitiveness, and success amidst uncertainty and complex challenges that necessitate maneuvering between them (requiring flexibility, strategic thinking, and the ability to adapt to changes).'

Indeed, the main aspects or elements that form the overall transformation context, according to domestic management practices, include: the implementation of innovations and digitalization, enhancing organizational structure flexibility, changes in the culture of innovation and research, responsiveness to new market trends and demands, strategic risk management, and a focus on

overall globalization and international development. So, transformation can encompass virtually all aspects of enterprise activity. Moreover, this process is dynamic and continuous since the development conditions are constantly changing. Let's now delve more into the content of the outlined transformations in domestic management.

The domestic management transformation aimed at implementing innovations and digitalization involves:

1. Implementing new technologies to optimize business processes.
2. Adopting digital tools to automate production and improve communication with customers.

Innovativeness and transforming analog information, processes, services, and business models

into a digital format are the first key success factor in modern business.

The transformation of domestic management aimed at flexibility and adaptability involves forming an enterprise's capability for quickly change and adjust to changes in the external environment. High flexibility and the ability to effectively change and adapt to the surrounding environment are the second key success factor in modern business.

The transformation of domestic management focused on synthesizing changes in the culture of innovation and research involves concentrating on the search for new ideas, products, and services that meet customer needs and enhance efficiency. Variability in the culture of innovation and research is the third key success factor in modern business.

The transformation of domestic management is aimed at responding to new market trends and demands. It involves:

1. Creating the capability to adapt quickly to changes.
2. Creating the capability to respond rapidly to new market trends and demands.

The speed of response is the fourth key success factor in modern business.

The transformation of domestic management aimed at strategic risk management involves forming the capability to analyze changes in the external environment and take appropriate actions to ensure the stability of the enterprise's operations. Foreseeing changes in the external environment is the fifth key success factor in modern business.

The transformation of domestic management focused on overall globalization and international development aims to create the capability to operate on a global scale. Expanding into international markets and managing global supply chains is the sixth key success factor in modern business.

Indeed, the transformation of domestic management under new development conditions is effective when it

incorporates the majority of key success factors in modern business (Figure 1), including:

1. Innovativeness and transforming analog information, processes, services, and business models into a digital format (identified by characteristics such as the use of information and communication technology (ICT); automation and optimization of processes; implementation of electronic platforms and services; conversion of analog information into digital format; improvement of communication and connectivity among different stakeholders — clients, employees, partners, etc.; expanding business model capabilities; and ensuring greater accessibility and flexibility [5]).

2. High flexibility and the ability to effectively change and adapt to changes in the surrounding environment (identified by characteristics such as the enterprise's ability to respond to uncertainty and ambiguity, typical of the modern world, change-supportive culture, customer focus, collaboration and interaction between different structures of the enterprise, teams, and partners [4]).

3. Variability in the culture of innovation and research (identified by characteristics such as fostering ideas and experiments, orientation towards innovation, investment in research and development, as well as encouraging employees' self-development and pursuit of new knowledge, focus on finding new solutions, and supporting innovative capacity [4-5]).

4. Speed of response to new market trends and demands (identified by characteristics such as a focus on effective communication, understanding the importance of forecasting changes in market conditions and technologies, and constant market analysis [5—6]).

5. Changes predictability in the external environment (identified by characteristics such as creating scenarios of possible changes and determining how they will impact the enterprise's operations, developing flexible strategies [5]).

6. Expansion into international markets and managing global supply chains (identified by characteristics such as a developed global strategy, presence of the enterprise in international markets, adaptation to local conditions, managing global supply chains, internationalization of personnel, global marketing strategy, effective risk management (associated with currency fluctuations, political stability, local regulations, and other factors [4])).

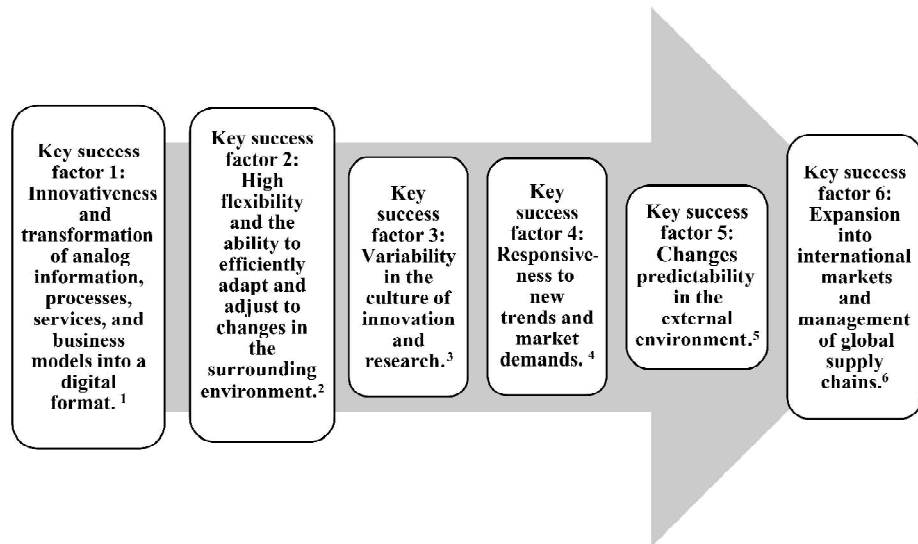

Figure 1. Key success factors in modern business that determine the success of transforming domestic management under new development conditions

Note:

1 Characteristics: utilization of information and communication technology; automation and process optimization; implementation of electronic platforms and services; transformation of analog information into digital format; improvement of communication and connectivity between various stakeholders; expansion of business model capabilities; ensuring greater accessibility and flexibility.

2 Characteristics: the ability of an enterprise to respond to uncertainty and ambiguity, which is characteristic of the modern world, a culture of change support, customer-centricity, collaboration, and interaction between different structures of the enterprise, teams, and partners.

3 Characteristics: promotion of ideas and experiments, orientation towards innovation, investment in research and development, as well as encouraging employees to self-improvement and seek new knowledge, focus on finding new solutions, and support for innovation capability.

5 Characteristics: creating scenarios of potential changes and determining their impact on the enterprise's operations, developing flexible strategies.

6 Characteristics: having a developed global strategy, the presence of the enterprise in international markets, adaptation to local conditions, managing global supply chains, internationalization of the workforce, global marketing strategy, and effective risk management.

Source: formed based on [1; 3; 5]

At the same time, to form key success factors in modern business, the transformation of domestic management to new development conditions should be oriented towards consistent decision-making and variability conversion.

According to modern research [4—5], core values, strategies, and principles are defined as follows:

1. They are immutable and not subject to change.
2. They serve as the foundation for long-term enterprise development (as they determine the company's culture, mission, and goals [1]).
3. They form the basis for shaping the company's identity, fostering employee cohesion around common objectives and significant values.
4. They may include supporting product or service quality, brand development, ensuring a high level of corporate responsibility, and more.

According to the available practice, it is evident that it is precisely the consistent decisions that shape the company's identity, directing all employees toward achieving common goals. Additionally, consistent decisions drive the processes of transforming domestic management in various directions, including the implementation of innovations and digitalization, synthesizing changes in the culture of innovation and

Table 2. The practice of sustainable solutions that generate transformations in domestic management in accordance with new development conditions

Economic entities	Sustainable solutions	Description of the features of sustainable solution implementation	Values, strategies, and principles that are immutable.	Zones of fundamental management transformations
WEST STYLE	Focus on innovative products	Implementation of innovative technologies focused on environmentally friendly production of goods, helping to ensure their competitiveness and market position.	Environmental-friendly production and eco-friendly products	Implementation of innovations and digitization. Synthesis of changes in the culture of innovation and research. Strategic risk management. Overall globalization and international development.
LLC BK CITADEL	Quality of engineering solutions	Implementation of engineering solutions oriented towards prioritizing quality and engineering excellence in construction.	Long service life and reliability of buildings.	
LLC AQUA-WOLF	Operational systems and manufacturing process software.	Development of zero-waste operational systems and software for production lines in distillation, rectification, and blending of alcoholic beverages.	Market presence and popularity among users.	
NEMIROFF	Brand and marketing.	Implementation of marketing solutions that place significant importance on marketing and advertising their own products.	Maintaining customer loyalty and increasing product recognition.	

Source: formed based on data from economic entities.

research, strategic risk management, overall globalization, and international development.

So, the practice of consistent decisions, which lead to transformations in domestic management according to new development conditions, is presented in Table 2.

The examples provided above confirm that the creation of consistent decisions is essential for generating transformations that contribute to the successful operation of enterprises.

Variability of transformations means the availability of the management system to adapt to changes and utilize new opportunities for improving operations and implementing modernization decisions. It entails the ability to change and adapt quickly to shifts in the external environment, which encompass innovations, the new technologies adoption, efficient use of data and analytics, modernization changes in production and organizational structures and

Table 3. The practice of variability directs the transformation processes of domestic management in accordance with the new conditions of development

Economic entities	Variability Practice	Characteristics of features in creating variability of modernization	Components forming reactivity, variability, and adaptability.	Zones of fundamental management transformations
WEST STYLE	Variability of warehouse operations	The introduction of robotics in warehouses to automate the processes of order picking and packaging ensures the creation of variability.	Variability, regarding increased efficiency, refers to changes over time in order processing and labor costs.	The ability to change and adapt quickly to changes in the external environment. Responding to new trends and market demands. Maneuvering in conditions of uncertainty and complex challenges.
AVALON STATUS LLC	Transition to cloud-based service business model	The creation of variability is ensured through the expansion of sales channels for products.	Variability, in terms of increasing sales efficiency and expanding orders through cloud services like Microsoft Office 365, Azure, etc.	
LLC BK CITADEL	Development of the guest accommodation ecosystem	The creation of variability is ensured through the expansion of the list of buildings that can be constructed within a short timeframe.	Variability, in terms of increasing efficiency, relates to construction timeframes and the range of ready-made solutions.	

Source: formed based on data from economic entities.

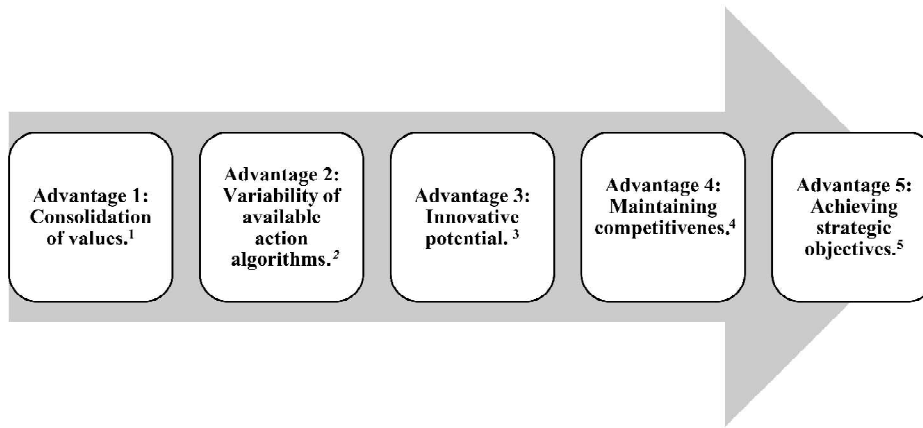

Figure 2. Key advantages of combining sustainable solutions with variability conversion of domestic management under new development conditions

Note:

1 Sustainable solution contribute to the formation of a unified company identity and fosters cohesion among the team

2 Variability enables quick responses to changes, adaptability to new conditions, and uncertainty

3 Providing variability facilitates innovative changes and improves products and services.

4 Combining sustainable solutions with variability helps ensure long-term competitiveness.

5 The combination of sustainable solutions with variability allows for more effective implementation of the organization's development strategy.

Source: formed based on [2; 5—6].

processes [3], and responsiveness to emerging market trends and demands.

So, the practice of variability that guides the processes of transforming domestic management according to new development conditions is outlined in Table 3.

The examples provided above confirm that variability not only helps enterprises adapt to market changes, meet increasing customer demands, and compete effectively but also serves as the foundation for:

1. Maneuvering in uncertain conditions and complex challenges (through flexibility, strategic thinking, and adaptability to changes). The foundation for maneuvering through uncertainty and complex challenges includes:

- Implementing flexible structures and processes that allow for quick responses to changes and adaptation to new conditions.

- Streamlining bureaucratic processes and incentivizing initiatives to reduce decision-making time and enable more efficient responses to challenges.

- Continuously updating knowledge and competencies to ensure effective responses to environmental changes.

- Anticipating future changes and developing alternative scenarios to prepare for different potential developments.

- Embracing change and being open to feedback from customers, employees, and other stakeholders, helps enterprises maintain flexibility and engage in dialogue to achieve successful outcomes.

2. Overall production and other systems modernization.

In this regard, the foundation for such modernization through uncertainty and complex challenges includes:

- Cutting-edge technologies and innovations implementations (help optimize processes, increase productivity and efficiency, and provide competitive advantage [6]).

- Development of digital systems and utilization of analytics for data collection and analysis, facilitating informed decision-making and trend forecasting.

- Introduction of flexible and adaptive structures (that enable quick transitions between various processes and market demands).

By combining consistent decisions with variability conversion, enterprises can create a harmonious and effective approach to transforming their management. It is essential to preserve stable foundations on which the company is built while remaining open to change and innovation to achieve key success factors in today's business under new development conditions.

The main advantages of such an approach are highlighted in Figure 2.

According to the above, the transformation of domestic management to new development conditions should be based on a balanced approach that combines consistent decisions with variability conversion. The main advantages of such an approach are as follows:

1. Consolidation of values. Consistent decisions contribute formation of a unified company identity and fosters team cohesion. An example of value consolidation and establishment of a unified corporate identity (where success depends on preserving common values and culture [3]) can be seen in how a company strives to maintain a positive brand identity built over many years. It creates consumer-oriented messages that promote a positive perception of its brand.

2. Flexibility. Variability enables quick responses to changes, adaptation to new conditions, and uncertainty. An example of this can be seen in the practice, where a company specializes in rapid production cycles and flexible manufacturing (allowing for swift responses to changes in consumer demands and adjusting the product assortment based on customer preferences [5]). Such a business entity is capable of manufacturing and delivering products to customers within a matter of weeks, thereby avoiding large inventories of unsold goods.

3. Innovative potential. Providing variability helps promote innovative changes and product/service improvements. An example of this can be seen in the practice where a company continuously enhances its product models, introduces new features, and expands functional capabilities.

4. Maintaining competitiveness. Combining consistent decisions with variability helps ensure long-term competitiveness. An example of this can be seen in the practice where a company is renowned for creating a strong identity for its products (particularly by emphasizing the design of its products, allowing them to stand out from competitors and establish a unique style [3; 5]) and unique strategic decisions that enable customers to experience synergy by using various products and related services together.

5. Achieving strategic objectives. This approach enables more effective implementation of the organization's development strategy. An example of this can be seen in the practice where a high-tech enterprise offers unique products, demonstrating variability and an innovative approach, which aligns with their strategic objectives.

CONCLUSIONS FROM THIS STUDY AND PROSPECTS FOR FURTHER EXPLORATION IN THIS AREA

The research has demonstrated that the process of transforming domestic management to new development conditions is crucial for ensuring sustainable growth, competitiveness, and success in times of uncertainty and complex challenges, which require constant navigation between them (demanding flexibility, strategic thinking, and adaptability to change). The following conclusions have been drawn:

1. The key aspects that form the overall context of transformation, according to the practice of domestic management, include: the implementation of innovations and digitalization, enhancing organizational structure flexibility, changes in the culture of innovation and research, responsiveness to new market trends and demands, strategic risk management, a focus on overall globalization and international development.

2. The transformation of domestic management to new development conditions is effective when it encompasses the majority of key success factors in modern business, including: innovativeness and the transformation of analog information, processes, services, and business models into digital formats; high flexibility and the ability to efficiently adapt to changes in the external environment; variability in the culture of innovation and research; responsiveness to new market trends and demands; the external environment changes predictability; expansion into international markets and managing global supply chains.

3. To form key success factors in modern business, the transformation of domestic management to new development conditions should focus on combining consistent decisions with modernization variability. The main advantages of such an approach are as follows: consolidation of values, flexibility, innovative potential, maintaining competitiveness, and swift realization of strategic objectives.

Further research in the direction of transforming domestic management to new development conditions can be focused on improving change management strategies. Specifically, studies can concentrate on enhancing change management strategies and processes to adapt to the new development conditions more effectively.

Література:

1. Лозовський, О. М., Гусак К. Ю. Шляхи оптимізації системи менеджменту підприємства, Ефективна економіка, 2019, Вип. 2, URL.: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/48.pdf

2. Мартиненко М., Ігнат'єва І. Стратегічний менеджмент: підруч. К.: Каравела, 2006. — 319 с.

3. Maslyhan O., Bannikov V., Lobunets T., Buriak I., and Shevchuk, L. On the question of the role of project management in the digital transformation of small and medium-sized businesses: essence and innovative potential, *Revista Amazonia Investiga*, 2022, Vol. 11(55), pp. 334—343.

4. Основи менеджменту навч. посіб./ Бабець Є. К., Максимчук А. Г., Стасюк В. П. та ін. К.: Професіонал, 2007. 496 с.

5. Services sphere cluster management: virtualization and methodological aspects: монографія / [Authors team: Mashika Hanna, Zelic Victoria, Kiziun Alla, Maslyhan Roman et al.]. Odesa: KUPRIENKO SV, 2023 — 131 с.

6. Щербак В.Г., Щербак О.В. Парадигма глобального менеджменту в системі управління людськими ресурсами у транснаціональних корпораціях. Ринок праці та зайнятість населення, 2014, Вип. 1. С. 16—20.

References:

1. Lozovs'kyi, O. M. and Husak, K. YU (2019), "Ways to optimize the enterprise management system", *Efektivna ekonomika*, Vol. 2, Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/48.pdf http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_4/9.pdf (Accessed 17 July 2023).

2. Martynenko, M. and Ignatieva, I. (2006), *Stratichnyj menedzhment [Strategic management]*, Karavela, Kyiv, Ukraine.

3. Maslyhan, O., Bannikov, V., Lobunets, T., Buriak, I., and Shevchuk, L. (2022), "On the question of the role of project management in the digital transformation of small and medium-sized businesses: essence and innovative potential, *Revista Amazonia Investiga*", Vol. 11 (55). pp. 334—343.

4. Babets, Ye.K. Maksymchuk, A.G. and Stasyuk, V.P. (2007), *Osnovy menedzhmentu [Fundamentals of Management]*, Professional, Kyiv, Ukraine.

5. Mashika, H., Zelic, V., Kiziun, A. and Maslyhan, R. (2023), *Services sphere cluster management: virtualization and methodological aspects*, KUPRIENKO SV, Odesa, Ukraine.

6. Shcherbak, V.H. and Shcherbak, O.V. (2014), "The paradigm of global management in the system of human resources management in transnational corporations", *Rynok pratsi ta zaynyatist' naselennya*, Vol. 1, pp. 16—20.

Стаття надійшла до редакції 21.07.2023 р.

УДК 005.511:339.37(477)

І. М. Вавдійчик,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та фінансів підприємства,
Державний торговельно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2787-0327>

І. В. Стояненко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та фінансів підприємства,
Державний торговельно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1775-9473>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.65

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТОРГОВЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

I. Vavdiichyk,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economics and Business Finance, State University of Trade and Economics
I. Stoianenko,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economics and Business Finance, State University of Trade and Economics

PROBLEMS OF THE TRADE BUSINESS IN UKRAINE

В роботі розглянуто основні проблеми, з якими стикалася торговельна галузь України з початку повномасштабного вторгнення. Розкрито особливості функціонування окремих національних торговельних мереж в умовах воєнного стану. Визначено ключові напрями діяльності, що будуть сприяти нівелюванню впливу негативних факторів провадження торговельного бізнесу в Україні, серед яких вдосконалення бізнес-процесів компаній, оптимізація управління товарними запасами, застосування інноваційних підходів до реалізації товарів. Ідентифіковано основні риси розвитку вітчизняної роздрібної торгівлі в сучасних умовах господарювання: оптимізація товарного асортименту, переорієнтація в бік продажу продовольчих товарів, зосередження на шляхах оптимізації витрат для підтримки прийнятної норми прибутку. Зазначено, що важливими напрямками вдосконалення організації торговельного бізнесу в умовах воєнного стану є побудова нових ланцюгів постачань і партнерств, впровадження нових механізмів фінансування бізнесу, розвиток власного імпорту, розвиток інтернет-торгівлі, збереження програм лояльності для покупців тощо.

The article examines the importance of the trade industry for providing consumers with goods, creating jobs for the working population, and filling the budget through taxation. The main features of the retail trade functioning in the pre-war period are identified. The main problems faced by the trade industry since the beginning of the full-scale invasion are outlined: physical destruction of premises, destruction of inventories, damage to logistics routes, difficulties with the import of goods, etc. The article reveals the peculiarities of functioning of certain Ukrainian retail chains under martial law. The author identifies possible areas that will help to offset the impact of

negative factors: improvement of business processes of companies, optimization of inventory management, application of innovative approaches to the sale of goods (creation of an own website, use of distance selling technology and remote cashless payment via smartphone). The article identifies the factors that determine the volume and structure of effective demand in these conditions of functioning of trade enterprises. In particular, the decline in personal income, migration of a certain part of the population abroad, and uncertainty about the future have negatively affected the volume and structure of consumer demand in Ukraine. Stable demand exists only for essential goods (mostly locally produced, if cheap imports are not available). The article highlights the main features of retail trade development in the current economic environment: optimization of the product range, reorientation towards the sale of food products, focus on ways to optimize costs to maintain an acceptable profit margin. It is noted that important areas for improving the organization of the trade business under martial law include building new supply chains and partnerships, introducing new business financing mechanisms, developing own imports, developing e-commerce, maintaining loyalty programs for customers, etc. The article discusses the main areas of state support or business aimed at business transformation and adaptation to new realities.

Ключові слова: торговельна галузь, канали постачання, бізнес-процеси, трансформація бізнесу, державна підтримка.

Key words: trade industry, supply channels, business processes, business transformation, e-commerce.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Торгівля є найважливішою ланкою у сфері товарного обігу. Рівень розвитку торговельної галузі відображає стан взаємовідносин між виробництвом і споживанням, оскільки саме торгівля є посередником між виробниками та кінцевими споживачами. В економіці України торгівля виконує низку важливих функцій як то забезпечення робочих місць для працездатного населення, наповнення бюджету за рахунок сплати податків, забезпечення населення товарами. Особливо важливою під час повномасштабного вторгнення Росії на територію України виявилася функція забезпечення населення товарами, коли в багатьох регіонах забезпечення продовольчими товарами стало життєво необхідним, і споживачі були більш стурбованими доступністю продовольчих товарів, ніж їх асортиментом.

В сучасних умовах функціонування підприємств торгівлі неможливе без належного реагування на негативний вплив факторів зовнішнього середовища, впровадження інноваційних підходів в управлінні, що потребує глибокого економічного аналізу та формування відповідної стратегії в цьому напрямку з використанням результатів найновіших наукових напрацювань і результатів досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Багато сучасних науковців приділяли увагу дослідженню тенденцій та перспектив розвитку торговельної галузі України. Зокрема, Кашперська А.І. в своїй роботі [1] досліджувала довоєнний стан роздрібною торгівлі України. Авторкою було виділено основні чинники, які впливали на зміну обсягів роздрібного товарообороту. На підставі узагальнення характеристик торговельного ринку виокремлено ключові риси та тенденції його розвитку, основними з яких є зосередження уваги на покращенні сервісу, розвиток Інтернет-торгівлі, розширення переліку каналів збуту, оптимізація асортименту та переорієнтація діяльності в бік продовольчих товарів.

Бегларашвілі О. та Кулік А. дослідили основні показники розвитку роздрібною торгівлі в Україні у 2014—2016 роках [2] та окреслили напрями її розвитку на перспективу.

У статті Коптевої Г.М. [3] розглянуто стан, умови функціонування і розвиток торговельної галузі в Україні в довоєнний період, а також чинники, які впливали на розвиток підприємств роздрібною торгівлі. На основі проведеного аналізу динаміки та структури підприємств роздрібною торгівлі України автор робить висновок, що

за останнє десятиріччя суттєво скоротилася кількість підприємств роздрібною торгівлі. На основі аналізу статистичних даних було проаналізовано основні показники, проаналізовано динаміку та структуру роздрібного товарообороту і фінансових результатів підприємств роздрібною торгівлі України, досліджено основні проблеми, які стримували розвиток ринку роздрібною торгівлі в Україні.

Дослідженню стану розвитку внутрішньої торгівлі в Україні присвячені також публікації [4, 5]. Їх автори аналізують тенденції та проблеми розвитку роздрібною та оптовою торгівлі. Наголошено, що в довоєнний період у галузь торгівлі в Україні демонструвала динамічне зростання як обсягів реалізації товарів, так і фінансових показників торговельно-господарської діяльності.

Проблеми організації роботи магазинів роздрібною торгівлі в довоєнний період висвітлені у статті Г. Пятницької [6].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою даної роботи є дослідження особливостей функціонування вітчизняної торговельної галузі в реаліях сьогодення та пошук шляхів нівелювання впливу на неї деструктивних факторів зовнішнього середовища.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

За твердженням Кашперської А.І. в довоєнний період в Україні, з одного боку, зростала кількість великих торгових об'єктів, таких як супермаркети, гіпермаркети тощо, а з іншого — відбувалося скорочення кількості невеликих магазинів, які не могли конкурувати з великим бізнесом. Пріоритетною локацією невеликих торговельних об'єктів залишалася сільська місцевість, що пояснюється низьким рівнем платоспроможного попиту, зменшенням чисельності сільського населення, відсутністю необхідності придбання певних товарів тощо [1].

У 2021 році з досягненням обсягу продажів 4,8 трлн грн (176,7 млрд доларів США), роздрібна торгівля складала 14% валового внутрішнього продукту України [7]. В цілому ринок роздрібною торгівлі в Україні в довоєнний період характеризувався високим рівнем конкуренції та диктатом великих мережевих ритейлерів.

На початку повномасштабного вторгнення кількість вітчизняних підприємств торгівлі скоротилась, підприємства торгівлі втратили як магазини, так і складські приміщення, ворог знищив багато логістичних складів, втрасти стосувались і товарних запасів. Доволі проблематичним було забезпечення підприємств необхідними товарними ресурсами, оскільки були пошкоджені логістичні маршрути, існувало обмеження на імпорту товарів. Бойові дії на території України призвели до суттєвих змін в логістичних ланцюгах поставок. Їх наслідком стала необхідність перегляду підприємствами торгівлі своїх логістичних мереж, використання інших маршрутів доставки товарів та зміна постачальників, що в свою чергу призвело до підвищення витрат на логістику і збільшення вартості товарів. Підприємства торгівлі вимушені були шукати підтримки у створенні нових і безпечних логістичних маршрутів, вивченні нових ділових партнерств та диверсифікації каналів постачання. Втрати стосува-

лись і кадрового потенціалу, оскільки війна змусила багато працівників-жінок торговельних підприємств покинути територію України задля власної безпеки та безпеки своїх дітей. Ще одним викликом для національної торговельної галузі стало відключення електроенергії у осінньо-зимовий період внаслідок руйнування енергетичної інфраструктури країни російським агресором.

Наразі підприємства торгівлі стикаються з проблемами ліквідності, зі складнощами щодо забезпечення товарними ресурсами, змінами у обсягах та структурі споживчого попиту тощо. Відбувається зменшення купівельної спроможності населення. Переважна більшість споживачів відмовилась від здійснення імпульсивних покупок. Зниження особистих доходів населення, міграція певної частини населення за кордон, а також невизначеність щодо майбутнього негативно вплинули на обсяг та структуру споживчого попиту населення України. Зниження попиту на товари спричинило зменшення обсягів продажів, зниження прибутків роздрібних торговців і збільшення конкуренції серед них.

Найбільші збитки з початком повномасштабного вторгнення зазнали сегменти електронної комерції, ювелірних виробів, розваг і моди — замовлення в Інтернеті впали в п'ять разів, 85% ювелірних магазинів було закрито [8].

Стабільний попит сьогодні наявний лише на товари першої необхідності (переважно місцевого виробництва, якщо дешевий імпорту не доступний). Це також спонукає підприємства торгівлі оптимізувати витрати для підтримки прийнятної норми прибутку. Крім того варто відзначити, що західні регіони України стикаються зі зростанням споживчого попиту і дефіцитом пропозиції, тоді як регіони, де відбувалися бойові дії, стикаються зі зниженням споживчого попиту та обмеженими каналами постачання.

За результатами дослідження, яке проводиться серед членів Асоціації ритейлерів України, станом на червень 2023 року закритими лишається тільки 1% торгових об'єктів. У березні 2022 року кількість непрацюючих об'єктів торгівлі становила 4 481. Згідно даних останнього опитування торговельних мереж — членів RAU [9] станом на червень 2023 року, через 16 місяців з початку вторгнення російської федерації на територію України, з 16 935 торгових об'єктів всієї галузі вже працює 16 725. Відсоток діючих об'єктів складає 99%, відповідно закритих — всього 1%. Якщо у березні 2022 року не працювала майже третина торгових точок (29%), то станом на червень 2023 року лишається закритими всього 210 об'єктів торгівлі з 4481, які раніше зупинили свою роботу.

Працюючи в надскладних умовах, ритейлери робили можливе й неможливе, аби критично важлива інфраструктура для забезпечення населення найнеобхіднішими товарами продовжувала працювати. Таким чином відбулося майже повне відновлення мереж за кількістю діючих магазинів. В подальшому планується нарощування їхньої кількості, особливо по мірі звільнення нових територій. Загалом же кількість відкритих торгових точок збільшилася за 16 місяців на 28%. У різних сферах торгівлі цей процес ішов по-різному, але відновлення роботи підприємств торгівлі продовжується у всіх без винятку сегментах. Продуктові мережі до війни налічува-

ли 5226 об'єктів і в найважчий період — у квітні 2022-го, коли FMCG-оператори оптимізували свої мережі, — було зачинено 24% магазинів. Починаючи з травня 2022 року частка закритих мінімаркетів, супермаркетів, гіпермаркетів впевнено зменшувалася. Станом на кінець 2022 року вже працювало 95% від довоєнної кількості магазинів або 4913 торгових точок. Сектор non-food ритейлу, куди відносяться косметичні товари, засоби гігієни та інші товари повсякденного споживання, має схожу динаміку відновлення з сектором FMCG. Однак тут початкове падіння було сильнішим (-27%), коли зачинено було більше 700 об'єктів. За 2022 рік ритейлерам вдалося значно покращити цей показник і в грудні зачиненими лишалося тільки 212 підприємств торгівлі або 7%. У 2023 році цей сектор відновився навіть краще за продовольчий ритейл: вже в квітні 2023 року 99% із 3168 магазинів мереж відновили свою роботу, а станом на червень 2023 року кількість працюючих магазинів досягла показника у 3340 точок, перевершивши довоєнні показники на 3%, або 93 магазини [9].

Таким чином можна стверджувати, що наразі в Україні відбувається відновлення мережі торговельних об'єктів, проте відновлення відбувається нерівномірно в розрізі регіонів та областей.

"Fozzy Group" — один з найбільших українських ритейлерів, має понад 690 торгових точок по всій території країни. Компанія розвиває торговельні мережі різних форматів: супермаркети "Сільпо", гіпермаркети "Fozzy Cash&Carry", делікатес-маркети "Le Silpo", маркети супер "Trash!Траш!", магазини біля дому "Фора", преміальний маркет "Favore", фармацевтичні супермаркети "Біла ромашка", магазини персональної електроніки "Ringoo". ТОВ "Сільпо-Фуд", що входить до торгово-промислової групи "Fozzy Group" і розвиває мережу продуктових супермаркетів "Сільпо", за підсумками 2022 року збільшило чистий збиток у 4,1 рази — до 7,6 млрд. грн. Згідно з річним звітом про управління компанії-власника за підсумками 2022 року, валовий прибуток компанії зменшився на 6,9% — до 19,2 млрд. грн, прибуток від операційної діяльності збільшився в 2,8 рази — до 1,1 млрд. грн Сукупний дохід компанії скоротився на 3,8% порівняно з 2021 роком і склав 70 млрд. грн. Довгострокові зобов'язання станом на кінець минулого року склали 16 млрд. грн, поточні — 28,3 млрд. грн Водночас товарооборот компанії зріс на 6,1% порівняно з 2021 роком — до 62,4 млрд. грн. Станом на кінець 2022 року мережа "Сільпо" разом з делікатес-маркетами "Le Silpo" нараховувала 305 супермаркетів загальною площею 428 000 кв. м. в 71 місті України. Усього в 2022 році було відкрито вісім нових супермаркетів. Водночас роботу призупинили 18 супермаркетів мережі, розташованих на тимчасово окупованій території, 48 об'єктів вдалося відновити після деокупації та отриманих пошкоджень. У 2023 році компанія планує відкрити ще 10 нових супермаркетів, а до 2025 року збільшити їх кількість до 365 (без урахування потенційно деокупованих або розконсервованих об'єктів) [10].

Пристосовуючись до нових реалій, кожна торговельна мережа сформувала свій унікальний досвід організації бізнес-процесів в умовах воєнного стану, метою якого є нівелювання впливу деструктивних факторів зовнішнього середовища.

Наприклад, за твердженням генерального директору лінії магазинів EVA (ТОВ "РУШ") Ольги Шевченко мережа магазинів вже під час війни змогла оптимізувати логістичні процеси, тимчасово замінити бренди міжнародних виробників власним імпортом, зосередитися на підтримці роботи торгових точок. Через окупацію і бойові дії компанія зазнала збитків на 360 млн грн в товарних запасах та обладнанні. Наразі відкрито більше 1000 магазинів, але досі не працюють понад 150 торгових точок. У 2022 році товарооборот мережі знизився лише на 7%, до 15,7 млрд. грн В першому кварталі 2023 року мережа відкрила 11 нових торгових точок та поновила роботу 12 раніше зачинених об'єктів, зокрема у Херсоні, Харкові та області й навіть на Донеччині. За 2022 рік відкрили 26 нових магазинів і ще близько 50 відновили після пошкоджень різного ступеню. Мережа планує до кінця 2023 року відкрити 50 нових магазинів, переважно в центрі та на заході країни. Також активно розвивається напрямок електронної комерції. Інтернет-магазин мережі наразі забезпечує близько 7% продажів і за останніми даними вже займає четверте місце в рейтингу інтернет-магазинів країни. У 2023 році компанія запустила власну кур'єрську службу доставки замовлень з EVA.UA — цю послугу вже тестують у столиці. Найближчим часом компанія планує запуск нового мобільного додатку. До того ж компанія планує добудувати і автоматизувати склади, відкрити новий хаб під e-commerce на базі існуючого розподільчого центру у Дніпрі. У мережі працюють над вдосконаленням бізнес-процесів та оптимізацією управління запасами [11].

За період воєнних дій в Україні збитки компанії "Фокстрот" склали близько 1 млрд. грн. З них приблизно 650 млн грн втрат — це товар, який згорів на центральному складі в Гостомелі та у знищених магазинах. Решта — засоби та цінності нетоварного характеру. Зараз компанія готує інформацію щодо включення цих збитків до тих, що має компенсувати держава-агресор. Коли в майбутньому цей механізм запрацює, компанія може розраховувати на відшкодування втрат. На початку війни одним із викликів для мережі були логістичні проблеми. Певним чином ці проблеми були нівельовані планом підготовки до можливих ускладнень, але цей документ повністю не враховував масштабу тих воєнних дій, що почалися. Компанія мала розроблений план евакуації з потенційно "гарячих точок" найдорожчих матеріальних цінностей, але насправді довелося евакуювати майже все з набагато більшої території. Частина товару залишилася за лінією фронту і була знищена. Саме переміщення товару виявилось ускладнене і було реалізоване за допомогою транспортних партнерів компанії. Близько 4,5 млн грн компанія інвестувала в енергонезалежність магазинів: на закупівлю генераторів, автономне освітлення, зарядні станції й інші засоби. Важливим аспектом була готовність компанії до різних видів викликів. Зокрема компанія використовувала власний сайт для реалізації товарів, а в магазинах вже давно була технологія дистанційного продажу і дистанційної безкасової оплати через смартфон, функціонував мобільний додаток. Тобто, компанія мала усі потрібні технологічні засоби, але їхня цінність розкрилася найбільше саме під

час війни: коли половина магазинів була без світла, а деякі системи не працювали [12].

Основними рисами розвитку підприємств роздрібно-торгівлі на сьогодні залишаються оптимізація товарного асортименту, переорієнтація в бік продажу продовольчих товарів, зосередження на пошуку можливостей зменшення витрат, зокрема розвиток власного імпорту, розвиток інтернет-торгівлі, збереження програм лояльності для покупців, розширення набору послуг для споживачів, зокрема послуг з доставки товарів.

Роздрібна мережа "АТБ" з перших днів війни перебуває на передньому краї боротьби за продовольчу безпеку України. З початку повномасштабного вторгнення корпорація "АТБ" вимушено закрила понад 300 магазинів у зонах активних бойових дій. Два з восьми розподільчих центрів корпорації були знищені, робота ще двох заблокована у зоні бойових дій. Найбільший попит протягом перших тижнів війни у торговельній мережі "АТБ" був на продукти тривалого зберігання. По мірі стабілізації ситуації почали відкривати тимчасово зачинені магазини у Києві та області, у Харкові. Поступово планують також відновлювати роботу мережі відповідно до мапи бойових дій і в інших регіонах. Від перших днів війни магазини "АТБ" працювали всюди, де була можливість. Пізніше, коли військово-оперативна ситуація суттєво погіршилась і умови для логістики значно змінилися, "АТБ" створила мережу опорних магазинів у великих містах країни — Києві, Харкові, Сумах, Миколаєві та інших. Ці магазини мали найширший асортимент товарів. Решта магазинів у цих регіонах були тимчасово закриті. Серед чинників воєнного часу найбільший вплив мають: зруйновані ланцюги постачань, комендантська година, зруйновані чи захоплені окупантами виробничі та складські приміщення, необхідність змінити маршрут доставки через бойові дії чи розбиті дороги. Асортимент продукції "АТБ" та склад постачальників може суттєво і досить швидко змінюватися. Насамперед тому, що війна зруйнувала логістику. І для заповнення полиць магазинів необхідно застосовувати гнучку логістику та систему відкритого партнерства. Іноді компанії доводиться оперативно знаходити альтернативних постачальників. Мережа вже посилила власний імпорт продовольчих товарів і товарів першої необхідності із Польщі, країн Балтії, Чехії, Італії та Туреччини. Прямий імпорт організують насамперед для найбільш уразливих великих міст Київського, Одеського, Миколаївського та Харківського регіонів. Надалі "АТБ" планує збільшити перелік імпортованих товарів та розширити географію їх постачання. Усі зусилля спрямовані на пошук постачальників для наповнення полиць магазинів товарами й організацію логістики в умовах зруйнованої інфраструктури. Також необхідно мінімізувати небезпеку для працівників та відвідувачів. Наразі основне завдання для корпорації — стабільне забезпечення всіх українців продовольчими товарами та товарами першої необхідності [13].

Не останню роль у забезпеченні роботи вітчизняних підприємств, в тому числі і торговельних, в умовах воєнного стану відіграла держава. Державна підтримка бізнесу була спрямована як на зменшення податкового навантаження, так і на створення умов для креди-

тування бізнесу за пільговими ставками. Важливо відмітити такі кроки уряду як запровадження єдиного податку у розмірі 2 відсотків для всіх підприємств з річним оборотом не більше 10 млрд. грн (без ПДВ та податку на прибуток); скасування податку на соціальне страхування для I та II груп платників податків та податку на соціальне страхування для мобілізованих працівників, які належать до III групи платників податків (режим спрощеного оподаткування); звільнення від сплати земельного та екологічного податків для компаній, які функціонують на території, де активні наземні бойові дії.

В якості підтримки бізнесу уряд задекларував комплексний пакет фінансової підтримки, включаючи кредитну програму "5-7-9%" та державні гарантії. Державну кредитну програму "5-7-9%" розширено на всі українські підприємства для отримання доступу до кредитів у розмірі до 60 млн грн під 0% на період дії воєнного стану та протягом місяця після цього (в подальшому відсоткова ставка підвищиться до 5% річних). Доступне фінансування для інвестиційних проєктів, рефінансування наявних кредитів або потреб в оборотному капіталі. Строк кредитування за програмою "5-7-9" залежатиме від цільового призначення коштів. На реалізацію інвестиційного проєкту та на рефінансування заборгованості кредит надається щонайбільше на 5 років. Для фінансування оборотного капіталу — на 3 роки [14].

Наразі в Україні діє програма надання державних гарантій за кредитами підприємств малого та середнього бізнесу, які функціонують понад один рік і не підлягають процедурі банкрутства. Кредити можуть бути надані на термін від 1 до 10 років на суму до 100 млн грн за ставкою 6% із заставою не більше 60 відсотків [15].

ВИСНОВКИ

У короткостроковій перспективі важливість торговельної галузі полягає, насамперед, у забезпеченні населення України споживчими товарами під час війни. Зважаючи на постійні виклики конкретного часу, подальше дослідження умов функціонування підприємств торгівлі є надзвичайно важливим. Підприємствам торгівлі важливо удосконалювати бізнес-процеси та підходи до розвитку бізнесу, пристосовуючи їх до динамічних змін зовнішнього середовища, щоб здійснити адаптацію бізнесу до нових реалій. Актуальним залишається побудова нових ланцюгів постачань і партнерських взаємозв'язків, впровадження нових механізмів фінансування та фінансова підтримка держави.

Література:

1. Кашперська А. І. Ринок роздрібно-торгівлі України: стан і тенденції розвитку. Бізнес Інформ. 2021. № 4. С. 120—127.
2. Бегларашвілі О., Кулік А. Роздрібна торгівля в Україні: динаміка змін. Scientia Fructuosa (Вісник Київського національного торговельно-економічного університету). 2018. № 119 (3). С. 52—60. URL: <http://journals.knu-te.edu.ua/scientia-fructuosa/article/view/693>
3. Коптева Г.М. Сучасний стан та тенденції розвитку підприємств роздрібно-торгівлі. Приазовський економічний вісник. 2019. Випуск 6 (17). С. 140—143. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/6_17_ukr/29.pdf

4. Демчук Н. І., Безугла Л. С., Ткаліч О. В. Внутрішня торгівля в Україні: стан та перспективи розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 11. С. 111—114.

5. Пиріг С.О., Ішчук Л.І., Ніколаєва А.М. Аналіз сучасного стану розвитку роздрібно торгівлі України. Економічні науки. 2019. Том 1. № 16 (61). URL: oblik-i-finansy.lutsk-ntu.com.ua/index.php/ekonomichni-nauky-oblik-i-finan/article/view/47

6. Пятницька Г. Часові обмеження у внутрішній торгівлі. Scientia Fructuosa (Вісник Київського національного торговельно-економічного університету). 2019. № 125 (3), С. 53—69. URL: [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019\(125\)05](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019(125)05)

7. Державна служба статистики України. Валовий внутрішній продукт. URL: http://ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/nr/nr_scb16_2017_2020_u.htm

8. All Retail. Українці знову почали купувати онлайн: аналітика доставок Нової Пошти за час війни. URL: <http://allretail.ua/news/77090-ukrajinci-znovu-pochali-kupuvati-onlayn-analitika-dostavok-novoji-poshti-za-chas-viyni>

9. RAU. Український ритейл в умовах війни. URL: <http://rau.ua/novyni/merezhi-za-16-misjaciv-vijni/>

10. RAU. Власник мережі Сільпо звітує про збитки на 7,6 млрд грн за 2022 рік. URL: <http://rau.ua/novyni/vlasnik-silpo-zbitki-7-6-mlrd-grn/>

11. RAU. Ольга Шевченко, EVA: До кінця року плануємо відкрити 50 нових магазинів, переважно в центрі та на заході України. URL: <http://rau.ua/personalii/olga-shevchenko-eva-6/>

12. RAU. Олексій Зозуля, Фокстрот: Знову актуальний весь той арсенал засобів та методів конкуренції, що був і до війни. URL: <http://rau.ua/personalii/oleksij-zozulja-fokstrot/>

13. RAU. Костянтин Симоненко. За законами воєнного часу: як мережа АТБ вибудовує нову систему забезпечення українців продуктами. URL: <http://rau.ua/dosvid/atb-sistemu-produktami/>

14. Урядовий портал. Уряд надає можливість отримати кредит до 60 млн грн будь-якому українському підприємству під 0% на час воєнного стану за Програмою "5-7-9%" URL: <http://www.kmu.gov.ua/news/uryad-nadaye-mozhlivist-otrimati-kredit-do-60-mln-grn-bud-yakomu-ukrayinskomu-pidpriemstvu-pid-0-na-chas-voyennogo-stanu-za-programoyu-5-7-9>

15. Урядовий портал. Кабінет Міністрів України. Постанова від 27 березня 2022 р. № 374. Про надання державних гарантій на портфельній основі у 2022 році. URL: <http://www.kmu.gov.ua/npas/pro-nadannya-derzhavnih-garantij-na-portfelnij-osnovi-u-2022-roci-374>

References:

1. Kashperska, A.I. (2021), "Retail market of Ukraine: state and trends of development", BusinessInform, vol. 4, pp. 120—127.

2. Beglarashvili, O. and Kulik, A. (2018), "Retail trade in Ukraine: dynamics of changes", Scientia Fructuosa (Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics), vol. 119 (3), pp. 52—60, available at: <http://journals.knute.edu.ua/scientia-fructuosa/article/view/693> (Accessed 27 July 2023).

3. Koptueva, H.M. (2019), "The current state and development trends of retail enterprises", Priazovsky

Economic Bulletin, vol. 6 (17), pp. 140—143, available at: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/6_17_ukr/29.pdf (Accessed 27 July 2023).

4. Demchuk, N.I., Bezuhla, L.S. and Tkalich, O.V. (2019), "Internal trade in Ukraine: state and prospects of development", Investments: practice and experience, vol. 11, pp. 111—114.

5. Pirig, S.O., Ishchuk, L.I. and Nikolayeva, A.M. (2019), "Analysis of the current state of development of retail trade in Ukraine", vol.1, no. 16(61), available at: oblik-i-finansy.lutsk-ntu.com.ua/index.php/ekonomichni-nauky-oblik-i-finan/article/view/47 (Accessed 27 July 2023).

6. Pyatnitskaya, G. (2019), "Time restrictions in domestic trade", Scientia Fructuosa (Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics), vol. 125(3), pp. 53-69. [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019\(125\)05](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019(125)05).

7. State Statistics Service of Ukraine (2021), "Gross domestic product", available at: http://ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/nr/nr_scb16_2017_2020_u.htm (Accessed 27 July 2023).

8. All Retail (2022), "Ukrainians have started buying online again: analytics of Nova Poshta deliveries during the war", available at: <http://allretail.ua/news/77090-ukrajinci-znovu-pochali-kupuvati-onlayn-analitika-dostavok-novoji-poshti-za-chas-viyni> (Accessed 27 July 2023).

9. RAU (2023), "Ukrainian retail in times of war", available at: <http://rau.ua/novyni/merezhi-za-16-misjaciv-vijni/> (Accessed 27 July 2023).

10. RAU (2023), "The owner of the Silpo chain reports losses of UAH 7.6 billion for 2022", available at: <http://rau.ua/novyni/vlasnik-silpo-zbitki-7-6-mlrd-grn/> (Accessed 27 July 2023).

11. RAU (2023), "Olga Shevchenko, EVA: We plan to open 50 new stores by the end of the year, mainly in the center and west of Ukraine", available at: <http://rau.ua/personalii/olga-shevchenko-eva-6/> (Accessed 27 July 2023).

12. RAU (2023), "Oleksiy Zozulya, Foxtrot: The entire arsenal of means and methods of competition that existed before the war is relevant again", available at: <http://rau.ua/personalii/oleksij-zozulja-fokstrot/> (Accessed 27 July 2023).

13. RAU (2023), "Konstantin Simonenko. According to the laws of wartime: how ATB network is building a new system for supplying Ukrainians with products", available at: <http://rau.ua/dosvid/atb-sistemu-produktami/> (Accessed 27 July 2023).

14. Government portal (2022), "The Government provides an opportunity to receive a loan of up to UAH 60 million to any Ukrainian enterprise at 0% during martial law under the "5-7-9%" program", available at: <http://www.kmu.gov.ua/news/uryad-nadaye-mozhlivist-otrimati-kredit-do-60-mln-grn-bud-yakomu-ukrayinskomu-pidpriemstvu-pid-0-na-chas-voyennogo-stanu-za-programoyu-5-7-9> (Accessed 27 July 2023).

15. Government portal (2023), "The Cabinet of Ministers of Ukraine. Resolution No. 374 of March 27, 2022. On the provision of state guarantees on a portfolio basis in 2022", available at: <http://www.kmu.gov.ua/npas/pro-nadannya-derzhavnih-garantij-na-portfelnij-osnovi-u-2022-roci-374> (Accessed 27 July 2023).

Стаття надійшла до редакції 03.08.2023 р.

О. А. Горобченко,
к. е. н., доцент кафедри економіки та підприємництва,
ЧНУ ім. П. Могили, м. Миколаїв, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1449-7674>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.71

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА СТВОРЕННЯ ІНТЕРНЕТ-МАГАЗИНУ

O. Horobchenko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship,
Petro Mohyla Black Sea National University

FEATURES OF FUNCTIONING AND CREATING ONLINE STORE

У статті розглянуто головні причини популярності та основні аспекти визначення сутності Інтернет-магазину як основної форми ведення Інтернет-торгівлі. Наведені основні його характерні риси та інші особливості функціонування. Складено та проаналізовано рейтинг найпопулярніших маркетплейсів за кількістю відвідувань в Україні за січень та березень 2023 року. Розкрито структуру Інтернет-магазину як найбільш комплексної та складної в реалізації системи електронної комерції. Виділені основні завдання, котрі покликана вирішувати охарактеризована структура. Висвітлені варіанти побудови Інтернет-магазину залежно від моделі е-бізнесу. Визначені та коротко описані основні етапи створення Інтернет-магазину, які необхідні кожному власнику бізнесу при веденні online-бізнесу. Наведені основні критерії успішності веб-сайту Інтернет-магазину та варіанти його розробки. Розкриті сучасні аспекти цінової політики з розробки сайтів Інтернет-магазинів "під ключ" та тарифні плани, котрі пропонують вебстудії України.

In the digital age, the most common form of online business is an online store. The main reasons for this are quarantine restrictions, a full-scale enemy invasion of Ukraine, and the annual growth in the profitability of online businesses. An online store is a specialized website owned by a trading company, web studio, etc., and designed to promote consumer goods on the market, increase sales, and attract new customers. Its main features include a large number of products offered; a significant amount of information about purchases and a personalised approach to consumers; the convenience of market research; lower maintenance and management costs. All this makes the creation of an online store a profitable business development.

In the ranking of the most popular services, the creation of online stores has now taken the first place. In January 2023, the five most visited marketplaces in Ukraine included Olx.ua, Prom.ua, Tabletki.ua, Bigl.ua, and Hotline.ua. An online store is the most comprehensive and complex e-commerce system, with two components: front office and back office. They cover the main business processes of a trading company and ensure the fulfilment of all online trading tasks.

Depending on the e-business model, there are two types of online store development: an online store and an offline business combined with an online store. Of course, stores of the second type have an advantage, since such a symbiosis provides new opportunities for business development.

We have identified and described the main stages of creating an online store: choosing a business niche, a work plan for its creation, legal registration, development of the site structure, and design and optimisation of the site. These are the main steps that business owners should take into account when running an online business. In order to perform all functions and achieve success, an online store must meet certain criteria: attractive website design; relevant, in-demand products, complete information about them and quick search for them on the website; uninterrupted operation of the resource. Development specialists distinguish three options for developing an online store: from scratch, using a template, and using a CMS. Among the tariff plans offered by Ukrainian web studios are: economy — a website based on a template; business — an online store based on a template with advanced functionality and/or unique design; premium — individual technology from scratch. At the same time, the cost of their creation is formed taking into account the volume, complexity of work, time spent, etc., and may differ from one contractor to another. Thus, creating a successful and profitable online store is a rather long, complex, and expensive process that requires a lot of time, effort, and professionalism, as it is divided into several stages and has several options for website development. Thanks to this division, it is easier for entrepreneurs to know what actions and manipulations should be carried out at a particular time when running an online business.

Ключові слова: бізнес, розвиток, підприємець, Інтернет-магазин, структура, споживачі, створення, вебсайт.

Key words: business, development, entrepreneur, online store, structure, consumers, creation, website.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах веденням бізнесу Інтернет-торгівля набула особливої популярності та актуальності. В епоху активного розвитку цифрових технологій будь-що можна придбати або продати онлайн. Найпоширенішою формою online-торгівлі є Інтернет— магазин. Згадаємо, першу в світі транзакцію в Інтернет-магазині було здійснено майже 30 років тому — у 1994 році. Сьогодні, у всіх розвинених країнах нашої планети покупки через мережу Інтернет здійснюють понад 80% користувачів. Щодня кількість онлайн-покупок зростає, а власники Інтернет-магазинів збільшують свої прибутки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні і практичні аспекти електронної комерції висвітлені у багатьох наукових працях вітчизняних дослідників: Г. Андрощук, О.Л. Андронік, В. В. Батриченко, М. Буров, А.В. Воронін, К.М. Краус, Н.М. Краус, О.В. Манжура [2], В.П. Пильнова, О.М. Гавриш, Т.В. Капелюшна, О.О. Лобань [3], О.І. Шалева [10] тощо. Проте основні аспекти функціонування Інтернет-магазинів як найбільш розповсюдженої форми online-торгівлі розглядаються недостатньо глибоко, адже саме вони впливають і визначають розвиток українського ринку електронної комерції.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз особливостей функціонування, структури Інтернет-магазину, висвітлення основних етапів та варіантів його створення, які чекають кожного підприємця на тернистому шляху електронного бізнесу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нині як у світі, так і в Україні Інтернет-магазини набирають неабиякої популярності. Головними причинами цього стали карантинні обмеження та повномасштабне вторгнення ворога на територію нашої держави, наслідки якого охопили весь світ. Проте вони не є єдиними, оскільки з кожним роком offline-бізнес стає менш прибутковим, поступаючись своїм Інтернет-аналогам. Це ж саме сталося з рекламою, адже небагато підприємців досі використовують вуличні білборди. На зміну їм прийшла таргетована, контекстна реклама, здатна залучити в сотні разів більше клієнтів, при цьому вимагаючи куди менших витрат.

Нині рішення, що пропонуються для здійснення Інтернет-торгівлі, розділяють на п'ять видів: відкриття сторінки в електронному торговельному ряду; оренда Інтернет-магазину; покупка готового Інтернет-магазину; розробка магазину аутсорсинговою фірмою; створення Інтернет-магазину власними силами.

Згідно з чинним законодавством, Інтернет-магазин — це засіб для представлення або реалізації товару, роботи чи послуги шляхом вчинення електронного правочину [3].

Нині Internet-магазин (електронний, e-shop) являє собою спеціалізований Web-сайт, який належить фірмі-товаровиробнику, торговій фірмі тощо та призначений для просування споживчих товарів на ринку, збільшення обсягів продажу, залучення нових покупців [9].

Інтернет-магазин — це цілодобовий доступ до продукції, замовлення з різних регіонів без прив'язки до конкретного міста, безмежна вітрина, що вміщує численні товари. Здебільшого сюди не приходять від нудь-

Таблиця 1. ТОП – 10 найбільших маркетплейсів за кількістю відвідувань в Україні

Рейтинг	Офіційна назва вебресурсу	Кількість відвідувань, млн		Січень 2023 р	
		січень 2023 р.	березень 2023 р.	середній час проведений на сайті, хв.	кількість переглядів сторінок за 1 відвідування
1	OLX.UA	62,1	61,6	9,27	9,58
2	PROM.UA	42,3	40,7	6,06	5,70
3	TABLETKI.UA	14,6	17,1	5,04	5,05
4	BIGL.UA	9,6	7,9	3,43	4,63
5	HOTLINE.UA	8,5	6,9	4,59	5,13
6	SHAFU.UA	7,9	7,4	9,22	9,08
7	EK.UA	4,3	4,4	5,03	5,44
8	IZI.UA	3,9	2,8	2,14	2,81
10	LETYSHOPS.COM	3,7	3,4	2,06	2,34

Джерело: сформовано автором з використанням даних [4, 5].

ги просто подивитися, як до офлайн-магазинів, а заходять, коли шукають певний продукт.

Водночас електронна торгівля дозволяє заробляти гроші без оренди приміщення та великої кількості працівників. Люблять такі онлайн-майданчики і покупці, оскільки це зручно, швидко та доступно. Усе це робить створення інтернет-магазину вигідною справою для розвитку малого, середнього та великого бізнесу, незалежно від того, є у вас стаціонарне торгове місце чи ні.

До основних характерних рис Internet-магазинів належать: вони пропонують велику кількість товарів та послуг, ніж реальні магазини, і забезпечують споживачів значно більшим обсягом інформації, необхідної для прийняття рішення про покупку; персоналізований підхід до споживачів з врахуванням попередніх відвідувань магазину, зроблених в ньому покупок та використання їх як ефективного способу маркетингових досліджень; вони потребують менших витрат на утримання, організацію роботи та кількість обслуговуючого персоналу [2, 9].

Завдяки розвитку Інтернету та інтересу користувачів, створення Інтернет-магазинів наразі вийшло на першу сходинку в рейтингу найпопулярніших послуг. У січні 2023 року у п'ятірку найбільш відвідуваних Інтернет-магазинів увійшли маркетплейси товарів і послуг Olx.ua, Prom.ua, Tabletki.ua, Bigl.ua, Hotline.ua (Табл. 1).

Це суб'єкти змішаної моделі е-бізнесу, котрі зареєстровані в Україні та із щомісячною відвідуваністю не менше 300—500 тис.

У березні 2023 р. трійка лідерів залишилася незмінною — це класифайд Olx.ua, маркетплейс Prom.ua та сервіс пошуку ліків Tabletki.ua. Тоді як за двома іншими критеріями (час відвідувань та кількість переглядів сторінок) їхні позиції змінюються у березні порівняно з січнем 2023 р. І лише популярний класифайд Olx.ua займає першу сходинку за всіма трьома критеріями. Доречно зауважити, що Olx.ua займає п'яте місце у загальному рейтингу всіх вебсайтів України. Отже, перед багатьма підприємцями постали питання: "а чи варто створювати Інтернет-магазин?", "чи можна це зробити власними силами?". Звісно ж відповіді на ці питання не однозначні.

Інтернет-магазин — це найбільш комплексна, хоча й складна в реалізації, система електронної комерції, яка охоплює основні бізнес-процеси торгового підприємства: вибір товарів, оформлення замовлень, проведення взаєморозрахунків, відстеження виконання замовлень, а у разі продажу інформаційних товарів або надання інформаційних послуг доставку за допомогою мереж електронних комунікацій [1, 2]. До основних компонентів його структури відносять фронт-офіс та бек-офіс (Рис. 1).

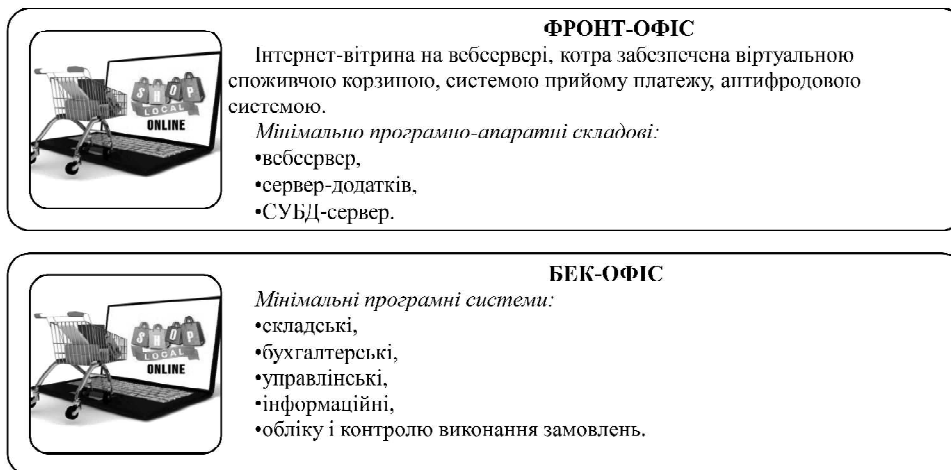

Рис. 1. Компоненти загальної структури Інтернет-магазину

Джерело: сформовано автором на основі [2, с.135—137].

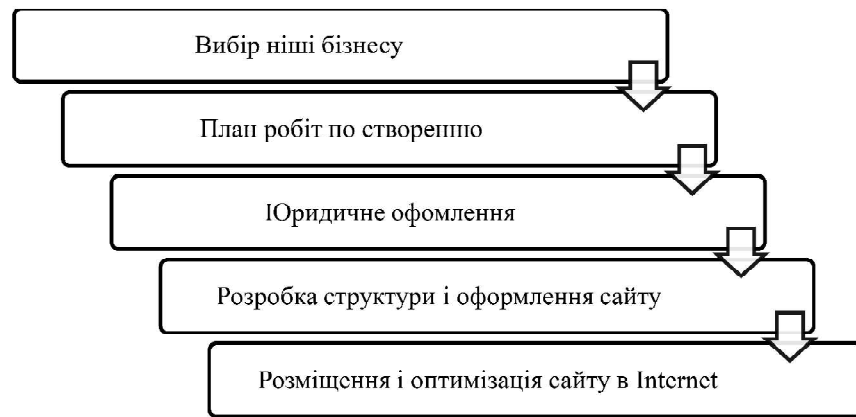

Рис. 2. Основні етапи створення Інтернет-магазину

Джерело: узагальнено автором на основі [3, 7, 8].

В цілому така структура Інтернет-магазину призначена для виконання ряду завдань: реєстрація покупців; надання інтерфейсу до бази даних товарів, що продаються (у вигляді каталогу, прайс-листа); робота з електронною корзиною покупця; оформлення замовлень з вибором методу оплати, доставки, страховки і випискою рахунку; резервування товарів на складі; проведення розрахунків або контроль факту оплати; формування заявок на доставку товарів покупцям і оформлення супровідних документів; надання покупцеві засобів відстеження виконання замовлень; доставка товарів; надання онлайн-допомоги покупцеві; збирання й аналіз різної маркетингової інформації; забезпечення безпеки особистої інформації покупців; автоматичний обмін інформацією з бек-офісом компанії.

Залежно від використовуваної моделі електронного бізнесу варіанти побудови Інтернет-магазину суттєво відрізняються. Виділяють два типи його побудови [2, 10]: online — магазин (відсутня традиційна торгова мережа); offline — бізнесу в поєднанні з online (коли Інтернет-магазин створюється на основі діючого реального магазину). Безперечно перевагу мають магазини другого типу. У цьому випадку симбіоз додає нові можливості обом видам бізнесу: Інтернет-магазин користується перевагами доставки з існуючої мережі роздрібних магазинів, він може пропонувати варіант отримання товару у вибраному магазині, та на відміну від онлайн-магазину у нього не виникає проблем при поверненні товарів; офлайн-покупці можуть заздалегідь ознайомитися з товарним асортиментом і характеристиками на сайті, а потім прийти в найближчий реальний магазин.

Узагальнюючи практичні рекомендації ряду фахівців, до основних етапів створення Інтернет-магазину доцільно віднести (Рис. 2):

1. Вибір ніші для створення бізнесу. На цьому етапі необхідно вирішити, яким товарами буде займатися Інтернет-магазин. Від цього вибору буде залежати багато чого, оскільки у кожній ніші є свої вимоги, а зацікавленість аудиторії різна у випадку з кожною окремою групою товарів. Для того, щоб вибрати максимально вигідну нішу, слід звернути увагу відразу на кілька факторів: конкуренція у ніші, доцільність бізнесу, пошук постачальників. На цьому етапі підприємцю необхідно визначити: що він буде продавати, наскільки цей товар

підходить для торгівлі через Інтернет? Ідеальний об'єкт для Інтернет-торгівлі — стандартні не швидкозсувні товари з гарантованими споживчими властивостями. Певні товарні категорії мають специфічні обмеження для торгівлі в Інтернеті: одяг і взуття вимагають примірки, ліки і продукти — термінової доставки і т.п. Якщо товар підходить під категорію продаються через Інтернет, далі йде оцінка конкурентів — аналіз сайтів, що пропонують такі ж або аналогічні товари або послуги.

2. План робіт по створенню Інтернет-магазину передбачає всі аспекти розробки, котрі вимагають особливої уваги від розробника. До розробки плану робіт слід поставитися вкрай серйозно, оскільки це допоможе підприємцю ефективно комунікувати з цільовою аудиторією та контролювати роботу підлеглих, якщо він займеться створенням Інтернет-магазину не сам, а з командою фахівців.

3. Юридичне оформлення Інтернет-магазину. Існує кілька суттєвих переваг юридичного його оформлення: не всі постачальники погодяться співпрацювати з сумнівною компанією, кур'єрські служби не завжди будуть готові передавати гроші за замовлення готівкою, оптові покупці будуть боятися відправляти гроші без розрахункового рахунку. Інтернет-магазин повинен бути юридично зареєстрований як ФОП або як ТОВ. Для його відкриття знадобляться наступні КВЕДи: 47.91 "Роздрібна торгівля, яка здійснюється фірмами поштового замовлення або через мережу Інтернет"; 53.2 "Інша поштова та кур'єрська діяльність"; 49.4 "Вантажний автомобільний транспорт, надання послуг перевезення речей" — цей код стане в пригоді, якщо доставка має окрему вартість і виділяється в договорі, первинних документах; 73.11 "Рекламні агентства" — цей код потрібен, коли плануєте розміщувати рекламу на своєму веб-сайті. Найважливішим моментом є те, щоб один або декілька вищевказаних видів діяльності мають бути зареєстровані в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань [1].

4. Розробка структури та оформлення сайту. Структура сайту — це один з найважливіших елементів електронного ресурсу, який впливає як на лояльність ваших клієнтів, так і на реакцію пошукових роботів системи. Структура Інтернет-магазину включає в себе: SEO-структуру (категорії, товари, інформаційні мате-

ріали, виробники); технічну (функціональну) структуру [7].

При розробці Інтернет-магазину ключовим завданням є створення візуально привабливого, приємного і зручного інтерфейсу. Часто власники бізнесу велику увагу приділяють зовнішній стороні питання, намагаючись виділитися серед величезного числа конкурентів, але при цьому забувають, що для покупця передусім важливою є інтуїтивно зрозуміла структура Інтернет-магазину. Потрапивши на сайт, людина повинна відразу зорієнтуватися, де шукати потрібну їй інформацію або продукт, не переглядаючи десятки непотрібних сторінок. Якщо структура Інтернет-магазину незручна й незрозуміла покупцеві, він не затримається довго на сайті. Сьогодні людям важливо знайти потрібну і корисну річ в найкоротші терміни і без проблем придбати її — і все це не виходячи з дому. Якщо підприємець хоче створити успішний Інтернет-магазин, то слід приділити особливу увагу інтуїтивності й логічності структури, оскільки від неї буде залежати успіх всього бізнесу. Ось чому слід ретельно продумати, як буде виглядати підсумкова версія Інтернет-магазину. Фахівці по створенню сайтів часто пропонують вже готові варіанти структури, які пройшли перевірку як часом, так і користувачами [6].

Розробляючи оформлення для ресурсу, в першу чергу, слід звертати увагу на тренди в їх дизайні та оформленні, котрі змінюються в середньому один раз на рік. Проте обравши стиль оформлення, який користується нині найбільшою популярністю, підприємець зможе домогтися більшої уваги й інтересу з боку клієнтів, які відвідали створений Інтернет-магазин.

5. Розміщення сайту в Інтернеті та його оптимізація. Існуючі два варіанти розміщення сайту Інтернет-магазину: на власному сервері, при цьому він або розташовується в комп'ютерній мережі провайдера за відповідну абонентську плату, або підключається до провайдера по виділеній лінії; на обладнанні провайдера (віртуальний сервер), в цьому випадку у провайдера орендується дисковий простір (hosting). І якщо у підприємства є виключне авторське право на нього, то витрати на створення сайту включаються до складу нематеріальних активів підприємства. Інші витрати, куди входить плата за хостинг, доступ в Інтернет і т. п., відносяться на собівартість, оскільки вважається, що вони пов'язані з виробництвом і управлінням підприємством.

Ось так виглядає короткий перелік дій, які потрібно власнику бізнесу враховувати при запуску Інтернет-магазину. При цьому успішний та прибутковий Інтернет-магазин повинен відповідати головним критеріям: привабливий дизайн сайту; актуальні, затребувані товари, повна інформація про них та швидкий їх пошук на сайті; безперебійна робота ресурсу. Це свідчить, що сайт має витримувати високі навантаження, при виникненні збоїв або помилок треба оперативно їх усувати, сторінки краще оформити відповідно до фірмового стилю, дизайн зробити естетичним, впізнаваним та адаптивним, а контент розміщувати лише унікальний та корисний.

ІТ-фахівці виділяють три варіанти розробки сайтів Інтернет-магазину [7, 9]: з нуля, за допомогою конструктора (шаблону) та на CMS (Content Management System — система керування вмістом або контентом). Одні дозволяють отримати простий сайт з обмеженим

набором функцій, інші — функціональний ресурс з унікальним дизайном. Від складності роботи та вимог замовника залежить ціна розробки — що складніший проєкт, то дорожчим він буде. Для вибору відповідного варіанта треба вивчати сайти конкурентів, розуміти потреби ЦА, продумати структуру та функціонал, прописати завдання для запуску онлайн-майданчика. І лише потім відповідно до поставлених завдань вирішити, чи буде достатньо шаблонного сайту чи потрібний ресурс з ширшими можливостями. При цьому обов'язково слід враховувати масштаби бізнесу, можливі ризики та бюджет.

За результатами дослідження української вебстудії "STUDIO IFISH", в Україні вартість актуальних пропозицій з розробки сайтів "під ключ" у 2023 рік умовно поділяється на 3 групи: бюджет — від 12 000 до 35 000 грн; бізнес — від 55 000 до 120 000 грн; преміум — від 150 000 грн і вище [9]. Вартість створення Інтернет-магазину формується з урахуванням багатьох факторів (обсягу, складності робіт, витраченого час, тощо) і може відрізнятися у різних виконавців. Наприклад, деякі розробники на біржах фрілансу, особливо новачки без досвіду, можуть пропонувати послуги за декілька тисяч гривень, а профі беруть десятки, а то й сотні тисяч гривень за проєкт. Тут все залежить від знань, навичок, можливостей та репутації фахівця. Що стосується вебстудій, вони теж пропонують різні ціни, і іноді різниця суттєва. Це пов'язано зі статусом компанії та кваліфікацією співробітників. Наприклад, ті агентства, які працюють з масштабними проєктами та відомими брендами, беруть за послуги набагато більше, ніж невеликі фірми, але це зовсім не означає, що якість роботи у останніх буде гіршою.

У вебстудіях переважно пропонують декілька тарифних планів, кожен із яких має свої умови та терміни виконання: економ — сайт на шаблоні вартістю від 1500\$; бізнес — Інтернет-магазин на шаблоні з розширеним функціоналом та/або унікальним дизайном від 2500—3000\$; преміум — індивідуальна технологія з нуля від 12000\$. Крім того ж фахівці зазначають, що "якщо Інтернет — магазин на основі шаблону і невеликий (складається з невеликої кількості розділів, не має складної фільтрації товарних позицій і накопичувальних знижок, передбачає інтеграцію з Новою Поштою, платіжними системами, 1С, агрегаторами типу Rozetka і іншими сервісами), то може обійтися власнику бізнесу за ціною від 25 000 грн. У той час як ціна Інтернет-магазину з тисячами товарних позицій на Bitrix може стартувати від 80 000 грн, а терміни створення масштабного проєкту можуть становити від 80 робочих днів". Вони застерігають власників бізнесу, хто вже погоджується на вартість готового Інтернет-магазину на шаблоні, проте, що з огляду на особливості продукту, сферу торгівлі та інші фактори замовляти розробку торговельного онлайн-майданчика на шаблоні дуже ризиковано [7, 9].

ВИСНОВКИ

Створення Інтернет-магазину — це досить тривалий і не дешевий процес, котрий розділений на кілька етапів та має кілька варіантів. Завдяки такому поділу під час створення Інтернет-магазину власникам бізнесу легше орієнтуватися, які дії та маніпуляції необхідно прово-

дити в той чи інший період часу. До того ж поділ на етапи спрощує завдання підприємцю, якщо він займається створенням Інтернет-магазинів для своєї компанії або нового бізнесу не один, а з командою фахівців. А розробка сайту успішного та прибуткового Інтернет-магазину — це складна робота, що потребує багато часу, максимум зусиль та професіоналізму. Важливо не просто красиво оформити сторінки та вивантажити товари. Варто продумати структуру платформи, функціонал і навігацію, щоб споживачі могли легко знайти потрібний товар, корисну інформацію, що їх цікавить, і швидко зробити замовлення. Тому, на нашу думку, перш ніж вибирати економішій на перший погляд варіант розробки сайту, варто розглянути можливість розробки ексклюзивного Інтернет-магазину з урахуванням усіх особливостей потрібного бізнесу для роботи онлайн-інструменту або купувати перевірений проєкт, коли усі нюанси знайомі і проблеми можна вирішити.

Література:

1. Дьяконова Н. Інтернет-магазин: організаційні аспекти. ЛігаЗакон, 2020. URL: https://buh.ligazakon.net/analytics/195139_internet-magazin-organizatsyn-aspekti (Дата звернення: 28.06.2023).
2. Краус К.М., Краус Н.М., Манжура О.В. Електронна комерція та Інтернет-торгівля. К.: Аграр Медіа Груп, 2021. 454 с.
3. Пильнова В. П., Гавриш О.М., Капелюшна Т.В., Лобань О.О. Інтернет-торгівля: особливості реалізації товару за допомогою Інтернету. Економіка. Менеджмент. Бізнес. № 1 (31), 2020. С.122—129.
4. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 45, ст.410. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (Дата звернення: 10.07.2023).
5. Рейтинг відвідуваності найбільших маркетплейсів та інтернет-сервісів за січень 2023. Retailers.ua. URL: <https://retailers.ua/news/spetsproektyi/13436-reyting-vidviduvanosti-naybilshih-markepleysiv-ta-internet-servisiv-za-sichen-2023> (Дата звернення: 10.07.2023).
6. Рейтинг ТОП веб-сайтів України. SimilarWeb. 2023. URL: <https://www.similarweb.com/ru/top-websites/ukraine/> (Дата звернення: 05.07.2023).
7. Створення Інтернет-магазину: Підводні камені й етапи розробки. 2021. Вебстудія "Глянець". URL: <https://glyanec.net/ua/online-stores> (Дата звернення: 19.07.2023).
8. Структура інтернет-магазину: ключові сторінки і розділи. 2019. Роби бізнес, Укр. URL: <https://xn--90aamhd6acpq0s.xn--j1amh/teoriya/struktura-internet-magazinu/> (Дата звернення: 14.07.2023).
9. Ціни на створення сайту 2023. STUDIO IFISH. URL: <https://ifish.com.ua/ua/tsini-na-sajt/> (Дата звернення: 28.07.2023).
10. Шалева О.І. Електронна комерція: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2011. 216 с.

References:

1. Diakonova, N. (2020), "Online shop: organisational aspects", LihaZakon, [Online], available at: https://buh.ligazakon.net/analytics/195139_internet-magazin-organizatsyn-aspekti (Accessed 28 June 2023).

2. Kraus, K.M., Kraus, N.M. and Manzhuira, O.V. (2021), Elektronna komertsiiia ta Internet-torhivlia [E-commerce and online trading], Ahrar Media Hrup, Kyiv, Ukraine.

3. Pylnova, V. P., Havrysh, O.M., Kapeliushna, T.V. and Loban, O.O. (2020), "E-commerce: peculiarities of selling goods via the Internet", Ekonomika. Menedzhment. Biznes. vol. 1 (31), pp. 122—129.

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "About e-commerce", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (Accessed 10 July 2023).

5. Retailers.ua (2023), "Traffic ranking of the largest marketplaces and online services in January 2023", available at: <https://retailers.ua/news/spetsproektyi/13436-reyting-vidviduvanosti-naybilshih-markepleysiv-ta-internet-servisiv-za-sichen-2023> (Accessed 10 July 2023).

6. SimilarWeb (2023), "Rating of the TOP websites in Ukraine", available at: <https://www.similarweb.com/ru/top-websites/ukraine/> (Accessed 5 July 2023).

7. Gyanec (2021), "Creation of an online store: Pitfalls and stages of development", available at: <https://glyanec.net/ua/online-stores> (Accessed 19 July 2023).

8. Roby biznes, Ukr (2019), "The structure of the online store: key pages and sections", available at: <https://xn--90aamhd6acpq0s.xn--j1amh/teoriya/struktura-internet-magazinu/> (Accessed 14 July 2023).

9. STUDIO IFISH (2023), "Prices for website development in 2023", available at: <https://ifish.com.ua/ua/tsini-na-sajt/> (Accessed 28 July 2023)

10. Shaleva, O.I. (2011), Elektronna komertsiiia [Electronic commerce], Tsentr navchalnoi literatury, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 02.08.2023 р.

<https://nayka.com.ua>
 Електронне фахове видання
Ефективна ЕКОНОМІКА
 Виходить 12 разів на рік
 Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292
 e-mail: economy_2008@ukr.net
 viber: +38 050 3820663

УДК 338.242

O. Kobut-Ferens,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Economic Relation,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6015-5205>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.77

DEVELOPMENT OF THE ENERGY SECTOR IN UKRAINE: SPECIFICS OF FUNCTIONING AND STRATEGIC GUIDELINES FOR IMPROVEMENT AND RECOVERY

О. І. Когут-Ференс,
к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна

РОЗВИТОК ЕНЕРГЕТИЧНОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ: СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ
ТА СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ВДОСКОНАЛЕННЯ Й ВІДНОВЛЮВАННЯ

The war unleashed in Ukraine by the russian aggressor has exacerbated the financial crisis in the country's energy sector. The lack of sufficient capital to continue operations has become an urgent problem faced by all sectors of the Ukrainian energy system. However, it has been particularly painful for the power sector. The domestic energy sector is facing the question of survival in the country. First of all, this can be explained by the fact that in the first days of the war, the state's efforts to ensure the stable operation of basic power generation and reliable operation of the power system were nullified. The Ukrainian energy system is in isolation... russian troops are massively shelling not only Ukrainian cities and towns but are also trying to destroy critical energy infrastructure: high-voltage networks, transformer substations, control centers, as well as power plants, including renewable energy facilities. Thanks to this bloody war, the value of renewable energy sources has been transformed from environmental to security and economic.

The article is devoted to the study of the current state of the electric power industry in Ukraine and the prospects for its development through the introduction of new instruments of state regulation to ensure positive changes in the structure of energy resources.

The dynamics of electricity consumption in Ukraine are analyzed. It is established that the social benefits of developing renewable energy sources are undeniable; no sector of the economy can develop steadily without appropriate government incentives and an attractive business climate in the country.

The author emphasizes the controversial issue of the expediency of state support for the energy sector of Ukraine. The author concludes that under current conditions, the Government of Ukraine faces a single task – to retain those national and international investors in renewable energy sources that have already invested in the Ukrainian economy and to ensure conditions for their further business activities in the post-war period. And also, to increase the importance of nuclear energy in Ukraine after the loss of most coal resources as a result of the war with russia and a significant lag in the implementation of state plans for the development of renewable energy.

Війна, розв'язана в Україні російським агресором, загострила фінансову кризу енергетичного сектору країни. Відсутність достатнього капіталу для продовження діяльності стала нагальною проблемою, з якою наразі стикаються всі сектори української енергетичної системи. Однак особливо болісно це позначилося на секторі енергетики. Вітчизняний енергетичний сектор стоїть перед питанням виживання в державі. Перш за все, це можна пояснити тим, що в перші дні війни зусилля держави щодо забезпечення стабільної роботи базової генерації електроенергії та надійної роботи енергосистеми були зведені нанівець. Українська енергосистема в ізоляції... російські війська масовано обстрілюють не лише українські міста і селища, але й намагаються знищити критичні об'єкти енергетичної інфраструктури: високовольтні мережі, трансформаторні підстанції, диспетчерські пункти, а також безпосередньо електростанції, включно з об'єктами відновлюваної енергетики. Завдяки цій кривавій війні, цінність відновлюваних джерел енергії трансформувалась з більш екологічної на безпекову та економічну.

Статтю присвячено дослідженню сучасного стану електроенергетики в Україні та перспективи її розвитку завдяки запровадження нових інструментів державного регулювання для забезпечення позитивних змін у структурі енергетичних ресурсів.

Проаналізовано динаміку споживання електроенергії в Україні. Встановлено, що суспільні переваги розвитку відновлюваних джерел енергії є беззаперечними; жоден сектор економіки не зможе стабільно розвиватись без відповідних державних стимулів та привабливого бізнес-клімату в державі.

Закцентовано увагу на дискусійності питання щодо доцільності державної підтримки енергетичного сектору України. У підсумку зроблено висновок, що за сьгоднішніх умов, перед Урядом України стоїть єдине завдання – зберегти тих національних та міжнародних інвесторів в ВДЕ, які вже інвестували в економіку України і забезпечити умови для їх подальшої бізнес-діяльності в післявоєнний період. А також, посилення в Україні ваги ядерної енергетики після втрати більшості вугільних ресурсів внаслідок війни з росією та суттєвого відставання в реалізації державних планів щодо розвитку відновлювальної енергетики.

Key words: Renewable Energy Sources, Wind and Solar Generation, Nuclear Generation, Feed-in Tariff, Power System, Electricity Generation, Power System Modernization, Energy Sector, Technological Processes.

Ключові слова: відновлювані джерела енергії, вітрова та сонячна генерація, атомна генерація, "зелений" тариф, енергосистема, електрогенерація, модернізація енергетичної системи, енергетичний сектор, технологічні процеси.

STATEMENT OF THE PROBLEM IN GENERAL AND ITS CONNECTION WITH IMPORTANT SCIENTIFIC OR PRACTICAL TASKS

In today's society of rapid development of technologies and ideas, the importance of the electricity sector is increasing as one of the fundamental sectors to meet the growing needs of society, which are driven by the dynamic development of the automated production of goods and online services and, as a result, growing energy needs. It is worth noting that despite the decline in production due to the COVID-19 pandemic and the war, this situation is temporary if we look at it from a 10–20-year perspective, and for more innovative sectors of the economy where companies are implementing automation of production, the pandemic provides an incentive to increase efficiency and automate processes to reduce human involvement in technological processes.

The effective development of the Ukrainian economy is driven by the integrated growth of the sectoral market system, the key of which is the energy market, the most important component of which is the electricity market.

The importance of solving electricity market problems for the economies of the states and their territories is based on: the specificity of the current level of development of society and technology. The need to meet the growing energy demands of production and consumption. Given the economic, technological, and social importance of electricity, the reliability of electricity supply is a very serious issue, and energy security (state and local) must be met first and foremost by national policy. This is the main criterion to aim for.

Solutions and prioritization for the effective development of electricity markets cannot be based solely on economic indicators. The issue of the social dimension in the development of this market segment is today more important than ever. In global practice, social and environmental projects are carried out and a targeted projection of social management knowledge is formed in the context of industry. The studied area of the Ukrainian market supplies energy to all regional enterprises and households on its territory, and exports Ukrainian electricity to the territory of certain countries, thus its sustainable features and the market in other sectors

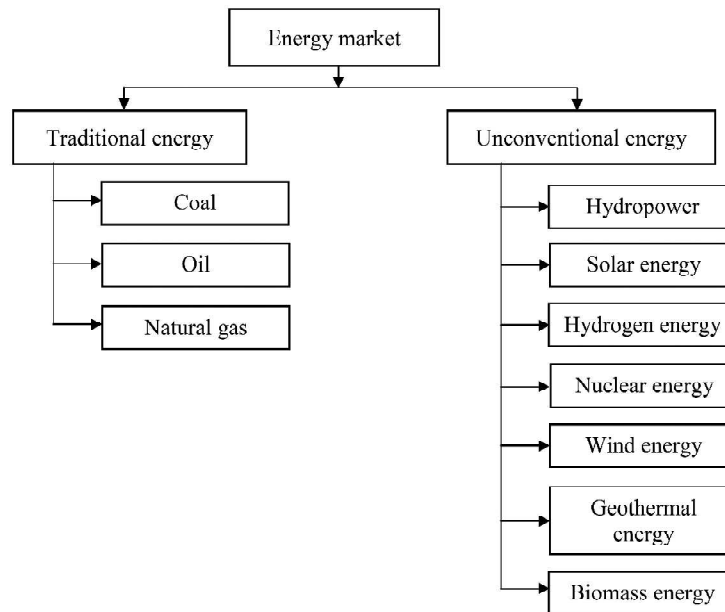

Fig. 1. Structure of the energy market

formed by the authors using [12, p. 30].

Coordinated and targeted development is a top priority for selected societies — National economic strategy.

In the process of these transformations, one of the key tasks of the national energy policy is to solve the problems of improving the Ukrainian energy market and introducing effective state regulatory mechanisms in line with international practice. Currently, the Ukrainian domestic energy market is uncompetitive, as there is no market with a free choice of trading partners. At the same time, the improvement and restructuring of energy markets should be considered from the perspective of both economic efficiency and energy security, taking into account the details of their functions and global development trends.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS, WHICH INITIATED THE SOLUTION OF THIS PROBLEM AND ON WHICH THE AUTHOR RELIES, THE SELECTION OF PREVIOUSLY UNSOLVED PARTS OF THE GENERAL PROBLEM, WHICH IS THE SUBJECT OF THIS ARTICLE

At the current stage of development of the global energy market, energy demand tends to change constantly. This is by replacing depleting resources with alternative renewable energy sources. It's worth noting that, according to experts, energy efficiency strategies will replace petroleum products with other types of energy sources in the next 15 to 20 years. This reveals the ever-increasing role of renewable energy sources. As a result, competition in the global energy market is constantly increasing, requiring participants to devise more attractive investment projects for capital inflows and to incorporate new technologies into production that reduce environmental pollution increase.

The relevance of the issues raised in the research of domestic and foreign researchers who thoroughly analyze the trends and factors due to the growing attention to global and regional energy market issues, and national economic energy security issues. will be able to talk about

However, the issue of energy security needs further development.

FORMULATION OF THE GOALS OF THE ARTICLE (TASK STATEMENT)

The purpose of the study is to determine the functioning of the electricity market in Ukraine and to substantiate the theoretical and methodological aspects of the feasibility of using and introducing new instruments of state regulation to ensure positive changes in the structure of energy resources.

PRESENTATION OF THE MAIN MATERIAL OF THE STUDY WITH A FULL JUSTIFICATION OF THE OBTAINED SCIENTIFIC RESULTS

The unified energy system is the backbone of Ukraine's electricity economy. The unified energy system of Ukraine provides a centralized power supply to consumers, imports, and exports of electricity, and is connected to the energy systems of neighboring countries.

The integrated power system of Ukraine is a collection of power plants, electricity, heat networks, and other electrical equipment united by a common mode of generation, transmission, and distribution of electricity and heat under the central management of Ukraine. center of this method. It combines the power generation capacity and distribution network of the regions of Ukraine, interconnected by main power transmission lines from 220 to 750 kV. The schematic structure of the energy market is shown in Fig. 1.

Wind, solar, bio, small hydro, and hydrogen power are now key to energy security and national independence, and their costs are significantly lower than fossil fuels. In 2021, Ukraine's renewable energy sector fought for the right to work under state-guaranteed fair conditions and is now one of the cornerstones of Ukraine's post-war recovery, further strengthening the country's energy independence. We are preparing.

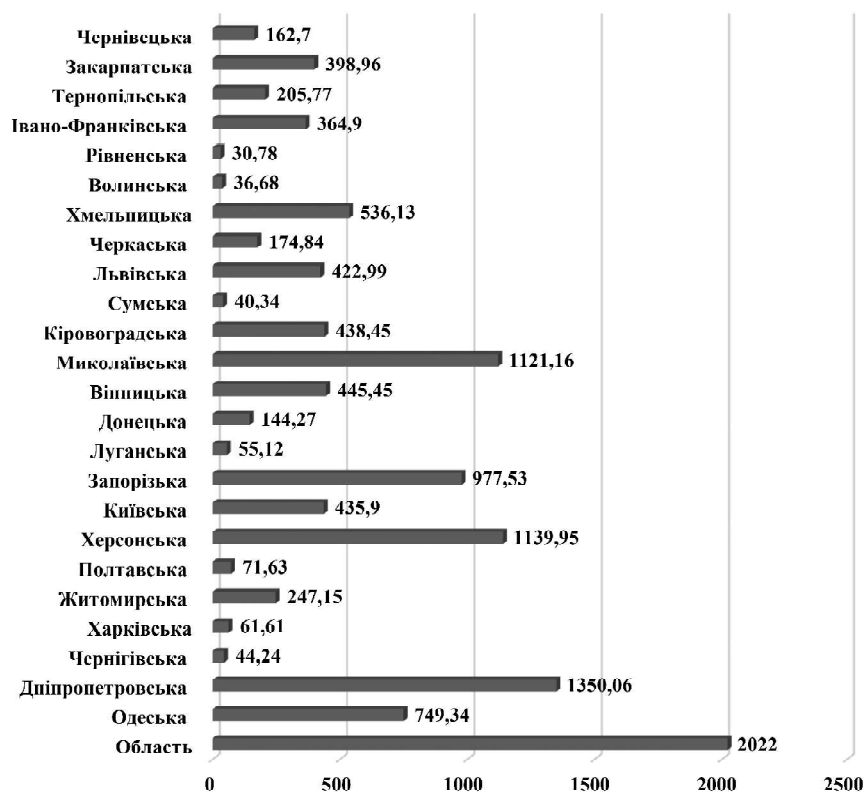

Fig. 2. Installed RES capacity by regions of mainland Ukraine as of 2021, MW

formed by the authors using [13].

In 2019, Ukraine entered the TOP-10 countries in the world in terms of renewable energy development, and in 2020 — the TOP-5 European countries in terms of solar energy development. In the same 2019, in the Climatescope [6] rating by Bloomberg New Energy Finance (Bloomberg NEF), Ukraine took an honorable 8th place (up from 63rd) among 104 countries in terms of the country's investment attractiveness in the development of low-carbon energy sources and the construction of a green economy. In 2021, Ukraine was ranked 48th in terms of the country's overall investment potential [6] among 136 countries in the BloombergNEF ranking.

Overall, since 2019, investments in new renewable energy projects in Ukraine have been consistently higher than in fossil fuel projects. Over the past 10 years alone, leading international and Ukrainian renewable energy sources (RES) have attracted more than USD 12 billion in foreign direct investment into Ukraine's economy, and the share of foreign investors in the installed capacity of renewable energy sources reached more than 35% as of the end of 2021, which characterizes the Ukrainian renewable energy sector as quite competitive and open.

Today, the list of the largest international lenders and investors in the RES sector in Ukraine includes the European Bank for Reconstruction and Development, Black Sea Trade and Development Bank, American International Development Finance Corporation (DFC), BayernLB Federal Bank of Bavaria, Investment Fund for Developing Countries (IFU), Nordic Environment Finance Corporation (NEFCO) and many others. Thus, the geography of investments in the construction of Ukrainian RES power plants extends to organizations or individual investors from China, the United States, the United Kingdom, Germany, the Netherlands,

Sweden, Denmark, Norway, France, Luxembourg, Belgium, Spain, Canada, Turkey, etc [9].

The gas crisis of late 2021 and early 2022 confirmed the significant prospects for the development of Ukraine's bioenergy sector (bioenergy). Against the backdrop of record-high natural gas prices, it is bioenergy that can cover part of the natural gas shortage in terms of heat and electricity generation. In total, 21 MW (or 1.79%) of biogas plants were commissioned in 2021, which is twice as much as in 2020, and 43.1 MW (or 3.68%) of biomass plants, which is twice as much as the increase in bioenergy capacity in 2020. The share of small hydropower capacities commissioned in 2021 is 1.24% or 14.6 MW [13].

The geography of RES facilities differs by renewable energy source, which is natural and corresponds to the natural RES potential of a particular region. While wind power plants are located mainly in the southern and southeastern regions, primarily on the coasts of the Black and Azov Seas (approximately 85%), solar generation is much more widespread, but again, about 60% of industrial solar power plants are concentrated in the southern and southeastern regions of Ukraine.

As of the beginning of 2022, the leaders among all Ukrainian regions in terms of total installed renewable energy capacity are Dnipropetrovsk (1350.06 MW), Kherson (1139.65 MW), and Mykolaivska (1121.16 MW). All these regions account for more than 37.3% of all renewable energy capacities in Ukraine. In terms of annual growth, most new RES facilities were added in 2021 in Mykolaiv (168.7 MW), Odesa (149.1 MW), Kherson (145 MW), and Zaporizhzhia regions — 98.8 MW. It is interesting to note that these four regions, in particular, are also leaders in terms of installed wind power capacity (Fig. 2).

In 2021, all RES power plants generated 12804 million kWh [4] of clean electricity, which is 1941.9 million kWh or 17.8% more than last year:

- Ukraine's wind farms produced 3,866 million kWh or 614.4 million kWh more compared to 2020, which is 2.97% of total electricity production;

- SPPs generated 7670 million kWh or 4.8%, which is 1,065.4 million kWh more than the amount of electricity generated in the same period in 2020;

- generation of hydroelectric power plants increased by 56.1 million kWh, reaching 276 million kWh or 0.17% of the total balance;

- Ukraine's bioelectric power plants generated 992 million kWh or 0.6%, which is 206 million kWh more than the previous year.

At the same time, it should be noted that 2021 was a decisive year for the national RES sector, as on May 11, 2021, daily electricity generation from RES exceeded the level of generation by thermal power plants for the first time in the history of Ukraine — 79 million kWh versus 77 million kWh [13].

As for wind and solar generation by private households, only the small-scale solar energy sector, as mentioned above, can be characterized by positive development rates in 2021. Thus, from 2018 to 2022, the total capacity of private household installations generating energy from solar radiation increased more than fivefold and as of the beginning of 2022 amounted to 1205.1 MW (about 45 thousand units).

Currently, consumers are incentivized to install renewable energy generation using the feed-in tariff model. On the one hand, this has given a significant impetus to the development of RES generation for private households. At the same time, the current model has several limitations and drawbacks. First, the model of a fixed feed-in tariff for the private household sector stimulates not so much the development of their energy independence as the targeted sale of electricity generated by RES facilities to the grid. This is due to the high level of the "green" tariff for household RES systems (18.09-euro cents per kWh for solar generation and 16.26-euro cents per kWh for wind generation). Secondly, this model leads to several technical challenges and abuses related to the construction of solar power plants by private households without their electricity consumption, or manipulations related to increasing the capacity of such facilities. That is, de facto, industrial solar power plants are being built without applying the procedure for setting a "green" tariff by the current procedure [11] and without any responsibility for imbalances and the quality of the supplied electricity.

Regarding distributed RES generation, the state adopted a rather attractive legislative framework back in 2019. Thus, by the relevant amendments to the Law of Ukraine "On Alternative Energy Sources" [10], the capacity of small wind turbines for households eligible for the feed-in tariff was increased to 50 kW, while the feed-in tariff for such generation was set at 11.63-euro cents per kWh. The same law officially defined the concept of "combined wind-solar generating systems", which expanded the choice of Ukrainians to choose their type of generation. A year before the war, the

government began to prepare the ground for supporting distributed generation through mechanisms such as Net Billing or Net Metering [3].

However, at 4:00 a.m. on February 24, 2022, the implementation of all of the above solutions aimed at significantly improving the business climate in the RES sector and creating new opportunities for increasing the capacity of this sector was suspended due to Russia's full-scale invasion of Ukraine. Since then, the national renewable energy sector has faced a new reality in which it has been living for the past 17 months...

From the first hours after the invasion, Russian forces not only heavily bombed Ukrainian cities and towns, but also attempted to destroy critical energy infrastructure. Power plants include high-voltage transmission grids, substations, control centers, and renewable energy plants. In general, renewable energy power plants are the second highest priority for destruction by Russian aggressors after nuclear power plants and power lines.

According to the Ukrainian Wind Energy Association, since the beginning of the large-scale war in Ukraine, more than 3/4 of wind power capacities have been shut down, i.e., out of a total of 1,673 MW, about 1,462 MW of Ukrainian wind farms are currently not working, and 5 wind turbines in Kherson region, installed at the Myrnska, Syvash, and Novotroitska wind farms, are now destroyed.

Almost 600 MW of wind power capacity in the Zaporizhzhia region is also out of service due to damage to a 330-kW transmission line in Melitopol. 1.8 MW of bioenergy capacity in Chernihiv was damaged, while bioenergy plants with a total capacity of 2 MW were located in the occupied territories of the Donetsk region, namely in Volnovakha and Mariupol, meaning that 3.8 MW of the 245 MW installed at the end of 2021 are currently not supplying electricity to the grid [1].

In general, wind and solar energy generation has decreased by more than half compared to its pre-war level. This is mainly due to two factors:

- direct hostilities, or to prevent damage to electrical equipment;

- the growing problems associated with demand disruption and the high inflexibility of generation subject to dispatch, especially solar generation, given that the cumulative capacity of solar generation has now exceeded 6 GW.

According to the information, the total amount of solar generation restrictions from March to May 2022 is about 573 kWh, which, on average for the specified period, corresponds to 30% of the potentially possible amount of electricity (from 42% in March to 19% in April). The high level of reduction in March can be explained by the fact that the country's power system operated in emergency mode after the outbreak of war; April was somewhat stabilized by favorable hydrological conditions; and May saw an increase in the number of green curtailments along with an increase in solar exposure [1].

It is worth noting that the government has approved the Energy Strategy of Ukraine until 2050, which envisages

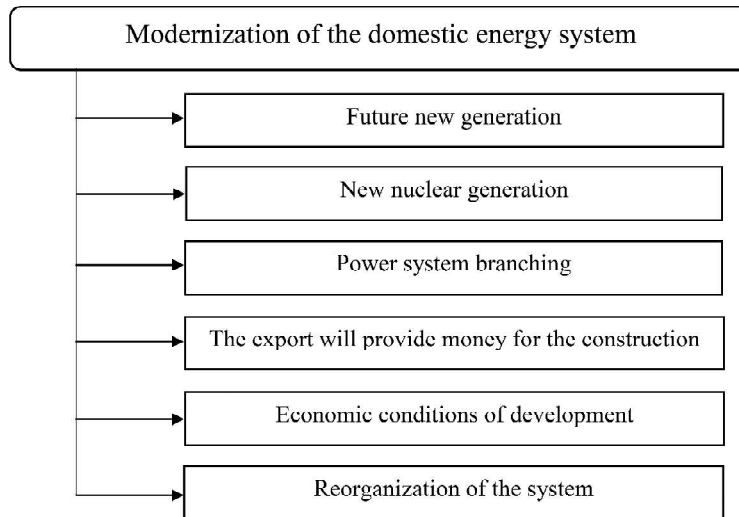

Fig. 3. Energy Strategy of Ukraine until 2050

formed by the authors using [8].

deep modernization and decentralization of the national energy grid (Figure 3).

Future new generation. The development and modernization of the energy system will depend on two factors:

1. What the country's electricity consumption will be and how fast it will increase in the medium term as the economy grows?

2. The fact that European countries, according to domestic experts, will be in an energy deficit in the next ten years, opens up a good opportunity for our country to sell excess energy.

But with Europe on track to cut emissions to near zero by 2050, Western neighbors are expected to be wary of 'dirty' electricity. The only problem today is that old coal production remains inefficient and has been severely damaged by war. Against this background, we need to focus on developing renewable energy sources. First, it will be able to sell electricity to Europeans. Secondly, such a decision takes into account Europe's plans to reduce greenhouse gas emissions and, given Ukraine's proximity to the EU, to quickly adapt the domestic energy sector to new standards in the future. No need. Moreover, if the market is well organized, this energy will be the most affordable for consumers. Third, the power system produces the cheapest electricity when the generation balance is 83% renewable and 17% shunt generation. There are two types: gas stations and battery stations [2].

New nuclear generation. As for the development of nuclear generation, it currently covers most of the country's electricity needs. It also generates a small amount of carbon dioxide, and can also be developed in our country, which has significant uranium deposits. However, it will require a lot of money. Power units need expensive modernization, as most of them are approaching the time of replacement and a lot of work will need to be done by 2050.

A new nuclear power unit costs billions of dollars. In terms of savings, we can focus on the latest small modular power units. They generate less electricity but also cost much less. Energoatom has recently confirmed its readiness to build a new power unit at Khmelnytsky NPP,

although no concrete steps have been taken to date that is known to the public.

Power grid diversification. Domestic power engineers and government officials will have to make a lot of effort in the coming years to improve the safety and reliability of the power system. And the course towards the development of renewable generation will contribute to this.

Most gas plants, solar and wind parks are small in size. These are power plants with a capacity of 20 to 80 megawatts. For example, to replace the capacity of the coal-fired Kryvyi Rih thermal power plant, about 50 such facilities will have to be built. This means that the future plants will be very widely distributed across the country, and it will be almost impossible to seriously disrupt the entire national power grid with missile strikes [5].

Experts say the country could build such an energy system within the next decade. But only if you have enough money. European countries and international funds are expected to participate in funding projects to build energy plants with low greenhouse gas emissions.

Exports will provide money for construction. Ukraine's power grid has been heavily damaged by Russian attacks. About half of the system was put out of commission. Ukraine's Energy Ministry estimates that about \$11 billion needs to be allocated for its restoration. One billion dollars is needed for superficial repairs by next winter.

Ukraine has traditionally exported electricity abroad. However, strong sales of electricity to European countries became possible after the national grid joined the European network of electricity transmission system operators ENTSO-E in March last year. Ukraine plans to increase the current limit of 400 megawatts for exports and 850 for imports.

The Ministry of Energy plans to create an "energy hub" in the country that will allow the production and storage of electricity. The energy sector wants to build a highway crossing and increase its capacity to 6 gigawatts. Experts assure us that this is a feasible task, but it requires sufficient surplus power capacity.

But sustainable exports require more than sufficient surplus generation and the required number of trans-

mission lines. At a minimum, an auction mechanism for interstate access must be established in place. Developing exports is important. Because this will provide additional funding for the restoration and modernization of the destroyed power system. It will also ensure foreign currency inflows into the country, which will have a positive impact on the hryvnia exchange rate.

Economic conditions for development. To restructure the energy system, proper economic conditions need to be created. For example, the government could end the fixed electricity tariff for households (UAH 1.44 per kilowatt up to 250 kWh and UAH 1.68 for more) and businesses (UAH 3.3 per kilowatt) and allow free pricing, as is the case in Europe. As a result, electricity prices for ordinary Ukrainians will be able to rise [7].

Increasing tariffs along with strengthening social protection for low-income citizens will bring several strategic benefits:

- Encouraging the private sector to invest in the construction of new power plants;
- an opportunity to live in a country with a powerful and reliable energy system that will generate fewer harmful emissions.

The current tariff on the electricity market is too low to encourage entrepreneurs and foreign investors to invest in new power plants in Ukraine, so it is crucial to reform pricing.

Reorganization of the system. Particular attention should be paid to reforming the electricity sales market so that private entrepreneurs have incentives to invest in building new types of power plants. They don't invest in projects unless they are confident that the investment will pay off over time. For Ukrainians, restructuring the energy system could lead to a slight increase in electricity bills. But this is the price of the privilege of living in a stable environment with electricity, communication, running water, and heat. This could hurt low-income citizens. However, governments can devise effective mechanisms to compensate such people and reduce social tensions.

In the long term (from a post-war point of view), large-scale development of "green" power generation and the creation of a new model for the Ukrainian energy sector will be possible if the following conditions are met:

- Adoption of a clear national strategy for the development of renewable energy sources, renewable hydrogen production, and offshore wind energy;
- Revision of the energy strategy to 2035, taking into account the replacement of decommissioned generation capacity with new generation capacity and the consequent increase in energy storage capacity;
- Adoption of Ukraine's energy strategy up to 2050;
- Set ambitious targets for renewable energy development in line with current EU energy policy. That is, by 2030, the share of renewable energy in Ukraine's electricity budget (including large-scale hydropower plants) should be at least 50% and zero carbon should be achieved. Economic growth to 2050;
- Conduct international communication campaigns to encourage international strategic and financial investors to enter the Ukrainian renewable energy market;
- Introduce new market mechanisms to promote renewable energy development, including green auctions, corporate PPAs, and contracts for difference;

— Investigation and development of a legal framework suitable for the construction of hybrid power plants using renewable energy;

— Local energy initiatives, especially energy cooperatives, development of small and medium-sized enterprises in the energy sector, generation and supply of electricity considering local characteristics, and promotion of the development of distributed generation.

CONCLUSIONS FROM THIS STUDY AND PROSPECTS FOR FURTHER EXPLORATION IN THIS DIRECTION

With the shift to renewable energy sources, energy itself ceases to be a tool of political or military influence from one country to another. Almost all the wars that have ever taken place in the world have been related to the scramble for energy and energy resources, oil, gas, coal, etc. Ukraine in particular is a country that has struggled to survive its independence for 31 years under constant energy threats and pressure from the Russian Federation. The availability of heat and electricity for Ukrainian consumers has long depended on Kremlin decisions and the attractiveness of Ukraine's domestic and foreign policies to Russian authorities. Russia is now using the same fuel tools to influence European countries that are providing large-scale humanitarian and military aid to war-torn Ukraine. By using renewable energy sources instead, countries do not have to fight because renewable energy sources are local energy resources that are available to everyone.

Renewable energy sources ensure the safety and health of society. The Chernobyl accident showed how dangerous nuclear energy is to mankind, and the current occupation of the Zaporizhzhia nuclear power plant by Russia shows how effective "nuclear terrorism" is for its interests. Neither Ukrainian nor European society knows how many bombs and shells hit wind farms and wind turbines. Because there is no danger to life or health. At the same time, the world's attention is focused on the situation at the Zaporizhzhia nuclear power plant and the activities of Russian terrorists on its territory. Against this background, the large-scale construction of new nuclear facilities and the extension of the service life of old nuclear facilities declared at the national level and included in Ukraine's economic stimulus package raises serious concerns. This kind of "nuclear terrorism" and our dependence. Let's save the country from nuclear fuel imports from other countries, if not from Russia.

Література:

1. Інформаційний портал новин "Економічна правда". URL: <https://www.epravda.com.ua> (дата звернення: 25.07.2023).
2. Інформаційний сайт "Управління проектами енергетики". URL: <https://iknet.com.ua/uk> (дата звернення: 25.07.2023).
3. Офіційна сторінка "Екоclub". Вигідно і корисно: чому Net Energy Metering необхідний громадам. URL: Вигідно і корисно: чому Net Energy Metering необхідний громадам — Екоclub — природоохоронна громадська організація (ecoclubrivne.org) (дата звернення: 25.07.2023).

4. Офіційна сторінка BP p.l.c. Statistical Review of World Energy. URL: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> (дата звернення: 24.07.2023).

5. Офіційна сторінка Gas Transmission System Operator of Ukraine. Можливості ГТС. URL: <https://tsoua.com/gts-infrastruktura/mozhlyvosti-gts/> (дата звернення: 23.07.2023).

6. Офіційна сторінка Global Climatescope. Which emerging market is the most attractive for clean energy investment? URL: <https://2019.global-climate-scope.org/> (дата звернення: 23.07.2023).

7. Офіційна сторінка International Energy Agency. World Energy Investment 2019. URL: <https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2019> (дата звернення: 23.07.2023).

8. Офіційна сторінка LVIV.MEDIA. Кабмін затвердив Енергетичну стратегію України до 2050 року. URL: Кабмін затвердив Енергетичну стратегію України до 2050 року — LVIV.MEDIA (дата звернення: 26.07.2023).

9. Офіційна сторінка U.S. Energy Information Administration. The Most requested natural gas data. URL: <https://www.eia.gov/naturalgas/data.php> (дата звернення: 23.07.2023).

10. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 25.09.2008 р. № 555-IV. Дата оновлення: 09.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text> (дата звернення: 24.07.2023).

11. Про затвердження Порядку встановлення, перегляду та припинення дії "зеленого" тарифу на електричну енергію для суб'єктів господарської діяльності, споживачів електричної енергії, у тому числі енергетичних кооперативів, та приватних домогосподарств, генеруючі установки яких виробляють електричну енергію з альтернативних джерел енергії: Постанова національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 30.08.2019. № 1817. URL: Постанова № 1817 від 30.08.2019 Про затвердження Порядку встановлення, перегляду та припинення дії "зеленого" тарифу на електричну енергію для суб'єктів господарської діяльності, споживачів електричної енергії, у тому числі енергетичних кооперативів, та приватних домогосподарств, генеруючі установки яких виробляють електричну енергію з альтернативних джерел енергії. Редакція від 04.02.2021 | ZakonOnline — Право знати! (дата звернення: 24.07.2023).

12. Чернова О. В., Морозова І. В. Сучасний стан і проблеми світового енергетичного ринку. Бізнес Інформ. 2021. № 5. С. 29—34. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-5-29-34>

13. Щорічний Звіт УБЕА "Вітроенергетичний сектор України 2021. Огляд ринку". URL: УБЕА: темпи росту вітроенергетичних потужностей сповільнилися до рівня стагнації | Українська Енергетика (ua-energy.org) (дата звернення: 23.07.2023).

References:

1. Information portal of news "Economic Truth" (2023), available at: <https://www.epravda.com.ua> (Accessed 25 July 2023).

2. Information site "Energy Project Management" (2023), available at: <https://iknet.com.ua/uk> (Accessed 25 July 2023).

3. The official site of the Ecoclub (2021), "Profitable and useful: why Net Energy Metering is necessary for communities", available at: Вигідно і корисно: чому Net Energy Metering необхідний громадам — Екоклуб — природоохоронна громадська організація (ecoclub-rivne.org) (Accessed 25 July 2023).

4. The official site of the BP p.l.c. (2023), "Statistical Review of World Energy", available at: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> (Accessed 24 July 2023).

5. The official site of the Gas Transmission System Operator of Ukraine (2020), "GTS capabilities", available at: <https://tsoua.com/gts-infrastruktura/mozhlyvosti-gts/> (Accessed 23 July 2023).

6. The official site of the Global Climatescope (2019), "Which emerging market is the most attractive for clean energy investment?", available at: <https://2019.global-climatescope.org/> (Accessed 23 July 2023).

7. The official site of the International Energy Agency (2019), "World Energy Investment 2019", available at: <https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2019> (Accessed 23 July 2023).

8. The official site of LVIV.MEDIA (2023), "The Cabinet of Ministers approved the Energy Strategy of Ukraine until 2050", available at: Кабмін затвердив Енергетичну стратегію України до 2050 року — LVIV.MEDIA (Accessed 26 July 2023).

9. The official site of the U.S. Energy Information Administration (2022), "The Most requested natural gas data", available at: <https://www.eia.gov/naturalgas/data.php> (Accessed 23 July 2023).

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2008), The Law of Ukraine "On alternative energy sources", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (Accessed 24 July 2023).

11. National Energy and Utilities Regulatory Commission (2019), Resolution "On Approval of the Procedure for Establishing, Revising and Terminating the "Green" Tariff for Electricity for Business Entities, Electricity Consumers, including Energy Cooperatives, and Private Households Whose Generating Units Produce Electricity from Alternative Energy Sources", available at: https://zakononline.com.ua/documents/show/14159-7___667420#:~:text=%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%E2%84%96%201817%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%2030.08.2019%20%D0%9F%D1%80%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BA%D1%258 (Accessed 24 July 2023).

12. Chernova, O. V. and Morozova, I. V. (2021), "Current state and problems of the world energy market", *Biznes Inform*, vol. 5, pp. 29—34. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-5-29-34>

13. UWEA Annual Report (2021), "Wind Energy Sector of Ukraine 2021. Market Overview", available at: УБЕА: темпи росту вітроенергетичних потужностей сповільнилися до рівня стагнації | Українська Енергетика (ua-energy.org) (Accessed 23 July 2023).

Стаття надійшла до редакції 01.08.2023 р.

УДК 658.012.32:338

В. С. Печко,
к. е. н., докторант кафедри обліку, аудиту та оподаткування,
Державний біотехнологічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9681-548X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.85

ШКОЛА КІЛЬКІСНОГО ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНОГО ПІДХОДУ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

V. Pechko,
PhD in Economics, Doctoral Candidate of Accounting, Audit and Taxation Department, State Biotechnological University

THE SCHOOL OF QUANTITATIVE ECONOMIC AND MATHEMATICAL APPROACH
IN THE SYSTEM OF ENSURING THE EFFICIENCY OF MANAGEMENT
ACTIVITIES OF THE ENTERPRISE

У статті досліджено сутність, характеристики і чинники розвитку школи кількісного підходу до управління підприємствами, яка полягає у формалізації (структуризації) характеристик його стратегічних можливостей і цілей. Автором приділено значну увагу розкриттю характеристик кількісного підходу, серед яких: спрощення управлінської реальності завдяки розробці складних моделей із значною кількістю змінних; використання системного, процесного і ситуаційного підходів до управління; формування на цій основі науково-технологічного прогнозування. В сучасних умовах підвищуються вимоги до удосконалення та застосування економіко-математичних методів у моніторингу, аналізі зовнішнього та внутрішнього середовища, розробці системи показників, обґрунтуванні вибору стратегії розвитку підприємства, забезпеченості її здійснення фінансовими і матеріальними ресурсами. Окремо проаналізовані чинники, які впливатимуть на розвиток школи кількісного підходу до управління підприємствами в умовах глобальної конкуренції: роботизація і цифровізація, інноваційні стратегії у сфері високих технологій, реалізація гнучкого виробництва на замовлення на основі використання сучасних програм штучного інтелекту, розвиток інтернету речей та кіберфізичних систем. Враховуючи змінність економічного середовища, проаналізовані можливі напрямки і наслідки удосконалення кількісного підходу в системі забезпечення результативності управлінських стратегій розвитку підприємства.

The article is devoted to the defining the essence, characteristics and factors of development of the school of quantitative approach in the system of ensuring the efficiency of management activities of an enterprise, which consists in formalizing (structuring) the characteristics of the strategic goals of an enterprise. Strategic thinking involves the use of various scientific approaches and tools, including economic sciences, economic and mathematical modeling with the use of achievements in mathematics, statistics, mathematical programming, econometrics, computer science and management performance analysis.

Considerable attention is focused on the disclosure of the characteristics and features of the quantitative approach, among which the author emphasizes the simplification of managerial reality through the development of complex models with a significant number of variables, the use of systemic, process and situational approaches to management, and the formation of scientific and technological forecasting on this basis.

In modern conditions, there are increasing requirements for the improvement and application of methods of mathematics, probability theory, statistics, econometrics, computer science, engineering and other sciences in monitoring, analysis of the external and internal environment, analysis and development of a system of indicators, motivation for choosing a company's development strategy, economic justification of the availability of financial and material resources for the implementation of goals and performance.

It is emphasized, that in the context of global competition, the further improvement of the school of quantitative economic and mathematical approach to enterprise management will be influenced by robotization and digitalization, innovative strategies in the field of high technology, implementation of flexible production to order based on the use of modern artificial intelligence programs, development of the Internet of Things and cyber-physical systems. These factors will make it possible to control production in real time and ensure maximum connection between technological and business processes. Given the variability of the economic environment, the possible directions and consequences of improving the quantitative approach in the system of ensuring the effectiveness of management strategies for enterprise development are analyzed.

Ключові слова: управління, школа кількісного підходу, економіко-математичне моделювання, формалізація стратегічних цілей, інформація, цифровізація, аналіз, ефективність управлінської діяльності.

Key words: management, school of quantitative approach, economic and mathematical modeling, formalization of strategic goals, information, digitalization, analysis, efficiency of management activities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В суспільстві економічні, соціальні, технологічні, екологічні явища є взаємообумовленими і зв'язок між ними є ключовим поняттям економічних досліджень, оскільки впливає на прийняття управлінських рішень. Для кількісної оцінки тісноти залежності між явищами, що відбуваються в економіці та управлінні, використовують економіко-математичні методи. Актуальність їх застосування обумовлена кількісною вимірністю, об'єктивністю і точністю оцінки, можливістю співставлення впливу окремих чинників між собою і виокремлення більш дієвих незалежних змінних, виділення із складних даних прихованих факторів впливу з метою прийняття обґрунтованих, оптимальних управлінських рішень в умовах невизначеності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні і практичні позиції школи кількісного економіко-математичного підходу до аналізу ефективності управлінської діяльності обговорюються на сторінках наукових публікацій таких вчених, як Бородін А., Бугай А., Дорошенко Г., Макаренко І., Холод О., які пов'язують появу і сучасний розвиток цього напрямку управління з іменами батька кібернетики, Вінера Н., Нобелівського лауреата Канторовича Л., американського математика і винахідника Калмана Р., дослідника в області організації і організаційного процесу прийняття рішень Марча Д., американського вченого в галузі

соціальних, політичних і економічних наук. Саймона Г., українського автора фундаментальних праць у галузі кібернетики і математики Глушкова В. тощо.

Маючи за плечами більше ніж шестидесятирічний етап історичного розвитку, школа економіко-математичного підходу в управлінні змінюється, адаптується до ринкових умов разом із удосконаленням аналітичних інструментів, інтеграцією великих даних, розвитком штучного інтелекту, застосуванням інтерактивних інструментів і комунікацій. Все це актуалізує подальші дослідження у сфері кількісного підходу в управлінні підприємствами.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є розкриття сутності школи кількісного економіко-математичного підходу в системі забезпечення ефективності управлінської діяльності підприємства. З огляду на поставлену мету вирішувалися наступні завдання: проаналізувати окремі етапи розвитку кількісного економіко-математичного підходу в управлінні; виокремити внесок кількісної школи в теорію управління; вивчити основні риси кількісної школи управління і притаманні їй методи дослідження (процесний, системний, ситуаційний підходи); узагальнити напрями і наслідки подальшого розвитку школи кількісного економіко-математичного підходу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як зазначає Макаренко І., розвиток школи кількісного економіко-математичного підходу в управлінні

почався з 60-х років ХХ ст. і йде дотепер. Серед факторів, що сприяли її виокремленню, можна зазначити появу кібернетики та дослідження операцій, побудову математичних моделей для управління запасами, розподілу ресурсів, масового обслуговування, для вибору стратегій в умовах невизначеності. Вихід її на окремі позиції зумовлений появою нових методів прийняття рішень, які передбачають використання досягнень математики, кібернетики, теорії ймовірностей, статистики, комп'ютерних технологій. Найбільш відомими представниками цієї школи є Вінер Н., Берг А., Канторович Л., Глушков В., Марч Д., Саймон Г., Друкер П., Паскаль Р., Акофф Р., Вудворд Д., Томпсон Д., Лоуренс Н. та ін.

Представники кількісної школи (економіко-математичного підходу) розглядали управління як певний логічний процес, який можна відобразити відповідними математичними моделями, символами і залежностями і на цій основі знаходити оптимальні управлінські рішення. Оскільки кількісний підхід передбачає застосування математики в управлінні, то у центрі уваги знаходиться математична модель, яка допомагає передати управлінську проблему у вигляді її основних цілей і зв'язків: "об'єкт → програма → алгоритм". При цьому важливим є одержання, обробка і аналіз практичних даних функціонування системи управління. За допомогою математичних моделей відбувається спрощення управлінської реальності. У цьому полягає важливий внесок кількісної школи в теорію управління.

Більш детально зупинимося на внеску у розвиток економіко-математичної школи Норберта Вінера, американського математика і батька кібернетики, професора Массачусетського технологічного інституту, відомого як автора книг "Кібернетика" (1948 р.), "Колишній вундеркінд" (1951 р.), "Я — математик" (1956 р.). Розмірковуючи про кібернетику, він писав, що центральним поняттям у ній є інформація — "послідовність сигналів, що передаються від передавача до приймача, що накопичуються у запам'ятовуваному пристрої, оброблюються і видаються у вигляді готових результатів" [4]. Вчений вказує на те, що кількісна сторона теорії інформації і зв'язку може бути пристосована до найрізноманітніших галузей знань: "в автоматичній техніці, мовознавстві, у фізіології, психології, в управлінні підприємствами, плануванні" [4].

Розглядаючи деякі комунікативні машини та їхнє майбутнє, Вінер цитує домініканського ченця Дюбралю, який припустив, що "в майбутньому керуюча машина, що накопичує статистичну інформацію, зможе замінити "машину державного управління" і навіть керувати громадськими справами всього людства. Як правильно свідчить Вінер, ця "машина управління" неможлива, оскільки вона не в змозі врахувати величезну складність поведінки людей" [4].

В сучасну епоху розвитку штучного інтелекту, постановки питання "Чи замінить штучний інтелект людину, чи ні?", відповідь можна знайти у міркуваннях Вінера Н. семидесяти п'ятирічної давнини про те, що "між найдосконалішою машиною і мозком існує якісна різниця. Мозок складається з живих клітин, є продуктом природної еволюції, працює згідно біохімічних закономірностей. Машина, побудована людиною ... не має почуттів, волі, свідомості" [4—5].

Визначаючи статистику, як науку про розподіли, Вінер Н. звертає увагу на те, що ніяке фізичне вимірювання не буває точним, ніколи не буває, щоб початкові положення і моменти були абсолютно точними. Це значить, що ми знаємо не всі початкові умови, а тільки дещо про їх розподіли. "Подібно тому, як у замкнутій системі ентропія стихійно зростає, так само інформація зменшується. Ентропія є мірою дезорганізації, інформація є мірою організації" [4—5]. Висновок Вінера Н. полягає в тому, що системи саморегулюються шляхом використання комунікаційних процесів; через комунікації система отримує інформацію та може адаптуватись до змін у своєму оточенні.

Виходячи з головного завдання управління, а саме забезпечення керівників інформаційною базою, необхідно для прийняття ефективних рішень, можна виокремити наступні основні риси школи кількісного (економіко-математичного) підходу управління: основна увага дослідників зосереджується на прийнятті рішень; критерієм діяльності є економічна ефективність; використання формалізованих методів і моделей в управлінні; використання комп'ютерів для обробки інформації; використання системного, процесного і ситуаційного підходів до управління. Досягненню підприємством стратегічних цілей, стійких конкурентних переваг, економічних вигід, забезпеченню ефективності управління сприятиме комплексне використання підходів управління (рис. 1).

Теорія управління постійно еволюціонує, знаходиться у постійному русі, адаптуючись до нових викликів і вимог сучасного бізнесу. Використання роботизації, цифровізації — це глобальні тенденції. У 2011 році у Німеччині вперше пролунав термін "Промисловість 4.0" — це важлива частина національної інноваційної стратегії у сфері високих технологій федерального уряду країни [7]. Директор Німецького дослідницького центру в галузі штучного інтелекту Вольфганг Вольстер презентував матеріал на тему про те, як залишатися успішним в умовах глобальної конкуренції. Ключова частина концепції — інформація, що вбудовується в продукт у міру його просування по стадіях виробництва, і дозволяє реалізовувати гнучке "виробництво на замовлення". Німеччина визначила для себе концепцію "Промисловість 4.0" як засновану на розвитку "Інтернету речей" та кіберфізичних систем. Основними цілями цієї ініціативи є: контроль виробництва у режимі реального часу, а також максимально тісний взаємозв'язок технологічних та бізнес-процесів [6].

Перехід до п'ятого технологічного укладу, який заснований на комп'ютерній революції, одночасно вказує на настання нового етапу економічного розвитку. На цьому етапі довгі хвилі кон'юнктури супроводжуються періодичними структурними кризами та супровідними їх періодами політичної нестабільності.

З метою прискорення інтернаціоналізації бізнесу та відкриття експортних можливостей Україна брала участь у міжнародній виставці Hannover Messe, де була представлена національним стендом Індустрії 4.0. Такі заходи сприяють підвищенню рівня конкурентоздатності усіх учасників ринку [9].

У таких умовах підвищуються вимоги до удосконалення та застосування методів математики, статистики, економетрики, теорії ймовірностей, математичного програмування, інженерних та інших наук у моніторингу,

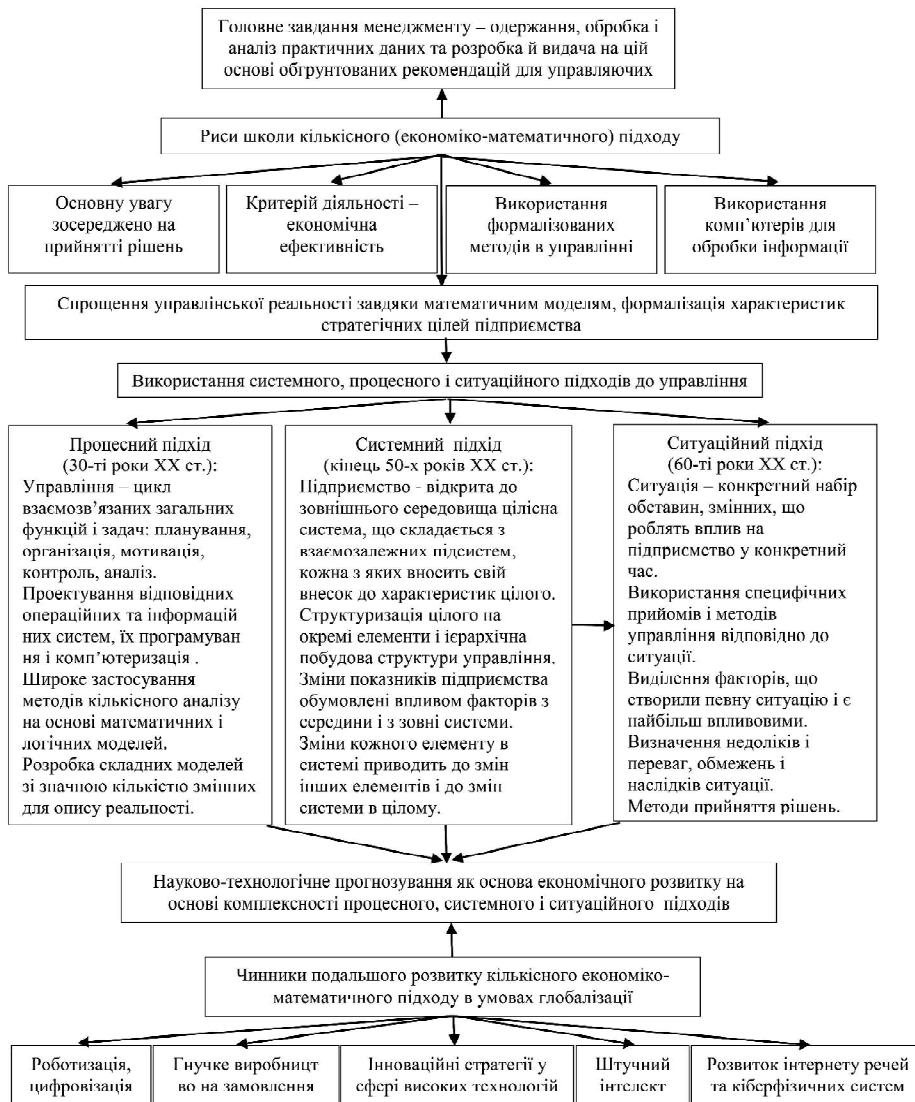

Рис. 1. Головні характеристики і чинники розвитку школи кількісного економіко-математичного підходу управління підприємством

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [7, 8, 10].

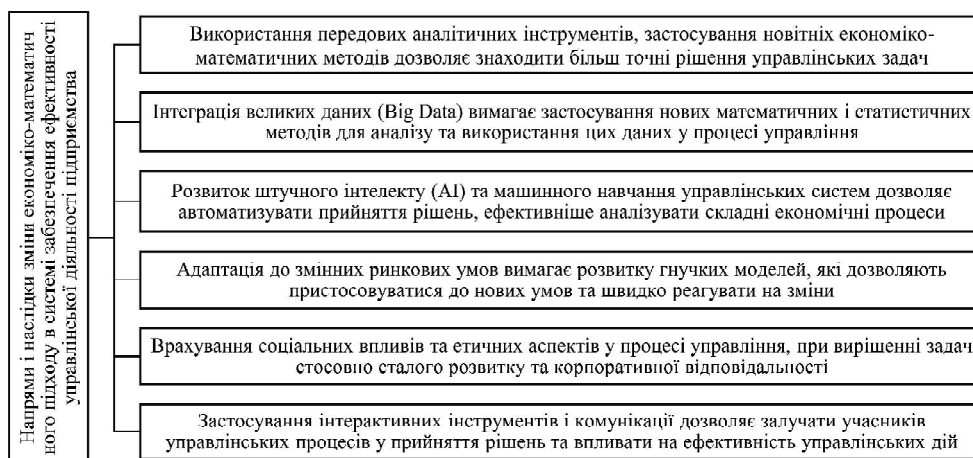

Рис. 2. Напрями удосконалення школи кількісного економіко-математичного підходу в системі забезпечення ефективності управлінської діяльності підприємства

Джерело: авторська розробка.

аналізі зовнішнього та внутрішнього середовища, розробці, умотивовуванні вибору стратегії розвитку підприємства, економічному обґрунтуванні забезпеченості фінансовими і матеріальними ресурсами для здійснення цілей та результативності. З цього приводу доречними будуть слова Вільяма Петті, засновника статистичного методу: "Перше, що необхідно зробити — це підрахувати" [3]. Отже, учений вимагав проведення докладних спостережень та точних обчислень щодо економічних явищ. Відірвавшись від зовнішнього опису економічних явищ та їх емпіричного опису, розум фокусується на аналізі причинно-наслідкових зв'язків, а саме в розумінні економічних законів, що лежать в основі процесів створення багатства.

Методи статистики і аналізу є необхідними для фінансово-економічного забезпечення стратегічного управління, для визначення можливостей та обмежень у розвитку підприємства на стратегічному рівні, який включає прийняття стратегічних рішень та впровадження стратегічних заходів. Без застосування аналітичних методів стає неможливим встановити цей стратегічний курс. Саме завдяки аналізу забезпечується контроль і реалізація стратегічного плану.

Школа економіко-математичного підходу в управлінні постійно змінюється і удосконалюється, реагуючи на нові виклики та можливості (рис. 2). Так, застосування новітніх економіко-математичних методів (оптимізаційні алгоритми, математичні моделі, статистичні, економетричні методи) дозволяє знаходити більш точні рішення управлінських задач. Використання програм штучного інтелекту (AI) дозволяє автоматизувати прийняття рішень, швидше, оперативніше реагувати та аналізувати управлінські процеси. Розширення школи економіко-математичного підходу включає врахування соціальних впливів і етичних аспектів у процесі управління, зокрема, при вирішенні задач стосовно сталого розвитку та корпоративної відповідальності. Отже, змінність економічного середовища вимагає розвитку гнучких моделей, які дозволяють пристосовуватися до нових умов та швидко реагувати на зміни.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Проведене дослідження дає підставити підсумувати, що проблематика методології оцінки ефективності управлінських механізмів тривалий час була і залишається предметом наукового пошуку в теоретичному та практичному аспектах. При цьому дана проблематика має особливе значення в умовах впливу ризиків та загроз зовнішнього середовища компаній в умовах невизначеності.

Кількісна школа теорії управління передбачає використання математичних методів і моделей, спрощення управлінської реальності за допомогою функцій і залежностей і отримання на цій основі оптимальних рекомендацій для управляючих. Теорія управління постійно еволюціонує, адаптуючись до нових викликів і вимог сучасного бізнесу, під впливом постійної зміни оточення, інновацій, глобалізації, діджиталізації, зростання знань, еволюції організаційних структур, досліджень та навчання.

У подальших дослідженнях планується поглиблення теоретичних позицій кількісного підходу до теорії управління (процесного, системного, ситуаційного підходів), визначення стратегічного рівня підприємства, проведення аналізу ефективності управлінських рішень з використанням економіко-математичних методів і моделей тощо.

Література:

1. Management / M. Mescon, M. Albert, F. Khedouri, 3rd ed. New York: Harper&Row, 1988. 824 p.
2. Hunter Crowther-Heyck. Herbert A. Simon: the bounds of reason in modern America, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2005.
3. Petty W. The Economic Writings of Sir William Petty, vol. 1. Cambridge University Press, 1662. URL: <https://oll.libertyfund.org/title/hull-the-economic-writings-of-sir-william-petty-vol-1> (дата звернення: 05.08.2023).
4. Wiener N. The Human Use of Human Beings Cybernetics and Society. London: Free Association Books. 1989. 224 p.
5. Бородин А.И., Бугай А.С. Биографический словарь деятелей в области математики. Київ: Радянська школа, 1979. С. 111—112.

6. Гур'янов А.Б., Терещенко Д.А. Ситуаційний підхід до управління підприємством. Вісник Національного технічного університету. "Харківський політехнічний інститут": Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. 2011. № 38. С. 14—19.

7. Lydon B. How Industry 4.0 and Digitization Improves Manufacturing Responsiveness, Quality, and Efficiency. URL: <https://blog.isa.org/industry-40-digitization-improve-manufacturing-responsiveness-quality-efficiency-iot> (дата звернення: 15.07.2023).

8. Менеджмент: навч. посібник / за заг. ред. Г.О. Дорошенко. Харків, "ВСВ-Принт", 2015. 300 с.

9. Україна вперше представить Національний стенд Індустрії 4.0 на Hannover Messe 2020. URL: <https://appau.org.ua/initiatives/ukrayina-vpershe-predstavyt-natsionalnyj-stend-industriyi-4-0-na-hannover-messe-2020-pres-reliz/> (дата звернення: 25.07.2023).

10. Холод О.М. Методологія досліджень соціальних комунікацій: підручник. Львів: ПАІС, 2014. 280 с.

References:

1. Mescon, M., Albert, M. and Khedouri, F. (1988), Management, 3rd ed, Harper & Row, New York, USA.
 2. Crowther-Heyck, H. (2005), Herbert A. Simon: the bounds of reason in modern America. Johns Hopkins University Press, Baltimore, USA.
 3. Petty, W. (1662), The Economic Writings of Sir William Petty, vol. 1. Cambridge University Press, UK, available at: <https://oll.libertyfund.org/title/hull-the-economic-writings-of-sir-william-petty-vol-1> (Accessed 5 Aug 2023).
 4. Wiener, N. (1989), The Human Use of Human Beings Cybernetics and Society, Free Association Books, London, UK.
 5. Borodin, A.Y. and Buhaj, A.S. (1979), Byohrafycheskyj slovar' deiatelej v oblasti matematyky [Biographical dictionary of figures in the field of mathematics], Radians'ka shkola, Kyiv, Ukraine.
 6. Hur'ianov, A.B. and Tereschenko, D.A. (2011), "Situational Approach to Enterprise Management", Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu. "Kharkivsk'kyj politekhnichnyj instytut", Aktual'ni problemy upravlinnia ta finansovo-hospodars'koi diial'nosti pidpriemstva, vol. 38, pp. 14—19.
 7. Lydon, B. (2022), "How Industry 4.0 and Digitization Improves Manufacturing Responsiveness, Quality, and Efficiency", available at: <https://blog.isa.org/industry-40-digitization-improve-manufacturing-responsiveness-quality-efficiency-iot> (Accessed 15 Jul 2023).
 8. Doroshenko, H.O. (2015), Menedzhment [Management], VSV-Prynt, Kharkiv, Ukraine.
 9. Association of Industrial Automation Enterprises of Ukraine (2020), "For the first time, Ukraine will present the National Stand of Industry 4.0 at Hannover Messe 2020", available at: <https://appau.org.ua/initiatives/ukrayina-vpershe-predstavyt-natsionalnyj-stend-industriyi-4-0-na-hannover-messe-2020-pres-reliz/> (Accessed 25 Jul 2023).
 10. Kholod, O.M. (2014), Metodolohiia doslidzhen' sotsial'nykh komunikatsij [Methodology of social communications research], PAIS, L'viv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 10.08.2023 р.*

V. Yurovchyk,

PhD in Geographic Sciences, Lecturer of the Departmental Committee for Basic and Fundamental Education, Lutsk Applied College of Recreation Technology and Law

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1947-4807>

T. Marusei,

PhD in Economic, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business,

Kamianets-Podilskyi Ivan Ogiienko national university, Faculty of Natural Sciences and Economics

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1018-702X>

V. Kotsiuk,

PhD in History, Head of the Department of Socially humanitarian preparation,

Khmelnitskyi Cooperative Trade and Economic Institute

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7902-9372>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.90

THE CONTEMPORARY ROLE OF "CRAFT" PRODUCTION IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM AND RESTAURANT INDUSTRY

В. Г. Юровчик,

к. геогр. н., викладач циклової комісії з базової та фундаментальної підготовки,

Луцький фаховий коледж рекреаційних технологій і права

Т. В. Марусей,

к. е. н., доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Природничо-економічний факультет

В. Д. Коцюк,

к. і. н., зав. кафедри соціально-гуманітарної підготовки,

Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут

СУЧАСНА РОЛЬ "CRAFT" ВИРОБНИЦТВ В РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ

Сучасна роль концепції "craft" у виробництві відіграє важливу роль у розвитку туризму та ресторанної справи. Ця концепція спрямована на створення продуктів, які відрізняються від одноманітного та однотипного масового виробництва. Завдяки цьому, в контексті туризму, концепція "craft" є суттєвим елементом привертання уваги туристів. У контексті ресторанної справи, концепція "craft" також відіграє важливу роль, оскільки ресторани, що акцентують увагу на використанні місцевих та якісних інгредієнтів, створенні автентичних страв та наданні унікального кулінарного досвіду, є більш успішними у фінансовому плані. Крім того, модель "farm-to-table", коли продукти постачаються безпосередньо з ферм та садів до ресторану, сприяє підвищенню якості продукції та підтримує місцевих виробників. Метою статті є ідентифікація сучасної ролі "craft" виробництва у розвитку туризму та ресторанної справи. В межах дослідження зроблені висновки, що "craft" виробництво в Україні допомагає зберегти культурний спадок, підтримувати місцевих майстрів та привертати увагу туристів, які цінують унікальність та якість ручної праці. Це зумовлене тим, що в якості основи, що впливає на розвиток, можуть бути розглянуті загальні риси таких виробництв, а саме: ручне виготовлення; традиційні методи; якість та автентичність; унікальність; збереження

традицій та культурної спадщини; взаємодія з споживачем. Звернено увагу на той факт, що окрім загальних рис "Craft" виробництва, маютья також специфічні особливості, за якими воно формує певний внесок у підвищення привабливості туристичних місць, стимулює розвиток місцевих спільнот та сприяє збереженню культурної спадщини. Серед специфічних рис, що конкретизують роль "craft" виробництва в розвитку туризму, виділені наступні: аутентичний досвід; залучення туристів; економічний розвиток; культурний обмін. Серед специфічних рис, за якими "craft" виробництво формує певний внесок у підвищення привабливості ресторанної справи, основними є: якість та смак; місцеві продукти; споживча свідомість; привертання відвідувачів. Загалом, "craft" виробництво в туризмі сприяє посиленню взаємодії туристів із місцевою спільнотою та культурою. "Craft" виробництво в ресторанній справі сприяє створенню цінних, незабутніх та особливих моментів для гостей, підтримує місцеві господарства та забезпечує розвиток сталого гастрономічного середовища.

The modern role of "craft" production concept plays a significant role in tourism and the restaurant industry development. This concept focuses on creating products that stand out from the uniform and standardized mass production. As a result, in tourism, the "craft" production concept is a core element in attracting tourists' attention. In the context of the restaurant industry, the "craft" concept also plays a key role, as restaurants that emphasize the use of local and quality ingredients, the creation of authentic dishes, and a unique culinary experience are more financially successful. Furthermore, the "farm-to-table" model, where products are sourced directly from farms and gardens to restaurants, is designed to improve the produce quality and local producers' support. The article aims to identify the contemporary role of "craft" production in tourism and the restaurant industry development. The research has concluded that "Craft" production in Ukraine contributes to preserving cultural heritage, supporting local artisans, and attracting the attention of tourists who value the uniqueness and quality of handcrafted work. It is because the development is effect by the fundamental aspects that can be the basis for such productions, namely the following: 1) manual craftsmanship; 2) traditional methods; 3) quality and authenticity; 4) uniqueness; 5) preservation of traditions and cultural heritage; 6) interaction with consumers. Attention has been drawn to the fact that in addition to the general characteristics of craft production, it also has specific features that help increase the appeal of tourist destinations, the local community's development stimulating, and cultural heritage preservation promoting. Among the unique features that specify the role of craft production in tourism development, the following have been highlighted: authentic experience; tourist engagement; economic development; cultural exchange. Among the specific features through which craft production contributes to enhancing the attractiveness of the restaurant industry, the main ones include quality and taste; local ingredients; consumer awareness; visitor attraction. Overall, craft production in tourism fosters stronger interaction between tourists and the local community and culture, creating enjoyable tourist experience. In the realm of the restaurant business, craft production facilitates the creation of valuable, unforgettable, and distinctive moments for guests, supports local economies, and fosters the development of a sustainable and responsible gastronomic environment.

Ключові слова: місцева спільнота; аутентичний досвід; залучення туристів; економічний розвиток; культурний обмін.

Key words: local community; authentic experience; tourist engagement; economic development; cultural exchange

TARGET SETTING

The modern role of the "craft" concept in production plays a significant role in tourism and the restaurant industry development. This concept of goods or service

provision creation involves attention to detail, done by hand, using traditional methods and high-quality materials. It focuses on creating unique, individual, and authentic products that stand out from uniform and standardized

Table 1. The contemporary role of "craft" production in the development of tourism and the restaurant industry

The direction of «craft» production.	Features of «craft» production.	Role in the development of tourism and the restaurant industry.
Ukrainian embroidery	Domestic artisans create unique embroidered shirts and other textile products, utilizing diverse embroidery techniques and motifs that reflect the cultural heritage of various regions of Ukraine.	This tradition has given rise to the development of a tourist event such as the «Embroidered Shirt Festival» (or Ukrainian Culture Festival), which took place for the first time on May 20, 2012, in Drohobych. This tradition has also contributed to the development of tourist events like embroidered shirt festivals, which attract tourists to cities such as Odesa and Borschev (Ternopil Regional State Administration).
Ukrainian pottery	Artisans create various clay products by hand, including vases, plates, jugs, and other items with distinctive pottery designs.	This tradition has given rise to the development of tourist events such as the National Pottery Festival, which attracts tourists to Opishnia (Zinkivsky district, Poltava region).
Rag doll	Craftsmen handcraft dolls from straw or fabric. These creations are adorned with embroidery or other decorative elements.	This tradition has also contributed to the development of tourist events like rag doll festivals in Lviv and other cities across Ukraine, as well as masterclasses on making rag doll and more.
Cheesemaking	Ukrainian cheeses like bryndza or cheesecakes are produced using traditional recipes from locally sourced milk.	Unique restaurants emphasizing the «farm-to-table» approach, where quality and authenticity are key aspects.
Brewing	Beers with an emphasis on manual labor, refined taste, natural ingredients, and creativity.	Restaurants featuring a variety of craft beer types in their menus, adding uniqueness and diversity to the beverages.
Blacksmithing	Blacksmith's craft various metal products such as fences, pendants, lanterns, and other items using traditional methods and ornaments.	This tradition has given rise to the development of tourist events such as the traditional annual International Blacksmith Festival «Blacksmith's holiday» in Ivano-Frankivsk.

Source: formed based on [2; 4; 6].

mass production. In the tourism context, the "craft" production concept serves as a significant element for capturing tourists' attention. Specifically, tourists nowadays show considerable interest in popular tourist attractions and the "craft" experience gained through workshops, production tours, tastings, and other interactive interactions with local culture, traditions, and the resident's skills. In the context of the restaurant industry, the "craft" concept also plays a crucial role, as restaurants that emphasize the use of local and high-quality ingredients, the creation of authentic dishes, and a unique culinary experience tend to be more financially successful.

Furthermore, the "farm-to-table" model, where products are sourced directly from farms and gardens to restaurants, contributes to enhancing the produce quality and supports local producers. Overall, the focus of tourism and the restaurant industry on "craft" production has a positive impact on the sustainability and ecological aspect of the business. Specifically, craft production helps reduce waste (as it relies on individual orders and the use of natural materials). Therefore, the relevance of research on the modern role of "craft" production in the development of tourism and the restaurant industry is important, as it helps uncover opportunities for creating unique and valuable

tourist experiences, supporting local producers, and preserving the environment.

ANALYSIS OF RESEARCH AND PUBLICATIONS

Every year, new roles of "craft" production emerge worldwide, influencing the development of tourism and the restaurant industry. In this regard, the fundamental aspects of the role of "craft" production in the development of tourism and the restaurant industry have been reflected in the works of scholars such as Tserklevych, V., Onyshchuk, M., Shpakovskyi, S., Dil, A. V., Dil, M. V., and others.

THE WORDING OF THE PURPOSES OF ARTICLE (PROBLEM)

The purpose of the article is to identify the contemporary role of "craft" production in the development of tourism and the restaurant industry.

THE PAPER MAIN BODY WITH FULL REASONING OF ACADEMIC RESULTS

Note that the term "craft" originates from the English word "craft" and signifies craftsmanship, skill. Therefore, within the scope of the research, the authors focused on

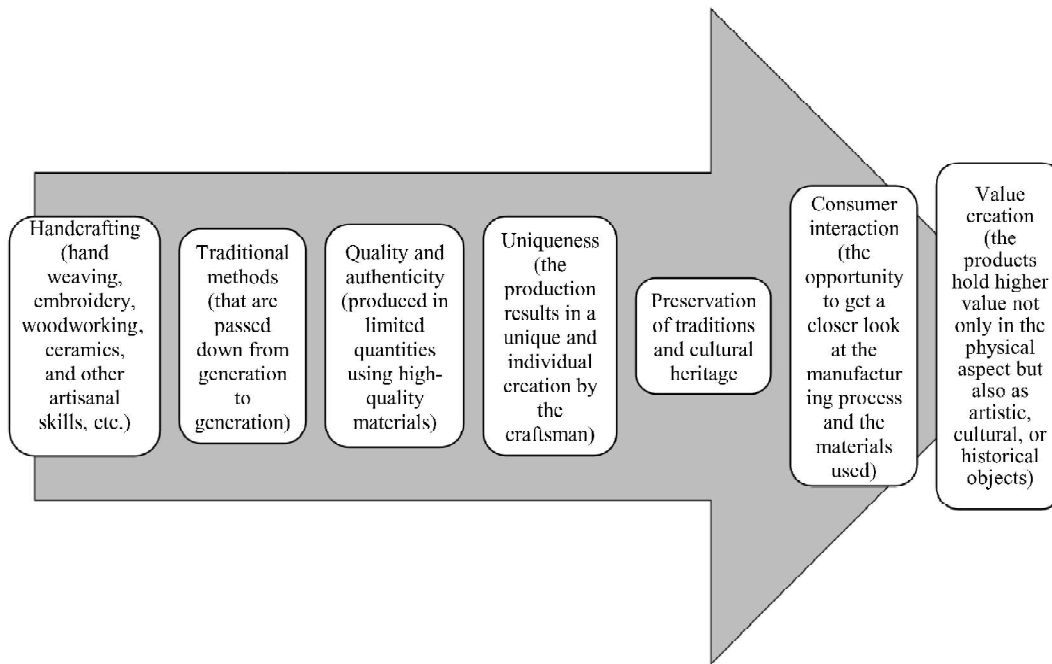

Figure 1. General characteristics of "craft" production that define its impact on the development of tourism and the restaurant industry

Source: formed based on [1—2; 4; 6].

the classical understanding of the "craft" production category as a specific approach to producing goods or providing services centered around manual craftsmanship, the utilization of traditional methods, and emphasis on details. The authors emphasize that this term is relevant to Ukraine.

There is a significant number of such productions. Thus, the "craft" production term can be applied to various fields, such as:

- Traditional crafts and handicrafts (encompassing the creation of handmade items, such as knitted, embroidered, woven, pottery, leather, glass, metal products, and other craft techniques).
- Gastronomic products (covering the production of craft food and beverages, such as craft beer, cheese, honey, confectionery, homemade preserves, jams, and other delicacies).
- Art and design (encompassing the creation of unique and authentic works of art, which can include painting, sculpture, graphic arts, jewelry, etc.), and more [4].

Moreover, such productions can impact the development of tourism and the restaurant industry, as illustrated by specific examples provided in Table 1.

These examples are just a few among many "craft" production variations in Ukraine that help preserve cultural heritage, support local artisans, and attract the attention of tourists who value the uniqueness and quality of handmade work. This is caused by the fact that several main features of "craft" production can count as the core influencing development (Figure 1). Namely: handcrafting; traditional methods; quality and authenticity; uniqueness; preservation of traditions and cultural heritage; interaction with consumers.

So, let's examine in detail the general characteristics of "craft" production that define its impact on the

development of tourism and the restaurant industry [1—2; 4; 6]:

1. Handcrafting: Products created following "craft" principles are often handcrafted, employing skill and attention to detail. It can encompass hand weaving, embroidery, woodworking, ceramics, and other artisanal skills. Handcrafting is characterized by meticulous attention to detail, aiding in product creation that boasts excellent quality and conveys the spirit and personality of the artisan who works on each item.

2. Traditional methods. "Craft" production often relies on traditional methods and techniques passed down from generation to generation. It helps preserve cultural heritage and create products with a distinct character.

3. Quality and authenticity. "Craft" products are characterized by high quality, produced in limited quantities using premium materials. They also possess an authentic nature that sets them apart from mass-produced items.

4. Uniqueness. Each "craft" item is a unique and individual artisan creation. This distinctiveness applies to both its form and appearance, as well as its intricate details and decoration.

5. Preservation of traditions and cultural heritage. "Craft" production can help safeguard traditions and unique artisanal skills that might otherwise be at risk of fading away.

6. Interaction with consumers. "Craft" production can offer consumers the opportunity to engage more closely with the manufacturing process and the materials used, facilitated through dedicated spaces for the sale of craft products (such as specific events, establishments, or online platforms).

7. Value creation. "Craft" products typically hold higher value in the physical sense, artistic, cultural, or historical artifacts.

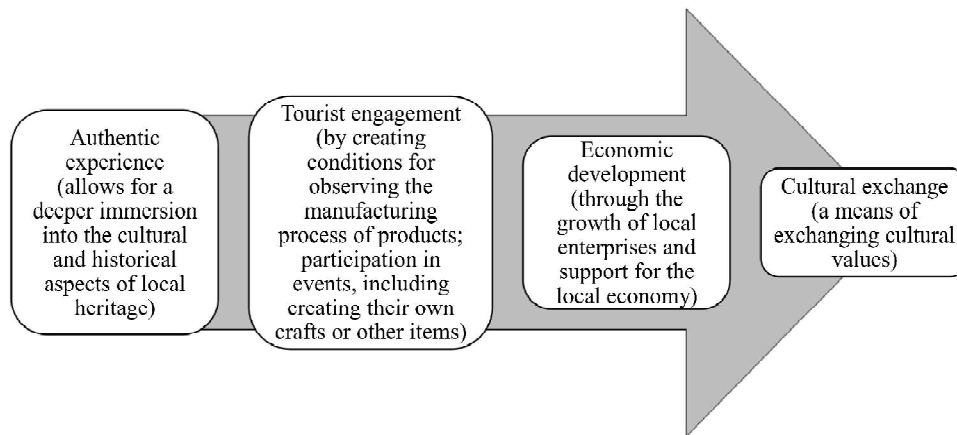

Figure 2. Specific attributes of "Craft" production and their role in enhancing the attractiveness of tourist destinations, fostering local community development, and preserving cultural heritage

Source: formed based on [2; 3–4; 6].

The "craft" production concentration in a specific region or locality can create clusters of "craft" enterprises. This phenomenon is known as a "craft cluster" or "cluster of craft producers." Under such conditions, an additional characteristic of "craft" production emerges, which we interpret as a marketing force. The "craft" production concentration in one place allows for joint marketing activities and events, helping to attract consumer attention and share advertising costs.

However, in either case, whether as an individual "craft" producer or a "cluster of craft producers," they are both subjects of special interest to target consumers, considering people's inherent attraction to uniqueness, authenticity, and sustainability. The key lies in combining the aforementioned general characteristics of "craft" production, irrespective of their concentration within a specific area, contributing to the development of the local economy and the valuable creation and meaningful tourist and restaurant products for consumers.

In addition to the general characteristics, "craft" production has specific attributes that contribute to enhancing the appeal of tourist destinations, fostering local community development, and preserving cultural heritage. Among these specific features that define the role of "craft" production in tourism development, the following are highlighted by us (Figure 2): authentic experience, tourist engagement, economic growth, and cultural exchange.

Let's examine each of the outlined specific attributes and their role in enhancing the attractiveness of tourist destinations, fostering local community development, and preserving cultural heritage in more detail.

Authentic experience allows for a deeper immersion into cultural and historical aspects of local heritage. The process of gaining such an experience is facilitated through:

- Participation in traditional events: Tourists can take part in traditional events such as holidays, festivals, and fairs where handmade crafts are showcased. It allows tourists to feel the atmosphere of local life and enrich their experience.

- Opportunity to purchase products: Tourists can buy handmade crafts directly from artisans, enabling them to

not only acquire unique souvenirs but also support local artisans and the economy.

Tourist engagement is made possible by creating conditions for: observing the process of crafting "Craft" products; participating in events where they can create their handicraft or other "Craft" items. The outlined engagement is achieved through:

- Workshops and hands-on studios. Tourists can participate in workshops where learn craft skills from local artisans. For instance, this could involve creating embroidered garments, pottery, working with silver, or other artistic disciplines.

- Production tours. Tourists can visit workshops and studios where handmade products are crafted. They can witness the production process, interact with artisans, and learn more about the techniques and materials used.

- Interactive demonstrations. Artisans can conduct demonstrations of their work, showcasing techniques, and processes employed in production. Tourists can observe, ask questions, and even try some steps themselves.

Economic Development. "Craft" production contributes to the growth of local businesses and supports the local economy of tourist attractions. The production of handmade goods (such as crafts, gastronomic products, or artisanal items [3–4]):

- Can create new job opportunities for artisans skilled in these crafts.

- Can boost the local economy as it often relies on local ingredients and materials uses. It promotes the development of the local raw material base, supports local suppliers, and contributes to overall economic growth.

- Can help preserve traditional craftsmanship skills (helping to safeguard traditional artisan skills that might be lost due to technological advancements and mass production [3–4]). Artisans pass on their knowledge and experience to younger generations, ensuring the continuation of these valuable traditions [3–4].

Cultural Exchange. "Craft" production can serve as a means of exchanging cultural values. Artisans can share

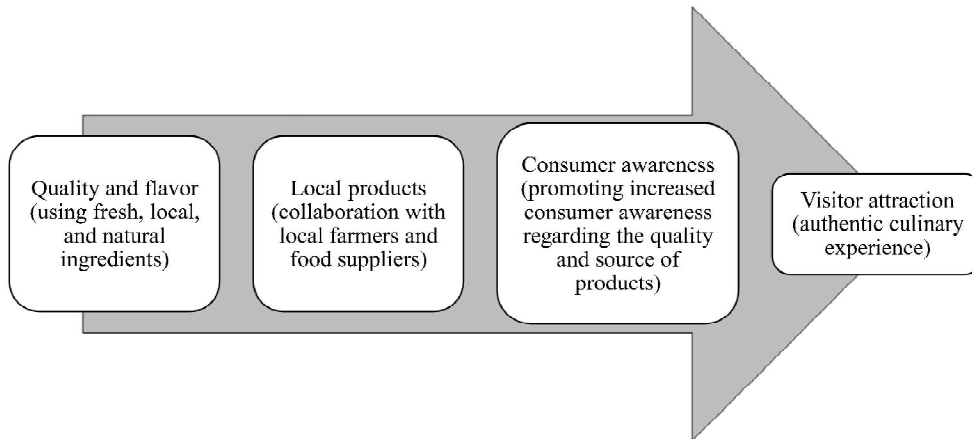

Figure 3. Specific attributes of "Craft" production and their role in enhancing the attractiveness of the restaurant industry

Source: formed based on [2; 3—4].

their knowledge and traditions with tourists, while tourists, in turn, can bring new ideas and perspectives with them.

In general, "craft" production in tourism enhances the interaction between tourists and the local community and culture, creating a deeper, more immersive, and enjoyable tourist experience.

Regarding the specific characteristics through which "craft" production contributes to enhancing the attractiveness of the restaurant industry, the key ones include (Figure 3): quality and taste; local ingredients; consumer awareness; attracting visitors. Let's examine each of these outlined specific characteristics and their role in enhancing the appeal of the restaurant business in more detail [1—2].

Quality and Flavor. Particularly, restaurants practicing the "craft" approach place special emphasis on the quality and flavor of their dishes. The use of fresh, local, and natural ingredients helps create dishes or beverages with exquisite flavors that cater to the demands of even the most discerning gourmets. For instance, utilizing antibiotic and hormone-free poultry for crafting dishes like sausages, sausages, and other meat delicacies can ensure high quality and exceptional taste profiles.

Local Ingredients. Restaurants practicing the "farm-to-table" approach collaborate with local farmers and food suppliers. It contributes to supporting the local economy, reducing distances for sourcing, and consuming less processed and more fresh products. For instance, incorporating local artisanal cheeses into the menu, using locally sourced seasonal ingredients to craft desserts like cakes, cookies, and other confections.

Consumer awareness. Restaurants that focus on "craft" production contribute to raising consumer awareness about the quality and sources of products. Guests become more informed about sustainability, environmental friendliness, and social responsibility [3—4].

Attraction of visitors. "Craft" restaurants can be appealing to visitors seeking an authentic gastronomic experience. For example, crafting artisanal cocktails using natural ingredients and unique flavor combinations [5—6].

Overall, "craft" production in the restaurant industry contributes to creating valuable, unforgettable, and unique moments for guests, supports local farms, and fosters the development of a sustainable and responsible culinary environment.

CONCLUSIONS FROM THIS STUDY AND PROSPECTS FOR FURTHER EXPLORATION IN THIS AREA

The research has emphasized the classic understanding of "craft" production as a specific approach to producing goods or providing services, focusing on manual craftsmanship, traditional methods used, and careful attention to detail. This emphasis is driven by the relevance of "craft" production in Ukraine, where there is a significant presence of such artisanal practices. Therefore, the term "craft" production can be applied across various domains, including traditional crafts and handicrafts, gastronomic products, art and design, and others. As a result of this study, the following conclusions have been drawn:

1. "Craft" production in Ukraine helps preserve cultural heritage, supports local artisans, and attracts the attention of tourists who value the uniqueness and quality of handmade work. It is driven by the fact that the foundation influencing development can be attributed to the common characteristics of such productions, namely: manual craftsmanship; traditional methods; quality and authenticity; uniqueness; preservation of traditions and cultural heritage; interaction with consumers.

2. In addition to the general characteristics, "Craft" production possesses specific attributes that aimed at improving the appeal of tourist destinations, stimulating local community development, and aiding in the preservation of cultural heritage. Among the special features that define the role of "craft" production in tourism development, the following are highlighted: authentic experience, tourist engagement, economic growth, and cultural exchange. Similarly, within the context of enhancing the attractiveness of the restaurant industry, specific attributes through which "craft" production makes a meaningful contribution include quality and taste, utilization of

local ingredients, consumer consciousness, and visitor attraction.

3. Overall, "craft" production in tourism contributes to enhancing the interaction between tourists and local communities and cultures, resulting in a deeper, more immersive, and enjoyable tourism experience. In the context of the restaurant industry, "craft" production fosters the creation of valuable, unforgettable, and distinctive moments for guests, supports local economies, and promotes the development of a sustainable and responsible gastronomic environment.

The prospects of future research in this area involve establishing a theoretical framework for the development of indicators to measure the impact of "craft" production on the advancement of tourism and local development within the restaurant industry.

Література:

1. Глотова І. Minecraft для фермера: абетка розвитку дрібнооптового виробництва харчів, Agravery, 2019 URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/minecraft-dla-fermera-abetka-rozvitku-dribnooptovogo-virobnictva-harciv> (дата звернення 25.10.2019 р.).

2. Мороз М. Зміни до законодавства щодо вимог якості і безпеки виробництва крафтових харчових продуктів готові і найближчим часом будуть затверджені. Круглий стіл "Крафтове виробництво: бути чи не бути? Пошук шляхів вирішення проблемних питань для МСБ у сфері виробництва харчових продуктів". Укрінформ, 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2788688-v-ukraini-zminat-zakonodavstvo-sodokraftovogo-virobnictva-harcovih-produktiv.html> (дата звернення: 03.02.2020).

3. Осадчук І. В., Боліла С. Ю., Кириченко Н. В. Розвиток крафтового органічного сімейного фермерства — шлях до подолання безробіття на селі, Ефективна економіка, 2020, Вип. 4, URL: http://www.economy-nayka.com.ua/pdf/4_2020/63.pdf

4. Церклевич, В.С., Діль, А.В., Діль, М.В. Нові гастрономічні спеціальності як продукт ресторану "Local Food" у розвитку туристичних дестинацій, Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі, 2022, Вип. 6, с. 41—51.

5. Церклевич, В., Онищук, М., Шпаковський, С. Культурні детермінанти еволюції гастрономічних спеціальностей: до питання формування гастрономічного бренду Поділля. Трансформаційна економіка, 2023, Вип. 1 (01), с. 67—75.

6. Tserklevych V.S. Modern possibilities of using the visual method in teaching history of economics. Vyshcha shkola, Naukovo-praktychne vydannia MON Ukrainy, 2017, Vol. 9, С. 116—129.

References:

1. Glotova, I. (2019), "Minecraft for the farmer: the alphabet of the development of small-scale food production", Agravery, Available at.: <https://agravery.com/uk/posts/show/minecraft-dla-fermera-abetka-rozvitku-dribnooptovogo-virobnictva-harciv> (Accessed: 25.10.2019 р.).

2. Moroz, M. (2020), "Amendments to the legislation regarding quality and safety requirements for the

production of craft food products are ready and will be approved in the near future", Kruhlyy stil "Kraftove vyrobnytstvo: buty chy ne buty? Poshuk shlyakhiv vyrishennya problemnykh pytan' dlya MSB u sferi vyrobnytstva kharchovykh produktiv" [Round table "Craft production: to be or not to be? Finding ways to solve problematic issues for SMEs in the field of food production"], Ukrinform, Available at.: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2788688-v-ukraini-zminat-zakonodavstvo-sodokraftovogo-virobnictva-harcovih-produktiv.html> (Accessed: 03.02.2020).

3. Osadchuk, I., Bolila, S. and Kyrychenko, N. (2020), "The development of craft organic family farming as a direction for overcoming rural unemployment", Efektyvna ekonomika, vol. 4, Available at.: <http://www.economy-nayka.com.ua/?op=1&z=7772> (Accessed 09 Aug 2023).

4. Tserklevych, V.S., Diehl, A.V. and Diehl, M.V. (2022), "New gastronomic specialties as a product of the "Local Food" restaurant in the development of tourist destinations", Industriya turizmu i hostynnosti v Tsentral'niy ta Skhidniy Yevropi, vol. 6, pp. 41—51.

5. Tserklevych, V., Onyshchuk, M. and Shpakovsky, S. (2023), "Cultural determinants of the evolution of gastronomic specialties: to the question of the formation of the gastronomic brand of Podillia", Transformatsiyna ekonomika, vol. 1 (01), pp. 67—75.

6. Tserklevych, V.S. (2017), "Modern possibilities of using the visual method in teaching history of economics", Vyshcha shkola, Naukovo-praktychne vydannia MON Ukrainy, Vol. 9, pp. 116—129.

Стаття надійшла до редакції 09.08.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 658.14:339.137 (035.3)

*В. В. Ратинський,**к. е. н., доцент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Тернопіль, Україна**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9283-6371>**О. М. Кундеус,**к. е. н., доцент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Тернопіль, Україна**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2944-2588>**Г. М. Королюк,**к. е. н., доцент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Тернопіль, Україна**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8142-8310>**О. Д. Малярський,**аспірант, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Тернопіль, Україна**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-5530-0593>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.97

СИСТЕМА УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГОВО-ПОБУТОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

V. Ratynskiy,

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Accounting and Audit, Ivan Pul'uj Ternopil National Technical University, Ternopil, Ukraine

O. Kundeus,

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Accounting and Audit, Ivan Pul'uj Ternopil National Technical University, Ternopil, Ukraine

T. Korolyuk,

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Accounting and Audit, Ivan Pul'uj Ternopil National Technical University, Ternopil, Ukraine

O. Maliarskiy,

PhD student, Ivan Pul'uj Ternopil National Technical University, Ternopil, Ukraine

MANAGEMENT ACCOUNTING SYSTEM IN THE MANAGEMENT OF RETAIL AND DOMESTIC INFRASTRUCTURE ENTERPRISES

Метою статті є оцінка використання інструментів управлінського обліку в управлінні підприємством сервісної інфраструктури. Сфера послуг, що характеризується високими коливаннями цін, зростаючими витратами та розвитком сучасних технологій, у майбутньому буде шукати різноманітних джерел доходів та змін у бізнес-моделях. Сервісні підприємства будуть переходити до розумного управління, використовуючи інструменти управлінського обліку, які надають доступ до повної і актуальної інформації з внутрішніх та зовнішніх джерел та розширені можливості управління.

Авторами зазначено, що ефективне управління торгово-побутовою інфраструктурою потребує впровадження системи управлінського обліку, яка допоможе забезпечити оптимальну організацію роботи, контроль за ресурсами та ефективне прийняття управлінських рішень. У роботі детально проаналізовано особливості впровадження системи управлінського обліку на підприємствах торгово-побутової інфраструктури, зокрема описані методи та засоби обліку, які дозволяють ефективно контролювати

процеси внутрішнього та зовнішнього обігу, оптимізувати управлінські рішення та забезпечувати стабільний розвиток підприємств. Автори роботи висловлюють думку про важливість впровадження системи управлінського обліку для досягнення конкурентних переваг та підвищення ефективності діяльності підприємств торгово-побутової інфраструктури. Окреслено також перспективи розвитку даної системи в умовах зростаючої конкуренції та швидкого розвитку технологій.

The aim of this article is to assess the utilization of management accounting tools in the management of service infrastructure enterprises. The realm of services, characterized by volatile pricing, escalating costs, and the advancement of modern technologies, will increasingly seek diverse revenue sources and undergo changes in business models. Service enterprises are poised to transition into intelligent management by employing management accounting tools that provide access to comprehensive and up-to-date information from internal and external sources, along with enhanced management capabilities.

The authors underline that effective management of retail and household infrastructure necessitates the implementation of a management accounting system, which will facilitate optimal work organization, resource control, and effective decision-making. The paper meticulously analyzes the intricacies of introducing a management accounting system in retail and household infrastructure enterprises, specifically delineating accounting methods and tools that enable efficient control of internal and external processes, optimize managerial decisions, and ensure stable enterprise development.

The authors of the paper advocate for the importance of implementing a management accounting system to attain competitive advantages and enhance the operational efficiency of retail and household infrastructure enterprises. The study also outlines the prospects for the development of this system in the context of burgeoning competition and rapid technological advancements.

The study explores the strategic integration of management accounting systems in these enterprises to optimize performance, resource allocation, and decision-making processes. By accessing real-time insights from both internal and external sources, these systems empower businesses to make informed choices, streamline operations, and enhance overall competitiveness.

This research also encompasses a comprehensive review of recent literature and research, unveiling unresolved facets within the broader theme of the study. It underscores the need for an advanced management accounting system capable of addressing the multifaceted challenges unique to retail and domestic infrastructure. The study places emphasis on exploring innovative ways to tackle emerging complexities in these sectors, highlighting the significance of novel approaches in the modern business landscape.

The authors contend that the implementation of a management accounting system is pivotal in fostering operational efficiency, enhancing decision-making, and achieving sustainable growth within retail and domestic infrastructure enterprises. This article paves the way for future advancements in the realm of management accounting by addressing pertinent issues and fostering a deeper understanding of its transformative role in these sectors.

*Ключові слова: сервісна інфраструктура; сфера послуг, розумне управління; управлінський облік.
Key words: service infrastructure; service sector, intelligent management; management accounting.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Динамічний розвиток сфери послуг суттєво впливає на нові напрями діяльності підприємств споживчої промисловості. Побутові підприємства розширюють свій бізнес в напрямках, які дозволяють інтеграцію майбутніх розподілених джерел доходу у всій системі постачання. У майбутньому відчизняна побутова галузь економіки стикнеться з різними викликами, які визначаються широким перехідним періодом, що впливає з реалізації економічних цілей та диктується геополітичною ситуацією. У довгостроковій перспективі очікується, що інвестиції в побутову промисловість забезпечать економічну безпеку країни, а також розширять можливості використання сучасних напрацювань в сфері інтелектуального управління економічними системами, які вже довели свою вигідність у порівнянні з традиційни-

ми системами. Інший важливий помітний тренд — це потреба у цифровізації бізнес-операцій для задоволення потреб ринку та підвищення якості послуг на ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, ВИДІЛЕННЯ НЕВИРШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Останні дослідження та публікації у галузі управлінського обліку на підприємствах торгово-побутової інфраструктури свідчать про зростаючий інтерес до цієї проблеми. Вчені та практики активно займаються аналізом та оптимізацією систем управлінського обліку з метою забезпечення ефективного функціонування підприємств даного сектору. Вони досліджують різноманітні аспекти управлінського обліку, такі як методи обліку та аналізу, використання інформаційних техно-

логій, організаційні аспекти і забезпечення якості даних. Дослідженням етапів становлення та розвитку системи управлінського обліку підприємств торгово-побутової інфраструктури займалися вітчизняні науковці: Буднік І. [3], Дядюн О. [5], Малярець Л. [9], Співак С. [2] та інші.

Попри значний обсяг досліджень, у галузі управлінського обліку на підприємствах торгово-побутової інфраструктури все ще існують невирішені аспекти та невідповідність між розробленими моделями і реальними потребами підприємств. Одним із найактуальніших питань є розробка і впровадження інтегрованих систем управління, які враховують специфіку діяльності торгово-побутової інфраструктури, зокрема, управління запасами, логістикою, продажами та обслуговуванням клієнтів. Також до невирішених частин проблеми відноситься аналіз впливу цифрової трансформації на систему управлінського обліку і впровадження нових технологій та програм для забезпечення точного та оперативного обліку та аналізу даних.

Для досягнення більш комплексного та збалансованого управління на підприємствах торгово-побутової інфраструктури, необхідно ретельно вивчити та аналізувати ці невирішені аспекти та внести свій внесок у розвиток та оптимізацію систем управлінського обліку.

МЕТА СТАТТІ

Метою даної статті є дослідження та аналіз системи управлінського обліку на підприємствах торгово-побутової інфраструктури з метою забезпечення оптимального управління та ефективності їх діяльності. Автори проаналізують особливості впровадження системи управлінського обліку на таких підприємствах, а також визначать методи та інструменти обліку, які сприятимуть забезпеченню ефективного контролю та управлінських рішень. Також стаття спрямована на розкриття важливості системи управлінського обліку для досягнення конкурентних переваг та підвищення ефективності торгово-побутової інфраструктури. Автори також ставлять за мету проаналізувати перспективи розвитку даної системи в умовах зростаючої конкуренції та швидкого розвитку технологій.

Висновки, зроблені в ході дослідження, сподіваємося, допоможуть підприємствам торгово-побутової інфраструктури ефективніше використовувати свої ресурси, покращити управління та приймати обґрунтовані рішення, що позитивно вплине на їхні результати та конкурентоспроможність.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У сучасних умовах торгово-побутова галузь стикається з викликами, такими як коливання цін, низькі маржі, високі витрати на обслуговування, зростаючі витрати на залучення та утримання клієнтів, інвестиції в дослідження та розвиток, сильна конкуренція від міжнародних гравців та нижча лояльність все більш свідомих клієнтів. Це вимагає переосмислення традиційної бізнес-моделі з метою розвитку організаційного інтелекту. Завдяки технологічним досягненням і змінам, торгово-побутове підприємство розширюють свою пропозицію, що призводить до змін у сфері управління.

Покращення ефективності системи управління в торгово-побутовому підприємстві є постійною діяльністю, що становить основу для оцінки системи управління. Процес покращення ефективності передбачає постійний аналіз та оцінку як ходу процесів, так і реалізації встановлених цілей з використанням інформації, яку надає система управлінського обліку. Це дозволяє керівникам приймати рішення щодо оптимізації процесів, планувати та розробляти стратегії на наступні роки роботи. Завдяки використанню інструментів управлінського обліку, торгово-побутові компанії адаптуються до змін на ринку і здатні досягти конкурентної переваги. Інструменти управлінського обліку використовуються для постійного покращення ефективності. В результаті компанії перетворюються на розумні (smart) організації. Торгово-побутові рішення, які пропонують компанії, є гнучкими. Компанії систематично пристосовують свої продуктивні рішення та послуги до змінних потреб клієнтів та зміни ринку.

Внесок статті в дослідження полягає у виявленні інструментів управлінського обліку для управління торгово-побутовою компанією. Обсяг інформації, яку використовують відповідні суб'єкти, може змінюватися й вимагає оновлення. Ми сформулювали такі дослідницькі питання:

1. Які інструменти управлінського обліку використовуються при здійсненні функцій управління підприємством: планування, організація, керівництво, контроль?
2. Які інструменти управлінського обліку використовують менеджери при прийнятті стратегічних рішень?
3. Які інструменти управлінського обліку використовують менеджери при прийнятті оперативних рішень?
4. Який вплив мають використовувані інструменти управлінського обліку на управління торгово-побутовим підприємством?

Ця стаття досліджує використання інструментів управлінського обліку в управлінні великим підприємством, зокрема в торгово-побутовій галузі. Автори виявили наукову прогалину у вигляді виявлення інструментів управлінського обліку в управлінні торгово-побутовим суб'єктом. Обсяг інформації, що надходить з системи управлінського обліку, змінюється й вимагає оновлення.

Сучасне управління торгово-побутовими підприємствами, у контексті правових та економічних вимог, вимагає організаційних змін та розробки нової стратегії. Стратегія виражає довгострокові цілі підприємства, відповідає розробленим курсам дій та визначає розподіл ресурсів, необхідних для досягнення прийнятих цілей. Вона включає набір цілей, параметрів, основних припущень та планів, необхідних для досягнення цих цілей, виражених у такий спосіб, що дозволяє визначити ділову діяльність, яким займається або повинно займатися дане підприємство, і тип ділової діяльності, яку воно здійснює або має здійснювати. Стратегія торгово-побутового підприємства повинна охоплювати всі заплановані та виконані діяльності, з урахуванням існуючих умов (економічних, екологічних, юридичних, технічних, соціальних та організаційних), які призводять до досягнення прийнятої мети. Вона представляє собою шлях до досягнення цілі, при цьому прийняті цілі повинні

забезпечувати систематичний розвиток даного торгово-побутового суб'єкта. В сучасних умовах торгово-побутові компанії шукають шляхи для покращення своєї діяльності, з метою досягнення найвищої ефективності та результативності.

Сучасне управління торгово-побутовими підприємствами, враховуючи правові та економічні вимоги, потребує організаційних змін та розробки нових стратегій. Стратегія відображає довгострокові цілі підприємства, визначає шляхи дій та розподіл необхідних ресурсів для досягнення прийнятих цілей. Вона містить набір цілей, параметрів, базових припущень та планів, які дозволяють визначити ділову діяльність підприємства та тип бізнесу, яким воно займається або повинно займатися. Стратегія торгово-побутового підприємства повинна враховувати всі заплановані та реалізовані дії, враховуючи існуючі умови (економічні, юридичні, технічні, соціальні та організаційні), що призводять до досягнення встановленої мети. Вона визначає шлях до досягнення цілей, а прийняті цілі повинні забезпечувати систематичний розвиток підприємства в торгово-побутовій галузі. В сучасних умовах торгово-побутові компанії шукають способи покращення своєї діяльності з метою досягнення максимальної ефективності та результативності.

Управління торгово-побутовими підприємствами, яке може сприяти збільшенню прибутковості, зміцненню позицій на ринку та підвищенню довіри клієнтів є важливим завданням для економічних досліджень. Розвиток продуктивних пропозицій та створення додаткової вартості для клієнтів дозволить торгово-побутовим підприємствам отримати очікувані фінансові результати. Реалізація концепцій вимагає залучення та розуміння з боку співробітників на всіх рівнях управління. Впровадження концепцій управління також передбачає підтримку відповідної системи обліку, зокрема шляхом надання керівникам інформації, що генерується підсистемою управлінського обліку, яка є необхідною на кожному етапі управління торгово-побутовим підприємством. Розвиток стратегічного управління, фінансових та технологічних інновацій, сучасних методів управління та нових організаційних структур, а також зростаюча динаміка зовнішнього середовища та конкуренції призвели до зростання використання інструментів управлінського обліку підприємствами. Управлінський облік охоплює методи та процеси, пов'язані з підготовкою фінансової та нефінансової інформації та подальшим її комунікуванням менеджерам і співробітникам з метою кращого прийняття рішень та ефективнішого контролю над організацією в цілому. Інформаційні системи управлінського обліку допомагають керівникам у прийнятті рішень щодо економічної залежності та витрат на споживання ресурсів у підприємстві. Підприємства в торгово-побутовому секторі, впроваджуючи зміни в бізнес-моделях, будуть рухатися в напрямку "інтелектуального управління" та "інтелектуальної організації", заснованого на управлінні знаннями. Інтелектуальне управління в торгово-побутовій компанії використовує інформацію, незалежно від того, де вона зберігається. Використовуються передові інструменти для забезпечення контролю. Вводиться автоматизація підготовки бізнес-інформації. З цією метою використовуються

різноманітні інструменти управлінського обліку. Облік є безпрецедентним раніше, необхідним керівником сьогодні та незамінним радником майбутнього у кожному підприємстві. Управлінський облік має два основні елементи: якість інформаційної системи та вибір правильної стратегії. Управлінський облік все більше стає основним елементом управлінського процесу, не тільки на оперативному рівні, але й на рівні прийняття стратегічних рішень.

Загалом, аналіз підтверджує важливість стратегічного управління, використання концепцій управління та інструментів управлінського обліку для досягнення успіху в торгово-побутовому секторі. Однак, кожне підприємство має свої унікальні особливості та виклики, тому необхідно розробляти та адаптувати стратегії та інструменти управління для вирішення конкретних завдань та досягнення поставлених цілей.

Найбільшою перешкодою для учасників торгово-побутового сектору є гнучке адаптування до викликів сучасної економіки, зумовленої розвитком сучасних технологій і змінами в оточуючому середовищі, для збереження конкурентоспроможності, забезпечення зростання та розширення на нові ринки. Підсистеми управлінського обліку обробляють фінансову та нефінансову інформацію для прийняття рішень, формування стратегії та створення вартості підприємства. У сучасній динамічній економіці ці системи стають невід'ємним інструментом для учасників промисловості, забезпечуючи їх ефективність та конкурентну перевагу. Дослідження [4, 8, 17] підтвердили високий рівень використання інструментів управлінського обліку в повсякденному та стратегічному управлінні великими підприємствами, включаючи торгово-побутову галузь. Аналізуючи отримані результати, варто зазначити, що в торгово-побутовій галузі не використовувалися жодні інструменти управлінського обліку для впровадження двох функцій управління — організації та керівництва. Проте, щодо планування та контролю були використані окремі інструменти в дуже високій мірі.

Як виявилось, цей результат свідчить про можливість внесення змін у систему управління підприємством сервісної інфраструктури шляхом використання сучасних технологій та змін у системі облікової інформації. Важливо зауважити високу оцінку та потребу у візуалізації інформації, яка отримується з системи управлінського обліку. Ці зміни визначають напрямок розвитку розумного підприємства в торгово-побутовій галузі. Аналізуючи результати проведеного дослідження, можна зазначити, що інформація, отримана з системи управлінського обліку, сприяє створенню розумного підприємства в торгово-побутовій галузі, яке повинно включати три основні елементи:

1. Розумний комплект (intelligent suite): включає системи, які підтримують взаємовідносини та обслуговування клієнтів, фінансові, контрольні та облікові процеси; ланцюжок постачання та мережі закупівель; процеси інформаційного потоку між окремими рівнями організації; та управління мережею та активами виробництва.

2. Цифрова платформа (digital platform): є джерелом інформації та забезпечує інтеграцію систем за допомогою передових розумних технологій, таких як ро-

ботизація процесів, бізнес-аналітика або машинне навчання. Вона дозволяє проводити розширений бізнес-аналіз і надає доступ до даних в режимі реального часу.

3. Розумні технології (intelligent technology): включають в себе використання розумного аналізу даних, прогнозування майбутнього та оцінки ризику за допомогою алгоритмів на основі наборів даних. Інформаційна система управлінського обліку може використовувати машинне навчання для створення наборів звітів для прогнозування, діагностики, покращення якості звітності, передбачення помилок та виявлення відхилень.

Вищезазначені елементи сприяють розвитку підприємств сервісної інфраструктури у напрямку розумного управління і включають такі складові:

1. Діджиталізація внутрішніх процесів та автоматизація виконуваних завдань, що розглядаються як природна комунікація.

2. Систематичний аналіз слабкостей та відхилень в досягненні поставлених цілей.

3. Проведення / підтримка науково-дослідних робіт і розробок.

4. Впровадження нових технологій.

5. Впровадження мережевої організаційної структури та делегування відповідальності на нижчі рівні управління.

6. Використання повного потенціалу працівників.

7. Управління знаннями.

Стратегія передбачає покращення економічної безпеки обслуговуваних підприємств шляхом надання надійних, ефективних рішень для побутової інфраструктури. Розумне управління передбачає сильний акцент на індивідуалізацію потреб клієнта, щоб забезпечити відповідні рішення та забезпечити комплексне виконання проекту. При впровадженні інновацій і нових технологій компанія завжди враховує потреби клієнтів. Стратегія розумного управління торгово-побутовою компанією повинна враховувати розвиток економічних систем та політичну ситуацію. Інновації та сталий розвиток у контексті цих стратегій будуть визначені сучасними технологіями та будуть підтримуватися інформацією підсистеми управлінського обліку. Шлях до створення нової бізнес- та регуляторної моделі в торгово-побутовій промисловості буде визначений розвитком концепції розумних організацій та мережевої організаційної структури. Успіх торгово-побутового підприємства у довгостроковій перспективі залежатиме від включення в стратегію компанії ефективної комунікації та побудови довіри між керівництвом, співробітниками та зацікавленими сторонами.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати дослідження, ми показали, що інструменти управлінського обліку підтримують реалізацію управлінських процесів у великих підприємствах, включаючи торгово-побутові підприємства. У виконанні функції управління система управлінського обліку відіграє важливу роль, надаючи інформацію для прийняття рішень та контролю за результатами діяльності підприємства. Застосування розумних технологій та підходів до управління торгово-побутовими підприємствами може принести значні переваги, включаючи

покращення продуктивності, зниження витрат та зростання конкурентоспроможності.

Розумне управління має важливе значення для досягнення стійкого розвитку та забезпечення якісних послуг клієнтам. Відповідно до стратегії, компанії повинні фокусуватись на ефективному використанні ресурсів, стимулюванні інновацій, підтримці сталих економічних рішень та забезпеченні задоволення клієнтів.

Для досягнення успіху у впровадженні розумного управління торгово-побутовими підприємствами рекомендується:

— Впровадження цифрової платформи та розумних технологій, таких як аналітика даних, машинне навчання та штучний інтелект.

— Оптимізація внутрішніх процесів, автоматизація рутинних завдань та забезпечення швидкого доступу до інформації.

— Впровадження системи управлінського обліку, що включає в себе збір та аналіз даних, розрахунок показників ефективності та візуалізацію інформації.

— Посилення комунікації та співпраці між різними рівнями управління та співробітниками компанії.

— Налагодження системи контролю та звітності для відстеження прогресу та виявлення відхилень.

Загалом, розумне управління торгово-побутовими підприємствами є ключовим елементом їх успіху та забезпечення сталого розвитку. Застосування інноваційних технологій, оптимізація процесів та акцент на потреби клієнтів можуть допомогти підприємствам досягти високої продуктивності та конкурентоспроможності в швидкоплинному світі бізнесу.

Література:

1. Posadzinska I., Grzeszczak M. Management Accounting System in the Management of an Intelligent Energy Sector Enterprise. *Energies* 2022, 15, 7633. <https://doi.org/10.3390/en15207633>
2. S. Spivak, S. Krepych, I. Spivak, R. Brukhanskyi and U. Tkach, "Analysis of Tax Burden in Ukraine in the Context of European Integration," 2021 11th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT), 2021, pp. 385—388, doi: 10.1109/ACIT52-158.2021.9548630
3. Буднік І. В. Обліково-аналітичне забезпечення управління нематеріальними активами: дис. докт. філософії: Одеса, 2021. 427 с.
4. Васьківська К. В. Економічний потенціал підприємства в умовах змін: суть та характерні особливості. *Ефективна економіка*. 2020. №5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2020/9.pdf
5. Дядюн О. О. Облікова політика підприємств щодо нематеріальних активів: засадничі принципи та особливості формування. *Бізнес-інформ*. 2020. № 12. С. 302—309
6. Коломієць Т. В. Роль інформаційних ресурсів у процесі формування інтелектуального капіталу підприємства. *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5907#:~:text=>
7. Королюк Т., Рапа Н. Діджиталізація документообігу: законодавчі аспекти, переваги та недоліки, ефективність впровадження. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2021. Вип. 2 (25). С. 270—280.

8. Крилов Д. В. Аналіз рейтингового оцінювання розвитку інноваційної діяльності в Україні. Ефективна економіка. 2022. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10285>

9. Малярець Л. М. Розвиток обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством в умовах цифрової трансформації економіки. Ефективна економіка. 2018. № 6.1-2 (56). URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2018/12.pdf

10. Орєхова А. І. Економічний потенціал підприємства: сутнісні характеристики та структуризація. Економіка і суспільство. 2018. № 17. С. 308—313.

11. Пилипенко К. А., Мац Т. П. Обліково-аналітичне забезпечення управління діловою репутацією як нематеріального активу в умовах інституційних змін. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2021. № 2 (50). С. 138—144.

12. Ратинський В.В. Бухгалтерський облік і аналіз: перспективи для малого бізнесу. Економіка та суспільство, 2021. № 25.

13. Ратинський В.В. Бухгалтерський облік у процесі управління підприємством. Агросвіт, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, ТОВ ДКС Центр, 2021. № 7—8. С. 79—84.

14. Ратинський В.В. Інформаційні технології в бухгалтерському обліку. перспективи та проблеми, Інформаційно-аналітичний наукометричний журнал "Економіка. Фінанси. Право", 2021. № 4/1. С. 17—21.

15. Собакар М. В. Удосконалення підходів до ідентифікації нематеріальних активів в системі управлінського обліку підприємства. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2022. № 1 (105). С. 68—77.

16. Федорова І. В. Ідентифікація нематеріальних активів як початкова стадія їх обліку: проблемні питання. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. № 23 (2). С. 128—131.

17. Ярмолук О. Ф., Киян А. В. Особливості облікової політики щодо ресурсного потенціалу підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 11. С. 916—922.

18. Ясишена В. В. Основні аспекти формування облікової політики нематеріальних активів підприємств. Інноваційна економіка. 2019. № 5—6. С. 149—157

References:

1. Posadzinska, I. and Grzeszczak, M. (2022), "Management Accounting System in the Management of an Intelligent Energy Sector Enterprise", *Energies* vol. 15, pp. 7633.

2. Spivak, S Krepych, S Spivak, I Brukhanskyi, R and Tkach U (2021), "Analysis of Tax Burden in Ukraine in the Context of European Integration," 11th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT), pp. 385—388,

3. Budnyk, I. (2021), "Accounting and Analytical Support for the Management of Intangible Assets", Abstract of Doctoral Dissertation, Odesa, Ukraine.

4. Vaskivska, K. V. (2020), "Economic Potential of the Enterprise in the Context of Changes: Essence and Characteristic Features", *Effective Economy*, [Online] vol. 5.

available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2020/9.pdf (Accessed 25 July 2023).

5. Dyadyun, O. O. (2020), "Accounting Policy of Enterprises for Intangible Assets: Fundamental Principles and Specifics of Formation", *Business Inform*, vol. 12, pp. 302—309.

6. Kolomiets, T. V. (2017), "The Role of Information Resources in the Formation of Intellectual Capital of an Enterprise", *Effective Economy*, [Online] vol. 11. available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5907#:~:text=> (Accessed 25 July 2023).

7. Korolyuk, T. and Rapa, N. (2021), "Digitalization of Document Flow: Legislative Aspects, Advantages, Disadvantages, and Effectiveness of Implementation", *Social-Economic Problems and the State*, vol. 2 (25), pp. 270-280.

8. Krylov, D. V. (2022), "Analysis of Rating Assessment of Innovation Activity Development in Ukraine", *Effective Economy*, [Online] vol. 5. available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10285> (Accessed 25 July 2023).

9. Maliarets, L. M. (2018), "Development of Accounting and Analytical Support for Enterprise Management in the Context of Digital Transformation of the Economy", *Effective Economy*, [Online] vol. 6. available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2018/12.pdf (Accessed 25 July 2023).

10. Orekhova, A. I. (2018), "Economic Potential of the Enterprise: Essential Characteristics and Structuring", *Economy and Society*, vol. 17, pp. 308—313.

11. Pylypenko, K. A., and Mats, T. P. (2021), "Accounting and Analytical Support for Managing Business Reputation as an Intangible Asset under Institutional Changes", *Herald of Berdyansk University of Management and Business*, vol. 2 (50), pp. 138—144.

12. Ratynskiy, V.V. (2021), "Accounting and Analysis: Prospects for Small Business", *Economy and Society*, vol. 25, pp. 31—37.

13. Ratynskiy, V.V. (2021), *Accounting in Enterprise Management Process*. Agrosvit, vol. 7—8, pp. 79—84.

14. Ratynskiy, V.V. (2021), "Information Technologies in Accounting: Perspectives and Problems", *Information-analytical bibliometric journal "Economics. Finance. Law"*, vol. 4/1, pp. 17—21.

15. Sobakar, M. V. (2022), "Improving Approaches to Identifying Intangible Assets in the Management Accounting System of the Enterprise", *Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, vol. 1 (105), pp. 68—77.

16. Fedorova, I. V. (2017), "Identification of Intangible Assets as the Initial Stage of Their Accounting", *Problem Issues. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, vol. 23 (2), pp. 128—131.

17. Yarmoliuk, O. F., and Kyian, A. V. (2016), "Features of Accounting Policy for Enterprise Resource Potential", *Global and National Problems of the Economy*, vol. 11, pp. 916—922.

18. Yasyshena, V. V. (2019), "Main Aspects of Forming Accounting Policy for Intangible Assets of Enterprises", *Innovative Economy*, vol. 5—6, pp. 149—157.

Стаття надійшла до редакції 02.08.2023 р.

УДК 330.567.25

*O. Rudyk,**PhD in Economics, Associate Professor,**Associate Professor of the Department of Finance, Money Circulation and Credit, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0822-0580>**A. Borysov,**Applicants for postgraduate studies of the Department of Finance, Money Circulation, and Credit, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-8465-1075>**V. Novosad,**Applicants for postgraduate studies of the Department of Finance, Money Circulation, and Credit, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-8661-4914>**S. Yavorovskiy,**Applicants for postgraduate studies of the Department of Finance, Money Circulation, and Credit, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine**ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-8658-5625>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.103

FINANCIAL SUPPORT FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

О. Р. Рудик,

к. е. н., доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

А. І. Борисов,

вступник в аспірантуру кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

В. О. Новосад,

вступник в аспірантуру кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

С. М. Яворовський,

вступник в аспірантуру кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

The article reveals the peculiarities of the functioning of finance in the agricultural sector of the economy, presents the specifics of the structure of non-current assets and current assets of agricultural enterprises, and highlights the impact of military operations in Ukraine on the efficiency of the domestic agricultural sector. The author substantiates the existence of high economic risks in the agricultural sector, which requires the organization of effective state regulation with the use of modern effective financial instruments, reveals the essence of financial resources of agricultural enterprises through the scheme of their circulation, identifies sources of capital formation and emphasizes the importance of attracting sufficient own funds.

It is emphasized that ensuring innovative development of the agrarian sector of the economic system is the main factor in the stable operation of business structures in this sector and the achievement of their strategic goals; several destructive factors that negatively affect the innovative development of the Ukrainian agrarian sector are identified; the key directions of implementation of the policy of introducing innovations into the agrarian sector of Ukraine are outlined.

The expediency of applying an integrated approach in the process of organizing financial support for the innovative development of the domestic agricultural sector is proved, and the instruments for forming financial resources in the context of applying such an approach are determined.

The article studies the dynamics of capital investments in the agricultural sector of Ukraine and analyzes the structure of sources of their formation; highlights the trends in the formation of financial resources by domestic agricultural enterprises and the dynamics of the share of equity capital in them; assesses the structure of financial resources of national agricultural companies during 2013–2022; analyzes the formation of net profit (loss) by economic entities in the studied industry.

The authors identify the directions of intensification of innovative development of the domestic agricultural sector, outline strategic priorities in its financing and present key instruments of government support for agribusiness in Ukraine in the context of post-war economic reconstruction.

У статті розкрито особливості функціонування фінансів в аграрному секторі економіки, подано специфіку структури необоротних активів та оборотних засобів сільськогосподарських підприємств, висвітлено вплив військових дій на території України на ефективність діяльності вітчизняної аграрної галузі. Обґрунтовано наявність в аграрній галузі високих економічних ризиків, що потребує організації дієвого державного регулювання із застосуванням сучасних ефективних фінансових інструментів, розкрито сутність фінансових ресурсів аграрних підприємств за допомогою схеми їхнього кругообігу, визначено джерела формування капіталу та наголошено на важливості залучення у достатньому обсязі власних коштів.

Наголошено, що забезпечення інноваційного розвитку аграрної сфери господарської системи є головним чинником стабільної діяльності підприємницьких структур у цьому секторі та досягнення ними стратегічних цілей; визначено низку деструктивних факторів, що негативно впливають на інноваційний розвиток українського аграрного сектору; окреслено ключові напрями реалізації політики впровадження інновацій в аграрну сферу України.

Доведено доцільність застосування комплексного підходу у процесі організації фінансового забезпечення інноваційного розвитку вітчизняного аграрного сектору, визначено інструменти формування фінансових ресурсів в умовах застосування такого підходу.

Досліджено динаміку капітальних вкладень в аграрну сферу України та проаналізовано структуру джерел їх формування; висвітлено тенденції у формування фінансових ресурсів вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами та динаміку питомої ваги у них власного капіталу; оцінено структуру фінансових ресурсів національних аграрних компаній упродовж 2013–2022 років; проаналізовано формування чистого прибутку (збитку) суб'єктами господарювання у досліджуваній галузі.

Визначено напрями активізації інноваційного розвитку вітчизняного аграрного сектора з окреслення стратегічних пріоритетів у його фінансуванні, подано ключові інструменти урядової підтримки агробізнесу в Україні в умовах післявоєнної відбудови економіки.

Key words: Financial Resources, Financial Support, Innovative Development, State Support, Financial Stimulation, Agricultural Sector, National Economy.

Ключові слова: фінансові ресурси, фінансове забезпечення, інноваційний розвиток, державна підтримка, фінансове стимулювання, аграрний сектор, національна економіка.

STATEMENT OF THE PROBLEM IN GENERAL AND ITS CONNECTION WITH IMPORTANT SCIENTIFIC OR PRACTICAL TASKS

Today, Ukraine's national economy is operating in a wartime environment, which significantly limits the capabilities of business entities and the state and creates

several critical problems that are unlikely to be solved at this stage of development. In addition, the government is unable to stimulate and maintain favorable conditions for the agricultural sector, as it is experiencing an acute shortage of financial resources in the public sector of the economy. On the other hand, the aggressor's blockade of sea trade routes and ports has made it possible for the

entire civilized world to understand the importance of domestic agricultural products and the role of the Ukrainian agricultural sector in ensuring food security at the international level. This situation proved that our country is an important agricultural country in the world and has significant untapped potential in this area, which can be fully realized in the postwar period.

Given the above, the agricultural sector and agricultural enterprises, in particular, occupy a special place in the Ukrainian economy, as it is in this sector that domestic entrepreneurs have significant undiscovered opportunities, the realization of which requires the construction of an effective mechanism for financial support of this type of activity. It is worth noting that the agricultural sector is one of the few that has a strong competitive position in the global market and opportunities to sell high-value-added products. However, their consolidation and growth require the availability of affordable and risk-acceptable financial resources on the domestic market, as domestic farms typically use their capital, short-term bank loans, and accounts payable. This situation prevents them from investing capital in the modernization and renewal of their material and technical base and therefore does not contribute to improving the quality of agricultural products as a key factor in increasing competitiveness. Given the outlined situation in the national economy, an important and relevant area of research in the current conditions is to identify additional sources of capital formation and search for reserves to strengthen the financial condition of agricultural enterprises to develop new markets and create prerequisites for innovative development.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS, WHICH INITIATED THE SOLUTION OF THIS PROBLEM AND ON WHICH THE AUTHOR RELIES, THE SELECTION OF PREVIOUSLY UNSOLVED PARTS OF THE GENERAL PROBLEM, WHICH IS THE SUBJECT OF THIS ARTICLE

The peculiarities of building a financial mechanism for ensuring innovative development of the agricultural sector in the regions of Ukraine are studied by the following domestic scholars: A. Bilochenko, I. Hushcha [1], T. Holban [2], Ya. Dropa, M. Petyk [3], L. Kustrich [4], A. Mykhailov [5], N. Petrenko [7], S. Polishchuk, S. Piatachenko [8], S. Sus [9; 10], S. Urba, O. Chervona [11] and others.

Taking into account the significant achievements of Ukrainian scientists in the direction of solving the problems of improving the financing of innovative activities of domestic agricultural enterprises in 2022, new challenges appeared in this area that require an immediate response, in particular: identifying additional sources of capital formation of agrarians in conditions of economic reconstruction, their use of innovative tools for attracting financial resources, finding directions for improving the government's financial policy regarding the activation of innovative activities in the field of regional agriculture, building an effective strategy for the innovative development of the agricultural sector of Ukraine.

FORMULATION OF THE GOALS OF THE ARTICLE (TASK STATEMENT)

The purpose of the article is to improve the financing mechanism for the innovative development of the agrarian sphere in the territorial communities of Ukraine under the conditions of accession to the European Union.

PRESENTATION OF THE MAIN MATERIAL OF THE STUDY WITH A FULL JUSTIFICATION OF THE OBTAINED SCIENTIFIC RESULTS

Since the days of Kievan Rus, Ukraine has always been famous for the industriousness and ingenuity of its people, fertile chernozems, and rich rivers, which contributed to the rapid development of agriculture, which has remained a popular type of activity even today. It is not for nothing that Ukraine is often called the granary of the world, and the products produced are known in many countries, as they have high quality and uniqueness of varieties, which ensures an appropriate level of international competitiveness.

The agricultural sector by its nature has significant differences from other types of economic activity, as it produces products of animal and plant origin and uses land in the production process, which is the main resource that cannot be replaced. Land resources for any state are very important and expensive, and if they are used incorrectly, or depleted, they will require huge capital investments for restoration, which will take place very slowly with unpredictable results. It should be noted that basic assets (land, granaries, elevators, agricultural machinery) are very expensive for farmers and require the accumulation of significant amounts of financial resources. This determines the need for the services of leasing companies and the use of available long-term credit.

The key feature of the structure and composition of non-current assets of agricultural companies in comparison with industry is that, along with the main means that were created in other types of activity (machines, equipment, buildings), special means of labor function — various types of animals and perennial crops, which also have human labor in the form of caring for them and growing fruits. Their share in the structure of the main means of production is quite significant in farms that grow and fatten animals. This feature of the structure of non-current assets is reflected in the process of reproduction of the main means of production: if machines, equipment, buildings, and other main means can be in production processes until they are completely worn out, then perennial plantations actively function throughout the year only within the limits of the productive (vegetation) period. Such features should be taken into account by farmers to increase the efficiency of the use of all structural components of non-current assets.

Any agricultural production has a constant need for financial resources for ongoing and capital repairs, improvements, improvements, and renewal of fixed assets, which is reflected in the cost of agricultural products and the need to create appropriate reserves. Depreciation in agriculture forms a real item in the cost of production, which ensures the continuous functioning of agricultural

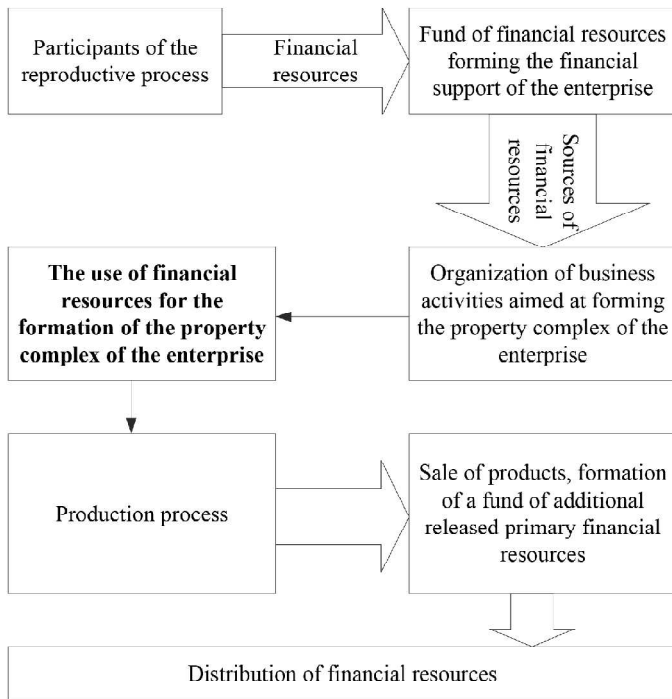

Fig. 1. The place of financial resources in the development of the agricultural sector

formed by the authors.

machinery, as it is an important source of financing its reproduction.

The key function of finance in the agricultural sector is the regulation of the movement of working capital to ensure its continuity and the gradual transition of stocks and costs into a more liquid form and, upon completion of the turnover, receiving proceeds for the sold products. It is also necessary to implement the management of working capital to prevent the subsidence of financial resources in the sphere of circulation (in receivables) and to create conditions for timely and full receipt of proceeds from the sale and achievement of the necessary level of financial autonomy of the agricultural company.

The composition and structure of working capital in the agricultural sector have their characteristics, which determine the sources of formation and directions of use of working capital. For example, such components as seeds, fodder bases, organic fertilizers, and other components must be constantly renewed throughout the entire cycle of current assets at the expense of own production. These items are usually not subject to sale and remain in the production area until the start of the next operating cycle, which significantly affects the working capital ratio and the duration of the production process.

Today, a significant number of agricultural business entities are in a state of crisis, their financial stability is impaired, and the formation of financial resources is significantly influenced by the difficult economic situation in the country, in particular: frequent devaluation of the hryvnia, a significant decrease in the level of average household incomes, the need to standardize agricultural products by the requirements of the EU and other developed countries, disruption of stability in the global economic system, the impact of the war in Ukraine on procurement policy at the international level, the lack of

effective government support programs for agricultural production, etc. The result of the impact of these negative factors was a shortage of financial resources in the domestic agricultural sector and the appearance of losses in many companies.

In general, it should be noted that the economic activity of the agricultural sector is characterized by the presence of significant uncertainty and risks, which determine the peculiarities of the organization of finances and argue for the need for government regulation of the functioning of agricultural enterprises with the help of the use of modern effective tools: the provision of various subsidies, simplified conditions for making mandatory payments, the use of preferential crediting system for agrarian business, creation of an effective mechanism for insurance of existing risks, promotion of the development of an affordable agricultural machinery leasing market, etc. Taking into account the above, it is advisable to highlight the economic content of the financial resources of agrarian companies from the point of view of a tool (means), which contributes to their smooth functioning throughout the entire life cycle (from the formation of authorized capital, the formation of fixed and current assets, the organization of the production process and obtaining financial results). It is expedient to reveal the essence of the financial resources of farmers with the help of a scheme of their circulation and role in the process of extended reproduction and development of the enterprise (Fig. 1).

Financial resources of agricultural business entities are the sum of all the company's own and involved sources of current and non-current assets formation in value terms, which are designed to ensure continuity of the production process, timely and complete fulfillment of financial obligations, and stimulate high rates of economic development.

The availability of capital on the market at an affordable price (both owned and borrowed) is important in financing the activities of agricultural enterprises. Today, investment and financial activities hurt the functioning of the agricultural sector, which is reflected in the reduction of its financial results and losses. The key factor in the decrease in profitability is the sky-high price of certain types of capital that was mobilized in production activities and the slow development of the stock market. In the end, agricultural companies are forced to direct a significant part of the proceeds to the maintenance of the financial resources involved and to reduce the amount of profit investment in the development of the company and renewal of fixed assets.

Agricultural enterprises form financial resources from all available sources (similar to industry and other types of activity), however, during recent times, their functioning usually provided their funds, which determined their high financial stability even during the global financial crisis. It is quite difficult for many farms to count on the attraction of capital investments because investors are interested in investing only in highly profitable productions of the agrarian sector, therefore many enterprises that produce important products and need to renew fixed assets remain with limited financial resources. This necessitates state

support for such farmers, which can take many forms (stabilization of the agricultural market, stimulation of the development of start-ups, assistance in updating and modernizing equipment, etc.) and create prerequisites for ensuring the financial stability of the agricultural sector.

Ensuring the innovative development of the agrarian sphere of the economic system is a key condition for the stable activity of business structures in this sector and their achievement of strategic goals. The creation of prerequisites for the activation of investment and innovation activity is characterized as the main factor of economic progress since innovations are the hidden reserve of increasing the company's financial results because they make it possible to reduce the cost of agricultural products, improve their quality, and strengthen competitiveness on domestic and international markets.

It should be noted that the production processes in the agricultural sector are quite complex from the point of view of the combination of equipment and technology, which requires the use of special methods and principles of management of innovative activities, the use of several approaches to the introduction of new products, and the activation of the state's participation in creating appropriate conditions for the inflow of investments. On the other hand, the influence of several factors (natural, climatic, and other) on production processes in agriculture significantly increases the degree of uncertainty, which negatively affects the conduct of innovative activities. In addition, domestic farmers are closely dependent on foreign models of agricultural machinery, which partially violates Ukraine's food independence. With the beginning of the war in the south of the country, a large amount of such equipment, which was still under leasing, was lost, which, in part, reduced the innovativeness of the national agricultural industry.

The reason for the low level of innovative activity in the agrarian sphere is usually considered to be the low effectiveness of the organizational and economic mechanism for implementing the achievements of science and technology. This situation contributes to the further degradation of certain types of activities in the agricultural sector, the increase in the cost of agricultural goods, the deterioration of product quality, and, as a result, the decrease in the competitiveness of Ukrainian commodity producers in this area, which slows down the development of rural regions and does not contribute to increasing the level of welfare of citizens engaged in agriculture.

The innovative development of the Ukrainian agrarian sector is influenced by several destructive factors, in particular: ineffective management of NTP and weak cooperation between the government and agrarian entrepreneurs; constant reduction of capital investments in agricultural research and development; lack of qualified workers in the field of agriculture; low level of aggregate demand for innovative agricultural goods and services; reducing the size of the allocation of financial resources to agricultural scientific and technical research, innovative projects and programs; lack of algorithms for financial regulation of innovative development of the agricultural sector, etc.

Scientists and practitioners include the key directions of implementation of the policy of introducing innovations

in the agricultural sphere of Ukraine: improvement of regulatory and legal support for innovative activities and the formation of enhanced legal protection for investors who invest in the domestic agricultural sector; carrying out multifaceted stimulation of the development of agricultural production in an innovative way; development of a strategy for innovative development of the agro-industrial sector of the economy; the use of effective types of partnership and cooperation and the creation of the necessary organizational and economic ties between institutes in the agrarian sphere; staff training and advanced training of personnel and their acquisition of skills and abilities in conducting activities in the innovative direction; strengthening international cooperation of Ukrainian agrarian business entities in the innovative sphere.

The innovative development of the agricultural sector in any country is significantly influenced by progress in industry, which is the main supplier of machinery and other means of production to agriculture. Adequate financial support is the main guarantee of innovative progress of the agricultural sector from the industrial production of agricultural products, which will become the basis for increasing the return on fixed assets. This is evidenced by the significant subsidization of farmers in the world's leading countries (the European Union subsidizes agriculture by half, and Japan by three-fourths). The basis of such a trend is the peculiarity of the agrarian sphere, which is characterized by the law of diminishing returns, which determines the need to attract external financial resources. Such capital mobilization can take place with the involvement of related industries that have a high progressive capital return and produce the lion's share of knowledge-intensive products (for example, the Ukrainian manufacturing industry).

The use of such a scheme in the financial provision of innovative progress of the agricultural sector will make it possible to prevent the implementation of a false strategy for the development of the domestic economic system and to consider foreign capital investments from a negative point of view since developed countries today do not show interest in investing in the Ukrainian manufacturing industry. At one time, when Ireland joined the European Economic Union, its agricultural sector began to attract large-scale foreign capital investments, but they did not create the prerequisites for the development of this sector which only led to a significant debt burden on the population engaged in agriculture. This was a consequence of the formation of too much production potential, which was difficult to realize since it was not possible to reach the relevant markets for the sale of agricultural products.

The application of a complex approach to the financial support of innovative progress in the domestic agricultural sector is usually aimed at the formation of innovations and their implementation in local agricultural production. Tools for the formation of financial resources under the conditions of application of such an approach are expedient to systematize in several directions: financial support of fundamental and applied agricultural developments; development and use of modern digital tools for attracting capital to finance the creation of innovative products in the agricultural sector; tools that determine the scope of operational and sales activities of

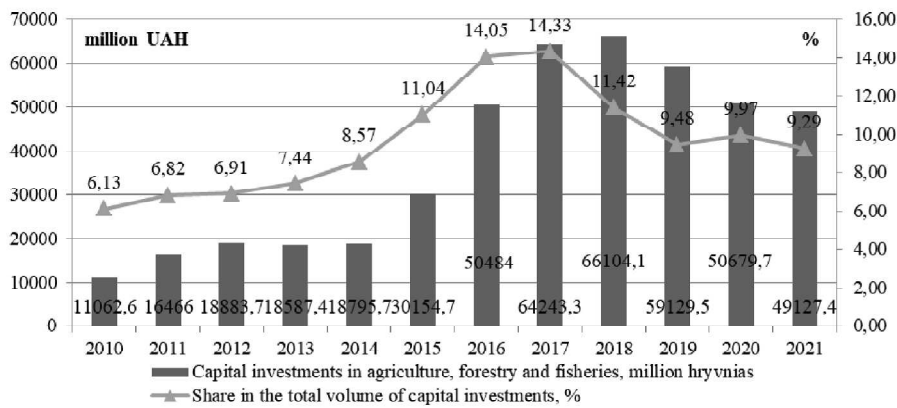

Fig. 2. Dynamics of capital investments in the agricultural sector of Ukraine during 2010–2021

formed by the authors using [6].

agricultural enterprises, the introduction, and dissemination of innovations; capital formation tools that will determine only the dimensions of implementation, promotion, and distribution of innovative products; covering expenses related to the introduction of innovations in the agricultural sector of the region.

The consequences of applying a comprehensive approach to the financial support of innovative progress in the agricultural sector should be the formation of a financial mechanism for stimulating the strategic innovative development of a certain territory or community.

In a situation of capital shortage for financing scientific and research works, it is expedient to implement a concept in which the government fully provides funds for carrying out fundamental, and commercial structures to invest in the implementation of applied research. To effectively implement applied research, it is necessary to create favorable conditions for the functioning of venture companies and to allocate sufficient budget funds for the activities of territorial scientific institutions that conduct scientific and research activities in the agricultural sector. Investing financial resources only in the process of production of agricultural products in the region pursues a complex goal, which consists of the development of innovative products, improvement of the technological structure of operational processes, the use of modern approaches to reducing damage to the environment, the constant introduction of innovative digital technologies in the agricultural sector, etc.

It is necessary to note the peculiarities of agricultural production, which must be taken into account when financing agricultural innovations. The specificity of agriculture lies in the fact that along with industrial means of production, biological factors — animals and plants, and the land is filled with biota — take an active part in the production process. Their development is subject to the laws of nature and depends on such factors as climatic and weather conditions, heat, humidity, solar radiation, and the availability of nutrients. Extended reproduction in agriculture occurs in the process of interaction of economic, social, and natural-biological processes. Therefore, when financing the process of creating innovations in the agricultural sector, it is necessary to take into account the requirements of not only economic but also social and natural-biological laws. In the process

of agricultural production, natural and biological laws, in particular equivalence, irreplaceability, and the totality of vital factors, the laws of minimum, optimum, and maximum, are of particular importance. The effect of the law of irreplaceability of production factors is manifested, for example, in the fact that insufficient solar radiation cannot be compensated by agricultural technology, etc. [9, p. 128].

In many countries of the world, in which the agrarian sector occupies a significant specific weight in the structure of the economic system, studies aimed at identifying factors that influenced the positive and negative results of financial support for the innovative progress of the agrarian sector in the context of individual territorial communities have become widespread. A study of the experience of the world's leading countries confirms the use of a large number of coefficients, which are used to analyze the degree of innovative progress and determine it by several factors. Well-known international institutions form a set of their parameters that highlight the degree of innovative capacity of the state or individual territories, the most popular of which include:

1. The indicator of scientific and technical capacity, which is part of the integral coefficient of the analysis of the degree of competitiveness of the economic system of the state. Usually, researchers consider sustainable economic progress from the perspective of medium— and long-term expectations based on several parameters that determine macroeconomic parameters, the quality of the institutional environment, and technological progress.

2. Formation of the rating of innovative economic systems by well-known institutions (for example, Bloomberg), which are determined based on data on the activity of scientific and research activities, the production of the latest products, the increase in labor intensity, the quality of educational services, and the number of economic entities in the state in which there is an innovative ingredient

3. The set of parameters for the analysis of innovative activity, which are used by EU countries to conduct a comparative assessment, covers several indicators, which are systematized into the following groups: human resources; production of new experience, and skills; transfer and application of modern achievements of science and technology; financial support for the implementation of innovation policy. The analysis of

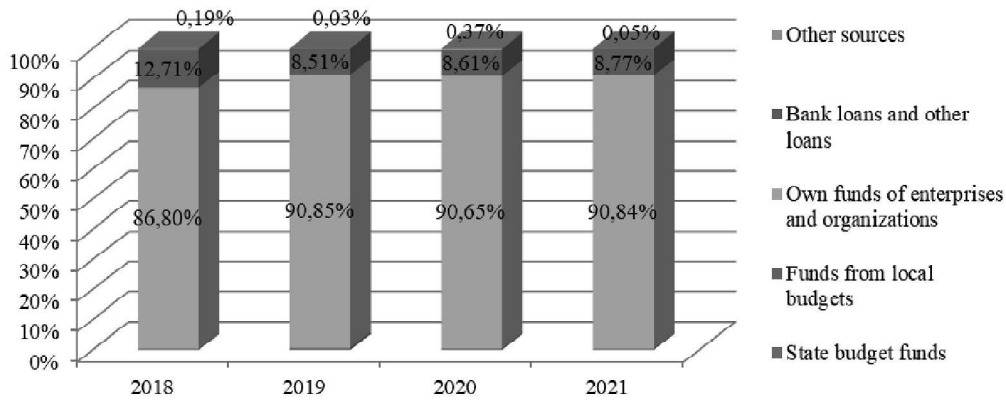

Fig. 3. The structure of sources of financing capital investments in the agricultural sector of Ukraine in 2018–2021, %

formed by the authors using [6].

innovation policy based on this approach makes it possible to make rational decisions regarding the stimulation of NTP in the agricultural sector.

4. Vertical and horizontal analysis of the progress of the innovative economic system is carried out by OECD employees in individual countries of the world. The set of parameters proposed by the organization covers the share of the high-tech sphere of the economic system in the goods and services of the processing sector of the industry; the activity of scientific and research activities; the size of capital investments in the scientific sector; generation and production of information technologies, software; the number of people employed in the field of scientific research and modern technical developments; dimensions of patent activity.

In the conditions of developing the parameters of the analysis of the effectiveness of financial support for the innovative progress of the agrarian sphere of territorial

communities, it is advisable to take into account: the size of the aggregate demand and the size of the financial potential for the implementation of innovative activities by farms and agrarian companies; the real ability to introduce novelties and inventions by the actual resource provision, the experience of employees, environmental regulations, domestic standards and the progress of digital technologies, etc.; the presence of innovative institutions and organizations and the potential for creating and disseminating the results of scientific research activities (organization of scientific conferences, round tables, discussions).

It is worth noting that the implementation of reforms in agriculture did not contribute to the improvement of financial support and the attraction of investments in the agrarian sphere. This is evidenced by the drop in the absolute volume of capital investments in agriculture, forestry, and fisheries of Ukraine during 2018–2021 by almost UAH 17 billion or by -25.68% (Fig. 2). An identical

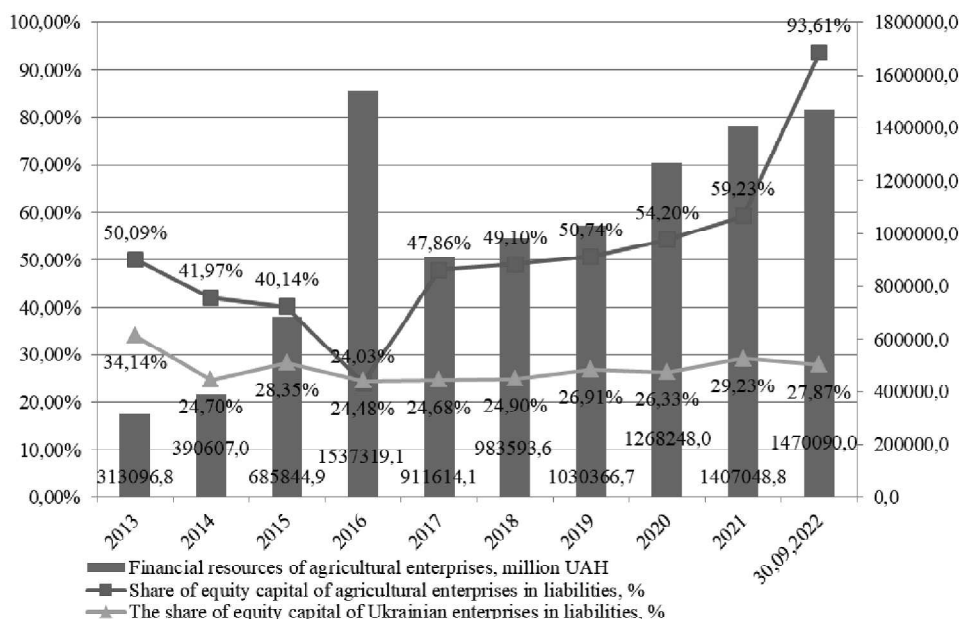

Fig. 4. Dynamics of financial resources of agricultural enterprises of Ukraine for 2013–2022, at the end of the period

formed by the authors using [6].

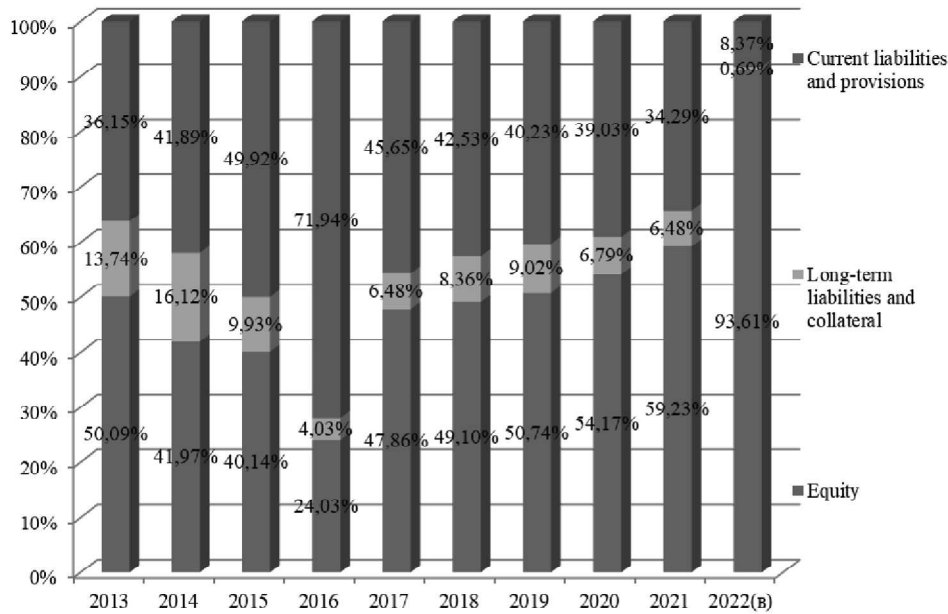

Fig. 5. Dynamics of the structure of financial resources of agricultural enterprises of Ukraine for 2013–2022, at the end of the period

formed by the authors using [6].

situation can be observed with the dynamics of the share of agricultural capital investments in their total volume, which decreased from 14.33% to 9.29% in the period 2018–2021, i.e. by 5.04 percentage points.

This confirms the negative trends observed in agriculture, forestry, and fisheries in recent years and the need to implement a policy of financial stimulation, because, compared to other types of economic activity, the agrarian sphere has a low attractiveness for investors due to high uncertainty in obtaining final results.

In addition, it is worth paying attention to the structure of capital investments in agriculture, forestry, and fishing by sources of financing (Fig. 3), which shows that the lion's share of it is occupied by own financial resources (compared to 2018, their share increased by 4.04 percentage points and was 90.84% in 2021). The share of credit resources in aggregate capital investments of farmers looks alarming, although its slight gradual increase from 8.51% in 2019 to 8.77% in 2021 (by 0.26 percentage points) inspires optimism. Other sources are not of significant importance in financing investments in non-current assets and their share is less than 1% [6].

A key indicator in the mobilization of financial resources by agricultural enterprises is compliance with the level of autonomy of funding sources, i.e. maintaining a high share of equity capital. Fig. 4 shows the dynamics of financial resources of agricultural, forestry, and fishing enterprises, highlighting the specific weight of their capital. As the diagram shows, in general, during the analyzed period, the volume of financial resources increased more than three times and reached its greatest value in 2016 — UAH 1537319.1 million.

The share of the equity capital of Ukrainian enterprises in total financial resources ranged from 24.48% in 2016 to 34.14% in 2013, and in 2019–2022 it increased by approximately 1 percentage point, which indicates the strengthening of financial independence. On average, the specific weight of own financial resources of Ukrainian

business entities was about 25%, and this level is significantly lower than the average for agricultural enterprises of Ukraine by almost two times (except in 2016, when these shares almost balanced out). The increase in the share of equity capital of agricultural enterprises as of September 2022 is a preliminary result since the annual results have not yet been summarized. At the same time, at the beginning of the war, farmers had to rely only on their strength. This shows that the degree of financial independence of agricultural enterprises is about two times higher than the average level of all domestic economic entities [6].

A negative phenomenon is also the fact that in the structure of financial resources, there is a significant specific weight of current liabilities and a very low share of long-term liabilities and provisions. This proves that agrarians constantly need to look for highly liquid funds to repay obligations that are due shortly. This situation hurts the liquidity of agricultural enterprises and their working capital.

Therefore, in this direction, government assistance in providing them with preferential long-term loans for the formation of investment resources is important (Fig. 5). As for long-term liabilities, their share overall decreased from 13.74% to 6.8% (by 6.94 percentage points) over the analyzed period, and its lowest value was 4.03% in 2016. However, during 2016–2021, we observe a positive trend, which consists of a gradual increase in the specific weight of long-term liabilities (by 4.99 percentage points) and a decrease in the share of current liabilities [6].

An important internal source of the formation of financial resources of any economic entity is the net profit, which reflects the final results of the enterprise's activity, and its sufficient value can be a factor in the activation of investment activity. Fig. 6 shows the dynamics of net profit (loss) of agricultural enterprises in comparison with all economic entities of Ukraine [3, p. 157].

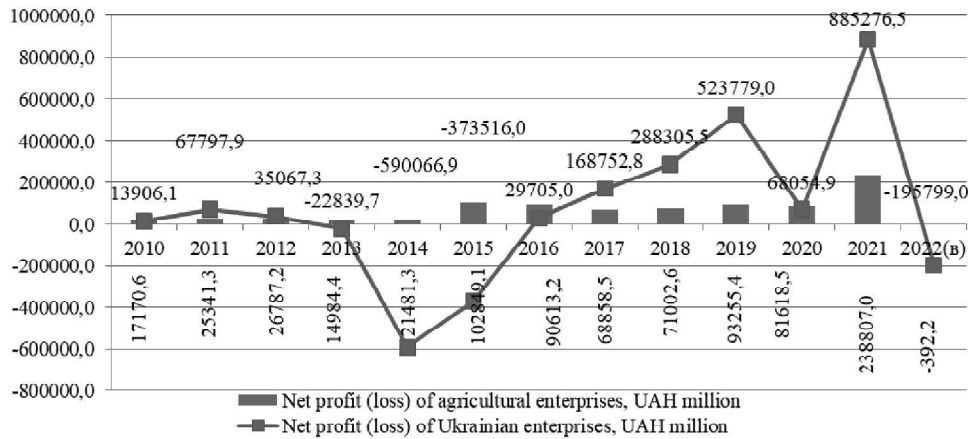

Fig. 6. Dynamics of net profit (loss) of Ukrainian enterprises during 2010–2022, UAH million

formed by the authors using [6].

As you can see, these charts show a slight upward trend in the net profit of farmers over the analyzed period — by UAH 76,085 million or more than four times. In general, it is worth noting that the absolute financial results of agriculture, forestry, and fisheries were usually at a rather low level, although starting from 2017, they are gradually increasing, and sometimes decreasing.

Interestingly, the net profit (loss) of farmers did not significantly react to the start of military operations on the territory of Ukraine and the aggravation of the economic and socio-political situation in 2014, compared to all domestic economic entities, which received a record net loss in this year — UAH 590,067 million. Moreover, throughout the analyzed period, the agricultural sector of Ukraine was never unprofitable, although it did not receive the expected amount of profits.

This partly refutes the statement about the bad investment climate in this field and gives good reasons for the state to implement an effective financial policy to attract investment resources to agriculture. Convincing for this is the fact that many types of agricultural products have long gained popularity outside of Ukraine (oil, wheat, corn, vegetables and fruits, dairy products, etc.), have high competitiveness, and their producers have great potential for developing new sales markets. However, the beginning of the war in Ukraine significantly changes the situation, and based on the results of the first 9 months of 2022, we ascertain the fact of unprofitable activity not only of agricultural but also of all domestic economic entities [3, p. 158].

To speed up the innovative progress of the domestic agricultural sector in individual regions, it is expedient to develop an effective government-stimulating financial policy that will cover a range of measures and combine the efforts of the state and private businesses. It is necessary to create prerequisites for the formation of sufficient financial resources by entrepreneurial structures in the field of agriculture, which will be formed based on developed state programs, which will cover measures aimed at the activation of innovative activities. Such measures should include the provision of affordable agricultural lending (reasonable level of interest on loans, activation of medium— and long-term credit programs for farmers); state participation in financing the

innovative progress of the Ukrainian agricultural sector using modern methods and tools; involvement in capital formation by agrarian business structures of large companies that are interested in the results of their operation. In general, the strengthening of the innovative orientation of the domestic agricultural sector will help to increase its investment attractiveness and increase the volume of capital investments, which will become a serious basis for the development of the European market in the conditions of granting Ukraine membership in the European Union.

The construction of the financial and economic mechanism of the agrarian sector should take place by the outlined strategic directions of innovative development, namely: the formation of systems of legislative stimulation of innovative activity; the use of program-target management in the development and implementation of innovations in the agriculture of territorial communities; strengthening cooperation between government institutions and private business to accumulate sufficient financial resources based on the formation of the latter's interest in the implementation of joint socially important programs and projects at the regional level.

An effective way to activate the process of development and implementation of innovations in agriculture is to attract state financial resources based on established partnerships with commercial structures. This will help to form mechanisms for the concentration of various sources of funds for the activation of innovative activities in the agricultural sector, as well as to fairly distribute financial results among all subjects of such a mechanism, which will contribute to increasing the efficiency of spending state funds.

The experience of the developed countries of the world convinces that the government directly stimulates the profitability of agricultural companies due to the construction of price regimes and production restrictions, the establishment of maximum market prices for certain types of agricultural products, the formation of effective antimonopoly legislation and with the help of other tools. In the national economy, government stimulation of the development of the

agrarian sector covers several programs related to the financial support of scientific and applied research, preferential lending to farms, and a program to support fishing, crop production, poultry production, and livestock production.

CONCLUSIONS FROM THIS STUDY AND PROSPECTS FOR FURTHER EXPLORATION IN THIS DIRECTION

So, it is worth noting that using separate instruments of government support for agribusiness in Ukraine based on the implementation of foreign experience will be quite difficult given the peculiarities of the modern development of the domestic economy. The activation of government support usually requires the allocation of significant amounts of state funds, which in today's conditions, given the large deficit of the state budget, does not seem to be an entirely realistic task. In addition, in the conditions of war, it is necessary to increase the number of stocks of agricultural products and to send their surplus to export, to maintain a high level of food security. At the same time, the agro-industrial complex, which suffered significant losses as a result of the war, needs significant support from the state today, and it needs to improve the financing mechanisms for recovery and ensure further full-fledged development.

Література:

1. Білоченко А., Гуца І. Організаційні аспекти фінансового забезпечення агропромислового комплексу: досвід розвинених країн. *Path of Science*. 2022. Vol. 8 (7). С. 1011—1020.
2. Голбан Т. Т. Державна підтримка інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного сектору економіки. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Серія "Економічні науки"*. 2019. № 1. С. 312—319.
3. Дропа Я., Петик М. Про особливості мобілізації фінансових ресурсів аграрними підприємствами України. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2020. Вип. 59. С. 152—162.
4. Кустрич Л. О. Управління фінансовим забезпеченням інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств. *Економіка*. 2022. Вип. 100. Ч. 2. С. 157—168.
5. Михайлов А. М. Фінансові інструменти формування інвестиційних ресурсів в аграрному секторі національної економіки в умовах глобалізаційних викликів. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 52—60.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 25.07.2023).
7. Петренко Н. О. Соціально-економічний механізм інноваційного розвитку аграрного сектору України: практичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 15. Ч. 2. 76—80.
8. Поліщук С., Пятаченко С. Вплив інноваційних технологій на прибутковість підприємств агропромислового комплексу. *Економіка та суспільство*. 2022. №38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1332> (дата звернення: 25.07.2023).
9. Сус Т. Й. Концептуальні аспекти фінансування інноваційного розвитку аграрної сфери. *Modern economics*. 2017. №4. С. 122—129.
10. Сус Т. Роль програмно-цільового фінансування в інноваційному розвитку аграрного сектору регіону. *Економіка та суспільство*. 2020. №21. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/38> (дата звернення: 25.07.2023).
11. Урба С. І., Червона О. Ю. Аналіз фінансового забезпечення розвитку аграрного сектору економіки України. *Бізнес-навігатор*. 2019. Вип. 2. С. 37—41.

References:

1. Bilochenko, A. and Hushcha, I. (2022), "Organizational aspects of financial support of the agro-industrial complex: experience of developed countries", *Traektori? Nauki = Path of Science*, Vol. 8, no. 7, pp. 1011—1020.
 2. Holban, T. T. (2019), "State support for investment and innovative development of the agrarian sector of the economy", *Visnyk KhNAU im. V. V. Dokuchaieva. Seriiia "Ekonomichni nauky"*, Vol. 1, pp. 312—319.
 3. Dropa, Ya. and Petyk, M. (2020), "About the peculiarities of the mobilization of financial resources by agricultural enterprises of Ukraine", *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia ekonomichna*, Vol. 59, pp. 152—162.
 4. Kustrich, L. O. (2022), "Management of financial support of innovative activity of agricultural enterprises", *Ekonomika*, Vol. 100 (2), pp. 157—168.
 5. Mykhailov, A. M. (2019), "Financial instruments for the formation of investment resources in the agrarian sector of the national economy in the face of globalization challenges", *Ekonomika APK*, Vol. 3, pp. 52—60.
 6. The official site of the State Statistics Service of Ukraine (2023), available at: www.ukrstat.gov.ua (Accessed: 25 July 2023).
 7. Petrenko, N. O. (2017), "Socio-economic mechanism of innovative development of the agrarian sector of Ukraine: practical aspect", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, Vol. 15 (2), pp. 76—80.
 8. Polishchuk, S. and Piatachenko, S. (2022), "The influence of innovative technologies on the profitability of enterprises of the agro-industrial complex", *Ekonomika ta suspilstvo*, Vol. 38, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1332> (Accessed: 25 July 2023).
 9. Sus, T. Y. (2017), "Conceptual aspects of financing innovative development of the agrarian sphere", *Modern economics*, Vol. 4, pp. 122—129.
 10. Sus, T. Y. (2020), "The role of program-targeted financing in the innovative development of the agrarian sector of the region", *Ekonomika ta suspilstvo*, Vol. 21, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/38> (Accessed: 25 July 2023).
 11. Urba, S. I. and Chervona O. Yu. (2019), "Analysis of financial support for the development of the agrarian sector of the economy of Ukraine", *Biznes-navihator*. Vol. 2, pp. 37—41.
- Стаття надійшла до редакції 06.08.2023 р.*

УДК 37.014.54:001.895

Л. Я. Криховець-Хом'як,
методист відділу методики навчальних предметів природничо-математичного циклу,
технологій та фізичної культури, Тернопільський обласний комунальний інститут
післядипломної педагогічної освіти
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0126-2550>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.113

ІННОВАТИВНІСТЬ ПРОГРАМ І ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ НА РИНКАХ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

L. Krykhovets-Khomiak,
Methodologist of the Department of Methods of Educational Subjects
Natural and Mathematical Cycle, Technologies and Physical Culture,
Ternopil Regional Communal Institute of Postgraduate Pedagogical Education

AS TOOLS OF INTERACTION BETWEEN SUBJECTS ON THE MARKETS OF EDUCATIONAL SERVICES

Стаття присвячена квестії інновативності інструментів в контексті взаємодії суб'єктів на ринках освітніх послуг, що сприяє формуванню інноваційного освітнього середовища в регіоні. На ринках освітніх послуг взаємодія суб'єктів, таких як учні, студенти, батьки, навчальні заклади, педагоги та інші учасники, є дуже важливим для забезпечення якісної освіти та задоволення потреб усіх сторін. Інструменти взаємодії допомагають підтримувати ефективні комунікації, розвивати партнерство, сприяти вирішенню проблеми, впроваджувати інновації та покращувати якість навчального процесу. Інноваційність інструментів передбачає використання новаторських або вдосконалених методів, технологій, прийомів або пристроїв для досягнення конкретних цілей або вирішення проблеми. Інноваційні інструменти фактично характеризуються такими рисами: новаторство, підвищенням продуктивності та ефективності, покращенням якісних показників, підвищенням адаптованості до різних контекстів, що використовується для вирішення різних технологічних завдань. Інновативність часто пов'язана із застосуванням сучасних технологій, інформаційних систем або розробкою нових технічних рішень. Саме інновативність є ключовим фактором у сучасному світі, що дозволяє досягати нових вершин, вирішувати складні проблеми та підвищувати якість життя. Освітні заклади, бізнес-структури, організації та індивідуальні користувачі активно використовують інноваційні інструменти для досягнення своїх цілей та забезпечення успіху. У статті акцентується увага на якісних складових: інновативність програм та форм організації навчання в контексті ноосферної освіти, які можуть забезпечити в подальшому ефективність розвитку вітчизняного ринку освітніх послуг, що є предметом наукової розвідки.

Результати отримано на основі аналізу наукових джерел та проведеного нами маркетингового дослідження шляхом анкетування та особистих інтерв'ю, респондентами якого стали педагоги, слухачі курсів підвищення кваліфікації на базі обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти. Результати проведеного дослідження репрезентували, що своєчасними та актуальними сучасними інструментами взаємодії суб'єктів на ринках освітніх послуг є інновативність програм, інтерактивні форми організації навчання в контексті ноосферної освіти, що в подальшому окреслить дослідження складових "креації вартості" людського капіталу.

The article is devoted to the issue of the innovativeness of tools in the context of the interaction of subjects in the markets of educational services, which contributes to the formation of an innovative educational environment in the region. Emphasis is placed on quality components: the innovativeness of programs and forms of training organization in the context of noospheric education, which can ensure the future effectiveness of the development of the domestic market of educational services, which is the subject of scientific research. The following results were obtained on the basis of the analysis of theoretical sources of the conducted sociological research, the respondents of which were teachers, the participants training courses based on Regional Institutes of Postgraduate Pedagogical Education.

The results of the research confirmed that the modern tools of the interaction of subjects in the markets of educational services are the innovativeness of programs and interactive forms of organization of learning in the context of noosphere education, which will further outline the research from the point of view of the components of "value creation" of human capital in.

Ключові слова: інновація, інноватика, інновативність, ноосферна освіта, ноосферна економіка, інноваційне освітнє середовище, інноваційне мислення.

Key words: innovation, innovativeness, noosphere education, innovative educational environment, innovative thinking.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна світова спільнота сьогодні проживає часи глобальної революції, що кардинально змінює спосіб життя, розуміння добробуту, умови спілкування, змінює наукові підходи та парадигми мислення, які впливають абсолютно по новому на стратегії розвитку майбутнього. Об'єднання світової економіки, швидкісна комунікація, посилення конкуренції, зростання чисельності низькокваліфікованого прошарку населення, зміна форм праці, поєднання великого і малого бізнесу, спільне підприємництво, старіння населення, нові відкриття потенціалу людського мозку, зростання сфери послуг, зокрема освітніх, інтерес до самоосвіти та централізм особистості — це все є складовими, які на думку академічної спільноти, формують майбутнє розвитку цивілізації. На думку Г. Драйдена, сучасна глобальна економіка ґрунтується не скільки на знаннях, а на винахідливості й інноваціях, а успіх стає менш підвладний матеріальним ресурсам, і все більше залежить від того, як ними користуються [5]. Дане усвідомлення відкрило для України можливість переходу на світові стандарти раціонального та розумного споживання й ефективного компетентнісного навчання протягом життя. Власне інновативність інструментів взаємодії суб'єктів на ринках освітніх послуг сприяє формуванню нового інноваційного освітнього середовища в аспекті можливостей розвитку нових стратегій підприємництва у сфері освіти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Важливий вклад в дослідження інтелектуального потенціалу та дослідження інновацій в підприємстві та освіті здійснили: В. Бажал, Н. Батечко, І. Галюк, О. Діба, О. Жадан, Н. Краус, О. Пометун, О. Собко, С. Тютюнникова, Л. Федулова, В. Осецький, та ін. Водночас, окремі аспекти окресленої теми залишаються ак-

туальними й надалі, потребують подальших досліджень із застосуванням міждисциплінарного підходу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розгляд проблематики інноваційності в контексті ноосферної освіти та інструментів взаємодії суб'єктів на ринках освітніх послуг на прикладі діагностики уявлень та знань педагогічних працівників про можливість людського інтелекту й актуальні форми взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На думку фундаторів теорії інновацій Й. Шумпетера, Ф. Котлера Б. Твісса, інновація включає в себе часті новий спосіб поєднання факторів виробництва який "об'єднаний підприємницьким духом" [15], за допомогою якого створюється новий продукт, що передбачає також перетворення наукового знання, наукових ідей й винаходів у нововведення, фізичну реальність, яка здатна змінювати суспільство [10].

В Законі України "Про інноваційну діяльність" зазначено, що "інновації — новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери" [7].

У баченні Ю. Бажала методологічним ядром концептуальної моделі розвитку країни є усвідомлення, що нові знання і та їх їхня комерціалізація у вигляді технологічних та продуктових інновацій стає центральним чинником її конкурентоспроможності, і це стосується реформування інституцій освіти і науки [1, с. 76]. Водночас на думку Н. Батечко формування суспільства знань, висувають основні пріоритети: освіту і науку, які забезпечують розвиток людини і суспільства [2, с. 33]. Відзначимо, що інновація передбачає не лише новизну продук-

ту, а й підприємницький економічний ефект у формі доходу. На сучасному етапі науковою спільнотою пропонуються три моделі соціально-економічного розвитку в основні яких знаходяться парадигми економічного зростання, а саме:

1. Модель інвестиційного зростання, в якій передбачено, на рівні національних економік, високий рівень капітальних вкладень у розробку та впровадження технологій.

2. Модель інноваційного зростання полягає у розробці нових технологій та розповсюдженні сучасних інновацій на світових ринках.

3. Модель інклюзивного зростання, основа якої базується на ефективному використанні людського капіталу та винахідницької діяльності [14, с. 14—33].

Водночас, що в усіх вищезгаданих моделях передбачено три складові: людські ресурси, які пов'язані з інтелектуальною діяльністю та творчим потенціалом, інновативність, дохідність.

Незалежно від пріоритетності, власне інновації є з'єднуючою ланкою та основою ефективного розвитку чи то на рівні підприємства, держави, суспільства. У цьому контексті науковці І. Галюк і М. Дибачко зазначають, що інноватика є галуззю знань, яка вивчає закономірності процесу інноватизації [3; 4]. Виходячи з наведених дефініцій "інновація" та "інноватика", дослідниця І. Галюк відзначає, що інновативність характеризується здатністю до практичного впровадження інтелектуальних рішень в діяльність з метою отримання ефектів різного виду. Відтак інновативність більше відображає якісний рівень готовності системи до інноваційних змін. Відзначимо, що у теорії інновацій, з точки зору підприємництва, розрізняють два базові підходи щодо розвитку моделей інноваційного процесу.

1. "Технократичний підхід", відповідно до якого конкуренція спонукає підприємства та державу в цілому шукати нові науково-технічні парадигми на початкових етапах інноваційного процесу, які супроводжуються зростанням капіталомісткості науки, яка здатна виробляти не тільки знання, а й нові можливості для бізнесу [13].

2. "Тиск попиту", забезпечує зростання попиту, що ініціює дифузю продуктивних і технологічних інновацій, часто призводить до реструктуризації бізнесу та формує ринок для нових підприємців [16].

Перша неокласична модель впливає на ринок (proactive), друга модель інноваційного процесу реагує на ринок (reactive). Зауважимо, що обидва підходи в процесі розвитку інноваційного процесу об'єднуються в єдину модель, коли можливості породжують потреби, а потреби стимулюють пошук нових способів їх реалізації. Саме такі аспекти є характерними для ринку освітніх послуг.

Сучасні реформи у вітчизняній освіті також пов'язані з інноваціями. У практиці розрізняють корекційні, модерністські та структурні реформи в освіті, які в сукупності складають системні реформи. Зокрема, в корекційних освітніх реформах передбачається децентралізація освітніх структур, лібералізація змісту освіти та впровадження нових принципів освітньої шкільної політики. Модернізаторські реформи в освіті скеровані на інтеграцію освітніх систем до західних стандартів, які

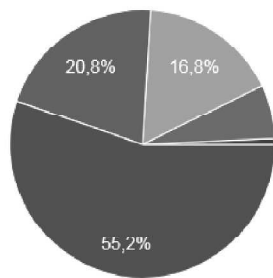
проводяться на рівні інновацій освітніх технологій, методів навчання, складання навчальних програм, написання підручників та навчальних посібників тощо. Структурні реформи передбачають реорганізацію освітніх структур, перебудову системи управління освітою й системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Системні реформи орієнтовані на зміну освітньої парадигми й освітньої політики, впливають на всі ключові елементи освітньої системи і є результатом та наслідком політичних й соціально-економічних змін: У результаті системних інноваційних реформ змінюється національний освітній стандарт, система фінансування та управління у сфері освіти, на нашу думку, відповідно механізми відносин між суб'єктами на ринку освітніх послуг [12].

Особливої актуальності набуває нова парадигма освіти ХХІ століття — інноваційна. На думку науковиці О. Пометун, серед моделей реалізації плідним підходом можна вважати саме ті моделі: "які розглядають освіту як формування культури розумової діяльності, підвищення потенціалу мислення тих, хто навчаються, формування в їхній свідомості не лише цілісної наукової картини світу, а й готовності до постійної безперервної освіти протягом життя, яка б дозволяла людині за потребою адаптуватись до реальних змін у цій картині" [9, с. 83].

Зокрема, парадигма освіти ХХ передбачала розроблення нових програм та змісту предметів чи навчальних курсів через трансляцію їх від вчителя до учня. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку вітчизняні системні освітні реформи пов'язані із впровадженням стратегії Нової української школи, що обумовлено інноваційністю освітньої парадигми. Нова українська школа вбачає перехід до нової парадигми освіти через створення інноваційного освітнього середовища, що стимулює активне пізнання та самопізнання, створення атмосфери відповідальності. Розвиток суб'єктної позиції здобувача освіти ґрунтується на його вмінні думати, готовності до діалогу, співпраці, рефлексії та активності дій. Однак розуміння та усвідомлення інноваційної синергетичної парадигми, яка має відображення на сьогодні у Новій українській школі, її практичні аспекти перебувають в полі академічних дискусій, оскільки йдеться про зміну смислів, методик системи мислення та стереотипів щодо розвитку людського інтелекту починаючи в системі закладів загальної середньої освіти.

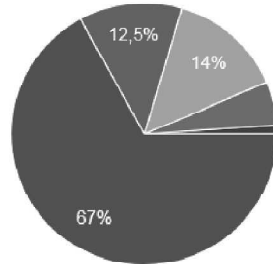
Досить вагомим є те, що сьогоденний зв'язок освіти як цивілізаційного механізму формується на основі імперативу керованою соціоприродною еволюцією на базі сукупного інтелекту та освіченого суспільства, що є ознакою масової освіти (освіти для всіх), надбанням двох попередніх століть. Зазначимо, що освітні потреби відносяться до соціальних потреб, які окреслюють потребу людини, держави, суспільства в освіті для реалізації потенціалу: внутрішнього і зовнішнього розвитку. Наголосимо на тому, що система сучасної освіти має на меті не тільки задовольняти освітні потреби особистості, а й відповідає замовленню економіки і соціальної сфери і пов'язана, насамперед, з формуванням інноваційного мислення. Факторами, що впливають на потреби є внутрішні потреби, політична ситуація, соціально-економічні умови, процеси глобалізації у різних аспектах

Чи відома Вам дефініція «емоційний інтелект»?

- так
- ні
- маю сумніви щодо цього терміну
- так, добре знаю, і відповідні знання використовую в роботі із здобувачами освіти
- ваш варіант відповіді

Чи відома Вам дефініція «соціальний інтелект»?

- так
- ні
- маю сумніви щодо цього терміну
- так, добре знаю, і відповідні знання використовую в роботі із здобувачами освіти
- ваш варіант відповіді

Рис. 1. Діаграми результатів опитування, щодо значимості знань про емоційний і соціальний інтелект

Джерело: розроблено автором.

життя. Загалом, в умовах масової освіти, між потребами окремої особисті й потребами суспільства можуть виникати суперечності, як в теоретичному так і практичному планах. Відзначимо, що сучасні тенденції змін освітньо-цивілізаційних парадигм полягають у переході від освітньо-педагогічної формації "освіти" та "освітніх послуг" до формації "освіченої спільноти", в якій освіта, як соціальний інститут, та соціогенетичний механізм відтворення суспільного інтелекту, поширюється на всі сторони життя суспільства. Закон відтворення, який забезпечує існування та розвиток соціуму, сприяє випереджальному розвитку якості людини, якості освітньої системи та якості людського інтелекту [10].

Цікавим є теоретичне обґрунтування науковиці О. Пометун щодо тлумачення "інноваційна діяльність", яку розглядають "як духовно-діяльнісний феномен, що має творчу, інформаційно-енергетичну природу і втілює в собі потреби, волю, інтереси, норми, переконання, можливості, ресурси окремої особистості, творчого колективу, певного суспільства в цілому, що уможливорює принципово нове вирішення певної проблеми й виступає визначальним чинником сталого соціального розвитку у глобальному просторі" [9, с. 83].

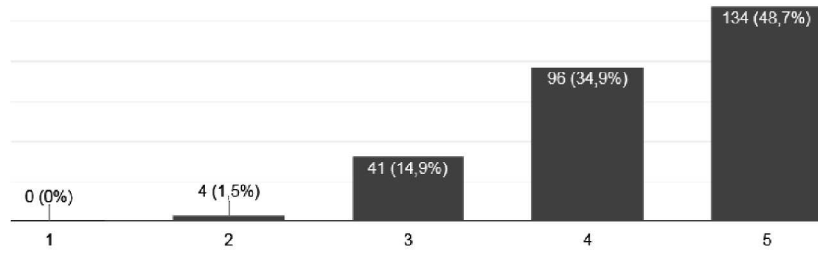
Виходячи з вище окреслених аспектів, ми визнаємо, що на сучасному етапі йдуть зміни в соціокультурному середовищі цивілізаційного характеру стосовно знань та інформації, які формують нові парадигми мислення, серед яких актуальною залишається і надалі ноосферна парадигма мислення. Відповідно до вчення про ноосферу, сучасні інструменти вирішення соціально-економічних проблем можливі на основі усвідомлення того, що людина включена не тільки в соціально-економічний, соціокультурний, науково-технічний, суспільно-історичний, а й у еволюційний — генетичний планетарний (глобальний) ноосферний про-

цес, про що ще в середині ХХ століття зазначав родоначальник теорії В. Вернадський. У баченні О. Жада, чим повніше розвинуті розумові здібності, інтелект, культура, духовні якості індивідуума, тим відповідальніше та креативніше він ставиться до справи, тим глибше й системніше передбачає віддалені наслідки своїх дій на природу і суспільство, тим більш складні завдання щодо поліпшення своєї життєдіяльності він ставить і може вирішувати [6], що, на нашу думку, перегукується з концепцією нової української школи, яка активно впроваджується на рівні закладів загальної середньої освіти.

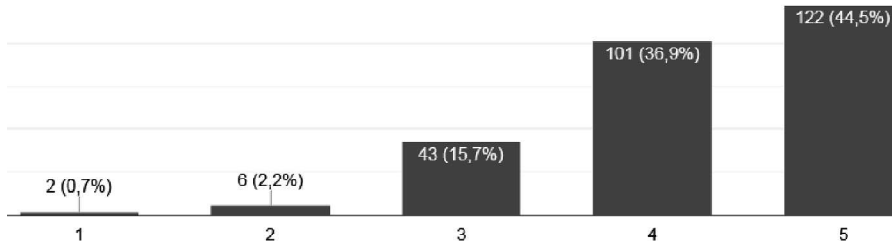
Проаналізувавши різні підходи щодо парадигм мислення, які визначають глобальні стратегії розвитку, та системні реформи соціально-економічного змісту, які зумовлюють формування нового типу мислення розкриття творчого потенціалу особистості й формування нового рівня особистого та колективного інтелекту, а також реалізуються через інновації сучасної системи освіти, інновації, що починаються із нових механізмів взаємодії суб'єктів на ринку освітніх послуг.

У рамках нашого дослідження вважаємо, що однією з початкових ланок впровадження системної реформи освіти в Україні є навчання дорослого населення, зокрема педагогів, які є провідниками змін та практиками новацій не тільки в освіті, а й на рівні ноосферної економіки. Приміром, на базі регіональних інститутів післядипломної педагогічної освіти ми провели анкетування педагогів. Вибірка складає 211. В процесі соціологічного дослідження, визначили уявлення педагогічних працівників про інтелектуальні можливості, ресурси, компетентності фінансово-економічного спрямування й взаємодію з учасниками освітнього процесу. Зокрема, щодо категорії "інтелект" педагоги окреслюють наступні

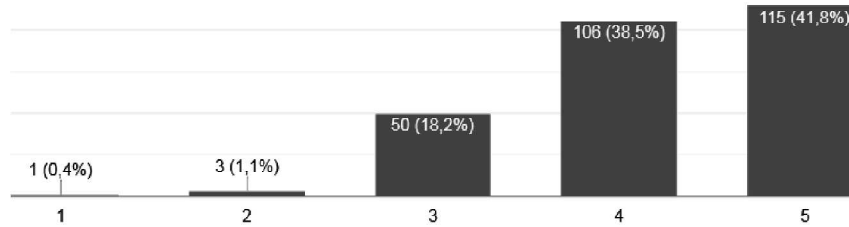
саморозвиток

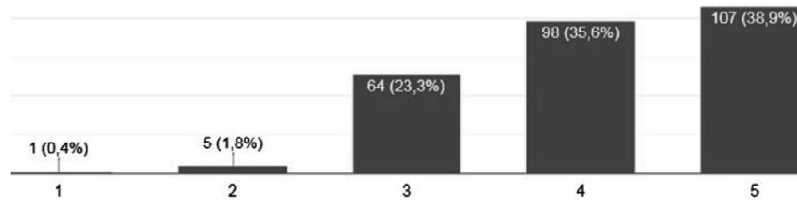
відносини з оточенням

робота, кар'єра

самопізнання

особисті фінанси

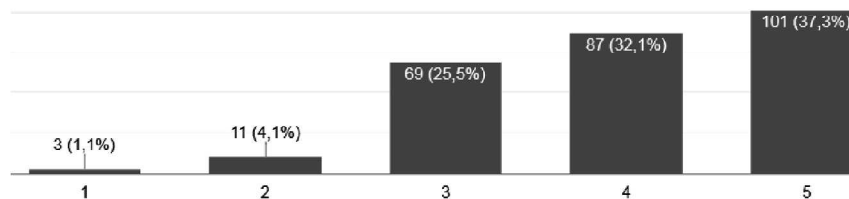

Рис. 2. Діаграми результатів опитування педагогічних працівників на запитання: "У яких сферах Вашого особистого життя будуть актуальними знання та практики роботи людського інтелекту?"

Джерело: розроблено автором.

синоніми: розум, мислення, обізнаність ерудиція, кмітливність, розумові здібності, самосвідомість, мудрість, відчуття та рівень розумового розвитку тощо. Стосовно запитань "Чи відома Вам дефініція "емоційний інтелект", та "соціальний інтелект"?" лише для 55,2 % та 67 % респондентів відповідно ці категорії є відомими (рис. 1).

Актуальними і важливими для себе на сьогодні знання / вивчення процесів та практик роботи людського інтелекту визнали 94,3 % респондентів. На запитання: "У яких сферах Вашого особистого життя будуть актуальними

знання та практики роботи людського інтелекту?" (щодо значимості в градації від 1 до 5 балів, де 1 — низький рівень, 5 — високий рівень) — респонденти визначили на 4—5 балів, що в сумі сформувало наступні результати: саморозвиток — 83,6 %; відносини з оточенням — 81,4 %; робота та кар'єра — 80,3 % самопізнання — 74,5 %; особисті фінанси — 69,4 % (рис. 2).

На запитання: "У яких сферах суспільного життя будуть актуальними знання щодо процесів та практик роботи людського інтелекту?" опитані визначили на 4—5 балів, що у сумі визначило: освіта — 91,8 %; наука —

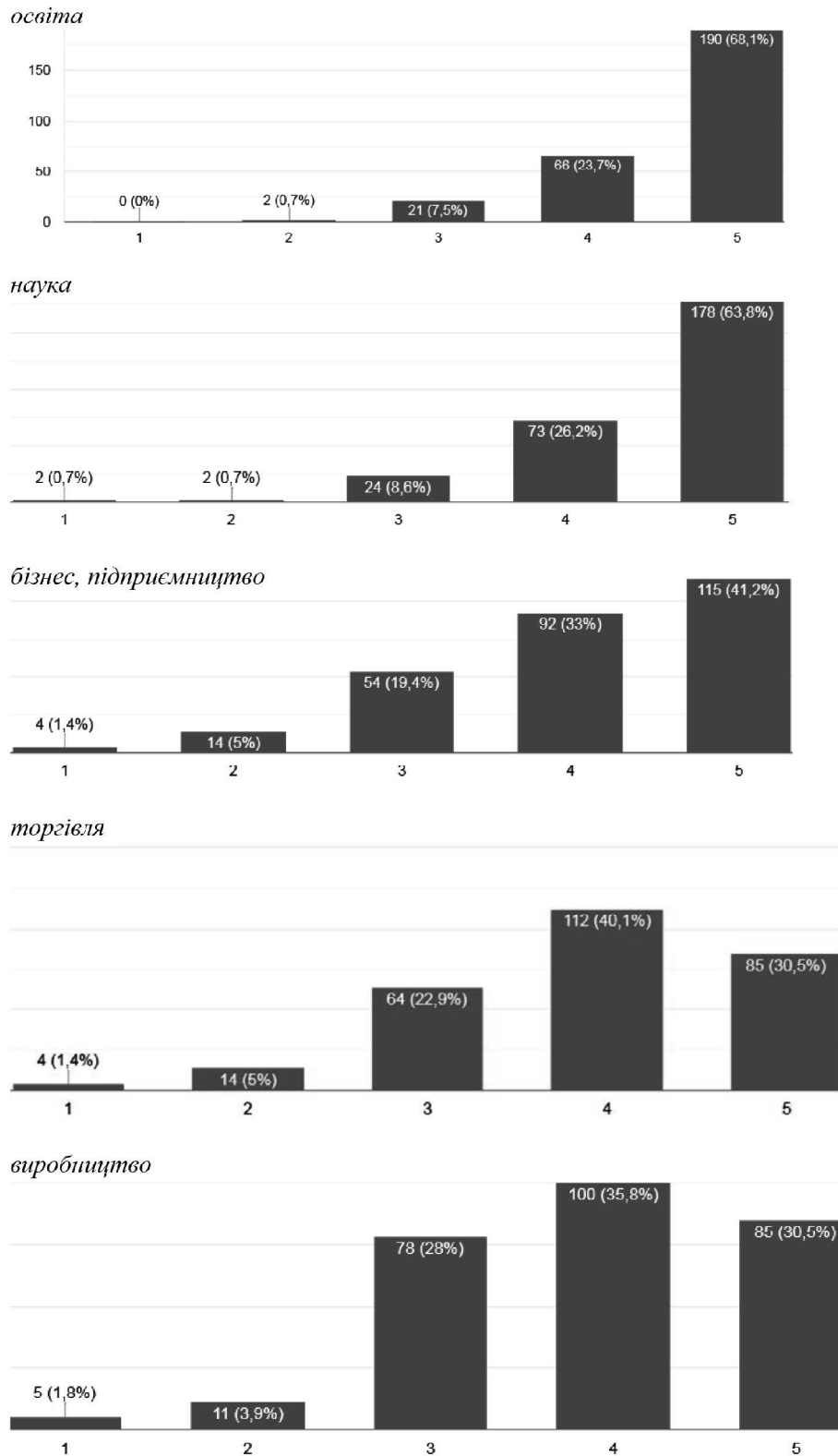

Рис. 3. Діаграми результатів опитування педагогічних працівників на запитання: "У яких сферах суспільного життя будуть актуальними знання щодо процесів та практик роботи людського інтелекту?"

Джерело: розроблено автором.

90 %; бізнес — 74,2 %; торгівля — 70,6 %; виробництво — 66,3 % / відповідно (рис. 3).

Таким чином, респонденти надали пріоритет значимості вивчення аспектів інтелекту для самопізнання та особистого розвитку й формування відносин з оточен-

ням, а також у сферах суспільного життя, освіта, наука, однак, дещо недооцінена роль людського інтелекту у сферах особистих фінансів та підприємництва.

Водночас, на пропозицію щодо підвищення кваліфікації за програмою "Економіка інтелекту" 54,1 % рес-

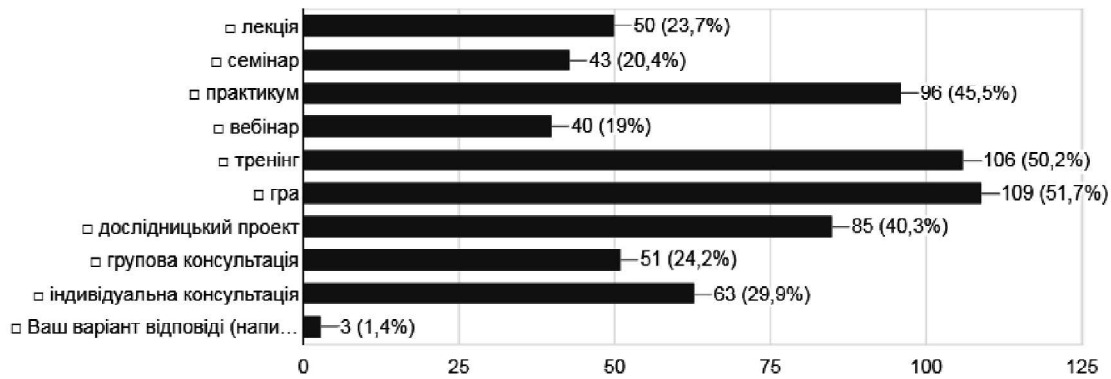

Рис. 4. Діаграма результатів опитування педагогічних працівників на запитання: "Яким формам (конкретно) організації навчання надаєте перевагу?"

Джерело: розроблено автором.

понад 50%; респондентів у своїх виборах послуговуються характером освітніх програм, тому інновативність й прикладний характер навчальних програм в контексті ноосферної економіки є одним із важливих інструментів взаємодії суб'єктів на ринках освітніх послуг, що також дозволяє виокремити генератори "креації вартості" [21] та сфери застосування вартісно-орієнтованого управління у сфері освіти.

Щодо форм організації навчання, респонденти-освітяни надають також інноваційним формам роботи, зокрема, в навчанні через спільний дослідницький проект зацікавлені 40,3 % педагогів; практикуму надають перевагу 45,5 %, тренінгу — 50,2 %; у навчанні через гру, готові взяти участь 51,7 % опитаних (рис. 4).

Відповідно зацікавленість в інновативності програм й форм організації навчання та інтерес до розвитку особистого інтелекту опитаних, засвідчують про тенденції формування інноваційного мислення в педагогів в контексті сучасних наукових парадигм. Загалом можна констатувати, що інтерактивні форми організації навчання: гра, практикум, тренінг та інновативність освітніх програм, які мають прикладний особистісний характер є компонентами створення інноваційного середовища, що водночас забезпечує й ефективність взаємодії суб'єктів на ринку освітніх послуг.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вважаємо, що в сучасних моделях соціально-економічного розвитку невід'ємними є три складові: людські ресурси, які пов'язані з інтелектуальною діяльністю та творчим потенціалом, інновативність і дохідність. У результаті системних інноваційних реформ змінюються національний освітній стандарт, система фінансування та управління у сфері освіти, що, на нашу думку, сприяє формуванню нового механізму відносин між суб'єктами на ринку освітніх послуг. Відповідно результати досліджень засвідчили, що сучасними якісними інструментами взаємодії суб'єктів на ринках освітніх послуг є інновативність програм, з врахуванням нових міждисциплінарних досліджень людського інтелекту, й інтерактивних форм організації навчання в контексті ноосферної освіти, що буде в пріоритеті наших

подальших досліджень як складових "креації вартості" людського капіталу в аспекті підприємництва у сфері освіти.

Література:

1. Бажал Ю. М. Розвиток інноваційної діяльності у знаньовому трикутнику "держава-університети-промисловість". Економіка і прогнозування, 2015. № 1. С. 76—88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2015_1_8 (дата звернення: 05.04.2023).
2. Батечко Н., Михайліченко М. Еволюція освітніх парадигм у сучасному науковому дискурсі Освітologia, 2020. Вип. 9. С. 29—37. URL: <https://doi.org/10.28925/2226-3012.2020.9.4> (дата звернення: 05.04.2023).
3. Галюк І. Б. Теоретичні аспекти інноватизації як об'єктивного процесу розвитку економічних систем. Економічний вісник НГУ, 2012. № 3. С. 12—17. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2012/3/EV20123_012-017.pdf (дата звернення: 16.05.2023).
4. Діба О. Інноватизація виробництва: теоретичні основи та прикладний аспект. Інвестиції: практика та досвід, 2017. № 22. С. 28—31. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2017/8.pdf. (дата звернення: 16.05.2023).
5. Драйден Г., Вос Д. Революція в навчанні / пер. з англ. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. 542 с.
6. Жадан О. В. Ноосферна економіка як основа регіонального розвитку. Ноосферна парадигма в публічному управлінні: теорія, історія, сучасність: матеріали науково.-практичної конференції (15 березня 2017 р.). Харків: ХарПІ НАДУ "Магістр", 2017. С 6—9.
7. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV (зі змінами і доповненнями). Відомості Верховної Ради України (ВВР). Київ, 2002. № 36, ст.266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/40-15> (дата звернення 16.05.2023).
8. Креативна економіка: нова економічна епоха XXI ст. Концепт креативної економіки Глобальні тренди. Потенціал та перспективи розвитку креативної економіки в Україні. URL: https://content/uploads/2021/12/2_5332503104040474153.pdf (дата звернення: 15.05.2023).
9. Пометун О.І. Нова українська школа — перехід до нової парадигми освіти. Світові виклики в сучасній

освіті: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Громадська організація "Міжнародна асоціація сучасної освіти, науки та культури", м. Умань, Україна, 22-24.02.22. С. 83—85. URL:https://lib.iitta.gov.ua/731932/1/%D0%9F%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%83%D0%BD_%D0%97%D0%B1_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84_%D0%93%D0%9E_%D0%9C%D0%90%D0%A1%D0%9E%D0%9D%D0%9A_22-24.02.22 (дата звернення 25.04.2023).

10. Собко О.М. Теорія створення вартості підприємства в економічній і фінансовій думці: ретроспективний погляд і вектори розвитку Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент, 2015. Вип. 10. С. 20—26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_10_6 (дата звернення 16.05.2023).

11. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text> (дата звернення 25.04.2023).

12. Тютюнникова С. В. Раціональна інноваційна система: сучасні тренди та виклики для України. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія "Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм", 2020 р. № 12. С. 26—48.

13. Harrod R.F. An Essay in Dynamic Theory / R. F. Harrod // Economic Journal. 1939. Mart (No. 49). P. 14—33.

14. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The Dynamics of Innovation: from National System and Mode 2 to a Triple Helix of University-Industry-Government Relations / H. Etzkowitz, L. Leydesdorff // Research Policy. 2010. Vol. 29. No. 2. 3. 1

15. Ramos A.R., Ranieri R., Lammes J. Mapping Inclusive Growth. Working Paper, International Policy Centre for Inclusive Growth. 2013. No. 105.

16. Tviss, B. (1989), Upravlenie nauchno'tehnicheskimi novovvedeniyami [Scientific and technical innovations management], Ekonomika, Moscow. 271 c.

References:

1. Bazhal, Yu. M. (2015), "Development of innovative activity in the knowledge triangle "state-universities-industry", Ekonomika i prohozuvannia, vol. 1, pp. 76—88, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2015_1_8 (Accessed 4 May 2023),

2. Batechko, N. and Mykhailichenko, M. (2020), "Evolution of educational paradigms in modern scientific discourse", Osvitoria, vol. 9, pp. 29—37. <https://doi.org/10.28925/2226-3012.2020.9.4>.

3. Haliuk, I. B. (2012), "Theoretical aspects of innovation as an objective process of economic system development", Ekonomichnyj visnyk NHU, vol. 3, pp. 12—17, available at: https://ev.nmu.org.ua/docs/2012/3/EV20123_012-017.pdf (Accessed 5 June 2023).

4. Dyba, O. (2017), "Production innovation: theoretical foundations and applied aspect", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 22, pp. 28—31, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2017/8.pdf. (Accessed 16 June 2023).

5. Dryden, H. and Vos, D. (2005), Revoliutsiia v navchanni [Revolution in education], Litopys, Lviv, Ukraine.

6. Zhadan, O. V. (2017), "Noosphere economy as the basis of regional development", Zbirka dopovidej nauko-vo-praktychnoi konferetsij. Noosferna paradyhma v publichnomu upravlinni: teoriia, istoriia, suchasnist [The noospheric paradigm in public administration: theory, history, modernity], KharRI NADU "Magister" Kharkiv, Ukraine, 15 March, pp 6—9.

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), Law of Ukraine "On innovative activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/40-15> (Accessed 5 June 2023).

8. GoLOCAL (2021), "Creative economy: a new economic era of the 21st century. Concept of creative economy Global trends. The potential and prospects for the development of the creative economy in Ukraine", available at: https://creativeeconomy.center/wp-content/uploads/2021/12/2_5332503104040-474153.pdf (Accessed 5 May 2023).

9. Pometun O.I. (2022), New Ukrainian school — transition to a new paradigm of education. Zbirka dopovidej II Mizhnarodnoi nauko-vo-praktychnoi konferetsij Svitovi vyklyky v suchasnij osviti [World challenges to modern education. II International science], Uman, Ukraine, 22—24 February, pp. 83—85, available at: https://lib.iitta.gov.ua/731932/1/%D0%9F%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%83%D0%BD_%D0%97%D0%B1_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84_%D0%93%D0%9E_%D0%9C%D0%90%D0%A1%D0%9E%D0%9D%D0%9A_22-24.02.22 (Accessed 5 June 2022).

10. Sobko, O.M. (2015), "The theory of enterprise value creation in economic and financial thought: a retrospective view and vectors of development", Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seria: Ekonomika i menedzhment, vol. 10. pp. 20—26, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_10_6 (Accessed 5 June 2023).

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), "Strategy for the development of the sphere of innovative activity for the period up to 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text> (Accessed 4 May 2023).

12. Tyutyunnikova, S. V. (2020), "Rational innovation system: modern trends and challenges for Ukraine", Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina Seria "Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm", vol. 12, pp. 26—48.

13. Harrod, R.F. (1939), "An Essay in Dynamic Theory", Economic Journal, vol. 49, pp. 14—33.

14. Etzkowitz, H. Leydesdorff, L. (2010), "The Dynamics of Innovation: from National System and Mode to a Triple Helix of University-Industry-Government Relations", Research Policy, vol. 29, no. 2.3.

15. Ramos, A.R., Ranieri, R. and Lammes, J. (2013), "Mapping Inclusive Growth", Working Paper, International Policy Centre for Inclusive Growth, vol. 105.

16. Tviss, B. (1989), Upravlenie nauchno'tehnicheskimi novovvedeniyami [Scientific and technical innovations management], Ekonomika, Moscow.

Стаття надійшла до редакції 08.08.2023 р.

УДК 338.2

О. О. Байлова,
асистент кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7726-5312>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.121

ВАЖЛИВІСТЬ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ

O. Baylova,
Assistant of the Department of Economics, Business Administration
and Business Administration, Oles Honchar Dnipro National University

THE IMPORTANCE OF STRATEGIC PLANNING IN THE ENTERPRISE

У статті досліджено сутність категорії стратегічного планування. Актуальність статті обумовлена спробою комплексного вирішення питань, пов'язаних з формуванням і розвитком стратегічного планування на підприємстві. Знайомство з теоретичними та методичними основами організації стратегічного планування, концептуальними підходами до обґрунтування стратегії розвитку підприємства, варіантами методики адаптації до розробки стратегічних планів представляє науковий і практичний інтерес. Метою статті є узагальнення теоретичних положень та розвиток організаційно-методичних аспектів стратегічного планування, а також розробка практичних рекомендацій щодо механізму впровадження стратегічного планування на підприємстві.

Наукова новизна статті міститься в теоретико-методичному обґрунтуванні та розробці практичних рекомендацій по організації стратегічного планування на підприємстві. Практичне значення проведеного дослідження полягає у розробці та впровадженні рекомендацій щодо вдосконалення форм та механізму стратегічного планування на підприємстві. Запропонована технологія стратегічного планування, методичні підходи до стратегії розвитку підприємств можуть бути застосовані в управлінні підприємством. Реалізація пропозицій щодо методики впровадження та функціонування стратегічного планування дозволить підприємствам підвищити ефективність стратегічного управління на основі чіткого втілення стратегічних цілей у системі планових показників. Положення, сформульовані у статті, можуть бути базою для подальших науково-практичних розробок у галузі стратегічного планування на підприємстві.

The article examines the essence of the category of strategic planning. The relevance of the article is due to an attempt to comprehensively solve issues related to the formation and development of strategic planning at the enterprise. Acquaintance with the theoretical and methodical foundations of the organization of strategic planning, conceptual approaches to substantiation of the company's development strategy, variants of the method of adaptation to the development of strategic plans is of scientific and practical interest.

The purpose of the article is to summarize the theoretical provisions and develop the organizational and methodological aspects of strategic planning, as well as to develop practical recommendations regarding the mechanism of implementing strategic planning at the enterprise.

The subject of the study is a complex of theoretical, methodological and practical issues related to the improvement of strategic planning as a tool of effective enterprise management. The object of the research is the enterprise. The following research methods were used: abstract-logical, economic-statistical, system-functional analysis, analytical, balance sheet, economic-mathematical, calculation-constructive, experimental and others.

The scientific novelty of the article is contained in the theoretical and methodological justification and development of practical recommendations for the organization of strategic planning at the enterprise.

The practical significance of the conducted research lies in the development and implementation of recommendations for improving the forms and mechanism of strategic planning at the enterprise. The proposed strategic planning technology, methodical approaches to enterprise development strategy can be applied in enterprise management. The implementation of proposals on the methodology of implementation and functioning of strategic planning will allow enterprises to increase the effectiveness of strategic management based on the clear implementation of strategic goals in the system of planned indicators. The provisions formulated in the article can be a basis for further scientific and practical developments in the field of strategic planning at the enterprise.

Ключові слова: процес планування, стратегічне планування, впровадження стратегії, управління підприємством, облік і контроль.

Key words: planning process, strategic planning, strategy implementation, enterprise management, accounting and control.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Стійке ефективне функціонування підприємства, його економічний ріст і розвиток визначаються науково обгрунтованим вибором стратегічних орієнтирів, що дозволяють найкращим чином реалізувати ресурсний потенціал.

В умовах жорсткої конкурентної боротьби і швидкої зміни ситуації підприємства повинні не тільки зосереджувати увагу на внутрішньому стані діл, але і виробляти довгострокову стратегію поведінки, яка дозволяла б їм слідувати за змінами, що знаходяться в їх середовищі. Прискорення змін у навколишньому середовищі, поява нових запитів споживачів, актуалізація можливостей бізнесу, відкритими досягненнями науки та техніки, розвиток інформаційних систем, доступність сучасних технологій, підвищення ролі людських ресурсів, а також ряд інших факторів привели до різкого збільшення значення стратегічного управління та планування.

Однак, багато підприємств стали менше приділяти увагу як поточному, так і, особливо, стратегічному плануванню. Практика показала, що без розробки та реалізації науково обгрунтованого плану неможливо бути інноваційно орієнтованим і конкурентоспроможним. Необхідність у плануванні викликана і тим, що досягнення бажаного результату залежить від набору взаємозв'язаних керованих рішень, які приймаються завчасно. Існують визначені труднощі в реалізації якісного планування. Так, зовнішня середовище, в якій функціонують підприємства, стала якісно іншою: постійно підвищується ступінь її невизначеності, з'являються невраховані фактори ризику.

Затребуваність даного дослідження визначає особливу значимість організації процесів планування, необхідність відновлення наукового інтересу вчених економістів до проблем планування, які у багатьох випад-

ках були штучно подані. Навіть підприємницькі структури, попавши в стихію руйнування економіки, не мали можливості планування, зосередивши свої можливості на забезпечення виживання будь-якими шляхами та засобами у створеній агресивній середі функціонування.

Актуальність статті обумовлена спробою комплексного вирішення питань, пов'язаних з формуванням і розвитком стратегічного планування на підприємстві. Знайомство з теоретичними та методичними основами організації стратегічного планування, концептуальними підходами до обгрунтування стратегії розвитку підприємства, варіантами методики адаптації до розробки стратегічних планів представляє науковий і практичний інтерес.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблем оптимального планування розвитку підприємства та теоретико-методологічним основам планування на підприємстві присвячені праці українських авторів Василенко В.О., Галушка З.І., Гордієнко П.Л., Кіндрацька Г.І., Ковтун О.І., Мізюк Б.М., Саєнко М.Г., Шершньова З.Є.

Із зарубіжних економістів, що займалися питаннями стратегічного планування, відомі: Р. J1. Акофф, І. Ансофф, Р. С. Каплан, Д. Кемпбел, Ф. Котлер, М. Портер, А. А. Томпсон та інші. Вагомий внесок у становлення та розвиток основ теорії та методології стратегічного планування зробили також А. Томпсон, Дж. Куїні, К. Хофер, А. Стрікланд, А. Чендлер, П. Друкер.

Проте на сьогоднішній день у існуючій літературі залишаються недостатньо розробленими питання вдосконалення інструментів та методів стратегічного розвитку підприємства, оцінки виконання стратегічного плану підприємства.

Теоретична і практична розробленість питань організації планування на різних рівнях і на різні періоди часу знайшли досить точну проробку. Однак, в умовах ринку питанням планування виділяється менша увага по-

рівняно з минулим періодом, що не зовсім виправдано. В будь-яких умовах план — це основний стержень в управлінні підприємством, який повинен забезпечити стійкий економічний ріст і розвиток підприємства, підвищення конкурентоспроможності виробничої продукції та наданих послуг. Це програмний спосіб мислення та управління, що забезпечує узгодження цілей, можливостей підприємств та інтересів працівників. Він передбачає не тільки визначення генерального курсу діяльності підприємства та організацію справи на основі плану, але й підвищення мотивації, зацікавленості всіх працівників у його реалізації.

Тому проблема обґрунтування теоретичних і методичних підходів до організації стратегічного планування на підприємстві є в сучасних умовах актуальною.

Термін "стратегія" та "стратегічні рішення" неодноразово використовуються у навчальних посібниках та науково-довідковій літературі з планування. Але замість точного визначення є інтуїтивне розуміння цього терміна. Пропоновані трактування поняття "стратегія" є єдиними; у навчальній та науковій літературі зі стратегічного управління та планування на підприємствах даються й інші варіанти. Наприклад, Ансофф стратегію окреслює як "набір правил прийняття рішень, якими підприємство керується в своїй діяльності", а, по Євенку стратегія — "конкретизація шляху розвитку підприємства з динаміки довкілля у вигляді формулювання довгострокових цілей, пошуку ресурсів їхнього досягнення та планування конкретних дій на перспективу". Незважаючи на те, що загальний зміст стратегії розуміється більш менш подібним чином, необхідно дати по можливості однозначне та інструментальне в даному контексті визначення стратегії.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті є узагальнення теоретичних положень та розвиток організаційно-методичних аспектів стратегічного планування, а також розробка практичних рекомендацій щодо механізму впровадження стратегічного планування на підприємстві.

Відповідно до мети в роботі поставлено та вирішено такі завдання:

- дослідити підприємство в системі інноваційного розвитку;
- уточнити сутність і зміст категорій "стратегія", "стратегічне планування";
- дати оцінку сучасного стану поточного і перспективного планування на підприємстві;
- розробити концепцію стратегічного планування на підприємстві;
- обґрунтувати науково-методичні та практичні рекомендації щодо формування стратегічного плану на підприємстві.

Предметом дослідження є комплекс теоретичних, методичних і практичних питань, пов'язаних з удосконаленням стратегічного планування як інструменту ефективного управління підприємством. Об'єктом дослідження виступає підприємство.

При розгляді питань економічної сутності та змісту стратегічного планування стаття опирається на праці закордонних та вітчизняних учених, на методологічні та

правові основи законодавчих актів та постанов уряду в області планування. Основним є системний аналіз теорії і практики, що має кінцеву мету розробку рекомендацій по створенню і розвитку системи стратегічного планування на підприємстві.

Застосовувалися наступні методи дослідження: абстрактно-логічний, економіко-статистичний, системно-функціональний аналіз, аналітичний, балансовий, економіко-математичний, розрахунково-конструктивний, експериментальний та інші.

Наукова новизна статті міститься в теоретико-методичному обґрунтуванні та розробці практичних рекомендацій по організації стратегічного планування на підприємстві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вітчизняні підприємства функціонують в умовах жорсткої конкуренції, що пов'язано з глобалізацією світового економічного простору. Нестабільність економічної кон'юнктури, підвищення вимог споживачів до виробленого продукту, скорочення життєвого циклу товару, — усе це значною мірою ускладнює управлінський процес, а перспективи розвитку стають менш передбачуваними. Діяльність підприємства має бути спрямована на завоювання та утримання переважної частки ринку, на досягнення переваги над конкурентами, що забезпечується певною мірою проведенням стратегічного планування на підприємстві.

Стратегічне планування має забезпечувати основні параметри ефективності розвитку підприємства, такі як стійке становище на ринку, своєчасна адаптація систем виробництва та управління до динамічних змін зовнішнього середовища.

Підприємства завжди приділяли значну увагу питанням планування. У минулі часи було централізоване планування, яке згодом зазнало низки змін. Недосконалість централізованого перерозподілу фінансових ресурсів поступово призводила до зниження ефективності у сфері виробництва та впровадження нових розробок, а також виникнення дефіциту чи надлишку товарів. Стратегічне планування відрізняється від добре відомого у минулі часи довгострокового планування двома основними рисами — відмінностями у "горизонті" та предметі планування. "Обрій" довгострокового планування значно визначається до його формування, тоді як стратегія підприємства формується на невизначений термін. Його тривалість залежить від розвитку довкілля підприємства чи від настання якихось внутрішніх подій, які змінюють стратегічну обстановку діяльності підприємства. Термін стратегічного планування можна умовно визначити як "оглядний", маючи на увазі, що поява змін, що не враховувалися раніше, у складі стратегічних факторів може викликати необхідність перегляду стратегії. Поряд із безліччю недоліків директивного планування воно мало низку позитивних моментів. До таких можна віднести:

- забезпечення повної зайнятості населення;
- застосування методів централізованого управління під час кризи чи екстремальних умов та можливість швидкого створення низки нових галузей.

У період перехідної економіки з розвитком ринкових відносин сталася відмова від централізованого пла-

нування. Сьогодні посилення конкурентних відносин на світовому та вітчизному ринках, стрімкий розвиток та зміна технологій, ускладнення бізнес-проектів та інші фактори зумовлюють нові вимоги до планування, його змісту, структури, методів розробки та оцінки результативності на підприємстві. Система планування переважно адаптована до ринкових умов, до ринкових процесів саморегуляції відносин господарюючих суб'єктів, тому найбільший акцент робиться на елементи розробки стратегій розвитку та передбачення результатів складених стратегій. У бізнесі активніше використовуються розробки західних аналітиків у галузі стратегічного планування, здійснюється їх адаптація до сучасних українських умов.

Здійснення стратегічного планування розвитку підприємства сьогодні передбачає насамперед створення організаційної культури, що дозволяє реалізувати обрані стратегії, формування системи мотивації та організації праці, досягнення певної гнучкості у створенні, тобто використанні всіх інструментів стратегічного управління.

Стратегічне планування представляється, чи не єдиним способом формального прогнозування майбутніх проблем та можливостей їх вирішення.

Вітчизняні підприємства опинилися в ситуації, коли теоретичні та методологічні засади планування, орієнтованого на інноваційний розвиток, ще не розроблені належним чином. Організаційно-процесуальне і методичне забезпечення планування, що склалося, потребує перегляду для адаптації до умов ринку та конкуренції. Адже в умовах ринкової економіки планування — це один із найважливіших факторів функціонування та розвитку підприємства. Це впорядкований, заснований на обробці інформації процес розробки комплексу планів підприємства, який визначають показники для досягнення цілей у майбутньому. І головна мета планування полягає в тому, щоб бути дієвим інструментом досягнення цілей підприємства, тобто своєчасно виявляти кошти, альтернативи, а також шанси та ризики досягнення цілей та обирати відповідні заходи. Кінцевим результатом планування є очікуваний економічний ефект, визначальний у вигляді ступіня досягнення заданих планових показників, соціально — економічних чи інших цілей.

Проте теоретична та практична концепція вдосконалення планування, забезпечення його більшої орієнтованості на інноваційний розвиток залишається слабо опрацьованою у спеціальній економічній літературі, а ідея організаційно-процесуального та методичного забезпечення планової роботи на підприємстві не отримала досі системного уявлення та розвитку в дослідженнях учених. Наприклад, пропонується розробляти дворівневу систему стратегічних планів підприємства [1, с. 220—347]:

- стратегія підприємства на певний період;
- стратегічні плани, що розкривають стратегію підприємства та забезпечують досягнення стратегічних цілей підприємства на той же період.

Стратегічне планування та управління підприємством спрямовані на оцінку потенціалу підприємства та визначення його довгострокових цілей, щоб зробити діяльність успішною. Зазвичай необхідно провести по-

переднє дослідження та іншу підготовку для підготовки до стратегічного планування, яке зосереджується головним чином на маркетингових і фінансових питаннях. Детальний стратегічний план допоможе об'єктивно оцінити бізнес-можливості, тенденції та розвиток підприємства. Як тільки буде розроблено стислу заяву про бачення, зазвичай наступним кроком є проведення об'єктивної, критичної та реалістичної оцінки поточної діяльності. Визначення та оцінка стратегічних варіантів для кожного основного елемента бізнесу важко переоцінити. Отже, організаційна структура бізнесу також може потребувати переоцінки. Фінансові прогнози на наступні три-п'ять років повинні бути природним чином отримані з процесу стратегічного планування під час підготовки детального бізнес-плану. У всьому документі має бути присутнім позитивний тон, але він також має містити реалістичну оцінку можливих труднощів. Щоб регулярно вимірювати фактичну продуктивність у порівнянні з планом, будь-які погоджені зміни також повинні бути відображені в плані. Це забезпечить можливість вимірювання фактичної ефективності відповідно до плану [4].

Невелика кількість українських підприємств мають ефективну систему стратегічного планування. Незважаючи на це, більшість керівників розуміють важливість стратегічного планування для ефективного ведення бізнесу. Сьогодні стратегічне планування є однією з найважливіших складових функцій менеджменту. Стратегічне планування замінило довгострокове планування і посіло перше місце в плануючій діяльності підприємства. У порівнянні довгострокового планування зі стратегічним, поняття діяльності підприємства стало більш об'ємним, включаючи зовнішні фактори: дії конкурентів, потреби покупців, соціальні фактори, смаки тощо.

Найбільш важливою відмінністю стратегічного планування від довгострокового є розробка альтернативних версій розвитку майбутнього підприємства.

Стратегічне планування дозволяє підприємству найбільш точно оцінити свої потенційні можливості, розробити програми виробництва, координувати діяльність усіх підрозділів, визначити кожній службі свої цілі, сформувані комплекс певних дій на тривалий термін [3, с. 435—582].

З погляду економіки планування це механізм, який у системі організації здатний впливати на ціни та ринок. При ринкових відносинах основним координатором дій її учасників виступають ціни. Ціна визначає найбільш доцільні для покупців і продавців способи та обсяги виробництва товарів.

Підприємство є учасником ринкової системи, діє в умовах закону попиту та пропозиції та підпорядковується ціновому механізму, оскільки не може відзначити їх вплив. Незважаючи на це у внутрішньому середовищі кожного господарського суб'єкта ціновий механізм може бути витіснений раціональними діями та ефективними рішеннями керівників підприємства. Отже, зсередини діяльність підприємства будується на системі запланованих рішень [2].

Ефективна діяльність підприємства зумовлена переважно тим, наскільки якісно визначено та продумано цілі та засоби досягнення цілей. Планування особливо важливе для вибору найбільш оптимальних рішень, оскільки

ки передбачає систематизовану діяльність. Без планування прийняття вірних рішень в управлінні, їх ефективність у ринкових умовах не може бути можливим. Саме тому планування — одна із найважливіших функцій менеджменту. Планування є комплексом певних дій, таких як дослідження, аналіз і т.д., які здійснюються з метою визначення комплексу заходів, спрямованих на досягнення поставленої мети підприємства [7].

Стратегічне планування використовує не традиційний підхід "з минулого в майбутнє", цим воно кардинально відрізняється від інших видів планування. Даний факт і викликає труднощі, поняття планування "від бази" широко використовується і зрозуміло багатьом, а побудова плану своїх поточних дій, ґрунтуючись на уявленнях про майбутнє, складніший процес, який знайомий не всім.

Залежно від поставлених завдань, термінів їх вирішення та розмірів підприємства план має різну структуру. Тому планування поділяється на три види:

— Короткострокове планування (поточне) — розраховане на строк менше одного року. Головним завданням короткострокового планування є розробка плану реалізації продукції та ув'язування обсягу продукції з наявними ресурсами.

— Середньострокове планування — розраховане на строк від одного року до п'яти років. Середньостроковий план у порівнянні з довгостроковим більш точний і докладний, містить безліч кількісних показників. Як правило, об'єктами середньострокового планування є капітальні вкладення, виробничі потужності підприємства, потреби у фінансових ресурсах.

— Довгострокове планування — розраховане на термін від 5 і більше — є розробкою перспективних цілей підприємства, спрямованих на найбільш ефективне використання ресурсів на підставі довгострокового прогнозу.

Стратегічне планування осмислене лише тоді, коли воно досягається. Будь-яка стратегія включає певні цілі. Ці цілі мають бути якимось чином реалізовані. І тому існує ряд певних методів. По суті, сама стратегія є методом досягнення мети [6, с. 178—264].

Методика стратегічного планування в цілому дозволяє визначити цілі розвитку об'єкта стратегічного планування, підходи до вирішення проблем стратегічного планування, систему показників, що забезпечує оптимізацію стратегічних планів.

Метод стратегічного планування це конкретний спосіб, завдяки якому вирішується проблема планування. Виділяється шість методів у стратегічному плануванні:

1. Експертний метод, заснований на застосуванні непрямой та неповної інформації, досвіду фахівців та експертів.

2. Метод аналізу соціально-економічних факторів, що передбачає всебічне вивчення соціально-економічних реалій, внутрішніх взаємозв'язків з метою визначення прогресивних векторів розвитку.

3. Метод прямих розрахунків, даний метод використовується для визначення ринкових потреб, виду продукції та варіації її виробництва.

4. Балансовий метод, що використовується для забезпечення координації пов'язаних між собою показників.

5. Економіко-математичні методи та моделі дозволяють скласти оптимальну програму виробництва продукції за наявних матеріальних ресурсів і ресурсів праці.

6. Метод системного аналізу, який полягає у розкладанні явищ на фрагменти та виявленні на цій основі найважливіших проблем розвитку підприємства.

Підходи стратегічного планування реалізуються завдяки ряду спеціалізованих показників. Стратегічні програми та плани розробляються завдяки системі показників. Дана система повинна мати ряд властивостей, вона повинна бути адаптивною, гнучкою та здатною відображати всі зміни у стані об'єкта планування [5, 14].

У зв'язку з тим, що стратегічне планування є основним компонентом системи управління підприємством, до нього належать такі принципи управління:

— Принцип єдності та самостійності. Цей принцип пов'язаний із наданням максимальної свободи у господарській діяльності підприємству, у тому числі й у плануванні. Однак дана самостійність не повинна виходити за межі загальної стратегії підприємства.

— Принцип єдності та комплексності сценарію, планів та програм. Принцип, направлений на координацію та структурування планів підрозділів підприємства, розроблених на основі загальної стратегії підприємства.

— Принцип контролю виконання планів і програм передбачає перевірку ступеня досягнення поставлених цілей і виконується для ідентифікації допущених у процесі стратегічного планування помилок та для врахування можливостей, які не були враховані раніше або які виникли знову [9, 13].

На сьогоднішній день у процесі стратегічного планування виділяються такі етапи:

1. Місія підприємства — це загальна основна мета підприємства, яка чітко виражає причину її існування.

Місія підприємства зазвичай формулюється на підставі питань:

— Якого типу робочий клімат усередині підприємства, культура підприємства?

— Якою підприємницькою діяльністю займається підприємство?

Місія сприяє створенню клієнтів та задоволенню їх потреб.

Місію потрібно шукати у навколишньому середовищі. Часто місія відповідає на два основні питання: хто наші клієнти, які потреби наших клієнтів ми можемо задовольнити?

2. Цілі — виробляються на основі місії та служать як критерії для подальшого процесу прийняття управлінських рішень.

Характеристики цілей:

— мають бути конкретними та вимірними;

— орієнтовані у часі (терміни виконання);

— мають бути досяжними.

3. Аналіз довкілля. Необхідно оцінити впливові зміни на підприємство, можливості, загрози та конкуренцію. Тут діють економічні, ринкові, політичні та інші фактори.

4. Управлінське вивчення внутрішніх сильних та слабких сторін підприємства. Корисно сконцентрувати увагу на п'яти функціях для обстеження: фінанси, маркетинг, операції (виробництво), людські ресурси, культура корпорації.

5. Вивчення стратегічних альтернатив. Слід наголосити, що схема стратегічного планування підприємства є замкнутою. Місія та процедури інших етапів слід постійно змінювати відповідно до мінливого зовнішнього та внутрішнього середовища [10, с. 175—238; 17].

Також є три основні стратегії підприємства.

1. Стратегія обмеженого зростання. Ця стратегія використовується в галузях, коли справжній стан підприємства задовольняє керівництво, ризик знаходиться на низькому рівні.

2. Стратегія зростання. Являє собою щорічне, значне підвищення показників попереднього періоду. Здійснюється за допомогою впровадження новітніх технологій, розширення асортименту товарів, захоплення нових суміжних ринків та галузей, поєднання корпорацій.

3. Стратегія скорочення. Згідно з цією стратегією рівень встановлюється значно нижчим за досягнутий у минулих періодах. Продукція реалізовується за допомогою ліквідації (розпродаж запасів та активів), відсікання зайвого (ліквідація підрозділів), скорочення та переорієнтація (згортання частини діяльності).

Нерідко основні стратегії підприємства поєднуються, допускається реалізація двох стратегій або поєднання всіх перерахованих вище стратегій.

Грамотне стратегічне планування підприємства, зазвичай, сприяє підвищенню ефективності його діяльності, дозволяє підприємству бути стійкішим і гнучким, попри сучасну економічну ситуацію [11, с. 211—425].

Будь-яка стратегія має бути оцінена. Формальна оцінка виконується з урахуванням відхилень від заданих критеріїв оцінки. Кількісні (прибуток, підвищення обсягу продажу, прибуток на кожну акцію) та якісні оцінки (рівень кваліфікації персоналу).

Постійна оцінка стратегічного плану має значення для довгострокової ефективності плану. Оцінка стратегії здійснюється шляхом порівняння цілей із результатами роботи. Для коригування стратегії як механізм зворотного зв'язку використовується процес оцінки. Щоб бути ефективною, оцінка має здійснюватися безперервно та системно. Процес оцінки, розроблений належним способом, повинен охоплювати всі рівні — зверху вниз [16].

У процесі оцінки стратегічного планування необхідно відповісти на п'ять таких питань:

1. Чи сумісна стратегія внутрішньо з можливостями підприємства?

2. Чи передбачає стратегія допустимий рівень ризику?

3. Чи враховані стратегією можливості та зовнішні небезпеки?

4. Чи є на підприємстві достатні ресурси для реалізації стратегії?

5. Чи є дана стратегія найкращим способом використання ресурсів підприємства? [15]

Стратегічне планування — це процес визначення цілей підприємства, необхідних ресурсів для їх досягнення та політики, спрямованої на використання та придбання цих ресурсів [2].

При стратегічному плануванні в першу чергу необхідно визначити предмет та об'єкт планування, іншими словами — що планувати, для чого потрібно виявити

проблеми соціально-економічного розвитку економічної системи, механізм вирішення цих проблем, виявлення ресурсного потенціалу та визначення результатів впливу економічного інструментарію, що планується.

Завданням стратегічного планування є забезпечення стабільності та системності її ключових складових [7].

Основні компоненти, що використовуються у стратегічному плануванні, такі:

— уявлення компетенції, тобто розуміння сильних сторін підприємства та потенційних можливостей;

— визначення ключових моментів розвитку підприємства та зосередження уваги на них;

— забезпечення конкурентної переваги завдяки інноваціям, зниження собівартості та ціни;

— ефект синергії;

— постійний аналіз зовнішніх та внутрішніх факторів навколишнього середовища, можливостей та загроз для підприємства, сильних та слабких сторін;

— розуміння стратегічних потреб у трудових, фінансових та матеріальних ресурсах; забезпечення їх раціонального використання [9].

Проблема ефективності стратегічного планування та її впливу на діяльність підприємства вже давно викликають полеміку у працях зарубіжних учених. Насправді, розробка та подальше впровадження стратегічного планування може спричинити низку складнощів. Найпоширенішими проблемами є:

1) Неготовність керівництва підприємства до стратегічного планування.

2) Невелика чи формальна зацікавленість керівництва.

3) Неправильна організація процесу стратегічного планування.

4) Низька ефективність процесів оперативного планування та контролю.

5) Адміністративна залежність відділу стратегічного планування.

6) Неправильна організація взаємодії із зовнішніми консультантами.

7) Відсутність стратегічного контролю.

Розглянуті проблеми та проблеми стратегічного планування тісно переплітаються з усіма проблемами управління підприємством. Тому для ефективного стратегічного планування спочатку необхідно вирішувати відносно невеликі проблеми (управлінський облік, формування управлінської звітності тощо) [12].

Основними організаційно-технічними резервами зростання ефективності процесу стратегічного планування є:

1. Удосконалення оргструктури стратегічного управління.

2. Визначення конкретних стратегій розвитку підприємства та включення їх у систему стратегічного планування.

3. Організація ефективної роботи маркетингу.

4. Впровадження системи автоматизованої підтримки та управління стратегічним розвитком підприємства.

5. Побудова ефективної моделі стратегічного планування.

Основним моментом при формуванні системи стратегічного планування підприємства, що ефективно функціонує, має бути створення підрозділу стратегічного

планування як елемента організаційної структури підприємства, спрямованої на практичну реалізацію процесу стратегічного планування. Основною метою цього підрозділу має бути формування, управління функціонуванням та вдосконаленням системи стратегічного планування на підприємстві.

Порядок роботи підрозділу у рамках технології формування системи стратегічного планування на підприємстві може бути представлений трьома етапами:

1. Формування підрозділу стратегічного планування.
2. Розробка системи планів.
3. Реалізація розроблених стратегій.

На першому етапі відбувається розробка положень про підрозділ, здійснюється визначення її місця в організаційній структурі підприємства та організується її кадрове забезпечення.

На другому етапі визначаються напрями через моделювання ділового середовища з урахуванням обраної технології стратегічного планування.

На третьому етапі відбувається реалізація розроблених стратегій, куди входять, з одного боку, деталізація планів, з другого — їх інтеграція у часі виконання. Тут же має здійснюватися їх контроль та, у разі потреби, коригування.

Донедавна маркетингу відводилася роль допоміжної ланки стратегічного управління. Головним завданням маркетингової діяльності вважався збут, а теоретичні обґрунтування корисності маркетингу як інструменту стратегічного управління повністю ігнорувалися.

Зв'язок маркетингу з процесом стратегічного управління має виявлятися через взаємодію з інноваційної та інвестиційної діяльністю. Управління маркетингової та інноваційно-інвестиційної діяльністю має бути однією з найважливіших функцій стратегічного управління, оскільки саме ці види діяльності є центром стратегічних ініціатив.

На підприємствах, з метою повнішої реалізації системи планів передбачається, по-перше, забезпечити формування планів стратегічних господарських одиниць за принципами комерційного розрахунку, а, по-друге, забезпечити взаємодію провідних підрозділів, котрі займаються стратегічним плануванням. Формування планів стратегічних господарських одиниць та забезпечення взаємодії фінансового та маркетингового підрозділів дозволяють сформувати систему планів підприємства, організовану відповідно до алгоритму стратегічного планування. Для підприємств система планів може бути представлена у такому вигляді:

1. Стратегічний план підприємства з горизонтом планування щонайменше 3 роки.
2. Річний план підприємства у кварталній розбивці.
3. Щомісячний план виробництва, продажу, впровадження нової техніки та руху фінансових коштів, що є скоригованим річним планом відповідно до коливань зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства.
4. Оперативні плани виробництва та відвантаження, що складаються на тижневій та щоденній основі.
5. Бізнес-плани та їх динаміка.

Однією з важливих умов, що сприяють ефективному здійсненню процесу стратегічного планування, є оптимізація документообігу та інформаційних потоків, а

також засобів та методів їх обробки усередині підприємства.

Заключною фазою процесу формування системи планів є контроль. Основною методикою контролю є аналіз відхилення фактичних показників від планових. Контроль повинен виявити як проблеми системи стратегічного планування, помилки у побудові математичної моделі, так і тактичні помилки кожного окремого підрозділа [7, 15].

Грамотне стратегічне планування підприємства, зазвичай, сприяє підвищенню ефективності його діяльності, дозволяє підприємству бути стійкішим і гнучким, попри сучасну економічну ситуацію.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

На сьогодні помітно зросла роль стратегічного планування, метою якого є розробка стратегічних рішень та формування певного плану, спрямованого на розвиток підприємства у довгостроковій перспективі. Система аргументації на користь застосування стратегічного планування на підприємстві може бути побудована на наступних твердженнях.

1. Основна ідея стратегічного управління: "тільки постійно змінюючись можна успішно вести бізнес та розвиватися в умовах сильної конкуренції та непередбачуваних змін у зовнішньому середовищі".

2. Практична та успішна реалізація в організації системи стратегічного управління необхідна та можлива.

3. Система стратегічного управління здатна постійно надавати керівнику конкретну управлінську інформацію про найбільш відповідні варіанти стратегічних планів, рішень та поведінки.

Наукові результати:

— виявлені об'єктивні та суб'єктивні фактори організації стратегічного планування на підприємстві, основні з яких: фрагментарний характер стратегічного, а в окремих випадках, і поточного планування; нестабільність в області ціноутворення; порівняно низький рівень використання при плануванні автоматизованих програм та ін.;

— діагностика виробничих і фінансових показників діяльності підприємства з виявленням основних причин їх різної ефективності по видам продукції, рокам;

— досвід організації планування при участі підприємств у пріоритетному національному розвитку, коли детально планувалися необхідні інвестиції з указанням їх джерел, терміни виконання робіт, обсяги виробництва продукції, здійснювався контроль за використанням коштів;

— способи і механізми вдосконалення стратегічного планування на підприємстві, що включають системний підхід до планування діяльності підприємства і враховують повне використання виробничого потенціалу підприємства.

Вирішення проблеми практичного застосування теорії стратегічного планування та управління полягає в тому, щоб уявити досить простий і зрозумілий алгоритм реалізації системного підходу, який дозволяв би в незліченних варіантах стратегічної поведінки дати "віхи", "коридори", користуючись якими, можна руха-

тися індивідуально, творчо розроблений маршрут з мінімальним ризиком "підриву" — невдачі застосування цієї системи.

Практичне значення проведеного дослідження полягає у розробці та впровадженні рекомендацій щодо вдосконалення форм та механізму стратегічного планування на підприємстві. Запропонована технологія стратегічного планування, методичні підходи до стратегії розвитку підприємств можуть бути застосовані в управлінні підприємством. Реалізація пропозицій щодо методики впровадження та функціонування стратегічного планування дозволить підприємствам підвищити ефективність стратегічного управління на основі чіткого втілення стратегічних цілей у системі планових показників. Положення, сформульовані у статті, можуть бути базою для подальших науково-практичних розробок у галузі стратегічного планування на підприємстві.

Література:

1. Бабець Є.К., Максимчук А.Г., Стасюк В.П. та інші. Основи менеджменту: навч. посіб. Київ: Професіонал. 2017. 496 с.
2. Білик М. Д., Белялов Т. Є. Фінансове планування на підприємстві: навч. посіб. Київ: ПанТот, 2015. С. 143—236.
3. Бланк І.О. Фінансовий менеджмент: підручник. Київ: Ельга, 2008. 722 с.
4. Богацька Н. М., Кричевська О. А. Організаційно-економічний механізм забезпечення прибутковості підприємства. Молодий вчений. 2016. № 12. С. 655—658.
5. Вергал К. Ю. Теоретичні аспекти стратегічного управління підприємством в умовах інтеграції // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. 2018. № 3. С. 33—40. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpush_2018_3_6
6. Галушка З.І. Стратегічний менеджмент: навч.-метод. посібник. Чернівці: Рута, 2006. 296 с.
7. Гладинець Н.І. Роль інноваційної складової системи стратегічного управління підприємством туристичного бізнесу // Формування ринкових відносин в Україні. 2018. № 10. С. 48—53. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2018_10_9A
8. Гордієнко П.Л. Стратегічний аналіз: навч. посіб. Київ: Алерта, 2006. 404 с.
9. Данік Н. В. Бізнес-планування як інструмент управління фінансами в сучасних умовах розвитку України. Науковий вісник УжНУ. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство, 2015 вип. 2, С. 81—84.
10. Кіндрацька Г.І. Стратегічний менеджмент: навчальний посібник. Київ: Знання, 2010. 406 с.
11. Мізюк Б.М. Основи стратегічного управління: підручник. Львів: Магнолія, 2009. 544 с.
12. Кудлак В. Я. Фінансове планування та прогнозування: курс лекцій. Тернопіль: ТНТУ, 2016. С. 74—94.
13. George, Bert, Sebastian Desmidt, Eva Cools, and Anita Prinzie. 2018. Cognitive Styles, User Acceptance and Commitment to Strategic Plans in Public Organizations: An Empirical Analysis. Public Management Review 20 (3): 59—340.
14. George, Bert. 2018. Does Strategic Planning "Work" in Public Organizations? Insights from Flemish

Municipalities. Public Money & Management 37 (7): 30—527.

15. Gordon B., Sun Young Kim, and James L. Perry. 2017. Building Evidence for Public Human Resource Management: Using Middle Range Theory to Link Theory and Data. Review of Public Personnel Administration 37(2): 59—139.

References:

1. Babets, E.K., Maksimchuk, A.G., and Stasiuk, V.P. (2017), Osnovy menedzhmentu [Fundamentals of Management], Profesional, Kyiv, Ukraine.
2. Bilyk, M.D. and Belyalov, T.E. (2015), Finansove planuvannya na pidpriemstv [Financial planning at the enterprise], PanTot, Kyiv, Ukraine.
3. Blank, I.O. (2008), Finansovyy menedzhment [Financial management], El'ha, Kyiv, Ukraine.
4. Bogatska, N. M. and O. A. Krychevska, (2016), "Organizational and economic mechanism of profitability of the enterprise", Molodyi vchenyi, vol. 12, pp. 655—658.
5. Vergal, K. Yu. (2018), "Theoretical aspects of strategic business management in the minds of integration", Naukovyj visnyk Poltav'skoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya: Ekonomichni nauky. vol. 3, pp. 33—40, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpush_2018_3_6 (Accessed 4 July 2023).
6. Galushka, Z.I. (2006), Stratehichnyj menedzhment [Strategic management], Ruta, Chernivtsi, Ukraine.
7. Hladynets, N.I. (2018) "The role of an innovative component of the strategic management system of a tourism business enterprise", Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini, vol. 10. pp. 48—53, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2018_10_9A (Accessed 24 July 2023).
8. Gordienko, P.L. (2006), Stratehichnyj analiz [Strategic analysis], Alerta, Kyiv, Ukraine.
9. Danik, N.V. (2015), "Business planning as a tool for financial management in modern conditions of development of Ukraine", Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy, vol. 2, pp. 81—84.
10. Kindratska, G.I. (2010), Stratehichnyj menedzhment [Strategic management], Znannia, Kyiv, Ukraine.
11. Mizyuk, B.M. (2009), Osnovy stratehichnoho upravlinnia [Basics of strategic management], Mahnoliia, L'viv, Ukraine.
12. Kudlak, V. Ya. (2016), Finansove planuvannya ta prohozuvannya [Financial planning and forecasting], TNTU, Ternopil', Ukraine.
13. Bert G., Desmidt, S., Cools, E., and Prinzie, A. (2018), "Cognitive Styles, User Acceptance and Commitment to Strategic Plans in Public Organizations: An Empirical Analysis", Public Management Review, vol. 20 (3).
14. Bert G. (2018), "Does Strategic Planning "Work" in Public Organizations? Insights from Flemish Municipalities", Public Money & Management, vol.37(7).
15. Gordon B., Kim S. Y. and Perry J.L. (2017), "Building Evidence for Public Human Resource Management: Using Middle Range Theory to Link Theory and Data", Review of Public Personnel Administration, vol. 37 (2).
Стаття надійшла до редакції 02.08.2023 р.

П. О. Гуржий,
аспірант, Дніпровський державний технічний університет, м. Кам'янське
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-7732-8036>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.129

УПРАВЛІНСЬКІ РІШЕННЯ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДАМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

P. Hurzhyi,
Postgraduate student, Dniprovsky State Technical University, Kamianske

MANAGEMENT DECISIONS IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF HEALTH CARE INSTITUTIONS

У статті розкрито теоретико-методичні аспекти прийняття управлінських рішень у закладах охорони здоров'я. Визначено сутність та мету управлінських рішень на підставі критерію раціональності. Висвітлено положення щодо змістових аспектів управлінських рішень, які мають враховуватися закладами охорони здоров'я. Наведено класифікаційні ознаки управлінських рішень, упорядкування яких забезпечить чіткість у визначенні управлінських завдань. Окреслено чинники, які мають вплив на управлінські рішення. Визначено вимоги, які висувають до якісного та ефективного управлінського рішення. Проаналізовано методичні підходи до процесу прийняття обґрунтованих управлінських рішень та розкрито сутність методів, які використовуються для підготовки та реалізації управлінського рішення. Охарактеризовано індивідуальні стилі прийняття управлінських рішень керівниками закладів охорони здоров'я. Надано рекомендації щодо формування заходів із забезпечення якості та ефективності управлінських рішень.

The purpose of the article is to study the theoretical and methodological provisions for the development and adoption of managerial decisions with the aim of forming measures to ensure their quality and efficiency in health care institutions.

The peculiarities of the activity of health care institutions are revealed. The essence and purpose of management decisions are determined based on the criterion of rationality. Provisions regarding substantive aspects of management decisions, which must be taken into account by health care institutions, are highlighted. The economic, social, psychological, informational, legal and organizational aspects of the management decision are characterized. The classification features of management decisions are presented, the ordering of which will ensure clarity in the definition of management tasks. The classification of management decisions by duration of action, degree of obligation, content, form of acceptance, degree of structuring, nature of action, method of making decisions, level of management decision-making, degree of certainty, degree of uniqueness, type of personality, number of alternatives is revealed.

The factors influencing management decisions are outlined. Management functions that are influenced by management decision-making are given. The requirements for a high-quality and effective management decision are defined. Methodical approaches to the process of making informed management decisions (systemic, complex, marketing, situational, quantitative, administrative, behavioral, dynamic, resource) were analyzed and the essence of the methods used

for the preparation and implementation of a management decision was revealed. Informal (heuristic), collective and quantitative methods of management decision-making are highlighted. As part of quantitative methods, the essence of methods that are used in conditions of unequivocal certainty, probable certainty and uncertainty of the situation is revealed. Individual styles of management decision-making by the heads of health care institutions are characterized (directive, analytical, conceptual, behavioral). Additionally, a dynamic management style is highlighted. Recommendations are provided on the formation of measures to ensure the quality and effectiveness of management decisions.

*Ключові слова: управлінські рішення, управлінська система, методичний підхід, якість, ефективність.
Key words: management decisions, management system, methodical approach, quality, efficiency.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Необхідність ефективного вирішення проблем у сфері охорони здоров'я вимагає суттєвого підвищення уваги до якості менеджменту на всіх рівнях управління, оскільки ефективність управління впливає як на клінічні, так і на фінансові показники медичних організацій. Одна із реальних можливостей підвищення ефективності управлінської системи полягає у використанні наукових підходів до вирішення організаційних проблем у діяльності закладів охорони здоров'я за допомогою обґрунтованих управлінських рішень.

Відповідно питання розробки і прийняття управлінських рішень у закладах охорони здоров'я є актуальними, оскільки визначають як поточну її діяльність за окремими напрямками, так і стратегію закладу в цілому. Важливим є і те, що якісні і ефективні управлінські рішення мають вплив на забезпечення конкурентоспроможності організації на ринку медичних послуг, а тому визначення теоретико-методичних аспектів їх прийняття сприяє вирішенню завдань, які постають перед закладом охорони здоров'я (ЗОЗ).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Процес прийняття управлінських рішень є важливою складовою менеджменту ЗОЗ та вимагає використання наукових підходів до їх розробки та реалізації. Теоретичні, методичні та практичні аспекти прийняття управлінських рішень у цілому та, зокрема, у ЗОЗ розглядали такі науковці як О.В. Баєва [1], М.М. Білинська [2], Ю.А. Богач [3], В.І. Борщ [4], Ю.В. Вороненко [5], Н.В. Котис [6], Н.М. Кривокульська [4], І.В. Рожкова [7], Ю.М. Сафонов [8], С.М. Скочиляс [3,9], І.М. Солоненко [7], Г.В. Ціщик [6], В.І. Чебан [1], М.М. Шкільняк [10], Т.П. Юрочко [2], І.І. Яремко [11] та ін. Водночас аналіз наукових досліджень свідчить, що процес прийняття управлінських рішень в ЗОЗ потребує подальших досліджень та наукових пошуків.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження теоретико-методичних положень розробки і прийняття управлінських рішень з

метою формування заходів щодо забезпечення їх якості та ефективності в закладах охорони здоров'я.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Управління закладами охорони здоров'я є складною багаторівневою та багатоаспектною системою заходів, які забезпечують раціональне функціонування галузі у цілому та використання ресурсів закладів (матеріальних, фінансових, трудових), які за допомогою процесу прийняття якісних та обґрунтованих управлінських рішень забезпечують ефективну діяльність закладу як з економічного (раціональне використання ресурсів), так із медичного (клінічного) боку (попередження і ліквідація захворювань, покращання фізичного здоров'я населення, якість і доступність медичних послуг). Прийняття управлінських рішень відбувається при здійсненні всіх функцій управління, які, відповідно, не можуть бути реалізовані без якісного управлінського процесу.

ЗОЗ можуть виступати як державні, комунальні, приватні чи засновані на змішаній формі власності [12]. Медичні заклади можуть функціонувати за державною (казенні підприємства, державні установи) або комунальною (комунальні некомерційні підприємства або комунальні установи) організаційно-правовою формою господарювання.

Незалежно від організаційно-правової форми ЗОЗ мають свою специфіку та особливості діяльності, які мають вплив на управлінські рішення. До них слід віднести: наявність соціальних цілей функціонування; складність виміру отриманих результатів; для приватних ЗОЗ — органічне поєднання соціальної складової діяльності з отриманням прибутку; в окремих випадках необхідність колегіального обговорення ситуації (консиліум); психологічна взаємодія і взаєморозуміння з отримувачами послуг (пацієнтами); висока інтенсивність праці медичного персоналу; наявність професійних ризиків (інфекційні збудники, іонізуючі, радіоактивні, лазерні випромінювання тощо); можливість впливу лікарів на попит медичних послуг внаслідок необізнаності пацієнтів.

Специфіка ЗОЗ та особливості їх діяльності обумовлюють ряд вимог до прийняття управлінських рішень у системі управління цих організацій. При розробці процесу управлінських рішень слід брати до уваги особли-

вий предмет діяльності та соціальну спрямованість функціонування ЗОЗ.

Управлінські рішення виступають основним продуктом управлінської діяльності та дозволяють об'єктивно оцінити організаційні аспекти управління та обґрунтувати організаційну структуру управлінської системи. Формування управлінської системи у цілому в ЗОЗ має базуватися на розробці організаційних механізмів, в основі яких знаходиться процес підготовки і реалізації управлінських рішень. Чітке визначення теоретико-методичних аспектів процесу прийняття управлінських рішень дозволить виробити дієву технологію його реалізації (рис. 1).

Управлінське рішення слід визначити як результат аналізу, прогнозування, оптимізації, економічного обґрунтування та вибору альтернативи із багатьох варіантів досягнення конкретної цілі на підставі критерію раціональності.

Ключовим при цьому є саме раціональний підхід до тих управлінських рішень, які забезпечать максимально позитивні результати при мінімальних витратах. Цей підхід лежить в основі як економічних рішень, так і рішень, які торкаються клінічної сфери (наприклад, кількість лікарів певної спеціальності у закладі, кількість медичних сестер в одному відділенні тощо). Важливо цей підхід до формування управлінських рішень використовувати як в державних, так і в приватних ЗОЗ незважаючи на те, що при однаковій меті діяльності закладу (здійснення соціально відповідальної діяльності, спрямованої на організацію та забезпечення кваліфікованого медичного обслуговування населення через надання якісних медичних послуг у порядку та обсязі, встановлених законодавством) у других з'являється ще й додаткова, характерна для приватного сектору — отримання прибутку.

Саме це лежить в основі формулювання мети управлінського рішення, яка спрямована на забезпечення найбільш економічних способів досягнення поставлених цілей перед ЗОЗ: виробничих, маркетингових (оптимальна кількість та асортимент медичних послуг, їх якість), фінансових (отримання фінансування, платні послуги), організаційних (оптимізація структури медичного закладу) та цілей, пов'язаних з персоналом.

Управлінське рішення одночасно має враховувати ряд аспектів, що забезпечить його якість та ефективність. До таких аспектів слід віднести:

— економічний — управлінське рішення має бути спрямовано на підвищення ефективності діяльності ЗОЗ за рахунок раціонального використання ресурсів, максимізації прибутку (для приватних закладів), матеріального стимулювання персоналу;

— соціальний — рішення має враховувати відносини, які склалися у колективі медичного закладу на всіх рівнях (відділення, закладу у цілому);

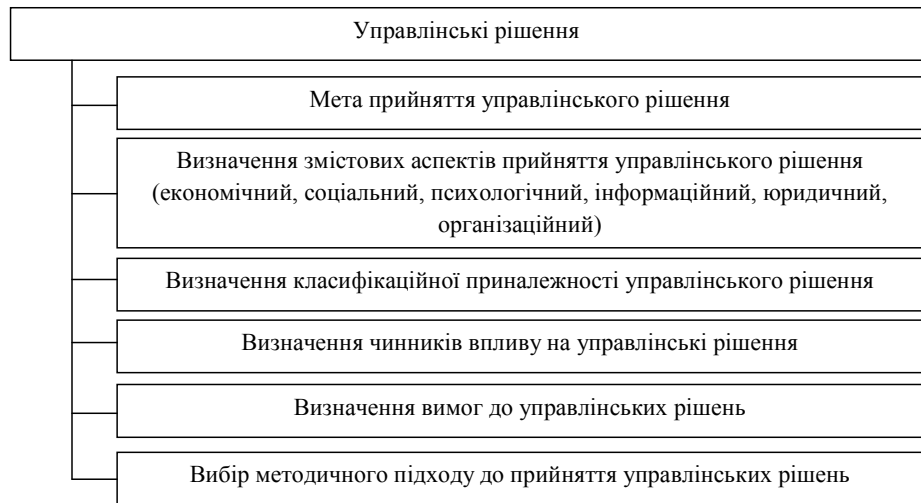

Рис. 1. Теоретико-методичні аспекти прийняття управлінського рішення

Джерело: складено автором на підставі [10, 13, 14, 15].

— психологічний — управлінське рішення має враховувати логіко-розумовий процес суб'єкта управління;

— інформаційний — рішення має враховувати релевантну інформацію, яка може торкатися різних сфер діяльності ЗОЗ (економічної, організаційної, клінічної, соціальної);

— юридичний — рішення має прийматися особою, яка має на те повноваження (головним лікарем, завідувачем відділення, старшою медичною сестрою) та базуватися на чинній нормативно-правовій базі;

— організаційний — управлінське рішення має виступати як дія керівника, яка полягає у виборі чіткої мети та реальних засобів її досягнення.

При розробці управлінських рішень в ЗОЗ важливим є розуміння їх класифікаційних ознак. Саме класифікація управлінських рішень дозволяє, поряд з іншим, сформулювати їх реальні цілі. У теорії управління існує різноманітна класифікація управлінських рішень. Певні класифікаційні ознаки повторюються, а тому їх упорядкування сприятиме чіткості у вирішенні управлінських завдань. Слід виділити такі класифікаційні ознаки управлінських рішень (табл. 1).

Слід зауважити, що різні управлінські рішення можуть відображатися в таких документах як план, програма, наказ, вказівка, розпорядження, інструкція, договір. Вказана класифікація управлінських рішень необхідна для визначення загальних і конкретно-специфічних підходів до їх розробки та реалізації, що дозволить підвищити їх якість та ефективність.

Водночас слід враховувати чинники, які можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на управлінські рішення: особистісні якості керівника, від яких залежить склад і якість управлінського рішення (переважання економічних, соціальних чи етичних аспектів рішення); визначеність (знання керівником точного результату кожної альтернативи із множини можливих); ризик (наявність об'єктивної ймовірності ризику на можливість управління ним); невизначеність (відсутність можливості оцінити потенційний результат внаслідок відсутності інформації); інформаційні обмеження (недоступність достовірної інформації); час і мінливе зовнішнє сере-

Таблиця 1. Класифікація управлінських рішень

Класифікаційна ознака	Види управлінських рішень
1. За тривалістю дії	Довгострокові, середньострокові, короткострокові, поточні, разові
2. За ступенем обов'язковості	Обов'язкові, рекомендовані
3. За змістом	Економічні, організаційні, технологічні, соціальні, клінічні
4. За формою прийняття	Індивідуальні (одноосібні), групові, колективні
5. За ступенем об'єктування	Запрограмовані (нетворчі) та незапрограмовані (творчі)
6. За характером дії	Стратегічні, тактичні
7. За способом вироблення рішень	Інтуїтивні, ті, які базуються на судженнях, раціональні (опираються на об'єктивну логіку)
8. За рівнем прийняття рішення	Рішення на вищому (інституційному) рівні, рішення на середньому (управлінському) рівні, рішення на нижчому (технічному) рівні
9. За ступенем визначеності	Рішення, які приймаються в умовах визначеності, рішення, які приймаються в умовах ймовірної визначеності (ризик), рішення, які приймаються в умовах невизначеності
10. За ступенем унікальності	Рутинні, періодичні, унікальні
11. За типом особистості	Імпульсивні, ризикові, інертні, обережні, врівноважені
12. За кількістю альтернатив	Безальтернативні, бінарні, багатоальтернативні

Джерело: складено автором на підставі [10, 13, 14, 15].

довище; поведінкові обмеження (недостатня підтримка підлеглими та невиконання ними рішень); негативні наслідки (при досягненні цілі можливість виникнення негативних або несприятливих ситуацій); взаємозалежність рішень (розуміння взаємного досягнення цілей та, відповідно, вибір альтернативи тільки за такої умови).

Крім цих чинників на управлінські рішення мають вплив нестача ресурсів (матеріальних, фінансових, трудових), нормативно-правові обмеження та етичні міркування.

Прийняття управлінських рішень забезпечує реалізацію всіх функцій управління. Відповідно, управлінські рішення можуть прийматися у процесі планування (розробка заходів з медичного обслуговування, стратегії діяльності медичного закладу, дій з удосконалення окремих напрямів діяльності ЗОЗ у поточному періоді та перспективі); організації (заходи щодо розробки структури закладу та координації окремих підрозділів); координації (заходи, щодо узгодження безперервних дій у часі і просторі всіх рівнів ЗОЗ шляхом взаємодії та обміну інформацією між ними); мотивації (заходи щодо підвищення задоволеності персоналу); контролю (визначення способів та періодичності виміру результатів роботи, внесення корективів при недостатньому досягненні цілей).

Ефективність реалізації управлінських рішень може бути досягнута тільки тоді, коли вони відповідають вимогам, що означає їх якість, а, відповідно, і якість управлінської системи закладу в цілому. Головними вимогами до управлінських рішень слід визначити: своєчасність (управлінське рішення відповідає конкретному моменту часу (без запізнення або випередження)), конкретність (управлінське рішення тор-

кається конкретного завдання, виконання якого можна проконтролювати); правомірність (управлінське рішення приймається у межах повноваження керівника та діючого законодавства); обґрунтованість (управлінське рішення приймається на підставі повної та достовірної інформації (як ретроспективної, так і перспективної фінансової та нефінансової інформації)); несуперечність (прийняті рішення мають бути узгодженими з попередньо прийнятими); простота і точність (виключення подвійного тлумачення управлінського рішення); ефективність та економічність (управлінське рішення сприяє досягненню цілей з найменшими витратами); реальність (врахування конкретних можливостей, ресурсів та умов здійснення); надійність (дієвість управлінського рішення при зміні ситуації); директивність (управлінське рішення визначає обов'язковість для відповідального за виконання).

Кожна вимога забезпечується виконанням певних умов: самоконтроль рішення керівником або юристом (несуперечність), наявність посадових інструкцій (правомірність), знання та інтуїція керівника (своєчасність), висновки експертів та спеціалістів (реальність), наявність розрахунків, обґрунтувань, аудиторських висновків.

Серед проаналізованих вимог слід акцентувати увагу на своєчасності та конкретності, які, на наш погляд, є визначальними та такими, без яких управлінське рішення від самого початку втрачає сенс. Водночас всі вимоги між собою пов'язані і порушення такого взаємозв'язку призводить до зниження якості управлінського рівня та недосягнення поставленої мети.

Ефективність і якість управлінського рішення визначається, перш за все, вибором обґрунтованого методичного підходу до його прийняття. Їх використання є доцільним при вирішенні проблем, які виникають в управлінській системі ЗОЗ.

Враховуючи специфіку та особливості діяльності ЗОЗ, слід виділити такі методичні підходи:

— системний — вирішення конкретної проблеми у сукупності з проблемами, які стоять перед закладом у цілому (наприклад, прийняття на роботу конкретного спеціаліста при завданні, яке стоїть перед закладом у цілому, — забезпечення ЗОЗ високопрофесійним персоналом на всіх рівнях);

— комплексний — врахування всіх аспектів менеджменту (економічних (виробничих, технічних, маркетингових, фінансових), соціальних, організаційних);

— маркетинговий — орієнтація управлінських рішень на споживача через врахування таких пріоритетів вибору критеріїв маркетингу, як підвищення якості об'єкта управління (повний перелік послуг, які цілком відповідають вимогам пацієнтів, а також високий професійний та репутаційний рівень лікарів та іншого персоналу), економія ресурсів у споживачів за рахунок підвищення якості (використання високотехнологічного та високоточного обладнання, що забезпечує максимально точні результати), економія матеріальних, технічних, фінансових ресурсів;

— ситуаційний — застосування методу визначається конкретною ситуацією; серед множини методів обирається найбільш ефективний, який більше відповідає ситуації та враховує всі умови, які при ній склалися;

— кількісний — здійснюється перехід від якісних оцінок до кількісних за допомогою математичних, статистичних методів, експертних оцінок, бальної системи оцінювання;

— адміністративний — регламентація функцій, прав і обов'язків, нормативів якості, витрат в нормативно-розпорядчих актах;

— поведінковий — використання концепції поведінкових наук, яка сприяє усвідомленню працівниками своїх реальних можливостей, що забезпечує ефективне управління людськими ресурсами;

— динамічний — при виробленні управлінського рішення об'єкт управління оцінюється як у ретроспективному розвитку за попередні роки, так і за допомогою перспективного аналізу. Частіше використовується при прийнятті управлінських рішень економічного характеру (наприклад, у приватних ЗОЗ при прийнятті рішень щодо підвищення цін на медичні послуги);

— ресурсний — прийняття рішення базується тільки виходячи з раціонального розподілу ресурсів медичного закладу.

Проаналізовані положення щодо підходів до прийняття управлінських рішень свідчать, що найбільш оптимальним для ЗОЗ є ситуаційний підхід, який може використовувати елементи інших підходів у вирішенні певної проблеми за допомогою якісного управлінського рішення.

Реалізація вказаних підходів забезпечується використанням певних методів, які дозволяють провести оцінку ситуації та вирішити проблеми, що потребують управлінського впливу.

Методи прийняття управлінських рішень об'єднуються в групи:

1) неформальні (евристичні) методи прийняття рішень — базуються на аналітичних здібностях осіб, які приймають рішення. До них слід віднести набір логічних методів для вибору оптимальних рішень з урахуванням досвіду та знань менеджера. Перевагою є те, що вони приймаються швидко, водночас недолік полягає у ймовірності помилкових або неефективних рішень;

2) колективні методи — рішення, які приймаються командою, що формується з урахуванням компетентності її членів, здатності вирішувати творчі задачі, конструктивно мислити;

3) кількісні методи — використовуються у разі, коли чинники, які мають вплив на рішення можна кількісно оцінити. До них слід віднести:

— методи, які застосовуються при однозначній визначеності в умовах достатності інформації (аналітичні методи, бенчмаркінг, SWOT-аналіз, аналіз Паретто, метод математичного програмування);

— методи, які застосовуються при ймовірній визначеності в умовах ймовірної достатності інформації (статистичні методи, метод сценаріїв, метод дерева цілей, часткового метод математичного програмування);

— методи, які застосовуються при невизначеності ситуації в умовах недостатності інформації (метод теорії ігор, експертні методи, евристичні методи).

Надання переваги тому чи іншому методичному підходу формує індивідуальний стиль прийняття управлінських рішень керівниками ЗОЗ. При цьому слід виділити такі стилі прийняття рішень:

— директивний — рішення базуються на швидких діях та характеризується авторитарністю; забезпечується ефективність у досягненні результату;

— аналітичний — при прийнятті рішень здійснюється ретельна обробка великої кількості фінансової та нефінансової інформації;

— концептуальний — прийняття рішень базується на тривалому та ретельному обмірковуванні вирішення проблеми, беруться до уваги всі альтернативи;

— поведінковий — прийняття рішень орієнтується на увагу колег, сприйняття порад та рекомендацій.

Додатково слід виділити ще динамічний стиль управління, при якому управлінські рішення приймаються на підставі великої кількості ретроспективної та перспективної інформації у комплексі та характеризуються оперативним реагуванням на проблеми, які виникають у ході функціонування ЗОЗ, що забезпечує обґрунтованість та якісну реалізацію управлінських рішень.

Застосування визначених теоретико-методичних аспектів прийняття управлінських рішень формує основу його якості і ефективності. Водночас до основних заходів їх підвищення слід віднести: удосконалення змісту форм і методів управлінської діяльності; підвищення кваліфікаційного рівня і теоретичної підготовки керівників; забезпечення керівництва об'єктивною і своєчасною інформацією (економічною, екологічною, соціальною, клінічною); використання інформаційних систем, які забезпечують автоматизовану обробку інформації, зберігання і використання інформації, що мінімізує суб'єктивний вплив людського фактора на її повноту та точність; формування ефективної системи контролю в ЗОЗ; формування системи мотивації працівників, які задіяні у процесі прийняття та реалізації управлінських рішень.

ВИСНОВКИ

Прийняття управлінських рішень є складним процесом, який базується на використанні наукових методів. Важливим для ефективної реалізації рішення є чітке розуміння його мети, чинників, які на нього впливають, вимог до його якості, виду управлінського рішення, виходячи з його класифікації. Врахування у процесі прийняття управлінського рішення специфіки і особливостей функціонування ЗОЗ забезпечить реалізацію як стратегічної мети, так і поточних цілей, спрямованих, поряд з економічними, на підвищення іміджу та репутації закладу. Підвищення якості та ефективності управлінського рішення уможливується також врахуванням впливу на нього економічних законів, наявності якісної ретроспективної та перспективної інформації, правовою обґрунтованістю управлінських рішень, вмінням керівника закладу охорони здоров'я стратегічно мислити, структурувати проблеми, забез-

печувати багатоваріантність рішень та виробляти механізм їх реалізації. Вміння приймати якісні та обгрунтовані управлінські рішення керівництвом визначає ефективність управлінської системи закладу охорони здоров'я у цілому.

Література:

1. Баєва О.В., Чебан В.І. Менеджмент та організація роботи лікувально-профілактичних закладів: навч. посіб. Чернівці: БДМУ, 2013. Ч. 1. 308 с.
2. Білинська М.М., Юрочко Т.П. Управління змінами сфери охорони здоров'я: навч. посіб. Київ: НАДУ, 2017. 108 с.
3. Богач Ю.А. Кривокульська Н.М., Скочиляс С.М. Інформаційно-аналітичне забезпечення як організаційний ресурс для прийняття управлінських рішень. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2021_5_8.
4. Борщ В. І. Управління закладами охорони здоров'я. Херсон: Олди-плюс, 2020. 391 с.
5. Вороненко Ю.В. Стратегічне управління в охороні здоров'я: теоретичні та практичні аспекти. Науковий журнал МОЗ України. 2014. № 1. С. 39—46.
6. Ціщик Р.В., Котис Н.В. Оптимізація управління закладом охорони здоров'я на основі статистичних методів. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2020. Том 31. Вип. 4. С. 126—132.
7. Солоненко І. М., Рожкова І. В. Управління організаційними змінами у сфері охорони здоров'я: монографія. Київ: Фенікс, 2008. 276 с.
8. Сафонов Ю.М., Борщ В.І. Стратегічний менеджмент закладів охорони здоров'я: загальні принципи та особливості застосування в галузі охорони здоров'я. Актуальні проблеми економіки. 2019. № 8. С. 62—69.
9. Скочиляс С.М. Аналітичне забезпечення як джерело інформації для прийняття управлінських рішень. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 25 (2). С. 123—127.
10. Шкільняк М. М., Овсянюк-Бердадіна О.Ф., Крисько Ж.Л., Демків І.О. Менеджмент: навч. посіб. Тернопіль: КРОК, 2017. 252 с.
11. Яремко І.І. Підвищення ефективності механізмів управління закладами сфери охорони здоров'я. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. 2021. № 2 (6). С. 127—138.
12. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 26.06.2023).
13. Загороднюк О.В., Півторак М.В., Малюга Л.М. Основні напрями підвищення якості та ефективності розробки і прийняття управлінських рішень. Приазовський економічний вісник. 2019. Вип. 4 (15). С. 94—98.
14. Прийняття управлінських рішень: навч. посіб. / за ред. Ю.Є. Петруні. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2020. 276 с.
15. Теорія прийняття рішень: підручник / за заг. ред. М. П. Бутка. К.: "Центр учбової літератури", 2015. 360 с.

References:

1. Baieva, O.V. and Cheban, V.I. (2013), Menedzhment ta orhanizatsiia roboty likuvalno-profilaktychnykh zakladiv [Management and organization of the work of medical and preventive institutions], BDMU, Chernivtsi, Ukraine.
2. Bilynska, M. M. and Yurochko, T. P. (2017), Upravlinnia zminamy sfery okhorony zdorovia [Health care change management], NADU, Kyiv, Ukraine.
3. Bohach, Yu.A., Kryvokulska, N.M. and Skochylias, S.M. (2021) "Information and analytical support as an organizational resource for making management decisions", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, [Online], vol. 5, available at:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2021_5_8 (Accessed 26 June 2023).
4. Borshch, V.I. (2020), Upravlinnia zakladamy okhorony zdorovia [Management of health care facilities], Oldy-plus, Kherson, Ukraine.
5. Voronenko, Yu.V. (2014), "Strategic management in health care: theoretical and practical aspects", Naukovyi zhurnal MOZ Ukrainy, vol. 1, pp. 39—46.
6. Tsishchik, R.V. and Kotys, N.V. (2020), "Optimization of health care facility management based on statistical methods", Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Ekonomika i upravlinnia, vol. 31, no. 4, pp.126—132.
7. Solonenko, I. M. and Rozhkova, I. V. (2008), Upravlinnia orhanizatsiinymy zminamy u sferi okhorony zdorovia [Management of organizational changes in the field of health care], Feniks, Kyiv, Ukraine.
8. Safonov, Yu.M. and Borshch, V.I. (2019), "Strategic management of health care facilities: general principles and features of application in the field of health care", Aktualni problemy ekonomiky, vol. 8, pp. 62—69.
9. Skochylias, S.M. (2019), "Analytical support as a source of information for making managerial decisions", Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo, vol. 25 (2), pp.123—127.
10. Shkilniak, M.M., Ovsianiuk-Berdadina, O.F., Krasko, Zh.L. and Demkiv, I.O. (2017), Menedzhment [Management], Krok, Ternopil, Ukraine.
11. Yaremko, I.I. (2021) "Increasing the effectiveness of the management mechanisms of health care institutions", Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku, vol. 2 (6), pp.127—138.
12. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "Bases of the legislation of Ukraine about health care", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (Accessed 26 June 2023).
13. Zahorodniuk, O.V., Pivtorak, M.V. and Maliuha, L.M. (2019), "The main directions of improving the quality and efficiency of development and management decision-making", Pryazovskiyi ekonomichnyi visnyk, vol. 4 (15), pp. 94—98.
14. Petrunia, Yu.Ie. (2020), Pryiniattia upravlinskykh rishen [Making management decisions], Universytet mytnoi spravy ta finansiv, Dnipro, Ukraine.
15. Butko, M. P. (2015), Teorii pryiniattia rishen [Decision making theory], Tsentр uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2023 р.

УДК 65.012.32

М. О. Прокопенко,
аспірант кафедри управління та смарт-інновацій,
Київський національний університет технологій та дизайну
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9306-3286>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.135

КЛЮЧОВІ ЧИННИКИ У БІЗНЕС-ПРОЦЕСАХ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

М. Prokopenko,
Postgraduate student of the Department of Management and Smart Innovations,
Kyiv National University of Technology and Design

KEY FACTORS IN BUSINESS PROCESSES AT INDUSTRIAL ENTERPRISES

Визначення ключових чинників (факторів) у бізнес-процесах на промислових підприємствах є актуальним завданням, оскільки їх вплив на діяльність, без своєчасної оптимізації бізнес-процесів, може бути критичним для успішності і ефективності діяльності. Важливість і актуальність цього питання пояснюються багатьма аспектами, що визначають особливості оптимізації бізнес-процесів. Серед них наступні: постійна конкурентна боротьба, потреба у постійній оптимізації продуктивності, необхідність безперервної адаптації до змін, постійна зміна формату ризиків, що можуть створити кризові ситуації, а також потреба у постійному вдосконаленні та інших аспектах. Однак, це лише прояви реакцій на впливи факторів, а не самі фактори. При цьому, важлива ідентифікація саме тих факторів, що мають найбільш значущі впливи, характер яких спрямовує процеси оптимізації бізнес-процесів з метою забезпечення ефективності та успішності діяльності виробничого підприємства. Доведено, що ключові чинники, згідно з результатами аналізу, мають мати найбільший вплив на ефективність та успішність діяльності, а відтак визначають базові аспекти течії бізнес-процесів і функціонування промислових підприємств. Зроблено висновок, що перелік чинників, що мають загальний формат, включає такі аспекти: технологічний розвиток; інноваційний розвиток; людські ресурси; управління якістю; фінансовий стан; маркетинг та збут; реакція на зміни ринку; соціальна відповідальність. Ці ключові чинники визначають успішність функціонування будь-якого суб'єкта економічної діяльності. Перелік чинників, що може формуватися залежно від специфіки промислової галузі, є наступним: автоматизація та технологічний розвиток; специфічні ресурси та матеріали; ефективність виробничих процесів; якість продукції; логістика та ланцюг постачання; регуляторні вимоги. Ці ключові чинники визначають ефективність діяльності виробничого підприємства. За окресленим переліком факторів, виробничі підприємства мають постійно аналізувати та вдосконалювати свою діяльність з метою підвищення ефективності та досягнення стабільного успіху. При цьому, цей процес рекомендується здійснювати на основі інструментів кореляційно-регресійного аналізу.

Defining key factors in business processes at industrial enterprises is a highly relevant task, as their impact on operations, without timely optimization of business processes, can be critical to the success and efficiency of the activities. The importance and relevance of this issue are explained by several aspects that determine the peculiarities of optimizing business processes, including: constant competitive struggle, the need for continuous productivity optimization, the requirement for constant adaptation to changes, continuous variations in risk formats that may lead to crises, and the necessity for continuous improvement, among others. You are right; my previous response focused on the

manifestations of the factors' impact rather than the factors themselves. The crucial aspect lies in the identification of the factors that have the most significant influences. Understanding their nature directs the optimization processes of business activities to ensure efficiency and success for the industrial enterprise. It has been proven that key factors have a significant impact on the efficiency and success of operations, thereby determining fundamental aspects of business process flow and industrial enterprises' functioning. The conclusion was drawn that the list of factors with a general format includes the following aspects: technological development, innovative development, human resources, quality management, financial condition, marketing and sales, market responsiveness, and social responsibility. These key factors determine the success of any economic entity. The list of factors, which may vary depending on the industrial sector, includes the following: automation and technological development, specific resources and materials, production process efficiency, product quality, logistics, and supply chain, and regulatory requirements. These key factors determine the efficiency of a manufacturing enterprise. According to the specified list of factors, manufacturing enterprises should constantly analyze and improve their operations to increase efficiency and achieve sustainable success. In this process, correlation and regression analysis tools are utilized, such as constructing multiple regression equations and analyzing the significance of their parameters. Each key factor is identified as an independent variable, while the performance indicator of efficiency or success is considered the dependent variable.

Ключові слова: фактори; реакція на зміни ринку; рівень значущості; рівняння множинної регресії; бізнес-процес.

Key words: factors; market changes reaction; level of significance; multiple regression equation; business process.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Визначення ключових чинників (факторів) у бізнес-процесах на промислових підприємствах є актуальним завданням, оскільки їх вплив на діяльність, без своєчасної оптимізації бізнес-процесів, може бути критичним для успішності і ефективності діяльності. Важливість і актуальність цього питання пояснюються багатьма аспектами, що визначають особливості оптимізації бізнес-процесів. Серед них: постійна конкурентна боротьба (у зв'язку з якою підприємствам необхідно знаходити переваги, щоб вижити та зрости), потреба постійної оптимізації продуктивності, необхідність безперервної адаптації до змін (економічних, технологічних та соціокультурних), постійна зміна формату ризиків, що можуть створити кризові ситуації, потреба в постійному вдосконаленні (бізнес-процеси потребують постійного вдосконалення та оновлення, особливо в умовах швидкого технологічного розвитку) тощо. Це лише прояви впливу факторів, а не самі фактори. При цьому, важлива ідентифікація саме тих факторів, що мають найбільш значущі впливи. Характер цих факторів спрямовує процеси оптимізації бізнес-процесів з метою забезпечення ефективності та успішності діяльності виробничого підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Широке коло проблем з аналізу та оцінки бізнес-процесів на промислових підприємствах знайшло відоб-

раження у працях ряду вітчизняних теоретиків і практиків-економістів, серед яких Касянчук Ю.А., Командровська В.Є., Морозенко О.Ю., Тур О.В., Чорнобай Л. І., Дума О.І. Багато методичних проблем з ідентифікації ключових чинників у різних процесах висвітлено в роботах Толбатова Ю.А., Наконечного С. І., Магнуса Я.Р. Попри це, низка аспектів проблеми визначення змісту та особливостей ідентифікації ключових чинників у бізнес-процесах на промислових підприємствах не отримала належного відображення в науковій літературі. Недостатньо вивчені питання ідентифікації чинників, що мають загальний формат (властивий багатьом суб'єктам економічної діяльності), ідентифікації переліку чинників, що формуються залежно від специфіки промислової галузі. Крім того, Толбатов Ю.А. вказує на той факт, що не всі фактори є ключовими, однак наразі питання щодо ідентифікації їх значущості є відкритими.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є визначення змісту та особливостей ідентифікації ключових чинників у бізнес-процесах промислових підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У межах дослідження констатовано, що ключові чинники, за результатами їх аналізу, мають найбільший вплив на ефективність та успішність діяльності, а відтак визначають базові аспекти функціонування промислових підприємств. При цьому, хоча перелік чинників може

Таблиця 1. Перелік чинників, що мають загальний формат (властивий багатьом суб'єктам економічної діяльності)

Фактори	Характеристика фактору	Площина впливу фактору	
		Диференційовані зони*	загальна
Технологічний розвиток	Успішні підприємства враховують новітні технології та постійно оновлюють свої процеси	Продуктивність та якість продукції.	Успішність діяльності виробничого підприємства
Інноваційний розвиток	Спроможність до інновацій дозволяє компаніям виходити на нові ринки, запускати нові продукти	Інноваційність та адаптація до змін	
Реакція на зміни ринку	Гнучкість та здатність швидко реагувати на зміни вимог ринку	Конкурентоспроможність підприємства на внутрішньому та зовнішньому ринку	
Людські ресурси	Важливо мати високопрофесійний та мотивований персонал, який готовий пристосуватися до змін і надати свій вклад у розвиток	Ефективне управління	
Соціальна відповідальність	Розвиток сталого бізнесу та дотримання соціальних норм і цінностей	Врахування соціальних аспектів розвитку	
Управління якістю	Системи контролю якості та впровадження стандартів якості	Якість продукції та задоволеність клієнтів	
Фінансовий стан	Ефективне фінансове управління, аналіз та здатність до залучення інвестицій	Фінансова стійкість (фінансовий стан, здатність генерувати прибуток та забезпечувати фінансову стабільність в довгостроковій перспективі)	
Маркетинг та збут	Ефективні стратегії маркетингу та збуту	Залучення клієнтів і підвищення обсягів продажів	

Примітка

* визначають шляхи оптимізації бізнес-процесів та шляхи їх адаптації до змін

Джерело: сформовано на основі [2; 5; 6].

формуватися залежно від специфіки галузі або мати загальний формат (властивий багатьом суб'єктам економічної діяльності), менеджмент виробничого підприємства має однаково моніторити та реагувати на зміни кожного з них.

Так, перелік чинників, що мають загальний формат (властивий багатьом суб'єктам економічної діяльності), включає такі аспекти:

1. Технологічний розвиток.
2. Інноваційний розвиток.
3. Людські ресурси.
4. Управління якістю.
5. Фінансовий стан.
6. Маркетинг та збут.
7. Реакція на зміни ринку.
8. Соціальна відповідальність.

Більш деталізована характеристика впливів таких чинників наведена в таблиці 1.

Ці ключові чинники визначають успішність функціонування будь-якого суб'єкта економічної діяльності, що може бути інтерпретована через досягнення поставлених цілей і позитивних результатів, які відповідають вимогам та очікуванням власників, менеджменту, клієнтів та інших зацікавлених сторін [5—6]. Окреслена значущість вимагає:

1. Врахування та реагування на чинники, що мають загальний формат, виділений в табл. 1;

2. Визначення результатів впливу чинників, що свідчать про успішність діяльності виробничого підприємства (відповідно до карти результатів, що наведена на рис. 1).

3. Встановлення метрик та показників, які допоможуть виміряти вплив ключових чинників виробничого підприємства на його успішність (у тому числі за окремими бізнес-процесами).

Перелік чинників, що може формуватися залежно від специфіки промислової галузі є наступним [2; 3; 5]:

1. Автоматизація та технологічний розвиток.
2. Специфічні ресурси та матеріали.
3. Ефективність виробничих процесів.
4. Якість продукції.
5. Логістика та ланцюг постачання.
6. Регуляторні вимоги.

Більш докладна характеристика впливів таких чинників наведена в табл. 2.

Ці ключові чинники визначають ефективність діяльності виробничого підприємства в цілому, що може бути інтерпретована через здатність підприємства максимізувати результати своєї діяльності з найменшими витратами ресурсів [1; 3]. Окреслена значущість вимагає:

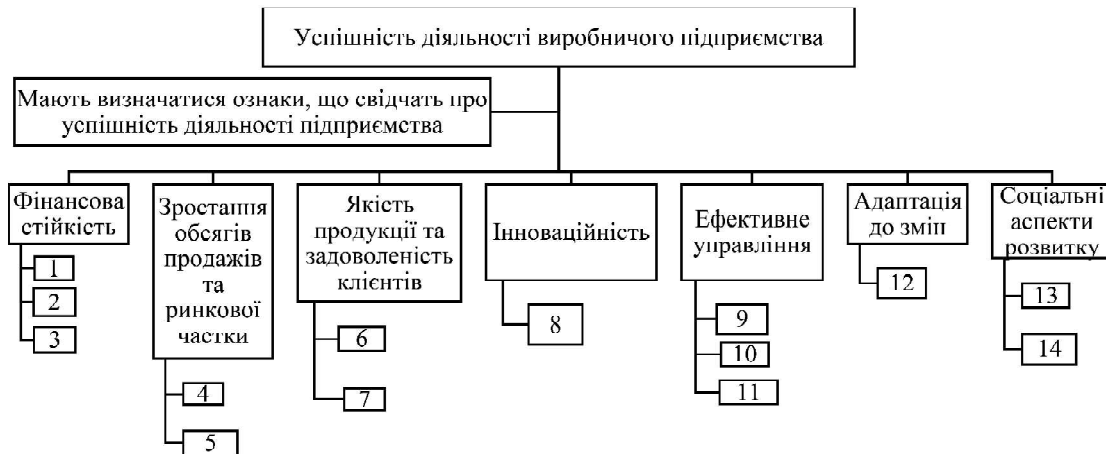

Рис. 1. Карта результатів впливу чинників, що свідчать про успішність діяльності виробничого підприємства

Примітка

*Ознаки що свідчать про успішність діяльності підприємства: (1) здоровий фінансовий стан; (2) здатність генерувати прибуток; (3) здатність забезпечувати фінансову стабільність в довгостроковій перспективі; (4) збільшення обсягів продажів; (5) збільшення частки ринку (порівняно з конкурентами); (6) виробництво продукції високої якості, що задовольняє потреби та очікування клієнтів; (7) позитивна репутація; (8) здатність до інновацій (постійне впровадження нові ідеї, технології та продуктів, що дозволяють підтримувати конкурентоспроможність та лідерство на ринку); (9) ефективна організаційна структура; (10) добре забезпечена система управління; (11) високопрофесійний персонал; (12) гнучкість та здатність швидко адаптуватися до змін в економічному, технологічному та ринковому середовищі; (13) позитивний вплив на суспільство; (14) дотримання етичних норм та вимог сталого розвитку.

Джерело: сформовано на основі [2;5— 6].

1. Врахування та реагування на чинники, що мають формат, виділений в табл. 2;

2. Визначення результатів впливу чинників, що свідчать про ефективність діяльності виробничого підприємства (відповідно до карти результатів, що наведена на рис. 2).

3. Встановлення метрик та показників, які допоможуть виміряти вплив ключових чинників виробничого підприємства на його ефективність.

За наведеним переліком факторів, виробничі підприємства мають постійно аналізувати свою діяльність. При цьому, цей процес здійснюється на основі інструментів кореляційно-регресійного аналізу, що включає побудову рівнянь множинної регресії.

Кожний ключовий фактор ідентифікується як незалежна змінна (x), тоді як результативний показник ефективності або успішності виступає як залежна змінна (y).

Так, показники успішності, які можуть бути інтерпретовані як "y" та визначаються на основі поставлених цілей і завдань. Вони допомагають зрозуміти, наскільки успішно досягаються цілі. Ці показники можуть бути фінансовими та нефінансовими, абсолютними та відносними, залежно від того, що саме менеджери хочуть виміряти або оцінити. Прикладами таких показників можуть бути [4]:

— обсяг виготовленої продукції або товарів за певний період часу;

Таблиця 2. Перелік чинників, що формуються залежно від специфіки промислової галузі

Фактори	Характеристика фактору	Площина впливу фактору	
		Диференційовані зони*	загальна
Автоматизація	Впровадження автоматизованих систем та застосування передових технологій.	Продуктивність	Ефективність діяльності виробничого підприємства
Технологічний розвиток		Інноваційність виробництва	
Ресурси та матеріали	Доступ до необхідних ресурсів і матеріалів.	Управління ресурсами	
Ефективність виробничих процесів	Формат виробничих процесів, що підвищує продуктивність та знижує витрати.	Фінансові показники	
Якість виробленої продукції	Задоволення потреб клієнтів та збереження репутації підприємства.	Якість продукції	
Логістика та ланцюг постачання	Управління логістикою та ланцюгом постачання, спрямоване на надійне постачання та розподіл продукції	Логістичні показники	
Регуляторні вимоги	Законодавство та вимоги регуляторних органів	Соціальна відповідальність	

Примітка

* визначають шляхи забезпечення ефективності бізнес-процесів.

Джерело: сформовано на основі [2; 3; 5].

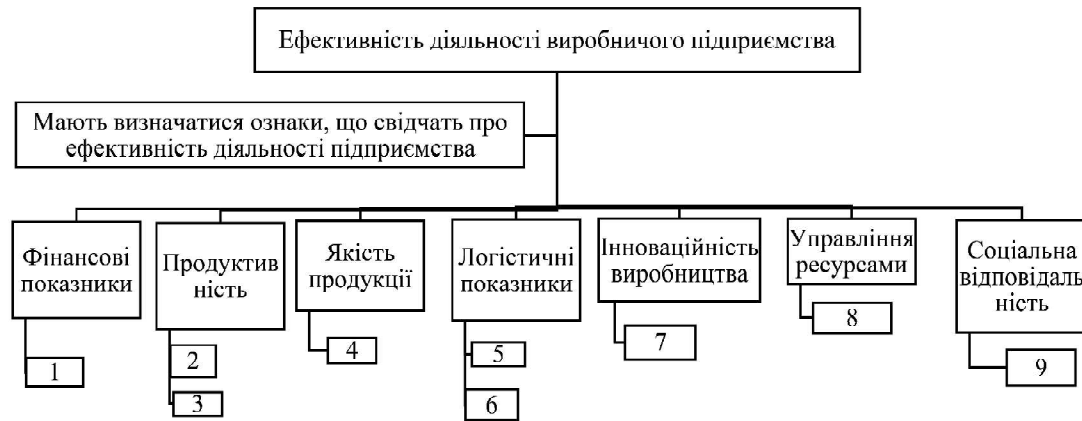

Рис. 2. Карта результатів впливу чинників, що свідчать про ефективність діяльності виробничого підприємства

Примітка

* Ознаки, що свідчать про успішність діяльності підприємства: (1) прибуток, рентабельність, витрати, обігові активи, оборотність капіталу та інші фінансові метрики (що вказують на фінансову стійкість та успішність підприємства); (2) обсяг продукції; (3) продуктивність праці та капіталу; (4) рекомендації, що можуть свідчити про якість продукції та її відповідність очікуванням клієнтів; (5) зниження часу постачання; (6) скорочення запасів і зниження витрат на транспорт та зберігання; (7) впровадження нових рішень у виробничі процеси; (8) ефективне використання ресурсів (таких як людські, матеріали та технологічні); (9) позитивний вплив продукції підприємства на суспільство.

Джерело: сформовано на основі [2—3].

— дохід, який отримало підприємство після відрахування всіх витрат;

— коефіцієнт використання виробничих потужностей (що показує, наскільки ефективно використовуються виробничі можливості підприємства);

— рівень відмов продукції, що визначає відсоток продукції, що не відповідає стандартам якості;

— рівень задоволеності клієнтів, що вимірює, наскільки задоволені клієнти якістю продукції та обслуговуванням.

Показники ефективності, що можуть бути інтерпретовані як "у", визначаються на основі узагальнених кінцевих результатів діяльності виробничого підприємства (на основі використання фінансових та трудових ресурсів, оборотних та необоротних активів, а також нематеріальних активів протягом визначеного періоду часу [1]). Відтак, ці показники можуть бути як абсолютні (визначати розміри показників діяльності у натуральних та вартісних вимірниках [1]), так і відносні (надавати опис розміру певного показника, як кількісного співвідношення [1]).

Зазначимо, що не всі виділені вище фактори будуть ключовими для успішності або ефективності підприємства, а відтак, і для бізнес-процесів (деякі фактори можуть мати незначний вплив або бути незначними в порівнянні з іншими факторами (у зв'язку із контекстом, змінністю у часі, перетином інтересів [4])). Констатуємо, що важлива ідентифікація саме тих факторів, що мають найбільш значущі впливи, адже їх характер спрямовує процеси оптимізації бізнес-процесів, ініційовані з метою забезпечення ефективності та успішності діяльності виробничого підприємства.

Щоб здійснити ідентифікацію значущості факторів слід звернутися до аналізу контексту сформованих рівнянь. Зокрема, рекомендуємо орієнтуватися на оцінку їх значущості шляхом перевірки гіпотези про рівність нулю коефіцієнта детермінації або R2 (що іден-

тифікується за даними наявної генеральної сукупності всіх x та обраного "у") за алгоритмом [4]:

$$R^2 = 1 - \frac{s^2_e}{\sum (y_i - \text{уср})^2} \quad (1);$$

де: s^2_e — дисперсія помилок (статочна дисперсія), що визначає різницю між спостережуваними (у) та прогнозованими (уср) значеннями моделі; $\sum (y_i - \text{уср})^2$ — загальна сума квадратів відхилень між спостережуваними (у) і середнім значенням (уср).

Чим R2 ближче до 1, тим більш значущим є рівняння, а відтак, і фактори, що в ньому враховуються. Регулювання значення R2 можна здійснювати шляхом виключення/додавання факторів з низьким/високим вектором оцінок коефіцієнтів регресії.

Ключові чинники у бізнес-процесах на промислових підприємствах можна вважати визначеними вірно, якщо коефіцієнт детермінації за рівнянням є статистично значущим і отримане рівняння регресії є статистично надійним [4].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Доведено, що ключові чинники за результатами аналізу мають найбільший вплив на ефективність та успішність діяльності, а відтак, визначають базові аспекти функціонування промислових підприємств. При цьому, хоча перелік чинників може формуватися залежно від специфіки галузі або мати загальний формат, менеджмент виробничого підприємства має однаково моніторити та реагувати на зміни кожного з них. Враховуючи наведену специфіку зроблено наступні висновки:

1. Перелік чинників, що мають загальний формат (властивий багатьом суб'єктам економічної діяльності), включає такі аспекти: технологічний розвиток, інноваційний розвиток, людські ресурси, управління якістю, фінансовий стан, маркетинг та збут, реакція на зміни

ринку, соціальна відповідальність. Ці ключові чинники визначають успішність функціонування будь-якого суб'єкта економічної діяльності.

2. Перелік чинників, що може формуватися залежно від специфіки промислової галузі, є наступним: автоматизація та технологічний розвиток; специфічні ресурси та матеріали; ефективність виробничих процесів; якість продукції; логістика та ланцюг постачання; регуляторні вимоги. Ці ключові чинники визначають ефективність діяльності виробничого підприємства.

3. За окресленим переліком факторів виробничі підприємства мають постійно аналізувати та вдосконалювати свою діяльність з метою підвищення ефективності та досягнення стабільного успіху. Цей процес здійснюється на основі інструментів кореляційно-регресійного аналізу (зокрема, побудови рівнянь множинної регресії та аналізу значущості їх параметрів). При цьому, кожний ключовий фактор ідентифікується як незалежна змінна, а результативний показник ефективності або успішності — як залежна змінна (або результат).

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у детальному описі метрик успішності та ефективності у бізнес-процесах на промислових підприємствах, що можуть бути інтерпретовані як залежні змінні (результати). Також важливим напрямком є системний опис алгоритмів теоретичного аналізу взаємозв'язку успішності та ефективності бізнес-процесів та кола факторів, які мають на них суттєвий вплив.

Література:

1. Касянчук Ю.А. Ефективність діяльності підприємства: підходи до визначення та складові елементи, Сучасні підходи до управління підприємством, 2018, URL: <http://conf.management.fmm.kpi.ua/proc/article/view/129589> (дата звернення: 16.03.19).

2. Командровська В.Є., Морозенко О.Ю. Бізнес-процеси підприємства: сутність та методи удосконалення, Проблеми підвищення інфраструктури, 2011, Вип. 2, С. 110—114.

3. Макаренко О. І. Критерії економічної ефективності роботи підприємства в умовах антикризового управління, Актуальні проблеми економіки, 2016, Вип. 7, С. 121—125.

4. Толбатов Ю.А. Економетрика: підручник для студентів екон. спеціальн. вищ. навч. закл., Київськ. Держ. Торговельно-економічний ун-т. К.: ТППресс, 2003, 320 с.

5. Тур О.В., Матусевич А. С. Управління бізнес-процесами на підприємстві, Ефективна економіка, 2018, Вип. 6, URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6415>

6. Чорнобай Л. І., Дума О.І. Бізнес-процеси підприємства: загальна характеристика та економічна суть, Вісник Національного університету "Львівська політехніка", 2013, Вип. № 769. С. 125—131.

7. Шацька З. Я. Управлінські інновації в системі підприємства, Актуальні проблеми економіки, 2012, Вип. № 1 (127), С. 176—182.

References:

1. Kasyanchuk, Yu.A. (2018), "Effectiveness of enterprise activity: approaches to definition and constituent elements", *Suchasni pidkhody do upravlinnya pidpryyemstvom*, Available at: <http://conf.management.fmm.kpi.ua/proc/article/view/129589> (Accessed: 16.03.19).

2. Komandrov's'ka, V.Ye. and Morozenko, O.Yu. (2011), "Business processes of the enterprise: the essence and methods of improvement", *Problemy pidvyshchennya infrastruktury*, Vol. 2, pp.110—114.

3. Makarenko, O. I. (2016), "Criteria of the economic efficiency of the enterprise in the conditions of anti-crisis management", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, Vol. № 7, pp. 121—125.

4. Tolbatov, Yu.A. (2003), *Ekonometryka* [Econometrics], Kyiv's'ky Derzhavnyy Torhovel'no-ekonomichnyy un-t. TP Press, Kyiv, Ukraine

5. Tur, O.V. and Matusevych, A.S. (2018), "Management of business processes at the enterprise", *Efektivna ekonomika*, Vol. 6, Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6415>

6. Chornobai, L.I. and Duma, O.I. (2013), "Business processes of the enterprise: general characteristics and economic essence", *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'viv's'ka politekhnika"*, Vol. 769, pp. 125—131.

7. Shatska, Z.Ya. (2012), "Management innovations in the enterprise system", *Actual problems of the economy*, Vol. 1 (127), pp. 176—182.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 351.82:338.23

Н. В. Бондарчук,
д. держ. упр., професор,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0418-5239>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.141

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ПРИВАБЛИВІСТЮ РЕГІОНУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

N. Bondarchuk,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Head of the Department
of Management, and Public Administration, Dnipro State Agrarian and Economic University

PUBLIC ADMINISTRATION OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE REGION: CHALLENGES AND PROSPECTS

В статті розглянуто основні виклики та перспективи, які стоять перед державою у питаннях управління інвестиційною привабливістю регіону. Зазначено, що інвестиційна привабливість регіону є одним із головних показників його рівня розвитку та, як наслідок, результативності роботи влади. Визначено, що інвестиційна привабливість це сукупність ознак, властивостей, ресурсів та можливостей внутрішнього та зовнішнього середовища регіону, які необхідні для залучення інвестицій у розвиток регіональної економічної системи. Виділено наступні фактори, які впливають на інвестиційний потенціал регіонів, а саме: географічне розташування, наявність необхідних і достатніх природних ресурсів; розвинена інфраструктура; наявність висококваліфікованих та професійних кадрів; рівень кваліфікації та якості життя населення, місткість споживчого ринку; рівень ділової активності, рівень місцевого оподаткування, рівень політики місцевої влади щодо бізнесу. Запропоновано основні напрями удосконалення державного управління інвестиційною привабливістю регіону, які включають ряд заходів та стратегічних дій, спрямованих на забезпечення сприятливого і прозорого інвестиційного клімату та залучення інвестицій.

The article examines the main challenges and prospects facing effective state management of the region's investment attractiveness. It is noted that the investment attractiveness of the region is one of the main indicators of the level of development of the region and, as a result, the effectiveness of the government's work. Investment attractiveness reflects the economic, social, and political situation in the region, its legal environment, budgetary sphere, tax policy and natural resource potential, etc. All these parameters affect investment activity in the region and determine the processes of inflow and outflow of capital to and from the region, respectively.

It was determined that investment attractiveness is a set of features, properties, resources and opportunities of the internal and external environment of the region to attract investments in the development of the regional economic system.

The main problems that arise in the formation of the investment attractiveness of the region are established: low level of digitization; inefficient system of state management of territorial development, development of regional infrastructure. The following factors affecting the investment

potential of regions are highlighted: geographical location, availability of necessary and sufficient natural resources; developed infrastructure; availability of highly qualified and professional personnel; the level of qualification and quality of life of the population, the capacity of the consumer market; the level of business activity, the level of local taxation, the level of local government policy regarding business. The main directions for improving the state management of the investment attractiveness of the region are proposed, which may include a number of measures and strategic actions aimed at ensuring a favorable and transparent investment climate and attracting investments. The following directions for improving state management of the region's investment attractiveness are proposed, including: development of the region's image; simplification of administrative procedures; improvement of investment infrastructure; support of investment projects; development of the probability of risks; development of human capital; cooperation with business and the public.

Ключові слова інвестиції, інвестиційна діяльність, державне управління, інвестиційна політика, інвестиційний розвиток регіону, інвестиційна привабливість регіону.

Key words: investment, investment activity, state administration, investment policy, investment development of the region, investment attractiveness of the region.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інвестиційна привабливість регіону є одним із головних показників рівня розвитку регіону та, як наслідок, результативності роботи влади. Через обмеженість власних фінансових ресурсів, залучення приватних інвестицій (внутрішніх та іноземних) стає одним з важливих завдань керівництва. Розвиток різних методів та підходів оцінки інвестиційної привабливості, а також вивчення різних способів її підвищення є актуальним для будь-якої держави. Державне управління інвестиційною привабливістю регіону може допомогти залучити іноземні та внутрішні інвестиції, які сприятимуть створенню нових робочих місць, розвитку інноваційних проєктів, зростанню економіки та підвищенню життєвого рівня населення.

Державне управління інвестиційною привабливістю регіону передбачає розробку та впровадження ефективних стратегій, які спрямовані на підтримку та залучення інвесторів. Досягнення інвестиційної привабливості майже включає в себе реалізацію різних заходів з боку держави, а саме: удосконалення законодавства, спрощення бюрократичних процедур, зниження податкових та митних бар'єрів, покращення стану інфраструктури та послуг, забезпечення стабільного і прозорого бізнес-середовища. Особливо актуальним дане питання є для України, яка частково або повністю втратила важливі інфраструктурні об'єкти та на відновлення яких буде потрібно значна кількість ресурсів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню питань інвестиційної привабливості присвячено науково-практичні роботи таких авторів, як І. Бланко, А. Гайдуцький, М. Бутко, І. Вахович, О. Гаврилюк, С. Герасименко, З. Герасимчук, С. Іщук, О. Кириленко, які досліджували різні аспекти інвестиційної привабливості регіонів та внесли свій внесок у розвиток даної тематики. Однак, незважаючи на отримані вагомі наукові досягнення, багато проблем теоретично-

го та практичного характеру у цій сфері залишаються невирішеними.

Відсутність повноцінних рішень щодо покращення інвестиційної привабливості регіонів створює потребу у проведенні додаткових наукових пошуків та досліджень. Подальші наукові дослідження можуть допомогти виокремити та зрозуміти ключові чинники, які впливають на інвестиційну привабливість регіонів, а також розробити ефективні стратегії та інструменти для залучення інвестицій.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження основних викликів, які нині стоять перед державою у сфері забезпечення інвестиційної привабливості регіонів, а також окреслення напрямів удосконалення державного управління інвестиційною привабливістю регіону.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інвестиційна привабливість є одним із критеріїв соціально-економічного розвитку регіону. Інвестиційна привабливість відображає економічну, соціальну, політичну ситуацію, яка склалася в державі та в регіонах зокрема, правове середовище, бюджетну сферу, податкову політику і природно-ресурсний потенціал тощо. Всі ці параметри впливають на інвестиційну активність у регіоні та зумовлюють процеси припливу та відтоку капіталу в регіон та з регіону, відповідно.

Внаслідок важкої політичної, економічної та економічної ситуації, яка склалася в Україні внаслідок розв'язання війни з Росією, майже призупинено залучення капіталу. Така ситуація вимагає від влади розробку певних заходів та стратегій, які допоможуть залучити інвесторів, що, у свою чергу, призведе до створення нових робочих місць, поповнення бюджетів різного рівня, а також до забезпечення соціально-економічної стабільності у державі в цілому та регіонах зокрема. Беззаперечним є той факт, що при виборі об'єкта інвестування

інвестор велику увагу приділяє рівню інвестиційної привабливості регіону. Незважаючи на те, що існує велика кількість наукових праць щодо оцінки інвестиційної привабливості регіону, на даний момент дискусійним залишається питання визначення інвестиційної привабливості.

Так, О. Бражко під терміном "інвестиційна привабливість" розуміє інтегральну характеристику, достатню соціально-економічну, організаційно-правову, морально-психологічну та суспільно-політичну зацікавленість суб'єкта інвестиційної діяльності вкладати свої кошти у той чи інший об'єкт [2].

Лещук Г.В. пропонує під інвестиційною привабливістю регіону розуміти сукупну характеристику певного регіонального простору з погляду інвестиційного клімату, аналізу рейтингового місця регіону в економіці країни, рівня розвитку інвестиційної інфраструктури, рівня перспективності розвитку регіону, рівня державної підтримки в регіоні, значимості впливу адміністративних бар'єрів, можливостей залучення фінансових ресурсів, що істотно впливають на формування прибутковості засобів, які вкладаються, та інвестиційних ризиків [10].

На думку авторів [7] інвестиційна привабливість регіону — це комплекс різноманітних чинників та умов, а саме політичних, економічних, правових, інституційних, соціально-економічних, екологічних, які зумовлюють поведінку діючих та потенційних суб'єктів інвестиційної діяльності щодо вкладення інвестицій у розвиток регіону та забезпечують стабільність інвестиційної діяльності як вітчизняних та зарубіжних інвесторів.

Л. Борщ та С. Герасимова на інвестиційну привабливість регіону дивляться з позицій інвестиційного клімату, рівня розвитку інвестиційної інфраструктури, можливості залучення інвестиційних ресурсів та інших факторів, що істотно впливають на формування прибутковості інвестицій і інвестиційних ризиків [1].

Отже, інвестиційну привабливість можна визначити як сукупність ознак, властивостей, ресурсів та можливостей внутрішнього та зовнішнього середовища регіону, які необхідні для залучення інвестицій у розвиток регіональної економічної системи.

Останні тенденції в Україні щодо інвестиції в основний капітал свідчать наступне, що за період з 2016 по 2019 роки цей показник збільшувався з 3810 млн дол. США до 5860 млн дол. США у 2019 р. (рис. 1) [6].

Але у 2020 році цей показник зменшився і мав негативне значення. Збільшення прямих іноземних інвестицій в економіку України переважною мірою забезпечувалося реінвестованими доходами іноземних інвесторів. Водночас надходження нових іноземних інвестицій в капітал українських підприємств у 2021 р. становило лише близько \$800 млн, що за виключенням 2020 року, є найнижчим обсягом з 2014 року та майже на порядок нижчим, ніж у 2005—2013 рр. (\$6,2 млрд. в середньому за рік). Цілком є зрозумілим, що після початку воєнної агресії, яку розв'язала Росія проти України 24 лютого 2022 року інвестування в основний капітал майже призупинено.

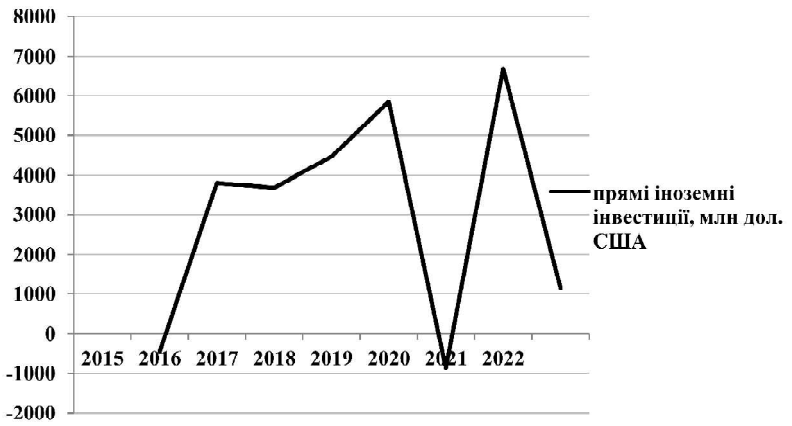

Рис. 1. Прямі іноземні інвестиції, млн дол. США

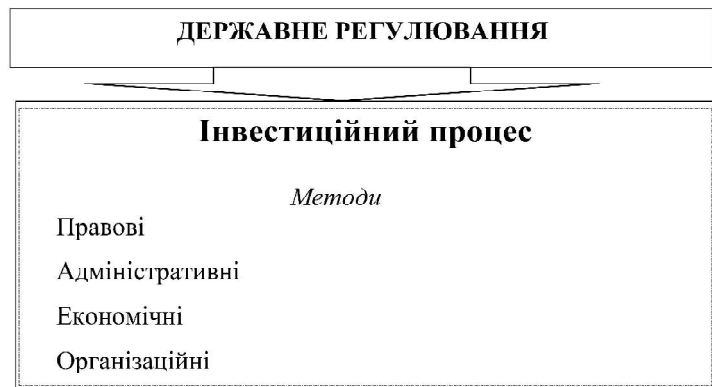

Рис. 2. Методи державного регулювання інвестиційного процесу

Слід зазначити те, що достатній рівень інвестування дозволяє підвищити продуктивність економіки та ефективно використання її потенціалу, і, як наслідок, визначає високі довгострокові темпи її економічного зростання. Тому питання забезпечення інвестиційної привабливості регіону та держави в цілому є необхідним та актуальним питанням.

На сьогодні з метою підвищення інвестиційної привабливості регіонів необхідно формувати ефективну регіональну політику із застосуванням інституціональних заходів її регулювання [11]. Одним із суб'єктів, який бере участь у процесі формування сприятливого інвестиційного клімату, є держава. Її функції спрямовані на стимулювання інвестиційної діяльності у регіонах та в цілому у державі. На інвестиційному ринку держава є свого роду посередником. Крім того держава безпосередньо керує цим інвестиційним ринком, визначаючи "правила гри" на цьому ринку.

Проте держава, виступаючи учасником інвестиційного процесу, має низку особливостей, властивих тільки їй. Так, основною особливістю є законодавче регулювання, яке визначає своєрідність взаємовідносин держави з іншими учасниками ринку, цілі та завдання державного регулювання інвестиційної діяльності. Вона зумовлює методи та засоби державного втручання в інвестиційний процес: правові, адміністративні, економічні та організаційні (рис. 2) [4].

До першої групи належать методи розробки та прийняття нормативних правових актів та забезпечення кон-

тролю за виконанням вже прийнятих законодавчих актів. До інструментів державного управління відносять сукупність нормативно-правових актів різного рівня, державні програми, концепції, стратегії. Наприклад, основними нормативно-правовими актами, які регулюють інвестиційні відносини є Закон України "Про інвестиційну діяльність" від 18.09.1991 № 1560-XII, Закон України "Про режим іноземного інвестування" від 19.03.1996 № 93/96-ВР, також важливе значення має прийнятий 17 лютого 2000 року Закон України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження" № 1457-III та ін.

Адміністративні методи — це методи, які застосовуються щодо об'єктів управління в інвестиційній діяльності, щоб спонукати їх дотримуватися встановлених норм і правил. У цьому випадку використовують такі інструменти, як реєстрація та ліцензування, квотування, застосування системи санкцій, погоджувально-дозвольні процедури.

Економічні методи спрямовані на створення сприятливих умов залучення інвестицій. Вони є найбільш ефективною формою регулювання взаємовідносин регіону та бізнес-структур, тому ця група більш широка і включає державне фінансування, податкові пільги, бюджетні позики, державні гарантії, спеціальний податковий режим, субсидії у вигляді компенсації за банківським кредитом, субсидії на компенсацію енерготарифів, пільгові умови користування землею та іншими природними ресурсами та ін.

До організаційних методів можна віднести методи, які спрямовані на координацію інвестиційної діяльності та підвищення іміджу регіону серед інвесторів. У цю групу входять такі інструменти державного управління інвестиціями, як створення ради з інвестицій, формування бази даних інвестиційних проектів, створення системи доведення інформації до потенційних інвесторів, учасників інвестиційного процесу та розробка піар-компанії та іміджевих заходів.

Всю різноманітність використовуваних державою методів і способів регулювання інвестиційних процесів в регіоні можна також розбити на дві групи: прямі та непрямі. Прямі методи регулювання інвестицій безпосередньо впливають на діяльність суб'єктів інвестиційних відносин і базуються на владно-розпорядчих відносинах. Вони реалізуються через інструменти правового регулювання, адміністративного та економічного впливу [5].

Непряме регулювання інвестиційної діяльності здійснюється лише економічними засобами. Держава, використовуючи економічні інтереси та стимули, впливає на економічну поведінку суб'єктів господарювання, які виступають як виробники та споживачі. Непрямі методи регулювання інвестиційних процесів впливають на отримання та використання інвестиційних ресурсів опосередковано, автоматично, носять безадресний характер. Використання тієї чи іншої форми державного впливу на інвестиційні процеси залежить від політики соціально-економічного розвитку, яка проводиться в країні та яка необхідна для активізації її інвестиційних можливостей.

Безумовно, тут є певні бар'єри (слабкий інвестиційний попит з боку реального сектора та відсутність мотивації із боку потенційних інвесторів; низький рівень

життя більшості населення; нестача вільних фінансових ресурсів). Крім цього є внутрішні можливості збільшення інвестицій. Але все це залежить від системи управління регіонами, регіональної інвестиційної політики, яка передбачає систему заходів, що проводяться на рівні окремого регіону та сприяють мобілізації інвестиційних ресурсів та визначення напрямів їх найефективнішого використання на користь регіону.

Виділяють такі фактори, які впливають на інвестиційний потенціал регіонів: географічне розташування, наявність необхідних і достатніх природних ресурсів; розвинена інфраструктура; наявність висококваліфікованих та професійних кадрів; рівень кваліфікації та якість життя населення, місткість споживчого ринку; рівень ділової активності, рівень місцевого оподаткування, рівень політики місцевої влади щодо бізнесу [3].

Основна мета регіональної інвестиційної політики — створення та підтримка пропозиції на ринку капіталу, яка повинна задовольняти потреби економіки в інвестиціях певного обсягу та структури. Головним завданням є створення умов, що сприяють розширенню припливу інвестиційних ресурсів в економіку та забезпечення на цій основі сталого економічного зростання [10]. При цьому цілі регіональної інвестиційної політики можуть бути спрямовані, по-перше, на вихід із існуючого стану або запобігання погіршення. Тобто метою управління є стабілізація ситуації, яка склалася, і створення відповідних передумов для економічного прориву. По-друге, зміну кількісних властивостей та якості функціонування інвестиційної системи для переведення її у більш сприятливий стан, який характеризується найвищими показниками зростання та ефективності.

Аналіз успішності проведення регіональної інвестиційної політики дозволяє виявити три основні проблеми. Перша з них — низький рівень цифровізації, віддаленого доступу до послуг, обумовлений низьким пріоритетом цифровізації послуг для бізнесу з боку органів державної влади, відсутність мотивації керівництва регіонів на впровадження інформаційних технологій, тривалий термін окупності проектів та необхідність значних бюджетних витрат.

Цифровізація стосується широкого переліку відносин між представниками бізнес-структур (інвесторами) та державою. Розвиток цифровізації дає позитивні ефекти на всіх рівнях економіки. Для держави це підвищення ефективності процесів державного управління (наприклад, збору податків та управління даними), скорочення можливостей для шахрайства та зловживань при отриманні державних послуг та доступу до державного фінансування, підвищення ефективності взаємодії з бізнесом та громадянами. Для бізнесу — це спрощення виходу на ринки та доступу до взаємодії з органами державного та муніципального управління, підвищення прозорості та спрощення взаємодії з контрольно-наглядовими органами, підвищення кваліфікації ефективності внутрішніх процесів.

Впровадження інформаційних технологій також забезпечує для держави підвищення ефективності використання наявних фінансових, матеріальних та кадрових ресурсів, економію бюджетних коштів та, як результат, зростання продуктивності праці та нове джерело зростання ВВП. Треба зауважити, що в Україні на державному рівні приділено значну увагу заходам щодо розвитку цифрові-

зації. Серед найважливіших кроків є створення Міністерства цифрової трансформації України розвитку у 2019 році. Саме діяльність даного центрального органу виконавчої дозволить досить швидко вирішити проблеми у цій сфері державного управління, які перешкоджають розвитку регіонів та їх інвестиційної привабливості.

Іншою проблемою є рівень ефективності системи державного управління територіальним розвитком, особливо у сфері проектного управління. Це виявляється у проблемах функціонування проектних офісів у регіонах, низьким рівнем міжвідомчої взаємодії та залучення непрофільних державних органів виконавчої влади та сторонніх організацій у процес реалізації програм розвитку та пріоритетних проектів.

Сучасний розвиток територій потребує зміни підходів та вимог до регіонального та місцевого управління, якісного його підвищення до сучасного конкурентоспроможного рівня з метою покращення інвестиційного клімату. Проведення перегляду стратегій розвитку та визначення нових пріоритетних цілей вимагає від керівників вищого та середнього рівня наявності якісних нових професійних навичок та управлінських компетенцій. У свою чергу це вимагає використання нових освітніх технологій, освітніх програм, орієнтованих на навчання регіональних та муніципальних команд управління змінами, лідерству та проектному підходу.

Третя проблема полягає у недостатньому розвитку, а нині і поганому стані або відсутності необхідних об'єктів регіональної інфраструктури. Соціально-економічний стан регіонів нерозривно пов'язаний із функціонуванням та станом об'єктів інфраструктури, які забезпечують надання послуг та рух товарів на ринку. До поняття інфраструктури традиційно відносять дороги та транспорт, включаючи порти, аеропорти, мости, енергетичне господарство та іншу інженерну структуру — водопостачання, каналізацію, зв'язок, а також широку сферу, що надає послуги населенню, освіта, охорона здоров'я тощо. Таким чином, інфраструктура є сукупністю допоміжних сфер діяльності, які забезпечують ефективне функціонування соціально-економічної системи регіону, що визначає не лише рівень якості життя, а й просторову структуру регіону, схему розміщення виробничих потужностей та використання його ресурсів.

Напрями удосконалення державного управління інвестиційною привабливістю регіону можуть включати ряд заходів та стратегічних дій, спрямованих на забезпечення сприятливого і прозорого інвестиційного клімату та залучення інвестицій. Окреслимо деякі з них:

1. Розвиток іміджу регіону. Потрібно активно просувати позитивний імідж регіону як інвестиційно привабливого місця. Це може включати проведення масових заходів, виставок, конференцій та презентацій, а також використання медіа та соціальних мереж для просування переваг регіону для інвесторів.

2. Спрощення адміністративних процедур. Вважаємо за необхідне впроваджувати ефективні та прості процедури для реєстрації бізнесу, отримання дозволів та ліцензій, митних процедур та інших адміністративних процедур, що стосуються інвесторів. Спрощення бюрократичних процедур знижує ризики та витрати для інвесторів.

3. Покращення інвестиційної інфраструктури. Держава повинна активно інвестувати у розвиток інфраст-

руктури, яка сприяє інвестиційній діяльності, такі як транспортні мережі, комунікаційні системи, енергетичні ресурси, індустриальні парки тощо.

4. Підтримка інвестиційних проектів. Держава може надавати підтримку інвестиційним проектам, що мають соціально-економічне значення для регіону. Це може бути фінансова підтримка, податкові пільги, земельні вигоди або інші стимули для прискорення та залучення інвестицій.

5. Розробка імовірності ризиків. Для інвесторів важливо знати можливі ризики та перешкоди, пов'язані з інвестуванням у регіоні. Державне управління повинно проводити аналіз імовірних ризиків та забезпечувати інформаційну підтримку для інвесторів.

6. Розвиток людського капіталу. Важливо інвестувати у розвиток освіти та кваліфікації місцевого населення, що забезпечить кадрову базу для інвестиційних проектів. Професійна підготовка та кваліфікована робоча сила привертають інвесторів.

7. Співпраця з бізнесом та громадськістю. Важливо залучати бізнес-структури та громадськість до процесу прийняття рішень стосовно розвитку регіону. Співпраця із зацікавленими сторонами допомагає забезпечити узгодженість інтересів та сприяє сталому розвитку.

Окрім того слід посилити роль місцевих органів влади у створенні умов для покращення інвестиційної привабливості регіону, яке може бути досягнуто шляхом активної співпраці з громадськими організаціями та підприємствами.

Впровадження цих заходів щодо удосконалення державного управління інвестиційною привабливістю регіонів може позитивно вплинути на залучення інвестицій та забезпечення сталого економічного зростання окремого регіону та держави в цілому.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Аналіз стану регіонів України вказує на те, що загальна інвестиційна привабливість країни зараз перебуває не в найкращому становищі. Така ситуація безумовно пов'язана із воєнною агресією з боку Росії проти України. Але на перспективу слід забезпечити створення в Україні привабливого інвестиційного середовища за допомогою активних державних заходів, які повинні бути спрямовані на зміну правового, економічного, інституційного та політичного поля.

З цієї метою слід впровадити наступні заходи щодо удосконалення державного управління інвестиційною привабливістю регіону, серед яких: розвиток іміджу регіону; спрощення адміністративних процедур; покращення інвестиційної інфраструктури; підтримка інвестиційних проектів; розробка імовірності ризиків; розвиток людського капіталу; співпраця з бізнесом та громадськістю.

Література:

1. Борщ Л.М., Герасимова С.В. Інвестування: теорія і практика: навчальний посібник. Київський ун-т ринкових відносин, Феодосійська фінансово-економічна академія. К.: Знання, 2007. 685 с.

2 Бражко О. Особливості формування оцінки інвестиційної привабливості економіки. Інвестиції: практика та досвід. 2009. № 12. С. 16—20.

3. Бутко М., Зеленський С., Акименко О. Сучасна проблематика оцінки інвестиційної привабливості регіону. Економіка України. 2015. № 11. С. 30—37.

4. Данилишин Б. Щодо стану інвестиційних процесів в економіці України та шляхів їх активізації. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/503439_shchodo_stanu_investitsiynih_protseviv.html (дата звернення: 04.08.2023).

5. Денисенко М. П., Будякова, О. Ю. (2020). Державне управління економікою регіонів на інвестиційній основі. Науковий вісник: Державне управління. 2020. 2(2(4)). DOI: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2\(4\)-103-117](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2(4)-103-117) (дата звернення: 04.08.2023).

6. Державний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/> (дата звернення: 05.08.2023).

7. Доброва Н., Сидоренко О. Інвестиційна привабливість регіонів України як фундамент сталого економічного розвитку країни. Науковий вісник Одеського національного економічного університету: зб. наук. праць; за ред.: М.Д. Балджи. Одеса: Одеський національний економічний університет. 2018. № 5 (257). С. 51—66.

8. Ємельянов В.М. Формування ефективної інвестиційної політики комплексного розвитку регіонів. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 6. С. 104—107.

9. Ковальчук С.П. Організаційно-економічні механізми залучення інвестицій на регіональному рівні. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. № 5. Ч. 1. С. 188—192.

10. Лещук Г.В. Інвестиційний розвиток сучасної регіональної інфраструктури. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. Вип. 12. Ч. 1. С. 183—186.

11. Савлук О.В. Світовий досвід підвищення інвестиційної привабливості регіону на основі інституційного регулювання. Вісник Хмельницького національного університету. 2012. № 2. Т. 1. С. 256—262.

12. Сілюкова С.М. Нормативно-правове та інституційне забезпечення державного регулювання розвитку інвестиційного потенціалу регіонів України Вісник Академії митної служби України. 2013. № 1 (8). С. 105—111.

References:

1. Borshch, L.M. and Gerasimova, S.V. (2007), Investuvannya: teoriya i praktyka [Investing: theory and practice], Znannia, Kyiv, Ukraine.

2. Brazhko, O. (2009), "Peculiarities of forming an assessment of the investment attractiveness of the economy", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, Vol. 12, pp. 16—20.

3. Butko, M., Zelenskyi, S. and Akymenko, O. (2015), "Modern problems of assessing the investment attractiveness of the region", Ekonomika Ukrainy, Vol. 11, pp. 30—37.

4. Danylyshyn, B. (2022), "Regarding the state of investment processes in the economy of Ukraine and ways of their activation", available at: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/503439_shchodo_stanu_investitsiynih_protseviv.html (Accessed 04 Aug 2023).

5. Denysenko, M. P. and Budyakova, O. Yu. (2020), "State management of the economy of regions on an investment basis", Naukovyy visnyk: Derzhavne upravlinnya. Vol. 2 (2 (4)). DOI: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2\(4\)-103-117](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2(4)-103-117)

6. State website of the Ministry of Finance of Ukraine (2023), available at: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/> (Accessed 04 Aug 2023).

7. Dobrova, N. and Sydorenko, O. (2018), "Investment attractiveness of the regions of Ukraine as the foundation of sustainable economic development of the country", Naukovyy visnyk Odes'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu, Vol. 5 (257), pp. 51—66.

8. Yemel'yanov, V.M. (2015), "Formation of an effective investment policy for the comprehensive development of regions", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, Vol. 6, pp. 104—107.

9. Koval'chuk, S.P. (2014), "Organizational and economic mechanisms of investment attraction at the regional level", Naukovyy visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu, vol. 5, no. 1, pp. 188—192.

10. Leshchuk, G.V. (2017), "Investment development of modern regional infrastructure", Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu, vol. 12, no. 1. P. 183—186.

11. Savluk, O.V. (2012), "Global experience of increasing the investment attractiveness of the region on the basis of institutional regulation", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, vol. 2, no. 1, pp. 256—262.

12. Silyukova, S.M. (2013), "Regulatory, legal and institutional provision of state regulation of the development of investment potential of the regions of Ukraine", Visnyk Akademiyi mytnoyi sluzhby Ukrainy, Vol. 1 (8), pp. 105—111.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 33.101

*Є. І. Ходаківський,**д. е. н., професор, професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, м. Житомир**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9459-9816>**О. В. Мосієнко,**к. е. н., доцент кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, м. Житомир**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6148-2018>**О. Ф. Присяжнюк,**к. е. н., доцент кафедри менеджменту та маркетингу, Поліський національний університет, м. Житомир**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0066-9065>**О. Г. Булуй,**к. е. н., доцент кафедри економіки, підприємництва та туризму Поліський національний університет, м. Житомир**ORCID ID 0000-0003-3368-4835**М. Ф. Плотнікова,**к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та туризму, Поліський національний університет, м. Житомир**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2852-3009>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.147

БІОЕКОНОМІКА ГРОМАД ЯК ЕЛЕМЕНТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ, ОСНОВА СТАЛОГО БАГАТОФУНКЦІОНАЛЬНОГО ІННОВАЦІЙНО- ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА БРЕНДИНГУ

Ye. Khodakovsky,

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property
and Public Administration, Polissia National University, Zhytomyr

O. Mosienko,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Theory,
Intellectual Property and Public Administration, Polissia National University, Zhytomyr

O. Prysiazhniuk,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Marketing,
Polissia National University, Zhytomyr

O. Buluy,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economy,
Entrepreneurship And Tourism, Polissia National University, Zhytomyr

M. Plotnikova,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economy,
Entrepreneurship And Tourism, Polissia National University, Zhytomyr

COMMUNITIES BIOECONOMICS AS AN ELEMENT OF PUBLIC ADMINISTRATION, BASIS OF SUSTAINABLE MULTIFUNCTIONAL INNOVATION AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT AND BRANDING

Пошук відповіді на питання про мінімальний набір факторів, що забезпечують потенціал територій, окреслив складові створення динамічної, інтерактивної міждисциплінарної мережі, що сприяє інноваціям. Найбільший ступінь ефективності в реалізації функції управління належить родовим та екологічним поселенням, які за принципами відповідальної свідомої позиції трансформують традиційну економіку у економіку здоров'я, забезпечують мотиваційну скла-

дову, пробуджуючи інтереси основних суб'єктів території (населення, бізнесу та уряду), затверджуючи закони просторової організації, надаючи перевагу місцевим факторам і ресурсам території, розвиваючи локальну економіку. Йдеться про концепцію інноваційної екосистеми як механізму поєднання живих організмів у середовищі. Така система має багаторівневу структуру взаємодії окремих елементів для обміну енергією, інформацією та знаннями, а також механізми спільної розробки та впровадження узгоджених рішень зацікавленими сторонами. Сформовані таким чином стійкі інноваційно-спроможні соціоекономічні біоекосистеми служать каталізаторами екологічно чистого виробництва і розв'язання соціально-екологічних проблем в короткостроковій і довгостроковій перспективі, інтегруючи системний підхід в місцеві і спеціалізовані мережі. Інноваційна екосистема являє собою мережу зв'язків і взаємозв'язків (об'єднання суб'єктів і об'єктів, інформації та знань) для забезпечення стійкості навколишнього середовища шляхом ініціювання відповідних змін, їх створення і тестування спільно із зацікавленими сторонами. Генеральною метою дослідження визначено формування українського суспільства ефективного саморозвитку. Над цим генеральним завданням стоїть метаціль метафізичного та концептуального рівня. Стратегічні цілі розподілені за сферами буття: духовна та культурна, життєздатності та природності, соціальна, техніко-економічна, політична, створюючи модель розвитку кожної сфери буття всіх рівнів від людини, родини, роду, громади до держави та людства, ми їх об'єднуємо в збалансовану суперсистему та отримуємо модель українського суспільства ефективного саморозвитку.

The search for an answer to the question of the minimum set of factors that ensure the potential of territories outlined the components of creating a dynamic, interactive interdisciplinary network that promotes innovation. The greatest degree of efficiency in the implementation of the management function belongs to Family Homestead and ecological settlements, which, according to the principles of a responsible conscious position, transform the traditional economy into a health economy, provide a motivational component, awakening the interests of the main subjects of the territory (population, business and government), approving the laws of spatial organization, giving preference to local factors and resources of the territory, developing the local economy. We are talking about the concept of an innovative ecosystem as a mechanism for combining living organisms in the environment. Such an innovation ecosystem has a multi-level structure of interaction between individual elements for the exchange of Energy, Information and knowledge, and therefore for the joint development and implementation of agreed solutions by stakeholders. Thus formed sustainable innovation-capable socio-economic bioecosystems serve as catalysts for environmentally friendly production and solving socio-environmental problems in the short and long term, integrating a systematic approach into local and specialized networks. An innovation ecosystem is actually a network of connections and interconnections (combining subjects and objects, information and knowledge) to ensure the sustainability of the environment by initiating appropriate changes, creating them and testing them together with stakeholders. The general goal of the activity was defined as the Ukrainian society for effective self-development. Above this general level is the metaphysical and conceptual level. Strategic goals are divided into spheres of existence: spiritual and cultural, vitality and naturalness, social, technical and economic, political. Creating a model for the development of each sphere of existence at all levels from a person, family, family, community to the state and humanity, we combine them into a balanced super-system and get a model of the Ukrainian society of effective self-development.

Ключові слова: біоекономіка, інноваційні соціальні технології, менеджмент, публічне управління, підприємництво, соціально-економічний розвиток, територіальні громади.

Key words: bioeconomics, innovation social technologies, management, public administration, entrepreneurship, socio-economic development, territorial communities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Людина завжди прагнула збагнути Закони, які скеровують її життям. Концептуальні моделі опису дійсності базувалися на суб'єктноорієнтованому, об'єктноорієнтованому, структурноорієнтованому, ієрархічному чи синтелектичному підходах. Зазвичай автори у своїх дос-

лідженнях виходили з принципу декомпозиції системи суспільно-економічних відносин, наголошуючи на певних елементах та комунікаційно-інформаційних зв'язках між ними. Таке формулювання питання обмежувало сутнісноорієнтовані наслідки дослідження та дозволяло оцінити лише частину зв'язків та впливів, а отже,

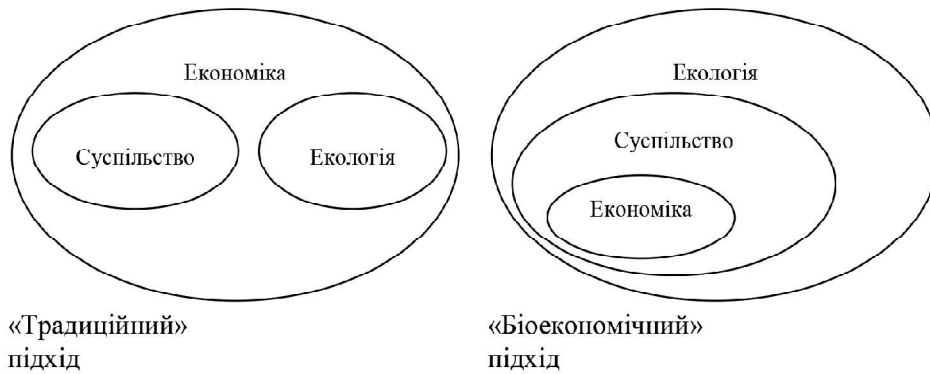

Рис. 1. Елементи сталого багатофункціонального біоекономічного розвитку територіальних громад

висновки мали векторальний характер. Водночас врахування динаміки та ціннісноорієнтованих складових будь-якої системи, де залучена людина, потребують біомімікрії природних процесів як об'єктивно дієвих та таких, що зумовлюють загальні зміни як базові умови та еволюційні характеристики. Саме тому як пріоритетна обрана концепція біоекономіки, у тому числі біоекономіки здоров'я, яка враховує можливі взаємодії та їх наслідки у максимальному спектрі їх прояву.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Усвідомлення потреби трансформації чинних відносин, які на рівні ООН визнані як такі, що завели у глухий кут, спонукало до пошуку концепцій, технологій, механізмів та засобів удосконалення чинної соціально-економічної системи. Серед найбільш поширених домінують інноваційні підходи в управлінні, адмініструванні, виробництві та споживанні. Серед дослідників варто виокремити праці таких іноземних та вітчизняних авторів як П. Андерсен, В. Геєць, Р. Донер С. Князєв, П. Леоненко, К. Райхардт, В. Семиноженко, Г. Соколюк, Н. Трушкіна, О. Шиян, Д. Яцюк та інші, які сформували базис інноваційної політики. Якісну сторону відносин, визнані як глобальні цілі сталого розвитку, відображає біоекономіка. Особливості її функціонування розкривають у своїх публікаціях А. О. Бондар, В. Ігнатченко, Б. Ковальов, О. Лях, М. Пересада, М. Проспері, А. Прощаликіна, В. Самофатова, С. Федина Р. Фукса та інші. Питаннями формування та впливу брендингу на результати господарської та адміністративної діяльності займалися У. Бек, Н. Влащенко, Н. Дніпренко, Н. Зражевська, І. Ільїн, І. Ілляш, Ю. Інковська, Ф. Котлер, С. Кумбер, Т. Нагорняк, Р. Робертсон та інші. Водночас недостатньо вивченими залишаються питання синтезу вказаних понять та їх практичної реалізації на рівні окремої громади чи спільноти.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є розкриття категорії "біоекономіка", ілюстрація її прояву та виявлення перспектив впровадження в умовах України. Досягнення мети забезпечується вирішенням таких завдань: 1) дослідити сутність категорії "біоекономіка" та її ролі в управлінні розвитком територіальних громад розвитку територіальних громад; 2) проілюструвати світовий та вітчизняний досвід реалізації засад біоекономіки; 3) обґрунту-

вати перспективи впровадження біоекономіки з метою відновлення соціально-економічної системи України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Наразі можна виділити відмінні позиції різних прошарків суспільства та дослідників щодо бажаного варіанту розвитку майбутнього. Дослідники модерністського, постмодерного та екологічного світогляду пропонують власні варіанти виходу з наявної ситуації. Так, елементи модерністського світогляду включають бажання залишити традиційні форми існування соціуму позаду і створити новий "сучасний" світ, орієнтований на технології, вірі в науку, раціональність та об'єктивну точку зору, пошук універсального шляху. Така позиція методологічно усуває наявні проблеми механічно, а частий дискомфорт, заснований на світоглядних цінностях та пов'язаний з заявами та дискусіями окремих індивідів чи структур, розглядати з позиції нормативного регулювання. Послідовники постмодерного світогляду виступають проти планування, заснованого на цінностях. Крім того, вони працюють у напрямі плюралістичних цінностей, заснованих на культурних та когнітивних традиціях. Екологічний світогляд передбачає повагу різних культурних точок зору, цінує збереження біорізноманіття, а також вимагає досягнення спільних цінностей і правил, які є основоположними для виживання на маленькій планеті. Особлива увага за екологічного світогляду надається взаємозв'язкам, мережам, системам, а також комунікаціям та освіті, що допомагають розвивати громадське розуміння; планування інформаційно-пропагандистської діяльності для досягнення цілей; розробки стимулів та довіри між різними рівнями управління та адміністрування. Порівняльний аналіз "традиційного" та біоекономічного багатофункціонального інноваційно-технологічного інклюзивного підходу графічно відображено на рис. 1.

Екологічна та економічна справедливість, а також духовні та етичні погляди й цінності є панівними в умовах формування сталого багатофункціонального інноваційно-технологічного біоекономічного розвитку і визначають світоглядні позиції світу сьогодні. Сталий багатофункціональний інноваційно-технологічний біоекономічний розвиток за таких умов є кодовим словом для інших цінностей, які стають відправною точкою для управління та адміністрування діяльністю територіальних громад в усіх сферах. В екологічному світогляді біое-

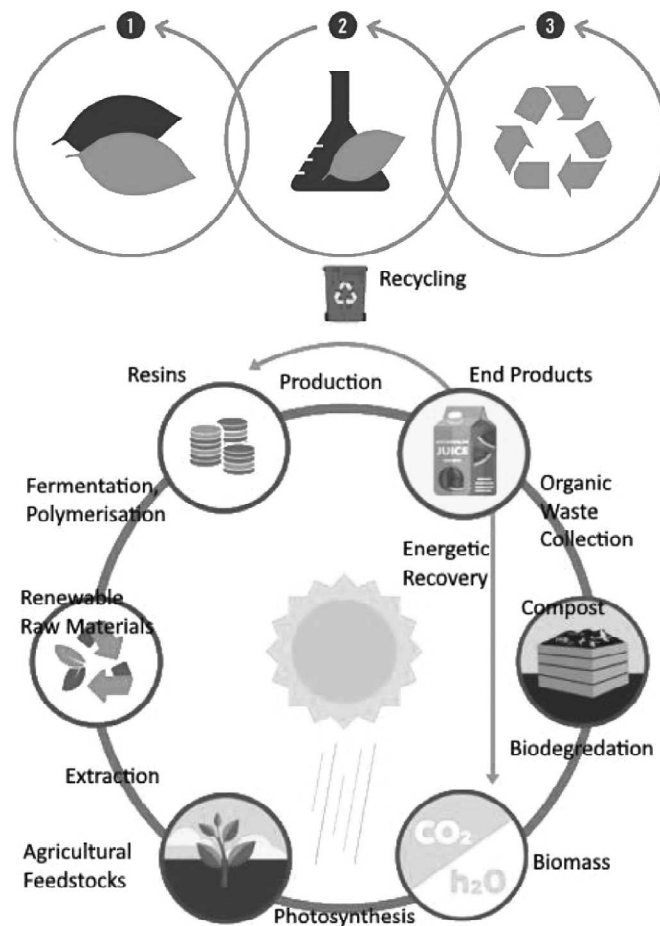

Рис. 2. Складові концепції біоекономіки територіальних громад

кономічний сталий багатофункціональний розвиток передбачає перспективу, яка розглядає економічні цінності лише як підмножину ширших соціальних та екологічних цінностей (економічні ефекти досягаються внаслідок екологічних та соціальних переваг).

Зважаючи на схвалені у 2015 році на рівні ООН 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР), політика їх реалізації виявила, що, хоча ЦСР досить добре справляються з соціальною інклюзивністю, вони менш ефективні з екологічною та міжособистісною інклюзивністю. Тому впровадження біоекономічних засад розвитку територіальних громад (у тому числі біомімікрія соціально-економічних процесів щодо багатоманіття видів на території, синергетичний ефект від співробітництва та партнерства, взаємозв'язок та взаємодія окремих елементів тощо) в основі своєї концепції має біоекономічний сталий інноваційно-технологічний інклюзивний розвиток. Він включає відмінні підходи прихильників сталого розвитку: а) екологи, як правило, мотивовані загрозою екологічної кризи; б) економісти використовуючи мову та інструменти економіки, намагаються змістити екологічні та соціальні проблеми в межі економічних цілей та завдань; с) прихильники рівності зосередили увагу на нерівності, експлуатації, споживанні та розробили детальний аналіз того, як концентрація політичної та економічної влади призводить до експлуатації; д) письменники, які займаються духовними та етичними питаннями, наголошують на необхідності трансформації цінно-

стей й світогляду як попередньої умови сталого розвитку, відновлюючи зв'язок один з одним, а також формуючи власне уявлення про Всесвіт, його структуру, закони, що в ньому діють, обгрунтовуючи як ця точка зору, зможе допомогти людям краще співіснувати один з одним та планетою; е) екофеміністи критикують розвиток, стверджуючи, що саме чоловічі цінності, склад розуму і інститути є більшою частиною проблеми [10]. Вважаємо, що наявні проблеми є наслідком технократичного вибору людства, іншими словами, урбанізація — це глухий кут, тому необхідно шукати нові форми організації соціуму. Наразі існує необхідність збалансувати виміри ЦСР в межах біоекономіки (рис. 2).

Вирішальною з позиції реалізації стратегії державного та публічного управління біоекономікою та сталим багатофункціональним інноваційно-технологічним розвитком територіальних громад стала роль інститутів влади, відповідних інституцій та інфраструктури. Суспільства часто висувують кілька базових цінностей, які відображають їх основні переконання, наприклад, "життя, свобода і прагнення до щастя" (як базове твердження американських цінностей; у Канадській Конституції зазначено, що "мир, порядок і добрий уряд" є головною ознакою та пріоритетом правової держави). Однак на практиці суспільне чи індивідуальне життя може базуватися на суміші різних суперечливих цінностей. Формування цінностей допомагає групам прояснити свої цілі й згодом перейти до розгляду того, чого політика

Рис. 3. Розміщення представництв GEN у світі та Україні

та програми могли б досягти для них. У суспільстві цінності поширюються та формуються найрізноманітнішими інституціями — соціальними, політичними, культурними та економічними структурами та традиціями, які значною мірою визначають те, як ми бачимо світ і проживаємо своє життя. Ці установи включають системи законів, судів та урядів; корпорації, реклама та засоби масової інформації; а також велика кількість неформальних правил та кодексів поведінки. Одним з таких інститутів є інститут громадянського суспільства, а інституцією — громадські організації. Однією з найбільших та найвідоміших організацій з розв'язання питань побудови гармонійного біоекономічного суспільства є GEN (Global Ecovillage Network — Глобальна мережа екопоселень — рис. 3), яка має свої осередки на усіх континентах та країнах світу.

Глобальна мережа екопоселень (GEN) стимулює соціум до відродження світу. GEN — це зростаюча мережа спільнот та ініціатив, які об'єднують культури, країни та континенти. Екопоселення — це цільові, традиційні або міські спільноти, які свідомо проєктують свій шлях за допомогою місцевих процесів, заснованих на широкій

участі (інклюдії та партисипації), і прагнуть використовувати принципи екопоселення у таких сферах суспільного буття як соціальна, культурна, екологічна, економічна в рамках цілісного системного проєктування. Аспекти стійкості та біоекономіки спільнот наведені на рис. 4.

Якщо для світу характерні поселення родових помість, хутори, духовні спільноти, дауншифтери, екопоселення, ковілінг-центри, кохаузинги, індивідуальні сталі домогосподарства та екологічні ініціативи, екополіси, "перехідні міста" тощо, то в Україні об'єднання екологічно орієнтованої природовідповідної біоекономіки формується в умовах родових садіб і родових поселень. Родинна садиба як механізм розвитку сільської місцевості та громад є способом відродження територій, коли "інвестор" не вимагає повернення вкладів, доходів і прибутку.

Родова садиба (неподільний земельно-майновий комплекс) надається безоплатно в довічне користування і передається лише у спадок (з ріллею, житловими та господарськими будівлями, багаторічними насадженнями, тваринами, водним та іншими об'єктами, організо-

Рис. 4. Аспекти стійкого багатофункціонального інноваційно-технологічного сталого розвитку територіальних громад відповідно до концепції GEN

ваними для життя родини, яка проживає на цій території, дотримуючись екологічного законодавства і не менше однієї третини ділянки засадила неплодовими деревами (з метою уникнення ерозії ґрунту). Сутність категорії "Родове поселення" можна визначити як територіально оформлену систему життєдіяльності СГ, яка об'єднує людей з єдиним світоглядом та орієнтованих на соціально-екологічне, інформаційне та економічне співробітництво, які бажають вести спосіб життя у спілкуванні з природою на принципах самозабезпечення та самоврядування. Проект закону України "Родинна садиба та сімейні садибні поселення в Україні" передбачає надання кожному громадянину України законодавче право за бажанням отримати 1 га землі для облаштування родової садиби безоплатно, безстрокове (або довічне) користування, без права продажу з правом передачі лише у спадщину. Такі організаційні утворення підтримують виміри сталого розвитку (соціальний, культурний, світоглядний, економічний та екологічний), які дозволяють реалізувати цілісний підхід до багатофункціонального біоекономічного сталого інноваційно-технологічного розвитку. Наразі такі поселення виробляють та надають послуги у понад 150 видів потреб сучасної людини, у тому числі харчові продукти, екологічне будівництво, ландшафтний дизайн, вироби традиційних ремесел та промислів (у тому числі виготовлення посуду, одягу, предметів побуту), книговидавництва тощо, що є базисом спроможних громад. Мешканці родових садиб проводять майстер-класи, виставки, фестивалі, ярмар-

ки з питань віртуальної освіти, доквілля, розв'язання складних проблем зміни клімату, пікового скорочення нафти та викидів вуглецю тощо. Родові поселення — це поселення, організовані ентузіастами, свідомо спроектовані за допомогою процесів участі (інклюзії та партиципації) з метою забезпечення довгострокової стійкості. Усі чотири виміри (економічний, екологічний, соціальний і культурний) розглядаються як обов'язкові. Увага до кожного є важливою для цілісного та здорового розвитку громади.

Родове поселення — це прояв свідомих людських інновацій і творчості: групи людей, які живуть за екологічними принципами, відновлюють навколишнє середовище і посилюють почуття приналежності та цілеспрямованості як спільноти. В Україні такого роду поселення мають різну форму організації та розміри (альтернативні до традиційних екологічні поселення можна знайти в усьому світі: вони можуть дотримуватися національної, релігійної чи іншої традиції, не використовувати жодних технологій або використовувати надсучасні передові екологічні технології та активно впроваджувати інновації). Кожне родове чи екологічне поселення унікальне (самостійний стартап, який реалізується за принципами інсайту, дизайн-мислення та форсайту. Тому не можна сформулювати єдине жорстке визначення екологічного чи родового поселення. Однак наступні ознаки є характерними для таких поселень: 1) сім'ї, які живуть разом (родина часто може відчувати себе спільнотою, але цілеспрямований процес створення поселення

може виходити за межі традиційної родини); 2) релігійні групи (родові та екологічні поселення мають представників, які сповідують різні релігійні переконання, але це не те, що визначає їх як поселення); 3) секти або культу (культ може мати харизматичне та невідоме керівництво та базуватися на практиці примусу, на відміну від них, визначальними елементами родових та екологічних поселень є спільна участь в управлінні). Поселенцям властива толерантність (об'єднання за збігом інтересів, цінностей, переконань, орієнтуру на закони творчості та природовідповідні технології, зниження антропогенного впливу на довкілля та безвідходна життєдіяльність, здоровий спосіб життя та прагнення до миру — розуміння єдності Світу, недопущення дискримінації, шкоди для інших осіб та довкілля, активні освітня та громадянська позиція). Часто такі спільноти об'єднані у сільській місцевості, дбають про навколишнє середовище та гармонійної взаємодії зі світом.

Родові та екологічні поселення — це спосіб спільного мислення, життя, в довірі, відкритості і прагненні ставити кожен день кращими; життя з любов'ю та вдячністю до "матері землі"; життя з думкою про дітей, онуків, правнуків; життя в творенні кращого світу. Це щоденне відновлення річок, струмків, озер і водних циклів; відновлення чорноземів, лісів, біорізноманіття; відповідальне споживання, розвиток органічного та біодинамічного землеробства. Родові та екологічні поселення — це місця для зеленого туризму, проведення фестивалів, майданчики для винахідництва, спільнотворення, експериментів з відновлюваної енергетики, організації освітніх семінарів, відновлення ремесел та автентичної кухні, можливість дізнатися про культуру нашого народу для людей зі всього світу. Вони активно діють у питаннях розбудови місцевих громад, посилюючи місцеву систему освіти, локальну економіку. Долучені до Глобальної мережі екопоселень представники України є частиною глобальної мережі екопоселень Європи, яка своєю чергою є частиною глобальної мережі екопоселень світу, здійснюючи адвокацію, протидіючи змінам клімату, поширюючи практику волонтерства, впровадження зеленої енергетики тощо.

Панівними цінностями родових та екологічних поселень є спільна трудова участь, поширення соціократії (створення структури управління, заснованої на прийнятті рішень за згодою, принципах самоорганізації та зворотного зв'язку — "управління рівними", процес створення гармонійних організацій, заснованих на еквівалентності, ефективності, гнучкості та прозорості, коли всі люди визнаються, а колективний розум є джерелом натхнення та творчості, це безперервний процес навчання та незавершеної роботи, що проводиться робочою групою з управління).

Біоекономіка та інноваційні технології, реалізовані GEN, орієнтовані на виробництво, використання та збереження біологічних ресурсів, включаючи пов'язані з ними знання, науку, технології та інновації, для забезпечення товарів та послуг стійким способом у всіх сферах економіки [1]. Створення альтернативи традиційним формам поселень є сучасним трендом та практикою післявоєнного відродження України, де найбільш поширеними залишаються родові садиби. Біоекономіка родових поселень спрямована на інноваційні технології,

стимулювання сталого розвитку та циклічності, що веде до скорочення відходів, економії енергії, мінімізації забруднення навколишнього середовища та підвищення біорізноманіття [2—3]. Таку біоекономіку можна розглядати як нову модель сталого інклюзивного розвитку для місцевої громади, оскільки вона враховує соціальні, екологічні та інші взаємопов'язані аспекти розвитку.

Біоекономіка як самостійний інклюзивний інноваційно-технологічний багатофункціональний розвиток має три ключові аспекти: 1) соціальний (інклюзивність забезпечення того, щоб усі мешканці території мали доступ до задоволення основних потреб, прав, можливостей, голосу та представництва); 2) екологічний (інклюзивність забезпечення того, щоб природні ресурси використовувалися в межах території і досягалася екологічна справедливість для нинішнього і майбутніх поколінь); 3) комунікаційний (інклюзивність відносин, яка передбачає забезпечення таких владних відносин, які є справедливими й прозорими на всіх рівнях управління, заохочують співпрацю і солідарність між різними суб'єктами), [4]. Ініціативи з біоекономіки сприяють сталому інклюзивному розвитку місцевої громади. Реалізовані в екологічних та родових поселеннях України найбільш поширені такі: а) продовольчі системи: використання біотехнологій для підвищення врожайності сільськогосподарських культур, скорочення харчових відходів, поліпшення харчування та диверсифікації джерел біомаси, біопалива та біогазу для виробництва відновлюваної енергії та зменшення викидів парникових газів; б) енергетичні системи: використання біомаси, біопалива та біогазу для виробництва відновлюваної енергії та зменшення викидів парникових газів; в) системи охорони здоров'я: використання біомедицини, біофармацевтичних препаратів та біоінформатики для поліпшення показників здоров'я, профілактики захворювань та розробки персоналізованої медицини; г) промислові системи: використання матеріалів на біологічній основі, біопластиків та біокаталізаторів для виробництва екологічно чистих продуктів та процесів (практика доводить, що молодість, — середній вік поселенців 35 років, рівень освіти, — 80% їх складають особи, які мають вищий рівень освіти та науковий ступінь, інвестиційна активність, — 100% поселенців інвестують у розвиток території понад 8 тис. євро у розрахунку на гектар площі [5—7]). Якщо ми хочемо відповідати на питання, як ми можемо взяти участь у місцевій ініціативі з біоекономіки? Наша відповідь така. Існують різні способи взяти участь у місцевій ініціативі з біоекономіки, залежно від наших інтересів, навичок та місця розташування. Ось кілька можливих варіантів:

1) приєднуйтесь або створіть місцеву ініціативну групу, яка може залучати місцеві громади до ініціатив, які використовують біоекономіку для розв'язання місцевих проблем. Такі структури можуть отримати доступ до фінансування з європейського сільськогосподарського фонду розвитку сільських районів (EAFRD) та інших джерел для підтримки проєктів, що використовують біологічні рішення для підвищення продовольчої безпеки, відновлюваних джерел енергії, охорони здоров'я та промислових інновацій. Наприклад, аналогічна спільнота у Борнхольм в Данії підтримує шлях острова до самозабезпечення продовольством, кормами та виробництвом відновлюваної енергії; 2) брати участь у регіональному кластері біоекономіки, яка сприяє вста-

новленню зв'язків між підприємствами, послугами та інноваційними ініціативами, може залучати інвестиції для відновлення сільської економіки. Регіональні кластери біоекономіки підтримуються регіональними органами влади або виникати як ініціативи "знизу", зумовлені місцевими потребами, таким, зокрема є кластер CluBE в Греції, який підтримує перехід регіону до низьковуглецевої економіки в рамках фонду справедливого переходу ЄС [8]; 3) подати заявку на фінансування в межах різних програм ЄС, які підтримують дослідження та інновації у сфері біоекономіки на різних етапах, наприклад, Horizon 2020, ERDF, LIFE та ESF пропонують можливості для розробки та тестування нових продуктів та процесів на біологічній основі, розширення масштабів біопереробних заводів, заміни матеріалів на основі викопних речовин та покращення біорізноманіття та екосистем [9]. Також вартою уваги є діяльність спільного підприємства Bio-based Industrie (BBI JU), державно-приватного партнерства між ЄС і консорціумом Bio-based Industries (BIC), яке фінансує проєкти у сфері біоекономіки Європі [10]. ЄС розробив стратегію біоекономіки та план дій, які спрямовані на прискорення впровадження стійкої європейської біоекономіки, заснованої на модерністському, постмодерністському та екологічному світогляді й запрошує Україну приєднатися до реалізації стратегії біоекономіки. На відміну від сталого розвитку, який поєднує в собі економічну, соціальну та екологічну складові, пропонований природоохоронний (біоекономічний підхід) передбачає домінування екологічного аспекту та отримання економічних ефектів шляхом екологічної та соціальної оптимізації відносин і процесів.

Успішні територіальні підходи до біоекономіки спираються на місцеві ресурси та потреби, запобігають відтоку капіталу з регіону та додають цінності місцевій економіці, наприклад, такими є як Асоціація розвитку Vox Vallis в Угорщині. Позитивний досвід європейських країн є практикою використання концепції біоекономіки для розв'язання проблем сільських районів. Привертає увагу Андалузський кластер кругової біоекономіки, створений регіональними органами влади паралельно з регіональною стратегією біоекономіки з метою підтримки розвитку та конкурентоспроможності андалузської біоекономіки. Приклад цього є проєкт французького регіону Гранд-Ест, який розробив "Біопакт" для оптимізації використання біомаси на регіональних ринках за допомогою 12 ланцюжків виробництва та продажу. Їм пропонується експертна підтримка для отримання доступу до інструментів фінансування, які найбільш підходять для їхніх потреб у місцевих та глобальних організаціях.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Пошук відповіді на питання про мінімальний набір факторів, що забезпечують потенціал територій, окреслив складові створення динамічної, інтерактивної міждисциплінарної мережі, що сприяє інноваціям. Найвищий ступінь ефективності в реалізації функції управління належить екологічним поселенням, які за принципами відповідальної свідомої позиції трансформують традиційну економіку в економіку здоров'я, за-

безпечують мотиваційну складову, пробуджуючи інтенси основних суб'єктів території (населення, бізнесу та уряду), затверджуючи закони просторової організації, надаючи перевагу місцевим факторам і ресурсам території, розвиваючи локальну економіку. Йдеться про концепцію інноваційної екосистеми як механізму поєднання живих організмів у середовищі. Така інноваційна екосистема має багаторівневу структуру взаємодії окремих елементів для обміну енергією, інформацією та знаннями, а отже, спільної розробки та впровадження узгоджених рішень зацікавленими сторонами.

2. Сформовані таким чином стійкі інноваційно-спроможні соціоекономічні біоекосистеми служать катализаторами екологічно чистого виробництва і розв'язання соціально-екологічних проблем в короткостроковій і довгостроковій перспективі, інтегруючи системний підхід в місцеві та спеціалізовані мережі. Інноваційна екосистема насправді являє собою мережу зв'язків і взаємозв'язків (об'єднання суб'єктів і об'єктів, інформації та знань) для забезпечення стійкості навколишнього середовища шляхом ініціювання відповідних змін, їх створення і тестування спільно із зацікавленими сторонами.

3. Генеральною метою діяльності визначили українське суспільство ефективного саморозвитку. Над цією генеральною стоїть метаціль метафізичного та концептуального рівня. Стратегічні цілі розподілені за сферами буття: духовна та культурна, життєздатності та природності, соціальна, техніко-економічна, політична. створюючи модель розвитку кожної сфери буття всіх рівнів від людини, родини, роду, громади до держави та людства, ми їх об'єднуємо в збалансовану суперсистему та отримуємо модель українського суспільства ефективного саморозвитку. На цьому етапі потрібна консолідація фахівців. Потрібно створювати суб'єктів системної діяльності. Форма, структурованість, функціонал та ефективність мають відповідати цільовому призначенню згідно з програмами, проєктами. Коли буде розписана програма, проєкти, виникає потреба їх втілення, тому потрібні суб'єкти та об'єкти реалізації програм адекватні викликам та завданням створених моделей та програм.

Література:

1. Gupta Joyeeta & Vegelin Courtney Sustainable development goals and inclusive development. International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics. 2016. Vol. 16, P. 433—448.

2. Мосієнко О. В., Плотнікова М. Ф. Інноваційні технології бренд-менеджменту, підприємництва та туризму як основа екологосоціально-економічного розвитку територіальних громад. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2023. №7. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/dy/article/view/1830/1846>

3. Khodakovsky, Y., Prysiazhniuk, O., Plotnikova, M., Buluy, O. Innovation And Investment Bases Of Management Decisions In Entrepreneurship. Scientific Horizons. 2020, Vol. 8. pp. 21—30.

4. Yakobchuk, V., Khodakovsky, Y., Heimerl, O., Plotnikova, M. Alternative Imperatives Of The Decent-

ralized Societies Activities. Scientific Horizons. 2020, Vol. 4. pp. 15—26.

5. Skydan, O., Shvets, T., Plotnikova, M., Kostyuk, L. Development Model Of Territorial Communities Business And Public Administration. Scientific Horizons. 2019, Vol. 9, pp. 3—12.

6. Присяжнюк О. Ф., Плотнікова М. Ф., Булуй О. Г., Балтаєв В. М. Організаційно-інноваційні рішення в системі управління підприємством та якістю його продукції. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 14. С. 106—116. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/1814/1828>

7. Mosienko O. The Enhancement And Performance Analysis Of Human Resources System Of The Agricultural Enterprises In Zhytomyr Region. Scientific Horizons. 2019. Vol.12(85). P. 24—32.

8. Territorial and local approaches to bioeconomy in rural areas. European Network for Rural Development. Bioeconomy/ Event Highlights. URL: https://eu-cap-network.ec.europa.eu/sites/default/files/publication/2023-05/tg2_bioeconomy_highlights.pdf

9. Bioeconomy strategy. Eurotean Commission. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/research-area/environment/bioeconomy/bioeconomy-strategy_en

10. Schipfer F., Pfeiffer A., Hoefnagels R. Strategies for the Mobilization and Deployment of Local Low-Value, Heterogeneous Biomass Resources for a Circular Bioeconomy. Energies. 2022. Vol. 15 (2). URL: <https://www.mdpi.com/1996-1073/15/2/433>

References:

1. Gupta, J. & Vegelin, C. (2016), "Sustainable development goals and inclusive development", International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics, Vol. 16, pp. 433—448.

2. Mosiieneko, O. V. and Plotnikova, M. F. (2023), "Innovative technologies of brand management, entrepreneurship and tourism as a basis for ecological, socio-economic development of territorial communities", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, vol. 7, available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/1830/1846> (Accessed 25 July 2023).

3. Khodakovsky, Y., Prysiazhniuk, O., Plotnikova, M. and Buluy, O. (2020), "Innovation And Investment Bases Of Management Decisions In Entrepreneurship", Scientific Horizons., Vol. 8, pp. 21—30.

4. Yakobchuk, V., Khodakovsky, Y., Heimerl, O. and Plotnikova, M. (2020), "Alternative Imperatives Of The Decentralized Societies Activities", Scientific Horizons., Vol. 4, pp. 15—26.

5. Skydan, O., Shvets, T., Plotnikova, M. and Kostyuk, L. (2019), "Development Model Of Territorial Communities Business And Public Administration", Scientific Horizons., Vol. 9, pp. 3—12.

6. Prysiazhniuk, O. F., Plotnikova, M. F., Buluj, O. H. and Baltaiev V. M. (2023), "Organizational and innovative solutions in the enterprise management system and product quality ", Investytsii: praktyka ta dosvid. № 14. S. 106—116, available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/1814/1828> (Accessed 25 July 2023).

7. Mosienko, O. (2019), "The Enhancement And Performance Analysis Of Human Resources System Of The Agricultural Enterprises In Zhytomyr Region", Scientific Horizons, Vol. 12 (85), pp. 24—32.

8. European Network for Rural Development (2019), "Territorial and local approaches to bioeconomy in rural areas", available at: https://eu-cap-network.ec.europa.eu/sites/default/files/publication/2023-05/tg2_bioeconomy_highlights.pdf (Accessed 25 July 2023).

9. Eurotean Commission (2020), "Bioeconomy strategy", available at: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/research-area/environment/bioeconomy/bioeconomy-strategy_en (Accessed 25 July 2023).

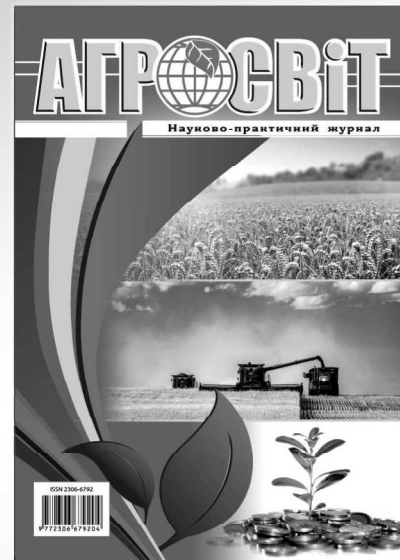
10. Schipfer, F., Pfeiffer, A. and Hoefnagels, R. (2022), " Strategies for the Mobilization and Deployment of Local Low-Value, Heterogeneous Biomass Resources for a Circular Bioeconomy ", Energies, Vol. 15(2), available at: <https://www.mdpi.com/1996-1073/15/2/433> (Accessed 25 July 2023).

Стаття надійшла до редакції 02.08.2023 р.

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Н. Ю. Подольчак,

д. е. н., професор, завідувач кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет "Львівська політехніка"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0284-9601>

О. Г. Сокіл,

д. е. н., професор, професор кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет "Львівська політехніка"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3121-826X>

А. О. Гачкевич,

к. ю. н., доцент, доцент кафедри міжнародної інформації, Національний університет "Львівська політехніка"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7520-7426>

М. К. Весоловська,

к. держ. упр., старший викладач кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет "Львівська політехніка"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-7000-3151-6435>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.156

УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕСТУ MSCEIT ДЛЯ ОЦІНКИ РІВНЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ

N. Podolchak,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Head of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University

O. Sokil,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University

A. Hachkevych,

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of International Information, Lviv Polytechnic National University

M. Vesolovska,

PhD in Public Administration, Senior Teacher of the Department of Administrative and Financial Management,

Lviv Polytechnic National University

SUGGESTIONS FOR IMPROVING THE MSCEIT TEST TO MEASURE LEVELS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE

Стаття присвячена проблемі вдосконалення оцінки рівня емоційного інтелекту, яка досліджується з фокусом уваги на пристосування концепції MSCEIT до потреб сфери державного управління. Проводиться комплексний аналіз тесту, розробленого на основі теоретичної конструкції Дж. Майера та П. Саловея, за допомогою трьохкомпонентної системи — модель-методика-завдання. Показано, що об'єктом засадничої моделі є когнітивні здібності, які розрізняються за сферами та ступенем складності. Охарактеризовано структуру тесту у вигляді різних типів завдань, спрямованих на пошук рішень. Визначено фактори для вибору найбільш оптимального інструменту оцінювання, зокрема валідність, економічність, зрозумілість. Автори конкретизують особливості методики MSCEIT та пропонують використовувати їх для оцінки рівня

емоційного інтелекту державних службовців або осіб, які претендують на посади у державній службі. Наводяться приклади можливих завдань для перевірки здатностей розуміти емоції та управляти ними. Відзначаються шляхи вдосконалення MSCEIT в умовах зростання попиту на подібні тести та наявності великої кількості альтернатив, включаючи безкоштовні.

This article is devoted to the problem of improving emotional intelligence assessment. It focuses on adapting the conception of the Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test to the needs of the public sector. A comprehensive analysis of this test developed on the basis of the theoretical construction of J. Mayer and P. Salovey is carried out by a three-component system. It includes the description of the original model, exploring the MSCEIT method and generalization of tasks (model-method-tasks). The authors explain that differing in areas cognitive abilities lie at the core of the MSCEIT model of emotional intelligence. The latter correspond to the degrees of skills complexity and competencies related to own emotions and the emotions of others. The elements of the MSCEIT are characterized as different types of tasks from recognizing emotions to choosing the best strategy aimed at finding solutions. The authors indicate factors for comparing emotional intelligence assessment tools and choosing the most optimal one, including validity, test-retest reliability, economy, accessibility, translation into native language and comprehensibility. The features of the MSCEIT method are specified and suggested to be used to measure levels of emotional intelligence of civil servants and those applying for jobs in the public sector. Examples of possible tasks for assessing the ability to understand and manage emotions in oneself and others elaborated on the grounds of the methodological principles of the MSCEIT are given. The authors outline ways to improve this test in the context of the growing demand for similar tests and the availability of a large number of popular alternatives for example N. Hall's and D. Goleman's, including free ones. The results of this research might be valuable for the preparation of new tests intended for the public sector, taking into account the most effective developments. This article contributes to the improvement both of the efficiency of civil servants and of the reputation of public agencies, as well as to the strengthening of trust between the government and the people.

Ключові слова: емоційний інтелект, оцінка рівня емоційного інтелекту, емоційний інтелект державних службовців, модель Дж. Майера та П. Саловея, тест MSCEIT, методика MSCEIT, розуміння емоцій, управління емоціями.

Key words: emotional intelligence, EI assessment, measuring levels of emotional intelligence, emotional intelligence of civil servants, model of J. Mayer and P. Salovey, the MSCEIT test, the MSCEIT methodology, understanding of emotions, management of emotions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Тест емоційного інтелекту Дж. Майера, П. Саловея та Д. Карузо (Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test, далі — MSCEIT) розглядається сьогодні єдиним стандартизованим тестом з емоційного інтелекту [1, с. 329]. В його основі лежить авторська модель Дж. Майера та П. Саловея, а оцінювання когнітивних здібностей проводиться за 4 сферами. Разом з тим, ряд аспектів, пов'язаних з якістю MSCEIT та забезпеченням валідності, досі викликає жваві наукові дискусії. А сам тест має альтернативи, побудовані на інших підходах до емоційного інтелекту. Наше дослідження порушує проблему вдосконалення оцінки рівня емоційного інтелекту, взявши за основу MSCEIT.

Емоційний інтелект як теоретична конструкція залишається на науковому порядку денному від початку XXI століття, хоча цей термін увійшов до вжитку набагато раніше — після оприлюднення у 1986 р. дисертації В. Пейна

[2]. До цього часу немає одностайності з приводу того, в чому полягає його суть — в здібностях, пов'язаних з емоціями, чи в рисах особистості, які впливають на успішність в роботі та в житті. Від цього залежить й вибір інструментів для визначення його рівня, а також способів підвищення. Водночас, обґрунтовувалась спорідненість з соціальним інтелектом, а також необхідність розглядати IQ окремо від EQ, названого "найбільш потрібним словом року" в 1995 р. Американським діалектним товариством [3, с. 1822].

Наявні тести, розроблені на основі авторських моделей, викликають особливий дослідницький інтерес. Предметом вивчення часто стають їхні методики, а також критерії якості, зокрема валідність (точність у вимірюванні того, для чого вони призначались), ретестова надійність (однаковість результатів першого та наступних проходжень) та ін.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Не винятком в цьому плані є й MSCEIT, навіть більше того, якість цього тесту обговорюється найчастіше в по-

Рис. 1. Сфери емоційного інтелекту

Джерело: перекладено та сформовано на основі [13, с. 513].
рівнянні з іншими на сторінках авторитетних журналів. Результати обговорень, в яких беруть участь й самі розробники, формує підґрунтя для вдосконалення цього та підготовки нових тестів. MSCEIT підлягає ретельному вивченню в цілях можливого пристосування його методики до потреб державних службовців, рівень емоційного інтелекту яких впливає на ефективність діяльності, репутацію органів державної влади, а також зміцнення довіри між державою як організацією та населенням.

Серед вітчизняних вчених тести для оцінки рівня емоційного інтелекту особистості, зокрема MSCEIT, розглядалися у дослідженнях: М. Августюк, В. Барка, Л. Колісник, Я. Куценко, Ю. Мединської, П. Олешка, В. Остаповича, Ю. Широн тощо. Зауважимо, що емоційному інтелекту державних службовців України присвячено ряд праць, опублікованих останнім часом з-поміж інших такими авторами: О. Білик, М. Веселовською, В. Карковською, Н. Подольчаком, Н. Цигилик [4; 5], Ю. Асєвою, К. Коваль, І. Мельничук, О. Тринчук, А. Фурманом [6], Т. Рєпновою [7].

Разом з тим, в українській науці ми не знайшли спроб обґрунтування шляхів вдосконалення MSCEIT, особливо з врахуванням потреб державних службовців. У зв'язку з цим, ми провели комплексний аналіз тесту у трьохкомпонентній системі — модель-методика-завдання — з наміром охарактеризувати окремі аспекти, які впливають на вибір інструменту для визначення рівня емоційного інтелекту. Вважаємо, що ідея розробки нового тесту, більш придатного для системи державної управління, як і скороченої іа недорогої версії MSCEIT має право на життя та набуває нових обрисів в умовах, коли стрімко зростає попит на оцінювання такого роду та наявні інші тести, що не вимагають оплати.

Сьогодні стає очевидним, що тематики співбесід з претендентами на посади у державній службі, а також завдання для проходження конкурсу державними службовцями повинні враховувати визначення рівня емоційного інтелекту, додатково до професійної компетентності [8].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета нашого дослідження полягає у виокремленні шляхів удосконалення MSCEIT з врахуванням системного підходу, який полягає в тому, що цей тест як інстру-

мент оцінки рівня емоційного інтелекту вивчається комплексно. По-перше, конкретизовано модель, що слугувала для його підготовки. По-друге, розкрито суть методики, що включає інтерпретацію результатів. По-третє, узагальнено види завдань, об'єднані у категорії за структурою моделі. Фокус уваги зосереджено на оцінюванні осіб, які працюють у сфері державного управління або є претендентами на посади державних службовців.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Під моделлю емоційного інтелекту в цілях дослідження розуміємо теоретичну конструкцію, узагальнену та спрощену до вигляду логічної схеми, що описує явище емоційного інтелекту. Суть моделі здебільшого полягає в описі та співвідношенні між собою складових емоційного інтелекту як набору здібностей та/або рис особистості, а отже має позитивний характер. Водночас, її змістове наповнення може бути значно ширшим. Невипадково деякі вчені включають також окремі механізми та процеси, що активізують емоційні складові, характерні для розвинених в цьому плані людей [9, с. 8].

Перед тим, як конкретизувати модель Дж. Майера та П. Саловея, відзначимо, що серед можливих талантів людини вміння розпізнавати та виражати емоції, свої та чужі, а також управляти ними у 1980-их роках помітив Г. Гарднер. Він запропонував теорію множинних інтелектів, в тому числі логіко-математичного, просторового, музичного та лінгвістичного, що допомагають людям вирішувати повсякденні задачі [10]. У переліку також знаходимо міжособистісний та внутрішньоособистісний інтелекти, які перегукуються зі сферами емоційного інтелекту у MSCEIT. Впровадження теорії Г. Гарднера у практику під час співбесід з претендентами на посади у державній службі та при підготовці завдань для проходження конкурсу державними службовцями дозволяє зробити попередні більш повні висновки щодо того, до яких видів діяльності особа має задатки.

Модель Дж. Майера та П. Саловея, на якій зосереджена наша головна увага, була вперше представлена у 1990 р. як "підмножина соціального інтелекту, що включає в себе здатність спостерігати за своїми емоціями та емоціями інших, розрізняти їх і використовувати цю інформацію, щоб керувати власними думками та діями" (тут і далі — авторський переклад) [11, с. 189]. В подальшому автори розвинули свою концепцію та перелічили набір здібностей емоційного інтелекту:

- (1) сприймати вірно емоції в собі та інших, оцінювати та виражати їх;
- (2) мати контакт з почуттями та/або викликати їхню появу за умови, коли це сприятиме мисленню;
- (3) розуміти емоцію та знання про емоції;
- (4) здатність регулювати емоції для того, щоб вони сприяли емоційному та інтелектуальному зростанню [12, с. 10].

В оновленому вигляді модель описує явище емоційного інтелекту в 4 сферах (рисунок 1). Вони формують логічну структуру, що пояснює, чому для ефективності у вищих за порядком потрібно володіти здібностями нижчих. Так, "сприйняття емоцій" — це найпростіші у

СПРИЙНЯТТЯ ЕМОЦІЙ

- Визначати оманливі або нещирі прояви емоцій
- Розрізняти точне та неточне вираження емоцій
- Розуміти, як відображаються емоції залежно від контексту та культури
- Виразити емоції точно, коли це потрібно
- Сприймати емоційне наповнення навколишнього середовища, образотворчого мистецтва та музики
- Сприймати емоції інших людей через їхні голосові сигнали, вираз обличчя, мову та поведінку
- Визначати емоції у власному фізичному стані, почуттях і думках
- Визнавати культурні відмінності в оцінці емоцій
- Зрозуміти, як людина може почуватися надалі або за певних умов (афективне прогнозування)
- Визнавати можливі переходи між емоціями, наприклад, від гніву до задоволення
- Розуміти складні та змішані емоції
- Розрізняти настрої та емоції
- Оцінювати ситуації, які можуть викликати емоції
- Визначати передумови, значення та наслідки емоцій
- Позначати емоції та розрізнявати зв'язки між ними

ВИКОРИСТАННЯ У МИСЛЕННІ

- Вибирати проблеми на основі того, як поточний емоційний стан людини може сприяти мисленню
- Використовувати перепади настрою, щоб створювати різні когнітивні перспективи
- Пріоритетувати мислення, спрямовуючи увагу відповідно до поточних відчуттів
- Викликати появу емоції для зв'язку з досвідом іншої людини
- Викликати появу емоції як допомогу для формування суджень та пам'яті
- Ефективно керувати емоціями інших, щоб досягти бажаного результату
- Ефективно керувати власними емоціями для досягнення бажаного результату
- Оцінювати стратегії підтримки, зменшення або посилення емоційної реакції
- Відстежувати емоційні реакції, щоб визначити їх обґрунтованість
- Використовувати емоції, якщо вони корисні, інакше – не використовувати
- Бути відкритими до приємних і неприємних відчуттів, якщо це необхідно, і до інформації, яку вони передають

РОЗУМІННЯ ЕМОЦІЙ

УПРАВЛІННЯ ЕМОЦІЯМИ

Рис. 2. Модель Дж. Майера та П. Саловея

Джерело: перекладено та систематизовано на основі [15, с. 5].

реалізації, тоді як "управління емоціями" — найскладніші, що гарантуються належним рівнем розвитку усіх інших. Підтвердженням ефективності в останній сфері є вміння перебувати в гарному настрої та підтримувати хороші відносини з іншими людьми у несприятливих обставинах.

Припускаємо, що високий рівень емоційного інтелекту згідно з моделлю Дж. Майера та П. Саловея дозволяє державним службовцям уникати ситуацій, які викликають негативні переживання у професійній діяльності. Зауважимо, що їхні "болючі проблеми" у своїй більшості мають емоційне походження. Відповідний перелік визначений на підставі опитування за участю закладів освіти, соціологів з Інституту економіки та прогнозування НАН України, міжнародних організацій, експертних кіл та громадських активістів [14].

Залежно від розуміння емоційного інтелекту, яке впливає на вибір інструментів для визначення його рівня, підходи вчених, концептуалізовані у формі моделей, поділяються на три види.

По-перше, моделі здібностей (ability models), побудовані на переконанні, що емоційний інтелект — це окремі індивідуально-психологічні особливості у вигляді навичок та вмінь, пов'язаних з емоціями, завдяки яким людина здатна бути ефективною у своїй діяльності. Найвідомішим і чи не єдиним широко вивченим прикладом моделей здібностей є модель Дж. Майера та П. Саловея (рисунок 2).

По-друге, моделі, квінтенцією яких є розуміння емоційного інтелекту як рис особистості (trait models). На відміну від моделей здібностей та їхнього акценту на навички та вміння, в даному випадку йдеться про пояснення глибинних психічних властивостей, що підлягають суб'єктивному оцінюванню та обумовлюють поведінку людини — "наборів стійких характеристик, що стосуються того, як людина переживає, виражає та розуміє емоції" [16, с. 1]. У моделі К. Петріде-са емоційний інтелект представлений як сукупність рис, умовно поділених на 4 групи: емоційність, комунікабельність, благополуччя, самоконтроль [17, с. 25].

По-третє, змішані моделі, в яких поєднано обидва розуміння (mixed models). Серед них дуже популярною є модель емоційних компетентностей Д. Гоулмана. З одного боку, вона відображає здібності, спрямовані на розуміння власних емоцій та управління ними, а також пов'язані з чужими емоціями. З

іншого боку, охоплює такі стійкі характеристики особистості, як: цілеспрямованість, ініціативність, адаптивність та інші [18, с. 28].

Кожна з моделей є самостійною теоретичною конструкцією, що демонструє авторське розуміння емоційного інтелекту. Разом з тим, велику цінність моделі мають й як першооснови визначення його рівня. Для них характерна своя методика оцінки, вибір якої залежить від того, чи емоційний інтелект ототожнюється зі здібностями чи з рисами особистості. Відзначимо наявність двох засобів, призначених для його вимірювання: опитувальники (другий та третій види моделей), завдання, спрямовані на пошук рішень (перший вид).

Хоча розробники MSCEIT наголошують на тому, що неправильних відповідей немає, під час проходження тесту може скластись враження, що існують еталони належного, правильного способу дій — він дуже схожий на тести з оцінювання IQ [19, с. 421]. Відповідаючи на питання, особа може обирати не ті стратегії поведінки, до яких вона б вдавалась, а лише ті, які є найбільш соціально прийнятними або ефективними з раціональної точки зору. Більш детально види завдань, об'єднані у категорії за структурою моделі Дж. Майера та П. Саловея, розглядаються далі.

Опитувальник застосовується у тесті ECI 2.0 (Emotional Competence Inventory 2.0), розробленому на основі моделі Д. Гоулмана. Він призначений для працівників організацій на предмет оцінювання їхніх 18 со-

Таблиця 1. Тестування за методикою MSCEIT

Сфери	Завдання	Структура	Витрачений час (30-45 хв.)	
I (A,E)	20 + 30	4 (по 5), 6 (по 5)	50/141	10-16
II (B,F)	15 + 15	5 (по 3), 5 (по 3)	30/141	7-10
III (C,G)	20 + 12	20, 12	32/141	7-10
IV (D,H)	20 + 9	5 (по 4), 3 (по 3)	29/141	6-9

Джерело: узагальнено та згруповано за даними [5].

ціальних та індивідуальних емоційних компетентностей [20, с. 19—21]. Пропонуються 72 питання, щоб поставити собі бал від 1 до 5 — "ніколи"-"постійно" — або відповісти "не знаю". Безумовно, інколи проявляється схильність до завищування оцінки власних якостей. Разом з тим, ЕСІ 2.0 використовує методику 360°, яка передбачає участь в процедурі інших осіб — співробітників різного статусу, які так само відповідають на ці питання про колегу. Приклади тверджень з тесту, які слугують оцінюванню компетентності оптимізму: "має переважно позитивні очікування", "вірить в те, що майбутнє буде кращим за минуле", "залишається на позитиві, незважаючи на невдачі", "вчиться на невдачах" [21, с. 18].

Обидва способи мають свої переваги та недоліки, значення яких посилюються у зв'язку з тим, хто і для чого визначає рівень емоційного інтелекту. Не можемо не погодитись з позицією, неодноразово відзначеною в українській науці, щодо доцільності їхнього синтезу.

На нашу думку, важливими факторами порівняння інструментів оцінки рівня емоційного інтелекту з метою вибору найбільш оптимального є:

а) показники валідності та ретестової надійності, забезпечення яких гарантує якість та передбачає те, що результатам тесту можна довіряти (хоча в нашому дослідженні ці показники не вивчаються детально, існує велика кількість публікацій з цього питання щодо MSCEIT, наприклад [22]);

б) економічність, яка полягає в мінімізації ресурсів, насамперед часу та фінансових витрат, адже сьогодні все менше тестів залишаються у вільному доступі (SEIS — The Schutte Emotional Intelligence Scale — охарактеризовано одним з небагатьох безкоштовних інструментів та відзначено його зв'язок з моделлю Дж. Майєра та П. Саловея [20, с. 23]);

в) наявність офіційних версій зрозумілими для особи мовами (для того, щоб адаптувати MSCEIT українською мовою, потрібно узгодити усі питання з правовласником, компанією Multi-Health Systems, та забезпечити переклад, який вважатиметься належним, якщо зворотний переклад на англійську мову буде ідентичним за змістом оригінальному тексту [23, с. 44]);

г) цілі тестування, які варіюють від необхідності зрозуміти причини та знайти шляхи вирішення особистісної проблеми до підвищення успішності в роботі та в житті, а також мають різний ступінь самомотивації, яка, до речі, також належить до сфери емоційного інтелекту в деяких моделях (модель К. Петрідеса);

д) доступність, що залежить від того, наскільки легко людині, яка цікавиться, знайти той чи інший тест та пройти його (найпопулярнішими за пошуковими запитами Google тестами на момент написання статті серед україномовного населення були: тест на основі моделі Н. Холла, описаний у [5], MSCEIT, а також тест, пов'язаний з теоретичною конструкцією Д. Гоулмана);

е) зрозумілість тесту, тобто легкість для сприймання інструкцій, питань та завдань.

Відзначаємо, що окремі фактори складають інтерес з теоретико-дослідницької точки зору, в першу чергу показники валідності та ретестової надійності, тоді як деякі з них цікавлять в практично-діагностичному контексті безвідносно до теоретичної конструкції емоційного інтелекту, першооснови тесту, та особливостей методики.

Модель Дж. Майєра та П. Саловея лежить в основі MSCEIT, розробка котрого здійснювалась авторами моделі та Д. Карузо, який приєднався до них в середині 1990-их рр. Процедура тестування є самостійною — вона проводиться онлайн або у спеціальній програмі (адміністрування та оцінювання є зовнішніми). Завдання можна поділити на 4 категорії відповідно до сфер моделі:

(1) сприйняття емоцій — розпізнати емоції на обличчі (20), а також розпізнати емоції у творах мистецтва та пейзажах (30);

(2) використання емоцій у мисленні — оцінити, наскільки сприятливим для діяльності є даний настрій (15), асоціювати між собою окремі емоції та відчуття (15);

(3) розуміння емоцій — розпізнати емоції, які народжуються у динаміці (20), називати поєднання різних емоцій у складніші форми (12);

(4) управління емоціями — обрати варіанти поведінки для того, щоб перебувати в гарному настрої (20), щоб зберегти бажані відносини (9).

Виконання завдань MSCEIT в середньому займає від 30 до 45 хв. Вважаємо, що для сфери державного управління такі витрати часу на проходження тесту можуть стати надмірними. Разом з тим, до цієї кількості потрібно додати час на підготовку, а також на ознайомлення з результатами. Тривала процедура, що вимагає концентрації уваги та розумового навантаження, навряд чи сприятиме появі інтересу в подальшому до способів розвитку емоційного інтелекту. І навіть більше, тест, можливо, не буде завершено. Тому, ймовірно скорочення часу до 10—20 хв. та полегшення процедури може вплинути на вибір видозміни MSCEIT як оптимального інструменту.

Припустивши, що завдання вимагають однакових витрат часу, ми визначили, що в середньому на кожне відводиться 13—19 секунд зі загальної тривалістю — 30—45 хв. Далі ми встановили інтервали, потрібні для виконання завдань кожної зі сфер.

Отримані розрахунки показують, що скорочення процедури проходження при збереженні часу на одне завдання у 13—19 секунд можливе двома шляхами (таблиця 1):

— зменшити пропорційно кількість завдань, наскільки це допустимо, щоб забезпечувалась валідність;

— обрати для оцінки рівня емоційного інтелекту 2 сфери, зважаючи на пріоритетність для цілей тестування (якому ми надаємо перевагу).

Обравши для оцінки емоційного інтелекту дві сфери з найскладнішими у реалізації здібностями (розуміння емоцій та управління емоціями), ми підготували приклади завдань, що враховують контекст державної служби (сфери I—II, секції A-F не беремо до уваги). В жодному разі не йдеться про створення нової версії те-

Приклад завдання 1.

Оберіть продовження, яке найбільше підходить до опису переживання.

1. Олег розпочав робочий день з ентузіазмом. Напередодні йому доручили реалізацію цікавого проєкту. Разом з тим, на обідню перерву він пішов з відчуттям безпорадності та відчаю. Що могло статись перед тим?

(А) Його викликали до начальника відділу та повідомили про те, що він більше не відповідає за реалізацію проєкту.

(Б) Він не встиг зробити нічого з того, що запланував на першу половину дня.

(В) Стало відомо, що партнером у проєкті буде колишній колега, з яким у нього був серйозний конфлікт.

(Г) Він не зміг придбати каву в магазині через те, що не працював безготівковий розрахунок.

(Д) З ним не привітався приятель з університету, якого він зустрів на першому поверсі своєї установи.

сту MSCEIT, а лише про те, як можна використати його методикю для підготовки окремих завдань на перевірку важливих для державних службовців навичок та вмій (за окремими сферами).

Секція (С) складається з 20 людських переживань, які описуються у причинно-наслідковому зв'язку між подією, що відбулась, та емоцією. Секція має на меті перевірити, чи людина вміє відслідковувати емоції у динаміці, враховуючи вплив різних факторів на їхню силу. Обирається один варіант серед п'яти, завдання 1.

Секція (G) містить 12 тверджень, які виявляють наскільки людина розуміє значення емоцій і здатна оці-

нити поєднання емоцій в одному почутті. Завдання секції не прив'язані до якогось контексту, тому можуть використовуватись і для потреб системи державного управління.

Сфера управління емоцій представлена завданнями у секціях (D) та (H). Відповідні здібності свідчать про найвищий рівень емоційного інтелекту відповідно до моделі Дж. Майєра та П. Селовея. (D) складається з 5 проблемних ситуацій, по кожній з яких пропонують оцінити ефективність 4 дій для того, щоб перебувати в гарному настрої, за п'ятибальною шкалою (дуже не-ефективно — дуже ефективно), завдання 2.

Приклад завдання 2.

На основі нового розпорядження Оксани, головному спеціалісту відділу, встановили додаткові посадові обов'язки, які раніше виконували працівники іншого відділу. Вона відчуває обурення, адже це сталось вже втретє за останній час і керівник попереднього разу запевняв, що більше таке не станеться.

Оцініть те, наскільки кожен з варіантів поведінки сприятиме підвищенню настрою?

1. Домовитись про зустріч з керівником та висловити йому своє обурення через невиконання обіцянок.

2. Подзвонити подрузі та розповісти про несправедливе відношення до себе.

3. Зачинитись у своїй кімнаті та подумати про те, що в такий спосіб вона отримує більше визнання як успішний та цінний працівник.

4. Відпроситись з роботи до кінця дня та піти на шопінг у супермаркет.

Приклад завдання 3.

Коли начальник відділу Анатолій готувався з тривогою до дуже важливої зустрічі, до нього в кабінет зайшов негативно налаштований чоловік. Він скаржився на підлеглому Анатолія, який затягував оформлення документів.

Наскільки ефективним, на Вашу думку, буде кожен з варіантів поведінки, щоб залагодити конфлікт?

1. Попросити чоловіка вийти з кімнати, аргументувавши це неприйомним часом, для того, щоб заспокоїтись перед зустріччю.
2. Пояснити чоловіку, що є кілька хвилин на цю проблему. За цей час з холодним розумом вислухати претензії та записати їх коротко, визнавши, що потрібен час розібратись.
3. Вибачитись перед чоловіком, що так сталось, та доброзичливо гарантувати швидке оформлення документів. Після цього дати вказівку підлеглому позитивно вирішити питання.

Секція (Н) включає 3 ситуації, що описують історії взаємовідносин та очікують певних дій для залагодження непорозуміння та підтримання бажаних стосунків. Для оцінювання кожного з 3 способів реагування призначена та сама п'ятибальна шкала (дуже неефективно — дуже ефективно), завдання 3.

Інтерпретація MSCEIT здійснюється на базі еталонів, визначених опитуванням великої кількості людей — понад 2000, включаючи представників населення США, ПАР, Індії, Філіппін, Великобританії, Шотландії та Канади (метод консенсусу), а також підтверджених експертами з емоційного інтелекту. Зауважимо, що й справді неправильних відповідей немає, а кожен з обраних варіантів отримує свою частку в загальних оцінках емоційного інтелекту. Метод консенсусу та метод експертних оцінок, для якого залучено 21 спеціаліста з Міжнародного товариства дослідження емоцій (ISRE) [24, с. 98—99], відображають підхід, який застосовується в цьому тесті для того, щоб виміряти рівень емоційного інтелекту в 15 категоріях: загальний бал, експериментальний (I—II) та стратегічний (III-IV) емоційний інтелект, 4 сфери, 8 (кожен тип завдань).

Формуючи нові завдання для потреб системи державного управління за аналогією з MSCEIT, необхідно застосовувати обидва методи, щоб виявити, які варіанти відповідей підтверджують високий рівень здібностей емоційного інтелекту. В такий спосіб компенсуються можливі ризики недостатнього опрацювання формулювань.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Проблема вдосконалення оцінки рівня емоційного інтелекту полягає в розробці нових інструментів та пристосуванні наявних до потреб різних категорій населення. Взавши за основу MSCEIT, який є найбільш обговорюваним тестом з емоційного інтелекту в науковій літе-

ратурі, ми розглянули трьохкомпонентну систему — модель-методика-завдання. У результаті комплексного аналізу можна зробити висновки щодо наявності кількох особливостей MSCEIT:

— тест призначений для вимірювання рівня емоційного інтелекту відповідно до чотирьохкомпонентної моделі ієрархічного порядку, яка складається з таких сфер, як: сприйняття та розуміння емоцій, управління емоціями та використання їх у мисленні;

— в класифікації моделей вона належить до моделей здібностей, що оцінюють навички та вміння за допомогою завдань, спрямованих на пошук рішень, а не традиційних опитувальників;

— відповідно до методики для інтерпретації результатів використано метод консенсусу, тобто формування еталонів проходженням тесту великими групами людей, які претендують на репрезентативність, а також метод експертних оцінок, для якого залучено спеціалістів з вивчення емоцій;

— вміння та навички емоційного інтелекту підлягають перевірці за допомогою різних видів завдань, починаючи від розпізнавання емоції на обличчі на сприйняття емоцій, завершуючи встановленням ефективності способу реагування в конкретній ситуації для залагодження непорозуміння та підтримання бажаних стосунків — управління емоціями.

Хоча розробку MSCEIT ретельно здійснювали автори моделі, а також вони брали та продовжують брати активну участь в обговоренні якості тесту на сторінках авторитетних журналів, ми виявили декілька фактів, що можуть спонукати україномовну людину обрати один з альтернативних інструментів оцінки рівня емоційного інтелекту, якщо проходження саме цього тесту не є вказівкою.

По-перше, станом на сьогоднішній день MSCEIT не є безкоштовним. Водночас, правласник за умови погодження дозволяє використати тест для наукових досліджень. Він не розміщується у відкритому доступі.

По-друге, ми не знайшли відомостей про україномовну адаптацію. На прикладі підготовки іспаномовної адаптації, згаданому вище, можемо побачити, наскільки ресурсозатратним є цей процес не тільки через подвійний переклад, а й необхідність формування еталонів. Потретьє, завдання тесту забирають досить багато часу та вимагають автоматизованої процедури виконання (онлайн або спеціальне програмне забезпечення). По-четверте, доступними для користувачів Інтернету є інші тести, більш зрозумілі як інструмент оцінювання для нефахівця з психодіагностики.

Разом з тим, варто ще раз наголосити, що якість MSCEIT як тесту з емоційного інтелекту є дуже високою, а принципи його методики, що стали предметом вивчення нашої статті, можна взяти за основу для розробки завдань, що будуть використовуватись під час співбесід з претендентами на посади в системі державного управління та для проходження конкурсу державними службовцями.

Робота виконана в межах проєкту, що фінансується Національним фондом досліджень України: "Оцінка наслідків впливу пандемії Covid-19 на кадровий потенціал України та визначення шляхів їх подолання". Реєстраційний номер 2021.01/0433.

Література:

- Fiori M., Antonakis J. The ability model of emotional intelligence: Searching for valid measures. *Personality and Individual Differences*. Volume 50, Issue 3. 2011. Pp. 329—334. DOI://doi.org/10.1016/j.paid.2010.10.010
- Wayne P. A Study of Emotion. *Developing Emotional Intelligence; Self-Integration; Relating to Fear, Pain and Desire (Theory, Structure of Reality, Problem-Solving, Contraction/Expansion, Tuning In/Coming Out/Letting Go)*. Cincinnati, OH: The Union Institute. 1985. 498 p.
- Soanes D., Sungoh S. Influence of Emotional Intelligence on Teacher Effectiveness of Science Teachers. *Psychology*. 10. 2019. Pp. 1819—1831. DOI://doi.org/10.4236/psych.2019.1013118
- Podolchak N., Bilyk O., Karkovska V., Tsygylyk N. and Vesolovska M. Methods for assessing emotional intelligence: Prospects for application in public administration in Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 21 (2). 2023. Pp. 503—516. DOI://dx.doi.org/10.21511/ppm.21(2).2023.47
- Подольчак Н., Карковська В., Білик О., Цигилик, Н. Оцінювання емоційного інтелекту державних службовців України: порівняльний аналіз методик MSCEIT, Холла, EQ-I. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. № 3. 2022. DOI://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-3-02-01
- Asieieva Y., Trynchuk O., Furman A., Melnichuk I., and Koval K. Emotional intelligence peculiarities of civil servants of Ukraine. *Amazonia Investiga*. Vol. 10. No. 48. 2021. Pp. 129—137. DOI://doi.org/10.34069/AI/2021.48.12.14
- Рєпнова Т. Емоційний інтелект у становленні професійно-особистісних компетенцій лідерів публічної служби. *Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ*. № 16. 2021. С. 173—179.
- Моделі компетенцій державних службовців: наук. розроб. / І. Клименко, Е. Афонін, А. Журавльов, Є. Нужний, В. Гриненко. Київ: НАДУ. 2012. 71 с.
- Fernandez-Berrocal P., Extremera N. Emotional intelligence: A theoretical and empirical review of its first 15 years of history. *Psicothema*. Vol. 18. 2006. Pp. 7—12.
- Gardner H. *Multiple Intelligences: The Theory in Practice*. New York: Basic Books. 1993. 320 p.
- Salovey P., Mayer J. Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*. 9. 1990. Pp. 185—211.
- Mayer J., Salovey P. What is emotional intelligence? In *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications* / P. Salovey, D. Sluyter (eds.). New York: Basic Books. 1997. Pp. 3—31.
- Mayer J., Roberts R., Barsade S. Human Abilities: Emotional Intelligence. *The Annual Review of Psychology*. 59. 2008. Pp. 507—536. DOI://dx.doi.org/10.1146/annurev.psych.59.103006.093646
- Огризко О. Більше, ніж зарплати. Чому потрібна нова організаційна культура державної служби? *Українська правда*. 5 лютого 2020 р. URL://https://www.pravda.com.ua/columns/2020/02/5/7239425/
- Mayer J., Caruso D., Salovey P. The ability model of emotional intelligence: Principles and updates. *Emotion Review*. 8. 2016. Pp. 1—11. DOI://doi.org/10.1177/1754073916639667
- Sambol S., Suleyman E., Scarfo J., Ball M. Distinguishing between trait emotional intelligence and the five-factor model of personality: additive predictive validity of emotional intelligence for negative emotional states. *Heliyon*. 8 (2). 2022. DOI://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e08882
- Petrides K., Mavroveli S. Theory and applications of trait emotional intelligence. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*. 23 (1). 2018. Pp. 24—36.
- Goleman D. An EI-Based Theory of Performance. In *The Emotionally Intelligent Workplace* / C. Cherniss, D. Goleman (eds.). San Francisco, CA: Jossey-Bass. 2001. Pp. 27—44.
- Куценко Я. Емоційний інтелект: проблеми діагностики. *Проблеми сучасної психології*. Випуск 14. 2011. С. 417—426.
- Iliev I. Emotional intelligence measurement selecting. *Journal of Management Sciences and Applications*. 1. 2022. Pp. 18—29.
- Boyatzis R., Goleman D. *Emotional Competence Inventory*. Boston, MA: Hay Resources Direct. 2002. 30 p.
- Maul A. The validity of the Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT) as a measure of emotional intelligence. *Emotion Review*. 4 (4). 2012. Pp. 394—402. DOI://doi.org/10.1177/1754073912445811
- Extremera N., Fernandez-Berrocal P., Salovey P. Spanish version of the Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT). Version 2.0: Reliabilities, age and gender differences. *Psicothema*. 18. 2006. Pp. 42—48.
- Mayer J., Salovey P., Caruso D., Sitarenios G. Measuring Emotional Intelligence with the MSCEIT V2.0. *Emotion*. 3. 2003. Pp. 97—105. DOI://doi.org/10.1037/1528-3542.3.1.97

References:

1. Fiori, M. and Antonakis, J. (2011), "The ability model of emotional intelligence: Searching for valid measures", *Personality and Individual Differences*, vol. 50, no. 3, pp. 329—334.
2. Wayne, P. (1985), *A Study of Emotion. Developing Emotional Intelligence; Self-Integration; Relating to Fear, Pain and Desire (Theory, Structure of Reality, Problem-Solving, Contraction/Expansion, Tuning In/Coming Out/Letting Go)*, The Union Institute, Cincinnati, United States.
3. Soanes, D. and Sungoh, S. (2019), "Influence of Emotional Intelligence on Teacher Effectiveness of Science Teachers", *Psychology*, vol. 10, pp. 1819—1831.
4. Podolchak, N., Bilyk, O., Karkovska, V., Tsygylyk, N. and Vesolovska, M. (2023), "Methods for assessing emotional intelligence: Prospects for application in public administration in Ukraine", *Problems and Perspectives in Management*, vol. 21, pp. 503—516.
5. Podolchak, N., Karkovska, V., Bilyk, O. and Tsygylyk, N. (2022), "Assessment of emotional intelligence of civil servants of Ukraine: comparative analysis of MSCEIT, Hall, EQ-i methods", *Problemy suchasnykh transformatsij. Seriya: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia*, [Online], vol. 3, available at: <http://reicst.com.ua> (Accessed 1 Aug 2023).
6. Asieieva, Y., Trynchuk, O., Furman, A., Melnichuk, I., and Koval, K. (2021), "Emotional intelligence peculiarities of civil servants of Ukraine", *Amazonia Investiga*, vol. 10, no. 48, pp. 129—137.
7. Riepnova, T. (2021), "Emotional intelligence as a basis of professional and personal competences in public service leadership", *Psykhologhiia: real'nist' i perspektyvy. Zbirnyk naukovykh prats' RDHU*, vol. 16, pp. 173—179.
8. Klymenko, I., Afonin, E., Zhurav'ov, A., Nuzhnyj, Ye. and Hrynenko, V. (2012), *Modeli kompetensij derzhavnykh sluzhbovtziv [Models of state officials' competencies]*, NADU, Kyiv, Ukraine.
9. Fernandez-Berrocal, P. and Extremera, N. (2006), "Emotional intelligence: A theoretical and empirical review of its first 15 years of history", *Psicothema*, vol. 18, pp. 7—12.
10. Gardner, H. (1993), *Multiple Intelligences: The Theory in Practice*, Basic Books, New York, United States.
11. Salovey, P. and Mayer, J. (1990), "Emotional intelligence", *Imagination, Cognition, and Personality*, vol. 9, pp. 185—211.
12. Mayer, J. and Salovey, P. (1997), "What is emotional intelligence?", *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications*, Basic Books, New York, United States, pp. 3—31.
13. Mayer, J., Roberts, R. and Barsade, S. (2008), "Human Abilities: Emotional Intelligence", *The Annual Review of Psychology*, vol. 59, pp. 507—536.
14. Ohryzko, O. (2020), "More than salaries. Why is a new organizational culture of the state service needed?", *Ukrains'ka pravda*, available at: [URL://https://www.ppravda.com.ua/columns/2020/02/5/7239425/](https://www.ppravda.com.ua/columns/2020/02/5/7239425/) (Accessed 1 Aug 2023).
15. Mayer, J., Caruso, D. and Salovey, P. (2016), "The ability model of emotional intelligence: Principles and updates", *Emotion Review*, vol. 8, pp. 1—11.
16. Sambol, S., Suleyman, E., Scarfo, J. and Ball, M. (2022), "Distinguishing between trait emotional intelligence and the five-factor model of personality: additive predictive validity of emotional intelligence for negative emotional states", *Heliyon*, [Online], vol. 8, available at: <https://www.cell.com/heliyon/home> (Accessed 1 Aug 2023).
17. Petrides, K. and Mavroveli, S. (2018), "Theory and applications of trait emotional intelligence", *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, vol. 23, pp. 24—36.
18. Goleman, D. (2001), *An EI-Based Theory of Performance*, The Emotionally Intelligent Workplace, Jossey-Bass, San-Francisco, pp. 27—44.
19. Kutsenko, Ya. (2011), "Emotional intelligence: problems of diagnosing", *Problemy suchasnoi psykhologhii*, vol. 14, pp. 417—426.
20. Iliiev, I. (2022), "Emotional intelligence measurement selecting", *Journal of Management Sciences and Applications*, vol. 1, pp. 18—29.
21. Boyatzis, R. and Goleman, D. (2002), *Emotional Competence Inventory*, Hay Resources Direct, Boston, United States.
22. Maul, A. (2012), "The validity of the Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT) as a measure of emotional intelligence", *Emotion Review*, vol. 4, pp. 394—402.
23. Extremera, N., Fernandez-Berrocal, P. and Salovey, P. (2006), "Spanish version of the Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT). Version 2.0: Reliabilities, age and gender differences", *Psicothema*, vol. 18, pp. 42—48.
24. Mayer, J., Salovey, P., Caruso, D. and Sitarenios, G. (2003), "Measuring Emotional Intelligence with the MSCEIT V2.0", *Emotion*, vol. 3, pp. 97—105.

Стаття надійшла до редакції 09.08.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 330.322: 351.711

*В. В. Мамонова,
д. держ. упр., професор, професор кафедри менеджменту і публічного адміністрування,
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0219-3884>*

*О. Є. Сердюкова,
к. держ. упр., доцент кафедри публічного управління, менеджменту та маркетингу,
Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2745-4040>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.165

ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ОБ'ЄКТИ КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ГРОМАД: ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ

*V. Mamonova,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Management and Public Administration,
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
O. Serdiukova,
PhD in Public Administration, Senior Lecturer of the Department
of Public Administration, Management and Marketing,
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv*

ATTRACTING INVESTMENTS TO THE COMMUNAL PROPERTY OBJECTS: PROBLEMS OF TODAY

У статті наведено результати дослідження питань залучення інвестицій в об'єкти комунальної власності в Україні. Проаналізовано прикладні аспекти формування структури комунальної власності. Встановлено проблеми функціонування об'єктів комунальної власності: незадовільний матеріально-фінансовий стан більшості з них у сфері житлово-комунального господарства; відсутність нового будівництва об'єктів житлово-комунального сектору; наявність зруйнованих і пошкоджених об'єктів комунальної власності внаслідок військової агресії проти України; відсутність механізму компенсації за зруйноване (пошкоджене) майно для юридичних осіб, у т. ч. органів місцевого самоврядування та ін. Обґрунтовано пропозиції щодо шляхів інвестування в об'єкти комунальної власності: комунальними підприємствами — за рахунок власних і позичкових коштів; органами місцевого самоврядування — за рахунок коштів місцевого бюджету; українськими інвесторами — бізнес-структурами, господарськими асоціативними об'єднаннями, іншими юридичними і фізичними особами; іноземними інвесторами; через використання механізмів державно-приватного партнерства (у т. ч. концесії); ініціювання створення індустріальних парків; впровадження корпоративного управління комунальними підприємствами як засобу підвищення їх інвестиційної привабливості тощо.

The article presents the research results on the issue of investment attraction to the communally owned objects in Ukraine. It is emphasized that the process of attracting investments to finance communal property objects is very difficult. This is caused by general obstacles in the formation of investment climate in Ukraine, as well as the specifics of communal property as an investment object, in particular, low profitability, potential unprofitability of investments in communal property in the social area, etc. It is noted that in recent years, negative phenomena at communally owned enterprises have intensified, which led to the appearance of 1.4 thousand bankrupt communal enterprises in all regions of Ukraine during 2017–2023. Analyzed the practical aspects of the

formation of the communal ownership structure of communities in Ukraine, which began in the 90s of the XX century. Today, the communal sector includes facilities from various spheres of the community life: housing and communal services, education, culture, health care, physical education and sports, and other areas represented by a small number of facilities in communal ownership (industry, agriculture, trade, transport and communication, construction, supply and sales, etc.). Identified the functioning problems of the communally owned objects: the unsatisfactory material and financial condition of most of them in the field of housing and communal services; lack of new housing construction and utility sector facilities; the presence of destroyed and damaged objects of communal property as a result of military aggression against Ukraine; lack of compensation mechanism for destroyed (damaged) property for legal entities, including local self-government bodies, etc. Substantiated the proposals regarding the ways of investing in communal property objects: by communal enterprises — at the expense of own and borrowed funds; by local self-government bodies — at the expense of the local budget; by Ukrainian investors — business structures, economic initiative associations, other legal entities and individuals; foreign investors; through the use of public-private partnership mechanisms (including concessions); initiating the creation of industrial parks; implementation of corporate management of utility enterprises as a means of increasing their investment attractiveness, etc.

Ключові слова: комунальна власність, структура, інвестиції, державно-приватне партнерство, концесія, індустріальний парк, корпоративне управління.

Key words: communal property, structure, investment, public-private partnership, concession, industrial park, corporate management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Комунальна власність займає особливе місце в здійсненні місцевого самоврядування, оскільки є його матеріальною і фінансовою базою на відповідній території, основою місцевого господарства громади, формуючи її комунальний сектор. Без неї неможливо уявити собі життєдіяльність територіальних громад, оскільки комунальна власність є і джерелом наповнення місцевого бюджету, і основою функціонування населеного пункту та задоволення потреб мешканців громади, і джерелом розвитку населеного пункту завдяки процесам її відновлення, а також процесам реформування її структури та відчуження.

Згідно із законодавством, до комунальної власності відноситься велика кількість об'єктів, які мають різні джерела походження, різне призначення і різну галузеву належність — це і природні ресурси, і рухоме і нерухоме майно, і підприємства і організації як виробничої, так і невиробничої сфери, і доходи місцевого бюджету, і майнові і немайнові права тощо. Тому процес управління комунальною власністю є дуже складним і потребує цілого комплексу механізмів управління, які враховували специфіку кожної категорії об'єктів права комунальної власності.

Стан комунального господарства громад сьогодні характеризується недостатнім матеріально-фінансовим забезпеченням (а житлово-комунальний сектор взагалі знаходиться у кризовому стані), тому, як і в цілому місцева економіка, його підприємства, організації, установи потребують інвестиційних ресурсів, оскільки саме інвестиції є рушійною силою не тільки створення додаткових матеріальних активів та економічного зростання громади, збільшення надходжень до бюджету, а і забезпечення належного рівня надання жителям громади комунальних послуг та якості надання соціальних по-

слуг — з освіти, охорони здоров'я, культури, спорту, соціального захисту тощо. При цьому можливості місцевих бюджетів щодо здійснення капітальних інвестицій є вельми обмеженими. Процес залучення інвестицій до фінансування об'єктів комунальної власності є дуже непростим, що викликано як загальними перешкодами формування інвестиційного клімату в Україні, так і специфікою комунальної власності як об'єкта інвестування, зокрема — низькою доходністю і навіть потенційною збитковістю інвестицій в об'єкти права комунальної власності в соціальній сфері.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематику інвестування в комунальну власність не можна вважати розповсюдженим предметом наукових досліджень. Частина існуючих публікацій присвячена загальним питанням стану інвестиційних процесів в Україні (Б. Данилишин, М. Кравченко та ін.), інша — бюджетним інвестиціям (Ю. Ганущак, О. Кириленко, В. Кравченко, І. Луніна та ін.). Ще одним напрямом дослідження є управління житлово-комунальним господарством як складовим компонентом комунальної власності (І. Драган, Н. Олійник, О. Парубець, В. Толуб'як та ін.). Окремо досліджуються проблеми застосування механізму державно-приватного партнерства в комунальному секторі місцевої економіки (М. Забаштанський, Т. Коляда, О. Ольшанський та ін.). Отже, питання залучення інвестицій до об'єктів комунальної власності все ще залишається не до кінця дослідженим.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування пропозицій щодо шляхів залучення інвестицій в об'єкти комунальної влас-

К-сть збанкр. КП

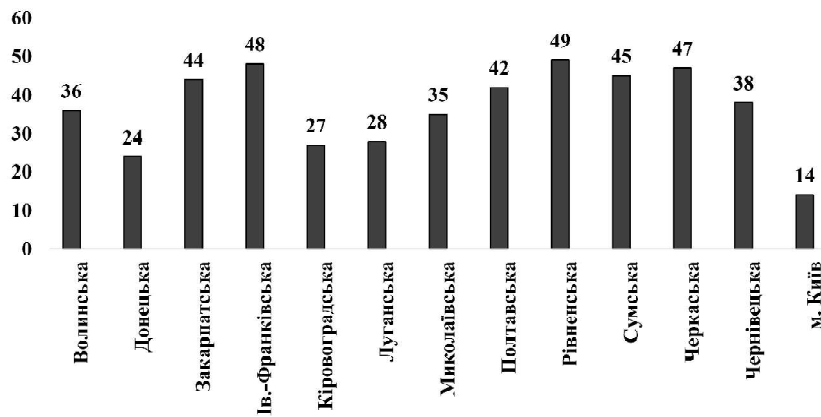

Рис. 1. Розподіл збанкрутілих у 2017–2023 рр. комунальних підприємств (КП) у першій групі регіонів України

Джерело: побудовано авторками на основі [2].

ності на підставі аналізу прикладних аспектів формування структури комунальної власності в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В останні роки посилилися негативні явища на підприємствах комунальної власності, що призвело до визнання неплатоспроможними протягом 2017–2023 рр. 1,4 тис. комунальних підприємств в усіх регіонах України. За даними "Опендатабот — відкриті дані" [2] всі області за кількістю збанкрутілих комунальних підприємств (КП) впорядковано у 3 групи: 1) від 0 до 49 збанкрутілих КП, 2) від 50 до 99 збанкрутілих КП, 3) більше 100 збанкрутілих КП. На рис. 1 і рис. 2 наведено діаграми розподілу кількості збанкрутілих комунальних підприємств за першою і другою групами регіонів. До третьої групи увійшла одна Дніпропетровська область, кількість збанкрутілих КП в якій за останні 7 років склала 152 підприємства, що значно перевищує аналогічний показник по інших регіонах.

Як видно з наведених даних, найменша кількість КП, що увійшли у процес ліквідації, припадає на м. Київ, Донецьку, Кіровоградську та Луганську області (рис. 1), а найбільша (без врахування Дніпропетровської обл.) — на Київську, Львівську, Харківську і Одеську області (рис. 2). Отже, питання залучення інвестицій до розвитку комунальних підприємств з роками загострюється.

У цілому в економіці України, за даними Держстату України, головним джерелом капітальних інвестицій є власні кошти підприємств і організацій (у 2021 р. вони склали 68,6% від загального обсягу капітальних інвестицій), крім того, це кошти державного бюджету (9,2% у 2021 р.) та місцевих бюджетів (8,4% у 2021 р.) [1]. Проте, коли йдеться про об'єкти права комунальної власності, такий підхід сьогодні не може бути реалізованим, оскільки комунальна власність має дуже специфічну структуру.

Комунальний сектор в Україні сьогодні включає в себе житлово-комунальне господарство, освіту, культуру, охорону здоров'я, фізкультуру і спорт та інші сфери, що представлені незначною кількістю об'єктів в комунальній власності (промисловість, сільське господарство, торгівля, транспорт і зв'язок, будівництво, постачання і збут тощо). Проте, співвідношення питомої ваги об'єктів кожної галузі в загальній структурі комунального господарства в різні часи становлення української держави з 1991 р. змінювалось.

Процес формування комунальної власності територіальних громад розпочався на початку 90-х років відповідно до Законів УРСР "Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування" та "Про власність", а також постанови Кабінету Міністрів України "Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною власністю)", якою було визначено перелік об'єктів державного майна України, що передавалось до власності адміністративно-територіальних одиниць та встановлено порядок розмежування майна між власністю областей, міст, районів та інших адміністративно-територіальних одиниць. В той час на підставі зазначених нормативно-правових актів місцеві ради народних депутатів, виконуючи свої повноваження, затверджували перелік об'єктів комунальної власності відповідних населених пунктів [8].

Сьогодні в Україні комунальна власність створюється шляхом безоплатної передачі майна із державної власності, власності інших громад, суб'єктів інших форм власності, а також придбання органами місцевого самоврядування майна відповідно до порядку, визначеного чинним законодавством України.

Важливим сучасним етапом формування структури комунальної власності територіальних громад, стали де-

К-сть збанкр. КП

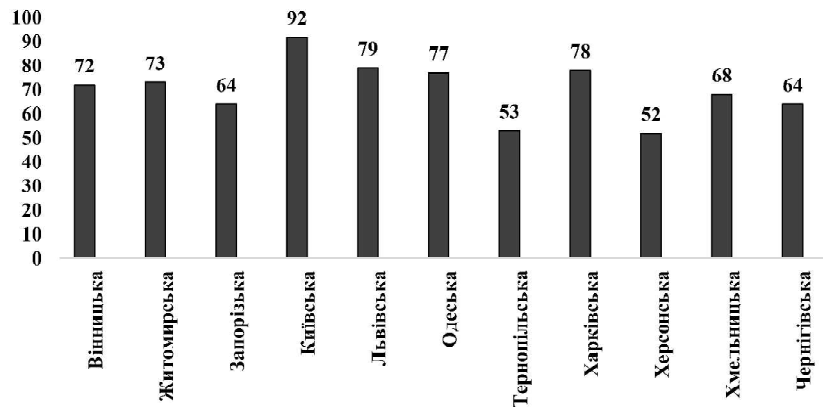

Рис. 2. Розподіл збанкрутілих у 2017–2023 рр. комунальних підприємств (КП) у другій групі регіонів України

Джерело: побудовано авторками на основі [2].

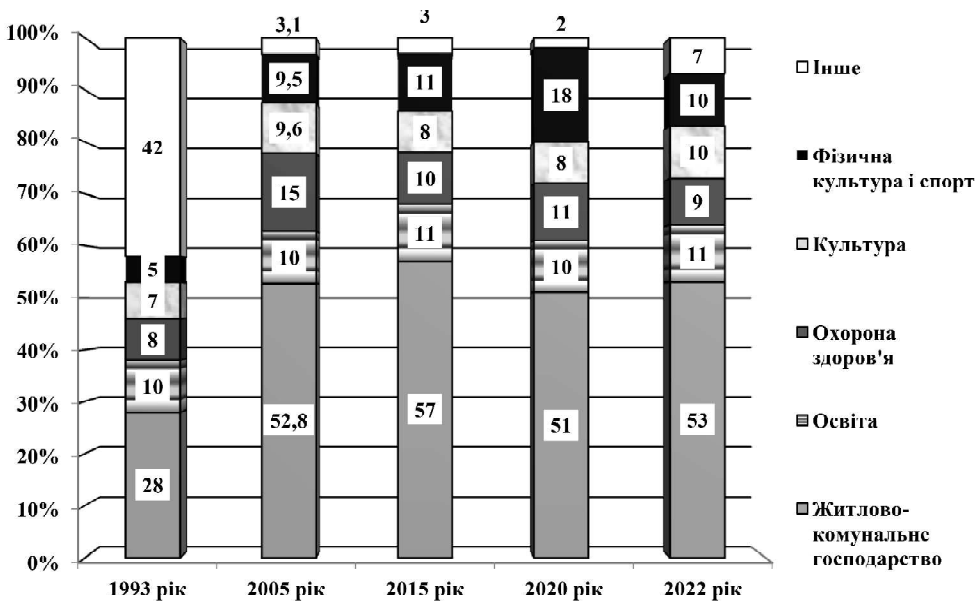

Рис. 3. Формування структури комунальної власності Северодонецької міської територіальної громади Луганської області у 1993–2022 рр.

Джерело: побудовано авторками.

централізація управління та реформування місцевого самоврядування, що розпочалися у 2015 р. відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 01.04.2014 р. та Закону України "Про добровільне об'єднання територіальних громад". У процесі здійснення реформ громади отримали значну кількість майна громад, які фактично приєднувались до адміністративного центру знов створеної громади, при чому значна кількість такого майна знаходилась в незадовільному стані та вимагала суттєвих вкладень щодо його відновлення, утримання та забезпечення функціонування.

Для кращого розуміння проблематики інвестування в об'єкти комунальної власності здійснено стислий огляд формування структури комунальної власності територіальних громад в Україні на прикладі Северодонецької міської територіальної громади Луганської області, що наведено на рис. 3.

Зазначимо, що структура комунальної власності в Северодонецькій громаді, як і в інших українських громадах, формувалась відповідно до процедур, визначених зазначеними вище нормативно-правовими актами, а під час здійснення реформування місцевого самоврядування — також на виконання постанови Верховної Ради України від 17.07.2020 № 3650 "Про утворення та ліквідацію районів", розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.04.2020 № 486-р "Про затвердження перспективного плану формування територій громад Луганської області". За результатами реформи до територіальної громади міста Северодонецька Луганської обл., що є містом обласного значення, а з 2014 р. виконувало функції обласного центру, приєднано 15 сіл та 4 селища міського типу, які і утворили Северодонецьку міську територіальну громаду Северодонецького району Луганської обл.

За діаграмою, наведеною на рис. 3, чітко прослідковується тенденція до зміни структури комунальної влас-

ності громади за весь період її формування. У 1993 р. найбільшу питому вагу в ній серед об'єктів комунального господарства займала категорія "Інші", до якої, зокрема, увійшли об'єкти сфер торгівлі, громадського харчування та побутового обслуговування, а в подальшому, починаючи з 2005 р. і вже до сьогодні, найбільшу питому вагу в загальній структурі комунальної власності громади займають об'єкти житлово-комунального господарства. Сьогодні об'єкти категорії "Інші" займають найменшу питому вагу в загальній структурі комунальної власності. На першому етапі формування комунальної власності в Україні об'єкти цієї сфери

були найбільш представлені в загальній структурі комунальної власності громади, оскільки набули права комунальної власності відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 05.11.1991 № 311 "Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною власністю)" і перейшли із загальнодержавної власності до комунальної власності громад.

В процесі формування комунальної власності Северодонецької міської територіальної громади питома вага об'єктів торгівлі, громадського харчування та побутового обслуговування зменшилась майже в 6 разів. Така тенденція пов'язана з процесами реформування комунальної власності та трансформацією об'єктів цих сфер в приватну власність, оскільки, як свідчить досвід, найкраще функціонувати вони можуть у приватній власності та в конкурентному середовищі.

З 2005 по 2022 рр. прослідковується тенденція зниження питомих ваг об'єктів охорони здоров'я. Це обумовлено передачею об'єктів сфери охорони здоров'я комунальної власності Северодонецької громади в державну власність та у спільну власність громад Луганської області у 2015 р., коли до міста Северодонецьк були переміщені всі заклади охорони здоров'я з міста Луганськ. Разом з цим, у 2021 р. в процесі реформи місцевого самоврядування внаслідок приєднання сільських та селищних громад до Северодонецької громади до комунальної власності Северодонецької міської громади було передано 2 амбулаторії сімейної медицини та 4 фельдшерських пункти.

Питома вага об'єктів культури за цей період збільшилась майже в півтори рази, зокрема на це вплинула безоплатне прийняття об'єктів культури від спільної власності територіальних громад сіл, селищ міст Кремінського та Новоайдарського районів, а саме: музею, бібліотечних філій та сільських клубів. Для якісного

функціонування та належного проведення святкових заходів успішно функціонували міські палаци культури, галереї мистецтв, музичні школи, художня школа, міські бібліотеки тощо, які набули права комунальної власності у 1993 р.

Питома вага об'єктів фізичної культури і спорту в 2022 р. порівняно з 1993 р. збільшилась у 2 рази. Це пояснюється забезпеченням функціонування дитячо-юнацький спортивних шкіл, фізкультурно-спортивних клубів, різних спортивних секцій, відновлення стадіонів, спортивних майданчиків, басейнів. В дитячо-юнацьких спортивних школах культивується 25 видів спорту, що фінансуються з місцевого бюджету. Варто відмітити, що завдяки розгалуженій системі спортивних закладів вихованці спортивних шкіл Сєверодонецької міської територіальної громади високо оцінюються на міжнародних змаганнях. Крім того, протягом 2015—2022 рр. до комунальної власності безоплатно перейшли від міжнародних донорів 3 об'єкти спортивного призначення, збудовані за їх кошти. В процесі приєднання громад внаслідок реформи місцевого самоврядування спортивних об'єктів до комунальної власності Сєверодонецької міської територіальної громади передано не було.

У формуванні структури комунальної власності у 2022 р. освіта займає 11% питомої ваги серед усіх об'єктів комунального господарства громади. Збільшення об'єктів цієї сфери відбулося у 2021 р. за результатами децентралізації та реформи місцевого самоврядування. Так, комунальною власністю Сєверодонецької міської територіальної громади стали ще 2 заклади початкової освіти, 3 заклади середньої освіти, а також 4 дошкільних заклади.

Найбільшу питому вагу в структурі комунальної власності традиційно займають об'єкти житлово-комунального господарства. Порівнюючи структуру комунальної власності у 1993 та 2022 рр., можна відслідкувати тенденцію збільшення питомої ваги житлово-комунального господарства як основного сектору місцевого господарства. Нового будівництва об'єктів житлово-комунального сектору протягом усього періоду з 1993 по 2022 рр. не було, збільшення таких об'єктів в комунальній власності громади відбувалось за рахунок передачі житлових будинків відомчого підпорядкування державних та приватних юридичних осіб, а також внаслідок децентралізації (26 об'єктів житлово-комунального господарства).

Отже, станом на 23 лютого 2022 р. у Сєверодонецькій міській територіальній громаді функціонувало 24 комунальних підприємства різного напрямку діяльності, найбільшу питому вагу з яких займають підприємства житлово-комунального сектору господарювання (60 % від загальної кількості комунальних підприємств у місті).

Основними проблемами щодо управління комунальною власністю міста є незадовільний стан великої кількості об'єктів комунальної власності, що не відповідають вимогам сучасного міста, недостатність коштів в місцевих бюджетах на її відновлення, недосконалість чинного законодавства що способів використання комунальної власності, нестабільна політична ситуація, військова агресія РФ, зруйновані та пошкоджені об'єкти комунальної власності внаслідок такої агресії, недо-

статність кваліфікованих кадрів з відповідною освітою та досвідом в цій сфері, корупційна складова в процесах управління майном та інші.

Також гострою проблемою сьогодення є поганий стан об'єктів державної власності, які знаходяться на території громад, що не використовуються та поступово руйнуються, мають непривабливий вигляд та не вписуються в загальний образ населеного пункту. Багато таких об'єктів знаходяться на балансовому обліку державних підприємств, які знаходяться в стадії ліквідації або банкрутства. Серед таких об'єктів є і укриття, передача яких до комунальної власності територіальних громад здійснюється в примусовому порядку за рішенням суду фактично всупереч Цивільному кодексу [10, ст. 203, 319, 328] та Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" [6, ст. 60, 67] без передачі громадам необхідних фінансових ресурсів на їх відновлення та утримання в належному стані.

Крім того, досі відсутній механізм компенсації за зруйноване пошкоджене майно для юридичних осіб, до яких відносяться і органи місцевого самоврядування, що представляють інтереси територіальних громад, тому на постраждалих територіях, які підконтрольні українському законодавству. Вони вимушені відновлювати знищені або пошкоджені об'єкти права комунальної власності самотужки або шукати інвесторів серед міжнародних донорських організацій. Також немає сьогодні функціоналу в застосунку "Дія", де б юридичні особи, зокрема органи місцевого самоврядування могли подавати інформаційні повідомлення та заяви на отримання компенсації за пошкоджене/зруйноване майно внаслідок військової агресії РФ. Відсутня навіть можливість для реєстрації юридичних осіб в застосунку "Дія". Все це порушує права територіальних громад на отримання компенсації за зруйноване/пошкоджене майно та здійснення володіння, користування та розпорядження комунальним майном. На наш погляд, такий механізм повинен обов'язково бути розроблений якомога швидше та створений відповідний функціонал в застосунку "Дія".

Актуальною сьогодні також є проблема інвестицій в комунальну власність населених пунктів. Обмеженість коштів в місцевих бюджетах та значний обсяг об'єктів міського господарства, вимоги до обліку сучасного міста, що відповідає європейським стандартам, не дає можливість належним чином відновлювати та утримувати об'єкти комунальної власності, які громада отримала у спадок від радянської держави. Нового будівництва об'єктів комунальної власності з 90-х рр. ХХ ст. за кошти місцевих бюджетів громад населених пунктів, які не є обласними центрами, майже не відбувалось.

Останнім часом інвестування в розвиток населених пунктів через відновлення об'єктів комунальної власності здійснювалось чотирма шляхами: за кошти міжнародних донорів через міжнародні або громадські організації, за рахунок коштів державного бюджету за різними державними програмами, за кошти бізнесу для об'єктів комунальної власності, що отримані в оренду, концесію або за результатами реформування шляхом приватизації та за кошти місцевих бюджетів (у незначній сумі). При цьому території, де з 2015 р. були введені військово-цивільні адміністрації або з 2022 р. військові

адміністрації, відповідно до законодавчих актів втратили можливість відчужувати своє майно в приватну власність та надавати його в оренду на строк понад 5 років для військово-цивільних адміністрацій та на строк понад 1 рік для військових адміністрацій [3, ст. 4; 7, ст. 15].

Дієвим способом залучення інвестицій в комунальний сектор господарювання населених пунктів, що широко застосовується в світі, є концесія. Нагадаємо, що згідно із законодавством, концесія є однією з форм здійснення державно-приватного партнерства (ДПП), яка передбачає надання власником концесіонеру "права на створення та/або будівництво (нове будівництво, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт та технічне переоснащення), та/або управління (користування, експлуатацію, технічне обслуговування) об'єктом концесії, та/або надання суспільно значущих послуг у порядку та на умовах, визначених концесійним договором, а також передбачає передачу концесіонеру переважної частини операційного ризику, що охоплює ризик попиту та/або ризик пропозиції" [5, ст. 1]. Проте, на жаль, в Україні досі відсутній позитивний досвід надання в концесію об'єктів права комунальної власності.

За даними центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні станом на 01.01.2023 на умовах ДПП укладено 193 договори, з яких реалізується 18 договорів (9 — концесійних договорів, 5 — договорів про спільну діяльність, 4 — інші договори), 162 договори не реалізується (116 — не виконується, 46 — розірвані / закінчився термін дії), 13 призупинені у зв'язку зі збройною агресією російської федерації. Найбільше договорів ДПП (по 3 договори) укладено в Львівській та Закарпатській області в сферах виробництва, транспортування і постачання тепла та розподілу і постачання природного газу, збору, очищення і розподілення води, а також в сфері охорони здоров'я, по 2 договори укладені в Дніпропетровській, Запорізькій, Київській областях, та по 1 — в Житомирській, Кіровоградській, Одеській, Полтавській та Чернігівській областях [9].

Отже, сфери теплопостачання, водопостачання та водовідведення завжди були найбільш привабливими для здійснення інвестицій приватним партнером щодо об'єктів комунальної власності через особливості функціонування та затребуваність цих сфер життєзабезпечення. Проте, досвід укладення концесійних договорів на об'єкти комунальної власності (сьогодні 84 % загальної кількості всіх укладених в Україні договорів ДПП не є чинними з різних причин, наведених вище, у тому числі й через дострокове розірвання, при тому, що концесія є довготривалою формою відносин та укладається строком від 5 до 50 років [5, ст. 3]).

На наш погляд, така негативна тенденція викликана низкою причин: недосконалість чинного законодавства, що регулює відносини в цій сфері, не зважаючи на прийняття у 2019 р. нового Закону України "Про концесію", високі ризики, які несуть і концесіодавець, і концесіонер — у першу чергу фінансові; а також невисокий рівень культури відносин між державним і приватним сектором в процесі їх здійснення; недобросовісність приватного партнера, коли основною метою діяльності об'єкта він ставить отримання прибутку, а не забезпечення населення життєво необхідними послугами; ви-

сокий рівень кредиторської заборгованості об'єкту концесії, у т. ч. перед державою, що вимагає великих капітальних вкладень на самому початку концесійних відносин, поряд з інвестиційним вкладенням в об'єкт концесії; нестабільна політична ситуація в громаді, що має своєрідний негативний вплив на діяльність приватного партнера; корупційна складова; недосконалість тарифного законодавства та непопулярність тарифних рішень, враховуючи соціальну спрямованість діяльності об'єктів; неможливість швидкого повернення об'єкта з концесії, оскільки підприємство, цілісний майновий комплекс якого передається в концесію, у разі дострокового припинення концесійного договору за рішенням суду підлягає ліквідації, що несе суттєві ризики для громади у частині надання життєво необхідних послуг. На жаль, у Законі України "Про концесію" відсутні гарантії прав громади та концесіодавця, хоча є гарантії прав концесіонера і гарантії прав кредитора [5, ст. 36, 37].

Означені питання потребують врегулювання на державному рівні шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів або внесення певних змін вже в існуючі. Також сьогодні суттєвою проблемою прийняття локальних нормативно-правових актів місцевого рівня є висновки Державної регуляторної служби України, що унеможливають прийняття таких документів на місцевому рівні з формулюванням щодо відсутності прямих норм в законодавчих актах щодо розробки таких документів на місцевому рівні. Проте, на державному рівні вони не врегульовані, бо закон і не може передбачати всі ситуації, що виникають в процесі конкретної концесійної діяльності, а також певні місцеві особливості здійснення концесійних відносин.

Індустріальні парки також мають стати майданчиками залучення інвестицій в об'єкти комунальної власності, оскільки згідно із Законом України "Про індустріальні парки" (який прийнятий ще у 2012 р.) ініціаторами створення індустріального парку на землях комунальної власності можуть бути органи місцевого самоврядування.

Широке впровадження корпоративного управління комунальними підприємствами також має сприяти підвищенню інвестиційної активності в комунальному секторі.

На стимулювання залучення інвестицій в економіку України, спрямований Закон України "Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні" від 17.12.2020 № 1116-IX. Він передбачає підтримку українських та іноземних інвесторів у певних секторах економіки, серед яких визначено транспорт, поводження з відходами, освіту, культуру, охорону здоров'я тощо [4, ст. 5], тобто ті сфери, в яких функціонують і об'єкти права комунальної власності.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, за результатами проведеного дослідження проблематики залучення інвестицій в об'єкти права комунальної власності встановлено низку проблем у функціонуванні об'єктів права комунальної власності, серед яких — незадовільний матеріально-фінансовий стан більшості з них у сфері житлово-комунального господарства; відсутність нового будівництва об'єктів житлово-

комунального сектору; наявність зруйнованих і пошкоджених об'єктів комунальної власності внаслідок військової агресії проти України; відсутність механізму компенсації за зруйноване (пошкоджене) майно для юридичних осіб, у т. ч. органів місцевого самоврядування тощо.

Управління комунальною власністю сьогодні має спрямовуватися на залучення інвесторів щодо оновлення її матеріальної бази. Таке інвестування може здійснюватися різними шляхами: комунальними підприємствами — за рахунок власних і позичкових коштів; органами місцевого самоврядування — за рахунок коштів місцевого бюджету; українськими інвесторами — бізнес-структурами, господарськими асоціативними об'єднаннями, іншими юридичними і фізичними особами; іноземними інвесторами; через використання механізмів державно-приватного партнерства (у т. ч. концесії); ініціювання створення індустріальних парків; впровадження корпоративного управління комунальними підприємствами як засобу підвищення їх інвестиційної привабливості тощо. При цьому доцільно розробляти індивідуальну траєкторію співпраці з інвесторами в залежності від категорії об'єкта комунальної власності — економічного чи соціального.

Напрямами подальших досліджень можуть стати наукові розвідки інвестиційної спроможності територіальної громади, формування її інвестиційного профіля.

Література:

1. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування у січні — грудні 2021 року: Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ibd/kindj/arh_kindj_2021_u.html (дата звернення: 01.08.2023).
2. Понад 1,4 тисячі комунальних підприємств збанкрутували в Україні за 10 років. 24.07.2023. URL: <https://opendatobot.ua/analytics/municipal-enterprise-bankruptcy> (дата звернення: 01.08.2023).
3. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 03 лютого 2015 року. № 141-VIII. Дата оновлення: 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19> (дата звернення 05.08.2023).
4. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17 грудня 2020 року № 1116-IX. Дата оновлення: 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20> (дата звернення 05.08.2023).
5. Про концесію: Закон України від 03 жовтня 2019 року № 155-IX. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20> (дата звернення 05.08.2023).
6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Дата оновлення: 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 01.08.2023).
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. Дата оновлення: 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення 05.08.2023).
8. Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць

(комунальною) власністю: постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 1991 року № 311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311-91-п> (дата звернення 01.08.2023).

9. Стан здійснення ДПП в Україні: Міністерство економіки України. 26.01.2023. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini> (дата звернення 06.08.2023).

10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Дата оновлення: 10.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.08.2023).

References:

1. The official site of the State Statistics Service of Ukraine (2021), "Capital investments by sources of financing in January-December 2021", available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ibd/kindj/arh_kindj_2021_u.html (Accessed 1 August 2023).
 2. The Opendatobot (2023), "Over 1,400 utility companies have gone bankrupt in Ukraine over the past 10 years", available at: <https://opendatobot.ua/analytics/municipal-enterprise-bankruptcy> (Accessed 1 August 2023).
 3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On military-civilian administration", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19> (Accessed 5 August 2023).
 4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "On state support of investment projects with significant investments in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20> (Accessed 5 August 2023).
 5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On concession", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20> (Accessed 5 August 2023).
 6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (Accessed 1 August 2023).
 7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On the legal regime of martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (Accessed 5 August 2023).
 8. Cabinet of Ministers of Ukraine (1991), "On the demarcation of state property of Ukraine between national (republican) property and property of administrative territorial units (communal) property", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311-91-п> (Accessed 1 August 2023).
 9. The official site of the Ministry of Economy of Ukraine (2023), "State of implementation of PPP in Ukraine", available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini> (Accessed 6 August 2023).
 10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "Civil Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (Accessed 1 August 2023).
- Стаття надійшла до редакції 09.08.2023 р.*

*Н. О. Васюк,
к. держ. упр., доцент, докторант кафедри національної економіки та публічного управління
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8493-6644>
Л. А. Гаєвська,
д. держ. упр., професор, професор кафедри національної економіки та публічного управління
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1463-9481>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.172

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ: ОРГАНІЗАЦІЙНО- ПРАВОВІ ЗАСАДИ

*N. Vasiuk,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Doctoral student of the Department of National Economy
and Public Administration, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
L. Gaievska,
Doctor of Public Administration, Professor,
Professor of the Department of National Economy and Public Administration,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman*

IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY OF COUNTERING DISINFORMATION IN UKRAINE: ORGANIZATIONAL AND LEGAL BASIS

У статті досліджено організаційно-правові засади реалізації державної політики протидії дезінформації в Україні та надано пропозиції щодо вдосконалення механізмів її реалізації.

Визначено, що в сучасних умовах російської військової агресії, інформаційної війни, а також розвитку цифрових технологій питання забезпечення інформаційної безпеки та протидії дезінформації набувають важливого значення.

Наголошено, що у 2021 р. створено Центр протидії дезінформації, основною метою якого є забезпечення реалізації заходів щодо протидії всім загрозам національній безпеці та національним інтересам в інформаційній сфері, а також забезпечення інформаційної безпеки України та ін.

Окреслено, що ЄС визначає дезінформацію однією з найбільших загроз для Європи, тому авторами проаналізовано міжнародні нормативно-правові акти щодо реалізації державної політики у сфері протидії дезінформації.

Визначено, що розроблення стратегій удосконалення механізмів державної політики протидії дезінформації має формуватися на основі ефективного та якісного правового забезпечення. З огляду на це у статті проаналізовано законодавство України з позиції забезпечення інформаційної безпеки та ін.

Встановлено, що питання державної політики протидії дезінформації регулюються значною частиною нормативно-правових актів в контексті конституційних гарантій права на інформацію, захисту інформації, а також забезпечення інформаційної безпеки та розвитком медіазаконодавства. Доведено, що чинним законодавством України не визначено поняття "дезінформація" та "протидія дезінформації".

Зроблено висновок, що основними заходами з протидії дезінформації є розвиток критичного мислення у населення та формування навичок медіаграмотності. З огляду на це пропонується розробити та затвердити проєкт Стратегії з медіаграмотності.

З метою удосконалення механізмів реалізації державної політики протидії дезінформації необхідно розробити стратегічні напрями (Стратегію) протидії дезінформації, забезпечення цифрової безпеки, в тому числі і засобами штучного інтелекту (розуму).

The article explores the organizational and legal framework for the implementation of the state policy of counteracting disinformation in Ukraine and proposals for improving the mechanisms for its implementation are presented.

It has been determined that in the modern conditions of Russian military aggression, information warfare, as well as the development of digital technologies, the issues of ensuring information security and countering disinformation are becoming important.

It was noted that in 2021 the Center for Counteracting Disinformation was established, the main purpose of which is to ensure the implementation of measures to counter all threats to national security and national interests in the information sphere, as well as ensuring the information security of Ukraine and the like.

It is clearly noted that the EU defines disinformation as one of the biggest threats to Europe, therefore, the authors analyzed international legal acts on the implementation of state policy in the field of countering disinformation.

It is determined that the development of strategies for improving the mechanisms of state policy to counter disinformation should be formed on the basis of effective and high-quality legal support. Given this, the article analyzes the legislation of Ukraine from the standpoint of ensuring information security and the like.

It has been established that the issues of the state policy of counteracting disinformation are regulated by a significant part of the regulatory legal acts in the context of constitutional guarantees of the right to information, information protection, as well as ensuring information security and the development of media legislation. It is proved that the concepts of "disinformation" and "counteraction to disinformation" are not defined by the current legislation of Ukraine.

It is concluded that the main measures to counter disinformation are the development of critical thinking among the population and the formation of media literacy skills. With this in mind, it is proposed to develop and approve project Strategy for Media Literacy.

In order to improve the mechanisms for implementing the state policy of countering disinformation, it is necessary to develop strategic directions (strategy) for countering disinformation, ensuring digital security, including by means of artificial intelligence (mind).

Ключові слова: дезінформація, протидія дезінформації, фейкова інформація, інформаційна безпека, кібербезпека, медіаграмотність, державна політика протидії дезінформації, механізми реалізації державної політики протидії дезінформації, організаційно-правове забезпечення реалізації державної політики протидії дезінформації.

Key words: disinformation, countering disinformation, fake information, information security, cybersecurity, media literacy, government policy to counter disinformation, mechanisms for implementing the state policy of counteracting disinformation, organizational and legal support for the implementation of the state policy of counteracting disinformation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах розвитку цифрових технологій дезінформація є одним із основних загроз для всіх країн світу [1] і для України, зокрема, враховуючи російську військову агресію та сучасну інформаційну війну.

Дезінформація та фейкові новини, які викликають невизначеність та паніку у населення України, а також застосування медіа-платформ і соціальних мереж з метою поширення дезінформації та маніпулювання національною свідомістю виокремлюють як основні загрози, що відбуваються в інформаційній війні [2].

На сьогодні, з початком повномасштабної російської агресії проти України, ще більше зросла потреба в захисті громадян та їх персональних даних в інформаційному просторі. Це і кіберзахист, і — стійкість до дезінформації та її впливу на свідомість людини. Отже, основними навичками під час воєнного стану, які потрібно

удосконалювати, є вміння побудови власного цифрового захисту, розвивати критичне мислення, а також збереження емоційної та психологічної стійкості, а також і стресостійкості [3].

Слід зазначити, що чіткого поняття "дезінформація" не визначено у нормативно-правових актах [1], тож можемо погодитися, що основною ознакою дезінформації, яка відрізняється від поняття "недостовірна інформація", є умисел на її створення і поширення. Іншими словами "дезінформація" — це маніпулятивна інформація, неправдива, оманлива, яка створена навмисне задля політичних, економічних або інших вигод [4].

В зв'язку з цим актуальності набувають питання організаційно-правових засад реалізації державної політики протидії дезінформації.

Актуальність досліджуваного питання підтверджується й тим, що у 2021 році Указом Президента Ук-

раїни було затверджено положення про Центр протидії дезінформації, який створено рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року "Про створення Центру протидії дезінформації", уведеного в дію Указом Президента України від 19 березня 2021 року № 106. Основна мета діяльності Центру протидії дезінформації полягає в забезпеченні реалізації заходів щодо протидії всім загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері; забезпеченні інформаційної безпеки України; виявленні та протидії дезінформації; ефективній протидії пропаганді та деструктивним інформаційним впливам і кампаніям; запобіганні спробам маніпулювання громадською думкою [5].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемним питанням державної політики в інформаційній сфері присвячені праці Т. Джиги, Т. Запорожець, О. Карпенка, А. Осьмака, В. Троня, С. Чукут та ін.

Різноманітним напрямом дослідження питань правового забезпечення інформаційної безпеки та протидії дезінформації, фейкам присвячено праці Р. Басенко, М. Гребенюк, Ю. Довгаль, О. Звоздецька, А. Кравченко, Б. Леонов, А. Марущак, О. Тронько, Р. Шаравара Р. Черниш, Д. Чумаш, та ін.

Так, А. Марущак проаналізував передумови формування правових механізмів протидії дезінформації в соціальних медіа у контексті національної безпеки. Автор зазначає, що формування цих механізмів необхідно здійснювати на базі конституційних принципів свободи слова із законодавчим закріпленням виключного переліку їх можливих обмежень у соціальних медіа з метою забезпечення національної безпеки [6].

Р. Черниш здійснює порівняльний аналіз правового досвіду країн Європейського Союзу у сфері протидії поширенню фейкової інформації та зазначає, що однією з основних загроз для всіх країн світу стає системна та триваюча дезінформація, тому керівництвом Євросоюзу здійснюються поступальні кроки для запобігання її поширенню [7].

О. Звоздецька присвячує свої праці аналізу базових документів Європейського Союзу у сфері протидії дезінформації в європейському інформаційному просторі, а також зазначає, що відповідні державні органи влади часто мають обмежені технічні можливості для виявлення, аналізу, моніторингу дезінформації [8].

МЕТА СТАТТІ

Дослідити організаційно-правові засади реалізації державної політики протидії дезінформації в Україні та виробити практичні рекомендації щодо розвитку механізмів її реалізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основні завдання формування і реалізації державної політики протидії дезінформації в Україні входять до компетенції таких органів державної влади як Рада національної безпеки і оборони України (функції та компетенція визначені в Законі України "Про Раду національної безпеки і оборони України" та ін.)¹, Міністерство закордонних справ (основні завдання визначені в Положенні)², Міністерство оборони України (основні завдання визначені в Положенні)³, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (основні завдання, повноваження та обов'язки визначені в Законі України "Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України")⁴, Департамент кіберполіції (основні завдання визначені в Законі України "Про Національну поліцію")⁵, Міністерство культури та інформаційної політики України (основні завдання визначені в положенні)⁶, Міністерство цифрової трансформації України (основні завдання та повноваження міністерства та Директорату з розвитку кіберзахисту інформаційної інфраструктури і цифрових технологій безпеки визначені положеннями)⁷, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (Управління інформаційної політики, основними завданнями якого є здійснення протидії дезінформації та спеціальним інформаційним операціям, а також проведення інформаційно-комунікаційної роботи з підвищення медіаграмотності населення, протидії інформаційній агресії та дезінформації)⁸.

Вдосконалення правового забезпечення інформаційної безпеки, виявлення та протидії дезінформації є основним завданням, окрім інших, Центру протидії дезінформації [5].

ЄС визначає дезінформацію однією з найбільших загроз для Європи, а це вимагає скоординованої діяльності щодо протидії дезінформації від усіх країн-членів ЄС, ЗМІ, онлайн-платформ, а також міжнародних партнерів. Вагомим прикладом об'єднання зусиль і співпраці між країнами, урядами та неурядовими організаціями є ініціатива "Nations Against Disinformation", яка спрямована на підвищення рівня обізнаності громадян про загрози дезінформації та їх наслідки для суспільства [9].

У Доповіді Спеціального доповідача з питань заохочення та захисту права на свободу думок та їх вільне вираження Айрін Хан "Дезінформація та свобода думок та їх вільне вираження" розглянуто загрози забезпечення прав людини та демократичних інститутів і процесів розвитку, що виникають внаслідок поширення дезінформації. Визначено, що заходи реагування на протидію дезінформації з боку держав та компаній є проблематичними, неадекватними та згубними для прав людини, що, у свою чергу, потребує реалізації різно-

¹ Дані із сайту: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Pravova-osnova-diialnosti-Rady-natsionalnoi-bezpeky-i-oborony-Ukrainy.html>

² Дані із сайту: <https://mfa.gov.ua/oficijni-dokumenti/normativno-pravovi-akti>

³ Дані із сайту: <https://www.mil.gov.ua/ministry/normativno-pravova-baza/>

⁴ Дані із сайту: <https://cip.gov.ua/ua>

⁵ Дані із сайту: <https://cyberpolice.gov.ua/normatyvno-pravovi-akty-yaki-rehlamentuiut-diialnist-politseiskoi-komisii/>

⁶ Дані із сайту: <https://mkip.gov.ua/content/pro-ministerstvo.html>

⁷ Дані із сайту: <https://thedigital.gov.ua/ministry>

⁸ Дані із сайту: <https://minre.gov.ua/diyalnist/osnovni-zavdannya-czili-ta-napryamky-diyalnosti-strukturnyh-pidrozdiliv/upravlinnya-informacijnoyi-polityky/>

планових та багатосторонніх заходів реагування, які б спиралися на міжнародну правозахисну основу [10].

В зв'язку з цим, виникає необхідність проаналізувати нормативно-правові акти щодо реалізації державної політики у сфері протидії дезінформації. В першу чергу необхідно звернутися до міжнародного законодавства у цій сфері, проаналізувавши основні з них.

Так, Кодекс практики ЄС щодо дезінформації (2018), метою якого є визначення дій з метою вирішення проблем, пов'язаних із "дезінформацією", в поняття "дезінформація" не включає неправдиву (оманливу) рекламу, допущені помилки у звітах, сатиру та пародію чи чітко ідентифіковані партійні новини і коментарі тощо, що на нашу думку на сьогодні має дещо вужче спрямування. Цей кодекс неодноразово критикували через те, що організаціям не потрібно було звітуватися за кількісними результатними діяльності, що значно ускладнювало процеси прийняття рішень щодо протидії дезінформації [11].

Тому у 2022 році підписано оновлену (удосконалену) версію Кодексу практики щодо дезінформації, який направлений на захист від поширення дезінформації. Кодекс є основою стратегії ЄС протидії дезінформації, а також є ефективним інструментом для обмеження поширення дезінформації в Інтернеті, зокрема під час виборів та швидкого реагування на кризи, зокрема пандемія коронавірусу (Covid-2019) та війна в Україні [12].

Практичні рекомендації щодо протидії дезінформації для надання експертизи державам-членам і громадянському суспільству регулярно публікує Рада Європи, зокрема [13]:

1. Звіт Ради Європи "Інформаційний розлад: на шляху до міждисциплінарного підходу до досліджень і формування політики" (2017), у якому сформовано комплексний підхід до питань дослідження дезінформації та запропоновано нову термінологію щодо цього.

2. Резолюція ПАРЕ № 2326 "Демократія зламана? Як реагувати?" (2020), де визначено наслідки від поширення дезінформаційних кампаній та тенденцій маніпулювання, направлених на формування громадської думки.

3. Рекомендація СМ/Rec(2018)2 щодо ролі та відповідальності інтернет-посередників, а також затверджені керівні принципи для держав щодо дій, які мають бути вжиті по відношенню до інтернет-посередників.

4. Рекомендація СМ/Rec(2020)1 щодо впливу алгоритмічних систем на права людини та визначено практичні рекомендації щодо цього.

Отже, можна погодитись, що розвиток механізмів державної політики протидії дезінформації ускладнюється тим, що у демократичних країнах законодавство уповільнюється через розвиток сучасних інновацій та нових технологій, необхідність прийняття ефективних управлінських рішень, а також відсутність необхідної технічної експертизи у законотворчому процесі [6].

Таким чином, розроблення стратегій удосконалення механізмів державної політики протидії дезінформації має формуватися на основі ефективного та якісного правового забезпечення. В зв'язку з цим, виникає необхідність проаналізувати законодавство України з позиції забезпечення права на інформацію, інформаційної безпеки, а також медіазаконодавства.

Конституція України визначає найважливішою функцією держави забезпечення інформаційної безпеки, а та-

кож визнає право кожного громадянина вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію [14].

Забезпечення інформаційної безпеки України визначено одним із основних напрямів державної інформаційної політики [15]. За результатами державної експертизи, яка проводиться з урахуванням галузевих вимог та норм інформаційної безпеки, здійснюється підтвердження відповідності комплексної системи захисту інформації з метою обробки в системі державних інформаційних ресурсів або інформації з обмеженим доступом [16].

Особливості реалізації державної політики у сфері інформатизації для забезпечення потреб та розвитку інформаційного суспільства, впровадження інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій визначає Національна програма інформатизації, під час формування та виконання якої замовники забезпечують інформаційну безпеку держави та кіберзахист державних інформаційних ресурсів, захист інформації, вимогу щодо захисту якої встановлено законом [17].

Стійкість та взаємодію визначено основними напрямами забезпечення інформаційної безпеки України. Тому, Стратегія інформаційної безпеки України визначає такі стратегічні цілі [18]:

1. Протидія дезінформації та інформаційним операціям.

2. Забезпечення всебічного розвитку української культури та утвердження української громадянської ідентичності.

3. Підвищення рівня медіакультури та медіаграмотності суспільства.

4. Забезпечення дотримання прав особи на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, свободи вираження своїх поглядів і переконань, захист приватного життя, доступ до об'єктивної та достовірної інформації, а також забезпечення захисту прав журналістів, гарантування їх безпеки під час виконання професійних обов'язків, протидія поширенню незаконного контенту.

5. Інформаційна реінтеграція громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях та на прилеглих до них територіях України, до загальноукраїнського інформаційного простору, а також відновлення їх права на інформацію, що дає їм змогу підтримувати зв'язок з Україною.

6. Створення ефективної системи стратегічних комунікацій.

7. Розвиток інформаційного суспільства та підвищення рівня культури діалогу.

Одним із пріоритетів у системі національної безпеки України є забезпечення кібербезпеки, пріоритетами якої є [19]:

— убезпечення кіберпростору задля захисту суверенітету держави та розвитку суспільства;

— захист прав, свобод і законних інтересів громадян України у кіберпросторі;

— європейська і євроатлантична інтеграція у сфері кібербезпеки.

Дезінформаційні атаки та масове маніпулювання свідомістю спрямовуються не лише проти України, а й проти міжнародних партнерів нашої держави. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України пріоритетним напрямом визначає саме забезпечення захисту від загроз в інформаційній сфері [20].

Законодавством визначено основні завдання державної політики у сфері медіа, зокрема — це забезпечення достовірності та збалансованості подання інформації, гарантування вільного і відкритого обговорення суспільно важливих проблем та ін. До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в інформаційній сфері віднесено питання забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері медіа, зокрема з питань медіаграмотності [21].

Отже, чинне законодавство України потребує удосконалення в частині розвитку механізмів державної політики протидії дезінформації.

ВИСНОВКИ

Встановлено, що питання державної політики протидії дезінформації регулюється значною частиною нормативно-правових актів в контексті конституційних гарантій права на інформацію, захист інформації, а також забезпечення інформаційної безпеки та розвитком медіазаконодавства. Доведено, що чинним законодавством України не визначено поняття "дезінформація" та "протидія дезінформації".

В зв'язку з цим, основними заходами з протидії дезінформації є розвиток критичного мислення у населення та формування навичок медіаграмотності. Тому вважаємо за необхідне розробити та затвердити проєкт Стратегії з медіаграмотності.

З метою удосконалення механізмів реалізації державної політики протидії дезінформації необхідно розробити стратегічні напрями (Стратегію) протидії дезінформації, забезпечення цифрової безпеки, в тому числі і засобами штучного інтелекту (розуму).

Література:

1. Самчинська О. А. Дезінформація: поняття та сутність. Адміністративне право і процес. 2022. 3 (38). С. 32-45. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/49917> (Дата звернення: 10.07.2023).

2. Басенко Р. О., Шаравара Р. І., Кравченко А. П., Чумаш Д. О. Перспективи розвитку правового забезпечення протидії інформаційній війні. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 4. С. 28—30. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/3.pdf (Дата звернення: 10.07.2023).

3. Трансформація сфери медіаграмотності в умовах повномасштабної війни в Україні. Аналітичний звіт. 2022. URL: https://filter.mkp.gov.ua/wp-content/uploads/2022/09/transformation-medialiteracy_ua-1.pdf (Дата звернення: 10.07.2023).

4. Миколайчук Б. Епідемія дезінформації: чому фейки стали частиною нашого життя і як "вакцинуватися". Центр демократії та верховенства права. 2021. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/epidemiya-dezinformatsiyi/> (Дата звернення: 10.07.2023).

5. Питання Центру протидії дезінформації: Указ Президента України від 7 травня 2021 року № 187/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/2021#Text> (Дата звернення: 10.07.2023).

6. Марущак А. І. Передумови для формування правових механізмів протидії дезінформації в соціальних медіа у контексті національної безпеки: постановка про-

блеми. Інформація і право. 2022. № 1 (40). С. 82—88. URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/254345> (Дата звернення: 11.07.2023).

7. Черниш Р. Правовий досвід країн Європейського Союзу у сфері протидії поширенню фейкової інформації. Підприємництво, Господарство і право. 2019. № 10. С. 123—128. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/10/22.pdf> (Дата звернення: 11.07.2023).

8. Звоздецька О. Протидія дезінформації в Європейському Союзі: правовий аспект. Медіафорум. 2021 № 9. С. 245—262. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/index.php/mediaforum/article/view/254> (Дата звернення: 11.07.2023).

9. Nations Against Disinformation: запуск нового креативного інструменту з протидії дезінформації. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. 2023. URL: <https://mfa.gov.ua/news/nations-against-disinformation-zapusk-novogo-kreativnogo-instrumentu-z-protidiyi-dezinformatsiyi> (Дата звернення: 12.07.2023).

10. Дезінформація и свобода мнений и их свободное выражение. Генеральна Асамблея ООН. А/HRC/47/25. 2021. 25 с. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/085/66/PDF/G2108566.pdf?OpenElement> (Дата звернення: 12.07.2023).

11. Brookt Tanner EU Code of Practice on Disinformation 2018. Brookings. 2022. URL: <https://www.brookings.edu/articles/eu-code-of-practice-on-disinformation/> (Дата звернення: 12.07.2023).

12. The 2022 Code of Practice on Disinformation. Shaping Europe's digital future. 2022. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation> (Дата звернення: 12.07.2023).

13. Боротьбі з дезінформацією сприяло б удосконалення медіазаконодавства України та посилення ролі Суспільного мовника, — Стен Ньорлов. Офіс Ради Європи в Україні. 2022. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/improving-the-media-legislation-of-ukraine-and-strengthening-the-role-of-the-public-broadcaster-would-contribute-to-the-fight-against-disinformation-s> (Дата звернення: 14.07.2023).

14. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення: 14.07.2023).

15. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (Дата звернення: 14.07.2023).

16. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення: 14.07.2023).

17. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 1 грудня 2022 року № 2807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#n191> (Дата звернення: 14.07.2023).

18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року "Про Стратегію інформаційної безпеки": Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n5> (Дата звернення: 14.07.2023).

19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року "Про Стратегію кібербезпеки України": Указ президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> (Дата звернення: 14.07.2023).

20. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року "Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України": Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 448/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text> (Дата звернення: 14.07.2023).

21. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (Дата звернення: 14.07.2023).

References:

1. Samchyn's'ka, O.A. (2022), "Disinformation: concept and essence", *Administratyvne pravo i protses*, vol. 3 (38), pp. 32—45, available at: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/49917> (Accessed 10.07.2023).

2. Basenko, R.O. Sharavara, R.I. Kravchenko, A.P. and Chumash, D.O. (2023), "Prospects for the development of legal security against information warfare", *Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*, vol. 4, pp. 28—30, available at: http://www.lsej.org.ua/4_2023/3.pdf (Accessed 10.07.2023).

3. UMCI (2022), "Transformation of the field of media literacy in the conditions of a full-scale war in Ukraine", available at: https://filter.mkp.gov.ua/wp-content/uploads/2022/09/transformation-medialiteracy_ua-1.pdf (Accessed 10.07.2023).

4. Mykolajchuk, B. (2021), "The epidemic of misinformation: why fakes have become a part of our lives and how to "get vaccinated", available at: <https://cedem.org.ua/analytics/epidemiya-dezinformatsiyi/> (Accessed: 10.07.2023).

5. President of Ukraine (2021), Decree "Issues of the Center for Combating Disinformation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/2021#Text> (Accessed 10.07.2023).

6. Maruschak, A.I. (2022), "Prerequisites for the formation of legal mechanisms for countering disinformation in social media in the context of national security: problem statement", *Informatsiia i pravo*, vol. 1 (40), pp. 82—88, available at: <http://il.ippi.org.ua/article/view/254345> (Accessed 11.07.2023).

7. Chernysh, R. (2019), "Legal experience of the countries of the European Union in the field of combating the spread of fake information", *Pidpriumnystvo. Hospodarstvo i pravo*, vol. 10, pp. 123—128, available at: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/10/22.pdf> (Accessed 11.07.2023).

8. Zvozdets'ka, O. (2021), "Combating Disinformation in the European Union: Legal Aspects", *Mediaforum*, vol. 9, pp. 245—262, available at: <https://journals.chnu.edu.ua/index.php/mediaforum/article/view/254> (Accessed 11.07.2023).

9. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2023), "Nations Against Disinformation: launch of a new creative tool to combat disinformation", available at: mfa.gov.ua/news/nations-against-disinformation-zapusk-novogo-kreativnogo-instrumentu-z-protidiyi-dezinformaciyi (Accessed 12.07.2023).

10. UN (2021), "Disinformation and freedom of opinion and expression", available at: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/085/66/PDF/G2108566.pdf?OpenElement> (Accessed 12.07.2023).

11. Tanner, B. (2022), "EU Code of Practice on Disinformation 2018", Brookings, available at: <https://www.brookings.edu/articles/eu-code-of-practice-on-disinformation/> (Accessed 12.07.2023).

12. Shaping Europe's digital future. (2022), "The 2022 Code of Practice on Disinformation", available at: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation> (Accessed 12.07.2023).

13. Council of Europe (2022), "Improving the media legislation of Ukraine and strengthening the role of the Public Broadcaster would contribute to the fight against disinformation", — Sten Nyorlov", available at: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/improving-the-media-legislation-of-ukraine-and-strengthening-the-role-of-the-public-broadcaster-would-contribute-to-the-fight-against-disinformation-s> (Accessed: 14.07.2023).

14. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 14.07.2023).

15. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On Information", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (Accessed 14.07.2023).

16. Verkhovna Rada of Ukraine (1994), The Law of Ukraine "On Protection of Information in Automated Systems", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 14.07.2023).

17. Verkhovna Rada of Ukraine (1994), The Law of Ukraine "About the National Informatization Program", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#n191> (Accessed 14.07.2023).

18. President of Ukraine (2021), Decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated October 15, 2021 "On Information Security Strategy"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n5> (Accessed 14.07.2023).

19. President of Ukraine (2021), Decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 14, 2021 "On the Cybersecurity Strategy of Ukraine"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> (Accessed 14.07.2023).

20. President of Ukraine (2021), Decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated July 30, 2021 "On the Strategy of Ukraine's foreign policy activity"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text> (Accessed 14.07.2023).

21. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "About the media", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (Accessed 14.07.2023).

21. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "About the media", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (Accessed 14.07.2023).

Стаття надійшла до редакції 02.08.2023 р.

Г. І. Решетова,
к. держ. упр., доцент,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
Маріупольський державний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1941-0224>
С. М. Верительник,
доктор філософії з публічного управління та адміністрування,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
Маріупольський державний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6960-3737>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.178

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИДИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

H. Reshetova,
PhD in Public Administration, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Public Management and
Administration, Mariupol State University
S. Verytelnyk,
Doctor of Philosophy in Public Management and Administration,
Associate Professor of the Department of Public Management and
Administration, Mariupol State University

CURRENT TRENDS AND TYPES OF SOCIAL SERVICES PROVISION IN UKRAINE

У зв'язку з воєнним конфліктом в Україні, система надання соціальних послуг стикається зі значними проблемами та викликами. Основні проблеми в цьому контексті включають:

- інфраструктурні пошкодження. Воєнні дії призвели до значних пошкоджень інфраструктури, знищення будівель, доріг, соціальних закладів. Це ускладнює доступ до соціальних послуг та може призвести до зменшення їх якості;**
- високий рівень біженців та внутрішньо переміщених осіб, які потребують невідкладної допомоги та соціальної підтримки;**
- погіршення економічної ситуації. Воєнний конфлікт спричинив погіршення економічної ситуації в усій країні. Зменшення робочих місць та зростання безробіття створюють додаткові виклики у забезпеченні соціальної підтримки для населення;**
- травми та психологічні проблеми. Воєнний конфлікт призвів до багатьох травм та психологічних проблем як у військових так і у мирного населення. Надання адекватної психологічної підтримки та реабілітації є складною задачею для системи соціальних послуг;**
- обмежений доступ до медичної допомоги. Воєнний конфлікт призвів до знищення медичних закладів та зміщення медичного персоналу, що обмежує доступ населення до якісної медичної допомоги та реабілітації;**
- корупція та недостатня прозорість. В умовах воєнного конфлікту, корупція та недостатня прозорість можуть спричинити несправедливий розподіл соціальних послуг та недостатню допомогу тим, хто її дійсно потребує;**

— ускладнений доступ до вразливих груп. Воєнний конфлікт найбільше впливає на вразливі групи населення, такі як діти, літні люди, особи з інвалідністю та інші.

Проблеми надання соціальних послуг в Україні можуть бути різноманітними та впливати на якість та ефективність системи соціального захисту населення. Ці проблеми потребують негайного уваги та рішучих заходів з боку уряду, міжнародних організацій та громадських ініціатив для поліпшення ситуації і забезпечення необхідної соціальної підтримки та допомоги постраждалим від війни. Сучасні тенденції надання соціальних послуг визначають нові підходи та пріоритети у цій сфері.

Для подальшого вдосконалення управління ресурсами соціального захисту визначено ряд викликів та сучасних тенденцій і запропоновано низку інституційних заходів щодо наступного: встановлення послідовності та зв'язку між нормативно-правовими актами та раціоналізація видів соціальної підтримки; інтеграції та децентралізації соціальних послуг; покращення використання інноваційних ресурсів; ефективного використання інформаційного потенціалу.

Based on a critical analysis of approaches to the interpretation of the concept of "It has been established that its understanding is somewhat narrowed, and, In the conditions of reformalization of power authority, it is social services that are usually reduced to the support of the most vulnerable segments of the population. While in the conditions of power reformatting it is social services that should become a solid basis for the reformatting of power powers. Services should become a solid basis for the harmonization of social relations, that contribute to the improvement of the well-being of the population of the regions.

Due to the military conflict in Ukraine, the social service delivery system is facing significant problems and challenges. The main problems in this context include:

— *Infrastructure damage. The hostilities have led to significant damage to infrastructure, destruction of buildings, roads, and social institutions. This complicates access to social services and may lead to a decrease in their quality;*

— *a high level of refugees and internally displaced persons in need of emergency assistance and social support;*

— *deterioration of the economic situation. The military conflict has led to a deterioration in the economic situation across the country. Job losses and rising unemployment create additional challenges in providing social support to the population;*

— *trauma and psychological problems. The armed conflict has led to many traumas and psychological problems among soldiers and civilians. Providing adequate psychological support and rehabilitation is a challenge for the social services system;*

— *limited access to medical care. The armed conflict has led to the destruction of medical facilities and the displacement of medical personnel, which limits the population's access to quality medical care and rehabilitation;*

— *corruption and lack of transparency. In the context of armed conflict, corruption and lack of transparency can lead to an unfair distribution of social services and insufficient assistance to those who really need it;*

— *difficult access to vulnerable groups. The armed conflict has the greatest impact on vulnerable groups, such as children, the elderly, people with disabilities, and others.*

The problems of social service delivery in Ukraine can be diverse and affect the quality and efficiency of the social protection system.

These problems require immediate attention and decisive action by the government, international organizations and civil society initiatives to improve the situation and provide the necessary social support and assistance to war victims. Current trends in the provision of social services define new approaches and priorities in this area.

To further improve the management of social protection resources, the author identifies a number of challenges and proposes a number of institutional measures to: find alternative sources of funding for social programs; establish consistency and coherence between regulations and rationalize types of social support; integrate and decentralize social services; improve the use of innovative resources; and effectively use information potential. The author proposes a mechanism for modernizing the system of management of social protection processes.

In times of armed conflict, the social services system faces numerous difficulties and challenges that arise due to the temporary or prolonged destabilization of the social, economic and psychological

environment. In general, the provision of social services in wartime is an extremely important task that requires specific approaches, coordination of efforts and support from different levels of government, international organizations and civil society.

Ключові слова: соціальні послуги, соціальна держава, центральні органи влади, недержавні організації, органи місцевого самоврядування, види соціальних послуг.

Key words: social services, welfare state, central authorities, non-governmental organizations, local governments, types of social services.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Упродовж двох десятиліть в Україні здійснюється реформування системи надання соціальних послуг. Однак, в умовах фінансово-економічної кризи та інших негативних явищ в українському суспільстві, виникає парадоксальна і цілком неприйнятна ситуація:

несправедливий розподіл та низька адресність державних соціальних трансфертів. Цільові соціальні допомоги та субсидії нерідко розподіляються несправедливо та неефективно, що може призводити до того, що деякі потребуючі групи не отримують достатньої допомоги;

висока розпорошеність державних соціальних послуг. Система надання соціальних послуг може бути розпорошеною, тобто функції та послуги різних організацій дублюються, що збільшує витрати та знижує їх ефективність;

недостатнє задоволення потреб та доступ до соціальних послуг. Рівень задоволення потреб у наданні соціальних послуг є низьким, і багато вразливих груп населення не мають достатнього доступу до необхідних соціальних програм.

Зараз особливо актуальним стає створення ефективної системи надання соціальних послуг, яка би задовольняла потреби всіх, хто зазнає важких обставин.

У зв'язку з вищевикладеним, дуже важливим стає проведення глибокого дослідження аспектів системи надання соціальних послуг. Його результати мають важливе значення як з практичної, так і з теоретичної точки зору.

У контексті системи надання сучасних соціальних послуг розглянуті уповноважені органи, що включають центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та практичні аспекти питань соціальних проблем, розроблення та реалізації соціальної політики в Україні вивчають такі науковці як: Ю. Ажнюк, Н. Болотіна, Н. Борецька, К. Ващенко, І. Гнибіденко, С. Горбунової-Рубан, В. Гошовська, А. Гриненко, А. Колот, М. Кравченко, І. Курило, Е. Лібанова, О. Макарова, О. Новікова, О. Палій, О. Петроє, О. Піщуліна, О. Савченко, Ю. Саєнко, Т. Семигіної, Б. Сташків, В. Скуратівського, П. Ситніка, В. Трощинського, Н. Ярош, І. Ярошенко та ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Аналіз та огляд сучасних тенденцій у галузі надання соціальних послуг в Україні. Також метою є дослідження ролі різних видів соціальних послуг у забезпеченні соціального благополуччя та підтримки різних груп населення, зокрема вразливих категорій. Розглянуто різноманітні види соціальних послуг, доступні громадянам, а також визначено ключові аспекти та стратегії, спрямовані на покращення якості та доступності цих послуг. Особлива увага буде приділена ролі інклюзивності та соціального партнерства, а також впливу технологій та інновацій на розвиток соціального сектору в Україні. Стаття має надати читачам усвідомлення про актуальні проблеми та перспективи розвитку соціальних послуг в Україні та сприяти підвищенню ефективності соціальних ініціатив для благополуччя суспільства.

Проаналізовано сучасні підходи та стратегії розвитку соціального сектору, види соціальних послуг та їх вплив на суспільство. Особлива увага приділена ролі технологій та інновацій у сфері соціальних послуг та перспективам розвитку цього напрямку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Соціальні послуги мають важливе значення у сучасному суспільстві, оскільки вони становлять ключовий інструмент забезпечення гідного та якісного життя всім громадянам, особливо тим, хто перебуває у складних життєвих обставинах та потребує допомоги і підтримки.

Передусім, соціальні послуги забезпечують соціальний захист та безпеку громадян. Вони спрямовані на вирішення соціальних проблем та втручання у складні ситуації, що можуть стати перешкодою для забезпечення стабільного життя людей. Соціальні послуги допомагають підтримувати та зміцнювати соціальний капітал, забезпечуючи соціальну інтеграцію та покращення якості життя всього суспільства.

Одним із головних аспектів важливості соціальних послуг є їх спрямованість на вразливі групи населення. Це включає дітей, літніх людей, осіб з інвалідністю, жертв насильства та багато інших. Соціальні послуги надають цим групам необхідну підтримку, допомога в їх соціальній адаптації, навчанні та здобутті професійних навичок, що дозволяє покращити їхнє становище та шанси на успіх.

Крім того, соціальні послуги відіграють важливу роль у забезпеченні соціальної справедливості та рівності можливостей. Вони мають на меті компенсувати соціальні диспаритети, зменшити нерівності та забезпечити доступ до рівних умов для всіх громадян. Це стимулює розвиток потенціалу кожної особи та допомагає суспільству максимально використовувати свої ресурси.

Крім того, соціальні послуги є важливим елементом підтримки економічного розвитку та зниження бідності. Шляхом надання допомоги та підтримки тим, хто перебуває у складних обставинах, соціальні послуги допомагають покращити соціальну стабільність та знизити ризик економічної вразливості.

Таким чином, соціальні послуги є необхідним елементом сучасного суспільства та соціальної держави, який сприяє створенню гуманного, справедливого та рівноправного середовища для всіх громадян. Їх роль у забезпеченні соціального захисту, інклюзивного розвитку та підтримки найвразливіших груп населення незамінна для побудови процвітаючого та соціального суспільства.

Україна, як і багато інших країн, стикається із складними соціальними викликами, що вимагають постійного аналізу та адаптації системи надання соціальних послуг. Застосування інноваційних підходів у соціальній сфері стає дедалі важливішим завданням для забезпечення якісного соціального захисту громадян. Саме тому, дослідження сучасних тенденцій та видів надання соціальних послуг українському суспільству є актуальним та необхідним кроком у забезпеченні стійкого соціального розвитку [2, с. 20].

Одним із ключових аспектів актуальності дослідження є потреба в адаптації соціальних послуг до поточних викликів. Політичні, економічні та демографічні зміни в країні, у зв'язку з ситуацією, яка склалася в країні, зумовлюють нові вимоги до соціального захисту громадян, зокрема у зв'язку зі зростанням кількості вразливих категорій населення. Війна в країні, економічна нестабільність та масштабні зміни в суспільстві потребують гнучких та ефективних рішень у сфері соціальних послуг.

Крім того, в умовах глобалізації та розвитку інформаційних технологій, важливим стає забезпечення доступності та швидкості надання соціальних послуг. Впровадження електронних сервісів та інноваційних технологій дозволяє покращити зв'язок між органами державного управління, органами місцевого самоврядування та громадянами, спростити процедури отримання соціальної допомоги та послуг, а також ефективніше використовувати бюджетні ресурси.

Серед інших актуальних проблем — забезпечення інтегрованого підходу у наданні соціальних послуг. Враховуючи складність викликів, з якими стикаються клієнти соціальних послуг, важливо забезпечити координацію різних служб та інституцій, що надають допомогу, для досягнення більш комплексного та ефективного розв'язання соціальних проблем.

Важливо визначити можливості та потенціал громадських організацій та благодійних фондів у підтримці соціального захисту та їх співпрацю з державними органами.

Таблиця 1. Спрямованість соціальних послуг

Назва соціальної послуги	Мета соціальної послуги
Соціальна профілактика	запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини
Соціальна підтримка	сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин
Соціальне обслуговування	мінімізація для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримка їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду

Джерело сформовано на основі [1].

Сучасне суспільство стикається з різноманітними соціальними викликами, які ставлять під загрозу благополуччя та якість життя громадян. Відповідно до змін у соціальних потребах, в Україні надаються різні види соціальних послуг, спрямованих на підтримку та покращення якості життя різних груп населення.

Основними видами соціальних послуг на сучасному етапі є:

1. Соціальне обслуговування. Цей вид послуг передбачає надання допомоги особам, які опинились у складних життєвих обставинах, таким як бездомні, особи з інвалідністю, літні громадяни, діти з диференційованими потребами та інші. Соціальне обслуговування може включати постачання харчування, одягу, житла, медичного догляду, а також психологічну та педагогічну підтримку.

2. Соціальна допомога. Це вид соціальної послуги, спрямований на надання матеріальної підтримки особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та знаходяться у стані потреби. Соціальна допомога може включати одноразову або регулярну фінансову допомогу, компенсації, пільги та субсидії.

3. Соціальний супровід. Цей вид послуги передбачає індивідуальний підхід до особистих потреб та проблем клієнтів. Соціальні працівники надають консультації, психологічну підтримку, допомогу у здійсненні життєвих та соціальних рішень, а також допомагають у вирішенні конфліктних ситуацій.

4. Трудова реабілітація. Для людей з інвалідністю або обмеженими можливостями навчання трудова реабілітація є важливим видом соціальної підтримки. Вона спрямована на підготовку та навчання осіб для працевлаштування, надання спеціальних робочих місць та адаптацію умов праці до потреб клієнта.

5. Соціальне підприємництво. Це новий підхід до соціальної допомоги, який поєднує принципи бізнесу та соціального захисту. Соціальні підприємства створюють робочі місця для вразливих груп населення, забезпечують їхнє професійне розвиток та надають соціальні послуги.

Основним завданням цих видів соціальних послуг є підтримка та покращення якості життя громадян, забезпечення соціальної справедливості, та соціальної інтеграції різних груп населення. Забезпечення ефективної та доступної соціальної підтримки має важливе значення для забезпечення стійкого розвитку суспільства та зміцнення соціального капіталу країни.

Застосування інформаційних технологій в різних аспектах суспільного життя стає все більш актуальним і

необхідним завданням. У сучасному світі, де інформація легко доступна та технології розвиваються зі швидкістю світла, використання інформаційних технологій має вирішальне значення для забезпечення доступності різних видів послуг для населення, включаючи соціальні послуги.

Одним із головних аспектів ролі інформаційних технологій є забезпечення швидкості та ефективності надання послуг. Застосування електронних сервісів та інтернет-платформ дозволяє здійснювати взаємодію з органами державного управління та надавачами послуг без необхідності фізичного присутності клієнта. Це зокрема стосується соціальних послуг, де можливість онлайн-звернень, електронного запису на прийом, а також електронного збору документів спрощує процедури та зменшує час очікування на надання допомоги.

Додатково, використання інформаційних технологій допомагає забезпечити широкий доступ до інформації про соціальні послуги та їх умови надання. Веб-сайти, мобільні додатки та електронні бази даних дозволяють громадянам отримати необхідну інформацію щодо доступних послуг, процедур, термінів надання та критеріїв відбору. Це робить процес отримання допомоги більш зрозумілим та прозорим для клієнтів, зокрема для тих, хто має обмежений доступ до інформації з інших джерел.

Технології також допомагають впроваджувати інноваційні підходи до надання соціальних послуг. Наприклад, розробка інтегрованих інформаційних систем для координації діяльності різних служб та організацій дозволяє забезпечити комплексний підхід до розв'язання проблем клієнтів, уникнути дублювання зусиль та забезпечити швидкий обмін інформацією між учасниками процесу.

Важливим аспектом є також забезпечення кібербезпеки та захисту конфіденційності даних громадян. Розробка захищених електронних платформ та дотримання відповідних стандартів є критично важливим для запобігання можливим загрозам та зловживанням з боку недобросовісних осіб.

Загалом, використання інформаційних технологій у наданні соціальних послуг має великий потенціал для покращення доступності та якості надання допомоги громадянам. Це сприяє більш ефективному та прозорому соціальному захисту, спрощує взаємодію між органами державного управління та населенням, а також забезпечує швидкий доступ до необхідної інформації для всіх громадян.

Партнерство з громадським сектором є важливою складовою ефективною соціальною політикою. Громадські організації та благодійні фонди мають широкий спектр компетенцій, експертизи та зв'язків з громадою, що дозволяє їм бути гнучкими та ефективними в реагуванні на соціальні потреби. Співпраця з цими організаціями дозволяє державі оптимізувати свої ресурси та забезпечити більш широке охоплення допомогою цільових груп населення.

Основні переваги партнерства з громадським сектором:

1. Ефективність та інновації. Громадські організації та благодійні фонди володіють більшою гнучкістю та

можуть швидко реагувати на нові соціальні виклики. Їхні інноваційні підходи та програми допомагають забезпечити більш ефективне та результативне надання соціальних послуг.

2. Спрощення процедур. Громадські організації та благодійні фонди допомагають зменшити бюрократію та скоротити час очікування на надання допомоги. Їхня робота базується на принципах взаємодії та співпраці, що спрощує процес отримання необхідної допомоги.

3. Локальність та прозорість. Громадські організації та благодійні фонди часто мають глибокі корені у місцевих громадах та добре знають потреби своїх співвітчизників. Вони забезпечують максимальну локальність та прозорість у роботі, що забезпечує ефективне використання ресурсів та надання допомоги тим, хто її дійсно потребує.

4. Соціальна активізація. Громадські організації та благодійні фонди сприяють соціальній активізації громадян, створюючи можливості для участі в реалізації соціальних проектів та ініціатив.

5. Ресурсне забезпечення. Співпраця з громадським сектором дозволяє державі залучити додаткові ресурси для забезпечення соціальної підтримки. Благодійні фонди та меценати можуть фінансувати проекти та програми, які сприяють розв'язанню соціальних проблем.

Важливим аспектом у співпраці з громадським сектором є створення правильної правової бази та встановлення прозорих механізмів контролю за використанням коштів і реалізацією програм. Такий підхід допоможе забезпечити ефективне партнерство та досягнення спільних соціальних цілей.

Загалом, партнерство з громадським сектором є ключовим фактором для підвищення ефективності та результативності системи надання соціальних послуг. Спільна робота державних органів, громадських організацій та благодійних фондів сприятиме створенню більш справедливого, гуманного та підтримуючого соціального суспільства.

Класифікація, типи соціальних послуг та порядок їх надання згідно Закону України про соціальні послуги [3].

Класифікація соціальних послуг базується на цілях і поділяється на наступні категорії:

1. Соціальна профілактика:

— запобігання виникненню складних життєвих обставин або уникнення потрапляння особи або сім'ї в такі обставини.

2. Соціальна підтримка:

— сприяння особам або сім'ям у подоланні складних життєвих обставин та забезпечення їхнього самостійного функціонування.

3. Соціальне обслуговування:

— зниження негативних наслідків складних життєвих обставин для осіб або сімей, підтримка їхньої життєдіяльності, соціального статусу та інтеграції в громаду.

2. Соціальні послуги за типами поділяються на:

1) Прості соціальні послуги, які не включають постійну або систематичну комплексну допомогу (надання інформації, консультації, посередництва, надання притулку, представництво інтересів тощо).

2) Комплексні соціальні послуги, що вимагають спільних зусиль фахівців для надання постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, виховання, спільне проживання, соціальний супровід, кризова інтервенція, підтримане проживання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція тощо).

3) Комплексні спеціалізовані соціальні послуги, що призначені для певних категорій отримувачів соціальних послуг (ВІЛ-інфіковані особи, особи залежні від психотропних речовин, жертви торгівлі людьми, біженці, особи з психічними розладами та інші).

4) Допоміжні соціальні послуги, які надаються у вигляді матеріальної допомоги (продукти харчування, предмети особистої гігієни, санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, засоби догляду, одяг, взуття та інші предмети первинної потреби, організація харчування, надання палива тощо), а також технічні послуги (транспортні послуги, переклад жестовою мовою тощо).

3. Базовими є такі соціальні послуги:

- 1) Надання догляду вдома, денний нагляд;
- 2) Процес соціальної адаптації;
- 3) Процес соціальної інтеграції та повторної інтеграції;
- 4) Забезпечення притулку;
- 5) Екстрене (кризове) втручання;
- 6) Надання консультацій;
- 7) Супровід у соціальних справах;
- 8) Представництво інтересів;
- 9) Посередництво та медіація;
- 10) Соціальна профілактика;
- 11) Матеріальна допомога;
- 12) Фізичний супровід для осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та рухаються на колісних кріслах, а також з порушеннями зору;
- 13) Переклад за допомогою жестової мови;
- 14) Догляд та виховання дітей у умовах, що наближені до сімейних;
- 15) Супровід під час інклюзивного навчання;
- 16) Надання інформації [4].

Перспективи розвитку системи надання соціальних послуг в майбутньому. У сучасному світі, де технології розвиваються дуже швидко, а соціальні виклики стають все складнішими, система надання соціальних послуг має адаптуватись та змінюватись для вирішення нових викликів та потреб населення. Перспективи розвитку цієї системи в майбутньому є обіцяючими та визначають курс на забезпечення більш ефективного та доступного соціального захисту [5].

1. Запровадження інформаційних технологій. Інформаційні технології будуть продовжувати впливати на усі сфери життя, включаючи надання соціальних послуг. Розвиток онлайн-сервісів, електронних платформ та інших інноваційних засобів забезпечить швидший та зручний доступ до соціальних послуг для громадян, зменшить бюрократію та спростить процедури.

2. Розвиток соціального підприємництва. Застосування принципів соціального підприємництва дозволить створити стабільні соціальні підприємства, які будуть

забезпечувати робочі місця для вразливих категорій населення та надавати соціальні послуги в ефективній формі.

3. Розширення спектру послуг. Постійний аналіз соціальних потреб населення та впровадження нових підходів дозволить розширити спектр надаваних послуг.

4. Комплексний підхід до соціальних проблем. Забезпечення комплексного підходу до вирішення соціальних проблем дозволить забезпечити більш ефективну та результативну підтримку громадян. Інтегровані соціальні служби та програми сприятимуть вирішенню проблем у всіх аспектах життя клієнтів.

5. Посилення партнерства з недержавними організаціями. Важливо сприяти розвитку партнерства з недержавними організаціями, які мають значний досвід та ресурси для надання соціальних послуг. Спільна робота державних та недержавних структур дозволить забезпечити більш широкий та глибокий спектр охоплення цільових груп населення.

6. Стимулювання розвитку соціальних працівників. Впровадження програм підвищення кваліфікації та стимулювання професійного росту соціальних працівників допоможе забезпечити високий рівень якості надання послуг та збереже високий моральний статус цієї професії.

Розвиток системи надання соціальних послуг в майбутньому є комплексним та багатограним завданням, яке вимагає взаємодії державних органів, органів місцевого самоврядування, громадськості та бізнес-структур. Важливо забезпечити доступність, якість та ефективність соціального захисту громадян, створити умови для розвитку та самореалізації кожної людини та побудувати справедливе та гуманне суспільство.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМУ

Головна мета Міністерства соціальної політики та сфери соціального захисту є забезпечення наших громадян своєчасною, доступною та якісною підтримкою, а також побудова системи надання соціальних послуг та соціальної роботи, яка б наближалася до кращих європейських практик [6].

Проте, воєнний конфлікт, вторгнення РФ та введення воєнного стану в Україні стали величезним викликом для системи соціального захисту. Причиною війною шкодою, яка включає матеріальні, фізичні та психологічні наслідки, наразі багато громадян потребують допомоги соціальних працівників.

Надання соціальних послуг регулюється Законом України "Про соціальні послуги". Проте в умовах воєнного стану, довгий алгоритм дій, пов'язаний з процедурою ведення випадку, не може бути вичерпно використаний. Тому Міністерство соціальної політики упроваджує форму акта про надання соціальних послуг екстрено. Це надасть можливість забезпечити екстрену допомогу громадянам у критичних ситуаціях.

Важливість подальших досліджень для покращення системи соціального захисту населення є невід'ємною

складовою сталою розвитку суспільства. Система соціального захисту відіграє критичну роль у забезпеченні гідного життя всім громадянам, особливо тим, хто знаходиться у вразливому стані. Продовження досліджень у цій області має великий потенціал для забезпечення більш ефективного, справедливого та адаптивного підходу до соціального захисту населення.

Однією з ключових переваг досліджень є можливість аналізу сучасних та майбутніх викликів, з якими стикається суспільство. Такі дослідження допомагають зрозуміти динаміку змін в економіці, демографії, технологічному розвитку та інших сферах, що впливають на потреби громадян у соціальному захисті. На цій основі можна розробляти більш точні та адаптивні програми та політики, спрямовані на задоволення потреб населення.

Дослідження також допомагають виявляти недоліки у системі соціального захисту та виявляти групи громадян, які можуть залишатися поза увагою або отримувати недостатню підтримку. Це створює можливість для розробки спеціальних програм для вразливих груп, таких як діти, літні громадяни, люди з інвалідністю та інші. Подальші дослідження можуть допомогти ідентифікувати нові та зростаючі виклики, такі як зміни в робочому оточенні, збільшення міграції або поширення нових хвороб, і розробляти відповідні стратегії соціального захисту.

Отже, подальші дослідження у галузі соціального захисту населення є невід'ємною складовою стратегії покращення якості життя громадян. Вони допомагають адаптувати систему соціального захисту до змін у суспільстві, забезпечують більшу справедливість та ефективність, і є важливим інструментом на шляху до сталою розвитку.

Література:

1. Вакуленко О.В., Голубенко Т.О., Івженко І.Б. Сучасні здобутки та виклики розвитку соціальних послуг в Україні. Офіційний сайт Видавництва "Балтія". URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6323/13359-1?inline=1>

2. Белєвцова Я. С. Механізм підвищення якості соціальних послуг на рівні місцевих органів влади: автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: [спец.] 25.00.02 / Я. С. Белєвцова. — Харків. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — Х., [б. в.], 2011. — 20 с.

3. Закон України "Про соціальні послуги" від 17.01.2019 р. №2671 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

4. Класифікація, типи соціальних послуг та порядок їх надання. URL: <https://tairovska-gromada.gov.ua/news/1636537447/>

5. Іляш, О. Щодо перспективних напрямів підвищення якості соціальних послуг в Україні. Аналітична доповідь. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/763>.

6. Соціальні послуги, які надаються під час воєнного стану та останні зміни у цій сфері. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/21778.html>

References:

1. Vakulenko O.V., Holubenko T.O., Ivzhenko I.B. (2022), "Modern achievements and challenges of the development of social services in Ukraine", available at: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6323/13359-1?inline=1> (Accessed 25 July 2023).

2. Bielievtsova, Ia. S. (2011), "The mechanism of improving the quality of social services at the local government level", Ph.D. Thesis, Public administration, Kharkiv. region. in-t derzh. upr. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezidentovi Ukrainy, Kharkiv, Ukraine.

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "About social services", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (Accessed 25 June 2023).

4. Tairovs'ka hromada (2021), "Classification, types of social services and the order of their provision", available at: <https://tairovska-gromada.gov.ua/news/1636537447/> (Accessed 25 July 2023).

5. Iliash, O. (2012), "As to promising areas of improving the quality of social services in Ukraine. Analytical Report", available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/763> (Accessed 10 Feb 2015).

6. Ministry of Social Policy (2022), "Social services provided during martial law and recent developments in this area", available at: <https://www.msp.gov.ua/news/21778.html> (Accessed 25 July 2023).

Стаття надійшла до редакції 08.08.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

УДК 911.375:(332.146+338.26)

Т. А. Костишина,

д. е. н., професор, завідувач кафедри управління персоналом, економіки праці та економічної теорії, Полтавський університет економіки і торгівлі

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4776-5150>

В. О. Шаповалов,

к. е. н., доцент, доцент кафедри управління персоналом, економіки праці та економічної теорії, Полтавський університет економіки і торгівлі

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2439-7826>

В. В. Стеценко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри управління персоналом, економіки праці та економічної теорії, Полтавський університет економіки і торгівлі

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6758-3616>

А. І. Костишина,

асистент кафедри управління персоналом, економіки праці та економічної теорії, Полтавський університет економіки і торгівлі

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0716-4468>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.185

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО РОЗВИТКУ МІСТА: ВІД КОНЦЕПЦІЇ ДО ПРАКТИЧНОГО ВТІЛЕННЯ

T. Kostyshyna,

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Department of Personnel Management, Labor Economics and Economic Theory,
Poltava University of Economics and Trade*

V. Shapovalov,

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Personnel Management, Labor Economics and Economic Theory,
Poltava University of Economics and Trade*

V. Stetsenko,

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Personnel Management, Labor Economics and Economic Theory,
Poltava University of Economics and Trade*

A. Kostyshyna,

*Assistant of the Department of Personnel Management, Labor Economics and Economic Theory,
Poltava University of Economics and Trade*

STRATEGIC PLANNING OF INTEGRATED CITY DEVELOPMENT: FROM CONCEPT TO PRACTICAL IMPLEMENTATION

У статті досліджуються сучасні аспекти забезпечення сталого розвитку територій в умовах змін. Автори акцентують увагу на питаннях розвитку міста як провідної форми адміністративно-територіальної та соціально-економічної організації сучасного суспільства.

Визначено, що основу сталого розвитку міста покладено цільові орієнтири територіальної організації: підвищення соціальних й економічних можливостей задля забезпечення добробуту мешканців; забезпечення екологічної безпеки та раціонального природокористування; оптимальне врахування економічних й екологічних інтересів.

Розглянуто засади стратегічного планування територіального розвитку та охарактеризовані методичні, практичні та організаційні аспекти інтегрованого розвитку міст України, що спрямовані на вирішення проблем економічного, соціального та екологічного характеру. Розкрито особливості реалізації концепції інтегрованого розвитку на прикладі м. Полтави. Відображено ключові напрями розвитку міста в межах сформованої концепції та охарактеризовано цілі розвитку в розрізі окремих сфер.

It was determined that the basis of the sustainable development of the city is laid by the target orientations of the territorial organization: increasing social and economic opportunities to ensure the well-being of residents; ensuring environmental safety and rational nature management; optimal consideration of economic and environmental interests. Local development is characterized by a complex of various spatial, economic, social, cultural-spiritual, ecological and other factors that must be taken into account in the process of territorial planning. Ukrainian cities cannot always fully utilize their potential for integrated development, in particular, due to the lack of a formed understanding of this concept and a strategic vision of urban development by state authorities and local governments.

The principles of strategic planning of territorial development are considered and methodological, practical and organizational aspects of the integrated development of Ukrainian cities aimed at solving economic, social and environmental problems are characterized. The peculiarities of the implementation of the concept of integrated development on the example of the city of Poltava are revealed. The key directions of the city's development within the framework of the formed concept are reflected and the development goals are characterized in terms of individual spheres.

The "Poltava 2030" concept defines six key areas of activity, which offer approaches that will allow to best meet the needs of current and future residents in comfortable and safe living, movement, employment, a healthy and attractive environment, fresh air and clean water, and full recreation etc. In accordance with the vision of the development of Poltava, the special characteristics of the city, identified weaknesses and strengths, strategic goals were formulated, the content of which corresponds to the vision and outlines the following directions of the city's development: a city with diversified environmentally friendly production; the city of applied sciences, education, knowledge economy and creative industries; a powerful regional center and center of Ukrainian culture; attractive tourist destination, recreation and rehabilitation center; a city for a comfortable life.

Ключові слова: місто, місцевий розвиток, сталий розвиток, концепція, стратегічне планування, громада.

Key words: city, local development, sustainable development, concept, strategic planning, community.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В сучасних мінливих умовах міста будь-якої країни зіштовхуються з потребою одночасного вирішення низки проблем: економічних, екологічних, демографічних та соціально-просторових. Від того, наскільки гнучко місто може відреагувати на нові виклики та запланувати довгострокові рішення, які забезпечать йому сталість, залежить успішність його розвитку та процвітання в майбутньому. Беззаперечно, містам потрібен комплексний підхід, який передбачає виконання нових завдань та вирішення найактуальніших проблем, розглядає потреби та вимоги усіх секторів на засадах рівноправності і залучає до цих процесів політиків, бізнесменів, інвесторів, громадських активістів і місцевих жителів. Великі та малі міста все більше зміцнюють свої місце й роль в

економіці окремих держав, їх об'єднань та регіонів. Місто розглядається не лише як адміністративно-територіальна одиниця, але і як інструмент місцевого розвитку. Питання забезпечення сталого розвитку міст та міських поселень сьогодні є одним із ключових елементів політики місцевого розвитку для багатьох країн світу. Особливо це актуально для України, зважаючи на поточні події військового часу та з огляду на повоєнну відбудову національного господарства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням комплексного розвитку міст і міських територій та застосування у цьому контексті інструментів стратегічного планування присвячені праці таких авторів як: Берданова О., Вакуленко В., Коваленко А., Головні О., Кондратової М., Галушки З., Соболева В., Брижань І. та інших науковців.

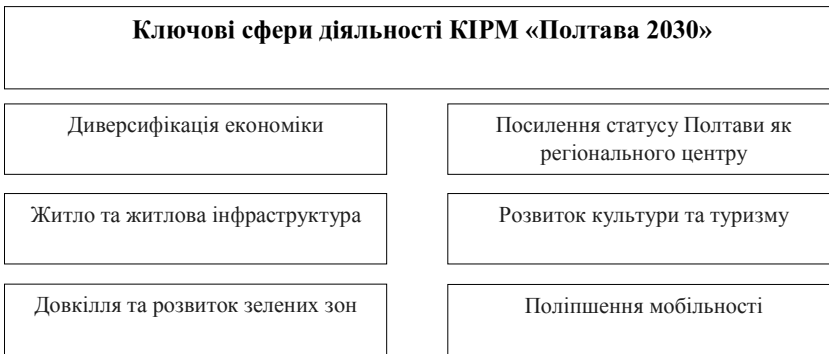

Рис. 1. Ключові сфери діяльності Концепції інтегрованого розвитку міста

Джерело: сформовано на основі [5].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є висвітлення особливостей стратегічного планування міського розвитку в контексті реалізації концепції інтегрованого розвитку міста (на прикладі м. Полтави).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Концептуальні засади сталого розвитку міст визначено Програмою ООН із населених пунктів, де зазначено цільові орієнтири сталого розвитку міст, а саме забезпечення збалансованого розвитку міст, із погляду їх соціальних, економічних та екологічних аспектів.

Головною умовою ефективного функціонування міста виступає збалансованість таких компонентів сталого розвитку території як соціум, економіка та екологія. Безперечно вищезазначені компоненти взаємопов'язані між собою й впливають один на одного, формуючи певний рівень якості життя місцевого населення, відповідний базис власного ендогенного розвитку.

Місцевий розвиток характеризується комплексом різноманітних просторових, економічних, соціальних, культурно-духовних, екологічних та інших чинників, які необхідно враховувати в процесі здійснення територіального планування. Саме тому на території розробляється не один, а низка планувальних документів, кожен з яких має свій об'єкт, принципи, призначення, однак разом вони формують цілісну систему планування місцевого розвитку [1, с. 9].

Українські міста сьогодні не завжди можуть повноцінно використати свій потенціал для інтегрованого розвитку, зокрема, через відсутність сформованого розуміння цієї концепції та стратегічного бачення міського розвитку органами державної влади та місцевого самоврядування. Містам необхідно розвивати внутрішні можливості для практичної реалізації концепції інтегрованого розвитку міст за рахунок концептуальних рішень, основною метою яких є підвищення стандартів проживання в містах через перехід на довгострокове планування всіх важливих сфер життєдіяльності міст.

Інтегровані концепції розвитку міста орієнтовані на виконання таких функцій, як допомога містоуправлінням у прийнятті рішень для ефективного планування та використання бюджетних коштів, керування та моніторинг для оптимізації управлінських дій, популяризація

важливості комунальних та приватних проектів для мешканців, що сприяє діалогу між офіційними інституціями та громадянським суспільством, створення важливих передумов для залучення національних та інтернаціональних фінансових засобів та інвестицій [2, с. 81—82].

Концепція інтегрованого розвитку міста (далі — КІРМ) є основним елементом забезпечення сталості розвитку міст і невід'ємною частиною щоденної роботи посадових осіб місцевого самоврядування. Це дієвий інструмент неформального міського планування, що дозволяє у порівняно короткий час

визначити головні проблеми міста та знайти можливі ключові рішення, які мають імпульсний вплив на економічний та просторовий розвиток певних районів та кварталів міста. Швидкість знаходження таких рішень залежить від наявності та доступності якісної аналітики, базових даних та іншої належної інформації. КІРМ є сучасним гнучким інструментом стратегічного планування, що враховує головні виклики й потреби міста, та, у разі потреби, може бути адаптований до нових ситуацій.

Європейський досвід розвитку конкурентоспроможних громад доводить, що для формування підходів інтегрованого розвитку міст важливо спиратись на стратегічні документи, в яких визначаються бачення (візія), цілі, завдання та проєкти розвитку міст. Базуючись на основних положеннях Лейпцизької хартії та активно використовуючи партисипативні практики (залучення громадян), міста розробляють та впроваджують концепцію інтегрованого розвитку [3, с. 182].

Полтава є одним з перших пілотних міст України, які почали застосовувати у міському плануванні сучасні стратегічні підходи інтегрованого розвитку відповідно до європейських принципів і цінностей, викладених у Лейпцизькій хартії сталого європейського міста, Порядку денному ООН у галузі сталого розвитку на період до 2030 року та Новій програмі розвитку міст, прийнятій на Конференції ООН з житла і сталого міського розвитку.

Керівні принципи та рекомендації, представлені в КІРМ, відкривають нові можливості для сталого зростання полтавської громади, просторового розвитку міста за сучасними стандартами якості. Концепція "Полтава 2030" дає детальну картину пріоритетів міста в найближчі десятиліття та відкриває шлях до ініціатив, що сприятимуть досягненню поставлених цілей. Усі процеси, пов'язані з розвитком Полтави, від планування до реалізації заходів, повинні розглядатись з точки зору інтегрованості з іншими сферами розвитку. Упровадження КІРМ дозволить місту ефективно використовувати існуючий потенціал та створити умови для сталого розвитку [5, с. 182].

Розробка стратегії розвитку крупного міста на довгострокову перспективу повинна базуватися на науково обгрунтованих уявленнях про цілі, пріоритети й основні завдання цього розвитку, економічний, ресурсний, кадровий, науково-технічний потенціал крупного міста з урахуванням можливих ризиків її реалізації [4, с. 182].

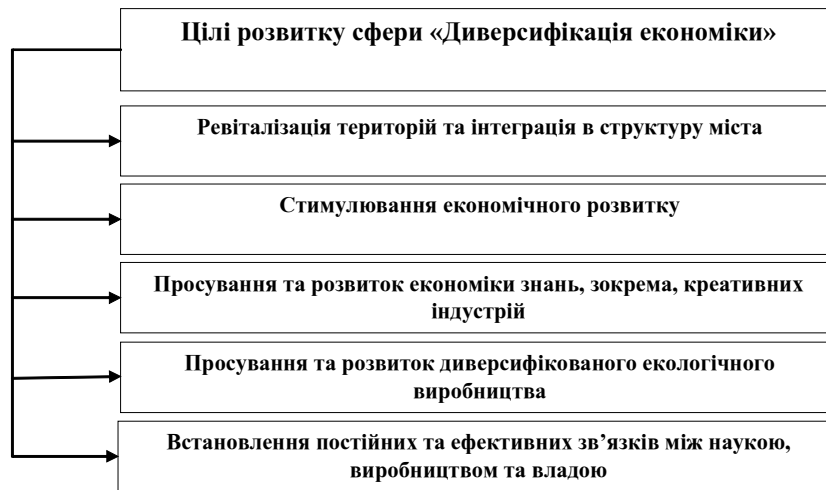

Рис. 2. Цілі розвитку сфери "Диверсифікація економіки"

Джерело: сформовано на основі [5].

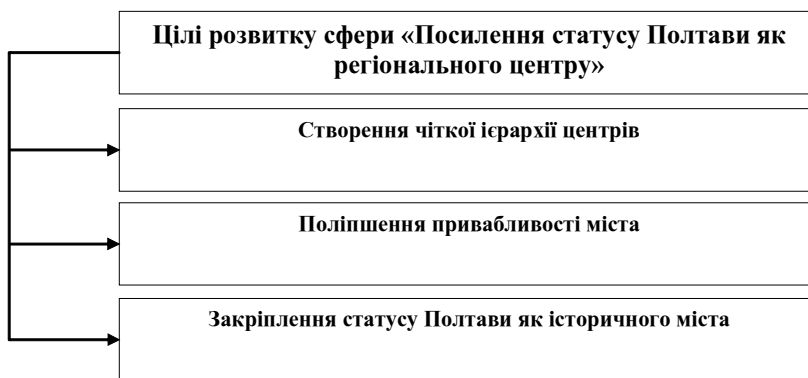

Рис. 3. Цілі розвитку сфери "Посилення статусу Полтави як регіонального центру"

Джерело: сформовано на основі [5].

Концепцію "Полтава 2030" визначено шість ключових сфер діяльності, які пропонують підходи, що дозволять найкраще задовольнити потреби нинішніх та майбутніх мешканців у комфортному та безпечному проживанні, пересуванні, забезпеченні роботою, здоровому та привабливому середовищі, свіжому повітрі та чистій воді, повноцінному відпочинку тощо (рис. 1).

Ці фокусні сфери трансформації, які матимуть пріоритет у майбутньому розвитку Полтави, були визначені та розроблені групою експертів за підтримки учасників тематичних груп під час робочих зустрічей, широких дискусій, воркшопів, форумів. Вони враховують синергію наявних ресурсів та сильних сторін Полтави, коли різносторонні напрямки та проекти посилюють один одного за рахунок інтеграції.

Сфера "Диверсифікація економіки" (рис. 2). Для того, щоб забезпечити сталість міста та протистояти демографічним викликам, Полтава повинна зосередитись на створенні нових робочих місць, пошуку перспективних видів економічної діяльності з доданою вартістю, затребуваних часом, за рахунок чого диверсифікувати місцеву економіку. Потенційні галузі, для яких Полтава має запропонувати вигідні та привабливі умови, стосуються економіки знань, зокрема, ІТ, креативних індустрій, інноваційних екологічно безпечних виробництв. Такі сучасні виробництва можуть розвиватися на

оновлених територіях раніше занедбаних промислових підприємств у північній частині міста (Київський промисловий район), що дозволить повернути їх до життя та реінтегрувати у міську тканину.

1. Ревіталізація територій та інтеграція в структуру міста. Провести інвентаризацію земель та забезпечити зміну цільового призначення земель промисловості на території перспективної містобудівної реконструкції, що дозволить ефективніше використовувати території колишніх промислових підприємств з новими функціями. Визначити земельні ділянки для окремих видів діяльності та чітко закріпити цільове використання для них з точки зору законності використання земель та права власності з метою просування міською владою даних територій зацікавленим інвесторам.

2. Стимулювання економічного розвитку. Визначити перспективні для міста види діяльності й розробити стратегії їх розвитку та відповідні програми підтримки пріоритетних бізнесів. Розробити та реалізувати маркетингові стратегії.

3. Просування та розвиток диверсифікованого екологічного виробництва. Сформувати кластери з промислових або інших земель, що використовуються неефективно; відповідні земельні ділянки виділити та оформити у вигляді "організованих індустріальних зон", за підтримки міської влади розвивати такі зони для розміщення передбачених перспективних видів діяльності. Розробити техніко-економічне обґрунтування життєздатності таких проектів та забезпечити необхідні передумови. Сприяти реалізації екологічно орієнтованих проектів підприємствами міста.

4. Просування та розвиток економіки знань, зокрема, креативних індустрій. Створити сприятливе бізнес-середовище та відповідну інфраструктуру міста для появи креативних індустрій, сприяти розвитку ІТ-кластеру. Здійснити фактичне планування розвитку техно (бізнес) парку в співробітництві з власниками

землі задля розвитку території, передбачити належну підтримку та просування.

5. Встановлення постійних та ефективних зв'язків між наукою, виробництвом та владою. Сприяти налагодженню взаємовигідної співпраці між бізнесом, владою та наукою через укладання з університетами угод щодо навчання, аналітичної роботи та дослідницьких розробок. Забезпечити створення "інформаційних вузлів / комунікаційних платформ", куди одночасно спрямовуватиметься інформація про наміри, попит, знання, для подальшого обговорення наукою, бізнесом та владою та прийняття якісних спільних рішень.

Сфера "Посилення статусу Полтави як регіонального центру" (рис. 3). Як обласний центр та культурний осередок Полтава щоденно притягує десятки тисяч відвідувачів з прилеглих територій, що забезпечує надходження додаткових фінансових ресурсів до міста. Статус регіонального центру повинен бути підкріплений належним спектром відповідних послуг, розвинутою інфраструктурою, приємним зовнішнім виглядом. Підтримка та активний розвиток саме центральних функцій міста — безперечна запорука його успіху. Для посилення конкурентних позицій у порівнянні з містами-сусідами Полтаві необхідно створити чітку ієрархію центрів з фізично розвинутим визначеним первинним центром та гармонійно розвинутими підцентрами. Основний центр має формувати ядро міста та бути компактним, легко та швидко доступним як для власних жителів, так і для жителів прилеглих територій міста. Усі нинішні центри та підцентри мають стати привабливішими, у тому числі за рахунок культурної спадщини, збереження та належного розвитку історичного центру.

1. Створення чіткої ієрархії центрів. Забезпечити розвиток життєздатної поліцентричної міської структури з ієрархічним порядком, зробити місто привабливим як для здійснення покупок, так і для туристів, інвесторів та кваліфікованого персоналу, що шукає роботу. Значно поліпшити функціональне наповнення, дизайн та зовнішній вигляд центрів з застосуванням диференційованого підходу: різнопланові центральні квартали, гармонійний розвиток підцентрів Шевченківського, Київського та Подільського районів, розміщення роздрібно-торгівлі згідно з типологією центрів різних рівнів. Розробити та втілити концепцію розвитку території центрального ринку.

2. Поліпшення привабливості міста. Забезпечити чітке дотримання чинних правил та норм будівництва в місті з метою збереження міського ландшафту. Утримувати вільними від будь-яких перешкод передбачені планом візуальні вісі, підтримувати у гарному стані нинішні та нові оглядові майданчики, які будуть побудовані відповідно до рекомендацій. Забезпечити інтенсивний благоустрій парків та зелених насаджень міста, створити "водно-зелений діаметр Полтави" як безперервної мережі зелених зон міста, включаючи узбережжя річок Ворскла та Коломак.

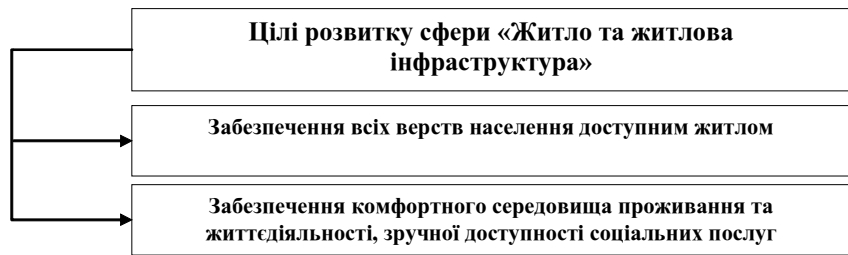

Рис. 4. Цілі розвитку сфери "Житло та житлова інфраструктура"

Джерело: сформовано на основі [5].

3. Закріплення статусу Полтави як історичного міста (міста культурної спадщини) зі жвавим історичним центром. Забезпечити інтеграцію історичних кварталів у міську тканину. У запланованих частинах центру міста розглянути та здійснити "повторне ущільнення" або "посткомпактизацію", використання просторів у вже нинішній забудові за рахунок використання найбільших за розмірами дворів. Забезпечити якісний моніторинг забудови середовища та жорсткіші регуляторні правила, що поліпшить планування та проектування.

Сфера "Житло та житлова інфраструктура" (рис. 4). Ця сфера є інтегруючою сферою життєдіяльності міста, яка тісно пов'язана з такими сферами як мобільність, довкілля та культура. Вона безпосередньо впливає на розвиток економіки, туризму та статусу міста як сильного регіонального центру, забезпечуючи м'які фактори привабливості території як для нинішніх, так і для прийдешніх жителів та бізнесів, які можуть з'явитись у місті у разі створення якісних умов проживання. Аналіз нинішнього стану вихідної ситуації, демографічний прогноз майбутнього надають змогу висунути припущення, що основними стратегіями міста на майбутні десятиліття будуть ущільнення забудови в межах нинішніх мікрорайонів і кварталів, що підвищить ефективність використання міських земель, та концентрація зусиль на створенні комфортного житлового середовища. Основою зонування повинна стати модель змішаного функціонального використання (поєднання "житло" - "обслуговування" — "робочі місця").

1. Забезпечення всіх верств населення доступним житлом. Забезпечити розширення ринку доступного житла (власного та орендованого) для всіх категорій населення, відповідне забезпечення всіх видів попиту на житло (нового та дефіцитного, попиту на заміну житла).

2. Забезпечення комфортного середовища проживання та життєдіяльності, зручної доступності соціальних послуг. Передбачати наповнення житлової інфраструктури якісними послугами, які людина має отримувати в житловому середовищі (освітні послуги (дошкільні навчальні заклади, школи), послуги центрів соціального обслуговування, ЦНАПів, торговельно-обслуговувальних центрів, медичні послуги, ігрові майданчики, зелені зони тощо). При наданні послуг дотримуватись національних стандартів та норм, орієнтуватись на якість обслуговування, індивідуальний підхід, задоволення потреб громадян.

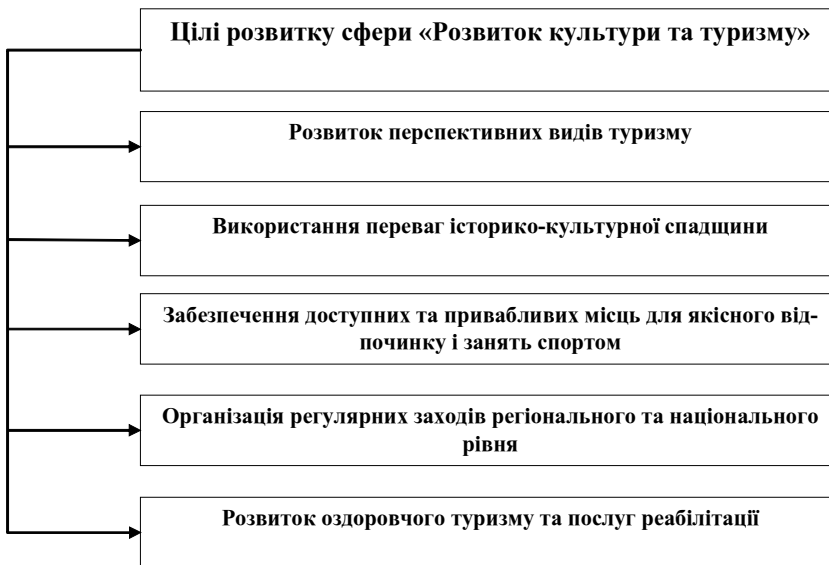

Рис. 5. Цілі розвитку сфери "Розвиток культури та туризму"

Джерело: сформовано на основі [5].

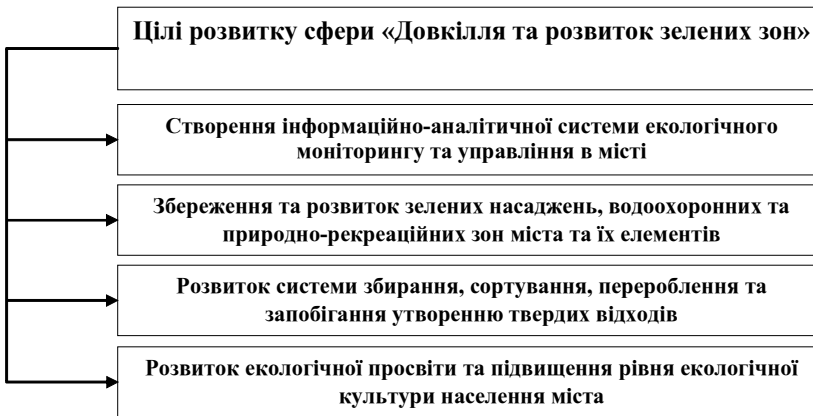

Рис. 6. Цілі розвитку сфери "Довкілля та розвиток зелених зон"

Джерело: сформовано на основі [5].

Сфера "Розвиток культури та туризму" (рис. 5). Для того щоб туризм та культура мали все більше значення для розвитку місцевої економіки, Полтаві слід орієнтуватися на сучасні напрямки туризму, що динамічно розвиваються, цікаві як для жителів міста, країни, так і для іноземних туристів (діловий, оздоровчий, культурний, історичний, спортивний, подієвий, еко- та зелений, гастрономічний, рекреаційний тощо), чітко орієнтовані на відповідні цільові групи, та мати гармонійний мікс традиційних та альтернативних видів туризму. Місто потребує розвитку відповідної комфортної туристичної інфраструктури, актуалізації культурно-історичної спадщини міста, покращення просторів. Збереження та покращення історико-культурної спадщини, поліпшення вигляду міста, кращий благоустрій парків та публічних просторів забезпечить необхідні зручності та дозволить туристам активніше відвідувати бажані пам'ятки та місця відпочинку.

1. Розвиток перспективних видів туризму. Враховуючи нинішній потенціал міста, активніше розвивати сучасні популярні види туризму, що за умов стратегічного підходу, системного маркетингу унікальних якостей

Полтави зробить значний внесок для успішного розвитку туризму як сектору економіки і розширить спектр джерел доходу. Розвивати туристичну інфраструктуру та сервіси туристичної сфери (від номерного фонду до паркувальних місць) відповідно до зміни попиту на різні види туризму та задоволення потреб різних цільових груп туристів.

2. Використання переваг історико-культурної спадщини. Закладам культури покращувати свою привабливість для туристів та жителів міста з огляду на задоволення потреб сучасного життя. Переосмислити роль та функціонування закладів культури, їх форми роботи, комунікаційну взаємодію. Забезпечити значне розширення міжгалузевої культурної діяльності з точки зору різноманітності та якості, використовуючи нинішні та нові об'єкти для різних цільових груп відвідувачів усіх вікових категорій та соціальних прошарків. Підвищити рівень менеджменту, додати комерційної спрямованості.

3. Забезпечення доступних та привабливих місць для якісного відпочинку і занять спортом. Передбачити покращення об'єктів для занять спортом та активних форм відпочинку з урахуванням сучасних стандартів щодо їх презентації / просування, кількості та якості. Реконструювати та розширити відповідно до потреб жителів та відвідувачів міста наявні місця для проведення масових видовищних та спортивних подій у критих спорудах та на відкритому повітрі.

4. Організація регулярних заходів регіонального та національного рівня. Передбачити благоустрій, покращення нинішніх та розширення кількості об'єктів для проведення різноманітних заходів у галузі культури, спорту, дозвілля. Забезпечити якісний маркетинг та проведення заходів регіонального та національного рівня для різних вікових груп.

5. Розвиток оздоровчого туризму та послуг реабілітації. З огляду на сучасні тренди здорового способу життя, розробити місцеву стратегію розвитку оздоровчої сфери. Забезпечити підтримку розвитку хоспісів, паліативних закладів, геріатричних, реабілітаційних, санаторних закладів та створення потужного багатопрофільного реабілітаційного центру. Посилити співпрацю між профільними навчальними, державними та приватними організаціями. Сприяти створенню ланцюжків замкненого циклу послуг.

Сфера "Довкілля та розвиток зелених зон" (рис. 6). Екологічний потенціал міста сприятливий для вдосконалення об'єктів рекреації та зелених зон, упорядкування публічних просторів, доступних для всіх жителів, запровадження засад екологічно орієнтованого виробництва та споживання, покращення мобільності. Сталий просторовий розвиток, за умов збереження та поліп-

шення довкілля, сприятиме становленню міста як екологічного еталону України. Для збереження наявного природного потенціалу та покращення довкілля Полтава повинна мати інформаційну систему контролю за екологічним станом міста, виділити пріоритетні екологічні цілі та інтегрувати їх у соціальну та економічну складову розвитку міста, формувати базис для розробки місцевих екологічних планів дій, підвищувати рівень якості екологічного менеджменту та екологічної свідомості мешканців.

1. Створення інформаційно-аналітичної системи екологічного моніторингу та управління в місті. Створити інформаційно-аналітичну систему екологічного моніторингу та управління, яка повинна охоплювати територію всього міста та прилеглих до нього приміських зон, концентруючись на найбільш вагомих об'єктах та зонах з точки зору їх впливовості на загальну екологічну ситуацію та умови життєдіяльності жителів.

2. Збереження та розвиток зелених насаджень, водоохоронних та природно-рекреаційних зон міста та їх елементів. Підготувати реєстр усіх зелених зон з переліком основних рослин за зонами, а також з урахуванням інвентаризації дерев, на основі якого розробити інтегровану концепцію сталого озеленення всього міста. Створити взаємопов'язану мережу зелених зон міста, яка об'єднає між собою зелені зони міста та заміські зелені масиви, а також запропоновані рекреаційні зони вздовж річок Ворскла та Коломак. Передбачити забезпечення зон утворення холодного повітря.

3. Розвиток системи збирання, сортування, перероблення та запобігання утворенню твердих відходів. Наладити ефективну систему управління відходами за рахунок узгодження активних дій з боку влади, бізнесу, громади, кожного громадянина. Забезпечити її розвиток у межах усієї території міста та прилеглих до нього приміських зон шляхом організації муніципального співробітництва, створення державно-приватного партнерства.

4. Розвиток екологічної просвіти та підвищення рівня екологічної культури населення міста. Сприятиме підвищенню рівня культури населення через застосування системного підходу, а саме, створення багаторівневої системи екологічної інформаційно-просвітницької діяльності для всіх верств населення та відвідувачів міста.

Сфера "Поліпшення мобільності" (рис. 7). Мета поліпшення мобільності Полтави — створення умов для підвищення рівня життя полтавців, покращення організації обслуговування пасажирів, наближення міста до європейських стандартів, утілення в життя інноваційних проектів, які сприятимуть створенню більш комфортного середовища. Сталий розвиток Полтави потребує більш раціонального планування мобільності на користь нинішніх жителів без негативних наслідків для нащадків. Потрібно піклуватися про зменшення шкідливих викидів від автомобілів, звільнитися від їх присутності в місцях, призначених для відпочинку або безпечного перебування дітей. Для цього треба забезпечити зручний гро-

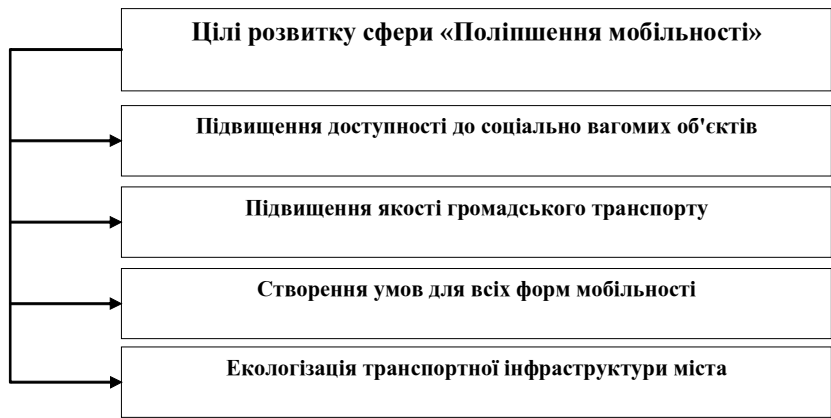

Рис. 7. Цілі розвитку сфери "Поліпшення мобільності"

Джерело: сформовано на основі [5].

мадський транспорт, дороги без заторів, розвивати велосипедний рух, упорядкувати громадський простір та забезпечити його безбар'єрність.

1. Підвищення доступності до соціально вагомих об'єктів. Для того, щоб досягти бажаного розвитку, необхідно передбачити та впровадити певні організаційні заходи та реалізувати інфраструктурні проекти. Соціально вагомі об'єкти мають бути доступними для всіх категорій учасників руху, дорожнього та пішохідного. Засобами транспортної та пішохідної доступності повинні бути облаштовані туристичні об'єкти, щоб підвищити привабливість та поширити доступ до таких місць відвідувачам в перспективі. Повинно бути передбачено облаштування наземних і підземних переходів, пішохідних доріжок та входів до громадських закладів засобами безбар'єрного руху маломобільних груп населення, облаштування пішохідних переходів пандусними спусками. Обов'язково потрібно вирішити проблему з паркуванням. Потрібно створити зони платної парковки в історичному центрі міста.

2. Підвищення якості громадського транспорту. Базовими підходами, спрямованими на підвищення якості громадського транспорту, є наступні: створення центральної диспетчерської служби, яка забезпечить встановлення систем GPS на транспортні засоби громадського транспорту, валідацію процесу перевезення, контроль мобільності міста, контроль дотримання кількості транспортних засобів на маршрутах громадського транспорту та графіків їх руху громадського транспорту; створення єдиної платіжної системи, яка забезпечить баланс між платоспроможним попитом на послуги та витратами на їх надання, введення проїзних абонементів на місяць, що діють на всіх маршрутах та у всіх видах рухомого складу, введення смарт-карток для більш комфортного проїзду з можливістю поповнення рахунку та SMS-квитків; влаштування безпечних зупинок громадського транспорту з урахуванням потреб маломобільних груп населення та естетично привабливих зупинок з урахуванням етнічних особливостей міста; облаштування зупинок громадського транспорту засобами інформаційного забезпечення (карти маршрутів та культурних об'єктів міста + розклад); створення заїзних карманів на зупинках громадського транспорту; створення нової концепції приміського громадського транспорту; об-

лаштування транспортних вузлів міста пунктами прокату авто- та велотранспорту.

3. Створення умов для всіх форм мобільності. З метою створення якісних умов для всіх форм мобільності рекомендується розробити та забезпечити впровадження нової концепції міського громадського транспорту, яка передбачатиме розробку нової мережі маршрутів для руху громадського транспорту відповідно до принципів транзитно орієнтовного розвитку, обмеження швидкості руху в центральній частині міста, перенесення місць відстою маршрутних транспортних засобів з центральної частини міста на кінцеві зупинки громадського транспорту в периферійних районах, оновлення рухомого складу громадського транспорту, створення окремих смуг для вело руху, руху маршрутних та таксомоторних транспортних засобів, перенесення місць очікування приміського громадського транспорту. Важливо також забезпечити впровадження дистанційного керування рухом транспортного потоку, створення адаптивного регулювання на перехрестях, синхронізувати світлофори для оптимізації руху транспортного потоку.

4. Екологізація транспортної інфраструктури міста. Задля підвищення екологічної сталості транспортної системи міста Полтава необхідно провести відповідні заходи, пов'язані з реорганізацією центральних вулиць з пріоритетом пішохідного та вело руху, збільшенням озеленення на вулицях міста для формування безперервної системи озеленення, організацією об'їзних шляхів навколо міста задля зменшення інтенсивності транзитного зовнішнього руху на території міста тощо. Екологізація транспорту передбачатиме проведення оновлення рухомого складу з високими показниками екологічності (тролейбуси, автобуси Євро-5 і вище), зменшення паркувальних місць довготривалого зберігання автомобілів мешканців периферійних районів та гостей центру в центральній частині міста, влаштування перехоплюючих паркувальних місць на межі центральної частини міста та периферії, формування безперервної мережі велосипедної інфраструктури.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Концепції інтегрованого розвитку міста розробляються міською владою разом із різними муніципальними інституціями, місцевими фахівцями та громадськістю. Партисипативний підхід є передумовою для сприйняття трансформацій, які пропонують концепції інтегрованого розвитку міста, а отже, і є основою для їхньої успішної реалізації. Дуже важливим для успішного впровадження інтегрованих підходів у міському плануванні є процес внутрішньої комунікації в межах органу місцевого самоврядування. Інформованість та обізнаність посадовців, зацікавленість у реалізації запланованих довгострокових змін є важелями успішності концепцій інтегрованого розвитку міста, які передбачають у своїй основі синергію взаємодій.

Концепція інтегрованого розвитку "Полтава 2030" є документом, який має стати керівництвом для майбутніх дій міської влади та всіх зацікавлених сторін. Концепція сфокусована на основних напрямках роз-

витку Полтави, вона окреслює ключові сфери, в яких будуть відбуватись зміни, формулює пріоритетні цілі та пропонує рушійні імпульсні проекти. Але міський розвиток — це безперервний динамічний процес і якісні зміни не завжди відчутні відразу, тому що ефект від впровадження тих чи інших заходів або проектів, націлених на досягнення стратегічних цілей, можна відчути скоріше в середній та довгостроковій перспективі.

Література:

1. Берданова О., Вакуленко В. Стратегічне планування місцевого розвитку. Практичний посібник. К.: ТОВ "Софія-А", 2012. 88 с.
2. Галушка З.І., Соболев В.О. Концепція інтегрованого розвитку міст: необхідність та можливості застосування в Україні. Проблеми системного підходу в економіці. 2019. Вип. 1 (1). С. 80—85.
3. Головня О.М., Кондратова М.В. Концепція інтегрованого розвитку міст: європейський досвід та можливості його застосування в Україні. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2021. №3. С. 178—194.
4. Коваленко А.О. Урбанізація і стратегічне планування сталого розвитку міст. Економічний вісник Національного гірничого університету. 2017. №4. С. 67—77.
5. Концепція інтегрованого розвитку міста "Полтава 2030" URL: <https://www.2030.poltava.ua/ua/kontseptsiya-intehrovanoho-rozvytku-mista-2030> (дата звернення 1.08.2023).
6. Соціально-економічний розвиток міст в умовах децентралізації: кол. моногр. / за ред. Л.М. Ільч. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2021. 532 с.

References:

1. Berdanova, O. and Vakulenko, V. (2012) Strategic planning of local development. Practical guide. [Strategic planning of local development. Practical guide.], TOV "Sofyia-A", Kyiv, Ukraine.
2. Halushka, Z.I. and Soboliev, V.O. (2019) "Concept of integrated development of the city: needs and possibilities of application in Ukraine", Problems of systemic approach in the economy, Vol. 1 (1), pp. 80—85.
3. Holovnia, O.M. and Kondratova M.V. (2021) "The concept of integrated city development: european experience and possibilities of its implementation in Ukraine", Economy, finances, management: topical issues of science and practical activity, Vol. 3, pp. 178—194.
4. Kovalenko, A.A. (2017) "Urbanization and strategic planning for the sustainable development of cities", Ekonomichnyj visnyk Natsional'noho hirnychoho universytetu, Vol. 4, pp. 67—77.
5. Concept of integrated urban development "Poltava 2030" (2020), available at: <https://www.2030.poltava.ua/ua/kontseptsiya-intehrovanoho-rozvytku-mista-2030> (Accessed 1 August 2023).
6. Il'ich, L.M. (2021) Sotsial'no-ekonomichnyj rozvytok mist v umovakh detsentralizatsii: kol. monohr. [Socio-economic development of cities in conditions of decentralization], Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 07.08.2023 р.

В. Я. Карковська,
д. держ. упр., професор, професор кафедри адміністративного та фінансового менеджменту,
Національний університет "Львівська політехніка"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0178-4137>

М. І. Головчак,

аспірант, спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування, кафедра
адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет "Львівська
політехніка"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9890-6948>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.193

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ МЕДСЕСТРИНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

V. Karkovska,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University
M. Holovchak,
Postgraduate student, specialization 281 Public management and administration,
Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University

TRANSFORMATION OF THE NURSING EDUCATION SYSTEM IN UKRAINE: CHALLENGES, TRENDS AND INNOVATIONS

У статті розглянуто основні аспекти змін, що відбуваються в системі медсестринської освіти, ключові виклики, тенденції та інновації, які впливають на розвиток медсестринства в Україні. Проаналізовано проблеми, з якими стикається система медсестринської освіти, такі як недостатній доступ до якісної освіти, нестача кваліфікованих викладачів, застарілі навчальні програми, обмежений доступ до сучасних методів навчання та оцінювання, а також описано нові тенденції — активне залучення студентів до практичної роботи, розвиток міжнародного співробітництва та впровадження сучасних методів навчання. Надано рекомендації щодо подальшого розвитку системи медсестринської освіти в Україні. Підкреслено важливість оновлення навчальних програм, підвищення кваліфікації викладачів, підтримку наукових досліджень у галузі медсестринства та сприяння розвитку професійних навичок медсестер.

The article examines the transformation of the nursing education in Ukraine, taking into account current challenges, emerging trends, and innovative approaches. The healthcare sector in Ukraine constantly faces new challenges, such as demographic changes, growing morbidity, lack of medical personnel, and insufficient effectiveness of healthcare system reforms. These challenges indicate the need of modernizing the nursing education system to ensure high-quality medical care for the population. The main risks of limiting the quality of nursing education and measures to overcome obstacles are grouped. Key aspects related to the changes in the nursing education system are addressed. Factors hindering access to quality education are identified. One of the important factors for moving towards the transformation of the nursing education system is the preparation of

transformational leaders in the education system who have a vision and attitude towards transformation and have the necessary knowledge and qualifications to manage the educational system and its resources. We discuss why masters in nursing are rarely involved in teaching and how educational programs can be updated through implementing modern instruction strategies. Focus is placed on developing partnerships with healthcare institutions and other stakeholders to provide training opportunities for nursing students and support their professional development. These aspects influence the development of the nursing education system and nursing in Ukraine as a whole, helping to create highly professional, competent medical staff that meets the modern needs of the healthcare system.

The transformation of the nursing education system in Ukraine is of crucial importance for improving the quality of nursing care and more efficient use of resources in the healthcare field. Innovative approaches and introducing modern technologies can contribute to training skilled nurses to meet the demands of the contemporary medical environment. Improving the nursing education system can be a strategic step towards enhancing the healthcare system in Ukraine and ensuring the nation's health.

Ключові слова: система медсестринської освіти, реформування освіти, підготовка медичних сестер, якість освіти, competence.

Key words: system of nursing education, education reform, training of nurses, quality of education.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Трансформація системи медсестринської освіти в Україні є актуальною темою і потребує вирішення проблем, які впливають на якість медсестринської освіти та розвиток медсестринства на теренах нашої держави.

Недостатній доступ до якісної медсестринської освіти, нестача кваліфікованих викладачів, застарілі навчальні програми та обмежений доступ до сучасних методів навчання й оцінювання є серйозними проблемами, які вимагають негайного реагування. Важливим науковим завданням є аналіз факторів, які перешкоджають доступу до якісної освіти, виявлення причин нестачі кваліфікованих викладачів, проблем незалучення магістрів медсестринства до роботи викладачами та вивчення можливостей модернізації навчальних програм і впровадження сучасних методів навчання.

З практичної точки зору, у перспективі слід розробити рекомендації та стратегії, спрямовані на трансформацію системи медсестринської освіти. Це означає необхідність оновлення навчальних програм, залучення кваліфікованих викладацьких кадрів, які мають практичний досвід у медсестринстві, для забезпечення якісного освітнього процесу та менторства. Окрім того, варто впроваджувати сучасні методи навчання, такі як симуляційне навчання та використання віртуальної реальності, що дозволить підвищити ефективність процесу навчання і підготовки майбутніх сестер/братів медичних у закладах охорони здоров'я.

Важливо підтримувати наукові дослідження у галузі медсестринства, сприяти розвитку партнерських відносин з закладами охорони здоров'я та іншими стейкхолдерами, для забезпечення практичної підготовки студентів та підтримки у професійному зростанні. Розуміння постановки проблеми у загальному вигляді та її зв'язку з важливими науковими та практичними завданнями є важливим для подальшого реформування системи медсестринської освіти в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Основу і необхідне теоретико-методологічне підґрунтя для дослідження складають роботи вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері медсестринства, та медсестринської освіти: І. Губенко, Є. Ніколаєва, І. Костенко, Т. Ніколаєнко-Камишової, А. Ghorbani, N. Mohammadi, Z. Rooddehghan, F. Bakhshi, A. N. Nasrabadі та інших.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в дослідженні процесу трансформації системи медсестринської освіти в Україні, з орієнтацією на пошук нових рішень та інновацій для її покращення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасна медсестринська справа вимагає негайного удосконалення змісту, структури та принципів освіти. Одна з найважливіших проблем — це недостатній доступ до якісної освіти. Приєднання України до європейського освітнього простору передбачає необхідність суттєвої перебудови системи підготовки сестер/братів медичних. Це передбачає переформулювання, переосмислення та модернізацію змісту навчання, впровадження сучасних підходів до викладання та навчання, а також врахування найновіших досягнень у сфері теорії та практики медсестринської освіти [1].

Багато молодих людей, які хочуть отримати медсестринську освіту, зіштовхуються з обмеженим набором місць або високою платою за навчання. Це створює перешкоди для багатьох потенційних студентів та обмежує можливості розвитку медсестринства в країні.

Слід звернути увагу, що сучасний підхід до реформування медсестринства включає широкі компетенції та професійну самостійність. Тобто, медичні сестри мають бути активними учасниками у процесі надання медсест-

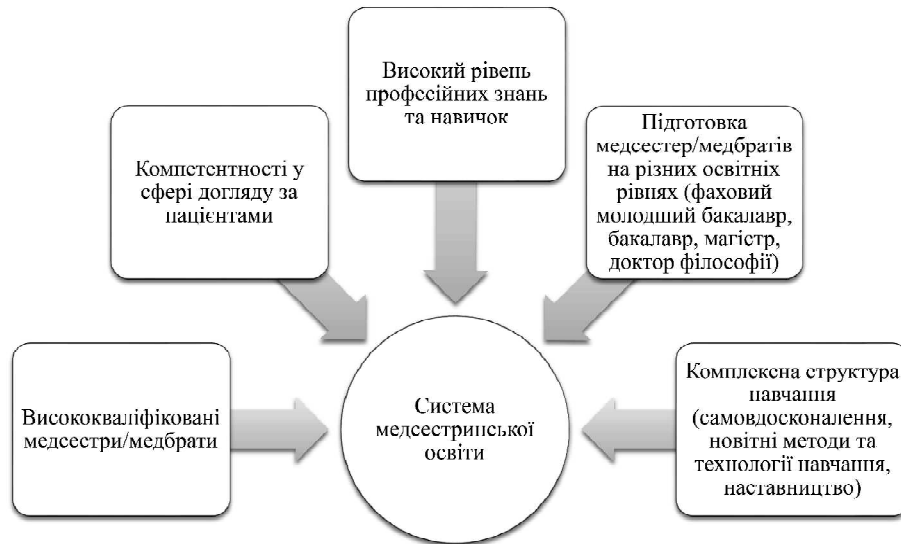

Рис. 1. Система медсестринської освіти

Джерело: сформовано авторами.

ринських послуг та мати можливість самостійно вирішувати окремі завдання, дотримуючись високих стандартів медичної практики [2]. У зв'язку з цим необхідно переглянути підходи до підготовки сестер/братів медичних, звернувши особливу увагу на активізацію їх ролі та впровадження сучасних методів навчання. Окрім цього, важливо зробити професію медичної сестри більш привабливою, підвищити її соціальний статус і отримати визнання в суспільстві. Поступове впровадження цих змін у системі медсестринської освіти сприятиме покращенню підготовки медичних сестер і братів, підвищенню якості медичної допомоги та відповідності міжнародним стандартам.

На нашу думку, систему медсестринської освіти можна трактувати, як комплексну структуру навчання, спрямовану на підготовку висококваліфікованих медсестер і медбрatів, з метою забезпечення високого рівня

знань, навичок та компетентностей у сфері догляду за пацієнтами й забезпечення їхнього фізичного та психологічного благополуччя (Рис. 1).

Як бачимо, система медсестринської освіти має складний і комплексний характер, адже вона орієнтована на підготовку висококваліфікованих сестер/братів медичних, що володіють високим рівнем знань, навичок та компетентностей у сфері догляду за пацієнтами, забезпеченні їхнього благополуччя. Освітня система включає різні рівні підготовки (фаховий молодший бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії) і базується на комплексних програмах навчання, які включають самовдосконалення, наставництво й оволодіння новітніми методами та сучасними технологіями.

У 2021 році в рамках проекту "Розробка дорожньої карти розвитку медсестринства в Україні" за підтримки Міжнародного фонду "Відродження", аналітичний

Таблиця 1. Ризики діяльності невеликих медичних коледжів та інститутів та заходи для подолання перешкод

Ризики	Заходи для подолання перешкод
Фінансові обмеження	<ul style="list-style-type: none"> • Збільшення фінансування освітніх закладів • Залучення спонсорів та грантів
Недостатня підтримка з боку держави	<ul style="list-style-type: none"> • Залучення урядової підтримки та асигнувань • Розвиток програм партнерства з урядом для спільного фінансування
Відсутність кваліфікованих викладачів	<ul style="list-style-type: none"> • Програми навчання та підвищення кваліфікації викладачів • Залучення досвідчених медичних фахівців до викладацької діяльності
Нестача магістрів медсестринства	<ul style="list-style-type: none"> • Популяризація вакансій викладачів магістрам медсестринства • Запровадження стимулюючих програм для привабливості посад викладачів
Відсутність модернізації навчальних програм	<ul style="list-style-type: none"> • Регулярне оновлення навчальних програм з урахуванням потреб сучасного медсестринства • Залучення експертів з практичного медичного сектору для оцінки актуальності програм
Відсутність доступу до сучасних методів навчання	<ul style="list-style-type: none"> • Інвестування у сучасні технології та обладнання для навчальних закладів • Впровадження електронних платформ для дистанційного навчання та самостійної роботи студентів

Джерело: сформовано авторами на основі [5].

Рис. 2. Аналіз факторів, що перешкоджають доступу до якісної медсестринської освіти та впровадженню сучасних методів навчання

Джерело: сформовано авторами.

центр "Вокс Україна" та Центр розвитку медсестринства МОЗ України провели дослідження, що висвітлило проблеми, які існують у системі сестринських послуг в Україні. Головною причиною невдоволення медичних сестер, яку виявило опитування, є низька заробітна плата [3].

Викликають обурення традиційне ставлення до професії, яке розглядає її як другорядну порівняно з професією лікаря, а також стан освіти та застаріла система підвищення кваліфікації, яка не відповідає вимогам на робочому місці. Ці проблеми потребують уваги та вдосконалення для забезпечення належних умов праці та розвитку медсестер у нашій країні [4].

Для більш детального розуміння викликів і проблем з якими зіштовхується система медсестринської освіти варто проаналізувати фактори, які перешкоджають доступу до якісної медсестринської освіти та впровадженню сучасних методів навчання (Рис. 2).

Візуалізація зв'язку між факторами, які перешкоджають якості медсестринської освіти та впровадженню сучасних методів навчання вказує на те, що ці проблеми взаємозв'язані та можуть впливати одна на одну, а їх розв'язання вимагає комплексного підходу та

спільних зусиль з боку уряду, медсестринських освітніх закладів та інших стейкхолдерів.

У дослідженні Є. Ніколаєва вказано, що невеликі медичні коледжі мають свої переваги, але також стикаються з ризиками, які можуть обмежувати якість медсестринської освіти та впровадження сучасних методів навчання [5]. На основі цього, пропонуємо заходи для подолання перешкод (Табл. 1).

Для покращення ситуації можуть бути необхідні додаткові фінансові ресурси, залучення кваліфікованих викладачів та оновлення навчальних програм з урахуванням потреб сучасного медсестринства.

Останнім часом фокус освітніх процесів змістився на спрямування студентів на дослідницьку діяльність. Подолання виявлених проблем передбачає перенаправлення освітнього процесу з простого запам'ятовування та відтворення великої кількості інформації на активний пошук, критичний аналіз необхідного матеріалу та творчий підхід до розв'язання завдань. Основна мета — отримання нових знань, які під час практичної діяльності перетворюються у професійні навички [6, 7].

Як вважає І. Костенко, міжнародний досвід спеціалізації медичних сестер з адміністрування, анестезіології та реанімації, сімейного медсестринства (загальної практики), радіології, керівництва практикою є дуже важливим і корисним для запровадження у медсестринських освітніх закладах України, та сприятиме підвищенню якості надання медичних послуг пацієнтам, які потребують кваліфікованого догляду в умовах хоспісу, будинку для осіб похилого віку, а також у домашніх умовах [8].

На сучасному етапі система медсестринської освіти в Україні перебуває в процесі активних змін і трансформацій. Для досягнення кінцевої мети — підготовки високопрофесійних і кваліфікованих робочих кадрів в медсестринстві,

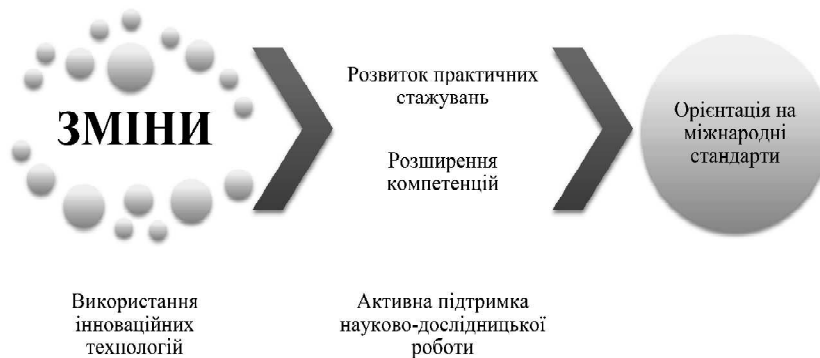

Рис. 3. Основні аспекти змін у системі медсестринської освіти в Україні

Джерело: сформовано авторами.

КЛЮЧОВІ ВИКЛИКИ

Рис. 4. Ключові виклики

Джерело: сформовано авторами.

система медсестринської освіти повинна зазнати різних змін, а також враховувати ключові виклики та тенденції, що впливають на розвиток цієї професії (Рис. 3, Рис. 4, Рис. 5).

На наш погляд, дані аспекти, виклики, тенденції та інновації впливають на розвиток системи медсестринської освіти і медсестринства в Україні в цілому, допомагаючи створювати високопрофесійний, компетентний медичний персонал, який відповідає сучасним потребам системи охорони здоров'я.

Одним з важливих факторів для руху в напрямку трансформації системи медсестринської освіти є підготовка трансформаційних лідерів у системі освіти, які мають бачення та ставлення до трансформації та володіють необхідними знаннями та кваліфікаціями для керування освітньою системою та її ресурсами. Більше того,

завдяки силі натхнення, ці лідери можуть створити необхідну мотивацію в співробітників та колег для досягнення цілей та покращення результатів навчання [9].

Окрім того, розвиток медсестринської освіти має включати постійне вдосконалення підходів до практичної підготовки студентів. Важливо робити акцент на практичну підготовку з застосуванням симуляційних технологій та віртуальної реальності, що допоможе студентам отримати цінний досвід та підготуватись до реальних викликів медсестринства.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Для покращення ситуації у системі медсестринської освіти в Україні є необхідними додаткові фінансові

Рис. 5. Тенденції та інновації

Джерело: сформовано авторами.

ресурси, залучення кваліфікованих викладачів та оновлення навчальних програм з урахуванням потреб сучасного медсестринства. Одним із важливих складових та визначаючих факторів для створення необхідного контексту та умов для трансформації є ефективне управління та формулювання політики освітньої системи. Такий підхід до лідерства сприятиме розвитку системи медсестринської освіти та персоналу, досягненню поставлених цілей та покращенню результатів навчання.

Розвиток медсестринської освіти передбачає постійне вдосконалення підходів до практичної підготовки студентів, застосування симуляційних технологій та віртуальної реальності. Це допоможе студентам здобути цінний досвід та бути краще підготовленими до реальних викликів у сфері медсестринства.

Таким чином, враховуючи виявлені проблеми, аспекти, виклики, тенденції та інновації заклади медсестринської освіти повинні приступити до переформатування системи медсестринської освіти, узгоджуючи її з вимогами сучасного медичного середовища та громадських потреб. Такі зміни сприятимуть підготовці високопрофесійного медичного персоналу, здатного своєчасно реагувати на виклики сфери охорони здоров'я та забезпечувати якісні медичні послуги населенню.

Література:

1. Поляченко Ю.В., Передерій В.Г., Волосовець О.П. Медична освіта у світі та в Україні. Київ. Книгплюс, 2005. 383 с.
2. Губенко І.Я., Бразалій Л.П., Шевченко О.І. Розвиток наукових досліджень в медсестринстві як основа вдосконалення сестринської допомоги. Головна медична сестра. 2009. № 8. С. 59—61.
3. Алеканкіна К., Балабанова К. Медсестринство Шредінгера: погляд всередину. Вокс Україна. 2021. URL: <https://voxukraine.org/medsestrynstvo-shredyngera-poglyad-vseredyu>
4. Ніколаєнко-Камишова, Т.П. Проблеми медсестринства в структурі сучасної системи охорони здоров'я. Мотивації та оптимізація підходів до вирішення. Медсестринство = Nursing. 2022. № 1. С. 51—53. URL: <https://repo.dma.dp.ua/8119/1/8255~1.PDF>.
5. Ніколаєв Є. Система освіти для медичних сестер в Україні. 2019. URL: <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/Nursing-education-in-Ukraine-2019-report.pdf>.
6. Бабенко Т.П. Дослідницька діяльність студентів у контексті реформування медсестринської освіти. Вища освіта в медсестринстві: проблеми і перспективи: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Житомир: Полісся. 2011. С. 18—20.
7. Коробка О. В., Новак О. В. Якість освіти майбутніх медичних сестер та її моніторинг. Актуальні питання контролю якості освіти у вищих медичних навчальних закладах: матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю. Полтава. 2018. С. 128—130. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/8528/1/66_YOM.pdf
8. Костенко І. Ф. Система медсестринської освіти в країнах Європи та в Україні. Медична освіта. 2008. № 4. С. 49—53. URL: <https://repo.odmu.edu.ua/xmlui/>

bitstream/handle/123456789/8446/Kostenko.pdf?sequence=1

9. Ghorbani, A., Mohammadi, N., Rooddehghan, Z. et al. Transformational leadership in development of transformative education in nursing: a qualitative study. BMC Nurs 22. 17. 2023. <https://doi.org/10.1186/s12912-022-01154-z>. URL: <https://bmcnurs.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12912-022-01154-z>

References:

1. Poliachenko, Yu.V., Perederii, V.H. and Volosovets, O.P. (2005), *Medychna osvita u sviti ta v Ukraini* [Medical education in the world and in Ukraine], Knyhapius, Kyiv, Ukraine.
2. Hubenko, I.Ia., Brazalii, L.P. and Shevchenko, O.I. (2009), "Development of scientific research in nursing as a basis for improving nursing care", *Holovna medychna sestra*, vol. 8, pp. 59—61.
3. Alekankina, K. and Balabanova, K. (2021), "Schredinger's nursing: an inside look", *Voks Ukraina*, available at: <https://voxukraine.org/medsestrynstvo-shredyngera-poglyad-vseredyu> (Accessed 15 May 2023).
4. Nikolaienko-Kamyshova, T.P. (2022), "Problems of nursing in the structure of the modern healthcare system. Motivations and optimisation of approaches to solution. Nursing = Nursing", vol. 1, pp. 51—53, available at: <https://repo.dma.dp.ua/8119/1/8255~1.PDF> (Accessed 02 April 2023).
5. Nikolaiev, Ye. (2019), "The system of education for nurses in Ukraine", available at: <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/Nursing-education-in-Ukraine-2019-report.pdf> (Accessed 03 May 2023).
6. Babenko, T.P. (2011), "Students' research activities in the context of nursing education reform", *Vyscha osvita v medsestrynstvi: problemy i perspektyvy: Zbirka dopovidej na Vseukrainskiy naukovopraktychniy konferentsii* [Higher education in nursing: problems and prospects. Ukrainian scientific and practical conference], Zhytomyr: Polissia, Ukraine, pp. 18—20.
7. Korobka, O. V. and Novak, O. V. (2018), "Quality of education of future nurses and its monitoring", *Aktual'ni pytannia kontroliu yakosti osvity u vyschykh medychnykh navchal'nykh zakladakh: Zbirka dopovidej na naukovopraktychniy konferentsii z mizhnar. uchastiu* [Current issues of quality control of education in higher medical education institutions. Scientific and practical conference], Poltava, Ukraine, pp. 128—130, available at: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/8528/1/66_YOM.pdf (Accessed 21 June 2023).
8. Kostenko, I. F. (2008), "The system of nursing education in Europe and Ukraine", *Medychna osvita*, Vol. 4, pp. 49—53, available at: <https://repo.odmu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8446/Kostenko.pdf?sequence=1> (Accessed 02 June 2023).
9. Ghorbani, A., Mohammadi, N. and Rooddehghan, Z. (2023), "Transformational leadership in development of transformative education in nursing: a qualitative study", *BMC Nurs* 22, vol. 17, <https://doi.org/10.1186/s12912-022-01154-z>, available at: <https://bmcnurs.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12912-022-01154-z> (Accessed 18 June 2023).

Стаття надійшла до редакції 02.08.2023 р.

О. М. Штир'юв,
к. держ. упр., доцент, завідувач кафедри місцевого самоврядування та регіонального розвитку,
Навчально-науковий інститут публічного управління та адміністрування,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7627-3721>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.199

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОГО ВПЛИВУ ЯК ЗАПОРУКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

O. Shtyrov,
PhD in Public Administration, Associate Professor,
Head of the Department of Local Self-Government and Regional Development, Educational and Scientific Institute
of Public Management and Administration, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE SYSTEM OF FORMING MANAGEMENT INFLUENCE AS A KEY TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT

У статті зроблена спроба теоретичного осмислення ролі соціальної відповідальності у системі формування управлінського впливу. Констатовано що існуючий спад і застій у промисловості України, викликані кризовими ситуаціями, неможливо пережити і перебороти традиційними методами. Тільки радикальні заходи із боку держави здатні створити умови для впровадження нових управлінських рішень, із залученням сучасних соціальних стандартів та процесів. В даних умовах суспільство вимагає від держави і її інституцій переорієнтації на засади соціальної відповідальності, розробки цілого комплексу питань, пов'язаних з особливостями вирішення практичних проблем підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності в умовах ринкових відносин і кризових явищ, породжених пандемією коронавірусу і війною.

Наголошено що нормальне функціонування організацій та установ в умовах ринкових відносин має на увазі пошук та розробку кожним із них особистої стратегії розвитку. Щоб успішно розвиватися, мусять мати оптимальне співвідношення між затратами та результатами виробництва, знаходити нові форми вкладання капіталу, оновлювати та покращувати свою продукцію у відповідності вимогам ринку, знаходити більш ефективні способи доведення її до конкретних споживачів, залучати принципово нові методи управління та інакше кажучи, організація має бути конкурентоспроможною, економічно стійкою та соціально відповідальною.

Зроблено висновок що в Україні на даний момент ще не сформовано вітчизняну модель соціальної відповідальності. Дана діяльність охоплює безліч напрямків, спрямована на задоволення першочергових потреб населення, зумовлюється специфікою цього етапу соціалізації економіки й традиціями вирішення соціальних проблем, що стосуються діяльності соціальної інфраструктури. На сьогодні соціальна відповідальність означає, що організація повинна працювати таким чином, щоб приносити користь суспільству.

The article attempts to theoretically understand the role of social responsibility in the organization's management system. It was established that the current decline and stagnation in the industry of Ukraine, caused by crisis situations, cannot be survived and overcome by traditional methods. Only radical measures on the part of the state are able to create conditions for the implementation of new management solutions, with the involvement of modern social standards and processes. In these conditions, society requires the state and its institutions to reorient themselves to the principles of social responsibility, to develop a whole set of issues related to the specifics of solving practical problems of increasing the efficiency of production and economic activity in the conditions of market relations and crisis phenomena caused by the coronavirus pandemic and war.

It is emphasized that the normal functioning of organizations and institutions in the conditions of market relations implies the search and development of a personal development strategy by each of them. In order to develop successfully, one must have an optimal relationship between costs and production results, find new

forms of capital investment, update and improve their products in accordance with market requirements, find more effective ways of bringing them to specific consumers, involve fundamentally new management methods, and in other words, the organization must be competitive, economically sustainable and socially responsible.

It was concluded that a national model of social responsibility has not yet been formed in Ukraine. This activity covers many directions, is aimed at meeting the primary needs of the population, is determined by the specifics of this stage of socialization of the economy and the traditions of solving social problems related to the activities of social infrastructure. Today, social responsibility means that the organization should work in such a way as to benefit society.

Ключові слова: соціальна відповідальність, управлінський вплив, принципи соціальної відповідальності, корпоративна соціальна відповідальність.

Key words: social responsibility, managerial influence, principles of social responsibility, corporate social responsibility.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Протягом останніх років в Україні невпинно збільшується зацікавленість до принципів соціальної відповідальності у діяльності як державних так і приватних установ та організацій, активізація яких спричинена як обмеженнями коронавірусної пандемії, так і початком повномасштабної війни росії проти України, яка переважно більшістю характеризується волонтерською діяльністю, і має стати визначальною для держави та структур усіх форм власності особливо у повоєнний час і з вступом України до Європейського Союзу. Сьогодні найвідоміші міжнародні організації витрачають велику частину своїх коштів на вивчення та впровадження соціальної відповідальності у своїх довгострокових стратегіях розвитку. Уряди світових країн також не оминають увагою питання розробки нормативно-правового підґрунтя яке б стимулювало розвиток соціальної відповідальності у різних сферах. Проблема сталого розвитку досить давно є головною у порядку денному багатьох міжнародних організацій, конференцій та самітів. Наразі світова спільнота змінює парадигму капіталістичних цінностей на цінності соціально-економічного змісту, що штовхає як державні так і приватні установи до зміни організації діяльності та власне ідеології цього процесу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розвиток соціальної відповідальності розглядається в працях вітчизняних і зарубіжних науковців: А. Колота, І. Багрової, Н. Гілберта, В. Гриньової, С. Гончарової, П. Спікера, С. Тетерського, О. Кривицької, та ін. Науковцями різних галузей сформовано системну теоретико-методологічну базу для подальшого дослідження корпоративної соціальної відповідальності, серед них: Р. Акерман, Р. Бауер, Г. Боуен, Д. Вотав, П. Друкер, А. Керролл, С. Сеті, В. Фредерік.

ЦІЛІ СТАТТІ

У статті зроблена спроба теоретичного осмислення ролі соціальної відповідальності у системі формування управлінського впливу як запоруки сталого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історія багата на приклади коли реалізація соціальної активності ставала актом відповіді на негативні результати, процеси дії від підприємницької діяльності (кріпацтво, рабовласництво). Підприємці — меценати головною метою вважали покращення соціального та майнового стану працівників, що фактично було передвісником корпоративної соціальної відповідальності. На початку 50-х років розпочалась "Сучасна ера" концепції соціальної та корпоративної відповідальності цьому передувала публікація книги Говарда Боуена "Обов'язки бізнесмена" завдяки якій у науковий обіг було запроваджено визначення Концепції соціальної відповідальності що полягає у "зобов'язання компаній щодо відображення очікувань і цінностей суспільства в їх виконанні, і, таким чином, передбачення загальної вигоди для суспільства як найважливіший фактор їх діяльності" [1].

Однак така концепція КСВ також зазнала серйозної критики. Інший науковець американського походження вчений — економіст, Мілтон Фрідман був прибічником іншого підходу до концепції у сфері соціальної відповідальності у науковій праці "Соціальна відповідальність бізнесу полягає в збільшенні прибутку". Він вважав що соціальна відповідальність бізнесових кіл має бути зосереджена на тому, щоб нарощувати прибуток, таким чином сприяючи підвищенню виплат власникам компанії. Мілтон Фрідман відмічав що компанія не є суб'єктом відповідальності. Реальними суб'єктами відповідальності повинні бути виключно приватні власники та управлінці вищої ланки. М. Фрідман зазначив, "що соціальна відповідальність бізнесу відрізняється своєю аналітичною розкутістю та відсутністю строгості, що почуття соціальної відповідальності може мати лише людина, підприємства за своєю природою не можуть" [11]. В подальші роки "уявлення про підприємницьку діяльність змінилися, і корпорації стали розглядатися як члени суспільства, які служать потреб суспільства та виховання соціальної моралі в бізнес-поведінці (Societal Approach). Р. Едвард Фрімен представив теорію зацікавлених сторін (1984), яка стверджує, що корпорації мають відносини з багатьма групами в суспільстві (зацікавленими сторонами) і що відповідальні корпорації повинні враховувати інтереси всіх зацікавлених сторін (підхід зацікавлених сторін)" [12]. В 1990-х роках поча-

ли з'являться теми пов'язані, із корпоративним управлінням, корпоративним громадянством, діловою етикою. В цей час сформульовано поняття корпоративної соціальної відповідальності — що розумілось як висок бізнесових структур в сталий розвиток. В той же час існує багато різних визначень і термінів, які застосовуються для розкриття змісту корпоративної соціальної відповідальності, це зокрема соціальні, економічні та екологічні результати поєднані добровільним характером і беручі до уваги відносини зацікавлених учасників, які розкривають комплексний обсяг корпоративної соціальної відповідальності. Одна з найбільш широко прийнятих концепцій корпоративної соціальної відповідальності у наукових працях була розроблена Арчі Керролом, "який представив піраміду корпоративної соціальної відповідальності, що містить чотири категорії корпоративної соціальної відповідальності при цьому економічна категорія формує основу, на якій будуються правові, етичні та філантропічні категорії. У той час як компанії повинні прагнути досягти високих результатів у всіх категоріях у будь-який час, хороші показники на нижчих рівнях розглядаються як передумова для досягнення цілей вищих категорій" [7]. Деякі фахівці вважають, що соціальна відповідальність не відповідає природі бізнесу, що головне це — прибуток. Від так соціальна відповідальність набула більш широкого визнання і тепер практикується у різних сферах та галузях. В наш час молоде покоління все більше керується у своїх діях принципами соціальної відповідальності, а отже стимулюють зміни на робочому місці. Різноманітні визначення корпоративної соціальної відповідальності за своїм змістом є академічними, завдяки напрацюванням різних організацій наприклад таких як Комісія Європейських Співтовариств. Відповідно до визначення, що розроблено та схвалено Європейською комісією (2011), під корпоративною соціальною відповідальністю розуміється "керівну бізнес-політику, згідно з якою компанії враховують соціальні та екологічні проблеми у своїй власній бізнес-місії, стратегії та діяльності, а також у своїй взаємодії з зацікавленими сторонами на добровільній основі" [12].

Нормальне функціонування установ чи організації в умовах ринкових відносин свідчить про те, що майже усі вони прагнуть розробити сучасну особисту стратегію розвитку. Успішний розвиток потребує встановлення оптимального співвідношення між витратами та результатами виробництва, пошуку нових форм капітальних вкладень, оновлення та вдосконалення продукції відповідно до вимог ринку, пошуку більш ефективних способів реалізації продукції конкретним споживачам і фундаментального їх впровадження. Нові підходи до управління: організації мають бути конкурентно здатними, спроможними, економічно стійкими та соціально відповідальними.

Останнім часом Україна все більше активізує увагу на питаннях застосування та запровадження принципів корпоративної соціальної відповідальності, активізація спричинена початком військової агресії росії проти України, яка визначається переважно волонтерською діяльністю, що має стати вирішальним фактором для бізнесу в післявоєнний період особливо після вступу України до Європейського Союзу. У той же час концепція

соціальної відповідальності та корпоративної соціальної відповідальності активно розвивалася в світі протягом останніх десятиліть. Українські компанії дуже рідко використовують у своїй діяльності принципи соціальної відповідальності, ще рідше виступають їх популяризаторами посилаючись на фінансову неспроможність. Така ситуація негативно позначається на процесі запровадження соціальної відповідальності не лише в приватній, а й у державній сфері. Принцип соціальної відповідальності або, а особливо концепція соціальної відповідальності в контексті будь-якої справи для бізнесу чи організації означає діяльність для досягнення своїх фінансових цілей, а також допомоги суспільству. Головний зміст полягає в тому, що справа має поєднати прибуткову діяльність з діяльністю, яка скерована та приносить користь суспільству. Іншими словами, зміст соціальної відповідальності організації має бути спрямований не лише на максимізацію прибутку, а повинен приймати рішення і вживати дії, прийнятні з позиції завдань, цінностей і цілей суспільства.

Світова спільнота сформулювала принципи соціальної відповідальності, що відображені у Глобальному договорі ООН і Міжнародних стандартах SA 8000 і ISO 26000.

Глобальний договір ООН (2000) — це потужна світова ініціатива, утворена з метою реалізації для просування принципів корпоративної, соціальної та інших видів відповідальності як в державних так і приватних установах. Станом на 2021 рік вона нараховує більше ніж 12765 компаній з 163 країн світу, у тому числі 64 українських компанії.

У Глобальному договорі зафіксовано "Десять принципів соціальної відповідальності" які подано рис. 1.

Стандарт SA 8000 скерований на забезпечення привабливості умов найму для працівників, покращення рівня умов їхньої праці та життя. Компанії, у яких менеджмент реалізується відповідно до вимог стандарту SA 8000, більш конкурентно здатні, що виражається у високій мотивації персоналу, це дає можливість результативніше запроваджувати сучасні методи та технології менеджменту задля досягнення поставлених цілей, забезпечуючи постійну рентабельність та розвиток. Міжнародний стандарт ISO 26000:2010 "Настанова по соціальній відповідальності" сприяє організаціям в упорядкуванні в сфері соціальної відповідальності. Цей стандарт окреслює чітке розуміння соціальної відповідальності і покрокову інструкцію для всіх організацій. Пандемічні виклики, що торкнулися майже усього цивілізованого світу та подальша ескалація військових подій із боку країни агресора спричинили складний період стагнації економіки України. В той же час євроінтеграційний курс залишається головним пріоритетом у міжнародній діяльності. Такий стан справ підсилює практичну діяльність установ та організацій та наближає їх до норм та стандартів ЄС, активізує процеси публічного звіту перед суспільством, щодо виконання різних програм які стосуються усіх сфер розвитку суспільства та питань національного відродження.

Організації та установи звітуючи про соціальну відповідальність своєї діяльності активізують потребу в запровадженні нових стандартів звітності відповідно до наявних та прийнятих практик звітування в країнах

Принципи прав людини	Принцип 1. Комерційні компанії повинні забезпечувати та поважати захист прав людини, проголошених на міжнародному рівні.
	Принцип 2. Комерційні компанії повинні забезпечувати, щоб їхня власна діяльність не сприяла порушенню прав людини. Принципи праці.
	Принцип 3. Комерційні компанії повинні підтримувати свободу зібрань і дієве визнання права на колективні переговори.
	Принцип 4. Комерційні компанії повинні сприяти викориненню примусової або обов'язкової праці.
	Принцип 5. Комерційні компанії повинні сприяти дієвому викориненню дитячої праці.
	Принцип 6. Комерційні компанії повинні сприяти дієвому викориненню дискримінації стосовно зайнятості та працевлаштування.
Екологічні принципи	Принцип 7. Комерційні компанії повинні дотримуватися обережних підходів до екологічних проблем.
	Принцип 8. Комерційні компанії повинні ініціювати поширення екологічної відповідальності.
	Принцип 9. Комерційні компанії повинні стимулювати розвиток і розповсюдження екологічно чистих технологій.
Антикорупційний принцип	Принцип 10. Комерційні компанії повинні протидіяти будь-яким формам корупції, включаючи здирицтво. Міжнародний стандарт SA 8000 «Соціальна відповідальність», який опублікований у 1997 році (переглянутий – у 2001 році), встановлює вимоги до соціального захисту: дитячої праці; примусової праці; охорони праці; свободи об'єднань і права на укладання колективного договору; дискримінації; дисциплінарних заходів; робочого часу; заробітної плати; системи управління.

Рис. 1. Десять принципів соціальної відповідальності

Джерело. складена автором на підставі [15].

ЄС.

Міжнародний стандарт SA 8000 "Соціальна відповідальність", який було оприлюднено у 1997 році (зі змінами — у 2001 році), регламентує вимоги до соціального захисту: дитячої праці; дискримінації; охорони праці; примусової праці; заробітної плати; свободи об'єднань і права на укладання колективного договору; дисциплінарних заходів; системи управління; робочого часу. Стандарт SA 8000 скерований на підвищення привабливості умов найму для співробітників, поліпшення умов, рівня життя і праці. Установи та організації, у яких менеджмент реалізується відповідно до вимог стандарту SA 8000, мають високу конкурентоздатність, яка виражається у високій мотивації персоналу, що сприяє більш дієвому застосуванню систем сучасного менеджменту задля досягнення намічених цілей, підвищуючи постійну рентабельність. Міжнародний стандарт ISO 26000:2010 "Настанова по соціальній відповідальності" сприяє організаціям в процесі організації своєї діяльності у сфері соціальної відповідальності. Ця настанова дає чітке розуміння соціальної відповідальності і розгорнутий план дій для всіх організацій.

В результаті пандемії коронавірусу, яка охопила весь, а особливо агресія рф зумовили складний період та кризу в системі управління багатьох галузей та сфер в Україні. в цих умовах не фінансова звітність, щодо соціальної відповідальності отримує все більшу увагу з боку інвесторів які мають бажання долучитися до інвестиційних проектів, які скеровані не лише на отримання прибутку, але й головним чином на розвиток та збереження суспільства та навколишнього середовища. На думку критиків приватні організації за своєю природою нездатні розглядати суспільство як зацікавлену сторону, молодь активніше відгукується на соціальну відповідальність і є активними ініціаторами змін. Тобто соціальна відповідальність це перш за все певні особи, організації та установи, організації головним завданням яких діяти в інтересах суспільства, навколишнього середовища.

Розвиваючи свою соціальну відповідальність, організації слід враховувати три взаємозв'язки: 1) між організацією та суспільством; 2) як її рішення і діяльність впливають на суспільство; 3) очікування відносно відповідних запитів, що пред'являються суспільством і які виникають в результаті цього проблеми. Це варто робити, розглядаючи основні та проблемні питання соціальної відповідальності власне:

— між організацією та її зацікавленими сторонами.

Організації варто знати про різні зацікавлені сторони. Рішення та діяльність організації можуть надавати потенційний і реальний вплив на ці особи та організації. Це потенційний і реальний вплив є основним "інтересом", який вимагає розгляду організації або приватних осіб як зацікавлених сторін;

— між зацікавленими сторонами та суспільством. Слід розуміти взаємозв'язок між інтересами зацікавлених сторін, на які впливає організація, з однією стороною, і очікуваннями суспільства з іншою.

Хоча зацікавлені сторони є частиною суспільства, вони можуть мати інтереси, які не відповідають очікуванням суспільства. Зацікавлені сторони мають унікальне відношення до організації інтересів, які можуть відрізнитися від очікувань суспільства щодо соціальної відповіді по кожному з питань. Наприклад, інтерес постачальника (отримати оплату) і інтерес спільноти (дотримання договірних умов) можуть бути різними сторонами однієї проблеми. При визнанні своєї соціальної

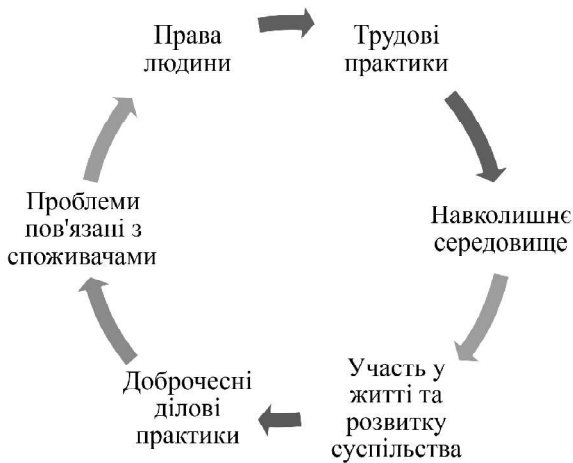

Рис. 2. Складові елементи соціальної відповідальності організації

Джерело. складено автором.

відповідальності необхідно враховувати всі три взаємозв'язки. Організації, її зацікавлені сторони та співтовариство, ймовірно, будуть мати різні погляди із-за того, що вони будуть мати різні цілі. Слід визнати, що приватні особи та організації можуть мати багато різноманітних інтересів, які можуть впливати на рішення та діяльність організації.

Для того, щоб визначити межі своєї соціальної відповідальності, виявити наявні проблеми та особисті пріоритети, організації доцільно розглянути наступні складові, які виступають визначальними векторами на пряму її діяльності що подані на рис. 2:

Кожна з зазначених складових містить спектр проблем, пов'язаних із соціальною відповідальністю. Однак необхідно обов'язково враховувати, що соціальна відповідальність динамічна і виражає еволюцію різного роду проблем та питань, тому в майбутньому можуть виникнути й інші проблеми або група проблем. Планування відносно основних елементів та майбутніх проблем що можуть виникати повинно ґрунтуватися на принципах і практиках соціальної відповідальності. По кожній складовій організації варто визначити і контролювати всі проблеми, які мають важливий або істотний вплив на її рішення

Таблиця 1. Сім кроків для перетворення соціальної відповідальності на соціальну вигоду

Крок	Зміст
Визначення дій, які призводять до змін	Як вплив групи та зміни зовнішнього середовища змінюють установу (організацію).
Наповнення їх змістом	Як зробити оцінку вище зазначених дій та їх вплив на стратегію розвитку установи (організації).
Визначення умов раціональності	Як створити раціональні умови з метою покращення стратегій із врахуванням організаційної структури, мети установи (організації) та інші поточні питання.
Зобов'язання до певних дій	Визначити як покращені стратегії впливають на структуру управління, цінності, стиль лідерства установи (організації).
Інтеграція і пошук ресурсів	Як інтегрувати різні аспекти соціальної відповідальності які впливають з попередніх кроків. Визначення потрібних ресурсів.
Залучення груп впливу	Яким чином залучити групу впливу для визначення та запровадження оновлених стратегій.
Вимірювання й звітування	Як робити оцінку та звіт щодо питань піднятих у попередніх кроках, як оцінити прогрес досягнутий під час запровадження визначених стратегій.

Джерело: сформовано на основі [5].

ня і діяльність. При оцінці можливостей реалізації проблеми варто враховувати короткострокові та довгострокові цілі. Тим не менш, не існує заздалегідь визначеного порядку, в якому організації слід розглянути основні теми і вирішити проблеми; цей порядок буде залежати від самої організації та її власної стратегії.

Розвиваючи та підтримуючи вищезазначені елементи можемо говорити про те що соціальна відповідальність в деяких ситуаціях може перетворитися у соціальну вигоду. Умовно поділимо цей процес перетворення на сім кроків: [5]

Зазначені етапи — є узагальненим результатом різного досвіду соціальної відповідальності. Його усвідомлення може трансформуватись у стимул для здійснення різнопланових соціальних заходів. "В залежності від конкретного стану суспільства, головних потреб й інтересів, від підприємств очікується різноманітний набір соціальних критеріїв. Сьогодні в Україні до них відносять: соціальний захист та турбота про співробітників; чесна та повна сплата податків; участь в житті й розбудові місцевої громади; доступність, прозорість інформації щодо продукції, про ціноутворюючий механізм, екологічну безпечність виробництва та товарів; чесність конкуренції; моральність та добропорядність бізнесу; співпраця із іншими групами впливу в розв'язанні соціальних, економічних, екологічних й інших проблем" [4].

Отже соціальна відповідальність означає, що окремі особи та організації зобов'язані діяти в найліпших інтересах за для збереження навколишнього середовища в цілому та суспільства зокрема.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

В Україні наразі ще не є сформованою вітчизняна модель соціальної відповідальності. Майбутня модель має охоплювати безліч напрямків, спрямовуватись на розв'язання першочергових завдань та потреб суспільства, все це зумовлюється особливостями наявного етапу соціалізації економіки а також традиціями реалізації соціальних проблем, що торкаються діяльності соціальної інфраструктури. На сьогодні соціальна відповідальність означає, що організація повинна працювати таким чином, щоб приносити користь суспільству. Соціально відповідальні організації мають запровадити політику, яка буде скерована на добробут суспільства та навколишнього середовища, в той же час зменшуючи навантаження на нього. Організації не залежно від рівня впливу повинні діяти відповідально багатьма способами, через заохочення волонтерства, за для зменшення шкоди навколишньому середовищу дотримуючись етичної норм та стандартів праці та приймаючи участь у благодійності. Споживачі (суспільство) більш активно прагнуть отримувати послуги в соціально відповідальних організаціях, що впливає на їх розвиток та імідж. Соціальна відповідальність також може підвищити моральний дух організації, особливо коли установа має можливість залучати працівників до своїх соціальних

справ та проєктів. В цілому, соціальна відповідальність результативніша, коли цей процес в організації є добровільним, тобто не носить примусового характеру, коли організація виступає ініціатором, а не чекає, поки уряд вимагатиме від неї цього через регулювання, що в кінцевому додатку є однією з умов сталого розвитку.

Література:

1. Андрушків Б. М. Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємства. Тернопіль: ТНТУ, 2010. 230 с.
2. Базова інформація з корпоративної соціальної відповідальності / [Лазоренко О., Колишко Р. та ін.]. К.: Вид-во "Енергія", 2008. 96 с.
3. Баяра Д. О. Корпоративна соціальна відповідальність у системі корпоративного управління. Україна: аспекти праці. 2013. № 1. С. 271.
4. Борецька Н. В. Участь держави у формуванні національної моделі корпоративної соціальної відповідальності. Державне управління. 2013. № 4. С. 80—85.
5. Воробей В. А. Корпоративна соціальна відповідальність чи вигода? / В. Воробей. Києво-Могилянська Бізнес-Студія. 2005. № 10. URL: <http://www.management.com.ua/cm/cm037.html> (дата звернення 10.07.2023).
6. Задихайло Д. В. Корпоративне управління: навч. посіб. / за ред. Д. В. Задихайло. Х. Еспада, 2003.
7. Інноваційні засади формування концепції комплексної науковотехнічної програми: "Нова економіка Тернопільської області" (ресурсоекономічний контекст) / Б.М. за ред.: Б.М. Андрушківа. Тернопіль: ТзОВ "Видавництво "Астон", 2014. 208 с.
8. Коник Д. Л. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні. Київ: Батискаф, 2012. 71 с.
9. Котлер Ф. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства. Лі Н. К.: Стандарт, 2005. 302 с.
10. Кривоус В. А. Корпоративна соціальна відповідальність у контексті формування партнерських взаємовідносин між державою, бізнесом та суспільством. Журнал європейської економіки. 2016. Т. 15, № 2. С. 172—182.
11. Островська Г. Й. Особливості розвитку готельно-ресторанної справи: кухні народів світу. / за ред. Г. Й. Островської. ернопіль: Підручники і посібники, 2018. 268 с.
12. Управління інноваційною діяльністю. Книга 1. / за заг. ред. Б.М. Андрушківа. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2015. 334 с.
13. Хміль Ф. І. Соціальна відповідальність підприємства в Україні. Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". 2015. № 1. 230 с.
14. Baldo, M. A State of the Art of Corporate Social Responsibility Diffusion in Italy: Limits and Potentials. Corporate Social Responsibility in Europe. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-13566-3_24
15. Dogan, E. & Degermen Erenkol, A. Corporate social responsibility and consumers perceptions of social responsibility activities. Eurasian Academy of Sciences Eurasian Business & Economics Journal. 2016. No. 2. P. 627.

References:

1. Andrushkiv, B. (2022), Stratehichne upravlinnia innovatsijnym rozvytkom pidpryemstva [Strategic management of innovative development of the enterprise], Ternopil, Ukraine.
2. Lazorenko, O. and Kolyshko, R. (2008), Bazova informatsiia z korporatyvnoi sotsial'noi vidpovidal'nosti [Basic information on corporate social responsibility], Enerhiia, Kyiv, Ukraine.
3. Baiura, D. (2013), "Corporate social responsibility in the system of corporate management", Ukraina: aspekty prats, Vol. 1.
4. Boretska, N. (2013), "State participation in the formation of the national model of corporate social responsibility", Derzhavne upravlinnia, vol. 4, pp. 80—85.
5. Vorobei, V. (2005), "Corporate social responsibility or profit?", Kyievo-Mohylianska Biznes-Studiia, vol. 10, Available at.: <http://www.management.com.ua/cm/cm037.html> (Accessed 10.07.23).
6. Zadykhailo, D. (2003), Korporatyvne upravlinnia [Corporate management], Espada, Kharkiv, Ukraine.
7. Andrushkiv, B.M. Dudkin, P.D. Melnyk, L.M. Stoiko, I.I. and Sherstiuk, R.P. (2014), Innovatsijni zasady formuvannia kontseptsii kompleksnoi naukovotekhnichnoi prohramy: "Nova ekonomika Ternopil's'koi oblasti" (resursoekonomichnyj kontekst) [Innovative principles of the formation of the concept of a complex scientific and technical program: "New economy of Ternopil region" (resource-economic context)], TzOV "Vydavnytstvo "Aston", Ternopil, Ukraine.
8. Konyk, D. (2012), Sotsial'na vidpovidal'nist' biznesu v Ukraini [Social responsibility of business in Ukraine], Batyskaf, Kyiv, Ukraine.
9. Kotler, F. and Li, N. (2005), Korporatyvna sotsial'na vidpovidal'nist'. Yak zrobyty iakomoha bil'she dobra dlia vashoi kompanii ta suspil'stva [Corporate social responsibility. How to do as much good as possible for your company and society], Standart, Kyiv, Ukraine.
10. Kryvovus, V. (2016), "Corporate social responsibility in the context of the formation of partnership relations between the state, business and society", Zhurnal yevropejskoi ekonomiky, Vol. 15 (2), pp.172—182.
11. Ostrovska H. (2018), Osoblyvosti rozvytku hotel'no-restoranoi spravy: kukhni narodiv svitu [Features of the development of the hotel and restaurant business: cuisines of the nations of the world. Tutorial], Pidruchnyky i posibnyky, Ternopil, Ukraine.
12. Andrushkiv, B.M. (2022), Upravlinnia innovatsijnoiu diial'nistiu. Knyha 1 [Management of innovative activities. Book 1], FOP Palianytsia V.A., Ternopil, Ukraine.
13. Khmil, F. (2015), "Social responsibility of entrepreneurship in Ukraine", Ekonomichniy visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiyi politekhnichnyi instytut", vol. 1.
14. Baldo, M. (2015). "A State of the Art of Corporate Social Responsibility Diffusion in Italy: Limits and Potentials", Corporate Social Responsibility in Europe. Available at.: https://doi.org/10.1007/978-3-319-13566-3_24 (Accessed 18.07.23).
15. Dogan, E. & Degermen Erenkol, A. (2016). "Corporate social responsibility and consumers perceptions of social responsibility activities", Eurasian Academy of Sciences Eurasian Business & Economics Journal, vol. 2. *Стаття надійшла до редакції 10.08.2023 р.*

УДК 338:61

О. В. Баб'як,
к. мед. н., доцент,
доцент кафедри медико-профілактичних дисциплін та лабораторної діагностики,
Комунальний заклад вищої освіти "Рівненська медична академія"
Рівненської обласної ради
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1934-0075>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.205

МЕДИКО-ПРОФІЛАКТИЧНА СТРАТЕГІЯ ДЕРЖАВИ У ПОДОЛАННІ ПАНДЕМІЇ COVID-19 ТА ЇЇ НАСЛІДКІВ

О. Babiak,
PhD in Medical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Medical and Preventive Disciplines
and Laboratory Diagnostics, Communal institution of higher education "Rivne Medical Academy" Rivne Regional Council

MEDICAL AND PREVENTIVE STRATEGY OF THE STATE TO OVERCOME THE PANDEMIC OF COVID-19 AND ITS CONSEQUENCES

В статті доведено, що найбільш потужно пандемія вплинула на систему охорони здоров'я, як в окремих країнах, так і на світову систему в цілому. Досвід боротьби з пандемією дозволив сформуванню основні стратегії функціонування систем охорони здоров'я в екстремальних умовах.

В статті визначено заходи, що було застосовано під час розгортання глобальної пандемії, в процесі боротьби з нею та ліквідації медичних, соціальних, економічних наслідків пандемії органами державного управління.

Такі стратегії як медико-профілактична стратегія, стратегія розгортання протиепідеміологічних заходів, стратегія широкої співпраці з міжнародними організаціями сфери охорони здоров'я, стратегія участі національних урядів в нових наднаціональних інституціях сфери охорони здоров'я створюють цілісний сегмент механізму державного регулювання недопущення епідемій та зменшення негативних наслідків від них.

The article proves that the pandemic most powerfully affected the health care system, both in individual countries and the world system as a whole. The experience of fighting the pandemic made it possible to form the main strategies for the functioning of health care systems in extreme conditions.

The article defines the strategies that were used during the development of the global pandemic, in the process of combating it and eliminating the medical, social, and economic consequences of the pandemic by the state administration. Such strategies include the following: strengthening of state regulation in the financial sector of the country, deployment of anti-epidemiological measures, curtailment of certain processes of globalization in connection with the widespread introduction of sanitary borders and restrictions on movement around the world, development of new ways for cooperation between countries, strengthening of the role of state bodies management based on strict implementation of restrictive measures and broad cooperation with international organizations in the field of health care, participation of national governments in new supranational institutions in the field of health care, which are being formed to counter COVID-19, carrying out measures that compensate for the curtailment of civil rights of the country's population, conducting social and economic activities aimed at supporting the population, overcoming poverty in connection with the economic downturn, introducing a wide practice of conducting humanitarian and volunteer activities, using emission mechanisms to provide money to socially vulnerable sections of the population, defining a medical and preventive strategy overcoming the pandemic at the national level.

Such strategies as a medical and preventive strategy, a strategy for the deployment of anti-epidemiological measures, a strategy for broad cooperation with international organizations in the

field of health care, a strategy for the participation of national governments in new supranational institutions in the field of health care create an integral segment of the mechanism of state regulation to prevent epidemics and reduce negative consequences from them.

Ключові слова: стратегії, держава, медико-профілактична, пандемія, регулювання, механізм.
Key words: strategies, state, medical and preventive, pandemic, regulation, mechanism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Посилення ролі органів державного управління і широка співпраця з міжнародними організаціями сфери охорони здоров'я є визначальним чинником розвитку системи охорони здоров'я в умовах пандемії COVID-19. Пандемія COVID-19 стала початком глобальної трансформації сучасного світу. На світову спільноту очікують великі зміни, а також віддалені наслідки, які складно передбачити. Одночасно пандемія відкриває нові можливості, шлях до більш гармонійного суспільства. Найбільш потужно пандемія вплинула на систему охорони здоров'я, як в окремих країнах, так і на світову систему в цілому. Світовому медичному суспільству стало зрозумілим, що профілактичні заходи обходять значно дешевше, ніж лікування хворих та ліквідація економічних наслідків коронакризи. Досвід боротьби з пандемією дозволив сформуванню основні стратегії функціонування систем охорони здоров'я в екстремальних умовах. Однак, одноосібно система охорони здоров'я не може боротися з глобальними викликами. У зв'язку з цим, доцільним є розробка та апробації стратегії функціонування держави щодо подолання пандемії COVID-19 та її наслідків.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Стратегії сучасного розвитку системи охорони здоров'я представлено в працях проф. Сазонця І.Л. та Зими І.Я. В монографії "Соціальні інститути в трансформації державної системи управління охороною здоров'я" проаналізовано фундаментальні основи стратегії розвитку та трансформації системи охорони здоров'я України. Особлива увага в монографії приділяється співпраці з міжнародними організаціями та реалізації спільних угод меморандумів, що регламентують діяльність національних урядів та органів охорони здоров'я в міжнародному середовищі. Однією зі сфер національної економіки, що постраждала найбільше була туристична галузь, але з іншого боку, пандемія значно вплинула на розвиток лікувально-оздоровчого туризму, як в Україні, так і в інших країнах [1]. Мамонтова Н. А., Сазонець І. Л., Тімченко О. О. в роботі "Економічний стан туристичного бізнесу України в умовах пандемії COVID-19" висвітлили цей аспект функціонування державної системи охорони здоров'я в умовах пандемії COVID-19 [8]. Проблема інтенсифікації запровадження окремих елементів системи охорони здоров'я в умовах пандемії за рахунок розвитку інформаційних технологій присвячено дослідження Полякова М.В., Ханіної О.І., Сазонця І.Л. "Державне регулювання економіки знань на основі онлайн технологій в умовах пандемії COVID-19" [2]. Серед високотехнологічних сфер економіки України авторами виокремлено медичну галузь та запро-

поновано стратегії розвитку медицини в умовах пандемії COVID-19. Сазонець О.М. дослідила актуальні напрями функціонування галузі охорони здоров'я в сучасному суспільстві та зробила узагальнюючі висновки [3].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Необхідність розвитку системи охорони здоров'я навіть в умовах пандемії та розробка сучасних інноваційних методів боротьби з епідеміями та пандеміями зумовлює необхідність продовження досліджень в цьому напрямі. В умовах інфекційних захворювань особливе значення мають засоби профілактики захворювань, яким необхідно приділяти першочергове значення. Тому метою представленого дослідження є систематизація стратегій держави в контексті подолання епідемій та пандемій та визначення медико-профілактичної стратегії, як такої, що має вирішальне значення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На основі аналізу сучасної ситуації в провідних країнах світу на фоні розгортання пандемії та ліквідації її наслідків, необхідно визначити окремі заходи державного регулювання з пом'якшення її наслідків.

1. Необхідність посилення державного регулювання у фінансовому секторі країни. У роботі Т. Йорди, С. Сінгха та А. Тейлор [4] розглядаються глобальні макроекономічні наслідки 15 великих пандемічних подій у низці європейських економік, починаючи з пандемії чуми 1346—1353 рр. та закінчуючи епідемією вірусу H1N1 2009—2010 рр. Використовуючи дані про прибутковість довгострокових суверенних боргів, починаючи з XIV століття [4], автори приходять до висновку про довгострокові економічні наслідки пандемій для реальної відсоткової ставки в Європі. Описуючи інший тип історичних подій, який також призводить до масових людських жертв — війни, автори відзначають, що великі збройні конфлікти призводять як до великих людських жертв, так і до значних втрат землі, споруд, інфраструктури та інших традиційних форм капіталу. Внаслідок війн відносно зменшення капіталу у співвідношенні до праці здійснює відсоткову ставку вгору, у результаті чого реальні відсоткові ставки залишаються підвищеними протягом 30—40 років. У разі пандемії відбувається втрата робочої сили без паралельного руйнування капіталу, що призводить до розбалансування відносної віддачі від праці та капіталу, посиленого зростанням схильності до заощаджень з боку осіб, які вижили після пандемії (вони можуть просто захотіти відновити своє багатство або бути більш оцдливими з обережності). Зі зниженням співвідношення праці до капіталу природна норма відсотка знижується (при зростанні реальної заробітної плати) [4].

2. Розгортання протиепідеміологічних заходів національними урядами. Поширення вірусу SARS-Cov-2 і

заходи, які вживаються національними урядами щодо його стримування, практично закрили всі дискусії про перспективи глобалізації, що нещодавно вважалася магістральним напрямом розвитку світового господарства. Фундаментальна перевага глобалізації має, на думку її прихильників, полягати у тому, що вона дозволяє консолідувати зусилля світової спільноти перед загрозами та викликами, зокрема епідеміями та пандеміями. Проте цього не сталося: на самому початку поширення COVID-19 діяльність ЄС як наддержавної інституції поступилася місцем протиепідеміологічним заходам національних урядів.

3. Згортання окремих процесів глобалізації у зв'язку з широким введенням санітарних кордонів та обмежень на переміщення по світу. В умовах боротьби з пандемією COVID-19 та коронавірусною рецесією зміцнюється авторитет національних урядів. За словами авторів опублікованої в Bloomberg статті Дж. Міклетуейта та А. Вулдріджа: "Пандемія COVID-19 знову зробила (національний) уряд важливим. Не тільки знову могутнім (подивіться на колись могутні компанії, що благають про допомогу), а й знову життєво необхідним: надзвичайно важливого, чи є у вашій країні належна система охорони здоров'я, компетентні управлінці та надійні фінанси. Хороший уряд — це різниця між життям та смертю" [5].

4. Необхідність знаходити нові шляхи для співробітництва між країнами. Заходи, що вживаються урядами різних країн, демонструють складну структуру міжнародного співробітництва у боротьбі з пандемією COVID-19. Глобальна проблема вимагає глобальної відповіді, і скоординоване міжнародне реагування є найкращим способом протистояти хворобі. Проте політики виводять ресурси з інших країн, обмежують чи забороняють експорт продовольства та ліків, накопичують необхідні запаси. Кожен із цих заходів несе витрати інших країн і, зрештою, відсутність співробітництва погіршує становище всіх учасників. Кожен уряд зіштовхується з важким вибором: які обмеження запроваджувати і коли їх послаблювати, куди будуть витрачатися гроші і як вони збиратимуться, які національні інтереси можуть бути обмежені на користь міжнародного співробітництва та інше. Цей процес може супроводжуватися прорахунками та зловживаннями, у зв'язку з чим доречно навести рекомендацію директорки розпорядниці МВФ К. Георгієвої: "Спотворені пріоритети витрат можуть підірвати відновлення та довгострокові зусилля щодо сприяння сталому зростанню або підвищенню продуктивності та рівня життя. Наше послання урядам зрозуміло: робіть все, що у ваших силах, але переконайтеся, що ви зберігаєте квитанції. Ми не хочемо, щоб підзвітність та прозорість відійшли на другий план" [12].

5. Посилення ролі органів державного управління на основі жорсткого запровадження обмежувальних заходів і широка співпраця з міжнародними організаціями сфери охорони здоров'я. Одночасно зі зміцненням значення національних урядів зростає критика їх адресу. На думку Г. Кісінджера: "Нації згуртовуються і йдуть до процвітання, ґрунтуючись на переконанні, що їх інститути здатні передбачати катаклізм, обмежити сферу його впливу та відновити стабільність. Коли пандемія COVID-19 закінчиться, у багатьох країнах суспільство сприйматиме державні інститути як такі, що не впоралися зі своїми базовими завданнями" [6].

6. Участь національних урядів в нових наднаціональних інституціях сфери охорони здоров'я, які формуються для протидії COVID-19. До таких інституцій, наприклад відноситься COVAX (аббревіатура від COVID-19 Vaccines Global Access). Пандемія COVID-19 стала початком глобальної трансформації сучасного світу. На світову спільноту очікують великі зміни, а також віддалені наслідки, які складно передбачити. Одночасно пандемія відкриває нові можливості, шлях до більш гармонійного суспільства [7]. Сучасний період відзначений активною побудовою нової інституційної структури розвитку суспільства. Вже зараз у боротьбі з пандемією COVID-19 формуються нові інститути, частина з яких природно зникне по досягненні мети, інші залишаться і складуть основу "нової нормальності". Це являє собою об'єктивний процес, до якого пандемія вірусу SARS-Cov-2 має досить опосередковане відношення. Він розгортається у період наближення суспільства до інституційного порогу, зумовленого старінням інституційного каркасу світового господарства, невідповідністю організаційних принципів та управлінських структур економічного життя суспільства вимогам нового етапу довгострокового економічного розвитку. Це відбувається, коли процес інституційних трансформацій, що інтенсифікується у фазі спаду, сповільнюється в період підйому і починає відставати від соціально-економічних змін, що здійснюються безперервно, але особливо активно у період високих темпів науково-технічного розвитку. "За подібних умов інституційне середовище стає нездатним відповідати новим реаліям і поступово перетворюється з генератора економічного зростання на його гальмо" зазначають в своїй роботі "Інституційні основи державної підтримки лібералізації підприємницької діяльності" проф. Сазонець І. Л. та Саленко А. С. [9].

Засновник інституціоналізму Т. Веблен розумів інститут, насамперед, як спосіб мислення, що породжує певні системи цінностей, соціальні норми та стандарти поведінки, Д. Норт розглядав їх як створені людиною правила гри (обмежувальні рамки), які регулюють взаємини у суспільстві [9, с. 17]. Пандемія COVID-19 прискорить зміну низки норм, що глибоко укорінилися.

7. Проведення заходів, які компенсують згортання прав населення країни. У зв'язку з державними протиепідеміологічними заходами низка експертів говорить про "обмежувальні заходи, які не мають прецедентів у сучасній історії людства" або "тотальне згортання базових прав і свобод", маючи на увазі, насамперед, примус до карантинного режиму та обмеження пересування громадян. Поза сумнівів, карантин, що вводиться по всьому світу, самоізоляція, дозвільна система пересування громадян — заходи, що безпосередньо впливають на якість ділового середовища. Вони застосовні виключно в надзвичайних обставинах, до яких, безсумнівно, належить і небезпека поширення вірусу SARS-Cov-2. Однак важливо те, що країни вперше поставили епідеміологічну безпеку суспільства і громадян вище за інтереси економіки та бізнесу.

8. Проведення заходів соціально-економічного характеру, спрямованих на підтримку населення, подолання бідності у зв'язку зі спадом економіки. Економічна криза, викликана пандемією COVID-19, прискорить процес подальшого розшарування в суспільстві, що загро-

жує посиленням соціальної напруженості. Як приклад можна навести Великобританію, де 10% найбагатших жителів країни мають сукупне багатство, що дорівнює накопиченням 50% найменш заможних підданих англійської корони. Ця ситуація спостерігається в багатьох країнах ОЕСР, де нерівність у доходах та багатстві досягла або наблизилася до рекордних максимумів. Проблема полягає не в соціальній несправедливості як такій, а у тому, що значна частина населення, яка перебуває на "нижньому полюсі" розподілу глобального суспільного продукту, отримує свою частину в обсягах, що дозволяють залишатися лише в рамках біологічно допустимих норм, без можливості забезпечити мінімальні соціальні потреби. Згідно з даними ООН, "пандемія збільшила нерівність — у світі стало на 131 мільйон більше людей, що живуть у бідності" [8]. Ця частина населення практично позбавлена можливості змінити становище не тільки для себе, а й для своїх дітей, що зумовлює мультиплікацію труднощів на кожне нове покоління. Бідність перешкоджає успішному розвитку особистості, визначає обмеженість доступу до ресурсів розвитку: високооплачуваної роботи, якісних послуг, освіти та охорони здоров'я, можливості успішної соціалізації дітей та молоді. Низький рівень доходів значної частини сімей у поєднанні з надмірною поляризацією доходів зумовлює соціальний розлом у суспільстві, спричиняє соціальну напруженість, формує кризові процеси у внутрішньополітичній сфері.

Дещо раніше, в рамках соціальної політики в умовах кризи існуючої моделі розподілу суспільного продукту, почала обговорюватися можливість запровадження безумовного базового доходу, що суперечить основному принципу чинної системи розподілу за принципом володіння основними факторами виробництва.

9. Запровадження широкої практики проведення заходів гуманітарного, волонтерського характеру. Глобальною тенденцією в умовах розвитку першої хвилі пандемії COVID-19 став відхід від економічного прагматизму у бік гуманізації рішень, які вживають уряди. Це є важливим зрушенням у прийнятті управлінських рішень, який містить потенціал кардинального перетворення всієї системи відносин "держава — суспільство — людина". Національні уряди у провідних країнах, можливо, вперше відмовилися від економічного егоїзму на користь порятунку життів конкретних людей, що виявилось у досить складних, але відповідальних рішеннях щодо повної зупинки видів економічної діяльності, де потрібне одночасне перебування великих груп людей. В управлінському підході більшості національних урядів людський фактор зайняв пріоритетну позицію, "посунувши" виключно прагматичний, що базується на пріоритеті економічної ефективності, підхід до розвитку суспільних відносин. Можна відзначити, що вперше добробут суспільства став вимірюватися не динамікою макроекономічних показників — зростанням ВВП, експорту, виробничого випуску — а безпекою громадян.

10. Використання емісійних механізмів з метою забезпечення грошима соціально незахищених верств населення. В економіко-політичному знову актуалізувався такий захід антикризової політики, як "гвинтокрильні гроші". Ця тема, що тривалий час (із введення в 1969 р. даного поняття М. Фрідменом) вважалася дея-

кою "екзотикою", на сьогодні цілком серйозно обговорюється на найвищих рівнях державного управління, і, більш того, реалізується в низці країн. Так, у США в березні 2020 р. як міра стимулювання економіки та соціальної підтримки населення в умовах пандемії COVID-19 було оголошено про прямі виплати у розмірі 1,2 тис. дол. дорослим громадянам (з річним доходом до 75 тис. дол.) та 0,5 тис. дол. на кожну дитину [10].

11. Визначення медико-профілактичної стратегії подолання пандемії на національному рівні. Досі не вщухають дискусії про те, яка тактика боротьби з пандемією була оптимальною. Жорсткий карантин, який, можливо, рятує більше життів, але б'є по економіці та доходах людей, або м'який підхід — з рекомендаційними, а не заборонними заходами, який завдає менше шкоди економіці, але загрожує великою кількістю постраждалих. Якщо навесні шведська модель викликала шквал критики, то наразі громадську думку частково реабілітували автори шведського "ліберального" підходу до боротьби з інфекцією. У середині вересня 2021 р. Європейський центр профілактики та контролю хвороб повідомляв, що за попередні два тижні середній рівень нових заражень на 100 тис. жителів у Швеції, яка не вводила суворий карантин навесні, становила 22,2. Це помітно нижче, ніж у багатьох інших європейських країнах, які вводили жорсткі обмежувальні заходи, але на початку другої хвилі почали фіксувати зростання нових заражень: в Іспанії 279 на 100 тис., у Франції — 158,5, у Чехії — 118, у Бельгії — 77, у Великій Британії — 59. Усього ж, за підрахунками The Guardian, у 22 з 31 європейської країни рівень нових заражень на початку другої хвилі пандемії був вищим, ніж у Швеції [11]. Тим не менш, в даний час Швеція за кількістю хворих на 1 млн жителів знаходиться на 16 місці, залишивши позаду всі найбільш постраждалі під час першої хвилі країни (Італія, Іспанія, Франція), крім США, котрі посідають 8 місце [11].

ВИСНОВКИ

Необхідно визначити, що під час розгортання глобальної пандемії, в процесі ліквідації медичних, соціальних, економічних наслідків органами державного управління було застосовано наступні заходи: посилення державного регулювання у фінансовому секторі країни, розгортання протиепідеміологічних заходів, згортання окремих процесів глобалізації у зв'язку з широким введенням санітарних кордонів та обмежень на переміщення по світу, розробка нових шляхів для співробітництва між країнами, посилення ролі органів державного управління на основі жорсткого запровадження обмежувальних заходів і широка співпраця з міжнародними організаціями сфери охорони здоров'я, участь національних урядів в нових наднаціональних інституціях сфери охорони здоров'я, які формуються для протидії COVID-19, проведення заходів, які компенсують згортання громадянських прав населення країни, проведення заходів соціально-економічного характеру, спрямованих на підтримку населення, подолання бідності у зв'язку зі спадом економіки, запровадження широкої практики проведення заходів гуманітарного, волонтерського характеру, використання емісійних механізмів з метою забезпечення грошима соціально незахищених верств населення, визначення медико-про-

філактичної стратегії подолання пандемії на національному рівні. Медико-профілактична стратегія подолання та недопущення пандемій разом із стратегією розгортання протиепідеміологічних заходів, стратегією широкої співпраці з міжнародними організаціями сфери охорони здоров'я, участю національних урядів в нових наднаціональних інституціях сфери охорони здоров'я створюють цілісний сегмент механізму державного регулювання недопущення епідемій та зменшення негативних наслідків від них.

Література:

1. Сазонець І.Л., Зима І.Я. Соціальні інститути в трансформації державної системи управління охороною здоров'я: монографія. Рівне. Волин. обереги, 2018. 168 с.
2. Поляков М.В., Ханіна О.І., Сазонець І.Л. Державне регулювання економіки знань на основі онлайн технологій в умовах пандемії COVID-19. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 23. С. 29—36.
3. Сазонець О.М. Альшаафі Мохамед Алі. Функціонування галузі охорони здоров'я в сучасному суспільстві. Проблеми розвитку малих відкритих економік. Всеукраїнський форум з проблем міжнародних економічних відносин. Житомир, 18 квітня 2018 р. С. 95—98.
4. Jorda T., Schularick M., Taylor A. When Credit Bites Back. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w17621/w17621.pdf (дата звернення: 15.05. 2023 р.).
5. Micklethwait J., Wooldridge A. The Virus Should Wake Up the West. URL: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-04-13/coronavirus-pandemic-is-wake-up-call-to-reinvent-the-state> (дата звернення: 15.05. 2023 р.).
6. Kissinger H. The Coronavirus Pandemic Will Forever Alter the World Order. URL: <https://www.wsj.com/articles/thecoronavirus-pandemic-will-forever-alter-the-worldorder-11585953005> (дата звернення: 15.05. 2023 р.).
7. Schwab K., Malleret T. COVID-19: The Great Reset / Forum Publishing. 282 p. URL: <http://reparti.free.fr/schwab2020.pdf> (дата звернення: 15.05. 2023 р.).
8. Мамонтова Н. А., Сазонець І. Л., Тімченко О. О. Економічний стан туристичного бізнесу України в умовах пандемії COVID-19. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Економіка": науковий журнал. 2022. №0 24 (52). С. 48—54.
9. Сазонець І. Л., Саленко А. С. Інституційні основи державної підтримки лібералізації підприємницької діяльності. Економіка та держава. 2019. № 1. С. 23—26.
10. Ryan A. Bourne. Economics in One Virus: An Introduction to Economic Reasoning through COVID-19. Wash.: Cato Institute, 2021. 304 p.
11. WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19. URL: <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020> (дата звернення: 15.05. 2023 р.).
12. Georgieva K. Beyond the Crisis. Finance & Development. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2020/06/turning-crisis-into-opportunity-kristalina-georgieva> (дата звернення: 15.05. 2023 р.).

References:

1. Sazonets', I.L. and Zyma, I.Ya. (2018), Sotsial'ni instytuty v transformatsii derzhavnoi systemy upravlinnia okhoronoiu zdorov'ia [Social institutions in the transformation of the state health care management system], Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.
2. Poliakov M.V. Khanina O.I. and Sazonets' I.L. (2021), "State regulation by introducing the knowledge economy on the basis of online technologies in the convention of the COVID-19 pandemic", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 23, pp. 29—36.
3. Sazonets', O.M. and Al'shaafi, M.A. (2018), "Functioning of the health care sector in modern society", Problemy rozvytku malykh vidkrytykh ekonomik. Vseukrains'kyj forum z problem mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn [Development problems of small open economies. All-Ukrainian Forum on Problems of International Economic Relations], Zhytomyr, Ukraine, 18 april, pp. 95—98.
4. Jorda, T. Schularick, M. and Taylor, A. (2011), "When Credit Bites Back", available at: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w17621/w17621.pdf (Accessed 15.05. 2023).
5. Micklethwait, J. and Wooldridge, A. (2020), "The Virus Should Wake Up the West", available at: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-04-13/coronavirus-pandemic-is-wake-up-call-to-reinvent-the-state> (Accessed 15.05.2023).
6. Kissinger, H. (2020), "The Coronavirus Pandemic Will Forever Alter the World Order", available at: <https://www.wsj.com/articles/thecoronavirus-pandemic-will-forever-alter-the-worldorder-11585953005> (Accessed 15.05.2023).
7. Schwab, K. and Malleret, T. (2020), "COVID-19: The Great Reset", Forum Publishing. available at: <http://reparti.free.fr/schwab2020.pdf> (Accessed 15.05. 2023).
8. Mamontova, N.A. Sazonets', I.L. and Timchenko, O.O. (2022), "The economic state of the tourism business of Ukraine in the conditions of the COVID-19 pandemic", Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiia". Seriiia "Ekonomika": naukovyj zhurnal, vol. 24 (52), pp. 48—54.
9. Sazonets, I. and Salenko, A. (2019), "The institutional framework for state support for the liberalization of entrepreneurial activity", Ekonomika ta derzhava, vol. 1, pp. 23—26.
10. Bourne, R.A. (2021), Economics in One Virus: An Introduction to Economic Reasoning through COVID-19, Cato Institute, Wash., USA.
11. WHO (2020), "WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19", available at: <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020> (Accessed 15.05. 2023).
12. Georgieva, K. (2020), "Beyond the Crisis. Finance & Development", available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2020/06/turning-crisis-into-opportunity-kristalina-georgieva> (Accessed 15.05. 2023).

Стаття надійшла до редакції 02.08.2023 р.

А. В. Марущенко,
молодший науковий співробітник, центр інновацій та технологій
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-7111-8959>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.210

МІГРАЦІЙНІ ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ТА ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

A. Marushchenko,
Junior Researcher, Innovations and Technologies Center

MIGRATION THREATS TO THE NATIONAL SECURITY AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD

У статті досліджено сутність проблем відновлення України в післявоєнний період. В статті проаналізовано основні існуючі стратегії післявоєнної відбудови, від яких напряму залежить можливість повернення з вимушеної міграції українських громадян.

Розкрито міграційні загрози, пов'язані із зовнішніми і внутрішніми міжрегіональними міграціями, викликаними збройною агресією Росії, негативні наслідки яких несуть у собі загрози загострення демографічної ситуації, залишення країни вченими та фахівцями, відтік кваліфікованої робочої сили, що в свою чергу негативно впливає на соціально-економічну ситуацію в державі. Ця проблема і безпосередньо, і опосередковано перебуває в площині національної безпеки України.

Розглянуто можливі ризики неповернення частини біженців з-за кордону при відсутності умов, які б дозволили їм прийняти рішення повернутися, що в свою чергу негативно вплине на відновлення економіки.

The article examines the essence of the problems of recovery of Ukraine in the post-war period. The article analyses the main existing post-war reconstruction strategies, which directly depend on the possibility of return of Ukrainian citizens from forced migration. The migration threats associated with external and internal interregional migrations caused by Russia's armed aggression have been revealed, the negative consequences of which include the threat of an aggravation of the demographic situation, leaving the country by scientists and specialists, and the outflow of qualified labor, which in turn negatively affects the socio-economic situation in the state. This problem is both directly and indirectly in the sphere of national security of Ukraine. Considered possible risks of non-return of a part of refugees from abroad in the absence of conditions that would allow them to decide to return, which in turn will negatively affect the recovery of the economy. Today, the main strategic task of Ukraine is to preserve state sovereignty and territorial integrity, neutralize real and potential threats to national interests, and ensure the realization of the rights and freedoms of citizens. Host countries interested in replenishing their own human resources are likely to make efforts to retain qualified specialists and young people on their territory, which will be necessary for the recovery of Ukraine's economy. The loss of human potential will increase due to the intensification of labor migration abroad.

according to the principle of chain migration, when refugees who have established themselves in host countries will facilitate the further labor migration of their relatives or male acquaintances after the opening of the border. Consequently, Ukraine will have to state significant losses of labor and intellectual potential, which will greatly complicate the post-war recovery of the state. Also, the war added new factors that further worsen the demographic situation in Ukraine, which was already in a state of crisis. Mechanisms for solving this problem should become one of the priority tasks of state authorities, since the status of the state is determined by the economy and population.

Ключові слова: Відновлення, міжрегіональна міграція, демографічна ситуація, національна безпека України, біженці, Відновлення економіки.

Key words: recovery, interregional migration, demographic situation, national security of Ukraine, refugees, economic recovery.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сьогодні основне стратегічне завдання України полягає в збереженні державного суверенітету та територіальної цілісності, нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам, забезпечення реалізації прав і свобод громадян.

З початку збройної агресії Російської федерації Україна зазнала великих втрат людських ресурсів, руйнувань критичної, виробничої та соціальної інфраструктури. Міграційні процеси, що виникли через агресію, негативно впливають на її демографічний розвиток, участь у міжнародному поділі праці, вихід на європейський та світовий ринок, соціальну та національну безпеку.

За даними МЗС станом на 21 червня 2023 року за кордоном перебували 8 млн 177 тис українців, тобто приблизно 20% від 41,1 млн наявного населення, станом на 1 лютого 2022 року (без урахування тимчасово окупованої АР Крим) за даними Держстату. Також за даними Міністерства соціальної політики на зараз кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в країні досягає 4,9 млн осіб. Треба розуміти, що ці дані є наближеними до реальних, оскільки точний підрахунок за умов ведення бойових дій є неможливим.

Біженці з України стали джерелом нової робочої сили в країнах ЄС. Ті, хто знаходить роботу, поступово стають трудовими мігрантами, активно інтегруються у європейський ринок праці та платять податки. Люди починають вибудовувати свої соціальні зв'язки, формувати свої кар'єрні перспективи, вивчають мову, культуру, заводять друзів. Починають формуватися зовсім інші перспективи, не пов'язані з Україною і це є чи не найбільшим ризиком втратити найкращих. Ще більшою проблемою буде повернути дітей та молодь, які зараз вчаться у європейських школах та вищих навчальних закладах, перед якими відкриватимуться великі перспективи та можливості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

В наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців планам відновлення та модернізації Ук-

раїни в післявоєнний період сьогодні приділяється величезна увага. Всі стратегії зводяться до того, що першочерговим завданням повинно бути відновлення економіки, яке буде залежати від джерел фінансування та людського ресурсу. Потрібно розуміти, що втрати від війни зростають щодня та чим довше вона триватиме, тим менше людей повернуться до України. Цій актуальній проблемі присвячені статті багатьох вітчизняних та зарубіжних видань. План відбудови досліджували у своїй праці Т. Бекер, Б. Айхенгрін, Ю. Городніченко, С. Гурієв, С. Джонсон, Т. Милованов, К. Рогофф, Б. Ведер ді Мауро [1]. Розробкою стратегії та плануванням повоєнного відновлення України займалися Н. Шаповал, М. Федосеєнко, О. Грибановський, О. Терещенко [2].

Ще у квітні 2022 року Президент України підписав Указ про утворення Національної ради з відновлення України від наслідків війни [3], основними завданнями якої є: розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, який, зокрема, передбачатиме відновлення і розбудову транспортної, медичної, соціальної, комунальної, виробничої інфраструктури та житла, інфраструктури енергетики, зв'язку, військової інфраструктури і військово-промислового комплексу, структурну модернізацію та перезапуск економіки, заходи з подолання безробіття, підтримки сімей з дітьми, вразливих верств населення, осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок війни, відновлення та збереження культурної спадщини.

На замовлення Transparency International Ukraine дослідницька агенція Info Sapiens провела соціологічне опитування серед населення та представників українського бізнесу, які залишаються та території України, про потреби та очікування від майбутньої відбудови [4], результати якого є невтішними. Головними проблемами країни українці називають війну (100%), руйнування інфраструктури та житла (98%), корупцію (94%), безробіття (89%).

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Дослідження викликів та загроз, що спричинили масові міжрегіональні та міждержавні міграційні переміщення українців внаслідок російської агресії.

Українські біженці в країнах Європи

Кількість зареєстрованих біженців

Рис. 1. Українські біженці в країнах Європи станом на 2023 рік

Джерело: УВКБ ООН. 04.04.2023. Вибрані країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Військова агресія Росії проти України зруйнувала та продовжує руйнувати українську економіку, соціальну, транспортну, енергетичну інфраструктуру та життя людей, руйнує цілі міста та села, знищуючи український народ та цілі екосистеми України. Масштаб руйнування активів вже оцінюється в \$108,3 млрд (за оцінками проєкту damaged.in.ua), обсяг непрямих втрат економіки за різними оцінками складає \$750 млрд, що є безпрецедентною сумою руйнувань та втрат з часів Другої світової війни.

Також безпрецедентною за весь час незалежності є вимушена міграція українців. Повномасштабна війна Росії в Україні змусила мільйони українців залишити свої домівки. Більшість із них, судячи з усього, опинилися у країні агресорі Росії. За даними Управління Верховного комісара ООН з питань біженців (УВКБ ООН), туди після російського нападу перемістилися 2,8 мільйона осіб. Передусім, очевидно, йдеться про жителів окупованих регіонів на сході та півдні України. Для них це почасти єдиний відносно безпечний і доступний шлях втечі з охоплених бойовими діями регіонів. Адже для переїзду на підконтрольну Україні територію їм потрібно або перетнути лінію фронту, або проїхати тисячі кілометрів через низку країн, аби безпечно в'їхати до України через західний кордон. Крім того, Росію звинувачують у примусовій депортації дітей з окупованих територій. За даними Національного інформаційного бюро при міністерстві з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій на кінець березня, незаконно депортованими вважаються майже 20 тисяч українських дітей.

На другому місці за кількістю зареєстрованих українських біженців — Польща. За даними УВКБ ООН, там станом на початок квітня 2023 року було зареєстровано 1,58 мільйона українців. Наступні — Німеччина (923 тисячі) та Чехія (504 тисячі).

Загалом у Європі станом на початок квітня зареєстровано 8,05 мільйона українських біженців (Рис. 1).

Проаналізувавши основні існуючі стратегії післявоєнної відбудови України, при розробці яких автори спираються на історичний міжнародний досвід, можна зробити висновок, що цей процес займе від двох до десяти років, в залежності від того, коли припиняться бойові дії. Одним із ключових елементів реконструкції відзначають повернення українських біженців та внутрішньо переміщених осіб (ВПО) до попередніх місць проживання.

А от чи готові люди повертатися, та від чого це буде залежати? Щоб спробувати дати відповідь на це питання потрібно проаналізувати результати соціологічних опитувань проведених як серед ВПО так і серед біженців за кордоном.

Розглянемо одну з європейських країн, яка прийняла найбільшу кількість біженців Польщу. Аналітичний центр міжнародної компанії з працевлаштування Gremi Personal [5] методом електронного анкетування провів опитування громадян України віком від 18 до 60 років, що знаходяться у всіх воєводствах Польщі після початку повномасштабного вторгнення російської федерації. Термін проведення: 3 — 31 березня 2023 року. Кількість респондентів 1270 людей.

38% українських біженців залишаться у Польщі, 7% планують переїхати із Польщі в іншу країну, 55% повернуться в Україну. Із них 82% українців, які планують повертатися, кажуть що приїдуть в Україну після перемоги. 8% сказали, що збираються додому вже цієї весни, 6% планують повернутися влітку, і 4% — восени.

Настрої українців помітно змінилися за останні півроку. У жовтні 2022 року усього 17% респондентів відповіли, що не планують повертатися в Україну, 22,4% мали на меті поїхати додому у найближчі 3 місяці, 35% готувалися залишитися у Польщі щонайменше на рік та 25,6% планували повернутись як тільки закінчиться війна.

Кількість українців, які не планують повертатися додому зросла удвічі за півроку. Це може свідчити про низку факторів. Деяким людям вже нема куди повертатися, здебільшого, це люди зі Сходу та Півдня України, чий будинки знищені російськими окупантами. Багато людей вже адаптувалися у Польщі, влаштувалися на роботу та віддали дітей у польські школи. Деякі жінки побудували стосунки з поляками і вже не хочуть розлучатися.

Також зазначають, що важливий фактор, який вплинув на плани українців залишитися — це відкриття українських бізнесів у Польщі. Починаючи з другої половини минулого року, понад 10 тис. українських компаній відкрилися у Польщі, які прагнуть винаймати на роботу українців. Відтак у висококваліфікованих спеціалістів, які через війну були вимушені працювати на простих роботах, з'являється можливість обіймати гарні посади й отримувати польські зарплати.

Друга за кількістю українських біженців європейська країна Німеччина. Відповідне дослідження провели Інститут досліджень народонаселення, Федеральне управління у справах міграції та біженців та Німецький інститут економічних досліджень [6]. Близько половини українських біженців, які виїхали у Німеччину, заявили, що не планують повертатися на батьківщину. Показник на 5% більший, ніж було рік тому.

Як зазначається, на тлі війни у цю країну виїхало майже мільйон українців. З-поміж тих українців, хто не хоче залишатися у Німеччині назавжди, 38% мають намір повернутися після війни в Україну, 30% заявили про плани мати тісні зв'язки з Німеччиною та жити на дві країни. Сімейний стан грає важливу роль у бажанні повернутися на батьківщину.

Примітно, що станом на початок 2023 року у Німеччині були працевлаштовані тільки 18% біженців. Автори дослідження пояснюють низький рівень зайнятості високою відвідуваністю мовних та інтеграційних курсів, які покликані покращити можливості працевлаштування. Ще однією перешкодою для влаштування на роботу є відсутність можливості догляду за дітьми.

Проаналізувавши дані цих соціологічних досліджень можна помітити, що кількість біженців, які не планують повертатися в Україну збільшується і європейці будуть сприяти подальшій інтеграції їх у свої суспільства.

В Україні питанням прогнозування повернення займалася "Конфедерація роботодавців України" [7], президент якої О. В. Мірошниченко, ситуацію на 31 травня 2023 року описав так: головна відмінність українського кейсу міграції від попередніх — це готовність європейських країн до прийому біженців. Станом на квітень 2023 року, найбільшу кількість біженців прийняла Польща (1,557 млн), Німеччина (922 тис) та Чехія (502 тис) — разом це 59% загальної кількості.

Друга важлива відмінність — матеріальна забезпеченість біженців. Багато хто з них мав (і має зараз) роботу в Україні і кошти для проживання. По суті, більшість українців, які вимушено залишили країну — представники середнього класу. Загалом витрати українців за кордоном з рахунків в українських банках у травні 2022 року становили понад \$2 млрд, а у наступні місяці — по \$1 млрд на місяць. Витрачання таких коштів призвело

до значного позитивного впливу на внутрішні ринки Польщі та Естонії. Таких явищ в Європі не було під час міграції людей з Близького Сходу і Африки. Останні опитування показують, що 55% українських мігрантів у Польщі оцінюють свій матеріальний стан як середній, і вони відправляють кошти в Україну.

Третя відмінність — набагато швидша інтеграція українських біженців у порівнянні з мігрантами під час кризи 2015 року. Наприклад, у Чехії через рік роботу вже мали 45% працездатних громадян, у Польщі — майже 90% працездатних, у Німеччині — 25%. Швидко інтегруються й українські діти. 66% дітей шкільного віку відвідують польську школу або навчаються паралельно ще й в українській школі онлайн.

Четверта відмінність — високий рівень освіти українських мігрантів. Серед українських біженців у Німеччині вищу освіту мають 72% осіб працездатного віку. У Польщі частка українців з вищою або неповною вищою освітою — 69%, у Чехії — 60%. Рівень кваліфікації українських вимушених мігрантів вищий, ніж того вимагають їхні робочі місця. У Польщі 51% працевлаштованих повоєнних мігрантів працюють на посадах, які передбачають більш низького рівня навичок.

П'ята відмінність — можливе збільшення частки чоловіків після дозволу їм залишати Україну. Це майже на 100% працездатні люди, які сьогодні знаходяться в Україні.

Переміщення українців після завершення війни буде двобічним. Частина українців повернеться в Україну, а частина, переважно чоловіки, можуть виїхати до Європи до своїх дружин та дітей. За кордоном заходиться, орієнтовно, 2,4 млн жінок з дітьми. У випадку, якщо до України повернеться 30—40% цих родин, то за кордоном лишаться 1,4—1,7 жінок і така ж кількість дітей. За оцінкою Конфедерації роботодавців України, у разі возз'єднання 1,4—1,7 млн родин за кордоном, чисельність українців за кордоном сягне 4,2—5,1 млн людей — майже стільки ж, скільки є зараз. Як і після Другої світової війни, до України можуть повернутись люди старшого віку. Оптимістичним буде будь-який сценарій, який передбачатиме повернення максимальної кількості біженців. А чи повернуться вони, залежатиме від багатьох факторів: від гарантій безпеки та наявності житла до можливості працювати та перспективи отримання високого доходу.

До війни чисельність робочої сили України становила 17,4 млн людей, з них 8,3 млн жінок і 9,1 млн чоловіків працездатного віку. З початком війни ситуація змінилась кардинально. 1 млн громадян було мобілізовано на захист України.

Станом на початок 2023 року за межами України перебували 4,6 млн українців, з яких 3,2 млн — жінки працездатного віку. На тимчасово окупованих з початку 2022 року територіях жили 3 мільйони осіб, з них орієнтовно 1,3 млн працездатного віку. Тобто з початку повномасштабного вторгнення Україна втратила доступ до 5,5 млн людей працездатного віку. Це трохи більше 30% всієї робочої сили (Рис. 2).

Ситуація в Україні ускладнюється ще й тим, що суттєво змінилось територіальне розміщення робочої сили. З-поміж 5,3 млн внутрішньо переміщених осіб, близько 3 млн — люди працездатного віку. За останні-

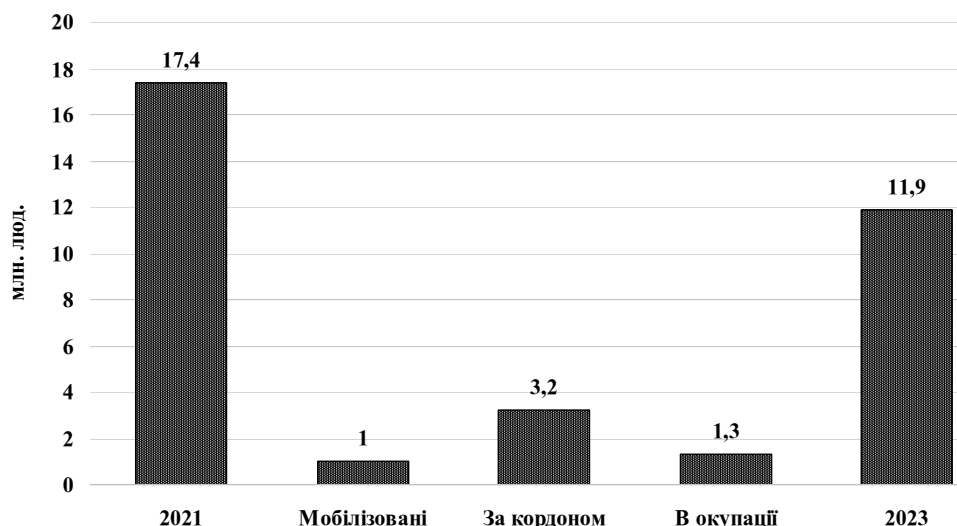

Рис. 2. Трудовий потенціал України у 2021 та 2023 роках

Джерело: складено автором.

ми даними кількість внутрішньо переміщених осіб може сягати 7 млн людей, з яких працездатного віку — близько 4 млн. Більшість з них не зможе повернутись до свого житла — їхні будинки або суттєво пошкоджені, або взагалі зруйновані.

Минулого року президент Володимир Зеленський запропонував міжнародним партнерам нову модель відновлення — шефство над певним регіоном, містом, громадою чи галуззю [8]. Інтерес до цього виявили вже майже три десятки країн.

Найбільше від російської агресії постраждали Донецька та Луганська області. Як розповіли у Кабміні, у відновленні Донецької області можуть допомогти Польща та Італія. Участь у відновленні зруйнованого Маріуполя візьме Греція — саме в цьому місті мешкала велика етнічна грецька громада.

Шефство над Луганською областю можуть взяти одразу три країни — Чехія, Швеція та Фінляндія. США та Туреччина допомагатимуть відновлювати Харків після війни. Чехія готова взяти на себе координацію відновлення Дніпропетровської області, Австрія — Запорізької області. Франція та Латвія допомагатимуть відбудувати Чернігівську область. З відновленням Житомирської області допоможуть країни Балтії — Естонія, Латвія та Литва. Греція, окрім Маріуполя, хоче допомогти з відновленням Одеси. Данія бере на себе допомогу у відновленні об'єктів Миколаєва — житлових будинків, економічної, соціальної та транспортної інфраструктури. Допомогти з відновленням області уряд України запропонував Бельгії. Велика Британія заявила про готовність взяти шефство над Києвом та областю. Участь у відновленні області візьме також Литва. Норвегія може взяти шефство над Кіровоградською областю, Ірландія — над Рівненською, Канада — над Сумською. Херсонську область допомагатимуть відновлювати Швеція та Нідерланди.

Такий підхід до відбудови України може допомогти і з проблемою повернення українців, якщо дані країни будуть залучати до процесу відновлення українських громадян, що перебувають на їх території.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

При оцінці перспектив повернення потрібно зважати на те, що притулок, наданий українцям, є тимчасовим, і після нормалізації ситуації в Україні буде припинений, після чого кожна країна перебування мігрантів вирішуватиме, кому залишитися, а кому повернутися залежно від внутрішніх інтересів та ситуації на ринку праці. Країни перебування, зацікавлені в поповненні власних людських ресурсів, імовірно, докладатимуть зусиль для затримання на своїй території кваліфікованих спеціалістів та молоді, які будуть конче необхідні для відновлення економіки України. Втрати людського потенціалу посиляться внаслідок інтенсифікації трудової міграції за кордон за принципом ланцюгової міграції, коли біженці, які закріпилися в країнах перебування, сприятимуть у подальшому трудовій міграції своїх родичів чи знайомих чоловіків після відкриття кордону.

Отже, Україні доведеться констатувати значні втрати трудового та інтелектуального потенціалу, що значно ускладнить повоєнне відновлення держави.

Також війна додала нових чинників, які ще більше погіршують демографічну ситуацію в Україні, яка і так перебувала у кризовому стані. Механізми вирішення цієї проблеми повинні стати одним з пріоритетних завдань органів державної влади, так як статус держави визначають економіка та чисельність населення.

Література:

1. Бекер Т., Айхенгрін Б., Городніченко Ю., Гурієв С., Джонсон С., Милованов Т., Рогофф К. та Ведер ді Мауро Б. Нарис про відбудову України. URL: https://cepr.org/system/files/2022-06/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf (дата звернення: 27.08.2023).

2. Шаповал Н., Федосєєнко М., Грибановський О. та Терещенко О. Повоєнне відновлення України. Нові ринки та цифрові рішення. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Digital-instruments-in-Ukrainian-recovery.pdf> (дата звернення: 27.08.2023).

3. УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №266/2022 Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> (дата звернення: 28.08.2023).

4. Transparency International Ukraine. Як відбудувати Україну — соціологічне опитування громадян та представників бізнесу. URL: <https://ti-ukraine.org/research/yak-vidbudovuvaty-ukrayinu-sotsiologichne-opytuvannya-gromadyan-ta-predstavnykiv-biznesu/> (дата звернення: 28.08.2023).

5. Gremi Personal. Скільки українців планують залишитися в Польщі — дослідження. URL: <https://gremi-personal.com.ua/skilki-bizhenciv-ne-povernutsja-v-ukrayinu-doslidzhennja/> (дата звернення: 28.08.2023).

6. Федеральний інститут досліджень населення (Німеччина). Біженці з України: майже половина в довгостроковій перспективі. URL: <https://www.bib.bund.de/EN/Service/Press/2023/2023-07-12-Refugees-from-Ukraine-Almost-half-intend-to-stay-in-Germany-for-the-long-term.html> (дата звернення: 28.08.2023).

7. Конфедерація роботодавців України. Чи зацікавлена Європа у поверненні українських мігрантів додому? URL: <https://employers.org.ua/news/id2496> (дата звернення: 28.08.2023).

8. Аналітичний портал "Слово і діло". Післявоєнне відновлення України: які країни взяли шефство над містами та областями. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/03/01/infografika/suspilstvo/pislyavoyenne-vidnovlennya-ukrayiny-yaki-krayiny-vzyaly-shefstvo-nad-mistamy-ta-oblastyamy> (дата звернення: 30.08.2023).

9. Шкуратов О. І. та Чудовська В. А. Концептуальні засади організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки територій. Економіка та держава. 2022. № 6. С. 4—9.

References:

1. Becker, T. Eichengreen, B. Horodnichenko, Y. Guriev, S. Johnson, S. Milovanov, T. Rogoff, K. and Vedder di Mauro, B. (2022), "Essay on the reconstruction of Ukraine", available at: https://cepr.org/system/files/2022-06/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf (Accessed 27 August 2023).

2. Shapoval, N. Fedoseyenko, M. Hrybanovskiy, O. and Tereshchenko, O. (2022), "Post-war reconstruction of Ukraine. New markets and digital solutions", available at: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Digital-instruments-in-Ukrainian-recovery.pdf> (Accessed 27 August 2023).

3. President of Ukraine (2022), Decree "The issue of the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> (Accessed 28 August 2023).

4. Transparency International Ukraine (2023), "How to rebuild Ukraine — a sociological survey of citizens and business representatives", available at: <https://ti-ukraine.org/research/yak-vidbudovuvaty-ukrayinu-sotsiologichne-opytuvannya-gromadyan-ta-predstavnykiv-biznesu/> (Accessed 28 August 2023).

5. Gremi Personal (2023), "How many Ukrainians plan to stay in Poland — research", available at: <https://gremi-personal.com.ua/skilki-bizhenciv-ne-povernutsja-v-ukrayinu-doslidzhennja/> (Accessed 28 August 2023).

6. Federal Institute for Population Research (Germany) (2023), "Refugees from Ukraine: almost half in the long term", available at: <https://www.bib.bund.de/EN/Service/Press/2023/2023-07-12-Refugees-from-Ukraine-Almost-half-intend-to-stay-in-Germany-for—the-long-term.html> (Accessed 28 August 2023).

7. Confederation of Employers of Ukraine (2023), "Is Europe interested in returning Ukrainian migrants home?", available at: <https://employers.org.ua/news/id2496> (Accessed 28 August 2023).

8. Analytical portal "Word and Deed" (2023), "Post-war reconstruction of Ukraine: which countries took over cities and regions", available at: <https://www.slovoidilo.ua/2023/03/01/infografika/suspilstvo/pislyavoyenne-vidnovlennya-ukrayiny-yaki-krayiny-vzyaly-shefstvo-nad-mistamy-ta-oblastyamy> (Accessed 30 August 2023).

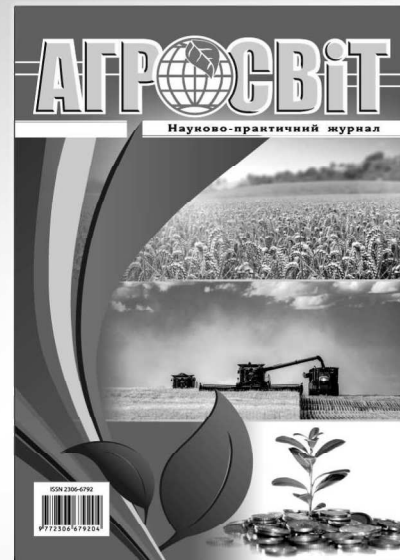
9. Shkuratov, O. I. and Chudovska, V. A. (2022), "Conceptual principles of organizational and economic provision of ecological security of territories", *Economy and the state*, vol. 1, pp. 4—9.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2023 р.

АГРОСВІТ

<https://nauka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Н. В. Лелеченко,
аспірант кафедри публічного управління та адміністрування,
Національний авіаційний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3790-0198>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.216

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ДІЄВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

N. Lelechenko,
Postgraduate student of the Department of Public Administration,
National Aviation University

FOREIGN EXPERIENCE OF USING EFFECTIVE MECHANISMS FOR THE IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS ENVIRONMENTAL SAFETY

У статті розглянуто зарубіжний досвід використання дієвих механізмів запровадження європейських стандартів екологічної безпеки. Акцентовано увагу на тому, що кожна країна має можливість самостійно визначати завдання у сфері захисту довкілля в залежності від наявної екологічної ситуації, існуючих проблем та внутрішніх пріоритетів. Це змушує уряди держав світу переглядати нормативно-правові акти у сфері екологічної політики, створювати нові інституції для її формування та реалізації, посилювати контроль за дотриманням природоохоронного законодавства шляхом застосовування дієвих механізмів як регуляторів екологічної безпеки. Доведено, що провадження таких механізмів сприяє покращенню стану екологічної безпеки, через еко-маркування продукції, екологічний менеджмент та екологічний аудит, інші екологічні перевірки, екологічні мита та податки тощо.

Проаналізовано зарубіжний досвід (Німеччини, Великобританії, Данії, Польщі, США, Японії) щодо здійснення державного регулювання в екологічній сфері з метою імплементації його в українську практику. На основі міжнародного досвіду запропоновано провадження в Україні такого механізму запровадження європейських стандартів екологічної безпеки як екологічне страхування. Це створить основу для гарантованого відшкодування екологічних збитків.

The article examines the foreign experience of using effective mechanisms for implementing European environmental safety standards. The researcher emphasizes that each country has the opportunity to independently define its environmental protection tasks depending on the existing environmental situation, existing problems and internal priorities. It makes governments of the world revise regulations in the field of environmental policy, create new institutions (the European Environment Agency, as well as organizations such as: GEF, EBRD, EEA, EIB, NATO, OSCE, etc.) for its formation and implementation, and to strengthen control over compliance with environmental legislation by applying effective mechanisms as regulators of environmental safety.

The author analyzes foreign experience (Germany, Great Britain, Denmark, Poland, USA, Japan) in the implementation of state regulation in the environmental sphere with a view to implementing it in Ukrainian practice. The researcher emphasizes that economic mechanisms for regulating environmental activities can be of both compulsory (payments for emissions and deterioration of the quality of natural resources and conditions; environmental taxes; fines and sanctions for violation of environmental legislation, etc.

The author emphasizes that economic mechanisms for regulating environmental activities can be both coercive (payments for emissions and deterioration of the quality of natural resources and conditions; environmental taxes; fines and sanctions for violation of environmental legislation, etc.) and incentive-based (state subsidies for improving the environment; grants for the use of cleaning equipment, etc.) In addition, a significant number of tools are being implemented to improve environmental safety, including: eco-labeling of products, environmental management and environmental audit; other environmental inspections; environmental duties and taxes, etc.

Close cooperation of European state organizations with the public is established by involving it in decision-making related to environmental safety issues. Based on international experience, the author proposes to introduce such mechanism for implementing European environmental safety standards as environmental insurance in Ukraine. It will create a basis for guaranteed compensation for environmental damage.

Ключові слова: екологічна безпека, державна екологічна політика, екологічне страхування, екологічне оподаткування, механізми запровадження європейських стандартів.

Key words: environmental safety, state environmental policy, environmental insurance, environmental taxation, mechanisms for introducing European standards.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У діяльності будь-якої країни, особливо з високо-розвиненою економікою, формування державної екологічної політики та механізмів запровадження європейських стандартів екологічної безпеки набуває пріоритетного значення у контексті сучасної теорії сталого розвитку. Досягнення таких ключових завдань змушує уряди держав світу переглядати законодавчі та нормативно-правові акти, а також посилювати контроль за дотриманням їх вимог у сфері екологічної політики, створювати нові структури для її формування та реалізації шляхом застосовування дієвих механізмів як регуляторів екологічної безпеки.

Враховуючи те, що євроінтеграційний курс України приймає нові виклики, пов'язані з формуванням та забезпеченням екологічної рівноваги, гарантуванням захищеності життєво важливих інтересів людини від реальних або потенційних загроз, досвід провідних зарубіжних країн у даній сфері є досить цікавим та актуальним. Особливо дане питання актуалізується у контексті реалізації в нашій державі "Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року", затверджених Законом України від 28.02.2019 № 2697-VIII, та відображених у Постанові Верховної Ради України від 14.01.2020 № 457-IX "Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Пріоритети екологічної політики Верховної Ради України на

наступні п'ять років". Однак, оскільки екологічні проблеми мають колективний характер і діють за принципом — "природа не знає кордонів", можна констатувати, що питання екологічної безпеки не є справою однієї держави, а потребує від світового співтовариства визнання її частиною міжнародної безпеки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Основні підходи щодо раціонального природокористування та охорони довкілля, формування ефективної державної екологічної політики та механізмів реалізації концепції сталого розвитку узагальнені багатьма вченими, серед яких Я. Бомчак, Г. Буканов, Я. Витвицький, В. Вітів, І. Гиренко, Є. Губарь, Л. Головка, С. Домбровська, П. Жук, А. Кернична, М. Кірова, О. Коленов, А. Корнієнко, В. Кравців, В. Коврегін, В. Ладиченко, М. Мітько, А.Е. Омаров, А. Помаза-Пономаренко, С. Рогач, Ю. Стадницький, П. Фесянов, М. Хилько, Б. Хьюс, Д. Якушев та інші. Проте на сьогодні бракує наукових розробок щодо дослідження процесів імплементації міжнародного досвіду використання дієвих механізмів із запровадження європейських стандартів екологічної безпеки.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної статті є вивчення та узагальнення досвіду зарубіжних країн щодо розробки механізмів регулювання та запровадження європейських стандартів екологічної безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Екологічну безпеку прийнято розглядати як мету екологічної політики держави, досягнення якої залежить від просторово-територіальних особливостей та ресурсних можливостей певних територій вирішувати екологічні проблеми. Масштабні техногенні катастрофи, викиди парникових газів, неналежне поводження з відходами, аномальні погодні умови, загрози пандемій, наслідки воєнних конфліктів та інші еко-проблеми, які в останні десятиліття ширяться територіями більшості країн світу, потребують створення ефективних організаційних структур, дієвих механізмів правового, фінансово-економічного регулювання та раціонального використання наявних природних ресурсів у сфері забезпечення екологічної безпеки [7].

Аналіз літературних джерел свідчить, що в країнах ЄС особлива увага приділяється питанням забезпечення екологічної безпеки. Імперативною нормою для цих країн є розробка та впровадження нових і прогресивних законодавчих актів, в основі яких лежать єдині принципи стандартизації у сфері природоохоронної діяльності, які регулюють питання захисту довкілля, у тому числі атмосферного повітря та водних ресурсів, зменшення кількості побутових відходів, що не відповідають вимогам екологічної безпеки.

Зокрема "... перед країнами-членами ЄС було поставлено завдання зменшити викиди вуглекислого газу на 20%; генерувати 20% всієї енергії з відновлюваних джерел енергії; збільшити енергоефективність на 20%" [10].

Слід наголосити на тому, що саме розробка, прийняття та дотримання єдиних стандартів природоохоронної діяльності становить у країнах ЄС основу державної екологічної політики. При цьому кожна держава має можливість самостійно визначати завдання у сфері захисту довкілля в залежності від наявної екологічної ситуації, існуючих проблем та внутрішніх пріоритетів [14].

Таке індикативне регулювання та реалізація концепції сталого розвитку кожної окремо взятої країни становлять основу загальнодержавної екологічної політики і демонструють вплив європейських інституцій на структурні перетворення та гармонізацію методів і засобів охорони довкілля зі світовими вимогами задля забезпечення глобальної екологічної безпеки. Насамперед, йдеться про вплив на формування екологічного законодавства ЄС таких інституцій як Європейський Парламент та Європейська Комісія.

Останнім часом на міжнародному рівні Європейський Парламент активно декларує значну кількість екологічних питань, більшість із яких пов'язані зі зміною клімату (природного та штучного характеру, спричиненого діяльністю людини), сортуванням та утилізацією промислових і побутових відходів, доцільністю та ефективністю використання транспортних засобів, у яких закінчується термін експлуатації тощо.

Натомість діяльність Європейської Комісії, яка є основним суб'єктом законодавчої ініціативи у сфері екології, направлена на розробку нормативно-правових документів у сфері екології, у т.ч. установчих договорів, у яких передбачено екологічні норми та положення; правильність та повноту використання цих нормативно-

правових документів; виконання і дотримання вторинного законодавства ЄС (директив та регламентів) [10].

Разом із цим, нормативно-правові документи, розроблені Європейською Комісією розглядають та офіційно приймають такі європейські структури як Європейська Рада та Європейський Парламент.

Введені до складу Європейської Комісії 36 генеральних директоратів та спеціальних служб, не тільки відстежують якість впровадження країнами-членами норм законодавства ЄС в їх національне законодавство, а й у разі необхідності ініціюють заходи проти тих держав, які уникають такої імплементації або не повідомляють про здійснені на національному рівні заходи в цій сфері [7].

Визначальною у цьому зв'язку є діяльність Генеральних директоратів у складі Європейської Комісії, зокрема:

— Генеральний директорат з навколишнього середовища — сприяє застосуванню державами-членами ЄС екологічного законодавства;

— Генеральний директорат з питань клімату — розглядає причини кліматичних змін, а також розробляє заходи щодо усунення негативних наслідків від "глобального потепління" та досягнення конкретних цілей екологічної політики.

Крім того існують й інші спеціалізовані органи, установи та відомства, діяльність яких направлена на регулювання конкретних аспектів екологічного права і політики ЄС у даній сфері [10].

Загалом же Європейська Комісія, за необхідності чи на прохання будь-якої з країн-членів ЄС, спрямовує свою діяльність на вивчення та аналіз існуючої екологічної ситуації в країні, зміну її екологічної політики та впровадження відповідних екологічних стандартів.

Крім того, Комісія досить активно співпрацює з громадськістю через мережу Інтернет шляхом розгляду електронних петицій щодо існуючих екологічних проблем та вироблення дієвих пропозицій з їх мінімізації чи усунення [9].

Зауважимо, що європейські організації державного рівня в галузі екологічної політики тісно співпрацюють з громадськістю для вирішення питань забезпечення екологічної безпеки. Найбільша активність громадськості та тісна співпраця прослідковується в таких країнах як Данія, Нідерланди, Німеччина та ін., у той же час у Греції та Ірландії така активність та співпраця є найменшою.

Наприклад, у Німеччині розроблені практичні рекомендації щодо залучення громадськості до обговорення екологічних проблем та механізмів їх вирішення. Ці рекомендації передбачають, що стратегія комунікації між органами управління та громадськістю повинна бути структурована, чітка, логічна та добре підготовлена.

При цьому громадськість повинна мати можливість не тільки брати участь в обговоренні наявних проблем у сфері екології, а й пропонувати варіанти їх вирішення, ініціювати підготовку відповідних нормативно-правових документів, а також мати доступ до прямого спілкування з представниками урядових та недержавних організацій, відповідальних за формування й реалізацію екологічної політики [11].

Останнім часом активно декларується, що екологічними проблемами, окрім універсальних міжнародних організацій, займаються також і регіональні інституції, серед яких: ГЕФ (Глобальний екологічний фонд), ЄБРР (Європейський банк реконструкції та розвитку), ЄЕА (Європейська екологічна агенція), ЄІБ (Європейський інвестиційний банк), НАТО (Північноатлантичний альянс), ОБСЄ (Організація з безпеки і співробітництва в Європі) [8]. Діяльність даних інституцій направлена на надання об'єктивної інформації та рекомендацій із вироблення індикаторів оцінки змін, що відбуваються у сфері охорони навколишнього середовища, а також сприяють розробці екологічного законодавства.

У зв'язку з цим, світовий досвід поширення екобезпечних тенденцій серед країн-членів ЄС дозволив вибудувати розгалужену систему законодавчих актів у сфері екології, норми якого успішно реалізуються в практичній діяльності. Крім того, впроваджується значна кількість інших механізмів для покращення стану екологічної безпеки, серед яких: еко-маркування продукції, екологічний менеджмент та екологічний аудит; екологічні перевірки; екологічні мита та податки тощо. Зупинимось більш детально на окремих із них.

У поєднанні з екологічними нормативами економічні механізми, серед яких податкові, демонструють позитивні результати. Система екологічного оподаткування у країнах-членах ЄС більше як у десять разів перевищує аналогічний вітчизняний показник. Це вимагає від України проведення постійного пошуку можливостей подолання такої асиметрії, шляхом імплементації міжнародного досвіду застосування економічних регуляторів та низки еколого-економічних заходів для досягнення екологічної безпеки.

Аналізуючи форми прояву євроінтеграційного курсу України, зазначимо, що "у Главі 6 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС представлено орієнтири для вдосконалення ситуації в частині реалізації екологічної політики держави за європейськими стандартами розвитку у багатьох сферах, у т.ч. й у сфері екологічного оподаткування [9, с. 73].

У практиці більшості зарубіжних країн відбувається процес регулювання екологічної безпеки загалом і використання для цього значного арсеналу екологічних принципів (основними з них є: принципи екологічної обережності та попередження, прийняття запобіжних заходів, сталого розвитку, екологічної компліментарності та ін.). Цей перелік не є повним. У науковій літературі наголошується, що "в країнах ЄС переважно застосовується принцип непрямого оподаткування й об'єктом справляння екологічних податків є енергоресурси, електроенергія, транспортні засоби, певні групи товарів тощо.

Ставки та норми екологічних податків при цьому враховують шкідливість для довкілля та людини процесів виробництва товарів, їх використання, утилізації, зберігання" [9, с. 73].

Для України висновки тут доволі прямі й очевидні — забезпечення екологічної безпеки вимагає значних фінансових витрат для здійснення природоохоронних заходів та прийняття відповідних екологічних програм і проєктів.

При цьому економічні механізми регулювання природоохоронної діяльності можуть мати як примусовий (платежі за викиди та погіршення якості природних ресурсів і умов; екологічні податки; штрафи і санкції за порушення екологічного законодавства тощо), так і стимулюючий характер (державне субсидювання за покращення стану природного середовища; гранти для використання очисної техніки тощо) [12].

Зазначимо й те, що на сьогодні для України також популярним є механізм екологічного регулювання, який застосовують такі країни ЄС як Данія, Нідерланди, Німеччина та ін. Даний механізм передбачає на платній основі видачу суб'єктам господарювання дозволів на забруднення понад мінімально встановлені норми.

Разом із цим, органи публічної влади здійснюють аналіз діяльності суб'єктів господарювання, типу та масштабів виробництва, а також можливий обсяг забруднення довкілля та встановлюють кому із таких суб'єктів необхідно придбати спеціальний дозвіл [11].

Так, наприклад, у Німеччині регулювання у сфері екологічної безпеки здійснюється на рівні федеральних земель і місцевих органів влади та регламентується значною кількістю нормативно-правових актів. Навіть у Конституції Німеччини передбачено, що охорона природи є "основною турботою держави і всього суспільства, в інтересах добробуту громадян держава і соціум дбають про охорону природи (утримання в належному стані води і повітря, охорона флори і фауни, природних красот країни мають забезпечуватися компетентними органами і є, крім цього, обов'язком кожного громадянина)" [5]. Слід акцентувати увагу і на тому, що місцеві органи влади займають активну позицію під час розвитку мережі державних та місцевих парків, заповідників тощо [1], тобто вони є активними учасниками розвитку рекреаційної індустрії.

Водночас, при порушенні екологічних норм як фізичними, так і юридичними особами в Німеччині до них застосовують великі штрафні санкції. Це призводить до того, що підприємствам із фінансової точки зору вигідніше дотримуватися вимог екологічного законодавства.

Наступним, не менш цікавим для нашої країни є досвід зарубіжних країн (США, Великої Британії, Німеччини) щодо розробки та впровадження механізму екологічного страхування — обов'язкового (для найбільш екологічно небезпечних суб'єктів господарювання) або добровільного (для усіх інших природокористувачів). У цій ситуації, даний вид страхування передбачає, що саме ризик забруднення довкілля є об'єктом страхування, а підприємства залежно від ступеня їх екологічної небезпеки зобов'язані сплачувати страхові екологічні платежі, які повинні акумулюватися у спеціальних страхових екологічних фондах. У свою чергу такі платежі дають можливість гарантовано здійснити відшкодування екологічних збитків, завданих не тільки навколишньому середовищу, а й населенню.

У контексті досліджуваної теми ми погоджуємося із точкою зору Т. Шоха, який пропонує "вдосконалити законодавство України у частині необхідності "виокремити страхування екологічних ризиків у самостійний вид страхування, тим самим: 1) закріпити пропорційне зменшення або збільшення розміру страхового внеску від-

повідно до динаміки страхового екологічного ризику; 2) створити у складі механізму екологічного страхування Гарантійний фонд фінансування заходів зниження страхового екологічного ризику та відшкодування шкоди, завданої невстановленими особами; 3) закріпити принципи цільового використання коштів страхового відшкодування задля відновлення природних об'єктів" [15, с. 121, 123].

Це дозволить органам публічної влади посилити процеси стимулювання екобезпечного господарювання та реалізації природоохоронних проєктів і програм.

Більш глибоке усвідомлення явищ і процесів, обумовлених нагальною потребою комплексного розв'язання проблем, пов'язаних із екологічною безпекою можемо спостерігати і на досвіді Великобританії, яка стала першою країною в світі, що розробила та запровадила європейський стандарт із екологічного менеджменту, де передбачено конкретні заходи із підвищення рівня екологічної безпеки та покращення довкілля.

У стандарті чітко виписані екологічні права, обов'язки та відповідальність учасників екологічного процесу, враховано і участь громадськості. А найпримітніше, що на перший план виходять заходи щодо інформування громадськості про специфіку діяльності того чи іншого підприємства, загрози, які можуть бути викликані цією діяльністю, а також здійснювані ними природоохоронні заходи тощо [2].

До вирішення окреслених заходів, спрямованих на унормування, контроль та дотримання вимог європейського стандарту із екологічного менеджменту та інших питань екологічної безпеки, у Великобританії залучається Міністерство навколишнього природного середовища. А на органи місцевої влади покладається оперативне управління у сфері екології за допомогою якого досягаються власні екологічні ініціативи, проєкти та програми, в їх основу закладено екоефективність й експраведливість.

Підтвердженням високої результативності даного стандарту слугує його використання Європейським Співтовариством із екологічного менеджменту і екологічного аудиту, а також іншими країнами, серед яких Норвегія та Швеція, органи публічної влади яких зацікавлені в екологічному розвитку арктичного регіону та концентрують свою увагу на питаннях забруднення вод Північно-льодовитого океану та зміни клімату. Наступним важливим питанням є підтримка тісної інтегрованості екологічної безпеки в складні процеси взаємодії органів публічної влади, суб'єктів господарювання та громадськості на всіх рівнях управління, що вимагає пошуку компромісів між розв'язанням важливих соціально-економічних завдань і вирішенням екологічних проблем.

У цьому аспекті заслуговує уваги і досвід Данії, де питаннями екологічної безпеки на центральному рівні займаються Міністерство захисту довкілля та Міністерство клімату, енергетики та енергопостачання як вищі державні органи, які керують основними екологічними завданнями країни. Водночас до повноважень муніципалітетів віднесено питання видачі дозволів, проведення контролю та інспектування суб'єктів господарювання. При цьому варто зауважити, що муніципалітети, співпрацюючи з громадськістю, дотримуються ре-

комендацій органів влади регіонального рівня, особливо при плануванні розміщення водоочисних споруд, систем водопостачання, утилізації й переробки відходів, а також щодо запровадження в країні програми, згідно якої 100% електроенергії до 2030 року повинно бути отримано з відновлювальних джерел енергії. Це сприятиме зниженню податків для населення та суб'єктів господарювання, які використовують відновлювальні джерела енергії для своїх потреб. Крім того, місцеві органи влади під час виконання функцій і завдань у сфері екологічної безпеки намагаються стратегувати екологічні заходи, пов'язані із запобіганням забруднення повітря, води і земель, контролем за шумовим забрудненням.

Таким чином, прослідковується співпраця між представниками органів публічної влади з чітким розмежуванням повноважень, налагодженням комунікації й діалогу між різними секторами господарювання, а також відповідальністю усіх зацікавлених сторін щодо екологічних векторів реалізації політики сталого розвитку території.

Показово, у Данії близько 4% від усього бюджету країни становлять витрати на забезпечення екологічної безпеки, тоді як в Україні цей показник складає всього лише 0,5%. При цьому понад 90% фінансування даної сфери в Данії здійснюється з місцевого бюджету. Країна, слідкуючи за рівнем забруднення навколишнього середовища, основну частину фінансових витрат направляє на будівництво та експлуатацію різних очисних споруд [6].

Зважаючи на останні дослідження та публікації, виявляємо ключові акцентуації щодо того, що кожна країна основним пріоритетом свого стабільного розвитку визначає екологічну політику. Не виключенням є і Польща, яка зацікавлена у здійсненні цілої низки фінансово-економічних заходів із недопущення забруднення довкілля та у застосуванні таких методів виробництва, які гарантують високий рівень екологічної безпеки [2].

Послугуючись досвідом інших європейських країн, Польща досить активно використовує ринкові фінансові регулятори природокористування. Досить поширеним є застосування екологічного податку для усіх без винятку суб'єктів господарювання, які своєю виробничою діяльністю сприяють забрудненню навколишнього середовища (наприклад підприємства важкої промисловості).

Тоді як податкові пільги і субсидії, пільгові позики заохочують суб'єктів господарювання до осучаснення технологій виробництва та утилізації відходів, спрямованих на запобігання шкоді довкіллю [6].

У США екологічну політику в державі формує Агентство з охорони довкілля, яке перебуває у складі федерального уряду США та створене з метою: захисту здоров'я населення і довкілля; проведення інспекції навколишнього середовища та забезпечення технічної підтримки з мінімізації загроз і процесів його відновлення; підготовки правил і виконання цілої низки законів: "Про екологічну освіту", "Про чисту воду", "Про безпечну питну воду", "Про чисте повітря", "Про екологічну шкоду, компенсації та відповідальність" (Акт — "CERCLA") та ін., заснованих на європейських стандар-

тах імплементованих Конгресом США у діяльність органів публічної влади у сфері екологічної безпеки.

Основні положення даних законів вплинули на розвиток екологічного страхування в США, яке не тільки визначає джерела фінансування відновлювальних робіт, пов'язаних із забрудненням довкілля, а й встановлює специфічні вимоги в частині забезпечення відповідальності за забруднення навколишнього середовища.

Тим самим дане Агентство виконує контрольню-наглядову та дозвільну функції, зокрема здійснює заходи з регулювання виробництва, переробки, використання хімічних сполук та контролю за викидами у навколишнє середовище забруднювальних речовин шляхом надання лімітованих дозволів на даний вид діяльності [5].

Висновки, представлених Агентством перевірок, реалізуються шляхом накладання штрафних санкцій та інших процедур на порушників європейських екологічних норм, а також передбачають здійснення контролю за розробкою та реалізацією програм енергоефективності і сталого розвитку, якості повітря та водних ресурсів, запобігання їх забруднення, за безпеку харчових продуктів та ядерних відходів тощо (зокрема таких програм як: Safer Choice, Energy Star, Smart Growth, Water Sense and others.). При цьому кожен штат самостійно аналізує існуючий екологічний стан, у залежності від якого визначає конкретні та чіткі заходи щодо усунення катастрофічної ситуації та дотримання норм екологічної безпеки на належному рівні.

У контексті використання дієвих механізмів запровадження європейських стандартів екологічної безпеки, корисною практикою для України є досвід Японії? невеликої острівної держави, яка гармонійно поєднує високий економічний розвиток та екологічність. Органами публічної влади на всіх рівнях управління у Японії розробляється та впроваджується в практику значна кількість заходів щодо запобігання виникненню небезпечних екологічних наслідків від суб'єктів господарської діяльності. Незважаючи на те, що індустріалізація країни та її значний технологічний розвиток підсилюють екологічні виклики, Японія як провідний учасник групи G7 у сфері боротьби із забрудненням та використанням альтернативних джерел енергії, їх успішно долає шляхом: створення ідеальних еко-міст, постійного моніторингу стану довкілля, зменшення викидів парникових газів у промисловому секторі, сортування сміття та свідомого управління відходами, укладання добровільних угод між органами місцевого управління та компаніями, які знаходяться в регіонах з питань контролю забруднень за принципом — забруднювач платить. Це змушує останніх розробляти еко-технології з дотримання екологічних стандартів та свідчить про використання в Японії, як і в багатьох інших країнах світу, ефективних економічних механізмів у сфері реалізації екологічної політики. Зокрема передбачено на фірми-забруднювачі навколишнього середовища покласти фінансові та інші витрати за спричинену шкоду довкіллю [6].

У цьому контексті очікується, що форсайт-метою однієї із найбільш екологічних країн світу визначено скорочення на 80% викидів вуглекислого газу до 2050 року від рівня 2013 року та розвиток галузі відновлюваних джерел енергії.

Саме тому, використання Японією еколого-технологічного підходу, що досить активно фінансується державою, сприяє розробці та реалізації програм регулювання захисту довкілля на державному та регіональному рівнях з питань забезпечення екологічної безпеки.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У ході проведеного аналізу зарубіжного досвіду використання дієвих механізмів запровадження європейських стандартів екологічної безпеки, з'ясовано, що кожна країна має можливість самостійно визначити ключові завдання у сфері захисту довкілля в залежності від наявної екологічної ситуації, існуючих проблем та внутрішніх пріоритетів, а також сприяти розвитку європейської правової системи, яка стосується екології.

Відповідно, процес підтримки екологічної безпеки на належному рівні потребує від України визначитися з механізмами організаційно-правового та фінансово-економічного стимулювання даної сфери через застосування різних економіко-правових методів регулювання природоохоронної діяльності як примусового так і стимулюючого характеру, розвитку екологічного страхування (обов'язкового та добровільного) та інших заходів із налагодження діалогу співпраці органів влади, бізнесу та громадськості щодо покращення рівня екологічної безпеки.

Використання міжнародних практик надасть змогу нашій державі підвищити рівень ефективності прийняття управлінських рішень у ході розв'язання складних екологічних проблем, формування та реалізації державної екологічної політики, що сприятиме сталому розвитку українських територій.

Література:

1. Бомчак Я. О. Зарубіжний досвід реалізації органами місцевого самоврядування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища. Держава та регіони. 2017. № 1 (57). С. 126—130.
2. Буканов Г. М. Порівняльний аналіз світового досвіду державного управління у сфері формування і реалізації екологічної політики. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: державне управління. 2020. Том. 31 (70). № 1. С. 12—18.
3. Витвицький Я. Механізми державного управління в екологічній сфері на регіональному рівні та напрямки його вдосконалення. Актуальні проблеми державного управління. 2012. № 2 (42). С. 178—186.
4. Губарь Є. А. Пріоритети співпраці України з європейською екологічною агенцією. International Scientific Journal "Internauka". 2019. № 5. URL: <https://www.internauka.com/uploads/public/15553151811346.pdf>
5. Домбровська С. М., Коврегін В. В., Помаза-Понмаренко А. Л., Колєнов О. М. Державне управління у сфері безпеки соціально-еколого-економічних систем: монографія. Харків: НУЦЗУ. 2017. 244 с.
6. Кернична А. Є. Досвід зарубіжних країн щодо вдосконалення механізмів державного управління в екологічній сфері у контексті євроінтеграції. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 24. С. 152—156.

7. Кірова М. О. Досвід зарубіжних країн щодо інституціонального забезпечення екологічної безпеки: пропозиції для України. Збалансоване природокористування. 2018. № 1. С. 158—165.

8. Корнієнко А. Ю., Мітько М. В. Міжнародні аспекти діяльності держав у сфері екологічної безпеки. Міжнародний мультидисциплінарний науковий журнал "ЛОГОΣ". Мистецтво наукової думки". 2020. № 9. С. 107—112.

9. Екологічна безпека в європейських країнах: методи економічного регулювання й досвід для України: наукова доповідь [В. С. Кравців, П. В. Жук, Ю. І. Стадницький та ін.]; ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України"; [наук. ред. В.С. Кравців]. Львів, 2020. 97 с.

10. Ладиченко В. В., Гиренко І. В., Головка Л. О., Вітів В. А. Екологічна політика і право ЄС: навчальний посібник. К.: Видавничий центр НУБіП України, 2019. С. 363.

11. Омаров Азад Енвер огли Механізми формування та реалізації державної політики екологічної безпеки України: дис. д-ра з держ. упр.: 25.00.05 / Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2019. 421 с.

12. Рогач С. М. Зарубіжний досвід регулювання сфери природокористування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. Вип. 26. Ч. 2. С. 54—59.

13. Фесянов П. О. Державне регулювання екологічної безпеки на рівні регіону: досвід європейських країн. Державне управління: теорія і практика. 2011. № 1. С. 142—150.

14. Якушев Д. Сучасні тенденції державної екологічної політики в Україні в контексті концепції сталого розвитку. Державне управління та місцеве самоврядування. 2016. Вип. 4 (31). С. 92—97.

15. Шоха Т.П. Зарубіжний досвід правового регулювання екологічного страхування. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2019. № 37. С.120—123.

References:

1. Bomchak, Ya. O. (2017), "Foreign experience of implementation of state policy by local self-government bodies in the field of environmental protection", *Derzhava ta rehiony*, vol. 1 (57), pp. 126—130.

2. Bukanov, H. M. (2020), "Comparative analysis of the world experience of state administration in the field of environmental policy formation and implementation", *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: derzhavne upravlinnia*, vol. 1, pp. 12—18.

3. Vytvyts'kyj, Ya. (2012), "Mechanisms of state management in the environmental sphere at the regional level and directions for its improvement", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*, vol. 2 (42), pp. 178—186.

4. Hubar', Ye. A. (2019), "Priorities of Ukraine's cooperation with the European Environmental Agency", *International Scientific Journal "Internauka"*, [Online], vol. 5, available at: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15553151811346.pdf> (Accessed 6 June 2023).

5. Dombrovs'ka, S. M. Kovrehin, V. V. Pomaza-Ponomarenko, A. L. and Koliienov, O. M. (2017), *Derzhavne*

upravlinnia u sferi bezpeky sotsial'no-ekoloho-ekonomichnykh system [State administration in the sphere of safety of social, ecological and economic systems], NUTsZU, Kharkiv, Ukraine.

6. Kernychna, A. Ye. (2013), "The experience of foreign countries in improving the mechanisms of state management in the environmental sphere in the context of European integration", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 24, pp. 152—156.

7. Kirova, M. O. (2018), "Experience of foreign countries regarding institutional provision of environmental safety: proposals for Ukraine", *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, vol. 1, pp. 158—165.

8. Korniienko, A. Yu. and Mit'ko, M. V. (2020), "International aspects of the activities of states in the field of environmental security", *Mizhnarodnyj mul'tydystrylinarnyj naukovyj zhurnal "ЛОГОΣ"*. *Mystetstvo naukovoi dumky*, vol. 9, pp. 107—112.

9. Kravtsiv, V. S., Zhuk, P. V., Stadnytskyi, Yu. I. etc. (2020), *Ekolohichna bezpeka v ievropejs'kykh krainakh: metody ekonomichnoho rehuliuвання j dosvid dlia Ukrainy: naukova dopovid'* [Environmental security in European countries: methods of economic regulation and experience for Ukraine], State University "Institute of Regional Studies named after M.I. Dolishnyo National Academy of Sciences of Ukraine", Lviv, Ukraine.

10. Ladychenko, V. V. Hyrenko, I. V. Holovko, L. O. and Vitiv, V. A. (2019), *Ekolohichna polityka i pravo YeS* [Environmental policy and EU law], *Vydavnychij tseñtr NUBiP Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.

11. Omarov, Azad Enver ohly (2019), "Mechanisms of formation and implementation of the state policy of ecological security of Ukraine", *Abstract of Doctor of Science dissertation, state administration in the sphere of state security and protection of public order*, National University of Civil Defense of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.

12. Rohach, S. M. (2019), "Foreign experience in regulation of the field of nature management", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol. 26, no. 2, pp. 54—59.

13. Fesianov, P. O. (2011), "State regulation of environmental safety at the regional level: experience of European countries", *Derzhavne upravlinnia: teoriia i praktyka*, vol. 1, pp. 142—150.

14. Yakushev, D. (2016), "Modern trends of state environmental policy in Ukraine in the context of the concept of sustainable development", *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, vol. 4 (31), pp. 92—97.

15. Shokha, T. P. (2019.), "Foreign experience of legal regulation of environmental insurance". *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. vol. 37, pp. 120—123.

16. Kravtsiv, V. S., Zhuk, P. V. and Stadnytskyi, Yu. I. (2020), *Ekolohichna bezpeka v ievropejs'kykh krainakh: metody ekonomichnoho rehuliuвання j dosvid dlia Ukrainy: naukova dopovid'* [Environmental security in European countries: methods of economic regulation and experience for Ukraine], State University "Institute of Regional Studies named after M.I. Dolishnyo National Academy of Sciences of Ukraine", Lviv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2023 р.

А. М. Гусятинська,
аспірант, Державний податковий університет, м. Ірпінь, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8724-9460>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.223

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМІВ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ З ГРОМАДСЬКІСТЮ

А. Husiatynska,
Postgraduate student, State Tax University, Irpin, Ukraine

THEORETICAL PRINCIPLES OF MECHANISMS OF INFORMATIONAL AND COMMUNICATIVE
INTERACTION OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES WITH THE PUBLIC

Досліджено дефініцію "комунікація" під кутом зору системного підходу. З'ясовано, що перевагами ефективних комунікацій є те, що вони зміцнюють необхідний зворотній зв'язок між адміністративним апаратом, управлінськими структурами, суспільством, окремими громадами й індивідами і виступають важливим чинником демократизації суспільного життя.

Доведено, що комунікативна діяльність у публічному управлінні полягає у здійсненні інформаційних обмінів, спрямованих на виконання функцій публічного управління, забезпечується комунікативною підсистемою публічного управління.

Окреслено та проаналізовано функції комунікації в публічному управлінні, а саме: консервативну функцію, котра спрямована на збереження статус-кво публічної системи та яка сприяє стабільному існуванню соціального організму; координуючу функцію, яка націлена на забезпечення координації владних впливів суб'єкта управління відповідно до параметрів об'єкта управління, та їх можливих змін; інтегруючу функцію, яка пов'язана із втіленням такої публічної політики, яка б могла врахувати інтереси всіх елементів суспільної системи, та яка б сприяла виробленню та прийняттю погоджених управлінських рішень; мобілізаційну функцію, спрямовану на забезпечення легітимності існуючого громадського порядку, отримання підтримки та схвалення суспільства з приводу прийнятих управлінських рішень; соціалізуючу функцію, пов'язану з засвоєнням у процесі інформаційного обміну цінностей та традицій держави, соціально-політичних норм тощо.

Охарактеризовано загальні принципи на яких будується процес комунікації? органів публічної влади та громадськості: прозорості, відкритості, підзвітності, партнерства, толерантності, динамічності, прогресивності, комплексності, оперативності та достовірності, інформативності та адекватності, доступності, промоції?, стратегічного планування.

Відповідно до принципів комунікативної діяльності розглянуто форми розповсюдження інформації про діяльність органів публічного управління.

Доведено, що механізм комунікативної діяльності органів публічної влади є послідовною реалізацією комплексу правових та організаційних дій, що базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації та використанні відповідних методів управління, спрямованих на задоволення інформаційно-комунікативних потреб населення і організації діяльності структурних підрозділів державних структур.

The definition of "communication" was studied from the point of view of a systemic approach. It was found that the advantages of effective communications are that they strengthen the necessary feedback between the administrative apparatus, management structures, society, individual communities and individuals and act as an important factor in the democratization of public life.

It has been proven that communicative activity in public administration consists in carrying out information exchanges aimed at performing the functions of public administration, provided by the communicative subsystem of public administration.

The functions of communication in public administration are outlined and analyzed, namely: a conservative function aimed at preserving the status quo of the public system and contributing to the stable existence of a social organism; the coordinating function, which is aimed at ensuring the coordination of the power influences of the subject of management in accordance with the parameters of the object of management, and their possible changes; an integrating function, which is related to the implementation of such public policy, which could take into account the interests of all elements of the social system, and which would contribute to the development and adoption of agreed management decisions; a mobilization function aimed at ensuring the legitimacy of the existing public order, obtaining support and approval of society regarding the management decisions made; a socializing function associated with assimilation in the process of information exchange of values and traditions of the state, socio-political norms, etc.

The general principles on which the communication process of public authorities and the public is built are characterized: transparency, openness, accountability, cooperation, tolerance, dynamics, effectiveness, complete features, operational and documentary features, informativeness and adequacy, accessibility, support, and strategic planning.

In accordance with the principles of communicative activity, the forms of disseminating information about the activities of public administration bodies were considered.

It has been proven that the mechanism of communicative activity of public authorities is a consistent implementation of a complex of legal and organizational actions based on fundamental principles, target orientation and the use of appropriate management methods aimed at meeting the informational and communicative needs of the population and organizing the activities of structural divisions of state structures.

Ключові слова: комунікація, інформація, публік релейшинз, комунікативна діяльність, комунікативні технології, органи публічної влади, громадськість.

Key words: communication, information, public relations, communicative activity, communicative technologies, public authorities, the public.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вибір Європейського вектору розвитку для України означає рух у напрямку європейської цивілізаційної моделі. Це передбачає складний демократичний перехід до політично організованого, відповідального суспільства нової якості, в якому поступово підвищується рівень ділової активності та політичної участі громадян, забезпечення їхніх прав і свобод, формується нова структура соціального простору. Всі якісні зміни у структурі та змісті громадянського суспільства неминуче детермінують зміни у формі та змісті держави, особливо в системі державного управління. Відтак, це передбачає, насамперед, докорінну зміну формату спілкування публічних органів влади та громадян. І підґрунтям такого нового "формату" має стати формування ефективних та результативних механізмів інформаційно-комунікаційної взаємодії органів публічного управління з громадськістю, у відповідності до українських реалій та світових тенденцій. Отже, у сучасних умовах розвитку та функціонування суспільства

роль інформаційно-комунікаційних процесів збільшується, а актуальність їх дослідження зумовлюється як необхідністю комплексного аналізу феномену, так і виокремленням особливостей їх реалізації в українському континумі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема формування комунікативної складової взаємодії взагалі та взаємодії в системі публічного управління зокрема була й є предметом розгляду управлінців, психологів, політологів, соціологів, оскільки є одним із механізмів досягнення результативності у професійній діяльності. Вагомий внесок у становлення сучасної науки про комунікації, у тому числі в публічній сфері, зробили такі українські вчені як: Є. Архипова, В. Бебик, А. Бойчун, В. Дрешпак, Ю. Довбуш, О. Ємельяненко, К. Кислюк, О. Кудрявцев, І. Куспляк, Л. Малишенко, О. Рачинська, С. Сибіряков та інші.

Водночас багато аспектів інформаційно-комунікативної взаємодії органів публічного управління з громадськістю залишаються не досить дослідженими у зв'язку з викликами сьогодення, насамперед щодо формування позитивного іміджу органів публічної влади, особливо в контексті трансформації галузі інформації, на принципах плановності, комплексності, реальності та в контексті реформування державної сфери, що, на нашу думку, потребує подальшого наукового дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в здійсненні комплексного аналізу сутності та особливостей інформаційно-комунікативної взаємодії органів публічного управління з громадськістю в контексті європейської інтеграції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Глобалізаційні процеси, що супроводжуються розвитком інформаційного суспільства, спонукають до реформування та вдосконалення системи державного управління в напрямку побудови ефективною, прозорою, відкритою та гнучкою структури органів державної влади з використанням новітніх засобів комунікації, інформаційно-комунікаційних технологій (е-урядування), здатних виробляти та реалізовувати цілісну державну політику, спрямовану на сталий суспільний розвиток та адекватну відповідь на внутрішні та зовнішні виклики.

Розглядаючи комунікацію з точки зору системного підходу, науковці говорять про нерозривну єдність апарату публічної влади із середовищем, у взаємодії з яким він проявляє свою цілісність на основі принципів ієрархічності, багаторівневості, що характеризує структуру політичної системи суспільства.

Як зазначає О. Коротич, комунікація це обмін ідеями, думками та інформацією, яка має бути значуща для учасників комунікації, в усному та письмовому вигляді за допомогою символів з метою домогтися від сторони, що робить, точного розуміння відправленого повідомлення [3].

Розділяючи думку попередніх вчених щодо визначення комунікації, В. Мазур доповнює, що комунікація об'єднує в єдине ціле органи публічного управління та групи громадськості. Перевагою ефективних комунікацій є те, що вона зміцнює необхідний зворотний зв'язок між адміністративним апаратом, управлінськими структурами, суспільством, окремими громадами й індивідами, а також є важливим чинником демократизації суспільного життя. Комунікативна діяльність у публічному управлінні полягає у здійсненні інформаційних обмінів, спрямованих на виконання функцій публічного управління, і забезпечується комунікативною підсистемою публічного управління.

Безперечно, комунікація існує на всіх рівнях системи публічного управління. Державне управління — це, перш за все, прийняття і реалізація рішень, заснованих на результативності використання сучасних інформаційних та комунікативних технологій. Комунікації в державному управлінні визначаються як рух інформації, інструмент діалогу між учасниками управлінського процесу, складова частина процесу взаємодії влади і гро-

мадянського суспільства, інструмент зв'язків з громадськістю, взаємодія влади, громадського суспільства та інших учасників управлінського процесу, форма взаємодії різноманітних суб'єктів і об'єктів управління, без якого державне управління не може бути організоване належним чином [5]. Однією з головних функцій комунікацій в державному управлінні є забезпечення легітимності державної політики сталого розвитку, отримання підтримки і схвалення громадськістю управлінських рішень у різноманітних сферах. Велике значення для реалізації цієї функції має налагодження ефективного діалогу між державою та громадськістю і отримання належного рівня довіри до органів влади.

Крім того, деякі дослідники відзначають, що характеризуючи функції комунікації в публічному управлінні необхідно говорити і про їх:

- консервативну функцію, котра спрямована на збереження статус-кво публічної системи та яка сприяє стабільному існуванню соціального організму;

- координуючу функцію, яка націлена на забезпечення координації владних впливів суб'єкта управління відповідно до параметрів об'єкта управління, та їх можливих змін;

- інтегруючу функцію, яка пов'язана із втіленням такої публічної політики, яка б могла врахувати інтереси всіх елементів суспільної системи, та яка б сприяла виробленню та прийняттю погоджених управлінських рішень;

- мобілізаційну функцію, спрямовану на забезпечення легітимності існуючого громадського порядку, отримання підтримки та схвалення суспільства з приводу прийнятих управлінських рішень;

- соціалізуючу функцію, пов'язану з засвоєнням у процесі інформаційного обміну цінностей та традицій держави, соціально-політичних норм тощо [2].

Комунікації в державному управлінні здійснюються: як по горизонталі (наприклад, комунікація з колегами, службовцями інших підрозділів, установ, підприємств), так і по вертикалі (спілкування з керівниками і підлеглими); як у письмовій, так і в усній формах; як контактна (безпосередня міжособистісна комунікація), так і опосередкована (ділове листування, електронна пошта, повідомлення факсом, за допомогою комп'ютера тощо); як усередині організації (внутрішня комунікація), так і за її межами (зовнішня комунікація). Поки зовнішня комунікація в публічному управлінні націлена на управління впливу на громадянське суспільство або отримання рекомендацій чи узгодження позицій із представниками суспільства, внутрішня комунікація пронизує всю систему публічного управління зсередини і є основною рушійною силою у сфері прийняття управлінських рішень. У публічному управлінні виділяються такі види публічної (зовнішньої) комунікації: з метою інформаційного спілкування; для залучення публічних послуг; з метою обговорення попередніх ідей, які неможливо досягти без народної участі. Необхідно звернути увагу на те, що зовнішня комунікація публічних установ із громадськістю в рекламних цілях відбувається в односторонньому порядку — від публічного управління до зовнішнього середовища. Метою такого спілкування є надання інформації про власні послуги та інформації про певні цінності, а також створення свого позитивного іміджу в очах громадянського суспільства [2].

Отже, можна констатувати, що комунікація в публічному управлінні — це обмін інформацією між двома суб'єктами комунікативної взаємодії. Для органів публічного управління надзвичайно важливою складовою комунікативної діяльності є зворотний зв'язок та перехід від одностороннього інформування громадян про дії влади до двосторонньої комунікації "громадянське суспільство — публічний орган — громадянське суспільство".

Процес комунікації влади та суспільства базується на загальних принципах до яких відносять принципи: прозорості, відкритості, підзвітності, повноти, тобто оперативності, комплексності, оперативності та надійності, інформативності та адекватності, доступності, допомоги, стратегічної спрямованості.

Відповідно до принципів комунікативної діяльності виділяють такі форми поширення інформації про діяльність органів державного управління, а саме: випуск і розповсюдження інформаційних бюлетенів, прес-релізів, оглядів, фото- та відеоматеріалів, інформаційних збірників, експрес-інформацій.; проведення прес-конференцій, брифінгів, політичних діалогів, теледебатів, круглих столів, прес-клубів, інтерв'ю з керівниками органів державної влади; підготовка та проведення телерадіопрограм; забезпечення публікацій (виступів) у засобах масової інформації керівників чи інших вищих посадових осіб органів державної влади; створення архівів інформації про діяльність органів влади; розміщення WEB-сторінок в мережі Інтернет про орган влади та його діяльність; інші форми поширення офіційної інформації, що не суперечать чинному законодавству[4].

У спілкуванні беруть участь як мінімум два суб'єкти, які постійно або тимчасово взаємодіють. Взаємодія органів державної влади з цільовими аудиторіями — це безперервний обмін соціальною інформацією, що здійснюється завдяки наявності комунікаційного ланцюга.

Отже, можна стверджувати, що до комунікативної діяльності органів публічної влади відносять три блоки завдань:

- забезпечення інформаційного обслуговування органів державної влади і органів місцевого самоврядування;
- налагодження комунікації з "внутрішніми клієнтами" — державними службовцями та посадовцями місцевого самоврядування;
- забезпечення комунікативної взаємодії із "зовнішніми клієнтами" — громадянами (населенням й інституціональними структурами громадянського суспільства) [1].

Механізм комунікативної діяльності органів публічної влади доцільно розглядати як послідовну реалізацію комплексу правових та організаційних дій, що базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації та використанні відповідних методів управління, спрямованих на задоволення інформаційно-комунікативних потреб населення і організації діяльності структурних підрозділів державних структур. У структурі механізму комунікативної діяльності виділяють чотири основних блоки: правовий, ресурсний, інформаційний, організаційний (зокрема, цілі управління, елементи об'єкта, методи впливу — принципи).

Ресурсне забезпечення комунікативної діяльності органів публічної влади включає кадрове, технічне забезпечення та науково-методичне забезпечення, форми, методи, технології взаємодії з оточуючими, добір, розстановку, просування кадрів, їх професійне навчан-

ня, фінансування програм розвитку комунікації, інформаційні ресурси (засоби, програми, технології) [5].

Узагальнюючи позиції низки авторів, можна говорити про комунікацію як процес двостороннього обміну інформацією між органами публічної влади та громадськістю за допомогою засобів комунікації та соціокомунікативних технологій. Державна комунікація є однією з найважливіших складових системи державного управління сталим розвитком.

Управлінські функції здійснюються засобами взаємодії між індивідами, соціальними групами, тобто за допомогою комунікації та обміну інформацією. Відтак, у теорії і практиці державного управління дефініцію "управління" і "комунікація" пов'язується з поняттям "інформація". Безперечно, як організація, чи будь-яка сфера людської діяльності, не можуть існувати без комунікації, комунікація не існує без інформації. Якщо комунікація розглядається як процес, то інформація — це те, що передається в ході цього процесу. Тому зміст комунікативної діяльності не можна осягнути без визначення поняття "інформація".

Доцільно акцентувати увагу на тому, що у вітчизняній практиці комунікації існує певне розмежування інформаційного забезпечення та обміну інформацією й інформаційну політику. Останній включає технології різних моделей зв'язку. Інформація часто розглядається як відомість та повідомлення.

Відповідно до Закону України "Про інформацію" до спеціальних засад інформаційної діяльності належать: гарантування права на інформацію; відкритість, доступність інформації та свобода її обміну; об'єктивність, достовірність інформації; повнота і точність інформації; законність отримання, використання, поширення та зберігання інформації.

У контексті розгляду цього питання поняття "паблік рілейшнз" слід розглядати як особливу функцію управління, призначену для: формування та розвитку відносин, взаєморозуміння, взаємовизнання та співпраці між організацією та її аудиторією; управління процесом вирішення проблем або спірних питань; допомога керівництву у вивченні громадської думки та реагуванні на неї; визначення та підкреслення відповідальності лідерів у сфері служіння інтересам суспільства [2].

На думку українського науковця В. Королька паблік рілейшнз це соціальний інститут демократичного суспільства, головною метою якого є формування системи публічних комунікацій для соціального суб'єкта, що забезпечують його взаємодію із важливими для нього групами громадськості.

Відтак, основною метою паблік рілейшнз органу публічної влади є встановлення діалогу між громадянами й державною владою для повної інформованості суспільства про діяльність державних інституцій. Мета зв'язків з громадськістю кожного конкретного органу публічного управління сприяє формуванню громадської думки, яка відповідає цілям установи, й впливає з мотивів і цінностей органу влади, підґрунтям яких є завдання певного органу державної влади, визначені в чинному законодавстві.

Зв'язки з громадськістю в органах публічного управління можна представити як систему, яку становлять елементи, що перебувають у постійному взаємозв'язку, а саме: орган публічного управління в особі його керівника; громадськість; громадська думка; зворотний зв'яз-

зок; перешкоди, які можуть впливати на передання інформації, обмін відомостями. Особлива важлива роль в цій системі належить інструментам зв'язків з громадськістю. Такі інструменти становлять комплекс соціальних і комунікативних технологій, що застосовуються під час виконання комунікативної стратегії, для реалізації конкретних тактичних заходів.

На сьогоднішній день можна виокремити такі групи інструментів публік рилейшнз у контексті державного управління: інструменти опосередкованого масового інформування — прес-релізи, прес-анонси, факт-листи, статті, коментарі тощо (зазначені інструменти мають особливо велике значення з погляду застосування їх під час контакту із засобами масової інформації); публічні виступи й щорічні звіти; спеціальні заходи (брифінги, конференції, прийоми, презентації, дні відкритих дверей, семінари, круглі столи тощо); інструменти підтримки (виставки, ведення блогів, ведення сторінок у соціальних мережах, інтерактивність вебсайту тощо); інструменти внутрішньої спрямованості (листки новин, інформаційні бюлетені, інформаційні стенди, оголошення, зустрічі (наради) з керівництвом тощо) [3].

Водночас слід констатувати, що в сучасній системі державного управління функціонування механізмів інформаційно-комунікаційної взаємодії органів державного управління з громадськістю опосередковується Інтернетом, спрямованим на "інформаційне наповнення" віртуальний простір з інформацією про діяльність органів влади. Помітно не враховується така обов'язкова риса електронного каналу взаємодії, як діалогова інтерактивність, яка забезпечує двосторонню взаємодію. Хоча можливість добровільної реєстрації відвідувачів для надання статистики відвідуваності та підтримки функції зворотного зв'язку на офіційних сайтах органів державної влади присутня. Проте проведення веб-конференцій, веб-форумів, онлайн-діалогів між представниками влади та громадськістю все ще залишається на досить низькому рівні, що є суттєвим недоліком функціонування механізмів взаємодії органів державної влади та громадськості, оскільки електронну взаємодію, опосередковану Інтернетом, не можна звести до подання інформації про результати діяльності органів державної влади [5].

Таким чином, узагальнюючи дефініцію публік рилейшнз, зазначимо, що всі науковці відзначають інформаційну, комунікативну складову цієї діяльності. Іншим сенсаційно-формуючим чинником є громадська думка, на формування якої спрямовуються засоби публік рилейшнз.

ВИСНОВКИ

Таким чином, державне управління важко уявити без комунікації як форми взаємодії різних суб'єктів та об'єктів управління, оскільки демократичний режим потребує визначення позицій у діалозі між владою та громадськістю. Комунікації інформують населення та владні структури та інститути громадянського суспільства, дозволяють видавати розпорядження, приймати законодавчі акти.

Перебуваючи в стані динамічної взаємодії з іншими підсистемами державного управління (організаційною, правовою, економічною тощо), комунікативна підсистема державного управління, де виокремлюються внутрішні та зовнішні функції державного управління, охоплює су-

б'єкти управління взаємодією між собою та інших державних інститутів, складається з ряду підсистем більш низького рівня, які власне і утворюють його структуру.

Література:

1. Архипова Є. О. Ефективна комунікація між органами державної влади та громадськістю як умова розвитку демократичного суспільства. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 1. С. 92—96.
2. Бебик В.М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка публік рилейшнз: монографія. Київ: МАУП, 2005. 440 с.
3. Дрешпак В. М. Комунікації в публічному управлінні: навч. посіб. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2015. 168 с.
4. Полторак А.С., Сухорукова А.Л., Бурковська А.І. Кібербезпека в системі трансформації управління бізнес-організацією. Трансформація менеджменту бізнес-організацій: сучасні тренди та виклики: колективна монографія. Київ: Державний вищий навчальний заклад "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. 2021. С.158—177.
5. Рачинська О. А. Комунікативне партнерство як механізм оптимізації комунікативної взаємодії у сфері публічного управління. Державне управління та місцеве самоврядування. 2020. Вип. 2 (45). С. 135—145.
6. Сибиряков С. О. Комунікативні практики у державному управлінні в контексті розвитку інформаційного суспільства. Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з державного управління. Х.: Вид-во "ДокНаукаДержУпр", 2018. Вип. 3—4. С. 112-119.

References:

1. Arkhypova, Y. O. (2019), "Effective communication between state authorities and the public as a condition for the development of a democratic society", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 92—96.
2. Bebyk, V.M. (2005), *Informatsijno-komunikatsijnyj menedzhment u hlobalnomu suspilstvi: psykholohiia, tekhnolohii, tekhnika pablik rylejshnz* [Information and communication management in the global society: psychology, technologies, public relations technique], MAUP, Kyiv, Ukraine.
3. Dreshpak, V. M. (2015), *Komunikatsii v publicnomu upravlinni* [Communications in public administration, DRIDU NADU], Dnipro, Ukraine.
4. Poltorak, A.S., Sukhorukova, A.L. and Burkovska, A.I. (2021), "Cyber security in the transformation system of business organization management", *Transformation of the management of business organizations: modern trends and challenges*, vol. 1, pp. 158—177.
5. Rachynska, O. A. (2020), "Communicative partnership as a mechanism for optimizing communicative interaction in the field of public administration", *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, vol. 2 (45), pp. 135—145.
6. Sybyriakov, S. O. (2018), "Communicative practices in state administration in the context of information society development", *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, vol. 3—4, pp. 112—113.

Стаття надійшла до редакції 03.08.2023 р.

С. Я. Олійник,
аспірант кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5715-8111>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.228

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У СВІТОВОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРОСТОРИ

S. Oliinyk,
Postgraduate student of the Department of Management and Business Administration,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

HISTORICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF DIGITAL TRANSFORMATIONS IN THE GLOBAL PUBLIC SPACE

У статті досліджено історичні аспекти розвитку цифрових трансформацій у світовому публічному просторі. Проаналізовано підґрунтя зародження інформації як основи технологічного розвитку світу. Вивчено період зародження наукового інтересу до поняття інформації, який розпочався із створенням телеграфу та телефону. За свідченням наукових джерел з'ясовано, що теорія інформації значною мірою збігається з теорією зв'язку, однак вона більшою мірою орієнтована на фундаментальні дослідження щодо обробки та передачі інформації та менш орієнтована на детальну роботу конкретних пристроїв. Проаналізовано історичні відрізки періоду першої половини ХХ сторіччя, від створення перших математичних основ для теорії інформації до винайдення та розробки першого мікро чипа та напівпровідникового транзистора. Зазначені відкриття назавжди змінили технологічний ландшафт суспільного розвитку, уперше зробивши цифрові обчислення можливими. Проаналізовано період другої половини ХХ сторіччя: створення ARPANET (попередника сучасного Інтернету), винаходу закону Мура, (тенденція щорічного подвоєння обчислювальної потужності); автоматизації робочої сили, винаходу Інтернету та стрімкого його поширення; розробки антивірусного програмного забезпечення; формування початків електронної комерції (електронної торгівлі, електронного бізнесу) тощо. Обґрунтовано, що наслідки впровадження інтернет-технологій для розвитку цифрових суспільств у різні епохи є значними, хоча й різними. Систематизовано історичні етапи розвитку цифрових трансформацій у світовому публічному просторі. Закцентовано, що цифровий розвиток спонукає й публічне управління до змін. У відповідь на очікування громадян та стрімкий технологічний ріст, національні уряди покликані удосконалити державну політику шляхом упровадження в життя нових концепцій, таких як електронне урядування, діджиталізація, децентралізація публічного управління, які можуть надихнути на використання нових інструментів та методів роботи з громадами, а також зробити існуючі механізми управління більш ефективними.

The article analyzes the historical aspects of the development of digital transformations in the global public space. The basis of the emergence of information as the basis of the technological development of the world is analyzed. The period of the emergence of scientific interest in the concept of information, which began with the creation of the telegraph and the telephone, is studied. According to the testimony of scientific sources, it was found that the theory of information largely coincides with the theory of communication, but it is more focused on fundamental research on processing and transmission of information and less focused on the detailed operation of specific devices. Historical segments of the period of the first half of the 20th century, from the creation of the first mathematical foundations for information theory to the invention and development of the first microchip and semiconductor transistor, are analyzed. These discoveries forever changed the technological landscape of social development, making digital computing possible for the first time. The period of the second half of the 20th century is analyzed: the creation of ARPANET (the predecessor of the modern Internet), the invention of Moore's law, (the tendency of annual doubling of computing power); automation of the workforce, the invention of the Internet and its rapid spread; antivirus software development; forming the beginnings of e-commerce (e-commerce, e-business), etc. It is substantiated that the consequences of the introduction of Internet technologies for the development of digital societies in different eras are significant, although different.

The historical stages of the development of digital transformations in the global public space are systematized. It is emphasized that digital development also prompts changes in public administration. In response to citizens' expectations and rapid technological growth, national governments are called to improve public policy by implementing new concepts such as e-government, digitalization, decentralization of public administration, which can inspire the use of new tools and methods of working with communities, and make existing management mechanisms more effective.

*Ключові слова: інформація, цифрові трансформації, публічний простір, публічне управління, цифровізація.
Key words: information, digital transformations, public sphere, public administration, digitalization.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Історичні основи та еволюція усього суспільного розвитку обумовлюють характер сучасного цифрового суспільства. Генеза свободи слова, думки та преси становлять основу витоків зародження та розвитку інформації, а також нерозривно пов'язується з розбудовою інформаційного суспільства, а згодом і сучасного — цифрового суспільства. Поява новітніх технологій, таких як нові сенсорні та комунікативні технології, відкриті дані, Інтернет речей, штучний інтелект тощо обумовлює появу нових можливостей у створенні цифрового простору для громадян, економіки, навколишнього середовища, охорони здоров'я та інших сфер публічного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Історичні аспекти розвитку цифрових технологій та становлення цифрового суспільства аналізували у своїх працях такі вітчизняні дослідники як Г. Андрощук, М. Багмет, А. Гаркуша, Н. Калугіна, А. Колесніков та інші. На важливості наукових пошуків з питань цифровізації управлінських процесів наголошують також Я. Жаліло, В. Заблодська, О. Карпенко, В. Куйбіда та інші.

ВИЗНАЧЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Цифрова трансформація є ключовим стратегічним пріоритетом для сучасного публічного управління, який передбачає не лише інтеграцію нових технологій у діяльність органів публічної влади, а потребує вироблення цілісних підходів у формуванні державної політики, обґрунтування концептуальних засад, принципів роботи, механізмів та інструментів діяльності, які забезпечать ефективну взаємодію з громадянами та створення нових цінностей. Ця всеосяжна трансформація торкається усіх аспектів публічного управління, від побудови архітектури суб'єктів управління (органів державної влади та органів місцевого самоврядування) до формування нової культури управління, і потребує глибоких наукових пошуків.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження історичних аспектів розвитку цифрових трансформацій у світовому публічному просторі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Одним з перших джерел права на інформацію можемо вважати Біблію (Євангеліє від Івана), у якій зазначається: "Спочатку було Слово", що відображає сучасний постулат науки про первинність інформації у сучасному цифровому суспільстві.

Інтерес до поняття інформації виріс безпосередньо зі створенням телеграфу та телефону. У 1844 році американський винахідник Семюел Ф.Б. Морзе (Samuel F.B. Morse) [1] побудував телеграфну лінію між Вашингтоном, округ Колумбія, і Балтимором, штат Меріленд.

Морзе зіткнувся з багатьма проблемами, коли посилав сигнали через підземні лінії електропередачі, але також він зіткнувся з іншими проблемами, коли лінії були прокладені на стовпах. Створення телеграфу та телефону і його подальше поширення привернули увагу до проблем, пов'язаних із дротовою передачею сигналів, багатьох видатних науковців, зокрема шотландського дослідника Вільяма Томсона (William Thomson), французького математика Енрі Пуанкаре (Henri Poincare) [2], британського фізика Олівера Хевісайда (Oliver Heaviside) [3] тощо. Винаходом телефону та телеграфу, а також перспективами розвитку в 1875 році зацікавився й американський дослідник шотландського походження Олександр Грем Белл (Alexander Graham Bell) [4].

Формальне вивчення теорії інформації почалося лише в 1924 році, коли Гаррі Найквіст (Harry Nyquist), дослідник з Bell Laboratories, опублікував статтю під назвою "Деякі фактори, що впливають на швидкість телеграфу" [5]. Г. Найквіст зрозумів, що канали зв'язку мають максимальні швидкості передачі даних, і він вивів формулу для розрахунку цих швидкостей у безшумних каналах із кінцевою пропускною здатністю. Ще одним дослідником у цій сфері був колега Г. Найквіста — американський інженер Р. Хартлі (Ralph Vinton Lyon Hartley), чия стаття "Передача інформації" (1928) створила перші математичні основи для теорії інформації [6].

Справжнє народження сучасної теорії інформації можна віднести до періоду публікації у 1948 році наукової роботи "Математична теорія комунікації" Клода Шеннона (Claude Shannon) у технічному журналі Bell System [7].

Загалом, як свідчать наукові джерела, теорія інформації значною мірою збігається з теорією зв'язку, але вона більшою мірою орієнтована на фундаментальні

дослідження щодо обробки та передачі інформації та менш орієнтована на детальну роботу конкретних пристроїв.

Невдовзі після винаходу телеграфу та телефону, у 50-х роках минулого сторіччя був створений перший мікро чип та напівпровідниковий транзистор (останній з яких застосовується і до сьогодні). Зазначені відкриття назавжди змінили технологічний ландшафт суспільного розвитку, уперше зробивши цифрові обчислення можливими.

У період 1920—1930-х років ХХ—го сторіччя відбувається перехід від паперових грошей до конвертованості у золоті, а на початку ХХ-го століття епоха натурального обміну, товарних й готівкових грошей завершується із появою перших ознак цифрового (інформаційного, електронного, онлайн) суспільства, яке характеризується початком здійснення безготівкових платежів.

Під час Великої депресії — економічної кризи, яка вразила США та частково країни Європи в 1929—1933 роках, а також у перші кілька років після кризи, США та більшість зарубіжних країн Європи припинили такі безготівкові обміни [8, с. 331].

Однак, у сфері міжнародних валютних відносин безготівковий обмін залишився: 1970-ті роки ознаменували початок сучасної ери безготівкової дистрибуції та онлайн-платежів, яка розвинулася на основі кредитів. Це була ера фінансових ресурсів, більшість з яких функціонувала на безготівковій основі, а гроші поступово перетворювалися на цифрові знаки та символи.

Наступне десятиліття пов'язується із створенням ARPANET (попередником сучасного Інтернету) та характеризується винаходом так званого закону Мура, названим на честь засновника напівпровідників тодішнього генерального директора Intel Гордона Мура, який вперше зафіксував тенденцію подвоєння обчислювальної потужності приблизно раз на рік.

На хвилі оцифрування у 70-ті роки стрімко розвиваються відеоігри, встановлюються домашні комп'ютери та відбувається підвищений попит на введення даних, оскільки організації та підприємства докладали багато зусиль для перенесення паперових записів на цифрову платформу. Автоматизація робочої сили з'явилася у 80-х роках разом з іншим ключовим винаходом — Всесвітньою павутиною [9].

Після винаходу Інтернету на межі століть стався глобальний сплеск технологічних інновацій, коли кількість користувачів Інтернету досягла 1 мільярда, а мобільні телефони стали комерційно доступними. Перш ніж закінчилися 2000-ті роки, світ охопив перший етап цифрової революції.

Але на цьому технологічний розвиток не закінчився; замість того, щоб досягти плато, технології еволюціонували до цифрового виміру, який ми спостерігаємо сьогодні. Починаючи з 2010-х років, компанії почали переглядати способи діяльності, використовуючи цифрові канали та пристрої для модернізації взаємодії.

Ці зміни незабаром супроводжувалися ширшими перетвореннями у підходах щодо ведення бізнесу. Цифрова трансформація, що охоплює всі структури всередині організації як з точки зору співробітників, так і з точки зору операцій, переосмислила те, як компанії ви-

користують інформацію про споживачів для створення нового бізнесу. Аналізуючи цифрову взаємодію зі своєю клієнтською базою, підприємства змогли налаштувати свій клієнтський досвід відповідно до мінливих потреб потенційної аудиторії.

Величезна кількість інформаційних потоків спонукала до ще одного переходу — цього разу до єдиної цифрової мережі, яка об'єднує різні бізнес-системи та процеси. Озброївшись цим новим потенціалом підключення, компанії почали відмовлятися від посередників і зосередилися на встановленні стосунків безпосередньо зі своїми клієнтами.

Загалом історична ретроспектива становлення та розвитку цифрової трансформації суспільства безпосередньо пов'язується з розвитком соціально-комунікативних технологій, насамперед зі створенням та подальшим розвитком мережі Інтернет (Мережі, Інтернету, Всесвітньої павутини, Павутини тощо).

З моменту свого створення (кінець 1960-х, 1970-ті роки) та до сьогодні Інтернет являє собою систему (мережу, впорядковану структуру) взаємопов'язаних каналів зв'язку, сукупність засобів інформаційно-комунікативних технологій, норм і правил, протоколів і стандартів, а також програмного забезпечення, що взаємодіють між собою у комп'ютерних мережах усього світу через телефонні, оптоволоконні, радіорелейні, супутникові та інші кабельні канали, що з'єднують мільйони користувачів у різних куточках світу.

Розробка Інтернету передбачала побудову певного технологічного інструменту для внутрішньо мережевої взаємодії, однак його стрімкий розвиток здійснив вагомий вплив на суспільне життя та значно розширив межі соціальних і комунікативних технологій та цифрового суспільства в цілому.

Початком цифрової ери Інтернету вважається вересень 1969 року. У той час теорія мереж зароджувалася як захоплююча нова сфера наукових досліджень, як з погляду "стохастичних мережевих черг", так і щодо "оптимізації мережевих потоків".

Американський інженер та науковець у галузі інформаційних технологій та комп'ютерних мереж Л. Кляйнрок (Leonard Kleinrock), якого вважають родоначальником Інтернету, разом з іншими фахівцями Каліфорнійського університету з'єднали свої комп'ютери з віддаленими комп'ютерами Стенфордського університету [10].

Впродовж десятиріччя, до 1980 року, кількість вузлів Інтернету зросла до десятків, були проведені спеціальні кабельні лінії для підключення споживачів до вузлів (серверів) та запрацював сервіс електронної пошти. На початок 1990-х років протокол TCP/IP став національним стандартом спочатку в США, а згодом і в країнах Європи. У той же час було започатковано нову систему доменних імен (DNS — Domain Name System). Кількість вузлів і веб-сайтів становила сотні тисяч. Нові комунікаційні технології розвинені країни почали поступово використовувати в засобах масової інформації, виробництві, юридичній, державно-управлінській та комерційній сферах.

Однак це, в свою чергу, зумовило гостру потребу у вирішенні проблем надійного захисту масивів інформації та створило необхідність боротьби з правопору-

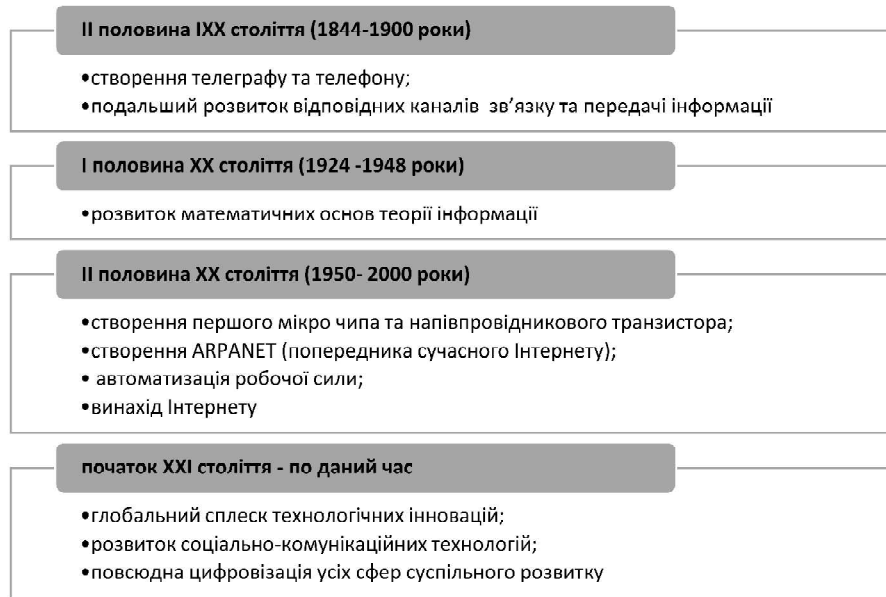

Рис. 1. Історичні етапи розвитку цифрових трансформацій у світовому публічному просторі

Джерело: сформовано автором на основі [1—11].

шеннями у цій сфері. Зрештою, саме цифрові технології, пов'язані з Інтернетом, почали розвиватися найбільш активно, що призвело до появи нових правопорушень у таких сферах, як електронна комерція, електронний бізнес тощо. Зазначена проблема обумовила необхідність прискореної розробки засобів захисту цих інформаційних потоків та баз даних від несанкціонованого доступу. Мова йде про антивірусне програмне забезпечення [11].

В 1984 році побачили світ перші антивірусні утиліти-програми (CHK4BOMB, BOMBSQAD), розроблені американським дослідником Е. Хопкінсом (Andy Hopkins). Наприклад, CHK4BOMB могла аналізувати текст завантажених модулів і виявляти підозрілі ділянки коду. Електронна комерція (електронна торгівля, електронний бізнес) виникла на початку 1990-х років і розвинулася в середині 1990-х років; також відбувся перехід від цифрових стандартів GSM до стандартів наступного покоління.

Восени 1990 року, за часів СРСР, український компонент Всесвітньої мережі розпочав свій шлях розвитку на теренах нашої країни з реєстрації національного домену USSR.su.

Одна з найважливіших наукових праць з питань комунікативних технологій була оприлюднена у 1993 році Ф. Хамітом (Francis Hamit) "Віртуальна реальність і дослідження кіберпростору". Дослідник постулював, що кіберпростір має розумітись як мапа інформаційного ландшафту, що міститься у пам'яті комп'ютера та взаємодіє з відповідним програмним забезпеченням [12].

Наприкінці 1997 року Інтернет об'єднав 160 000 глобальних мереж у 235 країнах світу. Кількість серверів Інтернету досягла 19,5 млн, з яких 1,27 млн були веб-серверами; WEB-серверів було 1,27 млн [13]. Кількість клієнтських комп'ютерів, які почали підключатися до Інтернету через телефонні лінії, до розрахунків не включалась.

Початок розвитку інтернет-ЗМІ в Україні можна, хоч і умовно, віднести до середини 1998 року. У цей час

розпочала функціонувати низка офіційних національних сайтів, зокрема інформ агентства Інтерфакс-Україна: "UA Today" та "Корреспондент.net". З 2004 року почалася низка інвестицій в інформаційні онлайн-проекти, а з 2007 року в Україні заговорили про соціальні мережі та блоги як про новий тип медіа [14].

Таким чином, ретроспективний історичний аналіз розвитку цифрових трансформацій показує, що наслідки впровадження інтернет-технологій для розвитку цифрових суспільств у різні епохи є значними, хоча й різними.

З появою інтернету суспільство розширює свій світогляд і отримує постійний доступ до величезних масивів інформації. Таким чином, з появою і подальшим поширенням глобальних інформаційних мереж і нових технологічних можливостей створення, передачі та споживання цифрової інформації з'явилася можливість обробляти інформацію в інтерактивному режимі. Однак переваги цифрового суспільства та його можливості доступні не всім, а труднощі розвитку цифрового суспільства поступово стають очевидними, оскільки порушується принцип рівного доступу до публічної інформації, що тлумачиться як цифровий розрив.

Отже, аналіз історичних аспектів розвитку цифрових трансформацій у світовому публічному просторі дозволяє систематизувати відповідні історичні етапи, які наведені на рис. 1.

Цифровий розвиток спонукає й публічне управління до змін. У відповідь на очікування громадян та стрімкий технологічний ріст, національні уряди змінюють свій режим роботи, щоб покращити надання державних послуг, підвищити ефективність та результативність власних проектів та досягти цілей щодо підвищення прозорості у роботі органів влади, високої ефективності надання адміністративних послуг, забезпечення функціональної сумісності інформаційних систем та в кінцевому рахунку — загальної задоволеності громадян.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи зазначимо, що практично усі сьогоднішні ініціативи щодо цифрової трансформації будуються на технологіях та рішеннях так званої 3-ої платформи, включаючи мобільні, хмарні, великі дані/аналітику та соціальні технології. Технологічні тренди інновацій — інтернет речей (IoT), робототехніка, 3D-друк, безпека нового покоління та інші — залежать від 3-ої платформи та розширюють її можливості. На цифровому ринку, що стрімко розвивається, вони стали ключовими драйверами зростання для багатьох компаній.

Вважається, що нові концепції, такі як електронне урядування, діджиталізація, децентралізація публічного управління, можуть надихнути на використання нових інструментів та методів роботи з громадами, а також зробити існуючі механізми управління більш ефективними. Використання цифрових технологій значно спрощує спілкування влади з громадянами, а прозора та розширена їх участь в управлінні державними справами дає можливість будувати якісне та комфортне життя.

Література:

1. Samuel F.B. Morse. Science & Tech. URL: <https://www.britannica.com/biography/Samuel-F-B-Morse>
2. Henri Poincaré. History & Society. URL: <https://www.britannica.com/biography/Henri-Poincare>
3. Oliver Heaviside. Science & Tech. URL: <https://www.britannica.com/biography/Oliver-Heaviside>
4. Alexander Graham Bell. Science & Tech. URL: <https://www.britannica.com/biography/Alexander-Graham-Bell>
5. Nyquist, Harry. URL: <https://www.encyclopedia.com/computing/news-wires-white-papers-and-books/nyquist-harry>
6. Hartley R.V.L. Science & Tech. URL: <https://www.britannica.com/biography/R-V-L-Hartley>
7. Claude Shannon: The Father of Information Theory. History of Data Science. URL: <https://www.historyofdatascience.com/claude-shannon/>
8. R. A. Mundell. A Reconsideration of the Twentieth Century. The American Economic Review. Vol. 90, No. 3 (Jun., 2000), pp. 327—340.
9. Gordon Moore. Raising the bar for silicon technology and innovation. URL: <https://www.intel.com/content/www/us/en/history/museum-gordon-moore-law.html>
10. Leonard Kleinrock. Internet Hall of Famer. The Grove School of Engineering. URL: <https://www.ccny.cuny.edu/engineering/leonard-kleinrock-57-ee>
11. Brief History of the Domain Name System. Harvard University. URL: <https://cyber.harvard.edu/icann/pressingissues2000/briefingbook/dnshistory.html>
12. Francis Hamit. Virtual reality and the exploration of cyberspace. Carmel, Indiana. URL: https://openlibrary.org/books/OL1445857M/Virtual_reality_and_the_exploration_of_cyberspace
13. E. Hargittai. Holes in the Net: The Internet and International Stratification. INET Conferences. URL: https://web.archive.org/web/20160103141915/https://www.isoc.org/inet98/proceedings/5d/5d_1.htm

14. "Інтернет-ЗМІ в Україні: проблеми визначення нормативно-правового статусу та врегулювання діяльності". Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/internet-zmi-v-ukraini-problemi-viznachennya-normativno>

References:

1. Britannica (2023), "Samuel F.B. Morse. Science & Tech", available at: <https://www.britannica.com/biography/Samuel-F-B-Morse> (Accessed 25 July 2023).
2. Britannica (2023), "Henri Poincaré. History & Society", available at: <https://www.britannica.com/biography/Henri-Poincare> (Accessed 25 July 2023).
3. Britannica (2023), "Oliver Heaviside. Science & Tech", available at: <https://www.britannica.com/biography/Oliver-Heaviside> (Accessed 25 July 2023).
4. Britannica (2023), "Alexander Graham Bell. Science & Tech", available at: <https://www.britannica.com/biography/Alexander-Graham-Bell> (Accessed 25 July 2023).
5. Encyclopedia.com (2023), "Nyquist, Harry", available at: <https://www.encyclopedia.com/computing/news-wires-white-papers-and-books/nyquist-harry> (Accessed 25 July 2023).
6. Britannica (2023), "Hartley R.V.L. Science & Tech", available at: <https://www.britannica.com/biography/R-V-L-Hartley> (Accessed 25 July 2023).
7. History of Data Science (2021), "Claude Shannon: The Father of Information Theory. History of Data Science", available at: <https://www.historyofdatascience.com/claude-shannon/> (Accessed 25 July 2023).
8. Mundell, R. A. (2000), "A Reconsideration of the Twentieth Century", The American Economic Review, Vol. 90, No. 3, pp. 327—340.
9. Intel (2023), "Gordon Moore. Raising the bar for silicon technology and innovation", available at: <https://www.intel.com/content/www/us/en/history/museum-gordon-moore-law.html> (Accessed 25 July 2023).
10. City College of New York (2021), "Leonard Kleinrock. Internet Hall of Famer. The Grove School of Engineering", available at: <https://www.ccny.cuny.edu/engineering/leonard-kleinrock-57-ee> (Accessed 25 July 2023).
11. Harvard University (2023), "Brief History of the Domain Name System", available at: <https://cyber.harvard.edu/icann/pressingissues2000/briefingbook/dnshistory.html> (Accessed 25 July 2023).
12. Hamit, F. (2023), "Virtual reality and the exploration of cyberspace", available at: https://openlibrary.org/books/OL1445857M/Virtual_reality_and_the_exploration_of_cyberspace (Accessed 25 July 2023).
13. E. Hargittai (1998), "Holes in the Net: The Internet and International Stratification", INET Conferences, available at: https://web.archive.org/web/20160103141915/https://www.isoc.org/inet98/proceedings/5d/5d_1.htm (Accessed 25 July 2023).
14. NISS (2013), "Internet media in Ukraine: problems of determining the legal status and regulation of activity", available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/internet-zmi-v-ukraini-problemi-viznachennya-normativno> (Accessed 25 July 2023).

Стаття надійшла до редакції 09.08.2023 р.

УДК 35:005.591(477)

О. П. Попов,
аспірант кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4066-4349>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.233

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ, ЦИФРОВОЇ СУМІСНОСТІ У ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

О. Попов,
Postgraduate student of the Department of Management and Business Administration,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

HISTORICAL FOUNDATIONS OF THE DEVELOPMENT OF INFORMATION SYSTEMS,
DIGITAL COMPATIBILITY AND INTERACTION OF PUBLIC AUTHORITIES

В статті досліджено історичні витоки розвитку інформаційних систем, що становить теоретичне підґрунтя у виробленні державної політики цифрового розвитку та удосконалення електронного урядування. З'ясовано, що історичний відрізок розвитку інформаційних систем обчислюється останніми шістьма десятиліттями. Під час Другої світової війни відбувся перший стрибок удослідженнях, які сприяли зростанню економіки, коли промисловість багатьох країн перетворилася на ефективну військову машину. Цей період ознаменований народженням перших комп'ютерів (так званих машин Т'юрінга), які були великими, незручними та малопотужними. Однак такі перші комп'ютери дали фахівцям можливості для розробки більших і складніших винаходів, які отримали назву інформаційних систем. Наступний етап розвитку пов'язується із розробкою міні— та мікрокомп'ютерів, оскільки було винайдено електронну пошту, яка дозволяла, не використовуючи мейнфрейми (потужні комп'ютери для інтенсивних обчислень великих обсягів інформації), мати можливість передачі інформації через автономну систему. Досліджено період розробки World Wide Web, коли у 1989 році HTML-протокол відкрив нову еру технологічного розвитку. Обґрунтовано, що за останні 60 років інформаційні системи перетворились на основу ведення будь-яких управлінських процесів, а правила застосування та алгоритми роботи, створені в 1960-х і 1970-х роках, як і раніше, залишаються актуальними в будь-якій сфері управління. Аналізом еволюційного розвитку інформаційних систем ХХ сторіччя встановлено, що 1960-ті та 1970-ті роки є десятиліттями для організаційних мейнфреймів та міні-обчислень із спільним використанням даних; 1980-ті роки — це десятиліття роботи персональних комп'ютерів без обміну даними; 1990-ті роки засвідчують розбудову мереж з організаційними обчисленнями та обміном даними. Досліджено генезис розвитку інформаційних систем ХХІ сторіччя. Запропонована періодизація історичних етапів розвитку інформаційних систем ХХІ сторіччя, які демонструють процеси переходу від інформаційного до цифрового суспільства.

The article analyzes the historical origins of the development of information systems, which constitutes the theoretical basis for the development of the state policy of digital development and improvement of electronic governance. It was found that the historical period of development of information systems is calculated for the last six decades. World War II saw the first leap in research that fueled economic growth as industry in many countries transformed into an efficient war machine. This period marked the birth of the first computers (so-called Turing machines), which were large, cumbersome and underpowered. However, such first computers gave specialists the opportunity to develop larger and more complex systems, which were called information systems. The next stage of development is associated with the development of mini and microcomputers, since electronic mail was invented, which allowed, without using mainframes (powerful computers for intensive calculations of large volumes of information), to have the possibility of transmitting information through an autonomous system. The period of development of the World Wide Web in 1989, when the HTML protocol opened a new era of technological development, is studied. It is substantiated that over the past 60 years, information systems have become the basis of conducting any management processes, and the rules of application and work algorithms created in the 1960s and 1970s, as before, remain relevant in any field of management. An analysis of the evolutionary development of information systems in the 20th century found that the 1960s and 1970s are the decades for organizational mainframes and minicomputing with data sharing; The 1980s were the decade of personal computers without data exchange; The 1990s witnessed the development of networks with organizational computing and data exchange. The genesis of the development of information systems of the 21st century was studied. The proposed periodization of the historical stages of the development of information systems of the 21st century, which demonstrate the processes of transition from information to digital society.

*Ключові слова: інформаційні системи, цифрова сумісність, взаємодія органів публічної влади.
Key words: information systems, digital compatibility, interaction of public authorities.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний світ стрімко зазнає змін: з'являються нові можливості, набирає обертів розвиток електронного урядування, розвиваються віртуальні компанії, оптимізуються процеси та алгоритми надання адміністративних послуг тощо. Всі ці фактори ініціюють потребу у побудові ефективної інформаційної та цифрової архітектури суб'єктів публічного управління, оскільки такі зміни дозволяють підвищити якість життя, покращити соціальний добробут. Зазначені зміни також прискорюють економічну діяльність, розвиток демократії та співробітництва на національному та місцевому рівнях, що в кінцевому рахунку підвищує довіру громадян до влади.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми цифровізації публічного управління досліджували: Т.Запорожець, О.Карпенко, П.Клімушин, В.Наместнік, Д.Спасібов та інші. Однак, незважаючи на наявність значної кількості наукових публікацій, потребують подальшого дослідження питання інформаційної

та цифрової взаємодії органів публічної влади в умовах розвитку електронного урядування.

ВИЗНАЧЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНИШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Світ змінюється, змінюються разом з ним люди, розвиваються технології. І саме в контексті їх розвитку та повсюдного проникнення в повсякденне життя можемо говорити про виникнення на зламі тисячоліть нового поняття в теорії і практиці публічного управління та адміністрування — взаємодії інформаційних систем органів публічної влади та їх цифрової сумісності (інтероперабельності). Впровадження систем цифрової взаємодії в діяльності органів публічної влади прискорює інформаційний обмін, вдосконалює їх координацію та спільну роботу. Без сучасних цифрових форм взаємодії між суб'єктами публічного управління, бізнесом та громадянами це видається неможливим. Вищевказане актуалізує потребу у дослідженні історичних засад розвитку інформаційних систем, цифрової сумісності та взаємодії органів публічної влади, що ста-

новить теоретичне підґрунтя у виробленні державної політики цифрового розвитку та удосконалення електронного урядування.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження історичних засад розвитку інформаційних систем, цифрової сумісності у взаємодії органів публічної влади.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Історія інформаційних систем (ІС) налічує лише шість десятиліть. Тим не менш, їх створення та розвиток у глобальному аспекті обумовив прискорення автоматизації управлінських процесів в усіх сферах суспільного життя, від комерції до публічного управління, та здійснив чи не наймасштабніший вплив, аніж будь-яка інша розробка у світовій історії. Сьогодні основою ІС є Всесвітня павутина, Інтернет чи будь-яка локальна мережа органу влади чи підприємства.

Трохи більше шестидесяти років тому діловий клімат у світі переживав досить стрімкий розвиток. Більшість досвіду, який сприяв зростанню економіки, було отримано під час Другої світової війни, коли промисловість багатьох країн перетворилася на ефективну військову машину.

Період Другої світової війни також ознаменований народженням перших комп'ютерів (так званих машин Т'юрінга), які відповідали за зламування німецьких кодів та завчасне попередження союзників про пересування супротивника [1].

За нинішніми мірками ці перші комп'ютери були не зовсім практичними, коштували півмільйона доларів і були значно менш потужними, ніж сучасний калькулятор на смартфоні.

Однак такі перші комп'ютери дали фахівцям можливості для розробки більших і складніших систем, які у бізнесі та промисловості значно допомагали перетворити капіталовкладення на прибуткові підприємства та отримали назву інформаційних систем.

До середини 60-х років ІС проклали шлях у мейнстрім бізнесу. Коли комп'ютери залишалися недоступними для більшості підприємств через високу вартість, телекомунікації відбувались за допомогою машини TELEX. Цей крок дав підприємствам можливість спілкуватися всередині своєї організації з будь-якої точки світу, у будь-який час та ефективно передавати інформацію [2].

Використання інформаційних систем у бізнесі та промисловості зазвичай починалося з бухгалтерських відділів. У 70-ті роки минулого сторіччя керівники підприємств усвідомлювали важливість ІС і тієї гнучкості, яку вони надавали бізнесу. TELEX став стандартом передачі, а мейнфрейми (потужні комп'ютери для інтенсивних обчислень великих обсягів інформації) стали стандартом для створення баз даних.

У міру того, як потреба в організованому та легкому доступі до даних стала очевидною, інформаційні компанії почали використовувати мейнфрейми не лише у бухгалтерській сфері, а й в управлінні компанією загалом. Згодом, коли ІС почали отримувати власну автономію і великі бюджети в корпораціях, розпочався процес витрачання значних фінансових ресурсів на систе-

Таблиця 1. Еволюційний розвиток інформаційних систем ХХ сторіччя

1960-ті та 1970-ті роки	Розвиток організаційних мейнфреймів та міні-обчислень із спільним використанням даних
1980-ті роки	Розбудова персональних комп'ютерів без обміну даними
1990-ті роки	Розширення мереж з організаційними обчисленнями та обміном даними

Джерело: узагальнено автором за [3; 4; 5]

ми та програмне забезпечення, які в той час були складними та постійно змінювалися [3].

Розробка міні— та мікрокомп'ютерів зумовила новий виток у розвитку інформаційних систем, оскільки було винайдено електронну пошту, яка дозволяла, не використовуючи мейнфрейми, мати можливість передачі інформації через автономну систему.

Однак постачальники програмного та апаратного забезпечення вимагали від бізнесу зміни стилю ведення бізнесу, щоб він відповідав комп'ютерним системам. Стандартизація програмного та апаратного забезпечення була незначною, і багато компаній-початківців банкрутували після виходу з бізнесу без будь-якої технічної або системної підтримки, оскільки встановлення абсолютно нових систем, які суттєво перевищують бюджет, призводило до значних витрат.

Потреба у підтримці роботи компаній та корпорацій за допомогою ІС та нова доступність апаратного та програмного забезпечення обумовила створення власних програм та алгоритмів роботи ІС. В результаті в компаніях з'явилася нова посада: директор з інформаційних технологій — посада, яка у багатьох компаніях на той час прирівнювалась до посади генерального директора. Повноваження цієї посади полягали у стандартизації усіх інтерфейсів електронних даних між усіма відділами з метою уніфікації інформації та її ефективного Використання [4].

У середині 80-х років більшість виробничих компаній почали переходити на інформаційні системи для прогнозування продажів, прийому замовлень та управління розподілом продукції. Тім Бернерс-Лі розробив World Wide Web у 1989 році. Цей HTML-протокол відкрив нову еру технологічного розвитку, яку світ ніколи не бачив. Десь до середини 1990-х років стало очевидно, що корпорація не може ефективно вести бізнес без міцної системи ІС, а також пов'язаної з постачальниками та дистриб'юторами у ланцюжку поставок [5].

Таким чином, без інформаційних систем розвитку усіх сфер життєдіяльності суспільства не був би тим, чим він є сьогодні. За останні 70 років ІС перетворились на основу ведення будь-яких управлінських процесів, а правила застосування та алгоритми роботи, створені в 1960-х і 1970-х роках, як і раніше, залишаються актуальними в будь-якій сфері управління й донині.

Отже, аналіз еволюційного розвитку інформаційних систем ХХ сторіччя дозволяє дійти висновку, що 1960-ті та 1970-ті роки є десятиліттями для організаційних мейнфреймів та міні-обчислень із спільним використанням даних; 1980-ті роки — це десятиліття роботи персональних комп'ютерів без обміну даними; 1990-ті роки засвідчують розбудову мереж з організаційними обчисленнями та обміном даними (табл. 1).

Матеріали Генеральної Асамблеї ООН 1994 року свідчать про визнання важливості ролі інформаційних технологій, відтак розвиток інтегрованих інформаційних систем управління покликаний стимулювати їх поширення та застосування в державному секторі [6].

Інформаційні системи з часом еволюціонували. Їх стрімке поширення та застосування у галузях управління та сферах діяльності не лише призвів до покращення ефективності адміністративної роботи, але й дозволив отримувати конкурентну перевагу. Інтеграція комп'ютера і зв'язку стала неминучою тенденцією у застосуванні цифрових технологій XXI сторіччя.

Технологічний розвиток третього тисячоліття за свідчує, що швидкий розвиток інформаційних систем, мов програмування та повсюдної цифровізації сприятиме майбутнім тенденціям технологічного зростання. Деякі функціональні можливості, які можуть бути запроваджені найближчим часом у функціонуванні інформаційних систем, можуть включати управління життєвим циклом продукту, зберігання даних, системи управління знаннями та збалансовану систему показників. Усі ці системи будуть об'єднані в одну, щоб сприяти зростанню та розвитку новітніх систем. Очікується, що з часом уже запроваджені функціональні можливості системи значно покращаться. Цифрові тенденції, з якими найімовірніше доведеться зіткнутися, включатимуть відкрите програмне забезпечення та мобільні додатки, які використовуватимуться у мобільній комерції. Також очікується, що мобільні пристрої будуть інтегровані з інформаційними системами [7].

Сучасні тенденції щодо розподіленої обробки та мережевих обчислень призводять до зовсім інших стратегій, ніж у 1970-х і 1980-х роках у розробці державних інформаційних систем. Сьогодні робочі станції, розподілена обробка та мережеві обчислення, з обміном ресурсами та даними /інформацією, стали основною тенденцією розвитку державних інформаційних систем та повсюдної цифровізації. Ця тенденція дуже сприяє країнам, що розвиваються, швидкому застосуванню ІТ у державному секторі, оскільки вона забезпечує цим країнам низьку вартість та низький ризик, а також високу вигоду та високотехнологічну стратегію розвитку державних інформаційних систем.

З іншого боку, з появою недорогих та високопродуктивних мікрокомп'ютерів та відповідних технологій, державні інформаційні системи стали незамінними інструментами публічного управління. Це пояснюється тим, що конкурентоспроможність у світовій економіці більше не може фундаментально базуватися на дешевій робочій силі та вимагатиме придбання вдосконалених технологій для генерування, обробки та передачі інформації.

Однак, на нашу думку, поява потужної інформаційно-цифрової діяльності та диспропорції у використанні інформаційних та цифрових технологій між економічно розвинутими країнами та країнами, що розвиваються, ймовірно, збільшать розрив між "інформаційно багатими" та "інформаційно бідними" економіками.

Кризові ситуації останніх років (пандемія, воєнний стан в Україні) ще раз підкреслюють важливість держави та її інституцій у оперативному наданні державних адміністративних послуг, захисті прав громадян та за-

безпеченні задоволення основних потреб в освіті, охороні здоров'я, зайнятості тощо.

У контексті дослідження еволюції інформаційних систем варто згадати "новий публічний менеджмент" 1980-90-х років, який логічно трансформувався у електронне врядування. Ключовими напрямками тогочасного "нового публічного менеджменту" прийнято вважати три аспекти: а) дезагрегація, яка передбачала децентралізацію управлінських повноважень, розвиток локальних інституцій місцевого значення; б) конкуренція, під якою розумілась поява альтернативних постачальників послуг та скасування провайдерів-монополістів, розвиток аутсорсингу, продаж активів тощо; в) мотивація, що пов'язувалась із стимулюванням роботи підприємств через ефективне використання ресурсів, часу та активи, розвиток державно-приватного партнерства, кореляція рівня оплати з якістю виконання робіт тощо [8].

Відомо, що інформаційні системи лежать в основі електронного урядування. При цьому варто зазначити, що впровадження в органах публічного управління України новітніх систем електронного голосування передбачають фіксацію та оброблення результатів волевиявлення депутатів під час прийняття рішень. Оскільки системи переважно будуються з використанням інформаційних систем та засобів обчислювальної техніки, вони можуть стати об'єктом злочинних посягань зловмисників. Фальсифікація результатів волевиявлення депутатів стає можливою через порушення штатної роботи систем електронного голосування та не сприятиме вирішенню загальнодержавних чи місцевих проблем соціально-економічного, екологічного напрямку, справедливого розподілу ресурсів (земельні, водні, корисні копалини тощо) територіальних громад [9]. Однак на місцевому рівні (а особливо на рівні районних рад) такі системи взагалі відсутні.

Поглиблення громадянами цифрових навичок та електронного спілкування обумовлює їх обізнаність у принципах електронної демократії, покращує можливості вирішення важливих проблем діяльності місцевих громад, розвитку законодавчих інновацій та їх участі у прийнятті рішень певної території. Брак взаємодії активних засобів конструктивного діалогу влади із громадськістю обумовлює потребу апгрейду існуючих та імплементацію нових механізмів зв'язків між ними через застосування інформаційних і комунікативних технологій, що набуває досить істотного значення. Загалом, незважаючи на недоліки, властиві системі, та економічні труднощі, у світі дедалі ширше запроваджуються системи електронного голосування, які є складовим елементом концепції електронного уряду.

Інтернет та пов'язані з ним технології стали важливими інструментами для продовження економічної та соціальної діяльності на сучасному етапі, під час російського повномасштабного вторгнення в Україну. У цій ситуації цифрова політика набуває нової актуальності та важливості, враховуючи її потенціал як для максимізації можливостей, що виникають, так і для зменшення негативних наслідків кризи. Таким чином, цифровізація суспільного життя та цифровий порядок денний повинен бути в основі планів і стратегій економічного розвитку та поствоєнного відновлення [10].

Таблиця 2. Генезис розвитку інформаційних систем XXI сторіччя

2000	Формування базового доступу до інтернету та персональних комп'ютерів
2000-2005	Поширення ІКТ, широкосмугового зв'язку та смартфонів. Збільшення виробництва цифрового контенту та мультимедіа, надання державних і приватних послуг, розвиток електронної комерції Надання державних послуг. Розвиток національних урядових порталів та регулювання конфіденційності
2005-2010	Розробка планів широкосмугового доступу Прокладання волоконно-оптичних магістралей, великі державні інвестиції та зусилля щодо покращення якості зв'язку, збільшення розповсюдження смартфонів
2010-2020	Розвиток основ електронного урядування, концепцій "Цифровий порядок денний" та "Уряд як платформа" Проектування загальних показників цифровізації, розробка додатків для громадян Формування політики відкритих даних
2020	COVID-19 Експоненціальність цифрових потреб для дистанційної роботи, телемедицини, електронного уряду тощо. Стрімкий розвиток та трансформація навичок роботи у віддаленому режимі
2025-2030	Розробка Національних планів цифрового розвитку Розвиток нових технологій четвертої промислової революції (Індустрії 4.0) та створення умов для повсюдної цифрової трансформації, яка повинна бути інтероперабельною та скоординованою для усунення асиметрії (цифрової несумісності) інформаційних систем в органах влади; максимізації впливу на розвиток цифрових навичок суспільства

Джерело: складено автором.

Зараз настав час для зміни цифрової політики, з відходом від політики інформаційного суспільства до програм розвитку, заснованих на цифровій трансформації. Іншими словами, настав час рухатися до нової ери цифрових порядків денних. У 2003 і 2005 роках Всесвітній саміт з питань інформаційного суспільства закликав до прийняття інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) як інструментів цифрового розвитку. Це спонукало країни почати розробку порядку денного цифрового суспільства, зосередженого головним чином на скороченні цифрового розриву і стимулюванні електронного урядування, а також на підвищенні обізнаності про можливості, пропонувані новітніми технологіями [11].

Вищезазначене дає підстави запропонувати періодизацію історичних етапів розвитку інформаційних систем XXI сторіччя, які демонструють процеси переходу від інформаційного до цифрового суспільства (табл. 2).

Таким чином, існує принаймні три причини, чому ефективне використання інформаційних систем та цифрових технологій у процесах публічного управління та взаємодії органів публічної влади має вирішальне значення для досягнення цілей економічного та соціального розвитку.

По-перше, враховуючи економічну важливість державного сектора та місцевого самоврядування будь-якої країни, підвищення ефективності діяльності органів публічної влади спричинить значні вигоди для країни в цілому. Адже відомо, що на публічний сектор економіки припадає лівова частка загальної зайнятості, кінцевих споживчих витрат і валового внутрішнього нагромадження основного капіталу тощо.

По-друге, публічне управління як сфера, є найбільшим і найширшим збирачем публічних даних та інформації. Ці дані охоплюють бази даних органів публічної

влади, починаючи від економічної та соціальної діяльності до природних та географічних ресурсів.

По-третє, в умовах усе більш інформаційно насиченої глобальної економіки коректно функціонуючі державні інформаційні системи можуть полегшити доступ до глобальних знань і міжнародних баз даних, що в свою чергу дозволить здійснювати публічне правління та адміністрування прозоро та ефективно у світовому політичному просторі.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи зазначимо, що технологічні інновації мають вирішальне значення для майбутнього добробуту суспільства та стимулювання економічного зростання. Джим Рікотта, головний виконавчий директор і голова Aligo Quantum як учасники Всесвітнього економічного форуму у травні 2022 року зазначив, що впродовж наступних 5 років квантовий Інтернет революціонізує світ, як і класичний Інтернет минулого століття. І так само, як класичні мережі створили сьогodнішній Інтернет, квантові мережі побудують квантовий Інтернет завтрашнього дня. Очікується, що квантовий Інтернет матиме глибокий вплив на наше життя, створюючи прориви в енергетиці, медицині, матеріалознавстві тощо. Він зазначає, що до 2027 року ми побачимо квантові мережі, які виникнуть з локальних мереж і кластерів та розбудуються у мережі континентального масштабу з використанням квантових повторювачів, які є основою квантового Інтернету. Наприклад, квантовий захищений зв'язок неможливо буде зламати [12].

Тож цілком очевидно, що публічне управління не може бути продуктивним, результативним та ефективним без підтримки сучасних технологій. Потужний розвиток інформаційних систем та цифровізація діяльності органів публічної влади забезпечить удосконалення

електронного урядування, що є абсолютною вимогою для сучасного публічного управління та розбудови цифрового суспільства.

Література:

1. The Modern History of Computing. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/computing-history/>
2. Restructuring and Managing the Telecommunications Sector. A World Bank Symposium. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/zh/23946-1468740407441/pdf/multi-page.pdf>
3. Jim Finkle. IBM to roll out new mainframes despite shrinking market. URL: <https://www.reuters.com/article/us-ibm-mainframe-idUSBRE87R03S20120828>
4. Heidi Adkisson. A Brief History of Enterprise Computing. URL: <https://hpadkisson.medium.com/a-brief-history-of-enterprise-computing-part-2-73fa8f2ab9e4>
5. World Wide Web Foundation. History of the Web — World Wide Web Foundation. URL: <https://webfoundation.org/history-of-the-web/>
6. Public Administration and Development Management, Section 10 — Department for Development Support and Management Services", Volume I, Proposed Programme Budget for the Biennium 1994—1995, General Assembly, Official Records, FortyEighth Session, Supplement No.6 (A/48/6/Rev.1), the United Nations, New York, 1994. URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2020/06/a48-parti_0_0.pdf
7. Jalal Rezaeenour. Developing a Knowledge Management Metric Model Based on Balanced Scorecard Methodology. URL: https://www.academia.edu/6316024/Developing_a_Knowledge_Management_Metric_Model_Based_on_Balanced_Scorecard_Methodology_An_Exploratory_Study
8. Patrick Dunleavy, Helen Margetts. New Public Management Is Dead — Long Live Digital-Era Governance. URL: https://www.researchgate.net/publication/228301216_New_Public_Management_Is_Dead_-_Long_Live_Digital-Era_Governance
9. Електронне голосування: перспективи впровадження в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-02/tokar-1.pdf>
10. International Monetary Fund. 2022. World Economic Outlook: War Sets Back the Global Recovery. Washington, DC, April. URL: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WEO/2022/April/English/text.ashx>
11. World Summit on Information Society Concludes First Phase by Adopting Declaration of Principles and Plan of Action. URL: <https://press.un.org/en/2003/pi1550.doc.htm>
12. 17 ways technology could change the world by 2027. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2022/05/17-ways-technology-could-change-the-world-by-2027/>

References:

1. Stanford Encyclopedia of Philosophy (2020), "The Modern History of Computing", available at: <https://plato.stanford.edu/entries/computing-history/> (Accessed 25 July 2023).

plato.stanford.edu/entries/computing-history/ (Accessed 25 July 2023).

2. A World Bank Symposium (1989), "Restructuring and Managing the Telecommunications Sector", available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/zh/239461468740407441/pdf/multi-page.pdf> (Accessed 25 July 2023).

3. Finkle, J. (2012), "IBM to roll out new mainframes despite shrinking market", available at: <https://www.reuters.com/article/us-ibm-mainframe-idUSBRE87R03S20120828> (Accessed 25 July 2023).

4. H. Adkisson, (2023), "A Brief History of Enterprise Computing", available at: <https://hpadkisson.medium.com/a-brief-history-of-enterprise-computing-part-2-73fa8f2ab9e4> (Accessed 25 July 2023).

5. World Wide Web Foundation (2012), "History of the Web — World Wide Web Foundation", available at: <https://webfoundation.org/history-of-the-web/> (Accessed 25 July 2023).

6. United Nations (1994), "Public Administration and Development Management, Section 10 — Department for Development Support and Management Services", Volume I, Proposed Programme Budget for the Biennium 1994-1995, General Assembly, Official Records, FortyEighth Session", available at: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2020/06/a48-parti_0_0.pdf (Accessed 25 July 2023).

7. Rezaeenour, J. (2008), "Developing a Knowledge Management Metric Model Based on Balanced Scorecard Methodology", available at: https://www.academia.edu/6316024/Developing_a_Knowledge_Management_Metric_Model_Based_on_Balanced_Scorecard_Methodology_An_Exploratory_Study (Accessed 25 July 2023).

8. Dunleavy, P. and Margetts, H. (2006), "New Public Management Is Dead — Long Live Digital-Era Governance", available at: https://www.researchgate.net/publication/228301216_New_Public_Management_Is_Dead_-_Long_Live_Digital-Era_Governance (Accessed 25 July 2023).

9. NISS (2021), "Electronic voting: prospects for implementation in Ukraine", available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-02/tokar-1.pdf> (Accessed 25 July 2023).

10. International Monetary Fund (2022), "World Economic Outlook: War Sets Back the Global Recovery", available at: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WEO/2022/April/English/text.ashx> (Accessed 25 July 2023).

11. UN (2003), "World Summit on Information Society Concludes First Phase by Adopting Declaration of Principles and Plan of Action", available at: <https://press.un.org/en/2003/pi1550.doc.htm> (Accessed 25 July 2023).

12. World Economic Forum (2022), "17 ways technology could change the world by 2027", available at: <https://www.weforum.org/agenda/2022/05/17-ways-technology-could-change-the-world-by-2027/> (Accessed 25 July 2023).

Стаття надійшла до редакції 09.08.2023 р.